

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Mâlûmat Gazetesinde Yayınlanan Taşra Mektupları Işığında
Abdülhamit Dönemi Taşra Hayatı

Sacide Nur Akkaya

2501121051

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ali Şükrü Çoruk

İstanbul, 2015

Y Ü K S E K L İ S A N S
T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Sacide Nur AKKAYA

Numarası : 2501121051

Anabilim/Bilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Danışman Öğretim Üyesi: Prof. Dr. Ali Şükrü

Tez Savunma Tarihi: 11.08.2015

Tez Savunma Saati :13.00

ÇORUK

Tez Başlığı : Malumat Gazetesinde Yayımlanan Taşra Mektupları Işığında Abdülhamit Dönemi
Taşra Hayatı

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Ali Şükrü ÇORUK		Kabul
2- Doç. Dr. Halim KARA		Kabul
3- Yrd. Doç. Dr. Fırat KARAGÜLLE		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Yrd. Doç. Dr. Çilem TERCÜMAN		
2- Yrd. Doç. Dr. Ahmet KOÇAK		

ÖZ

Mâlûmat Gazetesinde Yayınlanan Taşra Mektupları Işığında

Abdülhamit Dönemi Taşra Hayatı

Sacide Nur AKKAYA

Bu çalışmada, Mâlûmat gazetesinde 1898-1901 yılları arasında “Taşra Mektubu” başlığı altında yayınlanan mektuplardan derlenen bilgi ve haberler ışığında, II. Abdülhamit dönemi Osmanlı toplumunun sosyal ve kültürel yaşantısı ortaya konulmuştur. “Hamîdi” düzenin tüm Osmanlı coğrafyasına hâkim olduğu bu zaman diliminde kaleme alınan söz konusu mektuplarda yer alan bilgi ve haberler, altı ana bölümde incelenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nda modernleşme sürecinin tarihsel gelişimi, imparatorlukta basının doğuşu ve II. Abdülhamit dönemi basınının durumunun ele alındığı “Giriş” kısmının ardından, birinci bölümde, bu veriler rehberliğinde, Osmanlı’da taşra hayatının durumu coğrafi bir bütünlük arz edecek şekilde ortaya konulmuştur. Tarih ve siyaset bilimi başta olmak üzere farklı disiplinlerdeki araştırmalardan da faydalanılarak, dönemin yaşantısının tematik olarak tasvir edildiği diğer kısımlarda, ikinci bölümde, halkın sosyal ve gündelik yaşantısındaki detaylara değinilmiş ve üçüncü bölümde, iktisadî hayat çeşitli boyutları ile incelenmiştir. Dördüncü bölümde sağlık hizmetleri, beşinci bölümde ulaşım, haberleşme ve bayındırlık işlerine dâir değerlendirmelerde bulunularak, altıncı bölümde Osmanlı İmparatorluğu’nda bürokrasi ve adliye konuları ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise, “Batılılaşma” ve “modernleşme”nin hayatın her alanında tecrübe edildiği Osmanlı taşrasında gündelik yaşantı, bir bütünlük içerisinde arz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Malumat gazetesi, II. Abdülhamit, Taşra hayatı, Gündelik hayat, Basın.

ABSTRACT

In the Light of Provincial Letters Published in Malumat Newspaper Provincial Life in the Period of Abdülhamit

Sacide Nur Akkaya

In this study, social and cultural life of Abdülhamit period Ottoman society is revealed in the light of information and news which are compiled from the letters published under the title of “Provincial Letters” between 1898-1901 in Malumat Newspaper. The information and the news in the letters, that have been written in a period of time when “Hamîdi” order was regnant to all Ottoman territories, are examined in six main chapters. The historical development of modernization process, the rise of the press in the Ottoman Empire and the state of the press in the period of Abdülhamit is discussed in “Introduction” part. Thereafter, in the first part, under the guidance of these datas, the state of provincial life in Ottoman Empire is evaluated. In the other chapters, benefiting from the researches in different disciplines, particularly history and political science, the life in that period is depicted thematically. In the second part, the society’s social and daily life is elaborated and in the third part, economic life is analyzed in various aspects. In the fourth chapter health services, in the fifth chapter transportation, communication and public works are evaluated and in the sixth chapter, bureaucracy and judiciary in Ottoman Empire is discussed. In the chapter of “Conclusion”, the daily life in province of Ottoman, where the “Westernization” and “modernization” has been experienced in all areas of life, is presented as a whole.

Keywords: Malumat newspaper, Abdulhamit II, Provincial life, Daily life, Press.

ÖN SÖZ

II. Abdülhamit döneminde sınırları Avrupa'dan Ortadoğu'ya uzanan Osmanlı İmparatorluğu'nda, padişahın uyguladığı özel politika neticesinde, merkez-taşra ilişkisi hiçbir dönemde olmadığı kadar güçlendirilmiş, imparatorluğun yönetiminde Bâbîâli devre dışı bırakılarak, tek yönetici ve karar makamının II. Abdülhamit olduğu bir “Hamîdi” düzen inşa edilmiştir. Türk ve Osmanlı tarihi açısından kritik bir dönem olan II. Abdülhamit'in saltanat yıllarında, dönemin toplumunu yansıtan bilgi ve haberler, bu süreci anlamlandırma, yapılan ve yapılacak araştırmalara edebî, sosyolojik, tarihî ve siyasî veriler sağlayacak kaynakları oluşturma bakımından değerli bir mevkiye hâizdir.

Toplumların sosyolojik ve kültürel özelliklerini en canlı şekilde yansıtması bakımından gazeteler, tüm edebî türler arasında farklı bir yere sahiptir. Yayınlandığı dönemin önde gelen yayın organlarından bir tanesi olan Mâlûmat gazetesi, “Yeni Edebiyat-ı Cedîde” olarak adlandırılan ve sonrasında “Servet-i Fünûn” olarak anılan edebî sürecin oluşumunda aktif rol oynamış, II. Abdülhamit'in destekleri ile, on sene boyunca yayın dünyasındaki sürekli yerini korumuştur. Yayın yelpazesi, edebiyata dâir neşirlerle sınırlı olmayan, tüm Osmanlı coğrafyası ve dünya arenasına dâir birçok habere yer verilen bir yayın politikasının uygulandığı gazetede, Osmanlı taşrasının her köşesinden gönderilen haberlerin yer aldığı “Taşra Mektubu” başlığı altında yayınlanan bini aşkın mektup, bu tezin ana kaynağı ve çıkış noktasını oluşturmakla birlikte, imparatorluğun toplumsal dokusunu birinci şahıslar tarafından yansıtması bakımından, edebî, tarihî ve sosyolojik açılardan önem taşımaktadır.

Bu tez, söz konusu başlık altında, 1898-1901 yılları boyunca yayınlanan 1090 mektup ışığında, dönemin sosyal ve kültürel yaşantısına dâir değerlendirmeleri barındırmaktadır. Çalışmamızda ilk olarak, Mâlûmat gazetesinin on seneyi kapsayan nüshalarının tamamını tespit ettik. Sonrasında, bizi ilgilendiren “Taşra Mektubu” başlığında yer alan haberleri derleyerek, bu mektupların tamamını Latin harflerine aktardık ve bunları idari birimlerine göre sınıflandırdık.

Tezin “Giriş” kısmında, Osmanlı İmparatorluğu’nda Batılılaşma ve modernleşme süreci, imparatorlukta basının gelişimi ve II. Abdülhamit döneminde basın faaliyetlerine dâir bilgiler vererek, bu tezin hazırlık sürecini özetledik.

“İmparatorluk Coğrafyası” başlığını taşıyan birinci bölümde, mektuplardan derlediğimiz bilgi ve haberleri, imparatorluğun idari bölgelerine göre tasnif ederek, dönemin Osmanlısı’nda sosyal ve kültürel yaşantıyı, tüm yönleri ile değerlendirdik.

“Sosyal ve Gündelik Hayat” başlığını taşıyan ikinci bölümde, kültürel hayat, eğlence, eğitim, edebî hayat başta olmak üzere, toplumun gündelik yaşantısını ilgilendiren bilgi ve haberlerin tamamını tematik bir düzlemde ele aldık.

“İktisadî Hayat” başlığını taşıyan üçüncü bölümde, dönemin ürün fiyatları, endüstri ve sanayi, ihracat-ithalat, ziraat yaşantıyı iyileştirme faaliyetleri ve ilgili diğer veriler etrafında, dönemin ekonomik durum ve özelliklerini ortaya koyduk.

“Sağlık Hizmetleri” başlığını taşıyan dördüncü bölümde, salgın hastalıklar, sağlık kurumları ve personelleri çerçevesinde dönemin Osmanlı halkının sağlık şartları ve sıhhi durumunu aktardık.

“Ulaşım, Haberleşme ve Bayındırlık İşleri” başlığını taşıyan beşinci bölümde, ulaşım, iletişim, belediyeçilik gibi haberler eşliğinde toplumun işleyişini ve II. Abdülhamit’in hayır faaliyetleri vasıtası ile taşrada izlediği politikayı inceledik.

“Bürokrasi ve Adliye” başlığını taşıyan altıncı bölümde ise, bürokrasi ve adli işlere dâir bilgiler çerçevesinde, halk ve devlet ilişkisini çeşitli boyutları ile yansıttık.

“Sonuç” kısmında, tüm bu veriler ışığında, 20. yüzyıl sonu Osmanlı taşrasının durumunu kümülatif bir biçimde özetleyerek, söz konusu dönemle ilgili çeşitli değerlendirmelerde bulunduk.

Bu tezin fikir sürecinden teslim süresine kadar, bilgi ve tecrübesi ile bana yön veren, sabır ve titizlikle tezin her aşamasını takip ederek bu çalışmayı neticelendirmemi sağlayan saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Ali Şükrü Çoruk’a ve bu süreçte daima yanımda olan aileme teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR LİSTESİ	xv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM İMPARATORLUK COĞRAFYASI

1.1. Adana Vilâyeti	11
1.2. Ankara Vilâyeti	13
1.3. Aydın Vilâyeti	15
1.4. Basra Vilâyeti	23
1.5. Bitlis Vilâyeti	24
1.6. Bosna Vilâyeti	25
1.7. Cezayir-i Bahr-ı Sefid Vilâyeti	26
1.8. Diyarbakır Vilâyeti	34
1.9. Edirne Vilâyeti	36
1.10. Erzurum Vilâyeti	49
1.11. Halep Vilâyeti	54
1.12. Hicaz Vilâyeti	58
1.13. Hüdâvendigâr Vilâyeti	62
1.14. İşkodra Vilâyeti	71

1.15. İzmit Sancağı.....	72
1.16. Kastamonu Vilâyeti.....	76
1.17. Kıbrıs Sancağı	85
1.18. Konya Vilâyeti	86
1.19. Kosova Vilâyeti.....	92
1.20. Kudüs Sancağı.....	95
1.21. Manastır Vilâyeti.....	96
1.22. Mısır Hidivliği.....	99
1.23. Musul Vilâyeti.....	102
1.24. Rumeli-i Şarkî Vilâyeti	105
1.25. Selanik Vilâyeti.....	107
1.26. Sivas Vilâyeti	127
1.27. Suriye Vilâyeti	130
1.28. Trabzon Vilâyeti.....	134
1.29. Van Vilâyeti	146
1.30. Yanya Vilâyeti	153
1.31. Yemen Vilâyeti	155

İKİNCİ BÖLÜM SOSYAL VE GÜNDELİK HAYAT

2.1. Dinî ve Kültürel Hayat.....	162
2.1.1. Dinî Hayat	162
2.1.1.1. Dinî Yaşantı	162
2.1.1.1.1. Ramazan.....	162
2.1.1.1.2. Hac	164
2.1.1.1.3. Tasavvufî Hayat.....	164
2.1.1.1.4. Müslümanlığı Kabul Edenler ve Çeşitli Olaylar.....	165
2.1.1.2. İbadet Yerleri.....	166
2.1.2. Kültürel Hayat.....	167
2.1.2.1. Kültürel Yaşantı.....	167
2.1.2.1.1. Giyim Kuşam	168
2.1.2.1.2. Yeme-İçme Alışkanlıkları.....	169
2.1.2.1.3. Gelenekler	170

2.1.2.1.4. Yöresel Özellikler	171
2.1.2.1.5. Kültürel Özellikler	172
2.1.2.1.6. Sosyal Hayatta Kadınlar	173
2.1.2.2. Gayrimüslimler	173
2.1.2.2.1. Dini Topluluklar	174
2.1.2.2.1.1. Hristiyanlar	174
2.1.2.2.1.2. Mûseviler	176
2.1.2.2.2. Etnik Topluluklar	177
2.1.2.2.2.1. Ermeniler	177
2.1.2.2.2.2. Rumlar	177
2.1.2.2.2.3. Bulgarlar	177
2.1.2.2.3. Sosyal Hayatta Gayrimüslimler	178
2.1.2.3. Âsâr-ı Atîka	179
2.1.2.3.1. Antik Yerleşim Yapıları	180
2.1.2.3.2. Tarihî Eşyalar	183
2.1.2.4. Garip Olaylar	186
2.1.3. Eğitim	189
2.1.3.1. Okullar	189
2.1.3.1.1. Sıbyan Mektepleri	189
2.1.3.1.2. İbtidâî Mektepler	190
2.1.3.1.3. Rüşdî Mektepler	192
2.1.3.1.4. İdâdî Mektepler	194
2.1.3.1.5. Meslekî Okullar	195
2.1.3.1.6. Kız Okulları	197
2.1.3.1.7. Yabancı ve Özel Okullar	198
2.1.3.1.8. Gayrimüslim Okulları	200
2.1.3.1.9. Medreseler	201
2.1.3.1.10. Darülmuallimler	202
2.1.3.2. Binalar	202
2.1.3.3. Personeller	205
2.1.3.3.1. Muallim ve Muallimeler	205
2.1.3.3.2. Yardımcı Personeller	206
2.1.3.4. Maarife Dâir Fikirler	207
2.1.4. Edebî Hayat	209
2.1.4.1. Edebiyat ve Dil Tartışmaları	209
2.1.4.1.1. Edebî Tartışmalar	209
2.1.4.1.1.1. Dekadanlık	209
2.1.4.1.1.2. Dil Tartışmaları	212
2.1.4.1.2. Kıraathane ve Kütüphaneler	213
2.1.4.1.3. Mektuplarda Yer Alan Edebî Nitelikteki Metinler	218
2.1.4.1.4. Diğer Haberler	221
2.1.4.2. Basın	222
2.1.5. Eğlence Hayatı	229
2.1.5.1. Geleneksel Eğlence Kültürü	230
2.1.5.1.1. At ve Yaya Müsâbakaları	230
2.1.5.1.2. Sunnet Düğünleri	230
2.1.5.1.3. Ramazan Eğlenceleri	231
2.1.5.1.4. Cûlûs Kutlamaları	232
2.1.5.1.5. Kış Eğlenceleri	237

2.1.5.1.6. Mesîre Gezintileri	237
2.1.5.2. Batı Tarzı Eğlenceler	240
2.1.5.2.1. Kağıt Oyunları	240
2.1.5.2.2. Gazino ve Kafe-şantanlar	241
2.1.5.2.3. Deniz Eğlenceleri	244
2.1.5.2.4. Piyango	244
2.1.5.2.5. Opera	245
2.1.5.2.6. Karnavallar	246
2.1.5.2.7. Bisiklet Yarışları	246
2.1.5.2.8. Çeşitli Eğlenceler	247
2.1.5.2.9. Yardım Organizasyonları	248
2.1.5.2.10. Tiyatro	249

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKTİSADÎ HAYAT

3.1. Ticaret	255
3.1.1. Ürün Fiyatlarına Dâir Haberler	255
3.1.2. Pazar ve Panayırlar	256
3.1.3. Sigortacılık	257
3.1.4. Vergiler ve Çeşitleri	258
3.1.5. Endüstri ve Sanayi	260
3.1.6. Ticaret Odaları	262
3.1.7. İhracat ve İthalat	263
3.1.8. Gümrükler	266
3.1.9. Para Birimleri ve Ölçü Sistemleri	267
3.1.10. Yolsuzluklar	268
3.1.11. Ticarete Dâir Genel Değerlendirmeler	268
3.2. Ziraat	269
3.2.1. Ziraî Ürünler	269
3.2.2. Kozacılık	270
3.2.3. Afetler	271
3.2.4. Ziraî Hayatı İyileştirme Faaliyetleri	273
3.2.5. Hayvancılık	275
3.3. Madencilik ve Ormancılık	276
3.3.1. Madenler	277
3.3.2. Maden Suları	279
3.3.3. Yolsuzluklar	280
3.3.4. Ormancılık	281
3.4. Vakıflar	282

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SAĞLIK HİZMETLERİ

4.1. Salgın Hastalıklar	287
4.1.1. Salgınların Yaygın Olduğu Bölgeler ve Çeşitleri.....	287
4.1.2. Dezenfekte İşlemleri	289
4.1.3. Sağlığı Tehdit Eden Durumlar	291
4.2. Sağlık Kurumları	292
4.2.1. Hastaneler	292
4.2.2. Eczaneler	294
4.2.3. Okullar	295
4.3. Sağlık Personelleri	296
4.3.1. Doktorlar	296
4.3.2. Dişçiler	299
4.3.3. Ebe ve Hemşireler	299
4.3.4. Eczacılar	300
4.3.5. Diğerleri	301
4.3.6. Çeşitli Haberler	302

BEŞİNCİ BÖLÜM

ULAŞIM, HABERLEŞME ve BAYINDIRLIK İŞLERİ

5.1. Karayolu.....	303
5.1.1. Yol Yapım ve Tamiri	303
5.1.2. Demiryolu.....	305
5.2. Deniz Ulaşımı.....	307
5.3. İletişim	308
5.3.1. Posta Hizmetleri	309
5.3.2. Telgraf Hizmetleri	310
5.3.3. Binalar	312
5.3.4. Yabancı Posta Şirketleri	312
5.4. Şehir içi Yapılar	313
5.4.1. Caddeler	313
5.4.2. İdârî ve Ticarî Yapılar	314
5.4.3. Askerî Yapılar	314
5.4.4. Camiler	315
5.4.5. Hapishaneler	316
5.4.6. Muhâcirlerin İskanı	316
5.4.7. Saat Kuleleri	321
5.4.8. Çeşitli Yapılar	323

5.5. Belediyecilik	324
5.5.1. Belediyelerin Genel Durumu	325
5.5.2. İmar, Bakım ve Onarım.....	326
5.5.3. Temizlik İşleri	328
5.5.4. İtfaiye	329
5.5.5. Aydınlatma	330
5.5.6. Şehir İçi Düzen ve Denetim	331
5.5.7. Şehir İçi Ulaşım.....	332
5.6. II. Abdülhamit'in Hayratları	333

ALTINCI BÖLÜM

BÜROKRASİ ve ADLİYE

6.1. Bürokrasi	336
6.1.1. Memurlar	336
6.1.1.1. Başarılı Memurlar	336
6.1.1.2. Yolsuzluklar ve Soruşturmalar	338
6.1.2. Askeriye	341
6.1.2.1. Askerler Hakkında Bilgiler	342
6.1.2.2. Askerî Alaylar ve Talimler	343
6.1.3. Yabancı Ziyaretçiler	344
6.2. Adliye İşleri.....	347
6.2.1. Mahkemeler.....	348
6.2.2. Davalar	349
6.2.3. Hakimler ve Avukatlar	350
6.2.4. Hırsızlık	351
6.2.5. Adli Vakalar	351
6.2.6. Çeşitli Haberler	352
SONUÇ	354
BİBLİYOGRAFYA	360

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e. : Aynı eser

A.g.e. : Adı geçen eser

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Ed. : Editör

Haz. : Hazırlayan

MEB : Millî Eğitim Bakanlığı

No : Numara

s. : Sayfa

Terc. : Tercüme eden

GİRİŞ

Tarihin son büyük imparatorluklarından olan Osmanlı, asırlar boyunca üç kıtaya birden hükmetmiş, Balkanlardan Anadolu'ya, Avrupa'dan Ortadoğu'ya uzanan bu geniş coğrafyada, değişik dil, din ve ırka mensup insanlar, farklı kültürlerin yoğrulması ile oluşan ortak bir medeniyet dairesinde hayatlarını sürdürmüştür. Fransız Devrimi ve Sanayi İnkılâbı ile öncelikli olarak Avrupa'da ve akabinde tüm dünyada kuvvetle esmeye başlayan değişim rüzgarları, yüzyıllar boyunca dünya siyasetinde etkili yerini başarı ile koruyan ve dâima “bir numara” olan Osmanlı İmparatorluğu'nu ekonomik ve teknolojik güç bakımından Avrupa'nın gerisinde bırakmış, bu duruma kayıtsız şartsız adapte olmak durumunda kalan imparatorluk, “Batılılaşma” ve “modernleşme” olgularını, Osmanlıların sivil ve resmî hayatına en ivedi şekilde uyarlama gayreti ile, bu yıkıcı rüzgardan kurtulmayı amaçlamıştır. Her ne kadar, neticede imparatorluğun hazin sonu kaçınılmaz olsa da, özellikle 19. yüzyılda “Avrupaileşme” adına resmî ve sivil hayatta büyük ve köklü değişiklikler yapılmış, yurtdışından getirilen profesyonel eğitimcilerin yol göstericiliği eşliğinde, askerî, siyasî, hukukî ve hayatın her alanını ilgilendiren diğer birçok konuda bir dizi radikal reform gerçekleştirilmiştir.

İmparatorluğun Batı'yı tanıma gayreti içerisine girdiği zaman dilimi, III. Selim dönemine rastlamaktadır. Devlette bir takım yeniliklerin lüzumunun farkında olan padişah, bürokratlardan yeni görüşler, raporlar istemiş¹ ve O'ndan yaklaşık yirmi yıl sonra tahta çıkan II. Mahmut, Osmanlı Devleti'nin genel yapısında Batılılaşma çıғırını açarak birçok alanda köklü yenilikler gerçekleştirmiştir. Tanzimat ve Islahat fermanları ile belli bir düzene oturtulmaya çalışılan ve devletin kaçınılmaz yıkılışına kadar, büyük bir gayretle devam eden bu “modernleşme” faaliyetlerinin daha yaygın bir şekilde tatbik edildiği dönemin ise, imparatorluğun 34. padişahı² olan II. Abdülhamit'in saltanat yılları olduğunu söylemek mümkündür.³ “Modern Osmanlı

¹ Orhan Okay, **Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı**, 3.bs., İstanbul, Dergah Yay., 2011, s. 14-15.

² Necdet Sakaoğlu, **Bu Mülkün Sultanları**, 5. bs., Oğlak Yay., 2002, s. 529.

³ Donald Quataert, “19. Yüzyıla Genel Bir Bakış”, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914**, C. II, Ed. Halil İnalçık ve Donald Quataert, İstanbul, Eren Yay., 2004, s. 891.

istibdâdının kurucusu”⁴ olan II. Abdülhamit döneminde, kamusal eğitimin modernize edilerek aşamalandırıldığı, ulaşımın, gelişen teknoloji sayesinde demiryolları ve buharlı gemilerle yapıldığı, dergi ve gazetelerin toplumsal ve kültürel yaşamın bir parçası haline geldiği, kent nüfusunun arttığı, yüzlerce km’lik telgraf telleri sayesinde imparatorluğun her köşesinden anında haberdâr olunduğu,⁵ ziraî hayat, sağlık ve toplumun varlığında hayatî rol oynayan dinamiklerle ilgili gelişmelerin Avrupa’dan en kısa sürede imparatorluğa transfer edildiği, modern kurum ve uygulamaların kalıcılığı için çeşitli yasal düzenlemelerin yapıldığı ve yüzde yüz “Yıldız Sarayı” merkezli bir “Hamîdi düzen” inşa edilmiştir.

Toplumsal hayattaki söz konusu dönüşümün mimarları ve uygulayıcıları, yalnızca hükümdar ve bürokratlardan ibaret değildir. Dönemin aydınları, şâir ve yazarları, kaleme aldıkları yazılarla bu sürecin en hızlı şekilde işlemesine destek olmuş, neşredilen edebî eserler ve süreli yayınlarla halkın eğitilmesine hizmet edilmiştir. Modernleşme ve çağdaşlaşmayı Osmanlı toplumunda en kısa şekilde görünür kılmak isteyen Osmanlı aydını, bir taraftan, roman, şiir, tiyatro gibi eserler kaleme alarak, bu kavramları ve bunların sosyal hayata olan ya da olacak yansımalarını halkın gözünde somutlaştırmaya çalışırken, diğer taraftan fennî, edebî, siyasî nitelikli haberlerin yer aldığı gazete ve dergiler vasıtası ile bu hızı olabildiğince arttırmaya gayret etmiştir. İmparatorluğun her vilâyetine, kasabasına, nahiyesine kolayca ulaştırılabilen ve halkın anlayabileceği bir Türkçe ile neşredilen gazeteler, Osmanlıların edebî ve kültürel hayatı için tamamen yeni bir yayın türü olmasına karşın, Avrupa kültürünün Osmanlı toplumuna tanıtılması ve toplumun fennî, sosyal, siyasî alanda dünyada meydana gelen gelişmeleri takip etmesinde, tüm edebî türler arasında en büyük ve önemli vazifeyi yerine getirmiştir.

İletişim, modernleşme sürecinde ortaya çıkan ve modernleşmeyi etkileyen temel değişkenlerdendir. Sözlü kültür ve aktarımdan, yazılı kültür ve aktarıma geçiş esnasında ortaya çıkan basın, 19. yüzyılın ikinci yarısında, teknolojik gelişme sayesinde hızlı baskı yapılabilir duruma gelmiş, yaygınlaşmış ve yüzyılın sonunda en

⁴ İlber Ortaylı, **Gelenekten Geleceğe**, 18. bs., İstanbul, Timaş Yay., 2012, s. 27.

⁵ Mehmet Ö. Alkan, “Ölçülebilir Verilerle Tanzimat Sonrası Osmanlı Modernleşmesi”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1996, s. 478.

etkili kamuoyu yaratan araç olmuştur.⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nda basının gelişimi 19. yüzyıla dayanmakla birlikte, bu sürecin başlamasında Türk matbaacılığı için asıl dönüm noktası, İbrahim Müteferrika'nın 18. yüzyılda⁷ kurduğu matbaadır. Basının ortaya çıkması ve yaygınlaşması, ticaretin yoğun olduğu kentlerde, haber alma ihtiyacının etkisi ile gerçekleşmiş, 1821 yılında İzmir'de, imparatorluk sınırları dâhilinde ilk yerel gazete "Le Spectateur Oriental" adı ile Fransızca olarak yayınlanmaya başlanmış ve bunu, modernleşmenin ürünlerinin çıktığı ilk mekanlardan birisi olan Kahire'de 1828 yılında, bir tarafı Arapça bir tarafı Osmanlıca olan ilk gazete, "Vakâyi-i Mısiriye" takip etmiştir. Osmanlı modernleşmesinin mimarı olan II. Mahmut, basın alanında devlet eli ile yapılan ilk atılımı gerçekleştirerek, 1831 yılında İstanbul'da "Takvim-i Vakâyi'"yi yayınlattır. Bu konuda bir de ferman yayınlatan padişah, ilk resmî gazete ile ilgili düşüncelerini, "Gazete konusunun düzene konması çoktan beri emelimdi. Ancak zamanı gelmemiş olduğundan susuyordum. İşte şimdi sırası geldi. Bunun din kurallarına ve düzene karşı bir yanı olmadığı gibi, ülkeye pek çok yararı olacağını herkes kabul ediyor"⁸ ifadeleri ile dile getirmiştir.

Bunun akabinde, Churchill'in yayınladığı yarı resmî "Cerîde-i Havâdis"ten sonra, 1860'ların başında Osmanlı İmparatorluğu'nda sivil basın kendini göstermiş ve ilk özel Türkçe sivil gazete "Tercümân-ı Ahvâl", Ağâh Efendi tarafından 21 Ekim 1860'ta haftalık olarak yayınlanmaya başlanmıştır.⁹ Bu dönemde Osmanlı'da basın faaliyetlerinin yaygınlaşması İstanbul ile sınırlı bırakılmamış, taşrada kurulan basımevlerinde neşredilen vilâyet gazeteleri aracılığı ile de, halkın kültürel anlamda gelişmesine ve güncel olaylardan haberdar olmasına hizmet edilmiştir. Nitekim, söz konusu dönemde, tüm Osmanlı aydınlarının içtenlikle benimsediği "gazete okumayan medenî olamaz" anlayışı, imparatorluğun her köşesini sarmış ve imparatorluğu "kurtarmak" için yegâne çözümü halkı eğitmede gören padişah ve Osmanlı bürokrasisi, İstanbul'da ve taşrada, basının imkanlarından olabildiğince geniş ölçüde yararlanmaya gayret etmiştir. Resmî dil olan Türkçe ve bölgenin yaygın

⁶ A.e., s. 379.

⁷ Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003, s. 15.

⁸ A.e.

⁹ Alkan, **Ölçülebilir Verilerle Osmanlı Modernleşmesi**, s. 379-382.

olan ikinci diliyle de neşredilen bu yayınlar vasıtası ile “Osmanlı tebeası”nın her kesimine ulaşmak mümkün olmuş, böylelikle, taşranın kültürel yaşantısına büyük bir hareketlilik getirilmiştir.¹⁰

1828-1878 yılları arası özerk basında, Türkçe’nin yanında, Fransızca, Rumca, Ermenice, Arapça gibi çeşitli dillerde birçok gazetenin yayınlandığı görülen imparatorlukta, 1860 yılında yayınlanan Tercümân-ı Ahvâl, bu gazetelerden kat kat fazla ilgi görmüş, dil ve içerik açısından geniş kitlelere hitap etmesi, toplumun dertlerini dile getirmesi, ansiklopedik bilgiler yayınlaması ve okuyucu mektuplarına yer vermesi bu alâkayı arttırmıştır. 1862 yılında neşredilmeye başlanan “Tasvir-i Efkâr” ise, Tercümân-ı Ahvâl’in açtığı yolda bir adım daha ileriye gitmiş, toplumun önemini her şeyin üstünde ön plana çıkaran ilk gazete olmuştur. Osmanlı yapısı içinde Türk unsurunun haklarını savunan, siyasal polemiklerle basına yepyeni ufuklar açan, Türkiye’de fikir gazeteciliğinin öncüsü Şinâsi ve onun yetiştirdiği Namık Kemâl ile Türk basın tarihinde aşilamaz bir yer edinen Tasvir-i Efkâr’ın ardından, 1860-1878 yılları arasında 130 yeni yayın organı çıkmıştır.¹¹

1876-1909 tarihleri, II. Abdülhamit’in saltanat yıllarıdır. Türk basın tarihinde Abdülhamit dönemi denildiğinde, basın yayın alanında akla gelen ilk konu şüphesiz, sansürdür. Nitekim, II. Abdülhamit dönemi basın politikası değerlendirilirken, çağın siyasî ve sosyal durumunu göz ardı etmemek, doğru bir değerlendirme neticesine varmak açısından oldukça önemlidir. Geleneksel yapı ile modernitenin ortaya çıkardığı yeni kurum ve davranış biçimlerini Tanzimat’ın bir nevi restorasyonu sayılacak tarzda birleştirerek kendi modernliğini icat eden II. Abdülhamit, 19. yüzyılda, tüm modern devletlerde aynı zamanda bir sorun haline gelen basın ve yayını, siyâsî nedenlerin de tesiri ile, kontrol altına almak durumunda kalmış, sık inceleyen ve oldukça tedbirli karakterinin etkisi ile de,¹² “İstibdad dönemi” olarak adlandırılan bu zaman diliminde, yayın faaliyetlerinde ciddi devlet kontrolleri uygulanmıştır. Öyle ki, bu durum, II. Abdülhamit dönemi basınının gelişimini engellememiş, sansür kurumunun ağırlaştığı ve “siyâsetten mâ-adâ her şeyden

¹⁰ Orhan Koloğlu, **Osmanlıdan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, İstanbul, Pozitif Yay., 2006, s. 32-33.

¹¹ A.e., 36-51.

¹² Ali Şükrü Çoruk, **Örnek Bir Vak’a Işığında Abdülhamit Döneminde Kitap ve Dergi Sansürü**, İstanbul, Kitabevi Yay., 2014, s. IX.

bahseder” ifadeleri ile tanımlanan bu süreçte, basın kurumsallaşmış, dergiler az çok süreklileşmiş ve gazeteler uzun süreli yayınlanmıştır.¹³

Dönemin önemli gazeteleri arasında ilk olarak, 1878’de Ahmet Mithat Efendi tarafından neşredilmeye başlanan Tercümân-ı Hakikat’i anmak gerekir. Politikanın yasak olduğu bir dönemde halka okuma zevkini aşılamaı başaran ve zaman zaman Abdülhamit’in sözcülüğünü yapan Ahmet Mithat Efendi, pek çok gazeteciye gazetecilik yolundaki disiplini ile örnek olmuş ve birçoğunun, gazetesinde yetişmesine ortam sağlamıştır. 1882 yılında Şemsettin Sâmî’nin başyazarlığa geçmesi ile etken bir gazete halini alan “Sabah”, 1894’te Ahmet Cevdet tarafından çıkarılan “İkdam”, 1881’de yayınlanan “Tarık” ve 1886’da neşredilen “Mizan”, dönemin önde gelen diğer gazeteleridir. 1896-1901 yılları arasında Ahmet İhsan Tokgöz tarafından neşredilen “Servet-i Fünûn” dergisi, II. Abdülhamit döneminin, hakkında en çok konuşulan yayın organıdır. Padişahın yardımını gören, 1893 yılında Chicago Uluslararası Fuarı’nda ödül kazanacak bir kaliteye sahip olan bu dergi,¹⁴ yazar kadrosuna Tevfik Fikret ve Halit Ziya gibi isimlerin katılmasıyla döneminin en etkili sanat ve düşünce yayını olma özelliğini kazanmış, “Yeni Edebiyat-ı Cedîde” adı verilen edebî akımın başlamasına öncü olmuştur.

“Mâlûmat”, II. Abdülhamit’in saltanat yıllarında, çeşitli kesintilerle de olsa, 1894-1904 tarihleri arasında neşredilen, önemli yazarları bünyesinde barındıran, abonelik sistemi ile imparatorluğun her köşesinde okuyucuya sahip olan dönemin bir diğer önde gelen yayın organıdır. Günlük ve haftalık olarak farklı şekillerde neşredilen Mâlûmat’ta, fennî, siyâsî, sosyal, edebî birçok konuda bilgi ve habere yer verilmiş, hanımlara mahsus haberlerin yer aldığı, müzik notalarının yayınlandığı çeşitli ekler ve Arapça olarak yayınlanan versiyonu ile, gazete ve derginin geniş bir halk kitlesi ile buluşması sağlanmıştır. Servet-i Fünûn döneminin doğuşuna kaynaklık eden edebî münakaşalar, Servet-i Fünûn ve Mâlûmat dergilerinde yayınlanmış ve bu tartışmalar, Türk edebiyatının teknik ve içerik anlamında Batı etkisinde bir hüviyet kazanmasında önemli bir fonksiyonu yerine getirmiştir.

¹³ Alkan, **Ölçülebilir Verilerle Osmanlı Modernleşmesi**, s. 390.

¹⁴ Koloğlu, **Osmanlıdan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, s. 64-65.

Mâlûmat gazetesi, on sene boyunca iki ayrı dönemde yayınlanmış, ilk dönem olan 13 Şubat 1894 - 2 Mayıs 1895 tarihleri arasında, Artin Efendi ve Fuat Bey tarafından kırk sekiz sayı haftalık olarak neşredilmiştir. Bundan sonraki süreçte, Ahmet İhsan Tokgöz'ün "Abdülhamit'in el altından yetiştirdiği"ni¹⁵ ifade ettiği Mehmet Tahir'in yönetimi altında basın hayatına devam eden Mâlûmat, 23 Mayıs 1895 - 18 Şubat 1904 tarihleri arasında, günlük ve haftalık olarak yayınlanmıştır. Kendisini, "Mâlûmat" ibaresinin altında, "menâfi-i mülk ve devlete hâdim haftalık musavver gazetedir" olarak tanımlayan gazetenin ilk sayfasında "Hamîdiye zırhlı fırkateyn-i hümayûnu"na yer verilmiş ve ikinci sayfada "Çok yaşa sâye-i rabb-i kerim" başlığı ile yayınlanan giriş yazısında, bir müddet II. Abdülhamit hakkında uzun övgülere yer verilerek, gazetenin yayın amacı "ulûm ve fûnûn ve edebiyat ve sanâyi-i Osmâniyye ve ecnebiyyenin terakkiyât-ı hâzırası dairesinde ciddi hizmetler arz ü ifâsına gayret"¹⁶ etmek olarak açıklanmıştır. Oldukça zengin bir içeriğe sahip olan gazetede, Avrupaî edebiyat ve Türk edebiyatı hakkında haber ve değerlendirmelere yer verilmiş, şiir, hikaye, deneme, makale gibi yeni edebi türlerin gelişmesine hizmet edilerek bu tarzda yazılan verimler neşredilmiş, bayanlara özel haberlerin, notalı müziklerin ve çeşitli haberlerin yer aldığı ekler yayınlanarak geniş bir okuyucu kitlesi hedeflenmiş, Avrupa'dan ve imparatorluğun her köşesinden gönderilen mektup ve haberlere yer verilerek okuyucu sıcak gündemden haberdar edilmiş ve Türk edebiyatı açısından en önemlisi, ileride "Servet-i Fûnûn dönemi" adını vereceğimiz ve Türk edebiyatının teknik ve içerik açısından tam anlamıyla Batılı bir hüviyete kavuştuğu "Yeni Edebiyat-ı Cedîde" hareketine vesile olan edebi münakaşaların bir kısmına sahne olmuştur.

Basın faaliyetlerinin imparatorluk genelinde köklü bir hüviyet kazanmaya doğru gittiği Tanzimat sonrası süreçte, bir edebî tür olarak mektup, basın yayın hareketlerinin, gazete ve mecmuaların ortaya çıkması ve çoğalmasıyla birlikte farklı bir fonksiyon icra etmeye ve haber niteliği taşıyan olayların okuyucuya duyurulması için bir araç olarak kullanılmaya başlamıştır. Diğer edebî türlerin yanında mektubun ön plana çıkması ve bu şekilde farklı bir işlevi yerine getirmesi; anlatım biçimi

¹⁵ Ahmet İhsan (Tokgöz), **Matbuat Hatıralarım 1888-1923**, C. I, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası Ltd. Şti., 1930, s. 81.

¹⁶ Nr. 1, 23 Mayıs 1895, s. 3.

olarak samimi bir üslûbu içermesi, direk olarak okuyucuyu muhatap alması, inandırıcılık bakımından makale gibi türlerden ayrılması ve ifade biçiminde açıklığa imkan vermesinden kaynaklanmaktadır. Şinâsi'den itibaren basın dünyasında oldukça aktif bir biçimde yer alan yeni edebiyatın önde gelen şâir ve yazarları, bu türün imkanlarını sonuna kadar kullanmış, halkı eğitmek için bir araç olarak gördükleri gazetede, kaleme aldıkları mektuplar aracılığı ile okuyucuyla daha yakın temas fırsatı bulmuş ve dolaysız, içten, direk bir şekilde düşüncelerini dile getirme şansını yakalamışlardır. Bu anlamda, söz konusu durumu en iyi değerlendiren edebiyatçılarımızdan ikisi Nâmık Kemal ve Ahmet Râsim'dir.

19. yüzyılın ikinci yarısında Türk edebiyatı ve siyasî hayatında büyük tesirler uyandıran vatan ve hürriyet şâiri Nâmık Kemal,¹⁷ Şinâsi ile tanışmasından itibaren, Tasvir-i Efkâr'ın yazar kadrosuna dâhil olmuş ve bu tarihten sonra basın hayatı ile iç içe olmuştur. Edebiyatın her türünde eser veren şâir, mektup türünü, düşüncelerini okuyucuya aracısız olarak aktarma amacı ile kullanmış, Ziya Paşa ve İrfan Paşa gibi dönemin önemli isimlerine yazdığı bazı mektuplar ile de, Türk edebiyatında derin izler bırakan eleştirilere yer vermiştir. Sadece bu amaçla değil, Avrupa'da bulunduğu zamanlarda, hatıralarını aktarmak maksadı ile kaleme aldığı mektuplarda, bu büyük ismin Batı ile yakın temasa geçtiği süreci canlı bir biçimde izlemek mümkündür. Sonrasında, sürgün edildiği Magosa'da, İstanbul'daki dostları ile mektuplaşmaya devam ettiği ve Abdülhak Hamid'in de aralarında bulunduğu, matbuat alaeminde adı yeni yeni görülen bazı genç edebiyatçılara mektupla bizzat ulaşarak kendilerine rehberlik ettiği görülür.¹⁸ Ömer Faruk Akün'ün ifadesine göre, makale ve mektuplarında kuvvetli bir üsluba sahip olan Nâmık Kemal'in nesri, gazeteciliğe başladıktan sonra öne geçmiştir.¹⁹

Ahmet Râsim, Türk edebiyatında mektup denildiği zaman, akla ilk gelen bir diğer önemli isim olmakla beraber, Mâlûmat gazetesinde yayınladığı şehir mektupları ile mektup alanında bir isim haline gelmiş, bu türün imkanlarını sınırlarını en zorlayıcı şekilde kullanarak, İstanbul'daki gündelik hayata ayna

¹⁷ Ömer Faruk Akün, "Nâmık Kemal", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXXII, 2006, s. 361.

¹⁸ A.e., s. 369.

¹⁹ A.e., s. 372.

olmuştur. Diğer birçok türde eser kaleme almasına karşın, en belirgin özelliği gazetecilik olan Ahmet Râsim,²⁰ II. Abdülhamit döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar geçen zaman içinde İstanbul'da sürdürülen hayat tarzını, insanî ilişkileri gizli ve açık yönleriyle; sesi, rengi, şekli ve kokusuyla gözler önüne sermiş,²¹ sadece göstermekle kalmayarak öğretmiş,²² bu açıklık ve netliği, kullandığı edebî tür olan mektup sayesinde yakalamıştır. Ahmet Râsim'in eserlerindeki gündelik hayatı ve İstanbul dokusunu detaylarıyla yansıtmaları bakımından, Şerif Aktaş'ın²³ ve Çilem Tercüman'ın çalışmaları,²⁴ yazarla ilgili kaleme alınan önemli kaynak çalışmalardan bazılarıdır. Ahmet Râsim ve Nâmık Kemal, bu türü olgunluğa ulaştıran isimlerden olmuş, bu tezin kaynak noktası olan ve Ahmet Râsim'in "şehir mektupları" ile aynı dönemde ve aynı gazetede yayınlanan "taşra mektupları", Osmanlı toplumunun gündelik hayatını en yalın hali ile yansıtmada önemli bir rolü üstlenmiştir.

Abdülhamit döneminde taşra hayatını incelediğimiz bu tez, Mâlûmat gazetesinde 1898-1901 yılları arasında yer alan "Taşra Mektubu" başlıkları altında yayınlanan, toplamda 1090 mektuptan oluşan ve Osmanlı toplumunun sosyal ve kültürel yaşantısına ışık tutan haberlerden derlenen bilgiler ışığında hazırlanmıştır. Bu mektuplar, imparatorluk dâhilinde yer alan 26 vilâyet ve 2 sancaktan, imparatorluğa bağlı 3 özerk bölgeden ve söz konusu zaman diliminde Osmanlı sınırlarına dâhil olmayan çeşitli yerlerden gönderilmiştir. Trablusgarp, Beyrut, Mâmuretülaziz ve Girit, 1316-1318 (1898-1901) Osmanlı Devlet Salnâmelerinde²⁵ adı geçen fakat mektuplarda hakkında herhangi bir habere yer verilmeyen dönemin diğer Osmanlı İmparatorluğu idari birimleridir. Tezin içeriğine, söz konusu dönemde imparatorluk hâkimiyeti altında bulunmayan, eski Tuna vilâyetine bağlı Pravadı, Silistre, Köstence, Tulça, Fas'ın başkenti Marakeş, Hindistan'ın Maharaşta eyaletinin başkenti Bombay (Mumbai), İran'a bağlı Hoy ve Silmas, Ümit Burnu ve bunların yanında, İstanbul'a bağlı olan Biga Sancağı, Çatalca, Gebze ve Kavala gibi yerlerden

²⁰ Şerif Aktaş, **Ahmet Rasim**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 49.

²¹ A.e., s. 69.

²² A.e., s. 72.

²³ Şerif Aktaş, **Ahmet Rasim'in Eserlerinde İstanbul**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1988.

²⁴ Çilem Tercüman, **Ahmet Rasim'in İstanbul'u**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2008.

²⁵ Mehmet Güneş, **Osmanlı Döneminde Vilâyet İdaresinin Esasları**, İstanbul, Kitabevi, 2015, s. 182-83.

yazılan 27 mektup dâhil edilmemiştir. Bu mektuplarda yer alan bilgi ve haberler incelendiğinde, gazetecilik dili açısından, Osmanlı taşrasından gönderilen mektuplarla aralarında herhangi bir fark göze çarpmamaktadır. İlginç olan durum ise, Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına dâhil olmadığı halde, Hoy ve Silmas başlıklı bir haberde, II. Abdülhamit'in cülûs yıldönümü için yapılan kutlamalardan bahsedilmekte, İranlı hacıların, gördükleri iyi muameleden ötürü “me'murîn-i devlet- i aliyye”ye teşekkür ettikleri belirtilmektedir.²⁶ Bu mektuplarda yer alan kayda değer diğer bilgiler ise, eski Tuna vilâyeti sınırlarında yer alan Romanya'da yaşayan “Dobruca Müslümanları”nın²⁷ buradaki konumları, mağduriyetleri ve göç meseleleri hakkındaki haberlerden oluşmaktadır.²⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'dan Ortadoğu'ya, geniş sınırlarını büyük ölçüde koruduğu bir dönemde kaleme alınan taşra mektupları, toplumun sosyal, kültürel, gündelik hayatına dâir birinci dereceden bilgi ve haberler aktarması bakımından tarihî ve sosyolojik açılardan önemlidir. Edebiyatın disiplinlerarası yönünden geniş ölçüde faydalandığımız ve tarihî, siyâsî ve sosyolojik bilgiler içeren kaynaklarla zenginleştirdiğimiz çalışmamızda, yıkılmak üzere olan altı asırlık bir imparatorlukta vukû bulan büyük değişime şahit olan ve bir şekilde, bu yıkımdan kurtulmak adına devlet tarafından model olarak benimsenen “Batı”ya ayak uydurmaya çalışan Osmanlı toplumunun söz konusu süreçteki durumu ele alınmıştır.

Tezin hazırlık sürecinde, 1894-1904 yılları arasında gazete ve dergi olarak yayınlanan tüm Mâlûmat nüshaları ekleri ile birlikte taranmış ve bu malzeme tespiti sürecinde, Hasan Duman kataloğu²⁹ baz alınarak, Hakkı Tarık Us koleksiyonu ve Atatürk Kitaplığı'nda bulunan Mâlûmat gazetesi ciltlerinden faydalanılmıştır. Bunların arasından, 2443 sayı günlük olarak yayınlanan Mâlûmat'ın 522 sayısında yer alan “Taşra Mektubu” başlıkları derlenerek, bu başlıklar altında yayınlanan 1090

²⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Cülûs-ı meymenet-me'nus-ı hazret-i hilâfet-penâhînin rûz-ı mesadet-efrûzunda şehbender-hânede resmî bir ziyâfet keşîdesiyle hâkim ve me'murîn-i mahalliye davet edilmiş ve cümlesi tarafından esniye ve mahâmid-i cenâb-ı cihandâri ber- âverde-i lîsân-ı şükran kılınmıştır.” Nr. 1231, 19 Teşrin-i Evvel 1900.

²⁷ Nr. 659, 26 Mart 1899.

²⁸ Nr. 583, 6 Kânun-ı Sâni 1899.

²⁹ Hasan Duman, **Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu, 1828-1928**, C. I, Ankara, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000, s. 518.

mektup, Latin harflerine aktarılmıştır. Bir diğer aşama olarak, her mektubun başında yer alan nâhiye, kasaba, şehir isimleri, vilâyetlere göre sınıflandırılarak, tüm Osmanlı taşrasını kapsayan genel bir harita çıkarılmıştır.

Mektuplardan elde edilen veriler, altı ana bölümde incelenmiştir. Birinci bölümde, her vilâyetin durumu, kendi içinde ele alınarak, dönemin Osmanlı toplumu, her coğrafyanın kendine özgü sosyal ve kültürel özellikleri ekseninde değerlendirilmiş, bu vesile ile, Abdülhamit dönemi taşrasının net bir tablosu çizilmiştir. İkinci bölümde, Osmanlı toplumunun sosyal ve gündelik yaşantısı, dinî ve kültürel hayat çerçevesinde ele alınmış, üçüncü bölümde, iktisadî hayat, ticaret, ziraat, madencilik, ormancılık ve vakıf işleri gibi faaliyetler ekseninde değerlendirilirken, dördüncü bölümde, imparatorluk genelinde gerçekleştirilen sağlık hizmetleri, sağlık kurumları ve personeller hakkında çeşitli haberlere yer verilmiştir.

Beşinci bölümde, ulaşım, haberleşme ve bayındırlık faaliyetleri incelenerek, altıncı bölümde ise bürokrasi ve adlî işlere dâir bilgi ve haberler ışığında imparatorluktaki resmî yaşantı yansıtılmış, böylelikle, devlet ve halk nezdinde dönemin sosyal ve kültürel değişimini, Abdülhamit iktidârının Osmanlı taşrasında izlediği politikayı, toplumun, imparatorluğun her köşesinde hızlı bir şekilde devreye sokulmaya çalışılan Batılılaşma politikası karşısında gösterdiği tutumu ve buna ayak uydurma sürecini görmek mümkün olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İMPARATORLUK COĞRAFYASI

1.1. Adana Vilâyeti (1869-1922)

Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı hâkimiyetine giren Adana ve çevresi, 1867 yılında yeniden teşkilatlandırılarak, Adana vilâyeti kurulmuştur. 1888 yılında bu vilâyet, Adana, Cebel-i Bereket, İçil, Kozan¹ ve Mersin² olmak üzere 5 sancaktan müteşekkildir.

Mâlûmat gazetesinde yer alan taşra mektuplarında Adana vilâyetinden gönderilen 3 mektup bulunmaktadır. 13 Şubat 1899 – 7 Temmuz 1901 tarihleri arasında yayınlanan bu mektupların 2'si Mersin ve 1'i Adana başlığı altında, imzasız olarak neşredilmiştir.

Mektuplarda en çok işlenen konu, belediye işleridir. Mersin'den gelen haberlerde, çarşı içindeki dükkânların yıkılarak, daha güzel bir surette yeniden inşa edildiği bildirilmiş, altyapıyla ilgili eksikliklerden ötürü, yağın yağmurlar neticesinde sokakların kanal haline geldiği ifade edilmiştir.³ Adana'dan gönderilen mektupta ise, sokakların temizliğine dikkat edilmediği ve kaldırımların çamur deryası halinde olduğu bildirilmektedir.⁴

İktisadî hayatla ilgili haberlerde, Mersin'de alaca üzümün okkasının bir kuruş olduğu belirtilmiş,⁵ Adana'da ise esnafın “kâr-ı kadim sepet terâzileri” kullandığı ve

¹ Halil İbrahim, Kaplan, “Salnâmelere Göre Adana (1880-1900)”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2001, s. 7.

² T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Mersin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, “Tarihçe: 20. Yüzyıla Kadar Mersin Tarihi”, (Çevrimiçi) <http://www.mersinkulturturizm.gov.tr/TR,73152/tarihce.html>, 18 Ağustos 2015.

³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Mayıs girer girmez yağmurlar başladı. Üç gün devam etti. Kasabamız düz bir zemin üzerinde olduğundan sokaklar yağmurlardan birer kanal hâline girmişti. Şimdiye kadar da gün aşırı yağmur yağıyor. Mahsûlât cüz'i bir zarara uğradı, diyorlar.” Nr. 1457, 6 Haziran 1901.

⁴ Nr. 618, 13 Şubat 1899.

⁵ Nr. 1488, 7 Temmuz 1901.

dirhem yerine taş ve demir parçaları ile eşyaları tarttıkları aktararak, ekmek fiyatları ve fırınların kontrolü hakkında bilgiler verilmiştir.⁶

Kültürel hayatı ilgilendiren bir bilgiye de yer verilen mektuplarda, sıcaklığın yaz aylarında oldukça arttığı Mersin’de halkın yaylalara çıkmaya başladığı aktarılmaktadır.⁷

Hukukî işlerle ilgili olarak bir hırsızlık vakasına yer verilen mektuplarda, Adana’da meydana gelen bir hayvan hırsızlığı vakasından bahsedilmiştir. Alınan tedbirler neticesinde, bu olayların yok derecesine geldiği belirtilen mektupta, âsâyişin “gıpta-bahş olacak sûrette” olduğu ifade edilmektedir.

Eğitime dâir haberlerde, kimsesiz çocukların “tâlim ve terbiyelerine mahsus” bir okul açıldığı ve belediyeden yetim çocuklara “ekmek ve katık” verildiği bildirilmekte, bunun yanında, varlığından istifade edilemeyen bir nümûne tarlasının ziraat mektebine dönüştürüleceği haber verilmektedir.

Liman kenti olan Mersin’de bölgeye gelen vapurlardan bahsedilmekte, “İdâre-i Mahsûsa’nın eser-i cedîd vapuru”nun limana geldiği ve buradan Suriye’ye hareket edeceği bildirilmektedir. “Arabistan hattı”ndan gelen birkaç vapurun ise, “karantina ve fırtına” sebebi ile dört gün geciktiği belirtilmektedir.⁸

Bayındırlık hakkındaki bilgiler ise, “dâhil-i vilâyetteki” yolların yenilenmesine başlanması ve caddelerin “dört köşe taşlarla” döşenmesi ile ilgilidir.⁹

Hayvancılığa dâir haberlere yer verilen Adana başlıklı mektupta ise, “cins-i feresin ıslâhı” için Adana’ya getirilmek üzere 25 cins “â’lâ aygır”ın sipâriş edildiği aktarılmaktadır.¹⁰

⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Esnafe kâr-ı kadim sepet terâzileri ve dirhem yerine kâim olmak üzere bir takım taş ve demir parçaları ile vezn-i eşyâ eylemektedir. Bilumum Vilâyet-i Şâhâne’de şu hal nazar-ı dikkatten dūr tutulmadığı halde Adana Belediyesi’nin el-yevm bu gibi uygunsuzluklara meydan vermesi şâyân-ı teessüf ahvâldendir.” Nr. 618, 13 Şubat 1899.

⁷ Nr. 1488, 7 Temmuz 1901.

⁸ Nr. 1488, 7 Temmuz 1901.

⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Adana şehrinin imârına hizmet eden tedâbirden olmak üzere bilcümle caddelerin dört köşe taşlarla tefrişi ile hiçbir cihetinde kaldırımsız sokak kalmaması zımnında ittihâzı iktizâ eden tedâbire tevessül edilmiş bunun da an-karib ayyız-ârâ-yı husûl olması eltâf-ı ilâhiyyeden müsted’i bulunmuştur.” Nr. 618, 13 Şubat 1899.

1.2. Ankara Vilâyeti (1864-1922)

Ankara ve çevresi ilk kez, 1360 yılında 1. Murat tarafından kuşatıldı.¹¹ 1841 yılında Anadolu eyâletinin kaldırılmasıyla kurulan eyâletlerden bir tanesi olan Ankara, 1864 yılında müstakil bir vilâyet haline getirildi. Merkez sancağı Ankara olan bu vilâyet, Kırşehir, Kayseri, Yozgat¹² ve Çorum¹³ olmak üzere 5 sancaktan oluşmaktadır.

Mâlûmat gazetesinde yer alan taşra mektuplarında Ankara vilâyetini ilgilendiren 7 mektup bulunmaktadır. 1899-1901 yılları arasında yayınlanan bu mektupların 3'ü Kasaba, 2'si Ankara, 1'i Mihalıççık ve diğer 1'i Kayseri'den gönderilmiştir. 7 mektuptan 4'ünde imza yer almaktadır. Bunlardan bir tanesi “mahfuz” iken, diğer üçü, “Ankara Vilâyeti Baytar Müfettişi Ahmet Vasfı”, “Alay-ı Zaptiye-i Ankara Ahid” ve “Eytam Vekili Mehmet İzzet” şeklindedir.

Sosyal ve kültürel hayatı yansıtan fazla bilginin bulunmadığı mektuplarda en çok işlenen konu, hukukî işlerdir. Yetimlere ayrılan paranın bir kısmını zimmetine geçiren memurlarla ilgili soruşturmadan bahsedilerek,¹⁴ birkaç mektupta bu konuyla ilgili karşılıklı yalanlamalara yer verilmiştir.¹⁵ Bir başka mektupta, Kayseri sancağı

¹⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Cins-i feresin ıslâhına âit birçok tedâbir-i cihan-pesendânenen ma-âda mülhakât-ı vilâyete tevzi' olunmak üzere taraf-ı vilâyetten yirmi beş cins-i â'lâ aygır talep olunmuş ve Adana'ya müteveccihen yola çıkarıldıkları Bağdat'tan alınan haberlerden anlaşılmıştır.” Nr. 618, 13 Şubat 1899.

¹¹ Seyyah Kandemir, **Türkiye Seyahatnamesi: Ankara Vilayeti**, Ankara, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, 1932, s. 8.

¹² Karpat, Kemal, **Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics**, USA, University of Wisconsin Press, 1985, s. 126.

¹³ M. Mahfuz Söylemez, “Ankara Vilayet Salnâmelerine Göre Osmanlı'nın Son Döneminde Çorum”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. VI, No: 12, 2007, s. 7.

¹⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Mahmut Efendi'ye isnât edilen şeyler de yalandır öyle mi? Yalandır demekle yalan olmaz. İşte: İsmail ve Mahmut Efendiler zimmetinde benim yetimlerin on bin kuruş zimmeti var. Buna ne buyururlar? Yedi tereke yekûn umûmî-i irtikâb: 34299,15 kuruş oluyor. Bu da mı yalan. Bunlar güneş gibi meydandadır.

Kasaba'da Tire Nâib-i sabıkı Sait Efendi

Eytamı Vekili

Mehmet İzzet” Nr. 1440, 20 Mayıs 1901.

¹⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Mu'teber gazetenizin bin dört yüz altı numaralı nüshasında bir Kasaba mektubu vardır. Bu mektupta güyâ İsmail Efendi nâmında biri hukûk-ı eytamı menfaatine oyuncak edinmiş, Mahkeme-i Şer'iyye kâtibi Mahmut Efendi'ye bununla birleşmiş, Kaymakam Bey ile Meclis-i İdâre a'zâsından Sürûri Efendi nde hukûk-ı eytamın muhafazasına çalışmakta imiş. Yalan; İsmail Efendi ile Mahmut Efendi bir iki zâtın garazına kurban edilmek isteniliyor.” Nr. 1424, 4 Mayıs 1901.

muhtarının zimmete para geçirmesi ile ilgili mahkeme söz konusu edilerek, muhtarın mahkûmiyetine karar verildiği bildirilmiştir.¹⁶

Eğitim konusunu ilgilendiren yalnızca bir mektup bulunmaktadır. Bu mektupta, İslamî mekteplerin, ibtidâî ve rüşdî olarak ikiye ayrıldıkları belirtilerek, usûl-i cedîde ve atîka olarak eğitim veren bu okulların maariften geri oldukları ifade edilmiştir. Okuldaki aksaklıkları tek tek bildiren muhabir, bunlar için üretilebilecek çözümlerden bahsetmiştir.¹⁷

Mihalıççık'tan gelen bir mektupta, "killi arâzi"de "leke suyu" adı verilen bir su bulunduğu bildirilerek, bu suyun sabunsuz olarak tüm lekeleri çıkardığı aktarılmakta ve Avrupa'nın "bayağı sabun"larını herkesin bilmesine rağmen, bu "şişelere konacak" sudan kimsenin bahsetmediğine dâir serzenişte bulunmaktadır.¹⁸

Sağlıkla ilgili bir haberin yer aldığı Ankara başlıklı mektupta, "veba-i bakri" görülen Yozgat sancağına, "irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî" üzerine Bakteriyoloji-hâne-i Şâhâne'de üretilen serumun bölgeye getirildiği ve bu şekilde, koşu hayvanlarına âriz olan hastalıktan kurtulan çiftçinin, padişaha dua ettiği aktarılmaktadır.¹⁹

Cülûs yıldönümleri yapılan şenlikler ve padişahın "halka buyurduğu kerem ve ihsanlar", II. Abdülhamit iktidârını güçlendirmek ve bu yardımlar vesilesiyle halkı padişaha bağlamak için kullanılan en önemli araçlardan bir tanesidir. Ankara'dan gelen bir mektupta, cülûs yıldönümü vesilesi ile, padişahın maaşlara yaptığı zamlar

¹⁶Nr. 837, 20 Eylül 1899.

¹⁷Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Tenefüşhânesi yâhut bir bahçesi bulunmamasından üç dört saat mütemâdiyen ders sıralarında oturan o mini mini etfâl pek ziyâde sıkıntı çekmekte ve koca bir oda içinde akşama kadar havanın teceddüd etmemesinden taaffün-i hava mektebi her türlü emrâzın zuhûruna mâruz bulundurmaktadır. Bu ciheti hiç olmazsa muallimler kendilerini düşünerek gündüzleri ara sıra o büyük odanın pencerelerini açtırsalar iyi yapmış olur." Nr. 1292, 22 Kânun-ı Evvel 1900.

¹⁸Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Avrupalıların cidden leke çıkaramayan ve bayağı sabun derecesinde de eşyaya nezâfet veremeyen ufak ufak renkli sabunları bülend-âvâz ve bin türlü cümel-i pür-ihzâz ile üçer beşer kuruşa sattıkları görüldüğü halde evsâfını ta'dâda çabaladığım Leke Suyu'nu şimdiye kadar şuralardan gelip geçenlerin hiçbirisi lisân-ı vüzûh ile kimseye anlatmamıştır. Elhâsıl bura Leke Suyu şişelere konacak kıymet-dâr bir şeydir. Tecrübesini burada herkes yaptı." Nr. 653, 20 Mart 1899.

¹⁹Nr. 685, 21 Nisan 1899.

ve diğer yardımlardan bahseden muhabir, “bu teşekkürnâmenin cerîde-i ferîdelerine dercini” rica etmektedir.²⁰

1.3. Aydın Vilâyeti (1864-1922)

1864 yılında Teşkil-i Vilâyet Nizamnâmesi’nde yapılan değişikliklerle, eyâlet statüsünden vilâyet statüsüne taşınan Aydın, İzmir merkez sancak olmak üzere, Aydın, Saruhan, Menteşe ve Denizli olmak üzere 5 sancaktan oluşmaktadır.²¹

Mâlûmat gazetesinde yayınlanan taşra mektuplarında, Aydın Vilâyeti’ni ilgilendiren 51 mektup bulunmaktadır. Bu mektupların 29’u İzmir, 4’ü Marmaris, 2’si Urla, 2’si Uşak, 2’si Manisa, 2’si Gördes, 2’si Kasaba, 2’si Aydın, 2’si Mekri, 1’i Bozdoğan, 1’i Karaburun, 1’i Pilmar ve diğer 1’i Ödemiş’ten gönderilmiştir. 1898-1901 yılları arasında neşredilen mektupların 5 tanesinde imza yer almakla birlikte, bunlar, “Nâzır-ı Fahri Ahmet Sa’ad”, “Sadık Refbi”, “İzmir Hamîdiye Sanayi Kolektörü M. Levy, Nessim Devidas, Jaco Rosso, Missah Moroukian Co.”, “Sâbık İzmir Hamîdiye Sanayi Mektebi Fahrî Nâzırı Mehmet Sait bin Mustafa” ve “Saatçi Ahmet” şeklindedir.

Aydın vilâyetinden gönderilen mektuplar içerik olarak incelendiğinde, eğitim, gönüllü yardımlar, iktisadî hayat, bayındırlık ve devlet işleri ile ilgili bilgi ve haberlerin çoğunlukta olduğu görülmektedir.

Vilâyetin genel özelliklerinin aktarıldığı bilgi ve haberlerde, İzmir’in “Anadolu Vilâyet-i Şâhânesi’nin en müterakkisi” olduğuna vurgu yapıldığı görülür.²² Nüfusla ilgili bilgiler oldukça az sayıda olmakla birlikte, Urla’nın 15.000,

²⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “... bundan mütevellit zâyîât-ı külliye ziraat-i hâzıraca sûret-i dâimede hasarât-ı uzmiyyeyi ibkâ eylemekte iken sâye-i ümran-vâye-i hazret-i pâdişâhîde mebhûs-ı an maraz-ı müdhişin serum ile kat’i sûrette icrâ-yı tedâvisi muvaffakiyyât-ı celîle-i cenâb-ı cihan-bâniden olmakla ameliyat-ı mezkûrenin Yozgat’a tâbi Budan karyesinde gerek cihet-i icrâiyyesinin ve gerek bilâhare marazının indifâından ahâli-i kurâ tarafından da’vât-ı mefrûza-i hazret-i hilâfet-penâhînin yâd u tekrar kılındığını olmak üzere hükûmet-i mahalliye marifetiyle ahz edilen fotoğraflardan iken nümûnesini dahî idâre-i aliyyelerinden bulunan musavver Mâlûmat ceride-i mu’teberesine derc olunmak üzere gönderilecek ise de keyfiyyet derci hakkında cevâb-ı vâlâlarına muntazırız.

Ankara Vilâyeti Baytar Müfettişi
Ahmet Vasfî” Nr. 685, 21 Nisan 1899.

²¹ Karpaz, a.g.e., s. 122.

²² Nr. 564, 18 Kânun-ı Evvel 1898.

Kasaba'nın 18.000'den fazla²³ nüfusa sahip olduğu belirtilmektedir. Borlu ve Urla'nın idari taksimâtına yer verilmiş, buralarda bulunan cami, okul ve kurumlar sayılarıyla belirtilmiştir.²⁴

Eğitimi ilgilendiren bilgi ve haberlerde Mekri'de bulunan bir Osmanlı ve Rum Mektebi'nden bahsedilmiş,²⁵ Ödemiş Mekteb-i Rüşdiyesi'ndeki yıl sonu töreni ve Hamîdi Sanayi Mektebi'nin durumu hakkında bilgiler aktarılarak,²⁶ İzmir Hamîdiye Sanayi Mektebi öğrencilerine bir ziyâfet verildiği haber verilmiştir.²⁷ Bölgenin maarıftan geri kaldığı ifade edilen mektuplarda, bir ibtidâî mektebe olan ihtiyaçtan bahsedilmiştir.²⁸ Bu mektuplar arasında dikkat çekici olan, özel okullarla ilgili haberlere geniş yer verilmiş olmasıdır. Menba-ı Füyûzat, Dârü'l-irfan ve Dârü't-terbiye mektuplarda adı geçen özel eğitim kurumlarıdır. Bu okulların eğitimdeki başarısından bahsedilerek, halkın rağbet gösterdiği bildirilmiş²⁹ ve İzmir Mekteb-i İbtidâîsi'nin bu okullar kadar başarılı olamadığı ifade edilmiştir.³⁰

²³ Nr. 1300, 30 Kânun-ı Evvel 1900.

²⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Menteşe sancağı dâhilinde Urla nahiyesi yirmi beş karyeyi Gökabad iskelesiyle sâir küçük iskeleleri ve on beş bini mütecâviz nüfûsu câmidir. Merkez-i nahiye olup sahile iki saat mesafede bulunan nefis-i Urla kasabası iki bini mütecâviz hâne, üç yüz dükkan, dört câmi-i kebîr, yirmi mescid-i şerif, kutbül-ârifin Hüsâmeddin Efendi Kuddûs-i Sırrahu Hazretleri'nin türbe ve tekke ve velîullah Horosanî Sultan Kuddûs-i Sırrahu Hazretleri'nin merkad-i şeriflerini, Hükûmet-i Seniyye Dâiresi, Belediye ve Maarif Dâireleriyle Redif Bölük Merkezi Zâbitanı Dâiresi, bir posta şûbesi, bir nîm rüşdî mekteb-i ibtidâî, üç bâb mahalle zükûr mektebi, iki bâb mahalle inas mektebi, beş yüz talebe-i ulûm mevcudu bulunan iki bâb medrese-i kebîr, maarifin iki bâb cesim a'şar zahâir mağazaları, üç hamam, üç kiremithâne, bir han vesâir ebniye-i hayriyyeyi hâvi ve dört mahalleyi şâmilidir." Nr. 1434, 14 Mayıs 1901.

²⁵ Nr. 630, 25 Şubat 1899.

²⁶ Nr. 828, 11 Eylül 1899.

²⁷ Nr. 1477, 26 Mayıs 1901.

²⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Zükûr ve inas etfâl-i mahalliye, evlâd-ı askeriye besmele-keş-i Kur'an'dan, lezâiz-ü ilm ü irfandan mahrumdurlar. İki asrı mütecâviz bir zaman yâdigârı olan bu mevki' henüz ihtiyacât-ı hâzıra-yı medeniyeden nasib almamış etfâle henüz çobanlıktan gayrı bir mevki hazırlamamıştır. Mâruzât-ı çâkerânem burasının ahvâl-i müessife velev cüz'i olsun teşrihten ibâret bulunduğundan makam-ı âidinin enzâr-ı kargâhîlerine ve evlâd-ı müsliminin necât ve saadeti bulunan tahsil-i ilm ü maarif hususunda bir mekteb-i ibtidâî te'sisinin lüzûmu min gayr-i haddin ityân olunur." Nr. 477, 22 Eylül 1898.

²⁹ Nr. 829, 12 Eylül 1899.

³⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Aydın vilâyeti Nâibi semâhetlü Mehmet Emin Efendi Hazretleri'nin delâlet ve himemât-ı ber-güzîdeleri, Belediye Reisi saadetlü Eşref Paşa Hazretleri'nin tedâbir ve icraat-ı sâibeleriyle esbâb-ı ümrân ve şerefi mütemâdiyen ihzar edilmekte ve İzmir'in Bozyaka Caddesi Ma'muretül-Hamîdiye semtine kadar temdid olunarak buranın hamîyyet ve letâfet-i mevkiiyyesi du-bala olmak için sarf-ı nakdine-i ihtimam olunmaktadır pirûzesiyle keşfiyat-ı evveliyesi bi'l-icrâ cülûs-ı meyâmin-me'nûs-ı hazret-i hilâfet-penâh-ı a'zamî rûz-ı feyrûzunda resm-i ibtidâî ifâ kılınmış ve ameliyat-ı seriâya bed'en ve mübâşeret olunmuştur." Nr. 1223, 11 Teşrin-i Evvel 1900.

Bayındırlık alanındaki faaliyetlerin aktif olarak devam ettiği ifade edilen mektuplarda, Karşıyaka'nın tanınamayacak bir halde olduğu, muntazam hâne ve yalılar yapıldığı bildirilmiş,³¹ saat kulesi ve çeşme inşaatının devam ettiğinden bahsedilerek, Bozyaka Caddesi yolunun cülûs yıldönümünde açılışının gerçekleştirildiği belirtilmiştir.³² Bunlara karşın, İzmir'deki su yollarının harap olduğu ifade edilmektedir.³³

Belediye işleri ile ilgili haberler, İzmir ve Uşak'ta temizlik ve düzene dikkat edildiği yönündedir.³⁴ 1899 yılında kaleme alınan Manisa başlıklı bir mektupta ise, eskiden sulamaya dikkat edildiği fakat bugünlerde yolların toz deryasına döndüğü bildirilmektedir.³⁵

Postaya dâir detaylı bilgi bulunmamakla birlikte, Mekri'ye, Yunan Vapuru'nun her hafta ve Hamîdiye Şirketi'nin Dikili'de on beş günde bir posta getirdiği bildirilmiştir.³⁶ Uşak'taki postane hizmetlerinin “şâyân-ı memnuniyet” bir halde olduğu belirtilen mektuplarda, eskiden mektupların bir hafta sonra geldiği ve gazetelerin hiç ulaşmadığı ifade edilerek, şimdi ise postaların “günü gününe vâsıl olduğu” aktarılmıştır.³⁷

Devlet memurları ile ilgili yer alan haberlerin bir kısmında, zimmete para geçirme gibi yolsuzlukların yapıldığı bildirilirken, bunlara karşı yalanlama mektupları kaleme alındığı görülmektedir. Hamîdiye Sanayi Mektebi Eski Nâzırı hakkında yazılan mektuplar sonucunda, bu kişinin bizzat mektup yazarak, ithamlara

³¹ Nr. 829, 12 Eylül 1899.

³² Nr. 1223, 11 Teşrin-i Evvel 1900.

³³ Nr. 1421, 1 Mayıs 1901.

³⁴ Nr. 828, 11 Eylül 1899.

³⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bir de büyük cadde ve sokakları bundan on sene evvel tertip edilen su arabasıyla belediyemiz birkaç sene sulattırdı. Sonra üç beş seneler sulamak âdeti kalktı. Geçen sene tekrar yaz mevsiminde başlatıldıydı bu sene ise bugüne kadar öyle bir teşebbüsâtta bulunuldu. İstasyondan gelen cadde çarşı içine kadar şose olarak geçen sene sulanmadığından şose halinden çıkıp marîn ü âbirini toz deryalarına gark ediyor. Böyle caddelerimizin sulattırılmasını da belediyemizin himmetinden bekleriz.” Nr. 783, 28 Temmuz 1899.

³⁶ Nr. 607, 30 Kânun-ı Sâni 1899.

³⁷ Nr. 1468, 17 Haziran 1901.

karşılık verdiği görülmektedir.³⁸ Memurlarla ilgili bir diğer şikâyet, Marmaris Mal Müdürü'nün maaşları geç verdiğiine dâirdir.

Dini hayat konusundaki haberler, Rum milletinden Manol isimli kişinin dönüş yaparak Ali Rıza ismini alması³⁹ ve Seyit Mekremeddin Dergâhı'nda gerçekleştirilen Rufâî âyinininden ibarettir.⁴⁰

Cülûs yıldönümleri için yapılan hazırlıkların geniş bir zamana yayılarak, dikkatli ve itinalı bir şekilde takip edildiği görülen mektuplarda, inşası devam eden saat kulesi ve çeşme için Avrupa'dan sipariş edilen sütunların kırk adedinin İzmir'e ulaştığı ifade edilerek,⁴¹ hava gazı borularının döşenmesinin bitirildiği haber verilmiştir.⁴²

Zirâî hayata dâir haberlerde, Ziraat Nezâreti'ni teşvik ve desteği ile son zamanlarda Aydın, Denizli, Isparta, Bozdoğan ve Salihli'de artan gül yetiştiriciliğinden bahsedilmiş,⁴³ 1901 yılında İzmir'den gönderilen bir mektupta ise söz konusu senede mahsûlün bol olduğu haber verilmiştir.⁴⁴

Gayrimüslimleri ilgilendiren haberler çeşitlidir. Rum Mektebi menfaatine düzenlenen bir tiyatrodan bahsedilerek, bu piyeslerin polis tarafından “muayene” edildiği bildirilmiş, oyunlardan hâsıl olan paranın nereye harcandığının sorgulanmadığı ifade edilmiştir.⁴⁵ Eğitimle ilgili olarak bir başka bilgi de,

³⁸ Nr. 1483, 2 Temmuz 1901.

³⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Mekri'nin Kaya nâhiyesi ahâlisinden ve Rum milletinden yirmi yaşlarında Manol namında birisi ihtidâ ederek ismi talebiyle Ali Rıza tesmiye edilmiştir.” Nr. 638, 5 Mart 1899.

⁴⁰ Nr. 1524, 12 Ağustos 1901.

⁴¹ Nr. 1486, 5 Temmuz 1901.

⁴² Nr. 1538, 26 Ağustos 1901.

⁴³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “On on beş seneden beri tezâyüdünden kat'ü'n-nazar be-her sene şu kasaba ve karyelerde hâsıl olan gül yağının miktar-ı yekûnu nerelere bâliğ olsa beğenirsiniz hesab-ı vasatı üzere (1200000) miskal olduğunu söyler isem inanılır mı ihtimal ki kati olamayan da bulunabilir fakat mâliye hazine-i evraktan mahfuz olması lâzım gelen sinîn-i mezkûr iş'ar-ı defterlerine müracaat edilirse mâlûmat-ı matlûbeyeye zafer-yâb olunabilir. Mâmafih yağla beraber istihsâl olup İstanbul İzmir ve Mısır'a sevk ve sarf olunan külliyyetli gül suları bu hesabın haricindedir. Be-her miskal gül yağının derecât-ı muhtelifesine göre mahalleri piyasasında fiyatı on beşten yirmi beşe kadar olup bunun hadd ü sayısı yani yirmi kuruş itibarıyla hesap edilirse Avrupa'dan bu iki kazaya senevi (1.200.000) mecdiye giriyor ve bunun da (100.000) kûsûrû Hazine-i Celîle'ye âit bulunuyor demek olur.” Nr. 746, 21 Haziran 1899.

⁴⁴ Nr. 1478, 27 Haziran 1901.

⁴⁵ Nr. 1525, 31 Temmuz 1901.

Mûsevilerin okulu olmayıp, havrada ders okuttuklarına dâirdir.⁴⁶ Bayramlardan bahsedilen bir mektupta ise, İzmir’de yortu sebebiyle mağazaların kapalı olduğu belirtilmektedir.

Tarihî eserler hakkında bir adet mektup bulunmakla birlikte, bu haberde, kazı esnasında Rumca yazıların mevcut olduğu iki kitâbe bulunduğu ve bu kitâbelerin trene teslim edilerek yetkili yere yollandığı ifade edilmiştir.⁴⁷

Adlî vakalarla ilgili, yine aynı şekilde, sadece bir haber bulunmaktadır. Şimendifer yakınında, elleri bağlı ve etleri köpekler tarafından yenilmiş bir işçi cesedi bulunduğu ifade edilerek, fâillerinin araştırıldığı bildirilmiştir.⁴⁸

Dilenciliğin yaygın olduğu Aydın vilâyetinde, “nâmus dairesinde geçinenler”in bunlardan daha az olduğu belirtilmiştir. Bu duruma çözüm olarak, İstanbul’daki uygulamanın burada da icra edilmesini talep eden muhabir, küçük dilencilerin mektep ya da ıslahhâneye kabul edilmesini Maarif Nezâreti’nden rica etmektedir.⁴⁹

Edebî hayatı ilgilendiren bir mektup bulunmakla birlikte, burada yer alan haberler, bölgede edebî yaşantının aktif olduğunu göstermektedir. İzmir’de günlük ve haftalık olarak çıkan Osmanlı, Rum ve Fransız gazetelerinden bahsedilmiş, o günlerde gazetelerde yer alan popüler yazılar ve tartışma konuları hakkında bilgi verilmiştir.⁵⁰

⁴⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Mûsevilerin öyle muntazam mektebi yoktur. Lâkin bazı ufak çocukların havrada ders okuduklarını görüyorum.” Nr. 630, 25 Şubat 1899.

⁴⁷ Nr. 1446, 26 Mayıs 1901.

⁴⁸ Nr. 1515, 3 Ağustos 1901.

⁴⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Mâlûmdur ki, taşralarda bu küçük dilencileri bu meslek-i meş’umdan kurtaracak ve buna mukâbil efkârını envâr-ı ulûm ve sanâyi ile tenvir edecek esbab irâe ve tehiyyeye maarif müdürleri me’murdurlar. Halbuki burada şikâyet-i umûmiyeye rağmen bu cihet-i mühimmeye asla ehemmiyet verilmemekte olduğundan rızâ-yı hümayûn-ı hilâfet-penâhîye ile asla kâbil-i te’lif olmayan bu hareketin men’i ile icab eden tedâbir-i hakimânenin ittihaz ve icrâsını salâbet ve hamîyyetinden emin olduğumuz Maarif Nezâret-i Celîlesi’nin lutf-i maarif-perveri ve bî-kes-nüvâzisinden istihram ve intizar eyleriz!..” Nr. 564, 18 Kânun-ı Evvel 1898.

⁵⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “İzmir’de yevmî olmak üzere iki Osmanlı, üç Fransız, üç Rum ve üsbûî olmak üzere iki Osmanlı gazetesi çıkmakta ve yakında iki üsbûî Osmanlı gazetesiyle bir yevmî Rum gazetesinin daha çıkacağı söylenmektedir. Bunların terakki ve menâfi’-i memleket nokta-yı nazarından ne derece hâiz-i ehemmiyet olduğu aşîkardır. Bu gazetelerle dâima fennî, edebî, hikemî birçok mebâhis-i müfide cereyan etmektedir. Fi’l-hakika mübâhese, bazen

Aktif bir eğlence hayatının olduğu Aydın vilâyetinde, Kordon'daki gece eğlenceleri, Pınarbaşı eğlenceleri, sonbahar at koşusundan bahsedilmiş,⁵¹ dinlenme için güzel mesîre yerleri ve umumî bahçeler yapıldığı haber verilmiştir. Deniz kenarında bulunan İzmir'deki sahil eğlencelerine de yer verilerek, burada yaşayan halkın bu durumdan duyduğu rahatsızlığa yer verilmiştir. Ramazan eğlencelerinden de bahsedildiği mektuplarda, gündüzleri mandalina veya portakal bahçelerine giderek ya da sandalla gezintiye çıkılarak, geceleri ise kahvehânelerde vakit geçirildiği ifade edilmiştir.⁵² Gayrimüslim eğlencelerinin de yer aldığı mektuplarda, İzmir'de düzenlenen karnavalдан bahsedilerek, karnaval eğlenceleri detaylı bir şekilde aktarılmıştır.⁵³

İktisadî hayatla ilgili mektuplarda, ticaretin “ruh-ı memleket” olduğu belirtilmiş, fakat bölgeye yerleşen “ecnebîler” kadar başarılı olunamadığı ifade edilmiştir.⁵⁴ Konuyla ilgili bilgi ve haberlerin büyük çoğunluğu ihracatla ilgilidir. Üzüm, palamut, susam yağı, arpa, buğday, incir, afyon⁵⁵ vesâirenin Avrupa'ya sevk olunduğu bildirilmiş,⁵⁶ yiyecek içeceğin yanında maden ocaklarından çıkarılan “Manganezi”nin her sene yine Avrupa'ya gönderildiği ifade edilmiştir.⁵⁷ Gül yetiştiriciliğinin oldukça yaygın olduğu vilâyette, gülcülükle ilgili bir mektup da yer almaktadır. Bu mektupta, konu hakkında geniş bilgiye yer verilerek, Avrupa'ya yapılan gülyağı ticaretiyle 1.200.000 mecdiye kazanıldığı ve bunun 100.000'inin Hazine-i Celîle'ye aktarıldığı bildirilmiştir.⁵⁸ Vergilerden de bahsedilen mektuplarda,

müşâtemeye müncerr olmakta ise de, bu umûmen matbuatımızın tabiat-ı sâniyesidir.” Nr. 546, 30 Teşrin-i Sâni 1898.

⁵¹ Nr. 1223, 11 Teşrin-i Evvel 1900.

⁵² Nr. 607, 30 Kânun-ı Sâni 1899.

⁵³ Nr. 653, 20 Mart 1899.

⁵⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bu mübarek kıt'a, henüz layık... daha doğrusu müstehak olduğu merteye-i teâliye vasil olamamış ise de yine pek çok terakkiye, pek çok âsâr-ı temeddüne mazhar olmuştur. Bunlar, vilâyetin şa'ş'a-a-yı ikbâl-i istikbâline birer beraat-i istihlâldir. Burada ticâret, ruh-ı memlekettir. Ahâli umûmen ticârete meyyal ise de yine buraya gelip yerleşen ecnebiler kadar muvaffakiyyet gösteremiyorlar bu belki birçok esbabdan ileri gelir, fikr-i kasrânemizce bu esbabın en birincisi, vilâyetin maarif hususunda layık olduğu derecât-ı aliyyeyi bulamamasıdır.” Nr. 546, 30 Teşrin-i Sâni 1898.

⁵⁵ Nr. 828, 11 Eylül 1899.

⁵⁶ Nr. 1478, 27 Haziran 1901.

⁵⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Başlıca ihrâcâtı: Palamut, susam ve buğdaydır. Kasabaya dört beş saat mesafede vâki' maden ocaklarından da Avrupa'ya senede külliyyetli <Manganezi> ihraç olunur.” Nr. 630, 25 Şubat 1899.

⁵⁸ Nr. 746, 21 Haziran 1899.

Uşak'ta “sene-yi hâliye a'şarının” geçen seneye göre daha fazla ihale edileceği belirtilmiş,⁵⁹ bir başka mektupta ise emlak vergisine dâir haberler aktarılmıştır.⁶⁰

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ile birlikte Anadolu'ya göç eden muhâcirlerle ilgili bilgi ve haberlerin yer aldığı mektuplarda, Giritli Müslüman muhâcirler için inşa edilen evlerin açılış töreninden bahsedilmekte⁶¹ ve İzmir Sanâyi Mektebi'nde elli kadar göçmen çocuk okuduğu bildirilmektedir.⁶²

Hukukî işlerle ilgili çok az sayıda bilgiye yer verilen mektuplarda, üzerinde fazla para taşıyan ve “münâsebetsiz mahallerde birçok para sarfeden” bir zencinin dikkat çekmesi üzerine nezârete alınarak parasının mal sandığına aktarıldığı ve yapılan soruşturma neticesinde paranın kendisine ait olduğunun ortaya çıkmasıyla, geri teslim edildiği aktarılmıştır.⁶³ Marmaris başlıklı bir mektupta ise bir hırsızlık vakasına yer verilmiştir.⁶⁴

Garip bir olaya da yer verilen haberlerde, “Manda Şakir Efendi” isminde bir şahıstan bahsedilerek, “on kişilik yemek yeme ihtiyacındaki Şakir Efendi'nin karın doldurmaktaki sür'ati hârika nev'indedir” yorumuna yer verilmiştir. Bu kişinin, bir lokantaya girdiğinde bütün yemekleri bitirdiği anlatılmış, kahvede girdiği bir iddia üzerine yediği yemekler listelenerek, okuyucuya, “bu sûretle zihninizde bir miktar tecessüm etsin” ifadeleri kullanılmıştır.⁶⁵

⁵⁹ Nr. 1515, 3 Ağustos 1901.

⁶⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “İzmir ve havâlisinin şerefî, ma'mûriyeti, ahâlisi, ebniyesi arttığından delâilinden olmak üzere yakın zamanlarda emlak vergisi miktar-ı senevîsinin on bin lira raddesinde tezâyüd ettiğini ve bu tezâyüdün iki bin lirası yalnız Karşıyaka'ya âit bulunduğunu mevsûkan haber aldım.” Nr. 829, 12 Eylül 1899.

⁶¹ Nr. 1515, 3 Ağustos 1901.

⁶² Nr. 828, 11 Eylül 1899.

⁶³ Nr. 1461, 10 Haziran 1901.

⁶⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Vapurda ale'l-usûl biletler teslim edilir yarı yolda vapur mürettebâtından bulunanlar tarafından bunların elbise sandığı sirkat edilir ve birisi vahşiyâne bir tavır ile ailenin yanına gelip tekrar bilet talep eder nik ve yedi muktedir olmayan üç nefer çocuklara bir helecan gelip deniz üzerinde feryada başlarlar on sekiz yaşlarında bulunan Mustafa keyfiyetten haberdar olup bunlarla çekişmeye başlar ve sandığın sirkat edilmesinden önüne gelenlere şikayet eder nihâyet bilet parası namıyla iki mecdiye daha koparırlar sandığı bulup Mustafa'ya teslim ederler. Sandıkta bir zayıat olup olmadığı henüz meçhul ise de mürettebâtı emniyet ve medeniyet düşmanlarından ibâret olan böyle vapurlara ailesini ırkab edecek cesurlara aşk olsun.” Nr. 732, 8 Haziran 1899.

⁶⁵ Nr. 1497, 16 Temmuz 1901.

İmparatorluğun birçok bölgesinde olduğu gibi, Aydın vilâyetinde de salgın hastalıklar vukû bulmaktadır. İzmir'deki veba hastalığından ötürü, iki buçuk ay boyunca ticari faaliyetlerin kısıtlandığı bildirilmiş, tedbirlerden sayesinde hastalığın tamamen bittiği ifade edilmiştir.⁶⁶ Üç evden on üç kişinin vefat ettiği bir salgına yer verilerek, konun araştırılması için İstanbul'dan bir bakteriyoloğun geldiği bildirilmiştir.⁶⁷ Eczanelerle ilgili bilgilerin de yer aldığı mektuplarda, yüksek fiyatla yapılan ilaçlardan ve yeteri kadar eczane olmamasından şikâyet edilmiştir. Sağlıkla ilgili yatırımlara da yer verilen mektuplarda, gönüllü yardımlarla yapılması planlanan bir gurebâ hastanesinden bahsedilmiştir.⁶⁸

Ulaşımla ilgili bilgi ve haberlerde, şirket vapurları ve tramvay kumpanyasının düzensizliğinden şikâyet edilmektedir. Ma'muretü'l-Hamîdiye'ye giden şirket vapurlarının "intizamsız olduğu belirtilmiş, Göztepe Tramvay Şirketi'nin "ameliyat-ı cerîdesinde" cılız beygirler kullandığı ifade edilmiştir.⁶⁹ İzmir başlığı altında gönderilen bir mektupta, Hafız Sabri Efendi adındaki bir tüccarın "bir eser-i nâfi' vücûda" getirdiği ve "omnibüs tertibinde" bir Araba Şirketi kurduğu belirtilerek, Müslüman bir tâcirin böyle bir girişimde bulunması "şâyân-ı iftihar" olarak nitelendirilmiştir.⁷⁰ Bu mektuptan iki yıl sonra 1901'de gönderilen bir haberde yine bir omnibüs şirketi tesisiyle ilgili değerlendirmelere yer verilmiş, bunun İzmir için gerekliliğinden bahsedilmiştir.⁷¹

⁶⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "İzmir'in hayat-ı ticâriyyesine bir darbe-i nâgeh- zuhûr havâle eden illet-i müthişe-i veba elminnetüllah külliyyen def ü zâil oldu. Bu münâsebetle erbâb- ı mesâî ve tüccarın simaları da âsâr-ı beşâset, Anadolu'nun pazargâh-ı mütemâdiyesi olan şehir-i şehirimizin çarşılarında büyük faaliyetler rû-nüma olmaya başladı." Nr. 1223, 11 Teşrin-i Evvel 1900. ⁶⁷ Nr. 1320, 19 Kânun-ı Sâni 1901.

⁶⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "İzmir'de eskiden beri bir gurebâ hastahânesi vardı. Şehir günden güne tekemmül ve terakki ettikçe ve ba-husus nüfus-ı mevcude arttıkça eski hastahâne az gelmeye kifâyet edememeye başladı. İki sene evvel idi ki muntazam bir hastahâne yapmak emel-i ulvi-i himmet-kârisiyle yeniden bir binaya başlandı. Hastahâne için etraftan fevkalâde îâneler yağacağı ümidiyle bina pek büyük mukâyesede tutulmuş, bu babda on beş bin lira sarfı göze aldırılmış idi." Nr. 829, 12 Eylül 1899.

⁶⁹ Nr. 1223, 11 Teşrin-i Evvel 1900.

⁷⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Araba şirketinin tesisinden beri diğer arabacıların gaddarlıkları ziyâdesiyle kesb-i itidal eylemiş. Araba ücretlerini çâr ü nâcâr yüzde elli tenzil etmişler. Hafız Sabri Efendi gibi müslüman tâcirin böyle memleket için cihât-ı adideden dolayı nâfi' ve hayırlı olan bir şirket-i ticariyye tesisine muvaffakiyyeti hakikaten şâyân-ı iftihar olacak mevaddandır." Nr. 829, 12 Eylül 1899.

⁷¹ Nr. 1430, 23 Mayıs 1901.

Yabancı ziyaretçilere dâir haberlerin de yer aldığı mektuplarda, bir İngiliz zırhlısının Mekri Limanı'na geldiği haber verilerek, Kaymakam vekilinin yaptığı karşılamadan ve buna mukâbil, gemi süvârisinin resmî elbiselerle Hükûmet Dairesi'ne yaptığı iâde-i ziyaretten bahsedilmiştir.⁷²

1.4. Basra Vilâyeti (1884-1918)

Kânunî Sultan Süleyman döneminde Osmanlı toprakların katılan ve aynı adla anılan eyâletin merkezi olan Basra, 1884'te, merkez sancak Basra dışında, Muntefik, Amara ve Necid sancaklarından oluşan bir vilâyet haline getirildi.⁷³

Basra vilâyeti, Basra körfezi ve bu körfezin Hindistan yolu açısından arz ettiği değerden ötürü, stratejik açıdan son derece önemli bir bölge olmakla birlikte, vilâyetin, Basra Körfezi ve Şattü'l-Arap vasıtasıyla Akdeniz limanlarına giden yol üzerinde bulunması,⁷⁴ bu önemi ikiye katlamaktaydı.

Mâlûmat gazetesinde yayınlanan taşra mektuplarında, Basra Vilâyeti'ni ilgilendiren mektup sayısı 1'dir. Osmanlı İmparatorluğu için değer arz eden bir bölgeden bu kadar az sayıda bilgi ve haber yollanması dikkat çekicidir. Basra başlığı altında yayınlanan bu mektup, 16 Temmuz 1899 tarihinde, imzasız olarak neşredilmiştir.

Mektupta yer alan bilgi ve haberler, sağlık ve iletişim olmak üzere iki konuyu ihtivâ etmektedir.

Basra'nın havası, burada yaşayanları rahatsız edecek derecede kötü olmakla birlikte, Cezâyir sularının da etkisiyle, her sene yaz mevsiminde sıtma hastalığı ortaya çıkıyordu.⁷⁵ Bölgeden gönderilen mektupta işlenen ilk konu bu mihval üzeredir. Hava sıcaklığından yakınan muhabir, komşu şehre "Hindistan hastalığının

⁷² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Kaymakam vekili Beyefendi tarafından râsime-i hoş-âmedi ifâ edildikten sonra mezkûr sefinenin süvârisi elbise-i resmiyesini lâbis olduğu ve yanında konsolos vekili bulunduğu halde Dâire-i Hükûmet'e gelerek iâde-i ziyaret eylemiştir." Nr. 607, 30 Kânun-ı Sâni 1899.

⁷³ Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Orhan Özdi, **Osmanlı Vilayet Salmelerinde Basra**, Ankara, Orsam Kitapları, 2012, s.13.

⁷⁴ Selda Kaya Kılıç, "19. Yüzyılda Osmanlı İdaresi Altında Basra Vilayeti ve Körfezine İlişkin Bazı Tespitler", **Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, No: 54, 2014, s. 320.

⁷⁵ A.e., s. 328.

sirayet ettiğini” haber vererek, “Cenâb-ı Hakk’ın muhâfaza etmesi için” dua etmektedir.⁷⁶

İletişim, mektupta yer alan ikinci ve son konudur. Telgraf hatlarıyla ilgili bilgi içeren bu kısımda, Aşar denilen bölgeye inşa edilen yeni telgraf şubesinden bahsedilmekte, bir memur tayin edilmediği için halkın işlerini “İngiliz posta şubesine gördürmek zorunda kaldığı” bildirilmektedir.⁷⁷

1.5. Bitlis Vilâyeti (1875-1923)

1866 yılında kurulan ve “Vilâyât-ı Şarkıyye” adı verilen altı doğu vilâyetinden bir tanesi olan Bitlis vilâyeti, 1897-98 senesinde, merkez Bitlis, Muş, Siirt ve Genç olmak üzere 4 sancak ve 14 kazadan oluşmaktadır.⁷⁸

Taşra mektupları arasında Bitlis vilâyetinden gönderilen 2 mektup bulunmaktadır. 18 ve 28 Mayıs 1901 tarihlerinde neşredilen ve Bitlis başlığı altında yayınlanan bu mektupların ikisi de imzasızdır.

Eğitim, söz konusu mektuplarda işlenen tek konudur. Sabah gazetesinde yer alan iki ayrı haberle ilgili düzeltmelere yer verilen mektuplarda, bölgede maarifin geri olduğu, rüşdî ve ibtidâî mekteplerin bir an önce açılması gerektiği halde, durumun hala belirsiz olduğu ifade edilmiştir.⁷⁹

⁷⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Mevsim-i sayf hulûl etti. Medet Allah! Harâret-i şems 44 dereceyi geçti. Yanıyoruz. Hindistan hastalığı komşumuz bulunan o şehre de sirayet etti. Cenab-ı Hak cümlemizi muhâfaza buyursun.” Nr. 771, 15 Temmuz 1899.

⁷⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Basra’nın Aşar denilen diğer yakasına bir telgraf şubesi küşâd edildi. Ahâli ve tüccar-ı mahalliye bundan dolayı ediyeye-i hazret-i pâdişâhîyi tekrar ale’t-tekar yâd ü tezkâr etmektedirler. Şu kadar ki küşâd olunan bu şübeye adam akıllı, belli başlı bir me’mur bırakılmadığından ve adeta me’mur aradıkça Hüdâ alim ... gitmedikçe işlerimizi gördürememekteyiz. Bağırıyoruz, çağırıyoruz, kendisine işittiremiyoruz. Bu zaruretledir ki İngiliz posta şubesine müracaattan kendimizi alamıyoruz. Şu küşâd buyurulan şube-i cedîdenin erbâb-ı haysiyetten bir me’mur-ı cedîde ihtiyacı derece-i evlada bulunduğundan çekmekte olduğumuz şu zehâyim-i takat fersâdan halâsımız esbabının hüsn-i istikmâline masrûf-ı inâyât ve vesâit-i hayr- hâhâne-i edibâneleri istirham olunur.” Nr. 771, 15 Temmuz 1899.

⁷⁸ İlhan Gedik, Musa Şaşmaz, Yaşar Canatan, **Osmanlı Devleti Doğu Vilayetlerinde Nüfus Durumu (1879-1915)**, Ankara, Siyasal Kitabevi, Kasım, 1993, s. 34.

⁷⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “İki sene evvele gelinceye kadar koca vilâyetin yalnız liva mekezlerinde ve bir de Ahlat kazasında birerden beş bâb rüşdiye ve merkez-i vilâyette bir inas mektebi birkaç da ibtidâî mektepleri açılmıştı. Bu mekteplerde cereyân-ı tedrisât ve muâmelât ise matlûb-ı âliye muvâfık degildir.” Nr. 1448, 28 Mayıs 1901.

Bir diğ er haber, kız okulunda halıcılık sanatıyla ilgili verilen eğitim hakkındadır. Sabah gazetesinde konuyla ilgili yer alan haber düzeltilerek, mekteple ilgili detaylara yer verilmiş, yeni getirilen halı tezg hlarının açılışının yapılacağı gün hakkında bilgi aktarılmıştır.

Vil yet te, “maarif-i sanayi”nin geri kalmış olduğu, bu mektupta arz edilen bir başka konudur.⁸⁰

1.6. Bosna Vilâyeti (1864-1908)

1463 yılında Fatih Sultan tarafından fethedilerek Osmanlı topraklarına katılan⁸¹ ve 1864’te idari olarak yeniden yapılandırılarak vilâyet haline getirilen Bosna, 1891 tarihli Bosna Vilâyet Salnâmesine göre, Saray, Travnik, Mostar, Tuzla-i Zir ve Bihke olmak üzere beş livadan oluşmaktadır.⁸²

Mâlûmat gazetesinde yayınlanan taşra mektuplarında bu vilâyeti ilgilendiren mektup sayısı ikidir. 19 Teşrin-i Evvel 1900 ve 3 Mart 1901 tarihli bu mektuplar, Saraybosna ve Bosna başlıkları altında, imzasız olarak neşredilmiştir.

Mektuplarda, dönemin sosyal ve kültürel hayatını yansıtan bilgiler, diğ er vilâyetlerden gelen bilgi ve haberlere nazaran minimum düzeydedir.

Vefat haberleri, en çok yer verilen konudur. 3 ayrı kişinin vefat haberi aktararak,⁸³ bu şahışların mesleği, ailesi, eğitimi gibi konular hakkında bilgiler aktarılmıştır.⁸⁴

⁸⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Maarif ve sanayi hususunda ne kadar geri kalındığı müstağni-i arz u beyandır. Terakki ve ta’mininde muhsen t-ı fevkalâde görülecek bir fennin de programına zamm u ilavesiyle küşâde bulunan  nas Rüşdiye Mektebi’ne bu kere Sivas’tan celb edilen muallime vasıtasıyla dört tezg hta halı nesci us l n n taleb ta talimi maksad-ı hayr-mirs diyla sâye-i maarif-vâye-i hazret-i tac-d r de bi-minneh ’l-kerim önümüzdeki cuma günü resm-i k ş dı icrâ edileceğinden zât-ı v l larının da saat ikiden beşe kadar teşrif buyurmaları ...” Nr. 1438, 18 Mayıs 1901.

⁸¹  smet Binark, **Bosna-Hersek  le  lgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1992, s. V.

⁸² **Salnâme-i Vilâyet-i Bosna**, Saray Bosna, Saray Bosna Vilâyet Matbaası, 1308/1891, s. 33-35.

⁸³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Saray şehri mu’teber nından ve G zi Hüsrev Bey Vakfı’nın kâtip ve muhasebecisi Hacı H seyinovi  Hüseyin Hüsnü Efendi bir mahdan beri girift r olduğu hastalıktan reh y b olamayarak irtihâl-i d r-ı bekâ etmiştir. Merhum bir zât-ı halim ’s-sıfat olup (Bosna ve Hersek Tarihi) müellifi muvakkit Salih Sıtkı Efendi’nin mahdumudur. Pederinin vefatından beri şimdiye kadar Bosna arzına mahsus takvimlerin sahib   naşiri idi. Yine şehrimizin

Müstakil olarak başka bir konu işlenmemekle birlikte, Saraybosna'dan gönderilen bir mektupta, bir grup kişinin bazı işleri halletmek üzere Peşte'ye gittiği ifade edilerek, bu kişilerin isim listesine yer verilmiştir.⁸⁵

1.7. Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd Vilâyeti (1864-1912)

II. Bayezid devrinde Ege adalarının bir kısmı alınmış, ve ilerleyen zamanlarda bu topraklar genişletilmiştir. Bölgede ilk olarak “Kapudan Paşa Vilâyeti” kurulmuş, zamanla değişen idari yapı neticesinde adı Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd olarak değiştirilerek,⁸⁶ 1864'te müstakil bir vilâyet haline getirilmiştir.

1321 tarihli Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd vilâyeti salnâmesine göre vilâyet, Midilli, Limni, Rodos ve Sakız olmak üzere 4 sancak, 16 kaza ve 18 nâhiyeden oluşmaktadır.⁸⁷

Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd vilâyetinden gönderilen taşra mektuplarının toplam sayısı 41'dir. Bu mektupların 19'u Sakız, 7'si Midilli, 8'i Bozcaada, 4'ü İstanköy, 1'i Rodos, bir diğeri de Bahr-ı Sefîd başlığı altında gönderilmiştir. Neşir tarihleri 1898- 1900 yılları arasını kapsayan bu mektupların bir tanesi hariç, tamamı imzasızdır. 28 Şubat 1901 tarihli bu mektup, “Sezâî” imzasıyla yayınlanmıştır.

eşrâf-ı mu'teberânından merhum (Sürûri) Hacı Hüseyin Ağa'nın mahdumu Halit Efendi ömrünün evvel-i baharında olduğu halde bir hafta kadar esir-i firaş olup mübtelâ olduğu illetten tahlis-i girîbân edemeyip terk-i dağdağa-i hayat ve cam-ı memâtı nûş eylemiştir. Merhum geçen sene Saray'daki Mekteb-i Nüvvâb'dan ale'l-âli derecesiyle neşet edip mütedeyyin, erbâb-ı iffet ve ashab-ı namustan olduğu gibi sadakat ve muhabbet-i milliye sahibi bulunduğundan umûm-ı ahâlinin muhabbet ve teveccühünü kazanmış kader ve haysiyetini muhafaza eder bir genç idi.” Nr. 1231, 19 Teşrin-i Evvel 1900.

⁸⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Efendi-i mûmâ-ileyh ticâretle meşgul, gayet haluk, mütedeyyin, erbâb-ı hamîyyet ve zekâvetten biri idi. Cenazesi öğle vakti Gazi Hüsrev Bey Cami-i Şerifi'nin pîşgâhına götürölüp, namazı bi'l-ifâ oradan kaldırılarak merhum-ı mûmâ-ileyhin hânesi ittisalindeki bahçesinde defn-i hâk-i itr-nâk olmuştur.” Nr. 1362, 3 Mart 1901.

⁸⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bazı mesâlih ve umûrun tesviyesi için bu kere Peşte'ye giden zevat: Mostar'dan, Alizâde fazîletlü Ali Fehmi Efendi, Karabeyzâde Ahmet Efendi, Saray'dan Bıçakçızâde Hacı Salih Ağa Travnik'ten, mîr-i âlim Paşazâde Dervîş Beyefendi Benoloka'dan, Çinici Mahmut Bey, Bahtiyaroviç Hacı Hıfzı Efendi, Pridor'dan, Çirkinzâde Ömer Efendi, Priçka'dan, Zaimzâde Şemsi Bey, Tuzla-i Zir'den, ... Hacı Osman Efendi, Tuzlîç Bekir Bey.” Nr. 1231, 19 Teşrin-i Evvel 1900.

⁸⁶ Fatih Özçelik, “19. y.y. ve 20. y.y. Başlarında Ege Adalarının İdari Yapısı ve M. 1903 (H. 1321) Tarihli Sâlnâme'ye Göre Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd Vilâyeti'nin Genel İdari Birimleri”, **Düzce Üniversitesi Yönetim ve Eğitim Bilimleri Dergisi**, C. II, No. 1, 2012, s.1.

⁸⁷ A.e., s.12.

Bölgeden gönderilen mektuplar, konuları bakımından çeşitlilik göstermektedir. Bunlar arasında, eğitim, vilâyetin genel tanıtımı, bayındırlık, ticaret ve gönüllü yardım faaliyetleri gibi konular, yoğunluklu olarak işlenmiştir.

Mektuplarda, Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd vilâyetinin coğrafi özellikleri ile ilgili olarak ayrıntılı bilgiler verildiğini görüyoruz. Vilâyete bağlı adalar isimleriyle zikredilmiş, Hipokrat⁸⁸ ve Avrupa'nın "en meşhur ve ma'ruf" tüccarlarının⁸⁹ buradan çıktığı ifade edilerek, bölgenin nüfusu, havasının güzelliği⁹⁰ ve bölgede yetişen ziraî ürünler⁹¹ hakkında bilgiler verilmiştir. Bu ürünler arasında, zeytin yetiştirmenin oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Mektuplarda, ürün yetiştirme ve elde edilen ürünün fiyatlarındaki dalgalanmalar hakkında geniş bilgiye yer verilmektedir.⁹²

Liman kentleri için, deniz ticareti, ticari hayatın önemli bir alanıdır. Sakız'dan gelen mektuplarda verilen haber ve bilgiler, bu hayatın oldukça aktif olduğunu fakat değişen koşullar sebebi ile, zaman zaman durgunluklar yaşandığı göstermektedir. Sakız'ın ticaret aleminde meşhur olan ziraî ürünlerinden bahsedilmekte, Amerika ve İngiltere'ye sefer yapan yedi-sekiz yüz gemi olduğu bildirilmektedir.⁹³ Bir diğer haberde ise, ticarî eşyalarından fâhiş fiyatlarda vergiler alındığı ve bu durumun Sakız ticaretini durgun bir noktaya getirerek, ticareti Susam Adası'na kaydıracağı belirtilmektedir.⁹⁴ Şeker, pirinç, yağ gibi malzemelerden alınan vergiler, İzmir

⁸⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Ebu't-tıb <Hipokrat>ın maskat-ı re'si olan ceziremizde pek çok âsâr-ı atika mevcut ise de şimdiye kadar hafriyat icrâ edilmemiş idi." Nr. 1270, 27 Teşrin-i Sâni 1900.

⁸⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Sakız ceziresi küçük bir adadır. Tüccar sınıfına gelince Avrupa'da en meşhur ve ma'rufı bu adacıktan çıkmıştır." Nr. 1095, 5 Haziran 1900.

⁹⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Tesâdüf rüzgarı İzmir'den bir aydetimde beni Bahr-ı Sefîd'in Anadolu sahilince serpilmiş küçük, büyük adalarını ziyarete sevk etti. Vâkıa bu pek de fena olmadı. Vapurumuzun küçüklüğü hasebiyle birkaç mahallerde, mesela Sisam açıklarında bazı meretebe fırtına-ı şedâidine uğramış isek de gördüğüm letâif ve garâib bu kadarcık meşşak-ı seferiyeyi ma'ziyâdeten telâfi eyledi. Şimdi Sakız'ı, Susam'ın bir sür'at-i mütezâyide ile terakki ve temeddün etmekte olan şehirlerini, nazar-rübâ-yı takdir olan bağlarını, tarlalarını, eşcârını, koca bir şehir-i mütemeddinin ufacık nümûneleri olan bayırdaki beş on hânelik köylerini geçelim." Nr. 998, 28 Şubat 1900.

⁹¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Esas ticâretimiz yalnız sakız mahsûlüne münhasır değildir Sakız'ın bugün âlem-i ticârette meşhur olan dış bademini zeytin ve zeytin yağını ve dehşetli bir yekûn peydâ eden mandarin ve portakalını muhbirin zihretmemesine ne diyelim." Nr. 682, 18 Nisan 1899.

⁹² Nr. 1272, 29 Teşrin-i Sâni 1900.

⁹³ Nr. 682, 18 Nisan 1899.

⁹⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Sakız'ın ahvâl-i ticâriyyesi şu günlerde durgun bir haldedir. Hatta Cezâyir-i Bahr-i Sefîd'in merkez-i ticâreti yavaş yavaş Susam Adası'na intikâl edecektir. Çünkü Sakız Liman ve Rıhtım Şirketi emvâl-i ticariyyeden hem girerken ve hem de

Rıhtım İdaresi ile kıyaslanarak, aradaki farka vurgu yapılmakta ve bu durumun ticârî hayatı oldukça olumsuz bir noktaya götürdüğü aktarılmaktadır. Vergi miktarlarının yanında, limana gelen ticârî malların limanda bekletilmesiyle ortaya çıkan sorunlar da bölgeden gelen bilgiler arasındadır. “Reçelcilere Müjde” başlıklı bir haberde, Tüccar Nikola Zoğrafo Efendi’nin dört yüz çuval şekerinin anbara alınmadığı ve yağmurun yağması ile bu şekerlerin etrafı şeker şerbetine çevirdiğinden bahsedilmektedir.⁹⁵

İktisadî hayata dâir bir başka haber ise, sigortacılıkla ilgilidir. Sakız’da son yıllarda sayısı gittikçe artan yangınlardan bahsedilerek, bu yangınların “tüccar dükkanlarından zuhûr ettiği” ve sebebinin bu vesile ile sigortadan para almak olduğu ifade edilmiştir. Kasten çıkarılan bu yangınlarla ilgili bir kişinin tutuklandığı bildirilerek, son çıkan yangının sigortasız bir dükkana sıçradığı aktarılmış ve bu durum “adeta şâyân-ı nefret” olarak nitelendirilmiştir.⁹⁶

Eğitim, her toplumun asıl meselelerinden bir tanesidir. Cezâyir-i Bahr-ı Sefid vilâyetinden gelen taşra mektuplarında bu konu, birçok yönü ile yansımaları bulmaktadır. Mektupların genelinde, vilâyetin henüz gelişmekte olan bir yer olduğundan bahsedilmektedir. Şüphesiz, bu durum eğitimle ilgili yapılan yatırımlara da yansımaktadır. Henüz oturmuş bir sistem olmamakla birlikte, öğretmen yetersizliği, Türk çocuklarına Türkçe öğretmeden Rumca öğretmek⁹⁷ gibi eğitimin

çıkarken fâiş resim alıyor. Binâenaleyh şu hal ticâret-i mahalliyeyi küllî sekte-dâr ediyor.” Nr. 1272, 29 Teşrin-i Sâni 1900.

⁹⁵ Bu durum mektupta şöyle ifade edilmektedir: “Rüsûmat Liman ve Rıhtım İdâreleri’nin gece gelen tüccar emvâlini anbar derûnuna almayarak açıkta bırakmalarından nâşi Sakız Limanı bir şeker şerbeti havuzu halini iktisâb etti. Tüccardan Nikola Zoğrafo Efendi’nin Avrupa’dan gelen dört yüz çuval şekerini anbara almazlar. Güzelim ela gözlü... yağmur da alabildiğine boşanır mı diz boyu şeker şerbeti gel keyfim gel. Limon ve portakal mebzul bol bol şerbetler içiyoruz işittiğime göre limanın memlû olduğu şerbeti inhisara almak üzere bir kumpanya teşekkül ediyormuş ve hatta sâhib-i imtiyazı Mösyö İlyasko ile de müzâkereye girişmişler İstanbul reçelcileri biraz acele ederlerse şerbetin fiçisini kırk elli paraya kadar alabilirler Mösyö İlyasko merhametlidir. İnhisâra geçerse pahalıca düşer.” Nr. 613, 5 Şubat 1899.

⁹⁶ Nr. 1494, 13 Ağustos 1901.

⁹⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bir insan lisân-ı mâder-zâdını öğrenmeden başka bir lisan öğrenirse mesâisinden ne kendi müstefid olur ne de devlet ve milleti istifâde eder! Bizim çocuklarımız daha Türkçesini öğrenmeden Rumcayı tahsile haber ediliyor. Geçen sene mekteb-i rüşdiyeden bir efendi bile şehâdetnâme istihsâl edemedi bu sene de böyle olacağı gün gibi âşikârdır. Çünkü iki muallimle talebe yetiştiremeyen bir mektep yalnız bir muallimle hiçten başka bir şey vücuda getiremez. Şu hallere karşı her sahib-i vicdan Osmanlı cidden teessüf etmekten kendini alamıyor.” Nr. 650, 17 Mart 1898.

çok temel konularında aksaklık ve tutarsızlıklar görülmektedir. Hatta, uzun aylar boyunca, öğrencilerin öğretmensiz kaldığı da verilen bilgiler arasındadır. Bu aksaklıklar, bölge halkını, çocuklarını yabancı okullara göndermeye yöneltmiştir. Öyle ki bazı velilerin, kendi ceplerinden para ödeyerek çocuklarını “Mûsevi Mektebi”nde okuttukları, bölgeden gelen haberler arasındadır.⁹⁸

Aksaklıkların yanında, eğitimle ilgili olumlu atılımlar da söz konusudur. Mektuplarda bahsedilen aksaklıkların, bir zaman sonra düzeltildiği ve muhabirin ikinci bir mektupla bu durumu haber vererek, şükranlarını ilettiği görülmektedir. Bunun yanında, her yerde hızla artan inas mekteplerinin, Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd vilâyetinde de kurulduğu haber verilmektedir. Yapımı tamamlanan yeni okul inşası, iki adet olarak planlanmış ve birisi, inas mektebi olarak inşa edilmiştir. Fakat burada da, öğretmen sıkıntısı yaşandığı haber verilmekte ve durum Maarif Nezâret-i Celîlesi’ne bildirilmektedir. Sonraki mektuplarda, bu okul için padişahın kendisi tarafından bir miktar “ihşan”da bulunulduğu ifade edilmekte ve okulda yapılan düzenlemeler aktarılmaktadır. Bu bilgi, devletin sorumluluğu altında olan bir konuda, devlet yerine padişah vurgusu yapılarak, halk üzerinde pekiştirilmek istenen “paternal padişah” imajını yansıtmaları bakımından önemlidir.⁹⁹

Eğitimle ilgili gönderilen mektupların bir tanesinde, ilginç bir haber yer almaktadır. Öğrencilerden bir tanesinin sol eliyle yazı yazması, “hilâf-ı nizam” olarak nitelendirilmekte, çocuğun doktordan mahrum kaldığı belirtilerek, durum Maarif Nezâret-i Celîlesi’ne bildirilmektedir.¹⁰⁰

⁹⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Şimdiye Sakız maarif heyetinin gözleri önünde bulunan ve bir sene mukaddem küşâd edilen Mûsevi Mektebi’nin hüsn-i idâresini o mini mini Mûsevi çocuklarının lisân-ı mâder-zadlarından başka Türkçe, Fransızca Rumca da son derecede müterakki bulundukları cihetle a’zâ-yı maariften Necip Bey’in daha esas-ı dinini tahsil ettirmeden dört beş yaşındaki çocuğunu mekteb-i mezkûra göndermesi şâyân-ı teemmüldür. Bundan ma-âda Telgraf Müdürü’nün ve bazı bahriye zâbâtânıyla me’murîn ve ahâliden ekserisinin çocukları mezkûr Mûsevi Mektebi’nde zânû-zede-i tahsil oluyorlar.” Nr. 613, 5 Şubat 1899.

⁹⁹ Nr. 774, 19 Temmuz 1899.

¹⁰⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Sakız’da hilâf-ı nizam bazı ahval cereyan ediyor. Ezcümle talebeden Nuh Efendizâde’nin imtihanında sol eliyle yazı yazması ve Hayreddin Efendizâde’nin kulağından son derecede muztarip olması neden neşet ediyor. Etibbanın neşterleri altında muztarip olan nûr-ı basardan mahrum bir yavrucağın şu hali neden ileri gelmiş! Acaba bu hallere karşı Maarif Komisyonu ne cevap verecektir. Herhalde Maarif Nezâret-i Celîlesi’nin nazar-ı dikkat ve merhametini celb ederiz.” Nr. 810, 24 Ağustos 1899.

Bayındırlıkla ilgili aktarılan haberlerde, imar noktasında, Ziraat Bankası için bir daire inşası, bir cami tamiri söz konusudur. Liman kenti olan Sakız için, limanların yenilenmesinin de önemine vurgu yapılarak, Sakız için de gerekli düzenlemelerin yapılması talep edilmiştir. Bölgedeki aktif ticaret hayatı ve bahsedilen düzenlemelerin bu hayata sağlayacağı katkılar uzun bir şekilde anlatılmıştır.¹⁰¹ Bunların yanında, lağımın temizlenmesinden bahsedilerek, bunun için teşekkür edilmiştir.¹⁰² Ayrıca, Köprülü Mehmet Paşa'nın yaptığı caminin harap olduğu ve cami için kullanılması gereken, Köprülü'nün vakfettiği gelirlerin, mahalle vakıflar sandığına alınarak, usûlsüz bir muamele yapıldığı da bölgeden gelen haberler arasındadır.¹⁰³

Gönüllü yardımlar, Cezâyir-i Bahr-ı Sefid vilâyetinde yaygın bir faaliyettir. Halktan toplanan “iâneler” ile, Mevlevi Dergâhı'nın duvarları tamir edilmiş,¹⁰⁴ eğitim için bir konak inşa ettirilmiştir. Sakız'da bulunan muhtaçlar ve bölge dışından gelen “gurebâ-yı müslimin” için “iâşe-i muhtacîn” adıyla bir komisyon oluşturulduğundan bahsedilmektedir. Bu komisyonun belli zaman aralıklarıyla Müslüman halktan iâne topladığı belirtilmekte, komisyona yardım etmek istemeyenler ayıplanmaktadır.

Hırsızlık, Cezâyir-i Bahr-ı Sefid vilâyetinde günlük hayatta sıkça meydana gelen vakalardandır. Mektupların bir tanesinde hırsızlıkla ilgili bir konuya detaylı olarak yer verilerek, çalınan malın maddî bedeli ve hırsızın yakalanma sürecinde izlenen yol hakkında bilgi verilmiştir.¹⁰⁵ Bir başka haber de hırsızlık teşebbüsü

¹⁰¹ Nr. 596, 19 Kânun-ı Sâni 1899.

¹⁰² Nr. 728, 3 Haziran 1899.

¹⁰³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bozcaada'nın Han Mahallesi'nde vâki Köprülü Mehmet Paşa merhumun inşa eylediği cami-i şerif mürûr-ı zamanla harab olup mâil-i inhidam bir hale geldiğine halbuki cami-i mezkûrun tamir ve sâir levâzımına sarfa meşruta Paşa-yı müşârunileyhin vakf-eyledikleri çiftlik ile sâireden senevî yüz lira-i Osmânî vâridat mahallî evkaf sandığına alınmakta olduğundan şart-ı vakf vechile cami-i mezkûrun keşfi mûcibince tamiri hakkında bir seneden beri bi'd-defaat vukû bulan müracaat semeresiz kalmakta ve cami-i mezkûr da günden güne içine girilemeyecek bir hale gelmekte olduğuna fevkalâde teessûf olunmaktadır.” Nr. 853, 6 Teşrin-i Evvel 1899.

¹⁰⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bura Mevlevi Dergâh-ı Şerifi'nin etrafındaki duvarların tamiri için iâneten cem' olunmuştur. Toplanan para ile hal-i harâbide bulunan mezkûr duvarların mükemmelen tamiri me'mul-i kavidir.” Nr. 1224, 12 Teşrin-i Evvel 1900.

¹⁰⁵ Nr. 827, 10 Eylül 1899.

hakkındadır.¹⁰⁶ Yine, kıymetli bir heykelin çalındığı da, bölgeden gelen haberler arasındadır.

Adli vakalar da, mektuplarda karşımıza çıkmaktadır. Bir cinayet vakası, “engizisyon cemiyet-i mâlûmesine rahmet okutturacak”¹⁰⁷ ifadesiyle detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Ayrıca, hapiste olan bir şahsın, hapse giriş sebebi açıklanmış ve arkasından, firar ettiğinin haberi verilmiştir.

Hukukî işler ve kaçakçılık, mektuplarda bahsedilen diğer konular arasındadır. Bir emlakla ilgili anlaşmazlık üzerine bölgeye çağırılan özel bir komisyondan bahsedilmektedir. Bu komisyonun ayrıca, bütün kaçaklığı ile ilgili bir davayla da ilgilendiği bildirilmekte, rakamsal olarak konuyla ilgili detaylar verilerek, mahkeme ve adaletin gücüne vurgu yapılmaktadır.¹⁰⁸ Yine başka bir mektupta, reji memurlarının yakaladığı bütün kaçakçılarından ve bu kaçakçılara kesilen para cezasından bahsedilmektedir.¹⁰⁹

Eski eserlerle ilgili birçok araştırma yapıldığı, bölgeden gelen diğer haberlerdendir. Birçok mektupta bu araştırmaların kimler tarafından yapıldığı ve neticede hangi eserlerin keşfedildiği, isimleriyle verilmektedir. Araştırmaların, Müze-i Hümayûn tarafından yürütüldüğü ve bulunan eserlerin, İdâre-i Mahsûsa’nın tahsis ettiği Şark Vapuru ile Dersaadet’e gönderildiği bildirilmektedir.¹¹⁰ “Âsâr-ı atfika” araştırmalarında, diğer birçok alanda olduğu gibi, yabancı uzmanların denetimiyle çalışmaların yürütüldüğü görülen mektuplarda, İstanköy başlıklı bir haberde, “Almanyalı Doktor Rudolf Herzog”un “irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî” tarafından bölgeye gönderildiği, kazılar esnasında, en küçük bir parçanın bile ziyânına meydan verilmediği ifade edilmektedir.¹¹¹

¹⁰⁶ Nr. 1281, 11 Kânun-ı Evvel 1900.

¹⁰⁷ Nr. 862, 15 Teşrin-i Evvel 1899.

¹⁰⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “... Lefofet’in tasarruf iddiasında bulunduğu emlağın Hazine-i Celile nâmına istimlağına me'mur olup da maiyyet-i mutasarrıfın bulunan Tâir-i Bahrî Vapur-ı Hümayûnu'yla oraya müteveccihen hareket eden komisyon-ı mahsus bu adanın bütün tönbeği gibi taht-ı inhisar ve memnuiyyette bulunan eşyanın adeta merkezi hükmünü aldığı hakkındaki mâlûmat-ı evveliyelerinin sevki ile orada lenger-endâz-ı ikâmet iki kıta sefinenin nazar-ı teftişten imrârını lâzımadan görmüş ...” Nr. 728, 3 Haziran 1899.

¹⁰⁹ Nr. 604, 27 Kânun-ı Sâni 1899.

¹¹⁰ Nr. 1267, 24 Teşrin-i Sâni 1900.

¹¹¹ Nr. 1218, 5 Teşrin-i Evvel 1900.

Muhâcirlerin iskânı, mektuplarda yer alan bir başka konudur. Girit muhâcirleri için inşa edilen evler adetleriyle birlikte verilmekte, iskân süreci detaylı olarak anlatılmaktadır.¹¹² Bu durum, dönemin Osmanlısı'nda gündemi oldukça meşgul eden muhâcir sorununu çözmeye yönelik adımlar geliştirildiğini göstermesi bakımından önemli bir örnektir.

Mezarlıkların düzensizliği, Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd vilâyetinin gündelik sorunlarından. Bu durumdan birçok mektupta bahsedilmiş, var olan düzensizlikle ilgili Müftü Efendi ve yetkililerin çözüm üretmesi talep edilmiştir. Kabir satışının komisyon-ı mahsus ve muhtarlar tarafından yapıldığı da, verilen haberler arasındadır.¹¹³

Mektuplarda, eğlence başlığı ile ilgili, sadece kumar hakkında bilgiye rastlanmaktadır. Kumar oynamanın moda olduğu ve “İslam kahvehaneleri”nde oynatıldığı belirtilmekte, saf kişilerin kandırıldığı ifade edilerek, zâbta memurunun müdahalesi talep edilmektedir.¹¹⁴

Cülûs yıldönümleri, Tanzimat sonrasında her Osmanlı padişahında olduğu gibi, II. Abdülhamit döneminde de en ince detayına kadar planlanarak kutlanmıştır. Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd vilâyetinden gelen bir mektupta, törenle ilgili hazırlıklardan uzun uzun bahsedilerek, günün anlam ve önemi vurgulanmıştır. Müslüman ve Rum çocukların padişah hakkında övgüler okuması, devlet görevlerinin resmî giysilerini giyerek törene katılmaları, kaleden toplar atılması, her yerin kandillerle donatılarak fişeklerin atılması, törenlere dâir anlatılan detaylardan birkaçıdır. Yine, her törende olduğu üzere, “Pâdişâhım çok yaşa” duası üç kere tekrarlanarak, toplum-padişah ilişkisinin canlı tutulmak istendiği görülmektedir.¹¹⁵

¹¹² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Şöyle ki Girit muhâcirinin iskân ve ebvabları için ve kışla mahallî Meclis İdâresi cânibinden makâm-ı celîl-i vilâyete vukû bulan arz u istirham Vâli-i vilâyet devletlü Abidin Paşa Hazretleri tarafından nazar-ı dikkat ü inâyete alınarak tervic ve infâzı mercî-i âidine inhâ edilmiş ve bunun üzerine muhâcirin-i merkûmenin İstanköy'de iskânlarına irâde-i lutf-i âide-i cenâb-ı zıllullahî şeref-sünûh ve sudûr buyurulduğu gibi hânelerinin masârif-i inşâiyyesine de bin lira ihsan ve tahsis kılınmıştı.” Nr. 1146, 26 Temmuz 1900.

¹¹³ Nr. 692, 28 Nisan 1899.

¹¹⁴ Nr. 604, 27 Kânun-ı Sâni 1899.

¹¹⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Cülûs-ı meymenet-me'nûs-ı hazret-i pâdişâhî yevm-i mes'ûdunda bilumum me'murîn ve zâbitan-ı askerî ve mütehayyızân-ı ahâli ve düvel-i ecnebiye konsolosları ve bir cemm-i gafîr Hükûmet Konağı bahçesinde ictima' ederek Kıt'a-i

Belediye işleri, mektuplarda yer alan başka bir konudur. Hayvanların başı boş kalmaması ve çevreye zarar vermemesi adına bir ilannâme hazırlandığı ve buna uymayanlara, belirlenen miktarda ceza kesileceği bildirilmiştir.¹¹⁶

Bölgeden gelen mektuplarda posta ile ilgili yer alan bilgiler, vapurda unutulmuş posta çantası yüzünden geciken posta işleri¹¹⁷ ve görevini ihmal eden bir memurun yerine tayin olan kişiye dâir haberlerden oluşmaktadır.¹¹⁸

İşine ve devlete bağlı başarılı memurlardan da bahsedilen mektuplarda, bu memurların isimleri gösterdikleri muvaffakiyyet ile birlikte zikredilmiş,¹¹⁹ haklarında dua ve uzun övgülere yer verilmiştir. Bunun yanında, azledilen memurlar da söz konusudur. “Vazife-i me’muriyeti tavla başında” bile bir postane memurunun görevinden alındığı bildirilmiştir.¹²⁰

Arsa ve tapu işleri, mektuplarda söz konusu olan bir diğer konudur. Deniz kenarındaki bir arsanın “cihet-i mirî”ye ait olduğu ifade edilerek, devlet malı olduğu halde başka kişiler tarafından gasp edildiği bildirilmiş ve durum, Bahriye Nezâret-i Celîlesi’nin dikkatine arz edilmiştir.¹²¹

Mektupların bir kısmının sonunda “Mâlûmat” başlığı altında konuyla ilgili ilâve yorum ve haberler yer almaktadır. Burada, haberin doğruluğu teyit edilmekte ya da durumun ciddiyeti tekrar hatırlatılarak, gerekli mercîlere çağrıda bulunmaktadır.

Şâhâne’den bir bölük Asâkir-i Şâhâne dahî gelip istâde-i ta’zim ü tekrim ahz-ı mevki ettikleri gibi İslam ve Rum Mekâtibi talebeleri dahî hazır oldukları ve Kaymakam-ı kaza izzetlü İsmail Hakkı Beyfendi elbise-i resmîyelerini lâbis olduğu halde vürûd etmeleri üzerine mekteb-i mezkûr şakirdanı taraflarından esniye-i cemîle-i hazret-i pâdişâhî hakkında medhiyeler kıraat olunduktan sonra evvela faziletlü Müftü Efendi ba’dehû Metropolit vekili Efendiler taraflarından ezdiyâd-ı ömr-i âli-i hazret-i tac-dâri bi-mutazammın dualar kıraat olunmasını müteâkip bilumum hâzirûn taraflarından üç defa (Pâdişâhim çok yaşa) duası hep birden ve can u yürekten isâl-i bar-gâh-i Rabb-i izzet kılınmış ...” Nr. 821, 4 Eylül 1899.

¹¹⁶ Nr. 1220, 8 Teşrin-i Evvel 1900.

¹¹⁷ Nr. 574, 28 Kânun-ı Evvel 1898.

¹¹⁸ Nr. 871, 24 Teşrin-i Evvel 1899.

¹¹⁹ Nr. 827, 10 Eylül 1899.

¹²⁰ Nr. 871, 24 Teşrin-i Evvel 1899.

¹²¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Mu’teber yevmî Mâlûmat gazetesi Pilmar’da sâhil-i bahrdeki arsanın cihet-i mirîye âit olduğundan bahs ile bu babda vukû bulacak iddiaların kanunen nazar-ı dikkat ve ehemmiyete alınamayacağını ve devâir-i âidesinin bu meseleye nasb-ı nigâh ihtimam etmeleri lâzım geleceğini beyân ile ibrâz-ı hamîyyet eylemiş idi. Fakat teessüf olunur ki, aradan bir hayli zaman mürûr ettiği halde mesele ehemmiyeti nispetinde Midilli Mutasarrıflığı’nın nazar-ı dikkatine çarpmadı.” Nr. 1245, 3 Teşrin-i Sâni 1900.

Bu durum mektuplarda sözü edilen konular karşısında gazetenin duyarlılığını ve takipçi yaklaşımını göstermesi bakımından önemlidir.

Diğer mecmualara yapılan atıflar, Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd vilâyetinden gelen mektuplarda da eksik değildir. Adı verilmeyen bir gazetede Sakız Limanı hakkındaki bir makaleden bahsedilerek, makalede bölge hakkında yazılmış olan nüfus ve ziraat hakkındaki bilgiler yalanlanmaktadır.¹²²

Farklı din ve milletleri barındıran Osmanlı toplumunda, Müslümanlar kadar, diğer din mensupları ile ilgili de bilgi yer almaktadır. Bir âyine katılan muhabir, gelecek mektupta yazacağını vaad etmekte, bir başka muhabir ise, Rum bir çocuğa bir konu hakkında söz verdirmek için, Hazret-i İsa nâmına “tahlif” ettiğinden bahsetmektedir.¹²³

1.8. Diyarbakır Vilâyeti (1864-1922)

1864 yılında kurulan ve 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması’ndan itibaren Osmanlı Devleti’nin “Vilâyât-ı Sitte” olarak anılan 6 şark vilâyetinden bir diğeri olan Diyarbakır vilâyeti, 1316 (1900-1901) Vilâyet Salnâmesine göre, Diyarbakır, Mardin ve Maden olmak üzere 3 sancak ve 10 kazadan oluşmaktadır.¹²⁴

Mâlûmat gazetesinde yayınlanan taşra mektuplarında, Diyarbakır Vilâyeti’nden gönderilen 3 mektup yer almaktadır. Mektuplar, Harput, Arapkir ve Diyarbakır olmak üzere, 3 ayrı başlık altında gönderilmiştir. 29 Ağustos 1899 – 9 Nisan 1901 tarihleri arasında neşredilen bu mektupların tümü imzasızdır.

¹²² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Fi 9 Mart sene 315 tarihli Dersaadet evrak-ı havadisinden birinin iki sütununu işgal etmiş bir Sakız Liman ve Rıhtımı makalesi gördüm Sakız hakkında muharrer olan ahval külliyyen muhâlif-i hal ve hakikattir bu ceridenin haber verdiği gibi Sakız cezaresi yirmi bir karyeye değil yetmiş karyeye havidir esas ticâretimiz yalnız sakız mahsulüne münhasır değildir.” Nr. 682, 18 Nisan 1899.

¹²³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Merkum Mustafa bu muvaffakiyyetten dolayı sermest-i meserret olarak evvela mektubu okuttuğu Rum çocuğunu kimseye ifşâ-yı ser etmemesi için Hazret-i İsa nâmına tahlif ettikten sonra keyfiyeti hükûmet-i mahalliyeye haber verir. İcra kılınan taharriyat ve tahkikat-ı amîka üzerine elde edilen sârikler hâpishâneye ilkâ ve mal-i mesrûk sahibine teslim ve i’ta olunmuştur.” Nr. 632, 27 Şubat 1899.

¹²⁴ Gedik ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 28.

Mektuplarda en çok işlenen konu, adlî vakalardır. İki ayrı cinayet vakasından bahsedilmekte,¹²⁵ bu olayların hukukî süreçleri hakkında bilgi verilmektedir.¹²⁶

Arapkir'den gönderilen bir mektupta, konuya başlamadan önce olayın meydana geldiği tarih verilerek giriş yapılır. Bahsedilen tarih ve yayın tarihi arasında 37 günlük bir fark söz konusudur. Bu örnek, mektupların kaleme alınış ve İstanbul'a ulaşma süreleri arasındaki farkı göstermesi bakımından önemlidir.¹²⁷

Söz konusu mektubun başlığında Arapkir geçmesine rağmen, muhabirin İstanbul'a yaptığı yolculuğu anlattığı bir mektup olduğu görülmektedir. Evinden hüznü bir şekilde ayrılışını anlatan muhabir, Sarıçiçek ve Divriği'ye uğrayarak Giresun'a geçtiklerini ve buradan da vapurla İstanbul'a ulaştıklarından bahseder. Divriği Çarşısı'nın pislik içerisinde olduğu, bu yolculuk esnasında verilen haberler arasındadır.

Başarılı memur ve askerler, bu mektuplarda da övülmüştür. Harput'tan gelen bir mektupta, bölge kaymakamı ismiyle zikredilmiş, yaptırdığı yol, çeşme, meydan ve tamir ettirdiği kaldırım ve türbeden detaylıca bahsedilerek, kendisine teşekkür edilmiştir. Bir başka asker de, adlî bir vakayı takip ettiği ve hukuku korumaya gayret ettiği için övülerek, hakkında uzun dualara yer verilmiştir.¹²⁸

¹²⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Kasabamız kaymakamı izzetlü Şevki Beyefendi birkaç cinayet fâillerinin derdestiyle dâire-i âidesine tesliminde bezl-i gayret ve idâme-i tamâmî-i emn ü istirahat ile ibraz-ı âsâr-ı faaliyet etmiş ...” Nr. 1371, 12 Mart 1901.

¹²⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Nizâmiye Yetmiş Üçüncü Alayın Üçüncü Taburu'nun Birinci Bölüğü Başçavuşu olup mertliğine kurban olmak kabilinden olarak Diyarbakır vilâyeti Meclis-i İdaresi a'zâsından Hacı Cercis Ağazâde saadetlü Hacı Abdulkadir Paşa Hazretleri'nin amm-i zâdesi Abdülvehhab Efendi'nin tahrikat ve teşvikât-ı hıyânetkârânesiyle oğlu Ahmet ve hizmetkarları tarafından bir sûret-i gaddarânede katledilmiş olan Şefik Çavuş'un vâkıa-i hayatiyyesine dâir cihet adliyece derdest icrâ bulunan tahkikâtından şimdiye kadar inkişâf eden mevaddın mâhiyetine ve buradaki tâkibâtın derecâtına âit olan istila'at-ı sahîha ber-vech-i zîr arz olunur.” Nr. 1399, 9 Nisan 1901.

¹²⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Temmuz'un yirmi ikinci perşembe gününün sahur vakti idi. Hava gâyet saf, gönlüm fevkalâde muztarip, efrâd-ı aile bir hüzn-i azim içinde, odada bulunan eşya gayr-i muntazam bir sûrette rû-nüma olduğu halde yatağımdan kalktım.” Nr. 815, 29 Ağustos 1899.

¹²⁸ Nr. 1399, 9 Nisan 1901.

Gönüllü yardım faaliyetleri vilâyetin her yerinde olduğu gibi burada da karşımıza çıkmaktadır. Bir türbenin restorasyonundan bahsederken, halı, seccade, şamdan ve avizelerin “iâneten” tedârik edildiği ifade edilmiştir.¹²⁹

1.9. Edirne Vilâyeti (1867-1922)

Şemseddin Sami'nin Kâmusu'l-Âlâm'ında, “Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye”nin Rumeli kıtasındaki vilâyetlerinin en büyüğü¹³⁰ olarak tanımladığı Edirne vilâyeti, 1893 yılında, Edirne, Kırkkilise, Tekfurdağı (Tekirdağ), Gelibolu, Gümülcine ve Dedeoğlu olmak üzere 6 sancak, 31 kaza ve 109 nahiyeyle oluşmaktaydı.¹³¹

Mâlûmat gazetesindeki taşra mektuplarında, bu vilâyeti ilgilendiren 145 mektup bulunmaktadır. 1898 - 1901 yılları arasında, 1'i hariç tamamı imzasız olarak yayınlanan bu mektupların, 57'si Edirne, 16'sı Kırkkilise, 14'ü Gelibolu, 12'si Tekirdağ, 10'u Dedeoğlu, 7'si Hayrabolu, 8'i Gümülcine, 2'si Mürefte, 3'ü Erikli, 1'i Çorlu, 2'si Lüleburgaz, 1'i Keşan, 1'i Sofulu, 1'i Doyran, 1'i Ceseri Mustafa Paşa, 1'i Baba-yı Atık, 1'i Babaeski, 1'i İslimye, 1'i Marmara Hora, 1'i Uzunköprü, 1'i Ortaköy ve 1 diğeri Küplü'den gönderilmiştir. İmzalı olan mektupta şahıs ismine yer verilmeyip, “Karîlerinizden bir yolcu” demekle yetinilmiştir.

Bütün vilâyetlerden gönderilen taşra mektupları arasında Edirne vilâyeti, en çok mektubun gönderildiği ikinci vilâyettir. Buna paralel olarak, mektuplarda yer alan bilgi ve haberler, geniş bir yelpâzeyi kapsamaktadır. İçerik değerlendirmesi yapıldığında, vilâyetin genel özellikleri, eğitim, bayındırlık, belediye işleri, eğlence, edebî hayat, hukukî işler, tiyatro, ramazan ve iktisadî hayat, en çok bahsi geçen alanlardır.

¹²⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “... bi't-teşvik iâneten celb olunan zî-kıymet kalıçeler seccadeler şamdan ve avizeler ile de miyâni-i mukaddesenin muntazaman tefrişine ve binâenaleyh bu vesâil-i cemile-i ümran-perverâne ile her yüzden bir kat daha cânib-i âli-i hazret-i melûkane için da'vât-ı hayriyye isticlâbına muvaffak olunmuştur.” Nr. 1371, 12 Mart 1901.

¹³⁰ Ramazan Özey, “19. Asırda Edirne Vilayeti Coğrafyası”, **Marmara Coğrafya Dergisi**, No: 6, 2002, s.5.

¹³¹ A.e., s. 13.

Vilâyetin coğrafi özelliklerine dâir bilgiler, İnöz'ün "Meriç Nehri'nin Akdeniz'e dökülen mahalde bir yarım ada üzerinde" olmasından ve Babaeski'nin Kırkkilise sancağına uzaklık mesafesinden¹³² ibarettir. İnöz'den bahsedilen mektupta, bu ismin "Enée"den geldiği aktarılmış, bölge hakkında tarihi bilgi verilmiştir. Hakkında tarihi bilgi verilen bir başka bölge Ferecik kasabasıdır. Kasabanın 1471'de Lala Şahin Paşa marifetiyle fethedildiği aktarılarak, bu fetih haberiyle, okuyanda tarih duygusu uyandırılmış ve böylelikle eski başarılar anımsatılmıştır.

Demografik verilere dâir çok az bilginin yer aldığı mektuplarda, Ferecik'in Müslüman ve Hristiyan dört bine yakın nüfusa sahip olduğu bildirilmektedir.¹³³ Genel durumu ve özel konumundan bahsedilen bir diğer yer, Dedeagaç sancağıdır. Mektupların birçok yerinde, Dedeagaç'ın Şark Demiryolları'nın kesişme noktasında bulunmasından ötürü hâiz olduğu ticarî ehemmiyetten bahsedilmiş,¹³⁴ şu ilerleme kaydeden halinin, "Avrupa şehirlerine bile gıpta-bahş olacak bir hâl-i mükemmeliyette" olduğu ifade edilmiştir.¹³⁵

Bayındırlığı ilgilendiren haberlerde, inşaatı biten ya da devam eden Tekirdağ-Malkara,¹³⁶ İskeçe-Ahi Çelebi, Ortaköy-Koşukavak, Gümölcine-Koşukavak¹³⁷, Ferecik askerî yolu ve su yolları¹³⁸ hakkında bilgilere yer verilmiş, yapımı biten Hükûmet Caddesi, Emlak-ı Şâhâne, Ziraat Bank ve Adliye Dairesi'nden

¹³² Nr. 1095, 5 Haziran 1900.

¹³³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Ma' dekkâkin bin hânede İslam ve Hristiyan dört bine karib nüfus vardır." Nr. 577, 27 Kânun-ı Evvel 1898.

¹³⁴ Nr. 1124, 4 Temmuz 1900.

¹³⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Cânibi çınar, akasya gibi ikişer sıra sâyedâr ağaçlarla tezyin olunmuş otuz otuz beş metre vasatında latif bulvarları, kargir zarif binaları, müteaddid istasyonları ile memâlik-i ma'mûre-i pâdişâhînin bir enmüze-i musaggarı hükmünde olan Dedeagaç kasabası seneden seneye nâil olduğu terakkiyat-ı maddiye ve maneviyeye ile el-hâlet-i hâzihi küçüklüğüyle beraber Avrupa şehirlerine bile gıpta-bahş olacak bir hâl-i mükemmeliyettedir." Nr. 780, 25 Temmuz 1899.

¹³⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Tekirdağ kasabasından Malkara'ya mümted yolda şose olmamasıyla mürûr ve ubûr müşkilata tesadûf eylemekteydi. Sâye-i ma'mûriyyet-vâye-i hazret-i kiti-sitânide mezkûr yolun muntazam bir şose haline ifragı ile ârız olan müşkilatın ref'i zımnında işleyecek amele-i mükellefenin sevkiyle inşaatı bed' ü mübâşeret edilmiş ve bidâyetinden bugüne kadar iki ay zarfında on bir kilometre tarikin tesviye-i türâbisi ikmal olunmuştur. Bu hususta nezâret-i dâimisi sebk eden liva mühendis vekili Kadri Bey'le ahâli-i mükellefenin ikdâm-ı tam eyledikleri görüldüğünün kemâl-i şükran ile beyânına müsâraat ediliyor." Nr. 909, 1 Kânun-ı Evvel 1899.

¹³⁷ Nr. 886, 8 Teşrin-i Sâni 1899.

¹³⁸ Nr. 1124, 4 Temmuz 1900.

bahsedilmiştir.¹³⁹ Yarım kalan inşaatlardan da bahsedilen mektuplarda, Gelibolu'daki yolun eski halinden beter bir durumda olduğu ifade edilmiş, tarihi eser kıymetindeki Mandarin Limanı'nın tamiri ve korunmasının aciliyetine yer verilmiştir.¹⁴⁰

Susuzluğun bu vilâyette de çözüme kavuşturulamadığı görülmektedir. Su yollarının tamir edilmesi gerektiği ifade edilerek,¹⁴¹ halkın Meriç'in kirli sularını içmek durumunda kaldığı bildirilmiştir.¹⁴² Bu sorunun bir başka sebebinin Terkos Suyu Kumpanyası'nın yolsuzlukları olduğu, kumpanyanın sadece istediği çeşmelere su koyduğu bildirilmiştir.¹⁴³

Belediye işleri ile ilgili haberler, zaman ve mekana göre, olumlu ya da olumsuz özellikler taşımaktadır. Edirne'de belediye arabalarının düzenli çalışarak etrafı temizlediği,¹⁴⁴ dere boyuna parmaklıklar yapıldığı, kasapların hayvan kesiminin dükkanlara taşındığı, Kırkkilise'de ise kabirlerin yeniden inşa olunduğu bildirilmektedir.¹⁴⁵ Öyle ki, Dedeagaç'taki "âsâr-ı terakki" için, "Avrupa da dahî nâdirdir"¹⁴⁶ ifadelerine yer verilirken, Tekirdağ'da, Belediye Başkanı'nın işgüzarlığından yakınılmakta,¹⁴⁷ fenerlerin vaktinde yakılıp söndürülmediği¹⁴⁸, Edirne sokaklarının kış mevsiminde çamur deryası, yaz mevsiminde toz harmanı

¹³⁹ Nr. 1252, 9 Teşrin-i Sâni 1900.

¹⁴⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Gelibolu Mandirin Limanı'nın darlığı ve hususıyla birçok senelerden beri tathir olunmadığı cihetle içeriye girip çıkan kayıklar için bâdi-i müşkilat olmakta bulunduğu bundan evvelki mektubumda yazılmıştı. Limanın bu hali meydanda iken burada bulunan bir küçük vapur çend gün mukaddem liman içine konulmuştur." Nr. 607, 30 Kânun-ı Sâni 1899.

¹⁴¹ Nr. 629, 24 Şubat 1899.

¹⁴² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Bunlardan ihtiyâcât-ı umûmiyenin def'inde mâlûm ve müsellemler olan nef-i azîmi hasebiyle birinci addedilen ve en mühimi sayılan su yolları tamirâtıdır. İnöz kasabasına mukaddema bir saat kadar mesafede cereyan eden suyun yolları bozulmuş olmasından nâşi ahâlî Meriç Nehri'nin muzırru's-sihha çamurlu suyunu ve bazı kuyu sularını içmeye mecbur ve zaten Meriç Nehri'nin kasaba civârında tuğyandan hâsıl eylediği bataklıklardan münteşir mahal sıhhat-i havayı teneffüsten muhtârîp olarak bir takım emrâza dıñar olmakta idiler." Nr. 1167, 16 Ağustos 1900.

¹⁴³ Nr. 723, 29 Mayıs 1899.

¹⁴⁴ Nr. 750, 25 Haziran 1899.

¹⁴⁵ Nr. 1143, 23 Temmuz 1900.

¹⁴⁶ Nr. 530, 14 Teşrin-i Sâni 1898.

¹⁴⁷ Nr. 758, 3 Temmuz 1899.

¹⁴⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Şurasını da ilave edeyim ki belediyemiz bu kadar masrafi ihtiyâr ederek ahâlîyi minnetdar bıraktığı halde âsâyiş-i memleketi temine duhl-i küllisi bulunan sokak başlarındaki fenerlerin vaktiyle yakılıp vaktinden evvel söndürülmediğine dâir tahkikatla bulunmuyor. Çarşı caddelerinden başka mahalle sokaklarındaki gazlar saat birde iş'âl ve sabaha bir saat var iken itfâ ediliyor." Nr. 656, 23 Mart 1899.

olduğu¹⁴⁹ ve memurların teftişlerde yetersiz kaldığı ifade edilmektedir.¹⁵⁰ Belediyedeki usûlsüzlüklere de yer verilen Gelibolu başlıklı bir mektupta, belediyenin su için harcaması gereken parayı, mühendisler verdiği belirtilmektedir.¹⁵¹

Eğitimle ilgilendiren mektuplarda, özel ve yabancı okullara dâir bilgi ve haberler, en çok işlenen konulardır. Özel okullar arasında, “Alyans İsrailiyet Mektebi”ne dâir haberlerin sıklığı göze çarpmaktadır. Fransa’daki bir uluslararası Yahudi kuruluşu tarafından kurulan bu okullar, Türkçe eğitim ve Türk tarihi eğitime çok önem vermişlerdir.¹⁵² Bu durumun birebir yansımasının görüldüğü mektuplarda, beş sınıfta Osmanlıca okutulduğu, kıraat ve imlâda öğrencilerin eşsiz olduğu bildirilmiş,¹⁵³ Fransızca ve Bulgarca muhâvereler icra edildiği aktarılmıştır. İkinci Ordu-yı Hümâyûn Müşiri’nin bu okula yaptığı teftişle ilgili haber, devletin bu okulları engellemek yerine, dâimî kontrolde tuttuğunu göstermektedir.¹⁵⁴ Geliri, bir başka Yahudi okulu olan Kırkkilise Mûsevi Mektebi’nin inşaatına harcanmak üzere düzenlenen Türçe tiyatrodan bahsedilmiş, Mûsevi cemaatinin Osmanlıca eğitim için gösterdikleri gayret takdir edilmiştir.¹⁵⁵ Bunlardan başka, Rum ve Hristiyan mekteplerinden de bahsedilmiştir.

¹⁴⁹ Nr. 679, 15 Nisan 1899.

¹⁵⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bu müsâma neden ileri geliyor. Şurası vârid-i hâtır oluyor ki mezkûr balıklar hakikaten kokmamış olsa idi sıhhiyet müfettişi kokmamış ekl ü tenâvüle salihdir diyecekti. Halbuki evvelâ... müfettiş-i mûmâ-ileyh mezkûr balıkları Dersaadet’ten geldikten on beş gün sonra muayene etmiş. Sâniyen... Müfettiş Beyefendi devre çıktığı vakit doğru belediye tabibinin hânesine gelmiş. Burada durduğu müddetçe belediye tabibinin hânesinde oturmuştur. Zaten sıhhiye müfettişi devre çıktığı vakit teftiş için çıkmıyor. Eğer bu teftiş hakkıyla icrâ edile idi memleketin en büyük tüccar mağazalarından simitçi ve bakkallara varıncaya kadar her dükkanda türlü eczâ-yı semiyeye satıldığı ve her rasgelen icrâ-yı tabâbet eylediği görülerek bunlara karşı birinde bir müessir ittihaz ediliyordu.” Nr. 549, 3 Teşrin-i Evvel 1898.

¹⁵¹ Nr. 1491, 10 Temmuz 1901.

¹⁵² İlber Ortaylı, **Son İmparatorluk Osmanlı**, 3. bs., İstanbul, Timaş Yay., 2006, s.146.

¹⁵³ Nr. 730, 5 Haziran 1899.

¹⁵⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “(Alyans İsrailiyet) Mektebi’nin birkaç günden beri devam eden imtihan-ı umûmîlerini görmek üzere Vâli vekili ve İkinci Ordu-yı Hümâyûn Müşiri devletlü Arif Paşa Hazretleri bugün mekteb-i mezkûru teşrif buyurdular. Mektebin muzikası marş-ı ale'l-âl-i Hamîdiyi terennüm-sâz olduktan sonra mûntehî sınıf talebesinden Adot Efendi tarafından bir nutuk kıraat olundu. Akib-i nutukta (Pâdişâhım çok yaşa) duâ-yı vâcibü'l-edâsı umum tarafından bar- gâh-ı uhdiyete ref edildi. Her sınıftan dört, beş efendi: Ezberden Türkçe, Fransızca, Almanca, İbranice nutuklar monologlar, muhâvereler yaptılar. Güzel güzel şiir parçaları okudular. Coğrafyadan, tarihten tahta başında ayrıca imtihan edildiler. Mektebin müşâhade olunan feyz ü terakkisinden dolayı Paşa-yı müşârûnileyh Hazretleri beyân-ı memnuniyetle avdet buyurdu.” Nr. 789, 3 Ağustos 1899.

¹⁵⁵ Nr. 1338, 7 Şubat 1901.

Mektuplarda adı geçen diğer özel okullar, Bürhan-ı Terakki, Dârü'l-irfan Mekteb-i Husûsîsi¹⁵⁶ ve Kırkkilise Şûle-i Maarif Mekteb-i Husûsîsidir.¹⁵⁷ Bunların yanında, Hamîdiye İdâdî-i Mülkiye ve Askeriye ve Rüşdiye Mektepleri, Lüleburgaz İnas Mekteb-i İbtidâîsi,¹⁵⁸ Kırkkilise, Gelibolu¹⁵⁹ ve Edirne Mekteb-i İdâdî'leri hakkında bilgi verilmiştir.¹⁶⁰ Medreselere dâir bir haber bulunmakta, bu haberde otuz kişiye icazet verildiği aktarılmaktadır.¹⁶¹ Eğitim-öğretime dâir haberlerin dışında, Hamîdiye Sanayi Mektebi öğrencilerine her sene verilen kuzu ziyafetinden ve İslimiye İslam Mektepleri menfaatine düzenlenen bir gösteriden bahsedilmiştir.¹⁶²

Edirne vilâyetinin iktisadî hayatına dâir bilgilerde, bölge halkının çoğunlukla ziraatle uğraştığı belirtilmektedir. Bu kişiler arasında en çok çalışanların Müslüman, Ermeni ve Rum kadınları olduğu ifade edilmiştir.¹⁶³ Küplü'de ipek fabrikaları ve değirmenlerin olduğu da, yine bu haberler arasındadır.¹⁶⁴ Ticarî hayatın canlı olduğu vilâyette, Hayrabolu¹⁶⁵ ve Keşan'da¹⁶⁶ her sene düzenlenen panayırlardan bahsedilmiş, Tekirdağ'da kurulan pazarla ilgili bilgi verilerek, araba ve develerle getirilen buğday, arpa, meyve, sebze, et vesâirenin “Deraliyye”den daha ucuz fiyatla satıldığı bildirilmiştir.¹⁶⁷ Erikli'den gönderilen bir mektupta, burada “ufak para”

¹⁵⁶ Nr. 1179, 28 Ağustos 1900.

¹⁵⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Sâye-i kemâlât-vâye-i hazret-i pâdişâhîde rûh-ı cesîm-i memleket olan maarifin Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâne'nin en hicrî köşelerini bile nur-ı zulmetinden müstafiz ettiği kemâl-i şükran ve mahmidetle görülmektedir. Bu cümleden olmak üzere tarih-i tesisi henüz on aya karib olan Kırkkilise Şule-i Maarif Mekteb-i Hususisi hakkında sevk-i vicdan ile birkaç söz söylemeyi vazife-i insâniyet-kâriden addeylerim. Neşr-i hakâyika vâsıta olan ceride-i ferideleriyle neşrini istirham eylerim.” Nr. 778, 24 Temmuz 1899.

¹⁵⁸ Nr. 770, 15 Temmuz 1899.

¹⁵⁹ Nr. 588, 11 Kânun-ı Sâni 1899.

¹⁶⁰ Nr. 1146, 26 Temmuz 1900.

¹⁶¹ Nr. 1270, 27 Teşrin-i Sâni 1900.

¹⁶² Nr. 1381, 22 Mart 1901.

¹⁶³ Nr. 1516, 4 Ağustos 1901.

¹⁶⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Ertuğrul sancağına tâb' nahiyeimiz bulunan (Küplü) şirin ve latifü'l-manzar bir kasaba olup derûnundan mürûr eden (Karasu) nam çay ise her hânece lüzum-ı kavîsi görülen suya ihtiyac-ı mess ettirmedığı gibi müteaddid ipek fabrikalarına ve değirmenlere hizmet-i fevkalâdesiyle beraber beldenin şerefini arttırmaktadır.” Nr. 1148, 28 Temmuz 1900.

¹⁶⁵ Nr. 1397, 7 Nisan 1901.

¹⁶⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Her sene Ağustos içinde küşâd ve bir hafta imtidat eden panayır bir mu'tad iki gün sonra Ferecik'ten gelecek ise de umumun zann ü tahminine göre bu seneki kuraklık yüzünden erbab-ı zürrain matlûb-ı vechile yüzleri gülmediğinden ticâretin kîse-i istifâdeleri de sinin-i sâbıkaya kıyasen boş avdet edeceklerdir.” Nr. 821, 4 Eylül 1899.

¹⁶⁷ Nr. 791, 5 Ağustos 1899.

kullanılmadığı ve alışverişte sıkıntı yaşandığı belirtilmektedir.¹⁶⁸ Bunların yanında buğday fiyatlarından bahsedilmiş ve sigortacılıkla ilgili bir habere de yer verilerek, yanan bir gaz deposunun iki bin İngiliz lirasına sigorta ettirilmiş olduğu aktarılmıştır.¹⁶⁹ Vergi olarak, a'sar müzâyede zamanlarından bahsedilmiş¹⁷⁰ ve emlak vergisini ödemeyerek vergi kaçakçılığı yapan Molla Mustafa, gazete aracılığıyla ihbar edilmiştir.¹⁷¹

Sağlıkla ilgili bilgi ve haberlerde doktorları öven satırlara çokça rastlanmaktadır. Edirne vilâyetinden sağlık alanında gelen tüm mektuplarda, bu konunun çoğunlukta olması dikkat çekicidir. Piyâde On İkinci Alayın Dördüncü Taburu Cerrahı Mehmet Ali Bey¹⁷² ve Simanto de Tolado Efendi,¹⁷³ ismi zikredilen doktorlardır. Bir başka mektupta, Dedeâğaç'ta bir gurebâ hastanesine ihtiyaç duyulduğu belirtilmiş, salgın hastalık olarak ise, sadece, sıcaklık artışı sebebiyle zuhûr eden sıtmadan bahsedilmiştir.¹⁷⁴

Dinî hayata dâir haberlerde, sadece Müslümanlar ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Şaban'ın ilk cuma günü Mevlevî Dergâhı'nda kıraat olunan Miraç menkabesinden bahsedilmiş,¹⁷⁵ bir başka mektupta ise Kâdirî ayinine yer verilmiştir.¹⁷⁶ Bir diğer haber de, Cuma günü İdâdî-i Askerî-i Şâhâne'de "kemâl-i

¹⁶⁸ Nr. 773, 18 Temmuz 1899.

¹⁶⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "İşbu şehri Kânun-ı Sâni'nin on ikinci cuma günü saat dördü geçerek Edirne Belediye Dâiresi'nin malı olup Süleymaniye Cami-i Şerifi civarında vâki merhum Yakup Efendi'nin dakik değirmeni ittisalinde bulunan gaz deposu iştigâl ederek derûnunda mevcut dört bin sandık gaz ve bir haylice ispiroto yandığı ve lehülhamd velminne nüfusça bir gûna zâyiat olmadığı gibi etrafa dahî sirâyet etmediği ve on adedi müteâviz harik tulumbası lâ-yenkati' itfâsına sa'y ü gayret eylediği ve mezkûr değirmen kâmilten tatil edilerek olanca kuvvetiyle çıkarmakta olduğu suyu mezkûr tulumbalara terk ettiği halde harik-i mezkûr on saat devam eyledi ve olunan tahkikata nazaran mezkûr deponun ebniyesi bin derûnunda bulunan gaz sandıklarıyla ispirotolar dahî bin ki cem'an iki bin İngiliz lirasına sigorta edilmiş olduğu anlaşılmıştır." Nr. 1328, 27 Kânun-ı Sâni 1901.

¹⁷⁰ Nr. 750, 25 Haziran 1899.

¹⁷¹ Nr. 886, 8 Teşrin-i Sâni 1899.

¹⁷² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Piyâde On İkinci Alayın Dördüncü Taburu cerrahı olup yirmi beş seneden beri sanatında kesb-i meleke ve rûsûh etmiş bulunan Mehmet Ali Efendi pek çok fukaranın dişlerini meccânen çıkarmakta tedavi etmektedir." Nr. 1338, 7 Şubat 1901.

¹⁷³ Nr. 745, 20 Haziran 1899.

¹⁷⁴ Nr. 1491, 10 Temmuz 1901.

¹⁷⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Şehr-i şerif-i Şaban'ın ikinci gününe müsadif cuma günü ba'de's-salat Gelibolu Mevlevihânesi'nde menkabe-yi mirac-ı pür-ibtihac-ı cenâb-ı risâlet-penâhî me'murîn-i mülkiye ve askeriye ve ahâli-yi memleket med'uvven hazır oldukları halde nimen kıraat olunmuştur." Nr. 568, 22 Kânun-ı Evvel 1898.

¹⁷⁶ Nr. 1143, 23 Temmuz 1900.

şa'saa ve debdebe ile" okutulan "Mevlûd-i Nebvî" hakkındadır. Bir bando askerî muzikanın da hazır olduğu ve mevlûdün sonunda Müftü Efendi'nin "tevâfur-i ömr ü şevket-i hazret-i pâdişâhî" duasını okuduğu belirtilmiştir.¹⁷⁷ Mevlûd-i Nebvî arkasından dahi padişaha duanın ihmal edilmemesi, padişahın Müslümanların halifesi ve koruyucusu olduğu imajının her surette korunduğu ve vurgulandığını göstermesi bakımından önemli bir örnektir.

Muhâcirlere dâir haberler oldukça az sayıdadır. Dedeâğaç'ta muhâcir iskanıyla nüfusun arttığı belirtilmiş,¹⁷⁸ Hayrabolu'da kırk hanelik muhâcirin kasaba dâhiline iskân edileceği bildirilmiştir.¹⁷⁹

Kaplıcalar, neredeyse bütün vilâyetlerden gelen mektuplarda söz konusu olmaktadır. Dedeâğaç'taki kaplıcalara geniş yer verilen mektuplarda, sıhhiye müfettişinin hazırladığı rapora istinaden, suyun içeriği, sıcaklık derecesi, faydalı olduğu hastalıklara dâir geniş bilgilere yer verilmiştir. Kaplıcanın yakınına yapılan iki otel, hükûmet tarafından her sene "mevsim-i mahsus"ta gönderilen çadırlar, özel doktor ve Şark Demiryolları Kumpanyası'nın Dedeâğaç'tan kaplıcalara her gün iki kere sefer yaptırdığı trenden bahsedilerek, bu kaplıcanın Almanya'daki "Baden", Fransa'daki "Bourbon" ve benzeri kaplıcalardan daha iyi olduğu anlatılmış, okuyucuların Avrupa'ya gidip paralarını israf edeceklerine Dedeâğaç'a gelmeleri, ısrarla, adeta tenbih edilmiştir.¹⁸⁰

Kültürel hayata dâir sadece bir haber yer almakla birlikte, bu haber dönemin sosyal yaşantısıyla ilgili önemli bir tarihî bilgi niteliğini taşımaktadır. Edirne'den gönderilen bir mektupta muhabir, Edirne'de 40 tane velospit (bisiklet) olduğunu ve bunlardan üçüne kadınların bindiği aktarmaktadır. Bu bilgi, halka uyguladığı baskıya

¹⁷⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Bugün (Cuma) saat altıda İdâdî-i Askerî-i Şâhâne'de kemâl-i şa'saa ve debdebe ile mevlûd-i Nebvî kıraat buyurulmuştur: Edirne Vâli vekili ve İkinci Ordu-yı Hümâyûn Müşiri devletlü Mehmet Arif Paşa Hazretleri saat beş buçukta mektebi teşrif buyurmuşlar. Mektep piş-gahında saf beste-i mevki'-i ihtiram olan bir bölük âsâkir-i şâhâne ile zâbitan ve şakirdan taraflarından parlak bir sûrette istikbâl olunmuşlardır. Bu sırada bir bando askerî muzikası tarafından ehviye-i latife terennüm olunmakta idi. Müşir-i müşarünileyh Hazretleri'ni müteâkip vilâyet ve ordu erkan-ı kiramı, me'murîn-i mülkiye ve ümerâ-yı askeriye fevc fevc mektebi teşrif buyurmalarıyla muallimin ve zâbitan taraflarından kemâl-i nezâketle istikbâl edilmişlerdir." Nr. 1161, 11 Ağustos 1900.

¹⁷⁸ Nr. 1433, 13 Mayıs 1901.

¹⁷⁹ Nr. 1486, 5 Temmuz 1901.

¹⁸⁰ Nr. 1434, 14 Mayıs 1901.

dâir çoğu zaman muallak bilgiler aktarılan ve çok baskıcı olarak lanse edilen II. Abdülhamit'in Osmanlısı'nda kadınların sosyal hayattaki konumunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Garip olaylarla ilgili bir haberde, 138 yaşında olmasına rağmen hala dinç olan Arap Reyhan adında yaşlı bir adamdan bahsedilmektedir.¹⁸¹

Yabancı ziyaretçilerle ilgili bilgi ve haberler, Almanyalı Walter Lock isminde bir kişinin, Hacı Mikâil Kırathanesi'nde haftada birkaç gece yaptığı konuşmalara dâirdir.¹⁸²

Vakıflarla işlerini ilgilendiren haberlerde, Edirne'de II. Bayezid'in yaptırdığı Yeniimaret'te her hafta pilav zerdesi çıktığı ve her gün fasulye ve çorba pişirildiği bildirilmiştir. Ayrıca, burada bulunan bîmarhânede, hademeler ve bir doktorun bulunduğu ve her gün muhtaç olan kişileri muayene ettiği ifade edilmiştir.¹⁸³

Diğer vilâyetlere nazaran Avrupa'yla bağlantısı en canlı vilâyetlerden birisi olan Edirne'den gönderilen mektuplarda, bu duruma bağlı olarak, sanayi ile ilgili haberlere daha sık rastlanmaktadır. Mürefte'de gaz bulunduğu bahsedilerek, Marmara Kumpanya'sının Volga Vapuru'yla getirilen makine ile açılan deliklere yerleştirilen gaz boruları ile, gazın mevcudiyetinin teyit edildiği bildirilmiştir. Ayrıca, buharla çalışan yeni bir makinenin getirileceği haber verilmektedir.¹⁸⁴ Daha sonra Hora'dan gönderilen bir mektupta, "gaz icrâsı ameliyatı"nda kullanılmak üzere bahsedilen makine ve kazanın getirildiği aktarılmıştır.¹⁸⁵ Bunların yanında bir başka haber de, Edirne'de bulunan birkaç gazoz fabrikası hakkındadır.¹⁸⁶

¹⁸¹ Nr. 633, 28 Şubat 1899.

¹⁸² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Bu hafta içinde şehrimize gelmiş olan Almanyalı (Valter Lok) -karnından söyler adam- Hacı Mikâil'in kırathânesinde haftada bir iki gece söyleyip dinleniyor." Nr. 1369, 10 Mart 1901.

¹⁸³ Nr. 1315, 14 Kânun-ı Sâni 1901.

¹⁸⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Gelen şu makine ile mahal-i mezkûr karbinde beş adet delik daha açılıp gaz boruları da dahî görülmüştür ki gazın mevcûdiyeti büsbütün âşikâr olmuştur. Şimdiki halde iki İngiliz makinistinin taht-ı idâresinde olarak mikdar-ı kâfî amele ile kemâl- i germi ile çalışılmaktadır. Birkaç gün sonra dahî istim ile müteharrik diğer büyük bir makinenin geleceği bildirilmektedir." Nr. 1174, 23 Ağustos 1900.

¹⁸⁵ Nr. 1220, 8 Teşrin-i Evvel 1900.

¹⁸⁶ Nr. 695, 1 Mayıs 1899.

Gayrimüslimlere dâir haberlerin de yer aldığı mektuplarda, cülûsun yirmi beşinci yıldönümü münasebetiyle Hora adındaki küçük bir Hristiyan kasabasında yapılan kutlamalara dâir detaylı bilgiler aktarılmıştır. Sabah çalan kilise çanıyla “yevm-i mes’ûd”un halka duyurulduğu belirtilmiş ve akabinde kilisede yapılan merasimde “Sultan Abdülhamit Han sadâları”nın kiliseyi “çınlattığı” bildirilmiştir. Bu halin “çocukların bile kalplerinde unutulmasının gayri kabil” olduğu ifade edilen bu mektup,¹⁸⁷ padişah ve gayrimüslim ahali ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir. Kırkkilise’den gelen bir haberde ise, eğitim bahsinde de yer verdiğimiz gibi, Kırkkilise Mûsevi Mektebi inşaatı için düzenlenen Türkçe tiyatro oyunundan bahsedilmiş, “cemaat-i Mûseviye’nin ta’mim-i elsine-i Osmâniyye” için gayretleri takdir edilmiştir.¹⁸⁸ Su yollarının tamiri hakkında yazılan bir başka mektupta ise, şehre cereyan eden suların bölündüğü aktarılmış, Rum ve Ermenilerin sulama konusuna asla dikkat etmediği için mevcut suyun şehir haricinde zâyi olduğu bildirilmiştir.¹⁸⁹

Eğlence hayatının diğer vilâyetlere nazaran oldukça renkli olduğu Edirne vilâyetinde, konuyla ilgili haberler arasında, “mesîre eğlenceleri” geniş yer tutmaktadır. Dedeâğaç’ta, Hükûmet Dairesi’nin yakınında inşa edilen bahçenin güzelliklerinden bahsedilerek, bu bahçeye Avrupalıların “Garden Miracle-Sihir Bahçesi” adını verdikleri ifade edilmektedir.¹⁹⁰ Tekirdağ’da sahilde yapılan gezintiler¹⁹¹ ve Edirne’deki Belediye Gazinosu Bahçesi’nde her akşam “birer takım alafranga çalgılar” eşliğinde yapılan eğlenceler, mesîre eğlencelerine dâir diğer

¹⁸⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “İşbu yevm-i mesadet-tev’emin gecesinde fukaranın hânelerinde bile fenerler ikâd olunmuş ve sahilde vaki devâir-i resmiye Hora’da şimdiye kadar hiç misli görülmemiş sûrette yüzlerce fenerler müteaddid levhalar ile donatılmış ve hassaten Liman Dâiresi’nin arz ettiği manzara ve ale’l-husus tâ be-sabah dâire-i mezkûre tarafından atılan havâî fişekler ve yakılan çanak ve el maytapları bütün ahâlinin takdir ü hayretini mücib olmuş ve bu hal çocukların kalplerinde bile unutulması gayr-i kabil âsâr-ı şevk ü sürûr bırakmış olduğunu kemâl-i iftihar ile arz ederim.” Nr 1220, 8 Teşrin-i Evvel 1900.

¹⁸⁸ Nr. 1338, 7 Şubat 1901.

¹⁸⁹ Nr. 494, 9 Teşrin-i Evvel 1898.

¹⁹⁰ Nr. 530, 14 Teşrin-i Sâni 1898.

¹⁹¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Havanın devam eden güzelliği yaz mevsiminin avdet ettiğine insanı kâil ediyor, herkesi istifâde-i havâiyyeye sevk eyliyordu. Hele dünkü cuma günü ta sabahtan sahil-i latife koşan ahâli mevsimin müsaadesine rağmen eğleniyordu. O sahil boyu ilkbaharda hissettiği gülğûleye müşâbih bir arzuya uğramış ve erbâb-ı zevkte âsâr-ı sürûr müşâhade olunmakta bulunmuştur.” Nr. 567, 21 Kânun-ı Evvel 1898.

haberlerdir.¹⁹² Öyle ki, Sofulu'dan gelen bir mektupta, zevk erbâbının mesîrelerde “Yaz geçse bile solsa çimen, zevki bırakmam” şarkısını söyledikleri ifade edilmektedir.¹⁹³

Mesîre gezintilerinin yanında, tombala denilen bir kumar çeşidinden bahsedilerek,¹⁹⁴ kumar müptelalarının Hayrabolu'da çoğaldığı aktarılmıştır. Piyangoyla ilgili haberlerin yer aldığı mektuplarda, ikramiyeyi kazanan kişi hakkında bilgiler verilmiştir.¹⁹⁵ Bölgedeki eğlence adetlerinden bir diğerrinin kızakla kaymak olduğu belirtilen mektuplarda,¹⁹⁶ yine Hayrabolu'da düzenlenen “Pehlivanlık, At ve Yaya Koşu Müsâbakası”na dâir haberler aktarılmıştır.¹⁹⁷

Eğlence hayatının bir diğerr boyutu Ramazan eğlenceleridir. Diğerr vilâyetlerle kıyaslandığı zaman, Ramazan'a dâir haberlere oldukça geniş yer verilen mektuplarda, bu ayda gece ve gündüz halkın ne şekilde vakit geçirdiğine dâir detaylı bilgi ve haberler yer almaktadır. Ramazan eğlenceleri ile ilgili göze çarpan ilk detay, gündüzleri camilerde vaaz verilerek,¹⁹⁸ hafızlar tarafından Kuran okunarak geçirilen zamana karşın,¹⁹⁹ iftardan sonra halkın gayet “Avrupaî” bir tarza eğleniyor olmasıdır.

¹⁹² Nr. 745, 20 Haziran 1899.

¹⁹³ Nr. 770, 15 Temmuz 1899.

¹⁹⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “<Tombala> denilen bir nev' kumar her yerde memnu' olduğu halde burada limanda Yasef'in Gazinosu'nda sabahlara kadar devam ediyor mercii'nin nazar-ı dikkati celb olunur.” Nr. 600, 23 Kânun-ı Sâni 1899.

¹⁹⁵ Nr. 639, 6 Mart 1899.

¹⁹⁶ Nr. 585, 8 Kânun-ı Sâni 1899.

¹⁹⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Musâraa, At ve Yaya Koşu Müsâbakası: 317 senesinde tesis ve tarz-ı cedîd üzere tertip olunarak umûmun takdirini celb eden mezkûr müsâbakanın hâsılatı maarif-i mahalliyyeye münhasıran bâ-ruhsat-ı mahsûsa gelecek nisanın on ikisinden itibaren icrâsı için beş şûbeye münkasım komisyon-ı umûmî heyeti teşkil ve tertibâtına ibtidâr edilmiştir. Nisanın on beşinci günü üç sınıf olmak üzere muhtelif mevki' ve mesafelerden icrâ olunacak olan koşuya iştirak için civar kaza ve sancaklardaki at sahiplerine davetnâmeler gönderilmiştir. Arzusuyla gelecekler daha ziyâde memnuniyetle kabul edileceklerdir. Geçen sene şa'saa-i intizâmı kariin-i kirâmin hâtır-ı nişânı olsa gerektir. Musâraaya 168 pehlivan, koşuya 18 at ve 12 yaya dâhil olarak gâlip gelenler mükafat-ı fevkalâdeye nail olmuşlardır. Bu sene emsâline takaddüm edecekler verilecek mükafattan başkaca komisyon canibinden bunların resimleri aldırılacak, isimleri gazetelerle ilan ettirilecek, matbu' birer de şehâdetnâme verilecektir, ki buna Avrupa'dan avdet eden pehlivanlarımızın da bi'l-iştirak daha ziyâde şeref verecekleri şüphesizdir. Birçok meşhur ve nam-dâr pehlivanların gelecekleri rivâyet ediliyor.” Nr. 1397, 7 Nisan 1901.

¹⁹⁸ Nr. 604, 27 Kânun-ı Sâni 1899.

¹⁹⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Arkadaşlardan birisi:

-Canım neredesin?

-Ne olacak?

-Tiyatroya gideceğiz

-Başka bir tarafa gitsen olmaz mı?

-Gidilecek bir yer biliyorsanız...?

Ramazan ayına özel “icrâ-yı lu’biyyat” yapmak üzere İstanbul’dan gelen tiyatro kumpanyalarından bahsedilmekte,²⁰⁰ bir mektupta kantolar, komediler övülürken,²⁰¹ diğer bir haberde muhabir, tiyatrodaki “terbiyesiz vaziyetlerin gençler üzerindeki sû-i tesiri”nden bahsetmektedir.²⁰²

Mektuplarda adı geçen diğer “Avrupaî” Ramazan eğlenceleri ise, Rumeli Gazino’sunda Lehli kızları dinlemek, Dans Salonu’nda vals öğrenmek²⁰³, velospitçilerin Sultan Selim Caddesi’nde yaptıkları manevra gösterilerini ve İzmir’den gelen tiyatro kumpanyasının jimnastik oyunlarını izlemektir.²⁰⁴ Çubukçular Hanı’nda orta oyunları, Eğlencehâne-i Osmanî Kumpanya’sının gösterileri, camilerde kurulan mahyalar, Burgaz’daki meydan şâirleri ve Sultan Selim Camisi’nde kılınan teravîh namazları, Ramazan hayatının mektuplara yansıyan öbür kısmıdır.²⁰⁵

Tiyatroya dâir bilgi ve haberler incelendiğinde, tiyatronun bölge halkının sosyal hayatının ayrılmaz bir parçası olduğu görülmektedir. Hadîka-i Fevâid Tiyatrosu’nda “icrâ-yı sanat eden” Osmanlı Komedi Kumpanyası,²⁰⁶ Rum Tiyatro Kumpanyası²⁰⁷ ve Hande-hâne-i Osmanî Kumpanyası,²⁰⁸ mektuplarda adı geçen, muhtelif yerlerden Edirne vilâyetine gelmiş olan tiyatro kumpanyalardır. Dedeâğaç’tan gelen bir mektupta, hayır amaçlı icra edilen tiyatrolara yer verilmekte, bölgede inşa edilecek olan “cesim gurebâ hastanesi”ne bütçe oluşturmak için, tiyatro ve konserler düzenlendiği aktarılmaktadır. Aynı amaca hizmet etmek üzere, Minak Efendi Kumpanyası tarafından oynatılan “Öz Evlat Aslına Çeker” isimli dramdan

-Loca aldınız mı?

-Evet, orta kattan 2 numara

Şu muhâvere neticesi locada bulunuyorduk. Oyuncular var kuvvetlerini ciğerlerine, el ve ayaklarına veriyorlardı. Kantolar, komediler hep güzel, hep iyi... İyi ama! Ramazanın uzun gecelerini geçirmek isteyenler için...” Nr. 596, 19 Kânun-ı Sâni 1899.

²⁰⁰ Nr. 585, 8 Kânun-ı Sâni 1899.

²⁰¹ Nr. 596, 19 Kânun-ı Sâni 1899.

²⁰² Nr. 604, 27 Kânun-ı Sâni 1899.

²⁰³ Nr. 610, 2 Şubat 1899.

²⁰⁴ Nr. 608, 31 Kânun-ı Sâni 1899.

²⁰⁵ Nr. 605, 28 Kânun-ı Sâni 1899.

²⁰⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Şevki Efendi idâresindeki (Osmanlı Komedi Kumpanyası) haftada üç gece (Hadîka-i Fevâid) tiyatrosunda güzel oyunlar veriyor. Hele (Cinayet Çiçeği) nam hissi dram sahîhan güzel bir sûrette icrâ edilerek alkışlara mazhar oldu.” Nr. 1369, 10 Mart 1901.

²⁰⁷ Nr. 646, 13 Mart 1898.

²⁰⁸ Nr. 585, 8 Kânun-ı Sâni 1899.

bahsedilerek, bunu duyan halkın, biletleri “yüksek fiyatlarla” satın aldığı belirtilmektedir.²⁰⁹

Edebî hayatla ilgili haberlerde, kıraathaneler ve dönemin popüler edebî tartışmalarına yer verilmiştir. Edirne’den gönderilen bir mektupta, Mâlûmat, Servet, Tercümân-ı Hakikat gibi gazeteleri okumak isteyenlerin devam edebileceği kahvehanelerin isimleri verilmiş,²¹⁰ İnöz kasabasına dâir bilgilerin yer aldığı bir haberde ise, bu kasabada “İstanbul gazetelerinden bir tanesini görmek için gidilecek kahvesi” olmadığı ifade edilmiştir.²¹¹ Bunların yanında, mektuplarda, “buralarda dahî dekadanların reis-i cedidi Fiskiyeli Kıraathane sahib-i liyâkat-bedidi” Hacı Said Efendi’nin²¹² kıraathanesinde bulunan gazetelerle ilgili bir tartışmaya yer verilmiştir.²¹³ Dekadanlıkla ilgili bilgi ve haberlerin yer aldığı bir başka mektupta ise, dekadan kelimesinin manasındaki belirsizlik hakkında değerlendirmelerde bulunulmuş ve Ahmet Rasim yani “mektubî-i şehir”in bu kelime ile ilgili Arapça bir fıkra yayınladığından bahsedilmiştir.²¹⁴

Vilâyetteki edebi yaşantı ile ilgili bir diğer haber ise, birkaç yıldır Edirne’de neşredilirken bir süre buna ara verilen “Hadîka-i Fünûn” gazetesinin yeniden yayına başlayacağına dâirdir.²¹⁵ Gümülcine’den gelen bir mektupta da, şehir mektupçusu Ahmet Rasim’e hitâben bir yazı kaleme alındığı görülmektedir.²¹⁶

Hukukî işleri ilgilendiren haberlerde, çeşitli davalar ve adlî vaka haberlerine çoğunluklu olarak yer verilmiştir. Bir şirket-i ticâriye ile Bank Şubesi arasında on senedir devam eden bin liralık davanın neticelendirileceği mahkemenin zamanı

²⁰⁹ Nr. 1449, 29 Mayıs 1901.

²¹⁰ Nr. 646, 13 Mart 1898.

²¹¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Otel yok İstanbul gazetelerinden bir tanesini görmek için gidilecek kahvesi yok, kıraathânesi yok. Enez’e yeni tayin buyuruldukları on beş gün mukaddem gazetelerde gördüğümüz Bedirhan Paşazâdeleri’nden izzetlü Sami Beyefendi’nin himmetleri inşaallah Enez’i hal-i medeniyete sokar.” Nr. 577, 27 Kânun-ı Evvel 1898.

²¹² Nr. 637, 4 Mart 1899.

²¹³ Nr. 643, 10 Mart 1899.

²¹⁴ Nr. 620, 15 Şubat 1899.

²¹⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Birkaç sene mukaddem Edirne’de neşr edilmekte iken bi’l-ihhtiyar tatil edilmiş olan (Hadîka-i Fünûn) nam risâle-i mevkûte bu defa şehrimize teşrif buyurmuş olan edîb-i şehir (Vecihî) Beyefendi’nin nezâreti tahtında olarak yeniden intişâra başlayacaktır.” Nr. 585, 8 Kânun-ı Sâni 1899.

²¹⁶ Nr. 609, 1 Şubat 1899.

bildirilmiş,²¹⁷ Tekirdağ Ceza Mahkemesi'nde iki çobanın koyunlarının haczedilmesiyle ilgili bir davanın detaylarından söz edilerek,²¹⁸ Mürefte'de, Milan, Mürsel ve Havza köyleri arasında iki senedir devam eden orman davasına dâir haberler aktarılmıştır.²¹⁹ Adlî vakaların yer aldığı mektuplarda ise, Tekirdağ ve Edirne'de iki kişinin vefat ettiği ve fâillerin adliyeye teslim ettiği bildirilmiştir.²²⁰ Bir intihar vakasından da bahsedilen mektuplarda, “berâ-yı tebdil-i ab u hava” için İstanbul'dan gelen bir kişinin Tunca Nehri'ne atlayarak intihar ettiği aktarılmıştır.²²¹ Hırsızlığa dâir bir haber ise, setre pantolon giyerek birkaç kişinin kapısına giden ve “birer börek sinisi çarpan” bir kişi hakkındadır.²²²

Ziraî hayata dâir haberlerde Sofulu²²³ ve Hayrabolu'da kozacılıkla uğraşıldığı belirtilmekte, ipek böceği için dutluk yetiştirmek isteyenlere Düyûn-ı Umûmiye tarafından fidan verildiği aktararak, bir sonraki sene için dahi 20 bin dut fidanı verileceği ifade edilmektedir.²²⁴ Edirne başlığı ile gelen bir haberde ise kuraklık sebebiyle mağdur olan ahaliye, padişah tarafından on beş bin lira raddesinde tohum yardımı yapıldığı bildirilmiştir.²²⁵ Bir başka mektupta ise, çiftçilikten bahsedilerek, Selanik eşrafının Amerika'ya yüz tane demir sapan sipariş ettiği, Edirne beylerinin ise “Babamızdan böyle gördük” diyerek hala eski sapanlarla iş gördüğü ifade edilmektedir.²²⁶ Dedeâğaç'tan gönderilen bir mektupta ise, yirmi beşinci cülûs yıldönümü sebebiyle açılışı yapılan buharlı un değirmeninden bahsedilmiş, değirmen hakkında teknik detaylara yer verilmiştir.²²⁷

²¹⁷ Nr. 1338, 7 Şubat 1901.

²¹⁸ Nr. 1507, 26 Temmuz 1901.

²¹⁹ Nr. 891, 13 Teşrin-i Sâni 1899.

²²⁰ Nr. 886, 6 Teşrin-i Sâni 1899.

²²¹ Nr. 633, 28 Şubat 1899.

²²² Nr. 1369, 10 Mart 1901.

²²³ Nr. 770, 15 Temmuz 1899.

²²⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Ahval-i hevâiyyenin ipek böceği yetiştirmeye müsait olduğu bi't-tecrübe anlaşıldığından dutluk yetiştirmek heves ve teşebbüsâtında bulunanlara Düyûn-ı Umûmiye'den geçen sene fidan verildiği gibi gelecek sene için dahî 20,000 dut fidanı lüzumu idâre-i mûmâ-ileyhânın istifsar üzerine ziraat meclisince -şimdiden bâ-mazbata iş'âr edilmiştir terakki ve ümrânî-i memlekete bâdi bu gibi menâbi-i servetin zuhûruna nisb-ı nazar-ı mesâi- müteşebbislerince ve belki de herkesçe bâis-i mübâhattır!” Nr. 783, 28 Temmuz 1899.

²²⁵ Nr. 888, 10 Teşrin-i Sâni 1899.

²²⁶ Nr. 695, 1 Mayıs 1899.

²²⁷ Nr. 1368, 9 Mart 1901.

Ulaşım hakkındaki haberlerde, Edirne vilâyetinin Dedeâğaç-Selanik İltisak Hattı'na dâir bilgilere yoğunluklu olarak yer verilmiştir. Söz konusu demiryolunun, Akdeniz ve İstanbul'u Rumeli, Bulgaristan ve Avrupa'ya bağlaması sebebiyle hâiz olduğu önemden bahsedilmiş,²²⁸ bu hattın inşasından sonra, Gümülcine kasabasındaki olumlu gelişmelere yer verilerek “kasabayı pek çok yerli, ecnebi zevât”ın ziyaret ettiği ifade edilmiştir.²²⁹ Bir diğer haber ise, Şark Demiryolları İstasyonu'nu Dersaadet-Selanik Demiryolu İstasyonu'na bağlayacak köprü inşaatı hakkındadır.²³⁰ Hicaz Demiryolu inşası için toplanan yardımlara da yer verilen mektuplarda, Kaymakam Ahmet Hilmi Bey'in söz konusu “iâneler”i teslim aldığı bildirilmiştir.²³¹

1.10. Erzurum Vilâyeti (1864-1923)

Erzurum, 1878 yılında Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması'ndan itibâren “Vilâyat-ı Sitte” olarak anılan altı doğu vilâyetinden biri olmakla birlikte, 1317 salnâmesinde verilen bilgilere göre, Erzurum, Erzincan ve Bayezid olmak üzere 3 sancaktan ve 20 kazadan oluşmaktadır.²³²

Erzurum vilâyetinden gönderilen taşra mektuplarının sayısı 15'tir ve bunların neşredildiği zaman dilimi 1898-1901 yılları arasını kapsamaktadır. 10'u Erzincan ve 3'ü Kemah'tan gönderilen bu mektupların yanında başlığını okuyamadığımız ve içeriğinde Erzincan'a dâir haberler yer alan iki mektup bulunmaktadır. Mektupların bir tanesi hariç tamamı imzasız olmakla birlikte, 8 Temmuz 1899 yılında neşredilen söz konusu mektup, “Ahmet Enverî” imzasını taşımaktadır.

Mektuplar, birçok konu ile ilgili haber ve bilgi içermektedir. Bayındırlık, coğrafi özellikler, eğitim ve edebî hayata dâir veriler çoğunluktadır. Bunların

²²⁸ Nr. 1433, 13 Mayıs 1901.

²²⁹ Nr. 1157, 6 Ağustos 1900.

²³⁰ Nr. 1167, 16 Ağustos 1900.

²³¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Kaymakam-ı lâhık izzetlü Ahmet Hilmi Beyefendi geçen gün muvâsalat etti. Me'murinin ittıradsız devamları nazar-ı dakika-dânîlerini celb ederek derhal tayin miâdiyle tenbihât-ı lâzıma ifâ, emvâl-i emiriyyeden seksen bin kuruşa karib bekâyânın arkası alınmak üzere tahsildârâne talimat-ı müessire bi'l-i'ta Hicaz Demiryolu iâneleriyle maarif-i mahalliyeye atf-ı enzâr-ı itinâ eylemişlerdir.” Nr. 1397, 7 Nisan 1901.

²³² Gedik ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 21.

yanında, ziraat, tiyatro, gönüllü yardım faaliyetleri, eğlence ve toplum-padişah ilişkisini içeren haber ve bilgilere rastlanmaktadır.

Coğrafi özelliklerle ilgili verilerin tamamı, Erzincan başlığı altındaki mektuplarda yer almaktadır. Erzincan'ın dağlar ile çevrili olduğundan bahsedilmekte ve Van Gölü, Velibaba Boğazı, Sübhan ve Sipikör Dağları gibi yer şekillerinin isimleri verilmektedir. Bölgenin denizden yüksekliği de aktarılarak,²³³ okuyucu bilgilendirilmiştir. Ayrıca, havanın ve çevrenin güzelliği şâirâne bir dille anlatılmış, Erzincan'ı “Altın Yuvası”na benzeten bir şâirin sözüne yer verilmiştir.²³⁴

Bayındırlık alanındaki yatırımlar, imparatorluğun her bölgesinde hızla devam etmektedir ve Erzurum vilâyetinden gönderilen mektuplarda bu çalışmalarla ilgili geniş bilgi yer almaktadır. Bu yatırımlar, devletin izni ve kontrolü ile gerçekleşmektedir. Fırat Nehri üzerine eşraf hanedânından bir kişinin yardımıyla geçici bir köprü yapılmış ve köprünün asıl haritası bir mühendise çizdirilerek Ticaret ve Nâfi'a Nezâret-i Celîlesi'ne sunulmuştur.²³⁵ Yine, küçük bir ağaçlığın koru haline geldiği, ve ismi zikredilen mekanların düzenlenerek bir orman haline getirilmesi gerektiği “Hükûmet-i Seniyye”ye bildirilmiştir.²³⁶ Hava şartları, bu faaliyetleri zaman zaman olumsuz olarak etkilemektedir. Erzincan ve Kemah arasında inşa edilen yolun tamiri, kış şartları sebebiyle tatil edilmiştir.²³⁷

Mevcut yatırımların yanında, yapılması planlanan işlerden de bahsedilmektedir. Yaz aylarını kurak, kış aylarını ağır şartlar altında geçiren Erzurum vilâyeti için susuzluk önemli bir sorundur. Bölgedeki dağların en lezzetli

²³³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Sath-i bahrden bin sekiz metre irtifânda bulunan (Sipikör) Dağı'ndan bir derya-yı lâciverdî gibi görünen Erzincan sahrası, o cennet ovası içinde en ziyâde nazar-ı hayreti kamaştıran şoseler ile emâkin-i askeriyedir. Bu şoseler ve emâkin-i askeriye saye-i müeffakiyyet-vâye-i hazret-i pâdişâhîde vücuda gelmiş ve bu babda Müşir devletlü Zeki Paşa Hazretleri'nin himmet ve gayreti görülmüştür.” Nr. 756, 1 Temmuz 1899.

²³⁴ Nr. 752, 27 Haziran 1899.

²³⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Karın nüzûlü sebebiyle Erzincan ve Kemah beyrinde inşâ olunan şose tariki ameliyatı tatil edildi bu sene inşâ edilen yol Tahir Paşa Hanı'ndan başlayıp Acemoğlu nam mahalde Fırat Nehri'nden karşı yakaya yani şark tarafına geçmiş ve nehr-i mezkûr üzerine ol vakt kaymakam vekili bulunan eşraf hânedânından Sağırzâde izzetlü Sadık Beyefendi'nin himmet ve gayret-i vatan-perveranesiyle büyük köprü bed' edilinceye kadar muvakkat bir köprü yapılmış ve asıl inşâ olunacak köprünün haritası mühendis efendi tarafından tersim edilerek Ticâret ve Nâfi'a Nezâret-i Celîlesi'ne takdim kılınmıştır.” Nr. 589, 12 Kânun-ı Sâni 1899.

²³⁶ Nr. 746, 21 Haziran 1899.

²³⁷ Nr. 589, 12 Kânun-ı Sâni 1899.

suları barındırdığı, fakat halkın bundan istifade edemediği bildirilmiş ve Müşir Paşa'nın bu sorunu çözme ile ilgili planları olduğu haber verilmiştir.²³⁸ Bunun yanında, Kemah'tan gelen bir mektupta, demiryollarının önemi anlatılmakta ve bu yolların yapılması durumunda bölgeye sağlayacağı katkılardan bahsedilmektedir.²³⁹

Erzurum vilâyeti, madenler bakımından zengin bir bölgedir. Kemah'ta bulunan kömür, billur, gümüş, bakır, demir, krom, petrol madenlerinden bahsedilmekte ve bunlardan faydalanılması için gerekenin yapılması rica edilmektedir.²⁴⁰

Edebî hayat ve dil meselesi, moderniteyi sürecini hızlı bir şekilde tecrübe etmekte olan Osmanlı toplumunda, bu süreçten en çok etkilenen konulardan biridir. Bu meselelerin konuşulduğu, halk içinde tartışıldığı yer, edebî faaliyetlerin ana beşiği olan kıraathanelerdir. Erzurum vilâyetinden gelen mektuplarda, kıraathaneler, isimleri ile zikredilmiş ve bu kıraathanelerde bulunan gazete ve mecmualar hakkında detaylı bilgiye yer verilmiştir. Burada önemli olan nokta, Osmanlıca'nın yanında, Fransızca ve Arapça mecmuaların da bu yayınlar arasında bulunmasıdır.²⁴¹

Dil meselesi, yenileşme dönemini yaşayan Osmanlı edebiyatının güncel bir konusudur. Erzincan'dan gelen bir mektupta, eski eser arayıcısı Alman bir seyyahın, dönemin önemli edebiyat tartışmalarından birisi olan “Dekadanlık” konusundaki fikirlerine yer verilmiştir. Yabancı bir seyyahın bizim topraklarımıza ve dil

²³⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Erzincan için âzam-ı ihtiyaç sudur. Halbuki civar dağlar, en latif, en leziz suları sine-i harsında saklamadığı halde yine şehrin sekene su yüzünden muztarip, ma'lûldür. Mesmuâtıma göre Müşir Paşa Hazretleri gâyet latif bir suyun kasabaya isalesi vesâilini teemmül etmekte imiş. Mutasarrıf saadetlü El-Hac Asaf Paşa Hazretleri dahî terakki-perverliklerini cihan nazarında ispat eylediğine göre kariben şu ihtiyacın izâlesini müşâhade ile karîr'ül-ayn oluruz.” Nr. 791, 5 Ağustos 1899.

²³⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Demiryolları hakkında geçen hafta evrak-ı havâdiste kemâl-i meserretle mütâlaa-güzârımız olan teşebbûsât müceb-i fahr ü mübâhatımız olmuştur. Fevâid-i azime-i menfaat ü istirahat-i umûmiye, nokta-i nazarından bu yolların mülkümüze bahşedeceği terakkiyatı tayin edemeyecek, ahâlîmizin memleketimizin bugünkü günde en büyük ihtiyacı yollar olduğunu bilmeyecek bir fert tasavvur olunamayacağı gibi ...”Nr. 689, 25 Nisan 1899.

²⁴⁰ Nr. 689, 25 Nisan 1899.

²⁴¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Burada -Osmanlı Kıraathânesi- nâmı altında bir mahal mevcuttu. Fakat gazete nâmına yalnız (Sabah) bulunurdu. Mezkûr kıraathâne bu defa “Mâlûmat ve Servet Gazetelerinin Erzincan Şûbesi ve Kıraathâne-i Umûmî” nâmına tahavvül etti. Sabah ile beraber Servet, Mâlûmat, üsbûî Mâlûmat, Fransızca Servet, Arapça El-Mâlûmat, Asır, İrtika gibi gazete ve risâlelerden ma-âda “Mâlûmat Kütüphanesi” nâmı altında neşrolunan bilcümle kütb ü resâil mevcut bulunmakta, şu sâyede ashab-ı mütâlaa büyük bir teshilâta mazhar olduğu için Mâlûmat İdâresi'ne karşı beyân-ı teşekkür eylemektedir.” Nr. 810, 24 Ağustos 1899.

meselelerimize olan ilgisi, muhabir tarafından övgü ile karşılanmakta ve “İstanbul yâdigârları”nın bu durumdan ibret alması gerektiği söylenmektedir. Fakat muhabir, Osmanlı İmparatorluğu’nun ihtişamına vurgu yapmaktan da geri kalmaz. Bu övgünün arkasından, Alman seyyahın Osmanlı ordusuna duyduğu hayranlıktan bahsederek, “Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn”un fotoğraflarını Alman basınında neşrettireceğini haber verir.²⁴²

Eğitim, toplumun her zaman önde gelen meselelerindendir ve Erzurum vilâyetinden gelen mektuplarda, bu konuya çeşitli yönleriyle yer verilmiştir. Okul açılışları, imparatorluk’ta en çok gerçekleştirilen faaliyetlerden birisidir ve eski dönemlerden farklı olarak, kız okullarının da sayısı artmaktadır. İsimleri ile zikredilen Erzincanlı birkaç kişinin yardımı ile açılan “Şefkat-i Hamîdiye” isminde bir “İnas Mektebi”nin açılışı haber verilmektedir.²⁴³ Padişahın varlığı, okulun isminde de yerini bulmuş, buna “şefkat” kelimesi de eklenerek, “halkın yegâne koruyucusu padişah” imajı²⁴⁴ pekiştirilme yoluna gidilmiştir. Başka bir mektupta “terakki” düşüncesinden bahsedilerek Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa ile kıyaslanmış, arkasından da eğitimdeki aksaklıklara yer verilmiştir.²⁴⁵ Okuryazara olan ihtiyaç, maaşların verilmesindeki düzensizlikler, Maarif Nezâreti’nin konu üzerinde tam hâkimiyet kuramaması ve binası mevcut olan mekteplerin, ihtiyaç olduğu halde kullanılmaması, bu aksaklıklardan bazılarıdır.²⁴⁶

²⁴² Nr. 791, 5 Ağustos 1899.

²⁴³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “On dört, on beş sene evveldi. Merhum Erzincanlı Hacı İzzet Paşa gibi bir vezir Edirne’de üç erbâb-ı kalemi teşvik ve tergib eylerdi. Atıf, Muhiddin, Enverî, Asaf, gittiği yerlerde şehrullâh-ı terakki açmış, köyleri şehirlere tebdil eylemiş, Muhyiddin haiz olduğu kuvve-i kalemiyyesine taşıdığı kılıncın muâdil ve müsâvi olduğunu muhârebe-i zâilede göstermiş, eltâf-ı seniyyeye mazhar olarak terfî etmiş. Enverî Erciş gibi müstaid-i terakki bir mahale düşmüş ve fakat o kadar bir asar-ı i’tila iraz eylemiş ki cümlesinden kat’i nazar yalnız (Şefkat-i Hamîdiye) nâmiyla Maarif Nezâret-i Celîlesi’nden tevessüm buyurulan inas mektebi idâme-i tâmina bir vesile-i hasene olmuştur.” Nr. 756, 1 Temmuz 1899

²⁴⁴ Nadir Özbek, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914**, 5. bs., İstanbul, İletişim Yay., 2013, s. 21.

²⁴⁵ Nr. 824, 7 Eylül 1899.

²⁴⁶ Nr. 752, 27 Haziran 1899.

Gönüllü yardım faaliyetleri, Osmanlı toplumunda her zaman yerini korumuştur. “Hazîne-i devlete bâr olmaksızın”, halk ve memurlardan toplanan para ile bir yetimhane yapılacağı haber verilmektedir.²⁴⁷

Mektuplarda, ziraî ürünlerle ilgili bilgiler verilerek, bu ürünlerin değerlendirilmesi ve dışarıya olan bağımlılığın azaltılması adına geliştirilebilecek projelerden bahsedilmektedir. Bölgede yetişen bir mahsûlü, kendi tecrübesi ile nasıl keten ipliği haline getirdiğini anlatan muhabir, keten fabrikası açılmasını önermekte, ve Bursa’da bulunan su fabrikasını örnek vererek, Erzurum’da da bir fabrika inşa edilebileceğini söylemektedir.²⁴⁸ Bir başka mektupta, hayvancılıkla ilgili bilgi verilmekte, mevcut senede hayvanların sağlam olduğu ifade edilerek, yakın zamanda gerçekleşen bir kurt saldırısından bahsedilmektedir.²⁴⁹

Vilâyetteki eğlence hayatıyla ilgili haberlerde, Erzurum’da bir zamanlar “bir çalgının bile olmadığı” ifade edilerek, bölgenin Vali Şerif Mehmet Rauf Paşa’nın gayretleriyle 4-5 senedir “terakki” etmesiyle beraber,²⁵⁰ yeni bir “Belediye Bahçesi tenezzühgâhı” açıldığı bildirilmiştir.²⁵¹ Bunun yanında, Anadolu’nun başka bir noktasından bir tiyatro heyeti geldiği, eğlence hayatıyla ilgili bir diğer haberdir.²⁵²

Fotoğraf, o dönemin için çok büyük bir yeniliktir. Erzincan’dan gelen bir mektupta “Mâlûmat” şubesinde bir fotoğraf (makinesinin) yer aldığı ve bununla şubenin ve etrafın resimlerinin çekileceği haber verilmektedir.²⁵³

²⁴⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Mutasarrıf saadetlü Hacı Asaf Paşa Hazretleri’nin himmetiyle hazine-i devlete bâr olmaksızın bir eytamhânenin inşâsı derdesttir. Ahâlî ve me’murîn-i hamîyyet-mendan taraflarından verilen îâne ile beraber ...-ı sâire ile şimdiye kadar bin beş yüz lira cem’ edilmiş, o bî-kes, o bî-vayelere bir mesken-i ebedî olan mahalin idâre-i âtiyesi dahî temin kılınmıştır.” Nr. 756, 1 Temmuz 1899.

²⁴⁸ Nr. 746, 21 Haziran 1899.

²⁴⁹ Nr. 645, 15 Mart 1898.

²⁵⁰ Nr. 1533, 21 Ağustos 1901.

²⁵¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Erzurum’da âsâr-ı ma’mûriyyet cümlesinden olarak bir de belediye bahçesi tenezzühgâhı mevcuttur. Bu bahçe orman denilecek derecede çokça akasya, söğüt, vişne, kavak vesâire ağaçlarını muhtevidir. Birkaç sene evveleri ağaçların henüz ibtidâ-yı neşv ü nümâsı olmak hasebiyle buraya mesîre denilemezdi. Fakat şimdi o küçük ağaçlar dal budak salmış, her biri sıcaktan bizar olanlara melca’ olmuştur.” Nr. 28 Ağustos 1901.

²⁵² Nr. 810, 24 Ağustos 1899.

²⁵³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Mâlûmat şubesinde bir de fotoğraf bulunuyor. Karîban hem şubenin, hen menâzir-i muhtelifenin resimleri aldırılacak ve takdim kılınacak imiş. Teşekkür olunur. Şubenin bir odasında dahî fotoğraf mevcuttur.” Nr. 810, 24 Ağustos 1899.

Osmanlı İmparatorluğu'nun her köşesinde padişahın adının ve varlığının vurgulanması, Abdülhamit'in yönetim politikasının bel kemiğidir. Belirli kişilerin Mecîdi nişanla ödüllendirilmesi, bu politikanın bir neticesidir. Kemah'tan gelen bir mektupta, ismi verilen bir zatın ikinci kez "Mecîdi nişan-ı zîşânı"yla ödüllendirildiği haber verilmektedir. Bunun yanında, başarılı bir paşanın, gayretlerinden ötürü padişahın iltifatına mazhar kılındığından bahsedilmesi, bu vurguların bir başka tezahürüdür.

Askerî talimlerin uzun tasvirlerinin yer aldığı bir mektupta, muhabir, Kışla-i Hümayûn, Belediye Dairesi ve benzeri bazı yapıları Avrupa'nın en iyi yapıları ile kıyaslayarak, bunları birbirine eş tuttuğu görülmektedir. Bu durum, Osmanlı aydınının modernleşme sürecine ne kadar çok kapıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

1.11. Halep Vilâyeti (1864-1918)

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, İstanbul ve Kahire'den sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli idari birimlerinden bir tanesi olan Halep vilâyeti²⁵⁴, 19. y.y.da yayınlanan toplam 33 adet vilâyet salnâmesine göre, Halep, Urfa, Maraş olmak üzere 3 sancak ve 24 kazadan oluşmaktadır.²⁵⁵

Mâlûmat gazetesinde yer alan taşra mektuplarında Halep vilâyetini ilgilendiren 17 mektup bulunmaktadır. 1898-1899 yılları arasında yayınlanan bu mektupların tamamı imzasızdır. Bu mektupların 16'sı Halep'ten, 1'i Deyr-i Zor'dan gönderilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli vilâyetlerinden bir tanesi olmasının karşın, bölgeden gönderilen mektupların oldukça az sayıda olması dikkat çekicidir. İçerik olarak incelendiğinde, eğlence, belediye işleri, iktisadî hayat ve tiyatroya dâir bilgilerin çoğunlukta olduğu görülmektedir.

²⁵⁴ Mehmet Ali Yıldırım, "XIX. Yüzyıl Sonlarından İtibaren Halep Vilayetinde Çekirge İstilalarına Dair Notlar", **Tarih Okulu Dergisi**, C. VII, No: 19, 2014, s. 357.

²⁵⁵ Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Mehmet Köçer, **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep**, Ankara, Orsam Kitapları, 2012, s. 16.

Vilâyetten gelen bilgi ve haberler, bölgede renkli bir eğlence hayatı olduğunu göstermektedir. Ahalinin, “zevk ve sefâya meyyal” olduğu belirtilmekte, oyunlar ve eğlence yerlerinin her gün binlerce kişiyle dolu olduğu ifade edilmektedir.²⁵⁶ Bahçe eğlencelerinin de yaygın olduğu Halep’te, zevk erbabının saz, kanun ve çalgı takımlarını buralara getirerek “muvâfık bir surette eğlendikleri” bildirilmektedir.²⁵⁷ Çeşitli şikayetlerin de yer aldığı mektuplarda, yeni inşa edilen gazineodaki “nargile takırtısı, tavla partısı”ndan yakınılmakta, buralara devam edenlerin “mâlik olduğu emvâli satarak müstekreh aktrislerle yedirdiği” aktarılmaktadır.²⁵⁸

Halep’in genel ve coğrafi özelliklerinin yer aldığı bir mektupta, bölgenin coğrafi konumu rakamsal detaylarıyla verilmiş, vilâyetin ipek, pamuk ve şam fıstığının meşhur olduğu bildirilmiştir.²⁵⁹

Kültürel hayata dâir birçok haberin yer aldığı mektuplarda, kişilerin giyimlerine ve sosyal sınıfların dâir bilgilere yer verilmiştir. Kalıpsız fesle gezmek, her yerde eldivenle oturmak, palto omuzda gezmek ve kafe-şantanda bol bahşiş vermenin moda olduğu belirtilmekte, halkın, memurlar, tüccarlar, zenginler ve avam tabaka olmak üzere dört sınıfa ayrıldığı bildirilmektedir. Bu sınıfların giyimleri, konuştukları dil ve beslenme şekilleri, eğlence ve edebî hayatlarına dâir bilgiler aktarılmıştır.²⁶⁰

²⁵⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Ahâli, umûmiyetle zevk ve sefâya meyyaldir. İşret etmeyen pek azdır. Teferrüc-gâhlar, oyunlar her gün, her gece binlerce kişi ile mâlidir. Herkes pür-zevk, pür-sürûrdur. Henüz fikirleri nûr-ı medeniyetle o kadar münevver olamadığından imtizac edemedikleri gibi, kavga ve niza' bunlarca bir eğlenti makâmındadır denilse hilaf söylenmemiş olur.” Nr. 483, 28 Eylül 1898.

²⁵⁷ Nr. 478, 23 Eylül 1898.

²⁵⁸ Nr. 483, 28 Eylül 1898.

²⁵⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Halep, 36, 20 arz-ı şimâlîde Paris'ten geçen nısfu'n-nehar dâiresi mebde' ittihaz olunduğuna nazaran 34, 40 tûl-ı şarkîde ve Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin vilâyet merkezi olup oldukça cesim bir şehirdir. Ve bu şehir-i cesimin harir ve pamuk mâlûmatı meşhur olduğu gibi ceziretül'-Arab ve Arabistan aşâyiri ağnamının da ticâret merkezi Halep olmakla, bu nam ile yad olunan yağî dahî ma'ruf ve meşhurdur. Halep, hafif meyilde bulunan birçok sırtların teşkil ettiği geniş bir vadide kâin olup cihet-i garbiyesinden, Ayntab civarından nebe'an ile Ayntab'dan mürûr eden ve Ayntab arkı denilen su cereyân etmektedir.” Nr. 480, 25 Eylül 1898.

²⁶⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Halep'te ahâli dört sınıf teşkil etmektedir. Bir me'murîn-i mülkiye ve askeriye, ikincisi zâdegân ve ağniyân-ı belde, üçüncüsü ticâretle me'luf olanlar, dördüncüsü de avam guruhur. Birinci sınıf ahâli Türçe ve Arapça ve bazısı yalnız Türkçe ile mütakellim olup usûl-i maişet ve telebbüsleri Dersaadet'tekine müşabihtir. İkinci sınıf ahâli ise birkaç seneden beri İstanbul vâri telebbüsü i'tiyad etmişlerse de usûl-i tagaddiyeleri Arap usûlünden hemen hemen harice çıkmamıştır. Lakin yakın zamanda ona da alı şacakları tabiidir. Ekserisi Türkçe biliyorlar. Üçüncü sınıf ahâli ise usûl-i telebbüs ve maişetçe diğer iki sınıftan fevkalâde farklıdır.

Belediye işleri ile ilgili haberlerin yer aldığı mektuplarda, aydınlatma ile ilgili sorunların yaşandığı belirtilmiş, bazı yolların toz içinde olduğu bildirilmiştir.²⁶¹ Yeni inşa edilen havuz ve duvara dâir bilgiler, yine bu haberler arasındadır.²⁶²

Bayındırlık, vilâyette yeteri kadar yatırımın yapılmadığı bir alandır. Yolların toz deryası içinde olduğu belirtilmekte, evlerin çoğunun sokağa nazır pencerelerinin bulunmadığı bildirilmektedir.²⁶³ Bir haberde, bir şirket ya da sâhib-i servet tarafından şehre su getirilmediğinden yakınılrken, başka bir mektupta, cülûs kutlamalarının yapıldığı günde, rüzgarla çalışan su tulumbasının ilk devrinin yapıldığı aktarılmıştır.²⁶⁴

İktisadî hayata dâir haberlerin yarısı, ekmek ve buğday fiyatlarıyla ilgilidir. Çarşı ve pazarlarda kullanılan dirhemlerin düzensizliğinden bahsedilerek, bu durumun belediye tarafından kontrol edilmediği ifade edilmiştir.²⁶⁵ Konuyla ilgili bir başka haber de, şehirde bulunan iki gazoz ve bir buz fabrikası hakkındadır.²⁶⁶

Sağlık alanındaki haberlerin içeriği, eczacılar, dişçiler ve mülkiye doktorları hakkındaki bilgilerden oluşmaktadır. Eczacıların Arapça'dan başka dil bilmedikleri ve eczanelerin intizamsız olduğu belirtilmekte,²⁶⁷ dişçilerin muntazam âlet ve

Giydikleri elbise entari üzerine bir ceket ile başta kalıplı bir fes ve üzerine ince ağbânî bir sarıktan ve ayakta ise bir iskarbinden ibârettir. Ticarî sınıfın ekserisi Türkçe bilmesi lâzım gelirken maatteessüf Türkçe'yi henüz layığıyla tekellüm edenlere pek nadir tesadüf olunur. Dördüncü sınıf ise geçenkî mektuplarımda bahsettiğim vechile muhtelif şekilde elbise giyerler. Usûl-i maişetleri bulgur pilavından ve dövülmüş buğdaydan yapılan mütevenni köftelerden ibâret kalır ve içinde Türkçe bilenler hemen yok gibidir.” Nr. 483, 28 Eylül 1898.

²⁶¹ Nr. 639, 6 Mart 1899.

²⁶² Nr. 648, 15 Mart 1899.

²⁶³ Nr. 480, 25 Eylül 1898.

²⁶⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Sebil nam mahalde epeyce bir zamandan beri yapılmakta olan velehü'l-hamd ve'l-minne cülûs-ı meymenet-me'nûs-ı hazret-i pâdişâhîde hitâmına muvaffakiyyet hâsıl olmakla müftehir bulunduğumuz rüzgarla müteharrik su tulumbasının ilk devri, o yevm-i mübârekte müesser olmuş ve burada da terakkiye bir nümüne olmuştur.” Nr. 475, 20 Eylül 1898.

²⁶⁵ Nr. 608, 31 Kânun-ı Sâni 1899.

²⁶⁶ Nr. 480, 25 Eylül 1898.

²⁶⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Halep'te adedi oldukça mühim bir yekûn teşkil edecek kadar eczahâne vardır. Lâkin bunlar eczahâneye benzemedikleri gibi, bizim bildiğimiz muntazam, temiz attar dükkanlarıyla da kıyas kabul etmez. Hiç olmazsa onlarda temizlik ve ondan başka dükkanda mevcut eşyayı irâe için her kutunun veya şişenin üzerinde birer yafta vardır. Buradaki eczahâneler ise ne pek pis, ne de pek temiz olan meyhanelerden hiç farkı yoktur. Öyle muntazam fevânisler, pencere önlerine va'z olunmuş müteaddid ve muntazam kutular, şişeler, filanlar burada müsadif-i(rastgelen) nazar olamaz.” Nr. 487, 2 Teşrin-i Evvel 1898.

edevâta sahip olmasına karşın, dış çekerken can acıttıkları ifade edilerek, buna bir son verilmesi talep edilmektedir.²⁶⁸

Tiyatroların eğlence hayatında geniş yer bulduğu Halep'te, kafeşantan ve tiyatrolardaki düzensizliklerden ve güvenlik alanındaki eksikliklerden bahsedilmiştir.²⁶⁹ Geneli olumsuz olan bu değerlendirmelerde, bazı oyunların içeriğine yer verilerek, basın yoluyla bu “ahlakı, fikri iksâd eden” oyunlar, gerekli mercilere ihbar edilmiştir.²⁷⁰

Eğitimle ilgili yalnızca bir haberin yer aldığı mektuplarda, icra edilen yeni imtihanda öğrencilerin sorulara cevap verememesi üzerine, muallimin azline karar verildiği ve mektebin bir süreliğine tatil edildiği bildirilmiştir.²⁷¹

Cülûs töreni ve askerî taburlara yapılan bir gezi üzerine kaleme alınan iki ayrı mektupta, padişah ve toplum ilişkisini yansıtan bazı detaylar dikkat çekmektedir. Tören, detaylı bir şekilde aktararak, Hükûmet Konağı'ndan Mevlevî Dergâhı'na, Yahudi Mahallesi'nden Telgrafhane'ye kadar her yerin flama ve sancaklarla donatıldığı bildirilmiş, Hristiyan Mahallesi'ndeki bir ezcaneye dahi “Pâdişâhım çok yaşa” levhası asıldığı bildirilmiştir. Her ferdin “bahtiyar” olduğu ifade edilen bu mektupta, herkesin tüm kalabalığa rağmen, “Müslüman Hristiyan kardeşçesine tahmîd-i pâdişâhîyi arşa kadar îsâl ettiği”²⁷² aktarılmıştır.

Halep başlıklı bir mektupta muhabir, askerî taburlara yaptığı ziyarete yer vermekte, etrafın, “asker-i şâhâne”nin orada bulunduğunu göstermek için “râyât-ı

²⁶⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Şehrimizde hemen on beş yirmiyi mütecâviz dış tabibi vardır. Bir caddeden geçildiği zaman birçok levhalar ta'lik olunmuş ve üzerine de “Dış Tabibi” yazılmış olduğu görülür. Evlerine veya dükkanlarına girildiği zaman muntazam âlât ve edevâta tesadüf edilir. Müracaat edildiği zaman ihtimam-ı tâm gösterilir. Birçok şarlatanlıklarla insanı iknaya çalışılır. Bu sözlere itimat edilerek dış yaptırılacak ise ölçü verilir. Dış doldurtulacak ise pazarlığa girilir. Elhâsıl ne yaptırılmak istenir ise beyân-ı mütâlâa edilir. Eğer dış çıkarttırılır ise bir nezâket ve ihtimamla ve bir takım ustalıklardan bahsedilerek işe mübâşeret edilir. Can akıtmaksızın dış çıkaracağını bi'l-beyan bazı muattalu'l-his ecza sürülerek kerpeten ele alınır. Bir gayret edilir. Dış çıkmaz. Lakin iskemledeki adamın canı çıkıyormuşçasına bir inilti peydâ olur. Biçare adam biraz durur, vazgeçer. Biraz düşünür, her gün çektiği ıztırabât aklına gelir. Bir gayret daha göstermek ister. İkinci defa olarak ameliyata bed' eder. Zor ile dış çıkarılır. Çıkarılır ama o adamın da hâli biter. Parayı vererek dışarı çıkar. Nazar-ı dikkatini celb eder de bu gibi hâlâta nihâyet verilir ümidindeyim.” Nr. 508, 23 Teşrin-i Evvel, 1898.

²⁶⁹ Nr. 475 , 20 Eylül 1898.

²⁷⁰ Nr. 476, 21 Eylül 1898.

²⁷¹ Nr. 480, 25 Eylül 1898.

²⁷² Nr. 474, 19 Eylül 1898.

zafer-âyât-ı Osmâni” ile donatıldığı belirtmektedir. Akşam taliminden sonra çalınan muzikanın akabinde askerin selam işaretini çakmasıyla birlikte, herkesin damarlarındaki kan “galeyân”a gelerek, “bir elektrik bataryasına bağlıymışçasına” padişaha dua ettiklerini ifade etmiştir.²⁷³

Postanelerle ilgili bilgilerin yer aldığı bir haberde, verilen hizmetin ve görevli memur sayısının yetersiz olduğu belirtilmiş, bu durum Posta ve Telgraf Nezâreti’ne bildirilmiştir.²⁷⁴

1.12. Hicaz Vilâyeti (1875-1919)

Osmanlı İmparatorluğu’nda resmî ünvânı “yüce hilâfet tâcının mücevheri” (gevher-i ikil-i hilâfet-i seniyye)²⁷⁵ olan Hicaz vilâyeti, Mekke, Medine ve Cidde olmak üzere 3 sancaktan oluşmaktadır.²⁷⁶ Müslümanların kutsal mekânı olması sebebiyle, Osmanlı İmparatorluğu vilâyetleri arasında özel bir konuma sahip olan Hicaz, İslam dünyasının halifesi ünvânını taşıyan II. Abdülhamit’in farklı ve özel politikalar geliştirdiği bir bölge olma özelliğini, İmparatorluğun son zamanlarına değin sürdürmüştür.

Mâlûmat gazetesinde yer alan taşra mektuplarında, Hicaz vilâyetinden gönderilen, 11 mektup yer almaktadır. 1898-1901 yılları arasında neşredilen bu

²⁷³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Muahharen muzika yatsı nöbetini çalmaya başladı, ki hakikaten muzika yüzbaşısı Mustafa Ağa ile mülâzım Abdu Efendi’nin muzikanın terakkisi hususunda ibzâl ettikleri sa’y ü gayret alenen teâhür ediyordu. Her havada başka bir letâfet hissediliyor, kalplere başka bir ruhâniyet, başka bir his ilkâ ediyordu. Muzika hitâmında selam işareti dahî çalmakla cümlemiz gaşy olacak bir halde bulunuyorduk. Fikirlerimiz o kadar teâli etmiş, kalplerimiz o kadar mütehassıs olmuş damarlarımızda kan o derece galeyâna gelmişti ki selam işaretinin akabinde cümlemiz birden bir elektrik bataryasına merbutmuşuz gibi tahmid ü izdiyâd-ı ömr ü ikbâl-i pâdişâhiyi isâl-i bar-gâh-ı rabb-i müte’all eylemekle beraber her bir umur ve hususta meserret mûcib olan ahval hep o lütf-perver ve adâlet-küster padişahımız efendimiz hazretlerinin eyyam-ı mes’adet-i tev’emlerinde zuhûr-yafte olduğundan dolayı müftehir olarak ...” Nr. 472, 17 Eylül 1898.

²⁷⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Şehrimiz postanesinde bazı uygunsuzluklar görüldüğünden biraz da sözü oraya nakledeyim: Postanelerin te’sisinden maksat ahâli-i beldenin ve ticâretle meşgul olanlar ile me’murinin muhâberatını teshil ve te’mîn olduğundan, postanelerde lüzûmu kadar me’mur ve müvezzinin bulundurulması kânun ve nizam iktizâsından olduğu cümlelerin malûmudur. Hal böyle iken ve şehrimiz postanesi büyük bir merkez olduğu ve posta günleri on, on beş bin, mektup vürûd etmekte olduğu halde, bu kadar büyük bir yekun teşkil eden mekâtibin tefriki meselesi ancak bir kişiye havâle edilmiş olduğundan sabahleyin gelen postadaki mektupların tevzi’ine ancak akşam üzeri bed’ edilmektedir.Nr. 602, 25 Kânun-ı Sâni 1899.

²⁷⁵ Selim Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2007, s. 80.

²⁷⁶ Zekeriya Kurşun, “Hicaz”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XVII, 1998, s. 439.

mektupların 5'i Cidde, 2'si Mekke-i Mükerreme, 2'si Hicaz, 2'si Medine-i Münevvere ve bir diğeri de Yenbu'ul Bahr başlıkları altında yayınlanmıştır. 11 mektubun tümü imzasızdır.

Mektupların neşir süreci 4 yıllık bir zaman dilimini kapsamasına rağmen, içerdikleri bilgi ve haberler, sosyal hayatla ilgili detaylı bilgi kapsamamaktadır. İşlenen konuların çoğunluğunu, bayındırlık ve dini hayatla ilgili bilgi ve haberler oluşturmaktadır.

Hicaz vilâyeti, Halife II. Abdülhamit için özel bir konuma sahiptir ve padişahın imparatorluk genelinde yaptığı hayır faaliyetlerinde bu bölgenin payına bakılacak olursa, bu konum daha net anlaşılmaktadır. İngiliz siyâsetinin yıpratma politikalarına karşı, Osmanlı otoritesini güçlendirmek ve padişahın bölgedeki otoritesini görünür kılmak için yapılan bu yatırımlara,²⁷⁷ taşra mektuplarında da yer verilmiştir. Diğer vilâyetlerle kıyaslandığında, mektupların birçok yerinde, Hicaz vilâyetinde bulunan “âsâr-ı münîre”lere vurgu yapıldığı görülür. Kışla-i Hümayûn, otel, bahçe ve fiskiyeli havuz, bu yapılardan bazılarıdır.²⁷⁸

Bayındırlık alanında yapılan yatırımlarda en çok bahsedilen konu, su sorununu çözme amacıyla, “Ferec-i Yüsr” suyunun bölgeye aktarım sürecidir. Konunun proje aşamasından başlayarak, suyun resmî törenle halkın kullanımına sunulmasına kadar geçen tüm süreç, mektuplarda aşama aşama yer almıştır.²⁷⁹

Vilâyetin en önemli iki mekanından bir tanesi olan Mescid-i Nebvî ile ilgili bir haberin de yer aldığı mektuplarda, Peygamber'e olan “âdâb-ı lâyika”nın ihmali

²⁷⁷ Özbek, a.g.e., s. 173.

²⁷⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “İskele başında otel namıyla yapılmakta olduğunu muharrîrât-ı sâbıkamın birinde bahseylediğim ebniye-i latîfenin etrafı erbaası parmaklıklı bir hadîka- yı dilârâ ve orta yerinde dâimü'l-cereyan fiskiyeli bir havuz olduğu ve bahçe dâhilinde bir mescit bulunduğu halde bi keremihü teâlâ emr-i inşaatı resîde-i hadd-i hitam olmuştur. Cidde'ye gelemeden beri birçok âsâr-ı münîre vücûda getirmeye muvaffak olan Vâli Kaymakamı saadetlü Celal Beyefendi Hazretleri şu muvaffakiyyet-i cedidelerinden dolayı da şâyân-ı tebrikirler.” Nr. 570, 24 Kânun-ı Evvel 1898.

²⁷⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Cümle-i mühessenat-ı seniyye ve asriyye-i hazret-i zıllullâhîden olmak üzere Cidde Vâli Kaymakamı saadetlü Celaleddin Beyefendi Hazretleri'nin himemât-ı memdûha-i ümran-perverâneleriyle güzergâhının tamirine mübâşeret edildiğini mekâtib-i sâbıkamın birinde kilik-i iftiharla tezkâr eylediğim Ferec-i Yüsr suyunun kasabaya resm-i isâlesi binâyet-i teâlâ mâh-ı hâl-i Rûmî'nin yirmi dördüncü perşembe günü bir sûret-i şa'şaa-i fezâda icrâ kılınmıştır.” Nr. 517, 1 Teşrin-i Sâni 1898.

üzerine Şeyhu'l-haramü'n-nebevî Osman Ferit Paşa'nın bütün Medine eşrafını topladığı ve "ifâ-yı hizmet-i Nebeviyye"ye mahsus giysilerini giymiş olan halkın Peygamber ve padişaha ettiği dualar akabinde, mescidin mevcut hasırların kaldırılıp, haremın temizlendiği ve yerlerine yeni hasırlar serilerek görevin ifâsının tamamlandığı belirtilmiştir.²⁸⁰

Bölge nüfusu ile ilgili verilen bilgiler, Yenba' kazasının beş bin kadar kişiden oluştuğundan ibarettir.²⁸¹ Bunun yanında, "tahrîr-i nüfus muâmelâtı"ndan bahsedilmiş, Mekke ve Medine'de bulunan ziyaretçilerden ötürü net bir rakam belirlenemediği bildirilmiştir.²⁸²

Dinî hayatla ilgili bilgiler, çoğunlukla hac ziyaretleri etrafında şekillenmektedir. Hac zamanı bölgede yaşanan nüfus yoğunluğundan bahsedilmekte, hacıların milliyeti ve iskânı hakkında bilgi verilmektedir.²⁸³ Ulaşım ve haberleşme gibi konulardaki eksiklikler bildirilerek, hacıların bu konuda sıkıntı yaşamaması adına, bu eksikliklerin bir an önce tamamlanması talep edilmektedir.²⁸⁴ Fakir hacılar için yapılan yardımlar hakkında bilgi verilerek, bu yardımların padişahın kendi hayratından olduğu vurgulanmaktadır.²⁸⁵

Sağlık konusunda detaylı bilgi yer almamakla birlikte, bölgeden gelen haberler, önemli bir sağlık sorunu olmadığı ve "sıhhat-i umûmiye"nin "ber-kemâl" olduğu yönündedir. Geçmiş yıllarda ölümlere sebep olan hastalıklar olduğu belirtilerek, bu sene bölgede yapılan karantina uygulaması, badana ve dezenfeksiyon çalışmaları sayesinde bu durumdan eser kalmadığı bildirilmektedir.²⁸⁶ Burada dikkat

²⁸⁰ Nr. 1481, 30 Haziran 1901.

²⁸¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Ahâlinin, me'murînin velhâsıl beş bin kadar nüfusu muhtevi bulunan Yenba' kazasının susuzluktan muzâyakasını hakkıyla tarif gayr-i mümkündür." Nr. 1226, 14 Teşrin-i Evvel 1900.

²⁸² Nr. 570, 24 Kânun-ı Evvel 1898.

²⁸³ Nr. 1372, 12 Mart 1901.

²⁸⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Medine-i Münevvere'de mütevattın bulunan ahâli-yi kiram ve mücâvirin-i zevi'l-ihtramın tahrîr-i nüfus muâmelâtından muaf tutulması cihetiyle sekene-yi mevcûdenin miktarı her ne kadar mazbut değilse de bilâd-ı sâire ahâli-yi mütemekkineye nispeten nüfusça kesreti bâ-husus mevsim-i hacc-ı şerifteki izdiham cümleinin malumu olsa gerektir." Nr. 570, 24 Kânun-ı Evvel 1898.

²⁸⁵ Nr. 1181, 30 Ağustos 1900.

²⁸⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Lehü'l-hamd Cidde'de hastalıktan eser kalmadı. Bu sene zuhûr eden veba o kadar şiddetle hükm-fermâ olamadı. Tanzifât-ı mahalliye, tedâbir-i sâire sahihan fevkalâde idi. Saye-i Şâhâne'de memleketimiz bugünkü gün bir bahtiyar-i mutlak içindedir.

çeken nokta, muhabirlerin, halkın sağlığına sıkça vurgu yapması, hatta, Cidde ahval-i sıhhiyesinin her gün kontrol edildiğini haber vermeleridir.²⁸⁷ Bu veriler, II.

Abdülhamit'in Hicaz bölgesine verdiği önemi kanıtlar niteliktedir.

İletişim, bölgedeki sorunlardan bir tanesidir. Farklı mektuplarda, telgraf hattı çekilmesinin aciliyetinden bahsedilmekte, mevcut postanenin yeterli işleve sahip olmadığı bildirilmektedir.²⁸⁸

Arap nüfusunun yoğunlukta olduğu Hicaz vilâyetinde, kabileler ve aşîretler arası meseleler sosyal hayatın sıradan parçalarıdır. Cidde'den gönderilen bir mektupta, çeşitli vilâyetlerden gelen memurlar ve jandarma huzurunda, iki aşîret arasında sulh yapıldığı anlatılmaktadır. Devletin yaptığı aracılığa vurgu yapılarak, padişaha dua ile müzakerenin tamamlandığı belirtilmektedir. Bu durum, padişahın bölgedeki her fert, kabile ve aşîret üzerindeki yegâne güç olduğunu ifade etmesi bakımından önemlidir.²⁸⁹

Cidde Vâli Kaymakamı saadetlü Ali Yümni Beyefendi Hazretleri; yevm-i vürûdlarından beri nazar-ı himmet ve dikkatlerini her şeyden ziyâde sıhhat-i umûmiyeyi temin ve idâme edecek esbabın en birincisi olan nezâfet-i mahalliye nokta-i medeniyet-kârânesine hasr ettiler.” Nr. 1181, 30 Ağustos 1900.²⁸⁷ Nr. 491, 6 Teşrin-i Evvel 1898.

²⁸⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “... telgraf, şimendifer, vapur gibi vâsıta-yı seria-yı muhaberenin fikdâniyeti, bahren ve ber'en mesafenin her tarafa bu'diyyeti cihetleriyle belde-yı mukaddese postası umurunun takdir-i ehemmiyeti hâiz olduğu meydanda iken zamanıyla telgraf hattının teşkiline sarf-ı himmet olunmadığı gibi mekâtib-i resmiye ve gayri resmiyesinin mahal-i âidelerine irsali için me'mur ve müvezzi' namıyla iki zât tayin edilerek bir postane küşâd edilmiş ise de bu postane çarşı ve pazara karib bir mahalde olmayıp Dâire-i Hükûmet'in üst katında ufacak bir odadan ibâret olup me'murînin vazifelerince olan tekâsülü neticesi olmak üzere ashab-ı mesâlihın müracaatı zamanlarında ekseriya kapalı kalması ve ale'l-husus mevsim-i Hac'da gelen huccâc-ı kirâm dahî posta odasını bulmak için müşkilât çekmekte bulundukları nazar-ı teessüfle görülmüyor.” Nr. 570, 24 Kânun-ı Evvel 1898.

²⁸⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “... Süleymaniye nakibü'l-eşraf kaymakamı faziletlü Mustafa ve Kerkük sancağından Müftü faziletlü Seyyid Hasan Efendilerle Meclis-i İdare-i Liva a'zâsından Nefcizâde rif'atlı Ahmet Bey ve Jandarma Binbaşısı rif'atlı Hasan Ağa'dan mürekkep teşkil ve aşâir-i merkûme miyânına i'zam kılınan heyet-i sulhiye tarafeyn-i rüesâsına celb ile aralarındaki zıddiyetin nazar-ı hükûmette ne derece menfur(nefret edilen) olduğunu ve bu yüzden tarafeyne hâsıl olmakta ve bi't-tabi ebnâ-yı sebile sirâyet eylemekte bulunan mazarrat-ı azîmenin devamı tecviz olunamayacağını lisan-ı münâsiple tefhim ve tedâbir-i sâire-i hekimâne ittihaz ve teyit etmeleri üzerine usûl-i aşâire tevkihan yekdiğerinin hukuk-ı şahsiyyesini istifa ile te'tif-i zâtü'l-beyn ashabı istikmal ve rüesâ-yı tarafeyn musafaha ile müstakbelen dahî işbu musalahayı ihlal edecek ahval ve muâmelâta tasaddi etmemeleri ve sâili istihsâl ve o yolda tanzim olunan musalâha-nâme bu kere makâm-ı vilâyet-penâhiye bâis ve irsal kılınmış ve tedâbir-i müttehize üzerine oralarca âsâyış bir kat daha takrir olunup umum ahâli da'vat-ı hayriyye-i hazret-i pâdişâhînin tekrarıyla iştigâl etmekte bulunmuştur.” Nr. 517, 1 Teşrin-i Sâni 1898.

Gönüllü yardım faaliyetleri Osmanlı İmparatorluğu'nda hayatın her alanında yer almaktadır. Bölgedeki susuzluk sorununu büyük ölçüde gideren Ferec-i Yüsr suyunun, “hamiyyet-mendân-ı ahâlinin iânesi” ile bölgeye aktarıldığı bildirilmektedir.²⁹⁰ Bir diğer yardım faaliyeti de, “Îâne-i Hicaziye” namıyla bölgeye getirilen yiyeceklerin taksimi hakkındadır.²⁹¹

Hicaz vilâyeti, fethedildiği günden kaybediliş zamanına değin, Osmanlı İmparatorluğu'nun kutsal ve en önemli toprağı statüsünü korumuştur. Taşra mektuplarında yer alan haber ve bilgiler, bölgenin İmparatorluk için ifade ettiği ayrıcalıklı konumu kanıtlar niteliktedir.

1.13. Hüdâvendigâr Vilâyeti (1864-1922)

Anadolu'daki en büyük vilâyetlerden bir tanesi olan Hüdâvendigâr Vilâyeti, Dersaadet'e olan yakınlığı ve Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin kurulduğu bölge olması sebebiyle, diğer vilâyetler arasında özel bir yere sahiptir.²⁹² Bursa, Ertuğrul, Kütahya, Karesi ve Karahisar-ı Sâhip sancaklarından oluşan vilâyet, 24 kaza, 35 nahiye ve 3059 köyden oluşmakta idi.²⁹³

Mâlûmat gazetesinde yer alan taşra mektuplarında, Hüdâvendigâr vilâyetinden gönderilen 119 mektup bulunmaktadır. 1898-1901 yılları arasında neşredilen bu mektupların 25'i Bursa, 24'ü Eskişehir, 13'ü Sandıklı, 8'i “Bandırma, 7'si Balıkesir, 4'ü Karahisar-ı Sâhip, 4'ü Kütahya, 4'ü Bilecik, 4'ü Mudanya, 3'ü Filadar, 3'ü Sivrihisar, 3'ü Ezine, 2'si Ayvalık, 2'si Gemlik, 3'ü Gönen, 2'si Tirilye, 1'i Erdek, 1'i Kirmasti, 1'i Edremit, 1'i Eceabat, 1'i Karesi, 1'i Seyitgazi, 1'i Kartal ve diğer 1'i Yalova'dan gönderilmiştir.

110'u imzasız ve 9'u imzalı olan bu mektuplarda yer alan imzalar, “Ermeni Mektebi Lisân-ı Osmânî Muallim-i Sâbıkı Mehmet Cemil”, “Karakeçili Aşireti Reisi

²⁹⁰ Nr. 838, 21 Eylül 1899.

²⁹¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Îâne-i Hicaziye nâmıyla vürûd eden zahireden Cidde hissesinin tevzi'ine mübâşeret kılınarak bu vesile ile de dua-yı mefruzü'l-edâ-yı cenâb-ı pâdişâhî tekrar ve tezkâr edildiğini evvelki mektubumda bildirmiştim.” Nr. 505, 20 Teşrin-i Evvel 1898.

²⁹² Ramazan Özey, “Hüdâvendigâr Vilayeti, Karesi ve Biga Mutasarrıflıkları”, **Marmara Coğrafya Dergisi**, No: 7, 2003, s. 312.

²⁹³ Feridun Emecen, “Hüdâvendigâr”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XVIII, 1998, s. 286.

Hacı Bekir”, “Karesi Orman Müfettişı Mehmet Bin Hüseyin Hüsnü”, “Emrâz-ı Nisâiyye Tabib-i Mütihazsısı Doktor Ziya”, “Gurebâ Hastanesi Müdürü Mehmet Cânib”, “Mısırlızâde El-Hac Halil”, “Bursa’dan Köstendilli: Ahmet Münir”, “Eşraf ve Mu’teberân-ı Mahalliyeden Mehmet Ağa, Ali Ağa, Hasan Ağa, İsmail Hakkı, Mustafa” ve “Bursa’ya Tabi Sığırlık Karyesi Sakinlerinden Kebapçı Ali Kerimesi Selime, Biraderi Arif, Karye-i Mezbûreden Hemşîresi Sıdika” şeklindedir.

Mektuplarda yer alan bilgi ve haberlerin konu yelpazesi oldukça geniştir. Bayındırlık, belediye işleri, eğitim, devlet işleri, iktisadî hayat, hukukî işler, sağlık ve ziraî hayata dâir haberler, mektuplar içerisinde en fazla yer tutan başlıklardır.

Vilâyetin coğrafî özelliklerine dâir bilgi ve haberler, Kütahya hakkında gönderilen bir mektupla sınırlıdır. Kütahya’nın tarihi ve coğrafî konumu hakkında rakamsal bilgilere yer verilmiş, bölgede yaşayan halkın, Müslüman, Rum, Ermeni ve Katolikler’den oluştuğu belirtilmiştir. Tarihî konulardaki bir başka bilgi ise, Bilecik’in I. Osman’a “bir müddet pâyitaht olmak şerefine mübâhî” bir yer olduğu ile ilgilidir.²⁹⁴ Farklı mektuplarda demografik verilerin aktarıldığı mektuplarda, bunlardan birkaçı Eskişehir’in nüfusunun “otuz bin raddesinde” olduğu²⁹⁵ ve Bilecik’in “dört beş bin hâne”den oluştuğu hakkındadır.²⁹⁶

Bayındırlık alanında gerçekleştirilen faaliyetlerde, Hüdâvendigâr vilâyeti, imparatorlukta en çok önem verilen bölgelerden bir tanesiydi. Anadolu sağ kol güzergâhı yollarının önemli bir kısmı Hüdâvendigâr vilâyeti sınırları içerisinde geçtiği için, her dönemde, vilâyetteki yolların yapım ve onarımına dikkat ediliyordu.²⁹⁷ Mektuplarda konuyla ilgili yer alan haberler bu durumu doğrulamaktadır. Konuyla ilgili en fazla haber, yol yapım çalışmaları hakkındadır. Bursa’da görülen “âsâr-ı ümrân”a teşekkür edilmiş, bir “şose” yapımının devam ettiği belirtilmiştir.²⁹⁸ Filadar-Bursa yolundan birkaç mektupta bahsedilerek,²⁹⁹

²⁹⁴ Nr. 803, 17 Ağustos 1899.

²⁹⁵ Nr. 1471, 20 Haziran 1901.

²⁹⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Dört beş bin hâne, otuz bu kadar cesim harir fabrikasını şamil bir merkez-i livâ olduğu halde Dâire-i Belediye’si adeta vücûduyla adem-i müsâvi bir haldedir.” Nr 792, 6 Ağustos 1899.

²⁹⁷ Emrah Çetin, “Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Hüdâvendigâr Vilayetinde Karayolu Yapım Çalışmaları”, *Turkish Studies*, C. VIII, No: 7, 2013, s. 65.

²⁹⁸ Nr. 737, 12 Haziran 1899.

neticede, vilâyet mühendislerinden Leon Efendi'nin bölgeye gelerek gereken incelemeleri yaptığı bildirilmiştir.³⁰⁰ Tirilye-Mihaliç yolunun 4,5 km'lik kısmının bittiği,³⁰¹ buna karşın, Karahisar-Sandıklı yolunun harap olduğu ve bu haliyle bırakıldığı ifade edilmiştir.³⁰² Demiryollarından da bahsedilen mektuplarda Mudanya şimendiferinde vagonların temizliğine dikkat edildiği belirtilmiş,³⁰³ Eskişehir kasabası Haydarpaşa ve Konya ve Ankara trenlerinin bölgeye kattığı artılardan bahsedilmiştir.³⁰⁴

Susuzluk, vilâyetlerin tamamında karşılaşılan bir sorundur. Uşak,³⁰⁵ Eskişehir³⁰⁶ ve Bilecik'te su sorunun yaşandığı ifade edilmiş, bölgeye gelen sular olmasına rağmen kasabalara ulaşana kadar dağlarda mahvolduğu belirtilmiştir.³⁰⁷ Konuyla ilgili olumlu haberlerin de yer aldığı mektuplarda, Sivrihisar ve Ezine'de çeşmeler yaptırıldığı aktarılmıştır. Mekri'deki bataklıkların kurutulduğu, bayındırlıkla ilgili bir diğer haberdur.³⁰⁸ Bunların yanında, birkaç sene önce meydana gelen depremin bölgeye verdiği zararın sıkça tekrar edildiği mektuplarda, depremde

²⁹⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “İmar-ı memlekete âit olan teşebbüsât ve icraat-ı hasenede dakika kuvvet etmeyen Vâli-i âli-i vilâyet âtufetlü Halil Beyefendi Hazretleri geçende muteber “Mâlûmat” gazetesinin Bursa-Filadar şosesi hakkında yazdığı mektup hakikat-i üslûbu cidden nazar-ı dikkat ve ehemmiyete alarak icabına teşebbüs edilmişti. Hatta Bursa'dan yazılan bir mektupta daha kısa bir tarik olduğu iş'ar kılınmıştı. Şosenin inşâsındaki ehemmiyet bugün âsâr-ı fiiliyesiyle tezâhür etti. Vilâyet-i Celile mühendislerinden Leon Efendi bundan çend gün evvel karyemize gelerek yolu ölçmüştür. Şu teşebbüs-i ibtidâîyi karyemiz ahâlisi pek büyük bir hiss-i şükran ve minnet-dâri ile alkışlarak bu vesileler ile de sevgili padişahımız efendimiz hazretlerine hayır dualar etmişlerdir.” Nr. 772, 17 Temmuz 1899.

³⁰⁰ Nr. 835, 18 Eylül 1899.

³⁰¹ Nr. 1489, 8 Temmuz 1901.

³⁰² Nr. 827, 10 Eylül 1899.

³⁰³ Nr. 737, 12 Haziran 1899.

³⁰⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Eskişehir kasabası Haydar Paşa ve Konya ve Ankara şimendiferlerinin müdhil ve mahreci olduktan sonra pek ziyâde kesb-i şeref ve ümran ile haylice vüs'at ve cesâmet kesb etmiş ve muâmelât-ı ticariyye tevsî' ve intişar eylemiştir.” Nr. 783, 28 Temmuz 1899.

³⁰⁵ Nr. 816, 30 Ağustos 1899.

³⁰⁶ Nr. 1471, 20 Haziran 1901.

³⁰⁷ Nr. 862, 15 Teşrin-i Evvel 1899.

³⁰⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Her bulunduğu kazaların kaffesinde icraat-ı haseneleri mesmu'um bulunan kaymakam-ı lâhık izzetlü İsmail Hakkı Bey memleketin terakkiye olan isti'dadını takdir ile en ziyâde muzırr-ı sıhhat olanlarından bed' ile geceli gündüzlü mevcut bataklıkların sahiplerini imlasına mübâşeret ettirdiğinden beş mahdan beri kasaba içindeki umum bataklık ve muzırr mahallerin tathirine ve meşhur olan vehâmet-i havanın yüzde doksan beş derecesine isâl ve islahına sebeb-i mustakbel olmuştur.” Nr. 885, 7 Teşrin-i Sâni 1899.

zarar gören Hükûmet Konağı ve Kışla-i Hümayûn gibi yapıların açılış haberlerine sıkça rastlanmaktadır.³⁰⁹

Belediye işleriyle ilgili haberler, çok yönlü olmakla birlikte, olumsuz haberler sayıca fazladır. Olumlu haberler, Bursa’da sokakların temizliğine özen gösterildiği ve Kartal sokaklarında çamura tesadüf edilmediğinden ibarettir.³¹⁰ Diğer haberler, belediyelerin icraatlarındaki eksiklikleri yansıtır niteliktedir. İmparatorluğun her bölgesinde olduğu gibi, yangınların sıkça meydana geldiği vilâyette, Bursa’da hala bir itfaiye teşkil edilmediği³¹¹ aktarılmakta, yangınların yayılmasını engelleyecek malzemelerin tedârîğinin, taşra memurlarının birinci vazifesi olması gerektiği ifade edilmektedir.³¹² Sağlığı tehdit eden durumların da yaşandığı belirtilerek, hayvan etlerinin kasaplarda satılmak yerine, on yaşında çocukların elinde dolaştırıldığı ifade edilmektedir.³¹³ Bilecik belediyesinde bir mühendisin dahi çalıştırılmadığı, abdesthanelere temiz girenin kirli çıktığı bildirilmekte,³¹⁴ belediyenin vâridatı olmasına rağmen bir eczane bile bulunmadığı aktarılmaktadır. Ayrıca, bazı muhabirlerin, belediyelerin, hayvan satışlarıyla ilgili usûlsüzlüklere çare bulmasını talep ettikleri görülmektedir.³¹⁵

Eğitim alanını ilgilendiren haberlerde, Mudanya ve Seyitgazi’deki³¹⁶ okulların iyi bir durumda olduğu belirtilmiş, buna karşın, Kütahya’da usûl-i atîka üzere eğitim yapıldığı, Gemlik’te sadece bir idâdî mektep bulunduğu aktarılarak,³¹⁷ medreselerdeki eski tarz eğitim sistemi eleştirilmiştir.³¹⁸ Kız okulları, vilâyetlerin neredeyse tamamında yaygın olmasına karşın, Eskişehir’de usûl-i atîka üzere eğitim

³⁰⁹ Nr. 1095, 5 Haziran 1900.

³¹⁰ Nr. 815, 29 Ağustos 1899.

³¹¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Şöyle ki: Taşköprü harik-i hâilinden sonra merâkiz-i vilâyât ile liva ve kaza merkezlerinde birer itfaiye heyetleri teşkili taht-ı karara alınmış ve bu kadar makam-ı âli-i âidinden vilâyât ve elviyeye tebliğ olduğu sırada Hüdâvendigâr vilâyetine de iş’ar kılınmış idi. Aradan birkaç sene geçtiği halde Bursaca bir itfaiye heyeti teşekkül edemedi. Buna teessüfler olunur. Hariklerin servet-i memlekete ne derecelere kadar sû-i tesir icrâ ettiği cümlece malum olup Pâyitaht matbuatı yangınlardan husûle gelecek zararı lâıyıkıyla anlatarak evliya-yı umur hazerâtının enzâr-ı dikkatine arz etmiş olduğundan fazla söz söylemeye bî-lüzum addederiz.” Nr. 1158, 7 Ağustos 1900.

³¹² Nr. 854, 7 Teşrin-i Evvel 1899.

³¹³ Nr. 815, 30 Ağustos 1899.

³¹⁴ Nr. 635, 2 Mart 1899.

³¹⁵ Nr. 1413, 23 Nisan 1901.

³¹⁶ Nr. 1149, 29 Temmuz 1900.

³¹⁷ Nr. 735, 10 Haziran 1899.

³¹⁸ Nr. 685, 21 Nisan 1899.

veren bir inas mektebi dahi olmadığı aktarılmıştır. “Selanik, Edirne ve İzmir gibi vilâyât-ı şâhâne istisnâ” edilerek, İslami mekteplerin yokluğundan yakınılmıştır.³¹⁹ Bursa’daki “Hamîdi Ziraat Mektebi” ile ilgili bir haber yer verilmiş,³²⁰ ve “Hamîdi Sanayi Mektebi”nin her sınıfındaki öğrencilerin “âsâr-ı terakki gösterdiği” belirtilmiştir.³²¹

Yoğunluklu işlenen konulardan birisi olan hukukî işlere dâir bilgiler, farklı alanlarla ilgili olmakla birlikte, bunların çoğunluğunu adlî vakalar oluşturmakta, revolver kurşunuyla katledilen kişilerden bahsedilmektedir.³²² Hırsızlıkla ilgili tek mektup yer almakta ve “şık” birisinin farklı ortamlarda “para aşırarak” ortadan kaybolduğu bildirilmektedir.³²³ Yakalanan kaç eşyalara da yer verildiği mektuplarda, zimmetine para geçiren memurlarla ilgili hukukî süreç hakkında bilgi aktarılmıştır.³²⁴ Güvenlik sorunlarının yaşandığı ifade edilen bir mektupta, Müslüman, Hristiyan ve Mûsevi kadınlarının gece sokağa çıkmaya cesaret edemedikleri ifade edilmiştir.³²⁵ Boraks Kumpanya-yı Limited ve Sarkis Minasyan Efendi arasındaki, bölgede çıkarılan madenlerle ilgili bir mahkeme süreci, yine bu mektuplarda aktarılan bilgiler arasındadır.³²⁶

İktisadî hayata dâir bilgiler sınırlı düzeydedir. Edremit bölgesinde yaşayan halkın geçim kaynağının zeytincilik olduğu belirtilmiş, kömür ve odun fiyatları hakkında bilgi verilmiştir.³²⁷ Eski popüleritesini kaybeden “Bilecik çatmaları”ndan bahsedilerek, bu kumaşların yapıldığı tezgahlarla ilgili “tedâbir-i ciddiye” ile bu

³¹⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Pâyitaht-ı saltanat-ı seniyye ile Selanik Edirne ve İzmir gibi vilâyât-ı şâhâne istisna edildiği halde ekser-i vilâyâtta henüz mekâtib-i husûsiyye-i İslamiyyemiz mefkuttur. Hatta Hüdâvendigâr vilâyeti gibi bir milyon nüfus olan bir vilâyet-i cesimede bir tane olsun husûsî mektebimiz bulunmuyor.” Nr. 778, 23 Temmuz 1899.

³²⁰ Nr. 1281, 11 Kânun-ı Evvel 1900.

³²¹ Nr. 1245, 3 Teşrin-i Sâni 1900.

³²² Nr. 1223, 11 Teşrin-i Evvel 1900.

³²³ Nr. 1165, 14 Ağustos 1900.

³²⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Zimmetlerine para geçirmiş olan Hacı Yusuf Mahallesi’nin muhtar ve kabzımalı el-an mevkuftur. Emval-i menkûleleri bugünlerde cânib-i hükûmetten müzâyedeye verildi. An-karib satılarak hukuk-ı hazine istifa edilecektir. Emsâline ibret!” Nr. 1376, 17 Mart 1901.

³²⁵ Nr. 1316, 15 Kânun-ı Sâni 1901.

³²⁶ Nr. 1273, 30 Teşrin-i Sâni 1900.

³²⁷ Nr. 815, 29 Ağustos 1899.

sanatın tekrar hayat bulmasına destek olunması gerektiği ifade edilmiştir.³²⁸

Vergilerle ilgili haberlerin de yer aldığı mektuplarda, a'sar ihalelerinden bahsedilmiş, "Hükûmet-i Seniyye'nin tedâbir-i mahsûsasıyla" vergilerin toplanmaya başlandığı belirtilmiştir.³²⁹ Ticarî faaliyetlere dâir haberlerde, Vilâyât-ı Şâhâne'nin çoğunluğu ziraatle meşgul olduğu ve "memâlik-i ecnebiye"ye ihracat yapıldığı halde, Bursa'da her yıl farklı ülkelerden un ithaline mecbur kalındığı aktarılmakta, Bursa'daki verginin fazla olması sebebiyle, Ankara ve Konya vilâyetlerinden aktarım yapılamadığı ve bu yüzden Romanya, Marsilya gibi yerlerden unlara mecbur kalındığı ifade edilmektedir.³³⁰

Ziraî hayatı ilgilendiren haberlerde, Bursa'da koza böcekleri için evlerin önlerine sokak uçlarına yığılan dut yapraklarından bahsedilmiş, bölgenin başlıca mahsullerinin zeytin, ipek ve üzüm olduğu belirtilmiştir.³³¹ Devletin ziraî alanda halkı destekleyecek faaliyetlerde bulunduğuna dâir haberlerin bulunduğu mektupların bir tanesinde, Sandıklı'ya bir ziraat öğretmeninın tayin olduğu aktarılmış, bir diğerinde ise, bağlara arız olan bir hastalıktan dolayı Ziraat Nezâreti'nin bağları ilaçlayacağı bildirilmiştir.³³²

Muhâcirler, dönemin Osmanlısı'nda her vilâyette olduğu gibi, Hüdâvendigâr vilâyetinde de karşımıza çıkmaktadır. Sandıklı'da Müslüman muhâcirler için yapılan evlerden bahsedilmekte, Eskişehir'de iki bin hâneyi aşan muhâcir yaşadığı

³²⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Mâlûmdur ki "Bilecik çatmaları" bir vakit pek meşhurdur. El-an o şöreti baki olsa gerek. İşte bu kumaşlar, sanâyi-i nefîse-i milliyemizden olan bu kumaşları nesc ü imâl eden tezgahların adedi üç yüzü mütecâvizdi. Avrupa'ya -harirden sonra- bu kumaş ihrâcâtı mühim bir yekûn teşkil eylerdi. Bugün o tezgahların adedi, hayret etmeyiniz efendim! Teessüf, sad-hezar teessüf ediniz ki otuza! kadar tenezzül etti... Binlerce erbâb-ı sanat bu yüzden temin-i tayiş ederler, memlekete pek büyük bir servet celb eylerlerken el-yevm o erbâb-ı sanat yürekler paralayacak bir halde, ah belki de nân parasına muhtaçtırlar!" Nr. 803, 17 Ağustos 1899.

³²⁹ Nr. 1432, 12 Mayıs 1901.

³³⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "İşte hal böyle iken Bursa şehri hemen her sene memâlik-i ecnebiyeden dakik celbine mecbur kalıyor ve hem de kendisiyle hudut olan gece ve gündüz Anadolu şimendiferi zahîresini memâlik-i ecnebiyeye ihrâcât ile meşgul bulunan İzmit ve Derince ve Haydarpaşa gibi cesim iskelelere taşıdığı halde zahîresi bitmek ve tükenmek bilmeyen Ankara ve Konya vilâyâtından zahîre celb edemeyip Romanya ve Bulgaristan ve Marsilya gibi memâlikte hâsıl olan ve hiçbir vakit Vilâyât-ı Şâhâne zahîresinin nefâsetine benzemeyen dakikleri celbe mecburdur." Nr. 1325, 24 Kânun-ı Sâni 1901.

³³¹ Nr. 1436, 16 Mayıs 1901.

³³² Nr. 1429, 9 Mayıs 1901.

belirilerek, “Hoca Ayşe Hanım”ın bağışladığı arsaya muhâcir çocukları için bir okul inşa edileceği bildirilmektedir.³³³

Kültürel hayata dâir bilgilerin yer aldığı, Kütahya’dan gönderilen bir mektupta, ahalinin, zenginler, orta halliler ve akşama kadar kahvede boş boş oturanlar olmak üzere üç sınıfa ayrıldığı belirtilmiş, bu boş gezen tayfa için bir sanayi bankası açılarak, bu kişilerin zorla çalıştırılması gerektiği ifade edilmiştir.³³⁴

“Gönen” başlığı altında yayınlanan bir mektupta, Gönen kükürtlü kaplıcasından bahsedilmiştir. Karahisar’da mevcut olan maden suyunun faydası anlatılarak, içeriğindeki maddelerin listesine yer verilmiş ve nakliyat parasından ötürü dışarıya aktarılamadığı ifade edilmiştir.³³⁵

Gönüllü yardımlar, sosyal hayatın her alanında karşımıza çıkmaktadır. Yol, okul yapımından cami, konak yapımına kadar birçok alanda, halka hizmet sunacak yapıların halktan toplanan paralarla inşa edildiği görülmektedir. Askerî faaliyetler için kullanılacak olan deponun parasının dahi devletin hazinesi yerine halk “iânesi” ile karşılanmaktadır.³³⁶ Bu yardımlarla ilgili en dikkat çekici haber, “Hicaz demiryolu masarîf-i inşâiyyesi” için toplanan kurban derilerinin müzâyede ile satışı hakkındadır. Oldukça yüklü bir yardım parasının bir araya getirildiği aktarılan bu mektup, Hicaz demiryolunun imparatorluk için ne denli önemli bir yatırım olduğunu kanıtlamaktadır.³³⁷

Eğlence hayatıyla ilgili haberlerde piyangondan bahsedilmekte ve bir karı kocanın kavgası aktarılmaktadır. Kar eğlencelerine de yer verilen mektuplarda, “bir takım sakallı bıyıklı erkeklerin” ellerinde kızakla bu eğlencelere katıldığı bildirilmektedir.³³⁸ Sosyal hayatın ayrılmaz bir parçası olan tiyatrodan da

³³³ Nr. 570, 24 Kânun-ı Evvel 1898.

³³⁴ Nr. 571, 25 Kânun-ı Evvel 1898.

³³⁵ Nr. 1476, 25 Haziran 1901.

³³⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Yukarıda arz ettiğim vechile hiçbir fedakarlıktan yüz çevirmeyen ahâlîmiz redif taburu efrâd-ı şecâat-ı nihâdına depo inşâsı için elli bin kuruş iâne der- uhde ve bundan yirmi bin kuruşa karib i’ta ettikleri halde tabur mensubâtından olmak mülâbesesiyle Kaş kazası bölükleri nâmına der-uhde edilen kırk bin kuruştan yirmi beş bin kuruşu Mekri taburu Kolağası fütüvvetlü Ahmet Efendi tarafından üç sene evvel tahsil edilmiştir.” Nr. 802, 16 Ağustos 1899.

³³⁷ Nr. 1427, 7 Mayıs 1901.

³³⁸ Nr. 1323, 22 Kânun-ı Sâni 1901

bahsedilmekte, bir takım “ahlâk-ı milliye”den uzak kişilerin belediye kıraathanesinde oyun icra ettikleri ifade edilmektedir.³³⁹

Dinî yaşantıya dâir haberlerin çoğu, Mevlevîlerle ilgilidir. Muharrem ayının 10’unda dergâhta yapılan aşûrenin halka dağıtıldığı ve arkasından bir âyin icra edildiği aktarılmakta, başka bir gün ise, dergâh kandillerle donatılarak ziyafet verildiği bildirilmektedir.³⁴⁰ Camilerin “tarz-ı dilpezir” olduğu ifade edilmekte ve Odunpazarı Cami’sinde ramazan akşamları Mesnevi okunduğu anlatılmaktadır.³⁴¹ Avşa adasından gelen haberler ise, hoş bir hal arz etmemektedir. Müslüman ahalinin bir imam bile bulunduramadıkları, cenaze olduğunda diğer köydeki imamı çağırdıkları aktarılmaktadır.³⁴²

Gayrimüslimlerden bahsedilen mektuplarda, çoğunlukla usûlsüzlüklere yer verilmiştir. Bandırma’daki kilise cetvellerinden, senelik askerlik bedeli toplanırken bazı kişilerden fazla para alındığı anlaşıldığı aktarılmış, ve kazanın Ermeni rahibinin halktan toplanan paralarla ilgili yaptığı yolsuzluğa yer verilmiştir.³⁴³ Ermeni cemaati sandığından para alan bir ailenin mağduriyetinden bahsedilerek, cemaat eleştirilmiştir. Bunların yanında, Filadar-Bursa yolu açılışı için yapılan törende hazır bulunan devlet erkânı arasında, Rum metropolitinin de adının zikredilmesi, devlet nezdinde gayrimüslimlerin temsilini göstermesi bakımından önemli bir detaydır.³⁴⁴

³³⁹ Nr. 1509, 28 Temmuz 1901.

³⁴⁰ Nr. 1491, 10 Temmuz 1901.

³⁴¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bendeniz en ziyâde Hatbpazarı Cami-i Şerifi’ne devam ediyorum. Seyyitgazili Hocaâde faziletli Takiyüddin Efendi va'z ü nasihat etmekte olup ramazan-ı mağfiret-nişan ibtidâlarında (Sûretü'l-müdesir)i tedris etmekte idiyse de imdi Mevlana Cenab-ı Celâleddin Rûmî Kuddûs-i Sırrahu'l-âli Hazretleri'nin güldeste-i hikmet ve irfan demek az olan -Mesnevi-i Şerifleri'ni okutmaktadırlar. Efendi-i mûmâ-ileyh fazıl, natuk-ı ilm-i tasavvufa da aşına bulunmasından naşi nasâyihî o kadar mazhar-ı takdir ve rağbet olmuştur ki cami-i şerif-i mezkûr cemaat-i müsliminle lebâleb memlû bulunmaktadır.” Nr. 1319, 18 Kânun-ı Sâni 1901.

³⁴² Nr. 581, 4 Kânun-ı Sâni 1899.

³⁴³ Nr. 1407, 17 Nisan 1901.

³⁴⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Filadar-Bursa şosesinin resm-i küşâdı icrâ edildi. Doğrusunu söylemek lâzım gelirse bu yüzden dahî isticlâb-ı da'vât-ı hayriyyeye evvel-be-evvel vesile olan mu'teber Mâlûmat gazetesidir. Çünkü bu yolun inşâsındaki fevâid ilk evvel tezkâr ederek Vilâyet-i Celîle’nin nazar-ı dikkatini celbe müsâraat gösteren “Mâlûmat”tır. Resm-i küşâdda Vilâyet-i Celîle tarafından terhis edilen me'murîn ve mühendisîn ile Rum metropoliti rütbetli Natanail Efendi hazır bulunarak ezdiyad-ı ömr ü şevket-i şâhâneyi mutazammın dualar kıraat ve kurbanlar zebh edilmiştir.” Nr. 1265, 22 Teşrin-i Sâni 1900.

Eceabat'tan gelen bir mektupta ise, çocuklarını nüfusa kaydettirmeyerek senelik askerlik vergisini ödemeyen Hristiyan halktan bahsedilmektedir.³⁴⁵

Sağlıkla ilgili haberler, pek iç açıcı değildir. Sandıklı'da eczane ve doktor olmadığı bildirilmekte, yine buradan gönderilen bir mektupta berber Cafer Usta'ya müracaat edilmek mecburiyetinde kalındığı ifade edilmektedir.³⁴⁶ Sonraki mektuplarda, bölgeye doktor geleceği haberinin resmî gazetede yayınlandığı fakat hala eczane açılmadığı için bunun faydasız olacağı belirtilmiştir.³⁴⁷ Mekri-Bursa'dan gönderilen bir mektupta ise, bu bölgedeki bataklıklardan ötürü sıtmanın yaygın olduğunu belirten muhabir, bir müddet sokaklarda gezdikten sonra “artık bir tertip sülfato almak üzere” kıraathaneye gittiğini ve mekana vardığı zaman, garsondan “sade bir kahve ile bir kuruşluk sülfato” istediğini aktarmaktadır.³⁴⁸ Bu durum, sıtma ilacı kullanımının halk arasındaki yaygınlığını göstermesi bakımından önemli bir örnektir.

Mektuplarda yer alan haber ver bilgiler incelendiğinde, dönemin Osmanlısı'nda, devletin sosyal alanda yaptığı yatırımlarda, “devlet” kavramından ziyâde, “padişah” vurgusu görülmektedir. Bursa'dan gönderilen bir mektupta, üç yüzden fazla evin yandığı bir yangından bahsedilmiş ve padişahın “ceyb-i mekârim-i evb-i hümayûnları”ndan 1000 lira-yı Osmânî yardım gönderildiği belirtilmiştir.³⁴⁹ II. Abdülhamit'in imparatorluğun birçok yerinde çiftlikleri bulunmaktadır ve

³⁴⁵ Nr. 1489, 8 Temmuz 1901.

³⁴⁶ Nr. 760, 5 Temmuz 1899.

³⁴⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Nihâyet lehülhamd buraya Agop Efendi nâmında birinin belediye tabibi tayin olunduğunu vilâyet-i celîlenin resmî gazetesinde okumak müyesser oldu bu zât da henüz vürûd etmedi geleceği de meçhuldür fakat geliş farz olursa evvelce de yazdığım üzere eczahâne bulunmadığından faydası olamayacaktır.” Nr. 882, 4 Teşrin-i Sâni 1899.

³⁴⁸ Nr. 768, 13 Temmuz 1899.

³⁴⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Eltâf ü inâyât-ı müşfikâne-i hümayûnlarına hadd ü pâyan-ı tasvir edilemeyen şevket-meâb-ı veli-nimet-i kerem-küster Efendimiz Hazretleri Apolyont harik-zedegânına her sûretle tevhin-i ihtiyaçları için tedâbir-i serîa ittihazını emr ü ferman buyurdıkları gibi cejb-i mekârim-i evb-i hümayûnlarından bin lira-yı Osmânî ihsanı sûretiyle de afet- zedegânın izâle-i zarûret ve ıztıraplarına lütfen ve inâyeten bezl-i kerem ve a'taf buyurmuşlardır. Şu atufet-i cihan-kıymetten dolayı Apolyont ahâlisi eşk-riz-i teessür olarak dua-yı deymûmet-i ömr ü afiyet-i hazret-i pâdişâhiyi tekrar tekrar bar-gâh-ı uhdiyyete ref ü il'a eylemişlerdir.” Nr. 1158, 7 Ağustos 1900.

Eskişehir’den gönderilen bir mektupta, Karakeçili Aşireti Reisi Hacı Bekir’in bu çiftliklerden birine yani “Çiftlikât-ı Hümâyûn” a yaptığı bir ziyarete yer verilmiştir.³⁵⁰

1.14. İşkodra Vilâyeti (1867-1912)

1867 yılında Manastır vilâyetinden ayrılarak kurulan İşkodra vilâyeti, 1913 yılına kadar Osmanlı hâkimiyeti altında kalmıştır. Nüfus bakımından Osmanlı vilâyetleri arasında en küçük idari birim olan vilâyet,³⁵¹ İşkodra³⁵² ve Draç³⁵³ sancaklarından oluşmaktadır.

Mâlûmat gazetesinde yayınlanan taşra mektuplarında İşkodra vilâyetini ilgilendiren yalnızca bir mektup bulunmaktadır. 8 Ağustos 1901 tarihinde Draç başlığı altında neşredilen bu mektup, imzasızdır.

Mektupta sosyal ve kültürel hayatı ilgilendiren çok az bilgi yer almakla birlikte, Adriyatik Denizi sahilinde karakol vazifesini icra edecek bir torpido istimbotunun buraya geleceğinin telgrafla bildirildiği ifade edilmiş, ve botun limana ulaşmasıyla birlikte, padişaha “sadâkat ve fart-ı ubûdiyetleri pek kavî” olan halkın dualar ettiği ve vapurun ziyaretçi akınına uğradığı belirtilmiştir.³⁵⁴

Bayındırlıkla ilgili tek bilgi, şehrin dışı güzel bir manzarayı ihtivâ etmesine karşın, şehir içinin bataklıklarla dolu olduğuna dâirdir.³⁵⁵ Bunun yanında zirai hayattan da bahsedilmiş, meyve ve sebzenin “pek” bol olduğu ifade edilmiştir.

Kültürel hayatla ilgili haberlerin de yer aldığı mektupta, belediye tarafından yapılan bahçeye, akşamları memur ve eşrafın toplandığı bildirilmektedir.³⁵⁶

³⁵⁰ Nr. 700, 5 Mayıs 1899.

³⁵¹ Muharrem Öztel, “Osmanlı Devleti’nde Sosyoekonomik Yapısıyla Öne Çıkan Vilayet ve Sancakların Kamu Maliyesindeki Yeri ve Önemi (1325-1327/1909-1912)”, **Maliye Dergisi**, No: 160, Ocak-Haziran 2011, s. 206.

³⁵² Machiel Kiel, “İşkodra”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXIII, 2001, s. 433.

³⁵³ Machiel Kiel, “Drač”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. IX, 1994, s. 522.

³⁵⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Ahâlinin zât-ı akdes-i hazret-i hilafet-penâhîye sadâkat ve fart-ı ubûdiyetleri pek kavîdir. Vapur limana lenger-endâz olur olmaz ahâli sandallara râkiben sefineyi temaşaya geldiler. Veli-nimet-i bi-minnetimiz efendimiz hazretlerine dualar ettiler.” Nr. 1520, 8 Ağustos 1901.

³⁵⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Drač İşkodra vilâyetine tâbi bir mutasarrıflık olduğu mâlûmdur; her ne kadar mahfuz bir limana mâlik değilse de mevsim-i sayfa amed ü şedd eden sefâin-i sağıreye melce’ teşkil edebilir. Şehrin manzara-i hâriciyesi pek dilrubâdır; ab u havası civarında bulunan bataklıklardan dolayı vahimdir.” Nr. 1520, 8 Ağustos 1901.

1.15. İzmit Sancağı (1337-1922)

Osmanlı Devleti'nin beylikten imparatorluğa geçiş aşamasında, 1337'de Palanekon Savaşı sonrasında kesin olarak Türk hâkimiyetine giren İzmit Sancağı, 1881-93 sayımına göre, İzmit, Adapazarı, Karamürsel, Geyve ve Kandıra olmak üzere 5 kazadan oluşmaktadır.³⁵⁷

Mâlûmat gazetesinde yer alan taşra mektuplarında, İzmit sancağından gönderilen 44 mektup bulunmaktadır. Bu mektupların 25'i İzmit, 13'ü Adapazarı, 3'ü Karamürsel, 1'i Geyve, 1'i Bahçecik ve bir diğeri Sapanca'dan gönderilmiştir. 4'ü imzalı olarak neşredilen mektuplarda yer alan imzalar, "Sapanca Belediye Reisi Yusuf Ziyâuddin", "Bahçecik Reji Memuru Mümtaz", "Geyve Kazası Tahrirat Kâtibi Cemâleddin" ve "Rehber-i Terakki Mektebi Müdürü Ali" şeklindedir.

İzmit sancağından gönderilen mektup sayısı, diğer vilâyetlere nazaran ortalama bir çoğunlukta olduğu halde, mektupların içeriği incelendiği takdirde, dönemin sosyal ve kültürel yaşantısı hakkında detaylı bilgi verilmediği görülmektedir. Belediye işlerine dâir haberlerin yoğunluklu olarak işlendiği mektuplarda, bunların yanı sıra, devlet işleri, eğitim, hukukî işler, ziraî hayat, muhâcirler, eski eserler, adlî vakalar ve hayvancılıkla ilgili bilgi ve haberler yer almaktadır.

İzmit sancağının coğrafi ve genel özelliklerine dâir verinin bulunmadığı mektuplarda yer alan tek bilgi Adapazarı kazasının nüfusu hakkındadır. 2 ayrı mektupta konuya değinen muhabirlerin verdiği bilgi değişkenlik göstermekte, 1901'de yazılan bir mektupta kasabanın beş bin haneden oluştuğu aktarılırken³⁵⁸, 1899 tarihli bir haberde bu rakamın sekiz bin olduğu ifade edilmektedir.³⁵⁹

³⁵⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Akşamları Hükûmet Konağı'nın karşısında belediye tarafından tanzim edilen bahçeye me'murîn ve eşraf-ı belde toplanır." Nr. 1520, 8 Ağustos 1901.

³⁵⁷ Mehmet Kaya, "XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaili) Sancağı'nda Demografik Durumu ve İskan Siyaseti", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XXVI, No: 41, 2007, s. 63.

³⁵⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Zira kazamız ikinci sınıf kaymakamlıktan olduğu gibi arazisi müsbit ve vâsidir. Nefs-i Adapazarı beş bin hânedir. Her hânenin hiç olmazsa üç dört

Belediye işlerine dâir haberlerin çoğunluğu olumsuzdur. Hizmetlerin yetersizliğinden ve çevrenin intizamsızlığından yakınılan mektuplarda, etrafta birçok kedi, köpek leşi bulunduğu, bu hal devam ederse yakın zamanda “Adapazarı’nın harâbe-zar halini alacağı” belirtilmektedir.³⁶⁰ Her ne kadar, yine Adapazarı başlığıyla yollanan bir başka mektupta, kaymakamın hizmetleri övülse de,³⁶¹ diğer mektupların tamamında yansıtılan durum, bunun aksini göstermektedir. İzmit’te temizliğe dikkat edilmediği ve Adapazarı belediye müfettişinin belediye kiraathanesinden dışarı çıkmadığı ifade edilmekte,³⁶² bakkallarda olmamış karpuzlar ve kurtlu peynirlerin sıhhat bilmeyen köylülere satıldığı aktarılmaktadır.³⁶³

Eğitimi ilgilendiren bilgi ve haberlerin neredeyse tamamı “Rehber-i Terakki” isminde “husûsî bir mektep” ile ilgilidir.³⁶⁴ İdâdî mektep düzeyinde eğitim verildiği bildirilen okulda, ders içerikleri ve eğitim sistemi hakkında bilgiler verilmektedir. Okulun kurucuları hakkında yapılan bir tartışmanın da yer aldığı mektuplar arasında, okul müdürü tarafından kaleme alınan bir mektup yer almaktadır.³⁶⁵ Bunların haricinde, İzmit Mekteb-i İdâdîsi’nin durumunun aktarıldığı bir mektup yer almakta ve çocukların “çoban kılıklı” olduğu belirtilerek, mektepteki düzensizliğin çığırından çıktığı bildirilmiştir.³⁶⁶

dönüm arazisine dut fidanı dikip husûle getirmiştir birkaç yüz dönüm dutluğu olanlar vardır ya, ondan sarf-ı nazar edelim.” Nr. 1351, 20 Şubat 1901.

³⁵⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Adapazarı sekiz bin hâneyle muhtevî bir kasabadır. Mikdarât-ı umûr idâresine nazar-endâz-ı dikkat olan erbâb-ı mürüvvetin ıslah-ı idâre yolunda eyledikleri arzu cümle-i cemilesinden olmak üzere her bulunduğu mevkîde terakkiyata müteallik bir hayli eserler vücûda getirdiğini işittiğimiz kaymakam vekili izzetlü Faik Beyefendi’nin daha gelir gelmez vâkî olan mesâî ve ihtarât-ı ciddiyesinden doğrusu şimdiye kadar bir atâlet-i rahat-resân ile tatlı bir uykuya dalmış kalmış olan belediyemiz gözlerini açtı.” Nr. 702, 7 Mayıs 1899.

³⁶⁰ Nr. 702, 7 Mayıs 1899.

³⁶¹ Nr. 1482, 1 Temmuz 1901.

³⁶² Nr. 1354, 23 Şubat 1901.

³⁶³ Nr. 1534, 22 Ağustos 1901.

³⁶⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Adapazarı’nda rüşdiye mektebinden başka bir de “Rehber-i Terakki” nâmıyla mevsûm-ı husûsî bir mektep vardır. Bu mektep bin üç yüz on iki tarihinde Faik Bey namında Darüşşafaka mezunlarından bir zât tarafından küşâd olunmuş olup yine mekteb-i mezkûr mezunlarından Ali Bey nâmında bir zât-ı maarif-perver tarafından idâre olunmaktadır. Bu mektebin şimdiki halde beşer sınıftan ibâret olan tahsili ihtiyacâta gayet muvaffak bir sûrette tertip olunmuştur. Elif sarfından başlayarak -bir senede mükemmel imlâ ve kıraati öğrenmek üzere- tahsil eden bir efendi beş sene zarfında hemen liva mekteb-i idâdîlerinde görülen dersleri görüyor.” Nr. 681, 17 Nisan 1899.

³⁶⁵ Nr. 743, 18 Haziran 1899.

³⁶⁶ Nr. 838, 21 Eylül 1899.

İzmit sancağında yıkıcı gücü yüksek doğal felaketlerin sıklıkla yaşandığı bilinmektedir.³⁶⁷ İzmit'te kaz büyüklüğünde dolu yağdığı bildirilmekte, mahsûlün tamamen mahvolduğu ve hindi, tavuk gibi hayvanların hepsinin telef olduğu hatta bir kişinin dolu yüzünden vefat ettiği aktarılmıştır.³⁶⁸

Eski eserlere dâir bir soruşturmaya yer verilen mektuplarda, Sâkine Fatma isimli bir kadının evinde bulunan ve yapılan soruşturma sonucu Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi gereğince kendisine geri verilen eski paralar hakkında süregelen bir tartışmaya yer verilmiştir.³⁶⁹

Cülûs kutlamalarına dâir haberlerin diğer bütün vilâyetlerden gönderilen mektuplarda olduğu gibi, detaylarıyla birlikte aktarıldığı görülmektedir. Sapanca ve Bahçecik'teki törenlerinden bahsedilerek, o güne mahsus yapılan çevre düzenlemeleri aktarılmıştır.³⁷⁰ “Vapur-ı Hümâyûn'dan toplar atıldığı” bildirilmiş, Kasr-ı Hümâyûn, Hamîdiye Caddesi ve çeşitli evlere “Pâdişâhım çok yaşa” tablosu asıldığı belirtilmiştir.³⁷¹ II. Abdülhamit iktidarının en önemli görsel sembollerinden birisi olan “saat kuleleri”nin İzmit'te de inşa edildiği, bölgeden gelen haberler

³⁶⁷ Kaya, A.g.e., s. 61.

³⁶⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Cenâb-ı Allah bu gibi âfât-ı semâviyyeden cemi'-i bilâd-ı İslamiyye'yi muhafaza buyursun âmin şehir-i haziranın yedinci pazartesi günü saat sekiz buçukta zuhûr eden lodos fırtınasından ve onu müteâkip nüzûl eden kaz yumurtası büyüklüğündeki dolu İzmit kasabasının Belenören ve Zeytinburnu ve Gedikli divanlarıyla Avluburnu Sadıklar karyesi ve Üçgaziler karyesi velhâsıl on beş pare karye mahsulat ve mezruâtı kâmilen mahv ü telef eylemiş olduğu ve nüzûl eden dolu bir buçuk karış kadar irtifa' peydâ ettiği gibi hindi ve tavuk ve emsâli hayvanatı kâmilen telef etmiş ve Belenören karyesinde de bir adamın doludan telef olduğu rivayet olunmuştur.” Nr. 749, 24 Haziran 1899.

³⁶⁹ Nr. 864, 17 Teşrin-i Evvel 1899.

³⁷⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Cülûs-ı meyâmin-me'nûs-ı cenâb-ı pâdişâhîye müsâdif yevm-i mes'adet-tev'emde merkez-i nâhiye olan Bahçecik kasabasında me'murîn-i mahalliye ve milel-i muhtelif rüesâ-yı ruhanileriyle ahâli-i mu'tebere ve mektep şâkirdanı Dâire-i Hükûmet'te bi'l-ictima tilâvet olunan da'vât-ı mefrûza-i cenâb-ı zıllullâhîye nidâ-yı icâbet-peymâ-yı âmin ile bilmukâbele tezyinü'l-sîne-i sadâkat ü ubûdiyyet olunduktan sonra nâm-ı kudsiyyet-ittisâm-ı hazret-i pâdişâhîye olarak nâhiye müdürü Hakkı Beyefendi'ye ifâ-yı tebrikât olunuş ve akşamı dahî Dâire-i Hükûmet ve Belediye ve Düyûn-ı Umûmiye ve Reji devâir-i resmiye ve emâkin-i husûsiye râyât u levâiyih-i duâiyye ve kanâdil ile tezyin ve umûm sekene kemâl-i şâdumânî ve meserrât ile (Pâdişâhım çok yaşa) sadâ-yı halâvet-intimâsı tekrar-ı ale't-tekrar ref'-i bargâh-i müteal kılınarak emsâline fâik sûrette icrâ-yı şehriyân meserret-rehin edilmiştir. Bahçecik Reji Me'muru Mümtaz” Nr. 822, 5 Eylül 1899.

³⁷¹ Nr. 821, 4 Eylül 1899.

arasındadır. Yapımına başlanan saat kulesinin temel halinde kaldığı ifade edilerek, inşaatın devamı için gerekenin yapılması rica edilmiştir.³⁷²

Bölge güvenliği noktasında sıkıntıların yaşandığı gözlemlenen mektuplarda, etrafa sataşarak bir polis memuruna “iki tokat aşk eden” bir kişiden bahsedilen bir habere karşın, Mâlûmat gazetesi tarafından bu mektuba cevaben yayınlanan “Mâlûmat” başlıklı ilâvede, Polis Dairesi’nde sadece bir memurun bulundurulması keskin bir dille eleştirilmiştir.³⁷³

Hicaz demiryolu için toplanan yardım paralarına, bu vilâyetten gelen mektuplarda da yer verilmiştir. Adapazarı’nda “Hicaz Şimendifer Hattı” inşaatı için toplanan 50.100 kuruşun kaymakamlığa teslim edildiği bildirilmektedir.³⁷⁴

Hukukî işleri ilgilendiren mektuplarda, İzmit’te bulunan bir arazi³⁷⁵ ve muhâcirlerin 18 yıldır ziraat için kullandıkları arsaya yapılan müdahale hakkındaki mahkeme süreçlerinden bahsedilmiştir.³⁷⁶ Davalarla ilgili ilginç bir haberin de yer aldığı mektuplarda, Fransa’daki Dreyfus davası hakkında İzmit Belediye Başkanı ile iddiaya giren ve iddiayı kaybedenin altı aylık Mâlûmat gazetesi aboneliğini kaybedeceğini aktaran bir muhabirin, iddiayı kaybetmesi üzerine, altı aylık bedel olan 120 kuruşu mektupla gönderdiğini ifade ettiği bir haber yer almaktadır. Mâlûmat gazetesi, bu habere kayıtsız kalmayarak, “Mâlûmat” başlığı altında yayınladığı ilâvede muhabire, “İşimize pek yarayan bu gibi bahislerin tekrarını arzu ederiz. Fakat her zaman siz kaybetmeyiniz!” şeklinde karşılık vermiştir.³⁷⁷

Hırsızlık ve adlî vakalara dâir haberlerin yer aldığı mektuplarda, çeşitli hırsızlık olaylarından bahsedilmiş ve on iki yaşlarında bir kızın nilüfer çiçeği

³⁷² Nr. 1400, 10 Nisan 1901.

³⁷³ Nr. 1207, 25 Eylül 1900.

³⁷⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Âsâr-ı celîle-i hazret-i hilâfet-penâhîden olan Hicaz Şimendifer Hattı inşaatına medâr olmak üzere Sandık nâhiyesi hamîyyet-mendân-ı ahâlî tarafından der-uhde edilen (30000) kuruşa karşı nâhiye-i mezkûre müdürü rifatlı Safer Efendi'nin sa'y ü gayretiyle az bir müddet zarfında (20100) kuruş cem' ü tedârik olunarak komisyon-ı mahsusa gönderilmek üzere kaza-yı mezkûr kaymakamlığına teslim edilmiş ve kûsûru dahî karîben cem' edilerek gönderilecektir.” Nr. 1384, 25 Mart 1901.

³⁷⁵ Nr. 801, 15 Ağustos 1899.

³⁷⁶ Nr. 1468, 17 Haziran 1901.

³⁷⁷ Nr. 854, 7 Teşrin-i Evvel 1899.

toplamak için göl kenarında gezinirken vücuduna yapışan sülüklerden dolayı vefat ettiği aktarılmıştır.³⁷⁸

İktisadî hayatla ilgili bilgiler oldukça az olmakla birlikte, bu haberler, ekmek fiyatları³⁷⁹ ve mekteb-i ibtidâî için toplanan senelik vergiden ibarettir.³⁸⁰

Adapazarı'ndan gönderilen 2 mektupta, Bosna ve Rumeli muhâcirlerinden bahsedilmekte,³⁸¹ 18 senedir burada ziraatle meşgul oldukları belirtilerek, 2.500 dönümlük araziye iskân edilecekleri bildirilmiştir.³⁸²

İzmit'ten gönderilen bir mektuba, bölgenin geleneklerine dâir bilgiler verilmiştir. Evlilik öncesi kız tarafının istediği yüklü miktar para, eşya vesâireden dolayı çiftçilerin, çiftlerine kadar birçok şeylerini rehin bıraktıkları anlatılmış, Emetullah adında bir kişinin bir kızı istemesi üzerine, kız tarafının beş yüz koyun, beş çift manda ve yüz elli dönüm arâzi istediği aktarılmıştır.³⁸³

Sağlık alanındaki haberler, çok azdır ve doktor, eczacı vesâire ile ilgili hiçbir bilgi geçmemektedir.³⁸⁴ İzmit'te frengi hastalığı baş gösterene kadar, halkın hastalıklara inanmadığı aktarılmış, bu hastaların frengi hastalarına mahsus hastanelerde tedavi olması gerektiği ifade edilmiştir.

1.16. Kastamonu Vilâyeti (1864-1922)

³⁷⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bir hafta akdem kaybolan on on iki yaşlarında bir muhâcir-i mâsumenin izi sıra gidilerek Adapazarı'nın Alandüzü nam mevkîde nilüfer çiçeği toplamak üzere göl kenarında gezinmekte olduğu bir sırada evvela ayaklarına ve âhiren vücuduna yapışıp emmeye başlayan sülüklerden kendisini kurtaramayarak hayatına hâtime çekmiş olduğu anlaşılmıştır.” Nr. 635, 2 Mart 1899.

³⁷⁹ Nr. 885, 7 Teşrin-i Sâni 1899.

³⁸⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Fazla olarak su yolları tamirâtıyla mekâtib-i ibtidâiyeye karşılık olmak üzere alınan bac rûsûmu senevî bin lira tutuyor. Bu paradan senevî tamirâta ancak yüz yüz elli lira kadar sarf edildiği halde mütebâkisi nerede kalıyor?” Nr. 1389, 30 Mart 1901.

³⁸¹ Nr. 1468, 17 Haziran 1901.

³⁸² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Mesken-i kadîmlerini terk ile kazamıza hicret etmiş olan Bosna ve Rumeli muhâcirîn-i İslamiyesi şu günlerde pek çok gelmektedirler. Bunlar için ahâlî ve belediyemiz tarafından elden geldiği mertebe gayret olunuyor. Geçende gelen Bosna muhâcirleri için kazamızın en vâsi' ve en münbit olan Tersiyeye-i Sağır karyesi civârında kaymakam-ı kaza izzetlü Rifat Beyefendi ile tahrirat kâtibi rifatlı Ali Rıza ve tabur kâtibi vekili Mehmet Tevfik Efendilerin himmet ve gayretleriyle arazi-i hâliyeden olduğu anlaşılıp zahîre ihraç edilen 2500 dönüm miktarı araziye emr-i iskân icrâ kılındı.” Nr. 1336, 5 Şubat 1901.

³⁸³ Nr. 1178, 27 Ağustos 1900.

³⁸⁴ Nr. 1534, 22 Ağustos 1901.

Anadolu'nun Batı Karadeniz bölgesinde yer alan Kastamonu vilâyeti, Kastamonu, Bolu, Kangırı (Çankırı) ve Sinop olmak üzere 4 sancak ve 20 kazadan oluşmaktadır.³⁸⁵ Yüzölçümü 13.110 km² olan vilâyet, toprak genişliği bakımından komşu vilâyetlerin en büyüğüdür.³⁸⁶

Mâlûmat gazetesinde yayınlanan taşra mektuplarında, Kastamonu vilâyetini ilgilendiren 64 mektup, 1898-1901 yılları arasında neşredilmiştir. 21'i Kastamonu, 17'si Bolu, 7'si Çankırı, 4'ü Bartın, 3'ü Safranbolu, 2'si Çerkeş, 1'i Daday, 1'i Düzce, 3'ü İnebolu, 1'i Sinop, 1'i Taşköprü, 1'i Gerede, 1'i Göynük ve bir diğeri Taşköprü'den gönderilen bu mektupların, üçü imzalı, diğerleri imzasızdır. Bu üç mektupta yer alan imzalar, "Bolu Beledî Tabibi Nuri", "Reis-i Mahallî-i Beledî-i Kaza-i Çerkeş Hidâyet Talât" ve "Bir Köylü" şeklindedir.

Kastamonu vilâyetinden gönderilen mektuplar, sosyal hayatın neredeyse her alanını kapsayan haberler içermektedir. Eğitim, tiyatro, bayındırlık, iktisadî hayat, belediye işleri ve sağlıkla ilgili haber ve bilgiler, yoğunluklu olarak işlenen konuların bir kısmını oluşturmaktadır.

Bölgeden gelen coğrafi bilgiler incelendiği zaman, bu bilgilerin Bolu ve Kastamonu başlıkları altında yayınlandığı ve birkaç bilgi ve haberi geçmediği görülmektedir. Deniz seviyesinden yükseklik,³⁸⁷ Çele, Semen Dağları ve Deveyutan Boğazı gibi yer şekilleri isimleri, bu bilgilerden bazılarıdır. Bölge hakkında

³⁸⁵ Cemal Avcı, "19. Yüzyıl Sonlarında Kastamonu Vilayeti", **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, No: 24, 2012, s. 20.

³⁸⁶ **Kastamonu İl Yıllığı**, 1973, s. 61; Aktaran, Tunay Karakök, "H. 1288 (M. 1871) Tarihli Kastamonu Vilayet Salnamesine Göre Kastamonu Vilayeti", **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. VI, No: 11, 2010, s. 268.

³⁸⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Sabahleyin saat sekiz buçukta Kastamonu'ya müteveccihen hareket eyledik. İki saat kadar kat'-i mesâfeyi müteâkip (İlgaz) denilen cebel-i cesimin dâmenine vasıl olduk. Mezkûr dağın cenûb-ı şarkı sath-ı mâili -ki üzerinde bulunuyoruz- gayet akimdir. Hiçbir çöp parçası bulunmaz. (Bu ikâmet hadd-i zâtında vâki olmayıp ârizidir) üzerinde bir "derbend" vardır. Birkaç süvâri ve piyâde ve zaptiye neferâtı tarafından beklenilmektedir ki bu da sâye-i şâhânede gelip geçenlerin temin-i selâmeti için bina ve tesis olunmuştur. Zirve-i cebele vâsıl olduğumuz vakit saat yediyi irâe ediyordu. Sath-i bahrden (1000) kûsûr metre yüksekte bulunuyoruz. Üç tarafımız her dem bahar ıtlakına şâyân eşcâr-ı mülteka's-sakin ile mestûr" Nr. 1224, 12 Teşrin-i Evvel 1900.

betimlemelere yer veren bir muhabir, Bolu’da “koca koca ormanlar, büyük büyük çaylar, yollar, ufak ufak göller ve cesim çayırlar” bulunduğunu ifade etmektedir.³⁸⁸

Coğrafi özelliklerin yanında, bölgeyle ilgili genel tanıtıma dâir bilgi ve haberlerin de yer aldığı görülmektedir. Daday’dan gelen bir mektupta, Daday’ın nüfusu, bölgede yer alan mekanlar, ticarî faaliyetler, bayındırlık ve yapılması planlanan projeler hakkında bilgi ve haberler yer almaktadır.³⁸⁹ Taşköprü ve İnebolu’dan da benzer içerikte mektuplar gönderilmiştir. Ayrıca, Bartın’dan gönderilen bir mektupta, kasabanın iki bin hânedan oluştuğu bildirilmektedir.³⁹⁰

Eğitimle ilgili yer alan bilgi ve haberler, okul imarı, törenler, kitap içerikleri³⁹¹ ve fiyatları gibi farklı konular etrafında işlenmiştir. Erken tarihli mektuplarda, Kastamonu vilâyetinde ibtidâî eğitimin yetersizliği, öğrencilerin sınıf tekrarı yaptığı, kız okullarındaki öğretmen eksikliği ve kitap fiyatlarındaki pahalılık gibi eğitimdeki aksaklıklardan bahsedilmektedir. İleriki mektuplarda, gereken girişimlerin yapıldığı belirtilerek, Bolu İdâdî Mektebi ve Sanâyi Mektebi’nin diploma törenleri detaylı bir şekilde anlatılmış, öğrencilere verilen hediyelerden ve öğrencilerin sergilenen el işlerinden övgü ile bahsedilmiştir.³⁹²

İktisadî hayat hakkındaki bilgi ve haberler, ürün fiyatları ve düzenlenen panayırılar hakkındadır. Odun, kömür,³⁹³ un, arpa,³⁹⁴ kestane fiyatları ve geleneksel olarak düzenlenen “Çankırı Panayırı” hakkında bilgi verilmektedir. Bu panayırın, Kastamonu’nun yanında, Ankara, Konya, Sivas vilâyetleri gibi geniş bir coğrafya

³⁸⁸ Nr. 1417, 27 Nisan 1901.

³⁸⁹ Nr. 760, 5 Temmuz 1899.

³⁹⁰ Nr. 1476, 25 Haziran 1901.

³⁹¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “-Mektep Kitapları Hakkında- Hâdim ve nâşir-i maarif olan mu'teber (Servet) gazetesinin geçen bir nüshasında “Mektep Kitapları” serlevhası altında bir makale manzur-ı âcizânem oldu. Makâle-i mezkûrede beyan buyurulduğu üzere, tedrisâtın ruhu demek olan kütüb ü resâil-i muhtelif telifinin birkaç zâta inhisârı -zann-ı kasrânemce- tevsi'-i maarif nokta-i nazarında pek de mâkul bir usûl olmasa gerektir.” Nr. 785, 30 Temmuz 1899.

³⁹² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bolu Mekteb-i İdâdîsi'nin 314 ve 315 sene-i tedrisiyyesi tevzi'-i mükâfât-ı resmi mutantan bir sûrette icrâ olundu. Mektebin büyük kapısı haricen bayraklar ta'likiyle tezyin edildiği gibi salonda ed'iyye-i hayriyye-i hazret-i pâdişâhî mutazammın elvah ile nazar-karîb bir hale getirilmişti. Tevzi'-i mükâfât-ı resminde mutasarrıf-ı liva saadetlû Mustafa Zihni Paşa Hazretleri'yle kaffe-i me'murîn ve eşraf ve ulemâ ve meşâyih-i belde hazır idiler. İkmâl-i tahsil eden on bir efendiye şehâdetnâme ve tahsilleriyle mütevaffık bir yolda nefis hedâyâ verildi. Sunûf-ı sâire şakirdanı da o hedâyâdan birçoğu ile memnun edildi.” Nr. 840, 23 Eylül 1899.

³⁹³ Nr. 546, 30 Teşrin-i Sâni 1898.

³⁹⁴ Nr. 681, 17 Nisan 1899.

için önemli bir ticaret alanı olduğu belirtilerek, bölgeye gelen tüccar ve ziyaretçiler için yapılan çevre düzenlemeleri ve alınan güvenlik önlemleri hakkında bilgi verilmektedir.³⁹⁵ İnebolu'dan yazılan bir mektupta ise, bölgenin Kastamonu'nun başlıca iskelesi ve Samsun'dan sonra "ikinci derecede" öneme sahip olduğu ifade edilmekte, deniz ve kara yolu ile buraya her gün yolcular gidip geldiği aktarılmaktadır.³⁹⁶

Ziraî hayatla ilgili aktarılan bilgi ve haberlere göre, Kastamonu vilâyetinin, bereketli topraklara sahip olduğu söylemek yerinde olur. Ekilen üründen bire on beş-yirmi hasılat geldiği belirtilmekte³⁹⁷ ve bahçelerin Fransız usûlünde sürüldüğü bilgisi verilmektedir.³⁹⁸ Bunun yanında ziraî ürünlerden alınan a'şar vergisinden bahsedilmiştir. A'şar vergisi, bölgeden gelen mektuplar arasında bahsedilen tek vergi türüdür. A'şar ihale zamanının geldiği bildirilmekte, ihaleleri düzenleyen memurdan bahsedilerek, köy a'şar fiyatları hakkında bilgi verilmektedir.³⁹⁹

Kastamonu başlığıyla gelen bir mektupta bulunan bir bilgi, Osmanlı İmparatorluğu'nda sanayi kavramının ne denli yeni olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Havaaların soğukluğundan bahsedilen bu mektupta, bir mucidin Avrupa'nın fabrikalarından çıkan ısıyı hesaplayarak, bu ısının bölgeyi ısıtmaya yeteceğini keşfettiği ifade edilerek, bu kişinin Avrupa'dan boru ithal ederek Kastamonu mıntıkasını bu şekilde ısıtacağı haber verilmiştir.⁴⁰⁰

Belediye işlerindeki aksaklıklar, imparatorluğun her tarafında olduğu gibi burada da söz konusudur. Sokakların ve kabristanların temizliğinin düzenli bir şekilde yapılmadığı, bazı önemli tamir işlerinin geciktirildiği, bölgeden gelen haberler arasındadır.

³⁹⁵ Nr. 1233, 21 Teşrin-i Evvel 1900.

³⁹⁶ Nr. 646, 13 Mart 1898.

³⁹⁷ Nr. 1141, 21 Temmuz 1900.

³⁹⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Pîş-i enzârımızda bir sinematoğraf muhtelif menâzır irâe ederecesine bağlar bahçeler, kırlar, kâşâneler, kulübeler rû-nüma-yı zuhûr oldu. Bu panoramalar o kadar nazar-rübâ idi ki tarif kabil değil! Öyle ya! Fransız usûlünde tarh olunmuş zümrüdîn bahçeler ..."
Nr. 1162, 11 Ağustos 1900.

³⁹⁹ Nr. 799, 13 Ağustos 1899.

⁴⁰⁰ Nr. 547, 1 Teşrin-i Evvel 1898.

Hukukî işlerle ilgili haberlerde bir cinâyet davasında fail için karar verilen ceza bildirilmiş ve a'şar mültezimlerinden bir kişinin borcu olduğu için haczedilen malıyla ilgili bir dava hakkında bilgilere yer verilmiştir.⁴⁰¹ Bir başka dava haberi ise, âsâr-ı atîka altın ve gümüş bazı eşyalar bulan kişilerin bunları Müze-i Hümayûn'a tam olarak teslim etmemeleri üzerine açılan soruşturma ve bu şahıslara verilen ceza ile ilgilidir.⁴⁰² Eşkîyalığa dâir haberlerin de yer aldığı mektuplarda, hapishaneden kaçan bazı eşkıyaların tekrar tutuklandığı⁴⁰³ ve birkaçının da kendi istekleriyle “Hükûmet-i Seniyye'nin dâmen-i emânına” teslim olduğu bildirilmiştir.⁴⁰⁴

Mektuplarda adlî vakalar ile ilgili bir haber yer almaktadır. Bolu'ya yakın bir yerde çuval içinde bir kadın bulunmuş, yapılan araştırmada kadının iple boğulduktan sonra nehre atıldığı anlaşılmıştır.⁴⁰⁵

Devlet işlerine dâir haberlerde ise, Sinop'ta vazifelerinde “münasebetsizlik” ederek halka kötü davranan polis memurlarından bahsedilmiş,⁴⁰⁶ bazı eşkıyaların firar ettiği hapishanede bu dönemde görevde olan jandarma ve zaptiyelerin bir kısmının bir süreliğine görevlerinin dondurulduğu ve konuyla ilgili soruşturma icra edildiği bildirilmiştir.⁴⁰⁷

Bayındırlık, mektuplarda karşımıza en çok çıkan konulardan bir tanesidir. Su işleri ve imar, bu mektupların ana başlıklarını oluşturur. Yakın bir bölgeden borularla su getirildiği, fakat bunun yetersiz olduğundan bahsedilmektedir.⁴⁰⁸ Belediye Bahçesi, Çıracık Mektebi ve yeni bir hastanenin inşası hakkında bilgi verilerek; Bartın iskelesi ve bazı binalarından tamire olan ihtiyacı haber verilmektedir.⁴⁰⁹

⁴⁰¹ Nr. 1476, 25 Haziran 1901.

⁴⁰² Nr. 1504, 23 Temmuz 1901.

⁴⁰³ Nr. 1517, 5 Ağustos 1901.

⁴⁰⁴ Nr. 1522, 10 Ağustos 1901.

⁴⁰⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Buralarda yarım metre kadar da kar vardır bayramın dördüncü günü Bolu'ya bir saat mesâfede vâki büyük suya çuval derûnunda bir kadın atılmış olduğu haber verildiğinden icab eden me'murlar gönderilmiş idi. Edilen tahkikattan mezbûrenin Örencik karyesinden Çıraçoğlu müteveffâ İsmail'in zevcesi Şefika olduğu ve boğazından ip ile ihnâk edildikten sonra çuval derûnuna vaz' edilip nehre ilkâ edildiği anlaşılmıştır.” Nr. 1337, 6 Şubat 1901.

⁴⁰⁶ Nr. 1505, 24 Temmuz 1901.

⁴⁰⁷ Nr. 1522, 10 Ağustos 1901.

⁴⁰⁸ Nr. 638, 5 Mart 1899.

⁴⁰⁹ Nr. 724, 30 Mayıs 1899.

Kastamonu vilâyetinde sağlık hizmetlerinde aksaklıklar olduğu, mektuplarda verilen haberler arasındadır. İcâzeti olmadığı halde doktorluk yapan kişiler olduğu bildirilmekte,⁴¹⁰ mevcut sıhhiye müfettişinin görevlerini yerine getirmediğinden bahsedilmektedir. Suyu karışan mikroplar ve kış şartlarından ötürü çeşitli salgın hastalıkların ortaya çıktığı da bölgeden gelen haberler arasındadır. Belediye doktorunun imzası ile gönderilen bir mektupta, salgın hastalıkları önlemek amacıyla, aşçı, uşak, hizmetçi gibi çalışanlardan, diplomalarının yanında “sıhhat şehâdetnâmesi” istenmesi gerektiği ifade edilmektedir.⁴¹¹ Bir başka mektupta ise, birkaç senedir “icrâyı sanat” eden “dişçi usta” dan bahsedilerek, “gâyet mâhirâne” sünî dişler yaptığı belirtilmektedir.⁴¹²

Eğlence hayatı ile ilgili yer alan haber ve bilgiler çeşitlilik göstermektedir. Bir mektupta, mesîre eğlencelerinin başladığı haber verilirken,⁴¹³ bir başka mektupta kumarın zararlarından bahsedilmektedir. Bölgenin “en başlı eğlencesi”⁴¹⁴ olarak tanımlanan kaplıca eğlenceleri, vilâyette yaygın olan başka bir eğlence türüdür. Mektupların bir kısmında konuyla ilgili uzun bilgiye yer verilmiş, kaplıcanın tarihi, suyun sıcaklığı, inşa edilen odaların özellikleri ve burada yapılan eğlenceler gibi birçok konudan bahsedilmiştir. Bolu kaplıcaları Bursa kaplıcaları ile kıyaslanarak, Bolu kaplıcalarının kat kat daha güzel olduğu ifade edilmiştir.⁴¹⁵ Bursa kaplıcalarının kıyaslama ölçütü olması, o dönemde ne kadar meşhur olduklarını göstermektedir.

Tiyatro, imparatorlukta yabancı bir kavram olmasına karşın, gezici tiyatro kumpanyaları aracılığıyla imparatorluğun geneline yayılmış, seyirci bulmuş ve halk arasında kabul görmüştür. Tiyatro ile ilgili haberlerin yer aldığı ilk mektuplar,

⁴¹⁰ Nr. 603, 26 Kânun-ı Sâni 1899.

⁴¹¹ Nr. 1281, 11 Kânun-ı Evvel 1900.

⁴¹² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Birkaç senelerden beri Kastamonu’da bulunarak icrâyı sanat etmekte olan dişçi ustanın gayet mâhirâne dimağlı ve dimağsız sünî dişler yaptığı ve ashâb-ı müracaatın dâimâ memnun kaldığı görüldüğü cihetle mûmâ-ileyhin san’atında daha ziyâde terakki edeceği âzâde-i şüphedir.” Nr. 546, 30 Teşrin-i Sâni 1898.

⁴¹³ Nr. 728, 3 Haziran 1899.

⁴¹⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Kaplıcalarımız daima küşâde bulundurulduğuna binaen bir mevsim-i istifâde takarrür etmemiştir. Tekmil-i yaz vakti, hava müsait oldukça kışın züvvarı eksik olmaz. En başlı eğlencemiz kaplıcalara gitmektir. Yazın hararetli günlerde büyük suyun intihab eylediğimiz cihetlerini şu mevsimde görmeksizin, görmeye lüzum bile hissetmeksizin geçerek kaplıcaya kapağı atanlar ta’yib olunamaz. Böyle bereketli seneler zevk ve safâ ile geçirilmelidir ki hayattan insan lezzet-yâb oldum diyebilisin.” Nr. 1298, 28 Kânun-ı Evvel 1901.

⁴¹⁵ Nr. 754, 29 Haziran 1899.

Kastamonu vilâyetine tiyatro geleceğine dâirdir.⁴¹⁶ Arkasından yazılan haberlerde, bölgeye iki farklı tiyatro kumpanyasının geldiği bildirilmekte, bu kumpanyaların oyuncularını, direktörleri, oyunların içerikleri hakkında bilgi verilerek, iki kumpanyanın rekabet içinde olması memnuniyetle anlatılmaktadır. Her ne kadar Avrupa icadı olan tiyatro, Osmanlı toplumunda kabul görse de, muhabirlerin, sıklıkla, tiyatronun edebe aykırı olmaması gerektiğini vurgulaması⁴¹⁷, dikkat çekicidir. Bir başka mektupta, Sanâyi Mektebi için düzenlenen bir tiyatro gecesinden bahsedilmektedir.⁴¹⁸

Kastamonu vilâyetinde renkli bir eğlence hayatı söz konusudur. Tiyatronun yanında, vilâyete gelen komedi takımları, canbaz ve palyaçolardan bahsedilmekte, halkın bu gösterilere ne kadar ilgi gösterdiği anlatılmaktadır.⁴¹⁹

Bölgeden gönderilen mektuplarda sıradışı olaylara da yer verilmiştir. Safranbolu'dan gönderilen bir haberde, kör olduğu halde, keskin zekası sayesinde “bakkalık sanatı”nı iyi bir şekilde icra eden bir kişiden bahsedilmektedir.⁴²⁰

Edebî hayat, mektuplarda işlenen bir diğer konudur. Dekadanlık ve dil tartışmaları gibi dönemin iki önemli edebî tartışmasının bölgeden gönderilen bilgi ve haberler arasında yer alması, dikkat çekicidir. Dekadanlıkla ilgili mektupta, dekadancının asıl memleketinin İstanbul olduğu belirtilerek, Kastamonu'da çoğalmalarından yakınılmıştır. Kırâathanede bir araya gelip konuşan dekadancıları,

⁴¹⁶ Nr. 764, 9 Temmuz 1899.

⁴¹⁷ Nr. 547, 1 Teşrin-i Evvel 1898.

⁴¹⁸ Nr. 585, 8 Kânun-ı Sâni 1899.

⁴¹⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bolumuz Tebessümhâne, Gülünçhâne ünvanlarını takınan komedi takımlarıyla, canbazlarla şenlendirildi. Gündüzleri ikindi vakti oldu mu palyaço gözlerinin etrafını, yüzünü, yanak kemiklerini mürekkeple siyahlayarak yapraklarının, yahut keman veya bir davul zurna ile takip olunduğu halde “Bugün Karaçayır'da tel canbazları görülmemiş hünerlerde bulunacak seyredenleri memnun edecek” diye nâralar fırlatır ve bu nâraları gülmekle ağlamak arasında bir savt-ı dikk-engiz ile nihayetlendir.” Nr. 799, 13 Ağustos 1899.

⁴²⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Garâibden olmak üzere arz edeceğim gayet zeki bir amanın ne kadar câlib-i hayret ise, sa'y ü istikâmeti de gözlüler için müceb-i intibâh ve ibret olacak bir derecededir. Bu adamcağız takriben otuz beş, otuz altı yaşlarında olup ismi Bekir'dir. Ni'met-i cihan-kıymet-i basiretten mahrum olanların da pek çok işlere iştirâk etmekte oldukları her gün görülmekte ise de bakkalık gibi teferruatlı bir sanatı kemâl-i mahâretle icrâ edebilenleri nâdirdir zannedirim.” Nr. 629, 24 Şubat 1899.

ağustos böceklerine benzeten muhabir, dekadanların giyimleri ve tavırlarını alaya almıştır.⁴²¹

Dönemin en büyük edebî tartışmalarından bir diğeri, şüphesiz, Türk dilinin sadeleşmesi ile ilgili tartışmalardır. Alfabenin düzenlenmesi ve dilin sadeleştirilmesi olmak üzere iki koldan devam eden bu tartışmalar, her Osmanlı'nın gündeminde yer almış, Mâlûmat gazetesi muhabirleri de bu konuda fikir beyan etmekten geri durmamışlardır. Bolu'dan gönderilen bir mektupta, alfabenin yetersizliğinden ve alfabede sesli harflerin olmamasından kaynaklanan okuma güçlüklerinden bahsetmiştir. Türkçe imlâ hususunda bir kolaylık geliştirilmesini talep eden muhabir, 3 senede öğretilen alfabenin bu şekilde iki ayda öğrenilebileceğini ifade etmiştir.⁴²²

Cülûs törenleri, padişahın varlık ve hâkimiyetini halk üzerinde görünür kılmak amacıyla, imparatorluk tarafından, her zaman en iyi şekilde değerlendirilmiştir. Bolu'dan gelen bir mektupta, cülûs töreni ve tören sonrası yapılan kutlamalara dâir bilgi ve haberler yer almaktadır. Asker, jandarma, memur, sivil halk açılışta hazır bulunmuş, Müslüman ve Hristiyan öğrenciler, padişah için dua okuduktan sonra, orada bulunan herkes üç kere “Pâdişâhım çok yaşa” duasını “bülend-âvâz” ile söylemiştir. Arkasından, “Cülûs-ı Hümâyûn” şerefine sünnet töreni düzenlendiği de yine bu haberler arasındadır.⁴²³

Vilâyetten gelen mektuplarda, postanın işleyişi ve çalışanları hakkında şikayetler yer almaktadır. Konuyla ilgili son mektupta, durumun düzeldiği belirtilerek, bunu başaran memur ismiyle anılmıştır.⁴²⁴

⁴²¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Acayip! Dekâ..da...nlar an-asl âsitâneli midirler? Ve umûmiyetle Dersaadet'te mi mütevattırdılar. Bilmem! Fakat rivayet-i âhire ile çaylak hocanın hikâyetine nazaran bu mahlûklar dışarılarda da bulunmakta imişler. Ezcümle bizim Kastamonu'da aldılar yürüdüler. Mübarekler iyiden iyiye burada kendilerini tanıtmaya başladılar enmûzec Terakki Kırâathânesi'nin köşelerine büzülerek ağustos böceği gibi cır cır! ötmeye ve her önüne gelene ben dekadanım demeye başladılar.” Nr. 749, 24 Haziran 1899.

⁴²² Nr. 678, 14 Nisan 1899.

⁴²³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Cânib-i eşref hazret-i zıllullâhiye duâ-yı bi'l-hayr celbine sa'y olan eşraf-ı memleketten Taşhancızâde izzetlü Ahmet Efendi altmış kadar bî-kes etfâlin emr-i mesnûn-ı hitanlarını bu ruz-ı mesadet hürmetine pek mutantan bir sûrette icrâ ettirerek şâdânî-i ammeyi tevfir eylemiştir.” Nr. 826, 9 Eylül 1899.

⁴²⁴ Nr. 764, 9 Temmuz 1899.

Madenler, mektuplarda yer alan bir başka konudur. “Maden Suyu” başlığıyla gönderilen mektupta, maden suyunun anlamı ve özelliklerinden bahsedilerek, Kastamonu’da çıkan maden suyunun yeri tarif edilmiş ve yetkili mercilere konuyla ilgili çağrıda bulunulmuştur.⁴²⁵

“Kahvehaneler Çayı” başlığıyla gönderilen bir mektupta, halkın kültürel hayatına dâir haberler yer almaktadır. Kahvehanelerde çay içmenin yaygınlaştığını anlatan muhabir, çayın nasıl pişirildiği, fiyatını ne kadar olduğu ve bölgede yetişen özel bir çay türü hakkında bilgiler verir.⁴²⁶

İmparatorluk genelinde, halktan toplanan “”iâne”lerle binalar inşa edilmesi, hayır yapılması yaygın bir adettir. Bartın’dan gelen bir mektup, iâne kavramının farklı amaçlara da hizmet edebileceğini göstermesi bakımından önem taşır. Halktan toplanan altmış bin kuruş ile, Viyana’dan bir bando muzika edevatı getirildiği bildirilmektedir. Bu durum, Osmanlı toplumunun, moderniteye ne ölçüde ayak uydurmaya gayret ettiğini açıkça göstermektedir.⁴²⁷

Gönüllü yardım paraları ile yapılan diğer faaliyetlerle ilgili haberler ise, Bartın’a su getirilmesi için para toplanması,⁴²⁸ bir yangın sonrası harap hale gelen bir caminin tamirinin “sâhib-i hayr” bir kimse tarafından yaptırılması⁴²⁹ ve Bartın taburu

⁴²⁵ Nr. 760, 5 Temmuz 1899.

⁴²⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Kastamonu kahvecileri miyânında birinciliği ihraz eden (Enmûzec-i Terakki Kırâathânesi) müste’ciri veyahut müdürü Mehmet Ağa’nın pişirdiği çay öyle değildir. Bu zât pek meraklıdır. Gayet temizdir. Canım kurban olsun erbâb-ı meraka. Başka şeydir. Mesela Mehmet Ağa’nın kahvesine gittiniz değil mi. Eğer bir çay isterseniz. Rayıhası daha kadeh önünüze gelmeden meşammınızı ta’tir eder. Kastamonu dâhilinde Kürre-i Nühas nahiyesinin Ağlıpazarı nam mevkiinde bir nev’ çay hâsıl olur. Pişirildiği vakit rayıhası filan çaya benzer fakat ahâli içinde terbiyesi mâlûm değil kurutmasını bilmiyorlar eğer layıkıyla terbiye edebilecek olsa bu çay her yerde içilmeye başlar. Be-her kıyyesi kırk paradır. Çay meraklılarına tavsiye olunur.” Nr. 681, 17 Nisan 1899.

⁴²⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bartın redif taburuna mahsus olarak nısf-ı esmanî taraf-ı Hükûmet-i Seniyye’den ve nısf-ı diğeri de iâneten taraf-ı ahâliden i’ta kılınarak altmış bin kuruş mukâbilinde sûret-i mahsûsada Viyana’dan celb edilmiş olan bir bando muzika edevâtı bu kere kasabamıza vürûd eylemiştir. Mezkûr redif taburunun binbaşısı rif’atlı Necip Bey muhtarlar vâsıtasıyla askerden muhreç muzikacıları buldurarak bir bando teşkiliyle Dâire-i Askeriye önünde terennüm ettirmiştir ki bu sırada pek çok halk li-ecli’l-istima’ orada tecemmü’ etmişti. Hitâm-ı terennümde muzika üç defa selam havası çalarak “Pâdişâhim çok yaşa” duası tekrar edilmiştir.” Nr. 1136, 16 Temmuz 1900.

⁴²⁸ Nr. 1515, 3 Ağustos 1901.

⁴²⁹ Nr. 1516, 4 Ağustos 1901.

için “iâneten” yeni bir Depo-yı Hümâyûn inşası hakkındadır.⁴³⁰ Hicaz Demiryolu inşası için İmparatorluk genelinde toplanan yardımlara Kastamonu vilâyetinin de iştirak ettiği görülen mektuplarda, bunun için toplanan kurban derilerinin bir komisyon teşkili ile satıldığı ve otuz bin kuruşa yakın gelir elde edildiği bildirilmiştir.⁴³¹

1.17. Kıbrıs Sancağı

Kıbrıs Adası’nın Osmanlı topraklarına katılma süreci 1570’te Lefkoşa’nın fethi ile başlamış ve 7 Mart 1573 yılında imzalanan Osmanlı-Venedik Antlaşması ile Kıbrıs toprakları, hukûken Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.⁴³² 1878 yılında, yönetimi Osmanlı İmparatorluğu’nda kalması kaydı ile İngiltere’ye devredilen Kıbrıs, I. Dünya Savaşı yıllarında İngiltere’nin tek taraflı kararı ile, İngiliz topraklarına katılmıştır.⁴³³

Mâlûmat gazetesinde yer alan taşra mektuplarında, Kıbrıs’ı ilgilendiren sadece bir mektup yer almaktadır. 1 Kânun-ı Evvel 1899 tarihinde “Kıbrıs” başlığı altında yayınlanan söz konusu mektup, “Kaytazzâde Nâzım” imzası ile neşredilmiştir.

Kaytazzâde Mehmet Nâzım Efendi, Kıbrıslı bir şâir ve memurdur. Bölgedeki şâirler arasında önemli bir yere sahip olan Kaytazzâde Nâzım, aruzla kaleme aldığı başarılı şiirleri sayesinde, Kıbrıslı Türk divan şâirlerinin son büyük üstadlarından sayılmaktadır.⁴³⁴

Türk edebiyatı ile olan yakın ilişkisine rağmen, Kaytazzâde’nin kaleme aldığı mektup, sağlık alanını ilgilendiren bir haberi içermektedir. Mektupta, gözüne çakı

⁴³⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Sâye-i inâyet-vâye-i hazret-i pâdişâhîde Bartın taburu için iâne-i hamîyyet-mendân-ı ahâli ile mükemmel ve kar-gîr olarak inşâ olunan depo-yı hümâyûnun bu kere umûm-ı me’murîn ve zâbitan ve eşraf-ı memleketten, ahâlden birçok zevât ve mekâtib-i mevcûde şâkirdanı hazır olduğu halde resm-i küşâdı icrâ ve teyemmünen menkabe-i celîle-i cenâb-ı risâlet-penâhi kıraatle beraber huzzâra şekerler tevzi ve ikram olunmuş ve bu vesile ile de temâdî-i eyyâm-ı ömr ü şevket-i hazret-i hilâfet-penâhi tekrar kılınmıştır.” Nr. 1517, 5 Ağustos 1901.

⁴³¹ Nr. 1417, 27 Nisan 1901.

⁴³² Kemal Çiçek, “Kıbrıs”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXV, 2002, s. 374.

⁴³³ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Kıbrıs Tarihçe: Özet Tarihçe”, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/kibris-tarihce.tr.mfa>, 18 Ağustos 2015.

⁴³⁴ H. Dilek Batıslam, “Kıbrıslı Şâir Kaytaz-zâde Mehmet Nâzım Efendi’nin Kıt’aları”, **Turkish Studies**, C. VI, No: 3, 2011, s. 59.

girmesi üzerine yaralanan bir kız çocuğunun tedavisinden bahsedilmekte, Atina ve Paris'te "ikmâl-i tahsil eylemiş" olan "Emelyandis Efendi"nin hazırladığı ilaç sayesinde çocuğun yarasının kapandığı belirtilerek, doktora teşekkür edilmektedir.⁴³⁵

1.18. Konya Vilâyeti (1864-1923)

1466 yılında, Fatih Sultan Mehmet'in Karamanoğulları Beyliği'ne son vermesi ile Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetine giren Konya ve çevresi,⁴³⁶ 1864'te idari bakımdan yeniden teşkilatlandırılarak, Konya vilâyeti kurulmuştur. XX. yüzyıl başlarında bu vilâyet, Konya, Teke, Hamidabad, Niğde ve Burdur olmak üzere 5 sancaktan oluşmaktaydı.⁴³⁷

Mâlûmat gazetesinde yer alan taşra mektuplarında, bölgeden gönderilen 25 mektup bulunmaktadır. 1898-1901 tarihleri arasında, imzasız olarak neşredilen bu mektupların 9'u Ilgın, 5'i Niğde, 8'i Konya, 2'si Akşehir ve 1'i Bozkır'dan gönderilmiştir.

Sosyal ve kültürel yaşantının birçok izinin yer aldığı bu mektuplarda yoğunluklu olarak işlenen konular, vilâyetin genel özellikleri, iktisadî ve ticarî hayat, eğitim, belediye işleri, bayındırlık, devlet işleri ve kültürel hayat etrafında şekillenmiştir.

Coğrafi bilgilere yer verilen mektuplarda, vilâyetin geneli hakkında bilgi bulunmayıp, Niğde sancağını çevreleyen vilâyet ve sancaklar hakkında bilgi verilmiştir. Bu bilginin yer aldığı mektupta, Niğde'nin kuzeyinde Kayseri ve Kırşehir, doğusunda Adana vilâyeti ve batısında Konya vilâyetinin bulunduğu

⁴³⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Emelyanidis Efendi ise zaten ceziremiz ahâli-i Hristiyanıyyesinden olup bir hayli vakit Atina mekteplerinde tahsil-i ilm ü fûnûn ile iştigâl eyledikten sonra dört sene kadar Paris'te bulunarak ikmâl-i tahsil eylemiş erbâb-ı liyâkattandır. Binâenaleyh çocuğu evvel emirde onun yed-i mahâretine bıraktığımızı isâbet ettik. Bi-hamdullah-i teâli vermiş olduğu muâlecânın hüsn-i tesiriyle pek az zaman içinde çocuğun gözünde açılan yara iltiyam bulundu. Hatta şimdi birisi uzaktan dikkatle bakacak olsa gözlerinden evvelce hangisi yaralanmış olduğunu kolaylıkla fark edemez! İşte bu cihetten dolayı tabib-i mezkûr Emelyanidis Efendi'ye alenen teşekkür eder ve şu varakanın ceride-i mu'teberelerine dercini temenni ederiz..." Nr. 909, 1 Kânun-ı Evvel 1899.

⁴³⁶ Tuncer Baykara, "Konya", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXVI, 2002, s. 184.

⁴³⁷ Seyit Taşer, "Konya Vilayeti Sancak Merkezlerinde Eğitim Veren Darülmualliminler", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, No: 27, 2010, s. 669

aktarılmaktadır.⁴³⁸ Demografik verilere de yer verilen mektuplarda, Ilgın sancağı, Sille ve Bozkır kasabalarının nüfus bilgileri, mevcut hâneler baz alınarak verilmiştir. Ilgın'ın 450 kadar hane ve 16 mahalleden,⁴³⁹ Sille'nin 1800 haneden oluştuğu belirtilmekte, Sille'deki bu hânelerin bin tanesinde Müslümanların, geri kalanında da Hristiyanların yaşadığı bildirilmektedir.⁴⁴⁰ Bozkır'da ise 205 kadar Müslüman ve 30 kadar Rum hânesi olduğu ifade edilmiştir.⁴⁴¹

Bayındırlıkla ilgili haberlerin çoğunluğunu, bölge inşa edilen yeni yapılar hakkındaki bilgiler oluşturmaktadır. Geceli ve gündüzlü ibtidâî mektep, depo-yı hümayûn, müzehâne şubesi,⁴⁴² “şân-ı âliye lââyık” bir telgrafhane,⁴⁴³ Hamîdiye kazasında bir boğaz, bu yapılardan birkaçıdır. Ilgın'daki bataklıkların kurutulması konusunda bir harita oluşturulması konusunda vilâyet-i penâhîden emir geldiği bildirilmiş, redif zâbitânının gerekli çizimleri yaparak, haritanın gerekli makama yollandığı bildirilmiştir.⁴⁴⁴ Bu olumlu haberlere karşın, bölge halkının yaşadığı yerler hakkında verilen bilgiler, meselenin farklı bir boyutunu göstermektedir. Yerlilerin bir takım virâneliklerde ve topraktan yapılmış tek katlı evlerde yaşadıkları, hatta medeniyeti kabul edemedikleri için iki katlı ev yapmaya heves bile etmedikleri aktarılmaktadır.⁴⁴⁵

Yol yapımı hakkında bilgilerin de yer aldığı mektuplarda, yeni yapılan yolun “fevkalâde” bir süratle ilerlediği belirtilerek, Kadınhanı-İstasyon arasında yeni bir yol yapımı için ricada bulunulmuştur.⁴⁴⁶ Susuzluk, vilâyetlerin tamamında, bayındırlık alanında yaşanan klasik sorunlarından bir tanesidir. Bölgeden konu

⁴³⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Niğde sancağı kadimen bir takım akvâm-ı meskûnenin âsârını mevki'an letâfet-i adîde ve hadrâda meta'i ve fa'al bir sekeneyi câmi olmak cihetiyle yazılacak mektuplar, ihbârına gayret edilecek vakaların bazıları kariîn-i kirâma istifâdeden hâli olmaz zannederim. Şimâlen Kayseri, Kırşehir şarkan cenûben Adana vilâyeti ve garben de Konya arasındadır. Bu sancak diğer sancaklara nispeten gerek arâzice ve gerek meskûnce oldukça büyüktür.” Nr. 595, 18 Kânun-ı Sâni 1899.

⁴³⁹ Nr. 495, 10 Teşrin-i Evvel 1898.

⁴⁴⁰ Nr. 894, 16 Teşrin-i Sâni 1899.

⁴⁴¹ Nr. 764, 9 Temmuz 1899.

⁴⁴² Nr. 1386, 27 Mart 1901.

⁴⁴³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Şimdiki Telgrafhâne Dâiresi pek köhne ve Vilâyet-i Celîle'nin ehemmiyetiyle gayr-i mütenâsip bulunduğundan hedmiyle şân-ı âliye lââyık bir telgrafhânenin inşâsı mukarrer bulunmuştur.” Nr. 1199, 17 Eylül 1900.

⁴⁴⁴ Nr. 1477, 26 Haziran 1901.

⁴⁴⁵ Nr. 488, 3 Teşrin-i Evvel 1898.

⁴⁴⁶ Nr. 657, 24 Mart 1899.

hakkında gelen haberler, olumludur. Niğde'deki çeşme sularının gayet leziz olduğu ve düzenli şekilde sulanan bağ ve bahçelerin âdeti “Boğaziçi”ni andırır bir manzara arz ettikleri” ifade edilmiştir.⁴⁴⁷

Eğitim alanındaki haberlerde, vilâyette bulunan ibtidâî mekteplerde eğitimin iyi bir noktada olduğu aktarılmaktadır. İmtihanlarda öğrencilerin gösterdikleri başarılarından bahsedilmekte, inas ibtidâî mektebinde dahi “eser-i terakki” görüldüğü bildirilmektedir.⁴⁴⁸ Ayrıca, usûl-i cedîde üzere 5-6 ibtidâî mektebin daha açılacağı, bu olumlu haberler arasındadır.⁴⁴⁹ Usûl-i atîka eğitim sistemini sürdüren medreselere de yer verilen mektuplarda, bir mektupta medreselerin talebe ile dolu olduğu bildirilirken, bir başka mektupta “Anadolu’da Medreselerimiz” başlığıyla, eğitim sistemimizdeki olumsuzluklardan yakınılmaktadır. Öğrencilerdeki rehâvet ve programların düzensizliği, bu olumsuzluklardan bazılarıdır. Konya’da 75 medrese ve beş bini aşan talebe olduğu belirtilerek, Türkçe söylemeyi bile bilmedikleri ve “ver yiyelim ört yatalım” mantığıyla hayat sürdürdükleri belirtilmektedir.⁴⁵⁰ Bu eğitim kurumlarının yanında, bir sanayi mektebi inşasına başlandığı ve dört bin kuruş yardım parası toplanarak, inşaatın devam ettiği aktarılmıştır.⁴⁵¹

Belediye işlerine dâir haberler, her bölgedeki hizmet kalitesinin birbirinden oldukça farklı düzeyde olduğunu göstermektedir. Niğde’de bir millet bahçesi inşa edildiği, Ilgın’da ise kaldırımlar düzenlenerek dükkanların tamir edildiği ve yeni tuvaletler yaptırıldığı, olumlu haberlerdir.⁴⁵² Olumsuz haberler ise çeşitlidir.

⁴⁴⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Etrâf-ı memleket de tamamıyla bağlar ile muhat olduğundan insan her zaman kendisini ormanlar arasında kâin bir köşkte buluyorum zannederek bir manzara-i ruh-fezâyı temâşâ eder. Hele memleketin cihet-i garbiyesinde kâin “Kayardı” bağları çağlayanlar vücuda getiren bir ırmağın iki tarafında binlerce bağlar olup işte burası hayat-ı insâniyeyi mes’udâne imrar ettirecek bir mahal olup hemen Boğaziçi’ni andırır bir manzara arz eder.” Nr.595, 18 Kânun-ı Sâni 1899.

⁴⁴⁸ Nr. 1517, 5 Ağustos 1901.

⁴⁴⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Fakâhetlü Müftü Efendi'nin riyâseti altında müteşekkil maarif komisyonu tarafından kânûnen zabtı lâzım gelen ve senevî otuz bin kuruşu mütecâviz tahsisatı hâiz ve meşrûtalrı ifâ olunmayarak münderis bir halde bulunan vakıfların maarif namına zabtı zımnında lâzım gelen defterlerinin tanzim edilmekte olduğu ve mevâki'-i müteaddideye münkasım olan şu şehirde usûl-i cedid üzere beş altı mekâtib-i ibtidâiyyenin küşâd edilebileceği maa'l-mesâr müstahberattandır.” Nr. 695, 1 Mayıs 1899.

⁴⁵⁰ Nr. 679, 15 Nisan 1899.

⁴⁵¹ Nr. 1199, 17 Eylül 1900.

⁴⁵² Nr. 1444, 24 Mayıs 1901.

Okuryazar zâbıta ve polis ihtiyacı birden fazla mektupta belirtilmiş,⁴⁵³ temizlik konusunda Ilgın Belediyesi'nin kayıtsızlığından şikayet edilerek, belediyenin, sıtma için bir doktor yollamadığı bildirilmiş, doktorların iki aylık maaşını dahi ödeyemediği belirtilmiştir. Bunların yanında, belediye memurlarından şikâyetler de söz konusudur. Memurların “okuryazar takımdan olmadıkları” ifade edilmektedir.⁴⁵⁴

Kaplıcalar, İmparatorluğun her köşesinde bulunmakta ve vilâyetlerin birçoğundan konuyla ilgili bilgi ve haberler aktarılmaktadır. Ilgın'da Selçuklu döneminden kalma “âsâr-ı atıka” bir kaplıca olduğu belirtilmiş, suyunun sıcaklığının ortalama olduğu, suyun çelik ve kükürt madenlerini içerdiği ve ulaşım açısından, İstanbullular için burasının Bursa'dan daha “nâfi” olduğu ifade edilmiştir.⁴⁵⁵

Kaplıca suyundaki madenlerin yanında, “Bulgar Dağı Madeni”nde altın ve gümüş madeni bulunduğu ve meşhur bir Fransız mühendisinin bu serveti, konuyla ilgili takdim ettiği raporda belirttiği aktarılmıştır.⁴⁵⁶

Sağlık işlerinin, vilâyette ehemmiyet verilmeyen bir konu olduğu, mektuplarda yer alan haberlerde açıkça görülmektedir. Sıtma ve kolera hastalıkları zaman zaman söz konusu olmasına rağmen, belediyelerin düzenli doktor çalıştırmadığı ve “Selçukîler zamanından bir şöhrete sahip” olan Konya'da, bir hastane bile bulunmadığı belirtilmiştir.⁴⁵⁷ Bunların yanında, olumlu bir haber de bulunmaktadır. Kızamık, çiçek ve grip hastalıkları için, vilâyet merkezinde 149 çocuğa çiçek aşısı yapıldığı aktarılmıştır.⁴⁵⁸

⁴⁵³ Nr. 1508, 27 Temmuz 1901.

⁴⁵⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Ilgın belediye me'murları belediye nizamnâme-i mahsusı ahkâmı neden ibâret olduğunu nazar-ı itibâra almadıkları ve okuryazar takımdan olmadıkları maatteessüf arz olunur.” Nr. 504, 23 Teşrin-i Evvel 1898.

⁴⁵⁵ Nr. 1444, 24 Mayıs 1901.

⁴⁵⁶ Nr. 641, 8 Mart 1899.

⁴⁵⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Konya'nın böyle bir hastaneye ne derecelere kadar muhtaç olduğu meydandadır. Binâenaleyh teşebbüs ve himmet-i vâkıadan dolayı Vâli-i müşarünileyh Hazretleri şâyeste-i cedir-i takdir ve tebrikirler mekteb-i idâdî dâiresi dâhilinde tesis edilen müzehânede epeyce âsâr-ı kıymetdâr cem' edilmektedir. Zaten Konya şehri âsâr-ı atıkaca âsâr-ı sâlifeden beri bir şöhret-i azime kazanmış, bâ-husus Selçukîler zamanında bu şöhret bir kat daha revnak kesb ederek câ-be-câ âsâr-ı nefise ve mebâni-i aliyye vücuda getirilmiş olduğundan bunların hüsn-i muhafazalarına himmet bizce farîza-i zimmettir.” Nr. 827, 10 Eylül 1899.

⁴⁵⁸ Nr. 633, 28 Şubat 1899.

Cülûs törenleri, vilâyetlerin her köşesinde şüphesiz surette, büyük bir coşkuyla kutlandığı gibi, Konya vilâyetinde de bu kutlamaların yapıldığı ve önemli açılışların bugüne rastlattırılarak icra edildiği görülmektedir. Bir kız ibtidâîsinin açılışının, yaklaşan cülûs gününde gerçekleştirileceği bildirilmiştir.⁴⁵⁹

Ziraî hayata dâir haberler, diğer birçok haber gibi, bölgenin gelişmemiş bir noktada olduğunu göstermektedir. Bozkır'da fasülyeden başka sebze yetişmediği ve sağlık kurallarına asla önem verilmediği belirtilmektedir. Çift sürmenin, adeta iğne ile kuyu kazmaya benzediği ifade edilerek, yerli halkın ziraati ilerletmeye çabalamamasına karşın, Rum muhâcirlerin “pulluk”la 2 dönümlük tarlayı 1 günde sürdükleri aktarılmaktadır.⁴⁶⁰ Niğde'den gelen bir haberde ise, bunun tersi bir durum söz konusudur. Bölgenin ziraate elverişli olduğu belirtilerek, ketre, afyon ve birçok meyve çeşitlerinin yetiştirildiği ifade edilmektedir.⁴⁶¹ Sille'den gönderilen bir mektupta ise, bölgede eskiden ipek kozacılığının çok meşhur olduğu, Bursalıların dahi en sağlam koza tohumunu buradan tedârik ettiği anlatılmakta, fakat koza tohumu hastalığı yüzünden bu sanatın tamamen bittiği belirtilerek, bu sanatı ihyâ etmek için bir şey yapılmaması eleştirilmektedir.⁴⁶²

Posta ve haberleşme alanını ilgilendiren sadece bir haber bulunmaktadır. Tren yolunun yapılmasıyla, eskiden haftada bir gelen postanın, artık günde iki kere geldiği belirtilmiş, çalışan memur sayısının yetersiz olduğu ifade edilmiştir.⁴⁶³

Hukukî işler hakkında iki haber bulunmakla birlikte bunların birincisi askerlik çekilişleri sırasında gerçek olmayan şehadetname veren bir kişinin hükûmet

⁴⁵⁹ Nr. 1536, 24 Ağustos 1901.

⁴⁶⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Burada çift sürmek usûlü iğne ile kuyu kazmaya benzer. Çünkü sapan demirlerinin genişliği ancak iki parmak kadar olup bu sapanla iki dönümlük bir tarlayı ancak yedi sekiz günde sürebilmektedirler. Ziraati ilerletmeye hevesleri olmadığı bundan da anlaşılıyor. Ezcümle Rum muhâcirleri pulluk tabir olunan sapanla mezkûr iki dönümlük bir tarlayı nihayet bir günde sürdüklerini gördükleri halde yine kendi bildiklerinden şaşmazlar. Velhâsıl İlgin ahâlisinin tabiatları ver yiyeyim, getir içeyim, ört yatalım, bekle canım sıkılmasın kâbilindendir.” Nr. 495, 10 Teşrin-i Evvel 1898.

⁴⁶¹ Nr. 595, 18 Kânun-ı Sâni 1899.

⁴⁶² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Evveleri Sille'nin en büyük medâr-ı maişeti ipek kozacılığı imiş. Bir vakitler sanat orada pek ziyâde revaç bulmuş, o derecede ki Bursa ve havâlisi misillü kozacılıkta bugün cidden iştihar etmiş olan diyardan böcek tohumu için oraya müracaat olunur “En güzel” en sağlam koza tohumu orada bulunur imiş. İşte bu yüzden Sille'ye bir hayli servet girer, birikir imiş. Sonraları koza tohumu hastalığı orayı dehşetli bir sûrette sarmış.” Nr. 794, 16 Teşrin-i Sâni 1899.

⁴⁶³ Nr. 1508, 27 Temmuz 1901.

tarafından yakalanması, ikincisi ise yeni tayin edilen hakimın eski hakime göre vazifesini daha iyi icra ettiğine dâirdir.⁴⁶⁴

Dinî hayata dâir yalnızca kısa bir bilgi bulunan “Konya” başlıklı bir mektupta, özel trenle Hicaz’a hareket eden, sayısı 630’a yakın hacıdan bahsedilmiştir.⁴⁶⁵

Devlet işlerini ilgilendiren mektuplarda, Konya Merkez Orman Müfettişi’nin ormanların ıslahı ve kesimine meydan vermemek için Konya’ya geldiği bildirilmektedir. Bu tahkikat neticelerinden olarak, ormanlarda tarla oluşturmaya izin verilmemesi ve kesim durumunda, nakit ceza ödenmesi hususlarının mahkemece ilgilenmesi istendiği belirtilmiştir.⁴⁶⁶

İktisadî hayata dâir haberlerde çeşitli vergilerden bahsedilmiştir. A’şar müzâyadelerinin başladığı ve a’şarın yüksek zamlarla ihale olunduğu bildirilmekte, bir başka vergi türü olarak da, Ilgın kaymakamının yol vergilerini toplayarak, “tarik bedelât-ı nakdiyesi”ni Ziraat Bankası’na teslim ettiği ifade edilmektedir.⁴⁶⁷ İhracatın yoğun olduğu aktarılan mektuplarda, senelik 300 vagon kadar buğday ve arpa ihraç edildiği,⁴⁶⁸ tiftik, yün, halı ticaretinin ziyâde olduğu⁴⁶⁹ ve afyon mahsulünün Karahisar-ı Sâhip’i geri bıraktığı belirtilmiştir. Bölgenin bir “şimendifer güzergâhı” olmasından ötürü Kayseri, Halep, İstanbul hatta Avrupadan tüccar bulunduğu aktararak, güvenliğin temini için bir polise ihtiyaç olduğu bildirilmiştir.⁴⁷⁰

Kültürel hayata dâir birçok haberin yer aldığı mektuplarda, halkın “terakki”ye karşı olduğu ısrarla vurgulanmaktadır. “Terakki ve medeniyette nâ-kâbil derecede geri kalmış”⁴⁷¹ olduğu belirtilen Ilgın’da halkın uyanır uyanmaz soluğu kahvehanede

⁴⁶⁴ Nr. 1477, 26 Haziran 1901.

⁴⁶⁵ Nr. 633, 28 Şubat 1899.

⁴⁶⁶ Nr. 1498, 17 Temmuz 1901.

⁴⁶⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Kazamız kaymakamı izzetlü Salih Salim Bey yirmi dört gündür berâ-yı tahsilat kuraya çıkmış ve bu müddet zarfında epeyce bir vergi tahsil etmiştir. Ve tul müddettir tahsil edilemeyen tarik bedelât-ı nakdiyyesinden elli bin kûşür kuruşu dahî ayrıca tahsil ederek Ziraat Bankası’na teslim olunmuştur.” Nr. 488, 3 Teşrin-i Evvel 1898.

⁴⁶⁸ Nr. 1444, 24 Mayıs 1901.

⁴⁶⁹ Nr. 657, 24 Mart 1899.

⁴⁷⁰ Nr. 1508, 27 Temmuz 1901.

⁴⁷¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Velhâsıl buranın şâyân-ı teessüf hangi hallerini arz edeceğimi bilemem. Ilgın Memâlik-i Şâhâne’de kasaba nâmını ihraz etmiş olan bütün kasabalardan ve

aldığı, her yıl bir çift öküz bedeli ya da otuz kîle-i âsitânî buğday vererek, yıllık kahve paralarını ödeyebildikleri aktarılmıştır.⁴⁷² Kahve bağımlısının çok olduğu ve küçüklerin bile kahveden çıkmayıp dominoya meraklı olduğu belirtilmektedir.⁴⁷³ Yenilik karşıtı bir diğer haber ise, halkın setre pantolon giymeyi abes gördüğüne dâirdir. Konuşma diline dâir haberlerin de yer aldığı mektuplarda, bölge halkının kendine has kullandığı kelimelere yer verilmiş, afyona sakız, “omuza çıkan hindi yani mısır tavuğuna” mısırga, mısıra darı, darıya da çin-darı denildiği aktarılmıştır.⁴⁷⁴

1.19. Kosova Vilâyeti (1877-1913)

Kosova, 1389 yılında I. Murat zamanında Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve Balkan Savaşları sonrasına kadar Osmanlı idaresi altında kalmıştır.⁴⁷⁵ 1871’de çıkarılan yeni İdâre-i Vilâyet Kânunu ile⁴⁷⁶ teşkil olunan Kosova vilâyeti, 1893-96 salnamesine göre, Priştine, Üsküp, İpek, Prizren, Yenipazar ve Taşlıca olmak üzere 6 sancak ve 29 kazadan oluşmaktadır.⁴⁷⁷

Mâlûmat gazetesinde yer alan taşra mektuplarında Kosova vilâyetinden gönderilen 13 mektup bulunmaktadır. 7’si Üsküp, 3’ü Prizren, 1’i Geylan, 1’i Kalkandelen ve diğer biri Seniçe’den gönderilen bu mektuplar, 1899-1901 yılları arasında yayınlanmıştır. Mektupların tümü imzasızdır.

Kosova vilâyeti, Osmanlı İmparatorluğu’nda önemli bir vilâyet olmasına karşın, bölgeden gönderilen mektup sayısı oldukça azdır ve bu ölçüde, mektuplarda

terakki ve medeniyette tarif ve tavsifi nâ-kabil derecede geri kalmıştır. Dört yüz küsur hâneyi hâvi bu kasabada yerli hâneleri olarak hiçbir hâne yoktur kiremitli hepsi toprak ve kamıştan ibârettir. Burada elli yaşında bir adama nâdir olarak tesadüf olur çünkü ebniyelerde büyüdükleri için benizleri kül gibi ve ufacık çocukların karınları şişik ve mariz bir halde meydana geldikleri gibi kırk ile elli arasında yuvarlanıp gitmektedirler. Asıl memleketin hayatı olan çeşmelere bile bir çeşmeci intihâbından acizdirler. El-yevm mevadd-ı ecnebiye ile memlû olan ırmak suyunu içmektedirler.” Nr. 488, 3 Teşrin-i Evvel 1898.

⁴⁷² Nr. 495, 10 Teşrin-i Evvel 1898.

⁴⁷³ Nr. 488, 3 Teşrin-i Evvel 1898.

⁴⁷⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Sakıza mezleki afyona sakız kadınlarının namaz örtüsüne, hindi, omuza çıkan hindiye yani mısır tavuğuna mısırga, ve tavuğa kel tavuk, mısıra darı, darıya çin-darı derler.” Nr. 794, 8 Ağustos 1899.

⁴⁷⁵ Ahmet Caner Çatal, İsa Kalaycı, “Kosova Vilayetinde Meydana Gelen Adli Olaylar (1876-1880)”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi**, C. XI, No: 25, 2014, s. 112.

⁴⁷⁶ Mucize Ünlü, **Kosova Vilayeti**, Ankara, Gece Kitaplığı, 2014, s. 50.

⁴⁷⁷ A.e., s. 76.

işlenen konular, dönemin sosyal ve kültürel yaşantısını oldukça yüzeysel bir ölçüde yansıtmaktadır.

Mektupların geneli incelendiğinde, en çok ağırlık verilen konunun eğitim olduğu görülür. II. Abdülhamit döneminde kitle eğitiminin ilköğretim düzeyine kadar yayıldığı düşünülürse,⁴⁷⁸ etnik yapısı oldukça renkli olan bir vilâyette, bu konunun öncelikli meseleler arasında olması doğal bir tutumdur.

Eğitim konusunun işlendiği mektupların çoğunluğunda, vilâyetin eğitim açısından geri kaldığından bahsedilmektedir. Hala eski usûl takip edildiği için, ibtidâî ve rüşdî okullardaki çocukların coğrafi bilgilerinin ancak ekvatoru göstermeye yetecek kadar⁴⁷⁹ olduğu bildirilmektedir. Mektupların bir tanesinde, eğitimin ilerlediği ifade edilse de,⁴⁸⁰ daha sonra yayınlanan mektuplarda, bu durum kesin bir dille yalanlanmıştır.⁴⁸¹ Eğitim konusundaki geri kalmışlıktan bahsederek, bütün eğitim kurumları eleştirilirken, “Hamîdi Sanâyi Mektebi”nin “istisna” edilmesi⁴⁸² dikkat çekici bir detaydır. Bir başka haber, Mekteb-i Rüşdî-i Askerî’nin açılışı ile ilgilidir. Devletin ve halkın parasıyla ortaklaşa yaptırılan bu binanın resmî gazeteye de yollanmış, fakat neşri ileriki bir tarihe ertelenmiştir.⁴⁸³ Bir diğer mektupta ise, “Mekteb-i Edeb”in yıl sonu töreni ile ilgili detaylara yer verilmiştir.

⁴⁷⁸ Deringil, a.g.e, s. 126.

⁴⁷⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Prizren ibtidâîye ve rüşdiye talebesine ders veren muallimler eski usûl tedrisi takip ettikleri cihetle talebe beyhûde yere tazyî-i evkat ediyor! Bir sınıfın okuduğu beş altı ders bir muallim tarafından okutturuluyor. Geçenlerde coğrafya imtihanları vardı, Muallim Efendi talebeye tekmi-i kitaptan yalnız iki soru öğretmiş olmalı ki imtihana giren her şâkirt bir dâire üzerinde ancak kat’-i şimâli ile kutb-ı cenûbu ve hatt-ı istivâ dâirelerini tebeşir ile gösterebildi, nısfü’n-nehar ve mebd’-i nısfü’n-nehar ne olduğunu bilmiyorlar! Coğrafya dersinin daha bidâyetinde tarîfatın ibâret bu gibi şeylerden cevap verilmezse mütebâkîsi buna kıyas olunsun!” Nr. 1157, 6 Ağustos 1900.

⁴⁸⁰ Nr. 1144, 24 Temmuz 1900.

⁴⁸¹ Nr. 1254, 11 Teşrin-i Sâni 1900.

⁴⁸² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Üsküp’te resmî, husûsî mektepler içinde idâdî ile mekteb-i edeb ayrıldıktan, Hamîdi Sanayi Mektebi istisnâ edildikten sonra pek çok mektep, medrese mevcut ise de memleketin servet ve isti’dâdıyla mütenâsip olmayacak bir derecede kayıtsızlık elzem olunmasından dolayı matlub ve mültezim olan emr-i intizam görülmemektedir. Gerçi Maarif Müdürü Abdullah Beyefendi’nin daha Selanik’te iken mâlûmum olan sa’y ü gayreti kabil-i inkâr değilse de komisyon-ı mahsusunun da bu hususta mesâileri teâküb ve tevâlî etmiş olsa elbette evlâd-ı ahâli hasîsa-i irfân ve vicdanın ne demek olduğunu takdir ederler.” Nr. 1391, 1 Nisan 1901.

⁴⁸³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Mekteb-i Rüşdî-i Askerî’nin resmî kûşadını hâvi fotoğraf postaya teslimen gönderildi. –Mâlûmat- Muhibrimizin gönderdiği resmin klišesi yaptırılmakta olduğundan karîben neşrolunacaktır.” Nr. 1261, 18 Teşrin-i Sâni 1900.

Vilâyetteki eğlence hayatına dâir haberler, Mekteb-i İbtidâî yararına düzenlenecek bir “at koşusu”ndan ibarettir.⁴⁸⁴

İmarla ilgili haberler, bir kaplıca inşasından ibarettir. Kaplıcanın banyoları, suyun sıcaklık derecesi gibi birçok konuda bilgi verilmiş, Avrupa’da mevcut olanlara göre inşa edildiği ve Bursa kaplıcaları kadar “mücellâ” olduğu vurgulanmıştır. Açılış töreninde hazır bulunan kişilerin isimleri verilerek, padişaha edilen dualar arkasından açılışa özel bir ziyafet verilmiştir.⁴⁸⁵

Kosova vilâyetinin nüfus yapısı ile ilgili tek bilgi, Geylan kazasının bin beş yüz hâneyi kapsadığına dâirdir.

Hukukî işlerle ilgili haberlerde, âsâyiş ve güvenlikle ilgili sorunlar yaşandığı görülmektedir. Muhâcirîn Mahallesi’nde türeyen hırsızlardan bahsedilmiş,⁴⁸⁶ bıçakçı esnafından birisinin oğlunun yaralandığı bildirilerek bu tarz olayların son günlerde çoğaldığı ifade edilmiştir.⁴⁸⁷

Seniçe’den gönderilen bir mektupta, askerlerin Kışla-i Hümayûn yakınındaki talimhanede icra ettikleri talimlerinden bahsedilerek, maaşlarını muntazam bir şekilde aldıklarından duydukları memnuniyet belirtilmiştir.⁴⁸⁸ Konuyla ilgili bir başka haber ise, “sunûf-ı muhtelif-i askeriye”nin icra edeceği yürüyüşün zamanı hakkındadır.⁴⁸⁹

⁴⁸⁴ Nr. 1510, 29 Temmuz 1901.

⁴⁸⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Üsküp’te Kaplan nam kaplıcanın Avrupa’da mevcut olanlara tatbikan bir sûret-i mükemmele ve muntazamada inşası kararlaştırılmış olduğundan Vâli-i vilâyet saadetlü Hafız Mehmet Paşa Hazretleri tarafından bu iş için tedâbir ve teşebbüsât-ı lâzıma ittihaz kılınmıştı. ... Kaplan banyosu biri umûmî bir havuz, diğeri birli, ikili olmak üzere gayet latif ve dil-nişîn husûsî sekiz dâireyi iki binayı muhtevî olup husûsî devâire gelen sular ayrıca bir depodan boralar vasıtasıyla akmaktadır. Umumî havuzu Bursa kaplıcaları gibi mücellâ mermerden büyük mikyastadır.” Nr. 871, 24 Teşrin-i Evvel 1899.

⁴⁸⁶ Nr. 1510, 29 Temmuz 1901.

⁴⁸⁷ Nr. 1539, 27 Ağustos 1901.

⁴⁸⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Maaşâtın sûret-i muntazamada tesviyesine şeref-i müteallik buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhiden dolayı ehl-i maaş nâsiye-sâ-yı ubûdiyet ve şükran olmuşlardır. Bu irâde-i hikmet-ifâde-i kiti-sitânînin ahkâm-ı celîlesini kâffe-i me’murîn-i mülkiye ve askeriye ve mütekâidin ve aceze-i erâmil ve eytâma mayıs maaşlarına değin istihkaklarını verdirmek gibi âsâr-ı fiiliyyesiyle ifaza etmiş ve bunun şükürünü ifâya âciz olan elsine-i umûmiye tekrârî-i da’vât-ı mefrûza-i hazret-i pâdişâhîye muvâzabet eylemekte bulunmuştur.” Nr. 1144, 24 Temmuz 1900.

⁴⁸⁹ Nr. 1510, 29 Temmuz 1901.

İktisadî hayata dâir bilgilerde, Üsküp'te kullanılan paranın değeri ile ilgili bilgilendirmelerde bulunulmuş⁴⁹⁰ ve bu sancağın “dâd ü sited” gününün salı olduğu aktarılmıştır.⁴⁹¹

Bir afet haberi olarak, yıldırım düşmesi üzerine çıkan yangın sonucu, meydana gelen maddi zararın yanında, yangın bölgesinde yanmış bir ceset bulunduğundan bahsedilmiştir.⁴⁹²

1.20. Kudüs Sancağı (1872-1917)

1517 yılında Sina çölünü geçen Osmanlı ordusu, ardından Kâhire yakınındaki Ridâniye'de yaptığı meydan savaşı ile Memlûklüleri yenerek, Mekke, Medine ve Kudüs'ten oluşan kutsal mâbetlerin koruyuculuğunu eline geçirdi.⁴⁹³ 1872 yılında özel yönetim statüsü ile Kudüs sancağı kuruldu. Gazze, Yafa, Halilu'r-rahman, Beytü'r-rahim ve Birüssebi⁴⁹⁴ kentlerinden oluşan bu müstakil sancak, Osmanlı hâkimiyeti boyunca, Güney Suriye ya da Filistin olarak adlandırılmıştır.⁴⁹⁵

Tarih boyunca önemli bir dinî merkez olma niteliğini taşıyan Kudüs'le ilgili, taşra mektuplarında sadece bir mektup yer almaktadır. 26 Nisan 1901 tarihinde Kudüs başlığı ile neşredilen bu mektup, imzasızdır.

Söz konusu mektupta, tek konu işlenmiş, yeni atanan kaymakamın gayretleriyle bölgede inşa edilen yeni mekanların listesine yer verilmiştir. Bir

⁴⁹⁰ Nr. 1515, 3 Ağustos 1901.

⁴⁹¹ Nr. 1539, 27 Ağustos 1901.

⁴⁹² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Tavanlar zaten aradan mürûr eden bir buçuk saat zaman zarfında güzelce parlamış olduğundan eşyadan yalnız iki sandık ile bazı ehemmiyetten arî şeyler çıkarılmış, müzeyyenât, mücevherât ve nakit gibi kıymetdâr olanları kâmilan mahv ü nâ-bedîd olmuştur. Bugün icrâ-yı keşfiyâta girildiği zaman ortada yanık bir insan naaşı da görüldü. Bunun Abdurrahman Bey'in maiyyet adamlarından Galip namında bir biçâre olduğu anlaşıldı. Uşaklardan birkaçın yüzü gözüyle Yusuf Bey'in ayakları biraz yanmıştır.” Nr. 1175, 24 Ağustos 1900.

⁴⁹³ Dror Ze'evi, *An Ottoman Century The District of Jerusalem in the 1600s*, USA, State University of New York Press, 1996, s. 2.

⁴⁹⁴ Adel Beshara, "The Name of Syria in Ancient and Modern Usage", *The Origins of Syrian Nationhood: Histories, Pioneers and Identity*, CRC Press, 2012, s. 56–59.

⁴⁹⁵ Johann Büssow, *Hamidian Palestine: Politics and Society in the District of Jerusalem 1872-1908*, Leiden, Brill, 2011, s. 5.

misafirhane, iki ekmekçi fırını, birkaç dükkan ve kimsesizler için inşa edilen hanlar, bunlardan bazılarıdır.⁴⁹⁶

1.21. Manastır Vilâyeti (1864-1912)

Rumeli Beylerberi Kara Timurtaş Paşa tarafından 1382 yılında fethedilerek Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetine giren Manastır, Adriyatik ve Rumeli kıyılarına uzanan ticârî yollar üzerinde olması sebebiyle, Osmanlıların Balkanlardaki en önemli ekonomik merkezlerinden bir tanesiydi. 1864 yılında vilâyet olarak teşkilatlandırılan bu bölge, Manastır, Debre, Serfice, Elbesan ve Görice olmak üzere, 5 sancaktan oluşmaktadır.⁴⁹⁷

Taşra mektuplarında Manastır vilâyetinden gönderilen 12 mektup bulunmaktadır. 1898-1901 tarihleri arasında neşredilen bu mektupların 3'ü Manastır, 3'ü Görice, 2'si Alasonya, 1'i Pirlepe, 1'i Naslıç, 1'i Kozani, 1'i Kolonya ve diğer biri de Kayalar'dan gönderilmiştir. Mektupların tümü imzasızdır.

Mektuplarda yer alan bilgi ve haberler geniş bir çerçeveyi kapsamamakla birlikte, en çok işlenen konuların adlî vaka, bayındırlık, askerlik ve devlet işleri olduğu görülmektedir.

Adlî vakaların tamamı cinâyetle ilgilidir. Eşinin ailesi tarafından katledilen genç bir gelinin hikayesi aktarılmış,⁴⁹⁸ öldürülen ve canlı olarak yakalanan eşkıya ve

⁴⁹⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Sâye-i ma'muriyyet-vâye-i hazret-i pâdişâhîde Kuds-i şerif sancağında bir sene makdem tesis olunan Birüssebi kazası merkezinde kazâ-yı mezkûr kaymakamlığına tayin ü ı'zâm kılınan Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne mezunlarından izzetlü İsmail Beyefendi'nin sa'y ü gayretleriyle yirmi odayı mütecâviz bir Hükûmet Konağı inşâ ettirildiği gibi bir misafirhâne ve iki ekmekçi fırını müteaddid dükkan inşâ ettirilmiştir.” Nr. 1416, 26 Nisan 1901

⁴⁹⁷ Uğur Özcan, “1878-1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti'nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerinde Etkisi”, **İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Avrasya İncelemeleri Dergisi**, C. II, No: 1, 2013, s. 356-57.

⁴⁹⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Türlü türlü desâis-i mel'anet-karâne ile zevcini de kendisinden soğutarak bu müddet zarfında o zavallı üç aylık gelin hakkında âdetâ bir kelbe bile yapılması vicdan hâricinde olan envâî mezâlim ve ta'diyyât-ı bî-rahimâne ve geceleri helâda, ahırda velhâsıl cesur bir erkek bile tek başına yatamayacağı mâhuf ve müthiş mahallerde yatırmak gibi muâmele-i vahşiyâne ika' edilir. Buna da kanaat getirmeyen zevci ile kayınvâlidesi ve görümceleri nikah ve rûsûm-ı sâire-i şer'iyyeden vazgeçirmek za'mm-ı gaddarânesine tab'an bir hafta mukaddem leylen saat dört raddelerinde evvel emirde hâne avlusunda yerdirdi ki bend ederek el-ıyaz- bi-Allah biraderinden veyahut diğerinden müstefreş olduğunu söylememesi hakkında vukû bulan tehdidât ve tazyikâta herçi-bâd-âbâd katlanarak fikr-i mekrûhelerine adem-i enbağ ve orada bundan ziyâde tazyikat icrâsı halinde can havliyle vukû bulacak feryad ve istimdâdı komşular tarafından istimâ ile

firarî mahkumlardan bahsedilmiştir. Bunun yanında, tarlasına giderken pusudan atılan kurşunlarla vefat eden iki Hristiyan ve Arif ismindeki bir şahısla ilgili haber, mektuplarda yer alan cinâyet haberlerinin diğer kısmıdır.⁴⁹⁹ Hırsızlıkla ilgili haberlerin de yer aldığı mektuplarda, köylerdeki koyun hırsızlığı ve bir hâne soygununa dâir⁵⁰⁰ bilgiler aktarılmıştır. Kolonya'dan gelen mektupta ise, "kazada değil vukûat-ı cinâiyye âdi sirkat bile vukûa" gelmediği belirtilmektedir.

Bayındırlıkla ilgili bilgi ve haberler, imar faaliyetlerinin Manastır'ın her köşesinde sürdüğünü göstermektedir. Hamîdiye Caddesi'nin ve rıhtımın "mükemmelen" inşa edildiği bildirilmekte, yeni bir rıhtımın inşasının devam edildiği ifade edilmektedir.⁵⁰¹ Manastır-Pirlepe yolundaki köprülerin tamir edildiği de, yine bu haberler arasındadır. Kolonya'nın, "Yanya ve Manastır'ın umum posta caddesi olmak hasebiyle" yolların iyi bir durumda olduğu ve her sene tamir edildiği aktarılmıştır. Ayrıca, "eşraftan Mâlik Bey'in himmetiyle" Dirahor Nehri üzerinde bir köprü yapılacağı bildirilmiştir.⁵⁰²

Mektuplarda askerlerle ilgili bilgilere sıkça yer verilmiştir. Bir askerî karşılama töreninden bahsedilmiş, resmî geçit ve tören sonrası yapılan gezi hakkında bilgi aktarılmıştır.⁵⁰³ Bunların yanında, alayların tüfek talimleri ve askerî aletler hakkında bilgiler verilmiştir.⁵⁰⁴

Belediye işleri ile ilgili haberler, çevre temizliğine dikkat edilmediğini göstermektedir. Konuyla ilgili yer alan şikayetlerin yanında, yeni kaymakamın

işin meydana çıkacağı mülâhazasına mebnî köye hemen on dakika mesafede bulunan (Şatrisi) nam mahalde kâin hâli ve gizli dereye götürülür. Boğazına bir kayış geçirilir." Nr. 628, 23 Şubat 1899.

⁴⁹⁹ Nr. 1524, 12 Ağustos 1901.

⁵⁰⁰ Nr. 628, 23 Şubat 1899.

⁵⁰¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Hamîdiye Caddesi sûret-i mükemmelede inşâ edildi. Bununla bereaber şehir derûnundan mürûr eden "Drahor" suyunun rıhtımı da yapıldı. Şimdilik de Kurt Deresi Mahallesi'nden geçen "Kurt" deresinin rıhtımı da kemâl-i germi ile yapılmaktadır. Yakın vakitten beri şehir derûnunda birçok âsâr-ı terakki müşâhade olunmaktadır. Ezcümle mükemmeli bir kütüphâne, gurebâ hastanesi inşâ edildiği gibi bu defa da şehirde bir çeyrek mesafede ve Selanik-Manastır istasyonu civarında Dömeke Kahvesi nâm-ı diğerle Abdülkerim Paşa Bahçesi yanında müstatilü's-şekl bir ıslahhâne yapılmaktadır. El-yevm bina sath-ı arzdan iki üç metre kadar kesb-i irtifâ etmiştir." Nr. 819, 2 Eylül 1899.

⁵⁰² Nr. 1524, 12 Ağustos 1901.

⁵⁰³ Nr. 1136, 16 Temmuz 1900.

⁵⁰⁴ Nr. 1457, 6 Haziran 1901.

gerekli girişimlerde bulunduğuna dâir haberlere de rastlanmaktadır.⁵⁰⁵ Belediye arabalarının yetersizliği,⁵⁰⁶ caddeler üzerine atılan hayvan leşleri ve çeşmelerde su bulunmaması, bu şikayetlerden bazılarıdır.

Eğitime dâir haberler oldukça az sayıdadır. Bölgeye gelen müfettişlerin, eğitimle ilgili tetkik yaparken, mektep hocalarını bulamazlarsa muhtar ya da imamlara başvurdukları belirtilerek, Maarif Komisyonu’nun konuyla ilgili gereken kontrolleri yapması talep edilmiştir.⁵⁰⁷ Kayalar’da rüşdî mekteplerin yok denecek kadar az olduğu ve yeni okulların yapıldığı bildirilirken, Kolonya’da “usûl-i cedide üzere” eğitim verildiği ve Kozani’de müterakkî mektepler bulunduğu aktarılmıştır.⁵⁰⁸

Bölgenin nüfusuyla ilgili bilgiler, Kayalar’ın dört bin nüfuslu bir İslam kasabası, Kozani’nin sekiz bin nüfusa sahip olduğundan ibarettir. Bölge halkının çoğunlukla ziraatle uğraştıkları belirtilmiştir.⁵⁰⁹ Bunun yanında Kolonya’nın nüfusunun “yirmi bin raddesinde” olduğu aktarılmıştır. Coğrafi konumla ilgili bilgilerde ise, yine Kolonya’nın, Manastır vilâyetinin sınırında ve Yanya vilâyetinin “hududu ittisâlinde” olduğu ve halkın, bahçıvanlık, ziraat ve hayvancılıkla geçindiği ifade edilmiştir.⁵¹⁰

Vergi türü olarak sadece öşür vergisinden bahsedilmiş, bunun yanında kaçak eşya ithalini engellemek adına gümrüklerde yapılacak olan bir düzenlemenin detaylarına yer verilmiştir.⁵¹¹ İktisadî hayatı ilgilendiren bir diğer haber ise, yeni tedavüle konulan 5 ve 10 liralık paralar hakkındadır.⁵¹²

⁵⁰⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Altmış bin kuruş vâridâta mâlik olan belediye bugüne kadar nezâfet ve tahârete lüzûmî derecede ehemmiyet vermemiş idiyse de Kaymakam izzetlü Şahin Saki Beyefendi’nin eser-i himmeti olarak ana lağımları inşâsına ve külliye harâb olan kaldırımların tecdiden ve muhtac-ı tamirat olanların tamiren yaptırılmasına mübâşeret olunmuştur.” Nr. 777, 22 Temmuz 1899.

⁵⁰⁶ Nr. 1522, 10 Ağustos 1901.

⁵⁰⁷ Nr. 1524, 12 Ağustos 1901.

⁵⁰⁸ Nr. 777, 22 Temmuz 1899.

⁵⁰⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Kozani, bin dört yüz hânede takriben sekiz bin nüfusa hâvi, Manastır vilâyetinin en latif bir kaza merkezidir. Ahâlisi hemen umûmiyetle çalışkan ve ziraatle meşguldürler. Müterakkî mektepleri vardır.” Nr. 777, 22 Temmuz 1899.

⁵¹⁰ Nr. 1540, 28 Ağustos 1901.

⁵¹¹ Nr. 1130, 10 Temmuz 1900.

⁵¹² Nr. 1522, 10 Ağustos 1901.

Devlet işleriyle ilgili haberlerin yer aldığı iki mektubun birincisinde azledilen memurların isimleri verilmiş,⁵¹³ ikincisinde ise çalışmalarını başarıyla yerine getiren memurlardan bahsedilerek, “bütün Osmanlıları takdirlerle hayretlere müstağrak eyledikleri” ifade edilmiştir..⁵¹⁴

1.22. Mısır Hidivliği (1805-1914)

1517 yılında Yavuz Sultan Selim’in Ridâniye Muhârebesi ile Osmanlı hâkimiyetine giren Mısır topraklarında, 1805 yılından itibaren Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın bağımsız hareket etmeye başlamış⁵¹⁵ ve neticede 1866’da Mısır veraset usûlü Kavalalı hânedânı lehine değiştirilerek, hânedân üyelerine “hidiv” ünvanı verilmiştir. İç işlerinde serbest, dış işlerinde Osmanlı İmparatorluğu’na bağlı olan Mısır Hidivliği, I. Dünya Savaşı ile birlikte İngilizler tarafından ele geçirilmiş ve yerini Mısır Sultanlığı’na bırakmıştır.⁵¹⁶

Taşra mektuplarında, Mısır’dan gönderilen 3 mektup bulunmaktadır. 24 Teşrin-i Evvel 1900 – 24 Ağustos 1901 yılında neşredilen bu mektuplar, Kâhire başlığı altında yayınlanmıştır. Söz konusu mektupların tamamı imzasızdır.

Mısır, barındırdığı kültürel miras ve coğrafi açıdan önemli bir konumda bulunması sebebi ile, insanlık tarihinin her döneminde değerini korumuştur. “Taşra Mektubu” başlıkları altında bölgeye dâir sadece üç mektup yayınlanmasına karşın, mevcut bilgi ve haberlerde, Mısır Hidivliği’nin sosyal, kültürel ve siyasi yaşantısını yansıtmaları bakımından kayda değer veriler yer almaktadır. Kültürel hayat, sağlık, iletişim, bayındırlık ve siyasi haberler, işlenen konulardan bazılarıdır.

İktisadî hayatla ilgili haberlerde, tütünden alınan vergi miktarından bahsedilmekte, o seneki vergi geliri ile önceki yılın geliri kıyaslanarak, aradaki artış

⁵¹³ Nr. 1522, 10 Ağustos 1901.

⁵¹⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Hüsni-i imtizac ne güzel, ne âli, ne kadar değerli bir haslet-i memdûhadır. Hele umûr-ı devlet ve ümmet uhdelere tefviz ve emânet olunmuş olan me'murîn-i mülkiye ve askeriyyenin yek-vücûd olarak icraatından hukuk-ı devlet ve memleketin dil- hâh-ı âli dâiresinde vikâyesi esbabının istikmâline çalışmalarından öyle hârikalar, öyle âsâr-ı hayriye hâsıl olur, ki bütün Osmanlıları takdirlerle memzûc-i hayretlere müstağrak eyler.” Nr. 1130, 10 Temmuz 1900.

⁵¹⁵ Seyyid Muhammed Es-Seyyid, “Mısır”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXIX, 2004, s. 563.

⁵¹⁶ Hilal Görgün, “Mısır”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXIX, 2004, s. 570-71.

rakamsal verilerle kanıtlanmaktadır. Bu haberin arkasından bir uyarıya yer veren muhabir, “Memâlik-i Şâhâne’nin enfes tütünleri” yerine, bazı sigara üreticilerinin “Yunan’ın küflü tütünlerini muz yapraklarıyla karıştırdıktan sonra dehân-ı İslambolî” adı altında halka sattıklarını ifade etmektedir.⁵¹⁷ Bunun yanında, “maden kömürü”nün fiyatının arttığı belirtilen mektupta, Kâhire ve İskenderiye hava gazı şirketlerinin “metreküp” fiyatını beşten ona çıkarmayı planladıkları bildirilmektedir. Kâhire’deki Bank-ı Osmânî’nin “mükemmel bir dâireye” nakledilişi ve Mısır Millî Bankası’nın “eylül-i efrencînin yirmi yedinci günü” icra edilen açılış töreni, iktisadî hayata dâir diğer haberlerdir.⁵¹⁸

Gayrimüslimlere dâir haberlerde, iki İtalyanın tartışmasından bahsedilmekte, kavganın büyüyerek taraflardan birisinin diğerini, “başına bir sandalye fırlatarak” yaraladığı belirtilmekte,⁵¹⁹ bir başka mektupta ise, Mısır Rum Ortodoks Patriği Futyos Efendi’nin İskenderiye’ye gittiği aktarılmaktadır.⁵²⁰

Sağlık konusunu ilgilendiren bilgi ve haberlerde, “Almanyalı meşhur doktor Koh’un Kâhire’ye geldiği belirtilmekte ve “batınlarından birbirine mülâsık” olarak doğan bebeklerden bahsedilmektedir. Yapılan inceleme sonucunda bu iki çocuğun bir midesi olduğunun ortaya çıktığı belirtilen mektupta, “Doktor Morrison” tarafından çekilen fotoğrafların “encümen-i tıbbâ” verildiği bildirilmektedir.⁵²¹

Hukukî işlere dâir bir haber yer almakla birlikte, bu yazıda, bir çocuğu kurtarmak üzere Nil Nehri’ne atlayan bir kişinin boğulması üzerine varislerine

⁵¹⁷ Nr. 1236, 24 Teşrin-i Evvel 1900.

⁵¹⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Hartum’da inşâ kılınacak Mısır Millî Bankası’nın vaz-ı esâs-ı resmî geçen Eylül-i efrencînin 27nci günü Miralay Derac Bey’in riyâseti tahtında erbâb-ı maarif ve sanâyiden müteşekkil bir heyet hâzır olduğu halde pek mutantan sûrette icrâ kılınmıştır.” Nr. 1231, 19 Teşrin-i Evvel 1900

⁵¹⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Kâhire’de iki İtalyan münâzaa ederlerken orada bulunan polis te’lif-i beyne çalışmak üzere bunlara yaklaşmış ise de İtalyan’ın biri o sırada diğerinin başına bir sandalye fırlatarak tehlikeli sûrette cerh eylediğinden mecrûh hastaneye ve cârih konsoloshâneye nakl olunmuşlardır.” Nr. 1236, 24 Teşrin-i Evvel 1900.

⁵²⁰ Nr. 1231, 19 Teşrin-i Evvel 1900.

⁵²¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Kâhirede sakine Suriyeli bir kadın batınlarından birbirine mülâsık olarak iki çocuk doğurmuş ve muâyene neticesinde bu iki çocuğun bir midesi olduğu anlaşılmıştır. Doktor Morrison tarafından alınan fotoğrafları encümen-i tıbbâ verilmiştir.” Nr. 1536, 24 Ağustos 1901.

verilecek olan para miktarının, “Mısır Dâhiliye Nezâreti”nce yirmi lira olarak belirlendiği belirtilmektedir.⁵²²

İletişim hakkındaki veriler, posta güvenliği ile ilgilidir. Kâhire Postanesi’ne gelen taahhütlü kitap paketleri ve zarflar arasında bazı değerli taşların bulunduğu ve bu taşların sahibine geri yollanarak, iki kat vergi alındığı ifade edilmektedir.⁵²³

Taşra mektuplarında, vilâyetlerin genelinde, siyasî hayata dâir haberlere pek rastlanılmamasına karşın, Kâhire’den gelen bir haberde, bölgenin siyasî durumuna dâir sıcak bilgiler yer almaktadır. “Hıttâ-i Mısıriyye ve Habeşistan” arasındaki hudut meselesinin çözülememesinden dolayı “harp alâmetleri”nin baş gösterdiğini aktaran muhabir, askerî teçhizat ve sevkiyat için gerekli para sağlanamaması üzerine, Düyûn-ı Umûmiye sandığından borç alınmasının kararlaştırıldığını aktarmaktadır.⁵²⁴

Kültürel hayatla ilgili bilgiler, halkın esrar alışkanlığı ve Mısır’ın eski âdetlerinden olan, Nil’e para atma âyini hakkındadır. “Esrarkeşlik iptilâsının en ziyâde tekessür ettiği Mısır”da, hükûmet tarafından alınan tedbirlere karşılık bu kötü alışkanlığın önüne geçilemediği belirtilmekte, İskenderiye zâbıta memurlarının “iki bin kıyye kadar esrar” ele geçirdiği ifade edilmektedir. “Nil-i mübâreğe para atmak âyin-i mahsûsu”nun Ağustos’un on beşinde “ber-mu’tad” icra edildiği aktarılan mektupta, arkasından sabaha kadar “askeri muzikası ile davul ve zurna” çaldırıldığı belirtilmektedir.⁵²⁵

1805 yılından beri özerk bir devlet olmasına karşın, Mısır’da da cülûs kutlamalarının es geçilmediği görülmektedir. “Mütekarrübü’l-hülûl” olan cülûs

⁵²² Nr. 1236, 24 Teşrin-i Evvel 1900.

⁵²³ Nr. 1236, 24 Teşrin-i Evvel 1900.

⁵²⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Hıttâ-i Mısıriyye ile Habeşistan miyânında tahaddüs eden hudut meselesi hükûmeteyn beyninde itilâf-ı efkâr hâsıl olacak bir sûrette halledilemediğinden mısır ile Habeş arasında harp alâmetleri baş göstermiştir. Teçhizat ve sevkiyât-ı askeriye için Mısır Harbiye Nezâreti Mâliye Nezâreti’nden aradığı parayı bulamadığından Düyûn-ı Umûmiye sandığından akd-i istikrâza karar vermiştir.” Nr. 1231, 19 Teşrin-i Evvel 1900.

⁵²⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Mısırcâ âdât-ı kadîmeden olduğu üzere ... denilen Nil-i mübâreğe para atmak âyin-i mahsûsu geçen Ağustos-ı efrencinin on beşinci gecesi ber-mutad icrâ olunmuştur. leyle-i mezkûrede tâ-be-sabah il’âb-ı nâriye endaht edilmiş ve askerî muzikasıyla davul ve zurna çaldırılmıştır.” Nr. 1536, 24 Ağustos 1901.

yıldönümü için, Kâhire'deki Ezbekiye Bahçesi ve İskenderiye'de bulunan Komiserlik Dairesi gibi bazı yerlerin “tezyin” edildiği bildirilmektedir.⁵²⁶

1.23. Musul Vilâyeti (1878-1914)

1514 Çaldıran Savaşı'ndan sonra Osmanlı hâkimiyetine giren Kuzey Irak bölgesinde yer alan Musul vilâyeti, tarihin dört ayrı döneminde imparatorluk tarafından yönetilmiştir.⁵²⁷ 1878 tarihinde müstakil bir vilâyet haline getirilen Musul vilâyeti, 1894 tarihli Musul Salnâmesinde yer alan bilgilere göre, 3 sancak ve 13 kazadan oluşmaktadır.⁵²⁸

Mâlûmat gazetesinde yer alan taşra mektuplarında, Musul vilâyetinden gönderilen mektup sayısı 20'dir. 1898-1901 yılları arasında imzasız olarak neşredilen bu mektupların 18'i Kerkük, 2'si Musul başlığı altında yayınlanmıştır.

İktisadî hayatla ilgili bilgi ve haberler, mektuplarda yer alan bilgilerin çoğunluğunu oluşturmaktadır. Coğrafi ve stratejik anlamda, önemli bir bölge olan Musul vilâyeti, komşu ülkeler için de özel bir anlam taşımakta idi. Rumeli ve Anadolu'dan Bağdat'a, Bağdat'tan Dersaadet'e gidecek olan eşya, posta gibi birçok şeyin Kerkük yoluyla iletildiği, mektuplarda yer alan bilgiler arasındadır. Bu yolun ticarî önemi anlatıldıktan sonra, sel taşkınlarından dolayı zaman zaman sorunlar yaşandığı belirtilerek, bunların detaylarından bahsedilmiştir.⁵²⁹ İktisadî hayatla ilgili bir başka konu, para birimlerinin değeri hakkındadır. Musul'da kullanılan paranın değeri İstanbul ile kıyaslanarak rakamsal bilgiler verilmiş; aradaki farkın giderilmesi için devletin gereken düzenlemeyi yapması talep edilmiştir.⁵³⁰

⁵²⁶ Nr. 1536, 24 Ağustos 1901.

⁵²⁷ Sinan Maruf, “Osmanlı Döneminde Musul ve Şehrizar (Kuzey İran) Vilayetlerinin Sosyal ve İktisadî Durumu (1831-1914)”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1997, s. 1.

⁵²⁸ A.e. s. 22.

⁵²⁹ Nr. 646, 12 Mart 1898.

⁵³⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Memâlik-i Vesîa-i Şâhâne'nin bilâ-istisnâ her cihetinde bir türlü okka-kıyye vardır. Fakat en başlıcası, herkesin bileceği İstanbul kıyyesidir. Bu da kadimden beri devletçe kabul olunmuş olmasındandır zannederim. Merkez-i mârifet olan İstanbul'da da ale'l-ekser eyâdi-i nasta İstanbul kıyyesi gizli ve aleni olarak isti'mal olunmaktaymış. 300 dirhemden ibâret olan bu kıyye farzâ bir şey 40 paraya alınıp satılmakta iken yine o şeyin 310 dirhemi 40 paraya yani bir kıyye-i aşarî 40 paraya resmen kontratlar da alınmaktadır. ... Mâ-haza arz ederim ki Mâlûmat muhbirleri tarafından her tarafça bu mesele tecrübe edilsin kıyas edilsin saha-i matbuata

Bölgenin coğrafî ve tarihî özellikleri hakkındaki bilgiler, Kerkük başlığı altında gönderilen iki ayrı mektupta yer almaktadır. Yer şekilleri isimleriyle belirtilmiş, yine rakamsal bilgiler verilerek, bölgedeki tarihî olaylara atıfta bulunulmuştur. Musul vilâyetinin genel özelliklerinin de yer aldığı bu mektuplarda, bölgenin nüfusu, barındırdığı askerî birlikler ve bölge halkın konuştuğu diller hakkında bilgi verilmiştir.⁵³¹

Musul vilâyetinin, mektuplarda yer alan haberler ışığında, eğitim noktasında geri kalmış bir bölge olduğunu söylemek zor değildir. Süleyman Hüsnü Paşa, on yıl öncesinde, Doğu vilâyetleri için bir “uygarlaşma” tasarısı geliştirdiyse de, bu tasarının⁵³², bölgenin sosyal ve siyâsal yapısından ötürü pratiğe dönüştürülemediği görülmektedir. Vilâyetten gelen bilgi ve haberlerde, bölgedeki okul sayısının azlığından bahsedilmekte, öğretmenlerin eğitimsizliği ve mekanın yetersizliği gibi sorunlardan yakınılmaktadır.⁵³³ Bir diğer haber ise, sınavların başlayacağı tarihle ilgilidir.⁵³⁴

Belediye işlerine dâir haberlerde, temizlik işlerinin ihmal edildiği bildirilmekte, evlerde tuvalet olmadığı için caddelerin kötü bir halde olduğu belirtilmektedir.⁵³⁵ Ayrıca, kabirlerin bakımsız bir halde olduğu ifade edilen bir haberde, gereken tedbirin alınması rica edilmektedir.⁵³⁶ Suların temizliğine dikkat edilmemesi ise, belediye hakkındaki bir başka şikayettir.⁵³⁷ Bunlara karşın, ilerleyen

arz edilsin eğer menfaat-i hazine evzân-ı ceddede ise işte isti'mal olunur. Atikte ise lisân-ı münâsiple menfaat-i hazinenin muhâfazası esbâbı istikmâl olunmalı.” Nr. 1301, 11 Nisan 1901.

⁵³¹ Nr. 528, 12 Teşrin-i Sâni 1898.

⁵³² Deringil, **a.g.e.**, s. 93

⁵³³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Musul'un bir bab inasa âit mektepten mâ-adâ ibtidâie nâmına Musul vilâyetinin ne elviye ne kaza ne de nevâhisinde hiçbir mektep yoktur. Bu vilâyette bulunan mektepler şunlardan ibârettir Musul'da birer bab idâdî-i mülkî, rüşdiye-i mülkiye, inas mektebi, Kerkük'te, Salâhiye'de, Revandiz'de, Erbil'de birer rüşdiye-i mülkiye, Süleymaniye'de birer rüşdiye-i askeriye ve mülkiye vardır. Kasabatta müteaddid mekâtib-i sıbyâniyye de vardır. Fakat mektepler bundan evvel ne imişlerse şimdi de yine o. Bir hatve olsun ileri gitmemişlerdir.” Nr. 697, 3 Mayıs 1899.

⁵³⁴ Nr. 1533, 21 Ağustos 1901.

⁵³⁵ Nr. 1499, 18 Temmuz 1901.

⁵³⁶ Nr. 1516, 4 Ağustos 1901.

⁵³⁷ Nr. 1499, 18 Temmuz 1901.

tarihlerde kaleme alınan bir mektupta, yeni belediye başkanının “birçok olumlu ıslah” yaptığı belirtilmiş, kabirlerle ilgili temizliğe başlandığı belirtilmiştir.⁵³⁸

Sağlıkla ilgili bilgiler, tek mektupla sınırlıdır. Ahalinin sıhhatinin kötü bir durumda olduğu belirtilerek, hastası olmayan evin “nâdir” olduğu ifade edilmiş ve “etibba-yı askeriye”nin halkın tedâvisi için gerekeni yapmadığı bildirilmiştir.⁵³⁹

Ziraî hayatı ilgilendiren konularla ilgili haberlerde susuzluk sorununa vurgu yapılarak, bölgeye acilen bir kanal yapılması gerektiği belirtilmiş ve vilâyetteki kuraklık “beliyyesinden” ancak bu şekilde kurtulmak mümkün olabileceği ifade edilmiştir. Bu suretle ekilecek pamuk, çeltik, bağ kütükleri ve yapılacak değirmenler sayesinde, “hazine-i servet-i milliye'nin terakkî” edebileceği ifade edilmiştir.⁵⁴⁰

Mektuplarda yer alan bir haberde, Kerkük bölgesinde bir nişan talimi sırasında, “âsâr-ı atîka” bir taş bulunduğundan bahsedilmektedir. Bu taşın tarihi değerinin bölgedeki antikacılar tarafından da onaylandığı belirtilerek, “Müze-i Hümâyûn”a aktarılması için gerekenin yapılması talep edilmektedir.⁵⁴¹

Musul vilâyetinde meydana gelen sıradışı olaylara da yer verilmiştir. Cebel-i Hamrin bölgesinden mum gibi bir madde çıkarıldığı ve bu madde eritilip vücuda sürüldüğünde, iç sıkıntısına iyi geldiği belirtilmektedir. Bir diğer haber de, Surhalil adı verilen bölgedeki dağdan koparılan küçük bir parçanın şeffaf hale geldiği hakkındadır.⁵⁴²

⁵³⁸ Nr. 1509, 28 Temmuz 1901.

⁵³⁹ Nr. 1499, 18 Temmuz 1901.

⁵⁴⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Masârif-i mezkûre mükemmel bir demir kapı ve kanalın hafri ve bir saat tulûndaki arâzide iki taraflı rıhtım inşâsı ve me'murîn-i fenniyye vesâire muhassasâtı içindir. Kanalın suyu Kerkük'ün vasatından mürûr eden ve sel suyuna mahsus bulunan derecede imrar ve rıhtım ise kasaba ma'muresini tuğyan-ı miyahtan muhafaza için inşâ olunacağından cihetinde kale arâzi-i hâliye emlak-ı mütenevvia inşâsı zımında satılsa masârifin kısm-ı ehemmini kapatır. Zap Nehri'nin yatağı Kerkük arâzisine nispeten yüz elli ve gayr-i mezru' olan birkaç karye-i cedide teşkiline müstaid bulunan arâzisinden yüzlerce metre yüksektir. Mezkûr kanal suyundan ibtidâ Kerkük'ün garb ü şimâl-i garbî cihetinde vâki' ekseri mahlûl ve bir kısmı tapulu ve hepsi mutarra yüzden mütecâviz ve şark cenûb-ı şarkî semtinde kâin mahlul ve tapulu ve birkaçından mâ-adâ yine cümlesi mutarra yüze karib kurânın arâzisi iskâ olunur. ... Zer' edilecek pamuk çeltik gibi mezruat ve gars olunacak bağ kütükleri ve ihdâs olunacak değirmen vesâire ise teâmül-i muhtelifdir. Bu karyelere su cereyanı halinde hâsılât bire bir artar.” Nr. 1463, 12 Haziran 1901.

⁵⁴¹ Nr. 1383, 24 Mart 1901.

⁵⁴² Nr. 1402, 12 Nisan 1901.

Hukukî işlerle ilgili bilgi ve haberler, Kerkük nüfus memuru Salih Efendi'ye yapılan saldırı teşebbüsünden⁵⁴³ ve beş nefer şefinin canlı olarak yakalanmasından ibarettir.⁵⁴⁴

Telgraf ve Postane İdaresi'nin açılışı, Kerkük'ten gönderilen bir mektupta detaylı olarak anlatılmıştır. Törende, paşalar, kumandanlar, memurlar ve halkın yanında papaz ve hahamların da resmî elbiseleri ile törende yer aldıkları bildirilmektedir. Tören sonunda “Pâdişâhım çok yaşa” duası yapılmış, kurbanlar kesilmiş ve şerbetler ikram edilmiştir.⁵⁴⁵

Mektuplarda yer alan bir diğer haber, bölgedeki madenler hakkındadır. Bölgeden kömür madeni çıkarıldığı ve bu kömürün develere yüklenerek Bağdat'a aktarıldığı bildirilmektedir.⁵⁴⁶

1.24. Rumeli-i Şarkî Vilâyeti (1878-1908)

1877-78 Rus Savaşı sonrası imzalanan Berlin Antlaşması ile oluşturulan Doğu Rumeli vilâyeti, 1885'te Bulgaristan Prensliği'nin hudutlarına dâhil edilmiş ve tam bağımsızlığını ilân ettiği 1908 tarihine kadar, Osmanlı hâkimiyeti altında kalmıştır.⁵⁴⁷ Aynı zamanda Rumeli-i Şarkî olarak da anılan bu vilâyet, Filibe,

⁵⁴³ Nr. 1400, 10 Nisan 1901.

⁵⁴⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Beş nefer şefinin derdesti zımnında Süvâri Miralayı Reşid Beyefendi tarafından gönderilen kuvve-i zâbıta merhumâtı sâye-i muvaffakiyyet-vâye-i hazret-i şehriyârîde hayyen derdest ederek mahfûzan merkez-i livaya isâl ve adliyyeye teslim olunmuşlardır.” Nr. 650, 17 Mart 1898.

⁵⁴⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Seyyit Hüseyin Samih Efendi taraflarından dahî bir nutk-ı belîğ irâdıyla duâ-yı füzûnî-i ömr ü ikbâl-i hazret-i kiti-sitânı ref'-i bar-gâh-i cenâb-ı radd-i müteall kılınmış ve muzika bandosu dahî üç defa (Pâdişâhım çok yaşa) şartıyla hâzirûn âmin-han olarak müteâkiban kurbanlar ve şerbetler içilerek resm-i küşâda nihâyet verilmiş ve dâire-i mezkûrenin inşâsı ve hüsn-i itmâmı husûsunda sa'y ü gayreti meşhud olan Posta ve Telgraf Müdürü rifatlı Neşet Efendi'nin himemât-ı vâkıası şâyân-ı takdir bulunmuştur.” Nr. 1385, 26 Mart 1901.

⁵⁴⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bir de kazâ-yı mezkûr civârında dört beş cebel daha vardır ki baştan başa kömür madeni ile memlûdur. Gariban ve aşâyir bu dağlardan istedikleri kadar kömür ihraç ve develere tahmil ederek Bağdat'a nakl ü fûruht etmektedirler.” Nr. 1402, 12 Nisan 1901.

⁵⁴⁷ Metin Hülagü, “1897 Osmanlı-Bulgar İttifakı”, **Prof. Dr. Ramazan Şeşen Armağanı**, Haz. Emine Uyumaz, Süleyman Kızıltoprak, İstanbul, İsar Vakfı Yay., 2005, s. 173.

İslimye, Eski Zağra, Tatarpazarcığı, Burgaz ve Hasköy olmak üzere altı sancaktan oluşmaktadır.⁵⁴⁸

Mâlûmat gazetesinde yayınlanan taşra mektuplarında, Rumeli-i Şarkî vilâyetini ilgilendiren 4 mektup yer almaktadır. 5 Mayıs 1899 – 14 Teşrin-i Evvel 1900 tarihleri arasında imzasız olarak neşredilen bu mektupların 3'ü Karlovo ve 1'i Filibe başlığı altında yayınlanmıştır.

Mektuplar muhtevâ yönünden incelendiğinde, sosyal ve kültürel yaşantıya dâir oldukça sınırlı sayıda bilgi bulunduğu görülmektedir. İktisadî hayat, bayındırlık, eğitim ve cülûs kutlamaları, mektuplarda işlenen konuları oluşturmaktadır.

İktisadî hayat, her toplumun gündelik hayatını ilgilendiren en önemli dinamiklerden bir tanesidir ve bu bağlamda bölgeden gönderilen mektuplarda, ticaret ve ihracata dâir bilgilerin geniş yer tuttuğu görülmektedir. Her sene gerçekleştirilen Bal Panayırı ve Hayvan Panayırı'ndan bahsedilen mektuplarda, ziyaretçiler fazla olmasına rağmen alışverişte durgunluk olduğu bildirilmiştir.⁵⁴⁹ Gülcülüğün oldukça yaygın olduğu belirtilen Karlovo'da, kazanın idaresini temin eden şeyin gül ziraatı olduğu ifade edilerek, gül yağının Avrupa ve Amerika tarafından revaçta olduğu aktarılmıştır. İhrâcâtla ilgili rakamsal verilerin detaylı olarak sunulduğu bu mektupta, bahçeleri istilâ eden tırtıllardan da bahsedilerek, hava durumu vesâire gibi gül ziraatini olumsuz olarak etkileyen etkenlere de yer verilmiştir.⁵⁵⁰

Bayındırlık alanında yapılan yatırımlara da yer verilen mektuplarda, belediye hastanesinin resmî açılışının yakında yapılacağı bildirilmiş, Karlovo-Filibe bağlantı yollarının tamirine devam edildiği aktarılmıştır.⁵⁵¹ Halkın bazı camileri tamir ettiği,

⁵⁴⁸ Yusuf Halaçoğlu, "Bulgaristan", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. VI, 1992, s. 398.

⁵⁴⁹ Nr. 824, 7 Eylül 1899.

⁵⁵⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Gül mahsûlü - Karlova kazası gül mahsûlünce Kazanlık kazası şu son senelerde haylice geçmiştir. Kazamızın başlıca servet ve idâresini temin eden gül ziraatı olup bundan üç sene evvelisine gelinceye kadar mahsulâtın bereketi ve yağın Avrupa ve Amerikaca revaç bulması zürrai bir derece daha teşvik ve tergibe medâr olduğundan evvelkinden bir kat ziyâde gül bahçesi yetiştirmelerini mücib olmuştur." Nr. 699, 5 Mayıs 1899.

⁵⁵¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Karlovo'yu Filibe, Kazanlık, İzladı kasabalarına rapt eden şoselerin tamiratına devam olunmaktadır. Kasabanın plan ve harita-i mevkîyyesini 14 bin frank mukâbilinde almaya bâ-kontrato me'mur bulunan mühendisler de ikmâl-i vazife etmek üzeredirler." Nr. 824, 7 Eylül 1899.

yine bu haberler arasındadır. Kaza merkezine üç saat mesafede olan Karahisarlı ılıcasından da bahsedilerek, bu kaplıcanın “sıhhiyece” muayene olunarak Ferecik kaplıcaları gibi hastalıklara faydalı olduğunun anlaşıldığı belirtilmiş, tamir faaliyetlerine yakın zamanda başlanacağı ifade edilmiştir.⁵⁵²

Eğitime dâir haberler okulların durumuyla ilgilidir. Mekteb-i ibtidâînin genişletmesi için tekrar inşa edileceği belirtilmekte, Edirne Dârü'l-Muallimîni'nden mezun bir öğretmenin bölgeye geleceği aktarılmaktadır.⁵⁵³

1899 yılında gönderilen bir mektupta, cülûs kutlamalarına yer verilmiştir. Bulgaristan Prensliği altında bulunan ve içişleri açısından Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olmayan bu vilâyette, cülûsla ilgili tören ve eğlencelerin, diğer vilâyetlerdeki gibi icra ediliyor olması önemli bir detaydır. Karlovo'dan gönderilen bir mektupta, cülûs kutlamaları ile ilgili haberlere yer verilmiş, törenler, eğlenceler ve çevre süslemeleri detaylı bir şekilde aktarılmıştır. Öyle ki, Bulgar ileri gelenlerinin bile “Yaşasın Sultânımız” sözlerini tekrar ettikleri belirtilmiştir.⁵⁵⁴ Bu durumda, II. Abdülhamit'in Bulgar halka karşı sürdürdüğü olumlu ve yumuşak siyasetin⁵⁵⁵ etkisi, şüphesiz, büyüktür.

1.25. Selanik Vilâyeti (1867-1912)

⁵⁵² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Merkez-i kazaya üç saat mesafesi olan Karahisarlı ılıcası bir hayli senelerden beri harap olup köylülere çamaşırlarını yıkamaktan başka bir faydası yokken bu kere mezkûr ılıcanın suyu sıhhiyece muayene olunacak Ferecik ılıca suları gibi ilel ü emrâza nâfi olduğu tebeyyün etmiş ve tamirat-ı lâzımasına başlanacağı haber alınmıştır.” Nr. 824, 7 Eylül 1899.

⁵⁵³ Nr. 824, 7 Eylül 1899.

⁵⁵⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Velî-nimet-i bî-minnetimiz pâdişâh-ı âlem-penah ve şehinşâh-ı adâlet-iktinah efendimiz hazretlerinin cülûs-ı meymenet-me'nûs-ı hümâyûn-ı hazret-i şeyriyârîleri rûz-ı feyrûzunu şeref-i müsâdif olan geçen perşembe günü saat altı raddelerinde bilcümle ahâli-i İslamiyye mekteb-i rüşdiyede hâzır oldukları ve mekâtib-i rüşdiye ve ibtidâiye şâkirdanı saf beste-i ihtiram bulundukları halde menkabe-i vilâdet-i cenâb-ı risâlet-penâhî tilâvet ve akîbinde Müftü faziletli Hafız Mehmet Râci Efendi Hazretleri cânibinden tezâyüd-i ömr ü ikbâl ü tevâfur-i şân ü iclâl-i hazret-i hilâfet-penâhîyi mutazammın bir duâ-yı belîğ ve rüşdiye mektebi müdürü mekremetlü Behçet Efendi tarafından makama münâsip bir makale ve şâkirdan taraflarından evsaf ve mahâmid-i celîle-i cenâb-ı cihan-bânîye dâir kaside ve manzûmeler kıraat olunduğunu müteâkip umum tarafından dahî üç kere “Pâdişâhim çok yaşaa” duâ-yı mefruz-edâsı tekrar-ı ale't-tekrar isâl-i kabul-gâh-ı rabb-i müteal kılınmış ve hâzirün ve şâkirdan şeker ve şerbetler ikrâmıyla telziz-i dimağ ve tatbib-i kulûb ve mesruriyyet-i hâtırları celb olunmuştur.” Nr. 823, 6 Eylül 1899.

⁵⁵⁵ Hülâgü, a.g.e, s. 173.

1394 yılında II. Murat tarafından fethedilerek Osmanlı hâkimiyetine giren Selanik, farklı din ve milletten insanların, yüzyıllarca uyum içinde yaşadığı kozmopolit bir bölge olma niteliğini taşımaktaydı. 19. y.y. Osmanlısı'nda imparatorluğun en önemli iki vilâyetinden bir tanesi olan Selanik vilâyeti, Selanik, Serez (Siroz), Drama ve Taşöz olmak üzere 4 sancaktan oluşmaktaydı.⁵⁵⁶

Mâlûmat gazetesinde yer alan taşra mektuplarında Selanik vilâyetini ilgilendiren 212 mektup bulunmaktadır. Bütün vilâyetlerden gönderilen 1041 mektubun yüzde yirmiye yakınının Selanik'ten gönderilmiş olması, vilâyetin o dönem için arz ettiği önem açısından dikkat çekicidir. 1898-1901 yılları arasında yayınlanan bu mektupların 164'ü Selanik, 15'i Kavala, 16'sı Siroz, 2'si Taşöz, 2'si Toyran 1'i Karaferye, 1'i Köprülü, 1'i Vodina, 1', Tikveş, 1'i Yenice, 1'i Gevgili, ve diğer 1'i Aynaroz'dan gönderilmiştir. 202 mektubun 8'inde imzaya yer verilmiştir ve bu imzalar, "Refet", "Yenikapı Mahallesi Ahâlisinden ve Selanik Gurebâ Hastanesi'nden Mehmet", "Siroz Tercümanı Halil Ulvi", "Selanik Hamza Bey Cami- i Şerifi Müezzini Ahmet Şevki", "Karaferye Tahrirât Kâtibi Sabri", "Halil Rafet", "Selanikten: I. Adli" ve "İmza mahfuzdur" şeklindedir. Ayrıca mektuplardan bir tanesinin imza kısmında, "Müteaddid mühürleri hâvidir." ifadesi yer almaktadır.

Selanik; Balkanlar, Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kesişme noktası olması sebebiyle, sosyal, siyâsal, ticarî ve kültürel açıdan özel bir bölgeydi. Vilâyetten gönderilen mektuplar, hem sayılarının fazla olması hem de bölgenin sahip olduğu ayrıcalıklı konum açısından, dönemin Osmanlısı'nı yansıtan birçok bilgi ve haber içermektedir. Bu bilgi ve haberler, konu bakımından genel olarak sınıflandırıldığında en çok işlenen başlıkların, belediye işleri, eğlence, eğitim, Mâlûmat gazetesi ve diğer gazetelerde sürdürülen çeşitli konulardaki tartışmalar, iktisadî hayat, bayındırlık, sosyal ve kültürel yaşantı, sağlık, edebî hayat, ulaşım, vakıf işleri ve gönüllü yardım faaliyetleri olduğu görülmektedir.

Vilâyetin genel özelliklerinin aktarıldığı mektuplarda detaylı bilgi yer almamakla birlikte, çoğunlukla bölgenin özel konumuna vurgu yapılmıştır. Kavala

⁵⁵⁶ Mehmet Ö. Alkan, **İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Selanik'ten İstanbul'a Terakki Vakfı ve Terakki Okulları 1877-2000**, İstanbul, Terakki Vakfı Yay., 2003, s. 37.

ve Vodina kasabaları hâricinde, coğrafi özelliklere yer verilmeyen mektuplarda, Kavala'nın üç tarafı denizlerle örtülü "müterakkî" bir kasaba,⁵⁵⁷ Vodina'nın ise, yüksek bir tepe üzerinde, havası güzel, meyvesi bol, "terakkîye müsteid" bir yer olduğu ifade edilmiştir.⁵⁵⁸ Selanik'in üç şimendifer merkezi olduğu aktarılmış,⁵⁵⁹ Siroz'un Manastır, Yanya, Edirne, Üsküp kadar "şöhret ve cesâmete mâlik" bir şehir olduğu belirtilmiştir.⁵⁶⁰ Nüfus bilgisi olarak, sadece Köprülü kasabası ile ilgili bilgi verilerek, kasaba nüfusunun on beş bin olduğu bildirilmiştir.⁵⁶¹

Belediye işleri hakkında çok yönlü bilgilerin verildiği mektuplarda, hizmetlerin kalitesine dâir değerlendirmeler sıkça yer almaktadır. Çoğu yerde, bu hizmetlerin yetersiz olduğu belirtilmekte, büyük beylik konaklarının önlerinde temizliğe dikkat edilmesine karşın,⁵⁶² mahalle aralarının çamur deryası halini aldığı⁵⁶³ ve sokaklarda çizmesiz gezmenin imkansız olduğu bildirilmektedir.⁵⁶⁴ Belediyenin toplum sağlığını tehdit eden konularda dahi dikkatsiz olduğunun aktarıldığı mektuplarda, halka kesimi düzgün yapılmamış keçi ve zayıf kuzu etleri satıldığı ifade edilmektedir. Hatta, denetimsizlikten ötürü, domuz eti ve koyun&sığır etinin ayrı kesilmesine dâir nizamnâme olmasına rağmen, Müslüman halkın alışveriş yaptığı yerlerde bu etlerin aynı tezgahda satıldığı bildirilmekte; Ramazan ayında yollanan bu mektupta, bu ayın hürmetine söz konusu durumun düzeltilmesi rica edilmektedir.⁵⁶⁵

⁵⁵⁷ Nr. 546, 30 Teşrin-i Sâni 1898.

⁵⁵⁸ Nr. 1082, 23 Mayıs 1900.

⁵⁵⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Selaniğimiz - mâlûmunuzdur ki üç şimendifer hattı merkezi olmak ve büyük bir bender-gâh-ı ticâret bulunmak mülâsebesiyle ehemmiyet-i mahsûsayı hâiz bir şehirdir. Bu şehri şehrin yakın vakitte, hava gazı su kumpanyası tramvay gibi müessesât-ı ümran-perverâneye mâlik olduğu gibi, şimdi de mükemmel bir liman ve rıhtım ile bir kat daha iktisâb-ı şeref ve ümran etmek üzere bulunuyor." Nr. 574, 28 Kânun-ı Evvel 1898.

⁵⁶⁰ Nr. 1303, 2 Kânun- Sâni 1901.

⁵⁶¹ Nr. 1143, 23 Temmuz 1900.

⁵⁶² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Biraz da belediyesinin intizamsızlığından bahsedelim: Belediyenin vâridâtı iki yüz elli, üç yüz lira raddesinde ise de mahalle içleri, varoş civârı, İslam mahalleri ve çarşı mevkîi müstesnâ olmak üzere yalnız pazar günleri hükûmet civârı ve bazı büyük beylik konak önlerinde fevkalâde tanzîfât ve tathirâta dikkat ve itinâ ediliyor!" Nr. 1082, 23 Mayıs 1900.

⁵⁶³ Nr. 1274, 1 Kânun-ı Evvel 1900.

⁵⁶⁴ Nr. 1302, 1 Kânun-ı Sâni 1901.

⁵⁶⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Belediye nizamnâmesinde lahm-i hınzırın behemehal ayrı bir mahalde zebh ve fûruhtu hakkında sarâhat-nâme varken Kalamaria Kapısı civarındaki kasap dükkanlarının bazısında koyun sığır etiyle birlikte bey' edilmekte olduğu maa't-teessüf görülüyor. Sabahtan akşama kadar oralarda gezip duran belediye me'murları görmüyorlar mı

Hastalıkların önlenmesine dâir tedbirlerde de yetersizlikler yaşanmaktadır. Verem tehlikesine karşın belediyenin sokakları süpürürken dikkat etmediği bildirilerek İsviçre'deki uygulamalar örnek olarak gösterilmektedir.⁵⁶⁶ Bunun yanında, düzenlemenin de ötesinde, satışı tamamen engellenmesi talep edilen “mikrop mecma”ı tütünler’e de yer verilmiştir.⁵⁶⁷ Emlâk işleri, mektuplarda bahsedilen bir başka konudur. İstanbul Çarşısı’ndaki bazı yerlerin istimlâk dolayısıyla yıkıldığı fakat inşaatın devam ettirilmemesinden dolayı ortalığın yıkık dökük bir halde kaldığı ve çarşının “Langaze Ovası”na döndüğü belirtilmektedir.⁵⁶⁸ Şehir içi düzenlemelere dâir bir başka haberde, Selanik Su Kumpanyası Müdürü’nün, “her türlü masârifi tarafından tevsiye edilmek üzere” bütün sokakların başına Türkçe-Fransızca sokak isimleri yazılması ve ev ve dükkanlara numara verilmesi için belediyeye başvurduğu fakat belediyenin bu talebi reddettiği aktarılmaktadır.⁵⁶⁹

Belediye bütçesi, belediye hakkında sorgulanan bir başka konudur. Hizmetlerdeki eksiklikler tek tek sıralandıktan sonra, belediyenin 25-30.000 arası yıllık geliri olduğu ve bu paranın nereye sarf edildiğinin anlaşılamadığı ifade edilmektedir.⁵⁷⁰ Şehiriçi ulaşımdaki sıkıntılar, gündelik hayatı etkileyen en büyük sorunlardan bir tanesidir. 2-3 yaşlarındaki çocukların araba ya da tramvay altında kaldıkları,⁵⁷¹ arabacıların arabalarını tramvay hattı üzerinde bırakarak ulaşımı sekteye uğrattıkları bildirilmektedir.⁵⁷² Şehir içi güvenliğe dâir aktarılan haberler de ise, mahalle aralarında silahlı bekçi olmamasından⁵⁷³ ve zâbıta sayısının

yoksa nizâmât-ı belediyeyi bilmiyorlar mı?.. Bu mâh-ı mübarekte hiç olmazsa o civardan lahm tedarîği mecburiyetinde bulunan ahâlinin ta Tahtakale'ye kadar şedd-i rahla mecbur edilmemeleri zımnında belediye riyâsetinin himmetine intizar olunur.” Nr. 1303, 2 Kânun-ı Sâni 1901.

⁵⁶⁶ Nr. 570, 24 Kânun-ı Evvel 1898.

⁵⁶⁷ Nr. 1046, 17 Nisan 1900.

⁵⁶⁸ Nr. 769, 14 Temmuz 1899.

⁵⁶⁹ Nr. 1207, 25 Eylül 1900.

⁵⁷⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bazı mahallerde fenerden eser görülüyor. Verilen istid’âlar bir faydayı müntic olmuyor. Yalnız mehtaplı gecelerde insan bu ihtiyaçtan vâreste kalıyor. Tuhafına bakınız fener için bir mahalden istid’â verilmişti. “Fenerimiz bu kadar cülûs-ı hümayûndan sonra mübâya'a edeceğiz” cevabı verildi. Cülûs-ı hümayûn geçince müracaat edildi. “Mübâya'a ettik fakat daha gelmedi, denildi. Birçok zaman geçti tekrar müracaat edildi. O zaman “Başka bir istid'a yazınız” dediler. O da yazıldı bir fayda istihsâl edilemedi. Yine vukû bulan müracaatta “Bugünlerde birçok fenerler rezk edecektik istid'ayı kaybettik” demesinler mi? Belediyemizin senevî vâridâtı 25000 ile 30000 lira arasında bulunuyor. Bu kadar para nerelere sarf olunuyor. Anlayamıyoruz.” Nr. 631, 24 Şubat 1899.

⁵⁷¹ Nr. 1531, 19 Ağustos 1901.

⁵⁷² Nr. 1465, 14 Haziran 1901.

⁵⁷³ Nr. 1165, 14 Ağustos 1900.

yetersizliğinden bahsedilmiştir.⁵⁷⁴ Olumsuz haberler kadar olumlu haberlerin de yer aldığı mektuplarda, Selanik'in beş-on yıl önceki haline nazaran şimdiki hali "şehir-i latif" olarak tarif edilmekte,⁵⁷⁵ ve adı birkaç mektupta minnet ve şükranla anılan Belediye Başkanı Hamdi Bey'in⁵⁷⁶ inşa ve tamir ettirdiği mekanlara dâir detaylara yer verilmektedir.⁵⁷⁷

19. y.y. Osmanlısı'nda eğitimde modernleşmenin başlangıcı Tanzimat'a dayanmakla birlikte, yeni sistemin yaygınlaşması II. Abdülhamit dönemine rastlar. Birçok alanda yeni yatırımlara çok hızlı bir şekilde devam edilen bu dönemde, mevzu bahis yeniliklerin ilk uygulandığı merkezlerden birisi olan Selanik, eğitim alanında gerçekleştirilen atılımlar açısından da diğer vilâyetler arasında farklı bir konuma sahiptir. Selanik'ten konuyla ilgili gelen bilgi ve haberler, bu durumu kanıtlamakta, birçok konuya bir arada yer verildiği görülmektedir. Kozmopolit bir yapıyı barındıran vilâyette, yabancı okullara dâir bilgiler oldukça fazladır. Selanik'in meşhur özel okullarına oldukça geniş yer verilen mektuplarda, Mekteb-i Feyz-i Sıbyan övülmekte,⁵⁷⁸ Alyans İsrailiyet Mektepleri'nin Osmanlıca eğitimdeki başarısından bahsedilmektedir. Alyans Okullarının Mûsevi okulu olmasına karşın üç Türkçe öğretmeninin çalıştığı belirtilmekte,⁵⁷⁹ diğer gayri müslim okullarda da "İsân-ı Osmânî" eğitimine azamî önem verildiği ifade edilmektedir.⁵⁸⁰ Mektuplarda adı en fazla geçen ve birkaç mektup boyunca süren bir tartışmada söz konusu olan eğitim kurumu, Terakki Mektebi'dir. Mektep hakkında iki taraflı haberlerin yer aldığı mektuplarda,⁵⁸¹ okula dâir övgüler ağır basmaktadır.⁵⁸² Nümûne-i Terakki,⁵⁸³

⁵⁷⁴ Nr. 1464, 13 Haziran 1901.

⁵⁷⁵ Nr. 1242, 31 Teşrin-i Evvel 1900.

⁵⁷⁶ Nr. 909, 1 Kânun-ı Evvel 1899.

⁵⁷⁷ Nr. 1436, 16 Mayıs 1901.

⁵⁷⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Rüşdî tahsili için bundan daha fazla ne istiyorsunuz? Tahsilini tezyide heveskâr olanlar için de mekteb-i idâdinin kapıları her zaman küşadedir. Yoksa ne istersin, Almanca mı? Terakkinin her lisânı talim edecek kadar vüs'at ü müsâadesi bu kadar sanırım! Tevzi-i mükâfât-ı resminde -Eğer isbât-ı vücûd ettiyse- muharrir-i varaka elbette görmüş, mektebin terakkiyât-ı âhiresini takdir etmiştir. Aksini ispat ederse tabii ben mahcup kalacağım. Fakat herkes ikrar eder ki biz Mekteb-i Feyz-i Sıbyan ve Mekteb-i Terakki ile iftihar ederiz." Nr. 778, 24 Temmuz 1899.

⁵⁷⁹ Nr. 753, 28 Haziran 1899.

⁵⁸⁰ Nr. 1515, 3 Ağustos 1901.

⁵⁸¹ Nr. 781, 26 Temmuz 1899.

⁵⁸² Nr. 797, 11 Ağustos 1899.

⁵⁸³ Nr. 1465, 14 Haziran 1901.

Yâdigâr-ı Terakki ve Feyziye Mekteb-i Feyz-Meksebi,⁵⁸⁴ mektuplarda adı geçen diğer özel okullardır.

Eğitim kurumlarının oldukça çeşitli olduğu vilâyette, Hamîdi Sanâyi Mektebi,⁵⁸⁵ Mekteb-i Rüşdî-i Askerî ve cülûsun 25. yıldönümü münâsebetiyle açılan Yâdigâr-ı Terakki Ticaret Mektebi'nden bahsedilmiş,⁵⁸⁶ Kavala'da, gönüllü yardımlarla bir kız okulu⁵⁸⁷ ve idâdî mektep inşa edileceği haber verilmiştir.⁵⁸⁸ Eski usûl eğitim kurumları olan medreseler hakkında sadece bir mektupta haber yer almakta ve 25 kişiye icazetname verildiğinden bahsedilmektedir.⁵⁸⁹ Okullar kadar, eğitim sistemine dâir fikirlerden de bahsedilen mektuplarda, her eli kalem tutanın “talim-i fûnûna mecbur” olduğu ifade edilmiş, Fransa, Almanya, İsviçre eğitim sistemlerinden örnekler aktararak, Selanik'te eğitimin kaydettiği mesafe, özel okullardaki gelişmeler ışığında örneklendirilmiştir.⁵⁹⁰

Sağlıkla ilgili haberlerde mektup sayısı çok fazla olmamasına rağmen, oldukça detaylı bilgiler yer almaktadır. Yalancı doktorların geniş yer tuttuğu mektuplarda, doktorluğu şapkasız icra edemeyeceğini söyleyen ve “halkı Frenkvârî kıyafetle aldatan” bir şahıstan,⁵⁹¹ boğaz hastalığına yakalanan bir çocuğu türlü gayri tıbbî usûllerle tedavi etmeye çalışan “kocakarılar”dan,⁵⁹² hamile kadınlara yanlış

⁵⁸⁴ Nr. 1494, 13 Temmuz 1901.

⁵⁸⁵ Nr. 1492, 11 Temmuz 1901.

⁵⁸⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “... Hükûmet Konağı'nın arka yüzünün nâzır olması ve daha ilerisinde Sancak konağı civarında Mekteb-i Rüşdî-i Askerî ile Feyziye ve yirmi beşinci sene-i devriye-i hazret-i pâdişâhî münâsebet-i celilesiyle bir nişâne-i ubûdiyyet olmak üzere iâneten hamîyyet-mendân ile tesis ve inşâsı mukarrer bulunan “Yâdigâr-ı Terakki” Ticâret Mektepleri'nin bir kıymet-i manevîyye bahş edeceği tabii bulunması hasebiyle zaten mevcut olan revnâğı bir kat daha attırmıştır.” Nr. 1242, 31 Teşrin-i Evvel 1900.

⁵⁸⁷ Nr. 546, 30 Teşrin-i Sâni 1898.

⁵⁸⁸ Nr. 581, 4 Kânun-ı Sâni 1899.

⁵⁸⁹ Nr. 548, 2 Teşrin-i Evvel 1898.

⁵⁹⁰ Nr. 796, 10 Ağustos 1899.

⁵⁹¹ Nr. 1151, 31 Temmuz 1900.

⁵⁹² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Zavallı yavrucağız güya boğaz hastalığına tutulmuş zannıyla “komşu nine” davet edilir, fakat komşu nine deyip de geçmemeli evvelâ gayet iri vücutlu, kalın parmaklı bir kadın olduğunu öğreniniz! Bir de çocuğu kemâl-i ihtiramla nine kadına verdiler, daha çocuğu alır almaz tabib-i hâzık gibi “Ah yazık evladım az daha boğulacaktı” diyerek cebinden bir nişadır kutusu çıkardı. O nâzik parmağını güzelce nişadıra buladı -o koca parmak çocuğu değil beni bile korkutuyordu- “Komşu nine sakın parmağını çocuğun boğazına kadar mı sokacaksınız” sualime karşı “Evet evladım baksan aa gözleri kızarmış vücûdu titriyor” cevâb-ı sevâbını! aldım. Çocuğu bu girdaptan kurtarmak için çok ısrar ettim.” Nr. 1103, 13 Haziran 1900.

tedavi uygulayarak ölümlerine sebep olan “mutatabbibler”den bahsedilmiştir.⁵⁹³

Siroz’dan gönderilen bir mektupta, çeşitli olumsuzluklar aktarıldıktan sonra, Siroz’un Fırka-i Hümayûn’a merkez olduğu ve bölgeye gelen “pek çok etıbbâ-yı hazika-yı askeriye” ile durumun yavaş yavaş düzeldiği ifade edilmiştir.⁵⁹⁴

Sağlık alanındaki yatırımların II. Abdülhamit döneminde çok yönlü olarak devam ettiği bilinmektedir. Bu sağlık ağının önemli bir parçası olan bakteriyologlarla ilgili bilgilerin de yer aldığı mektuplarda, Selanik vilâyeti bakteriyoloğu Kimyâger Mazhar Bey’in gümrüklerde ve günlük hayatta sabun, un, vazelin,⁵⁹⁵ ilaç⁵⁹⁶ gibi çeşitli maddelerle ilgili yaptığı teftiş haberlerine geniş yer verilmiştir. Toplum sağlığının korunması için önerilerin de yer aldığı mektuplarda, büyük hortumlarla her saat çevrenin sulanması, sıhhiye müfettişleri tarafından ilaçlama yapılması,⁵⁹⁷ hamam, berber gibi yerlerde kullanılan örtü vesâirenin etüv makinesinde dezenfekte edilmesi gibi tekliflere yer verilmiştir.⁵⁹⁸

Bir liman şehri olan Selanik’ten gönderilen mektuplarda sağlıkla ilgili yer alan bir diğer konu, gemilerin limana girmesinden önce yapılan sağlık denetimi yani “pratika”yla ilgili haberlerdir.⁵⁹⁹ Ayrıca, oruçlu olduğu için hasta numarası yaparak hastaneye yatan ve davranışlarıyla hastalara rahatsızlık veren bir “yalancı hastalar” gürûhundan bahsedilmiştir.⁶⁰⁰ Gayrimüslimlere dâir yer alan bir haberde, Müsevilerin ev değiştirme mevsiminin geldiği ve bu evlerin kiraya verilmeden önce dezenfekte edilmesi gerektiği, zirâ söz konusu hanelerden verem gibi birçok hastalık bulaşması söz konusu olduğu ifade edilmiştir.⁶⁰¹ Eczacılığı ilgilendiren mektuplarda

⁵⁹³ Nr. 1340, 9 Şubat 1901.

⁵⁹⁴ Nr. 1326, 25 Kânun-ı Sâni 1901.

⁵⁹⁵ Nr. 1417, 27 Nisan 1901.

⁵⁹⁶ Nr. 1356, 25 Şubat 1901.

⁵⁹⁷ Nr. 1454, 3 Haziran 1901.

⁵⁹⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Birçok defalar arz ettiğimiz gibi her türlü tezyinât-ı beldeden daha evvel piş-i nazar-ı dikkatte bulundurarak o sûrette hareket etmek icâb-ı haldendir.

Mesela, hamamlar, perukarlar, bakkallar, aşçı, kasap ve sebzeciler dâima nazar-ı dikkatte bulundurulmalıdır. Hamamların peştemal vesâire takımlarını sık sık etüv makinesine götürülerek tebhira tabi tutmam lâzımdır. Perukarlar pişgir ve önlükleri için de aynı muâmelede bulunmak hayru’l-umûrdur. Bakkalların temizliğe alıştırılması, aşçıların kaplarını sık sık kalaylatmaya mecbur tutulması, kasap ve sebzecilerin temizliğe riyeti hıfzu’s-sihha-i memleket nokta-i nazarınca hâiz-i ehemmiyet-i fevkalâdedir.” Nr. 1123, 3 Temmuz 1900.

⁵⁹⁹ Nr. 1274, 1 Kânun-ı Evvel 1900.

⁶⁰⁰ Nr. 1327, 26 Kânun-ı Sâni 1901.

⁶⁰¹ Nr. 1538, 26 Ağustos 1901.

ise, eczacı tayini için yapılan bir müsâbaka hakkında bilgi verilmiş,⁶⁰² 41 eczaneye yapılan teftiş sonucu birkaçı hariç hepsinin muntazam olduğu bildirilmiş⁶⁰³ ve bir başka mektupta ise İtalya Eczanesi'nin teftiş edilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁶⁰⁴

Bayındırlıkla ilgili haberler, su sorunu ve inşa edilen yeni yapılar etrafında şekillenmektedir. Kavala ve Tikveş'te "susuzluk yüzünden pek ziyâde sıkıntı çekilmekte" olduğu bildirilmekte,⁶⁰⁵ sorunun çözümü için iki kasabada da "iâne cem'ine başvurulduğu" ifade edilmektedir. Fakat Kavala'da bir mühendis bulunmamasından ötürü, meselenin halledilemediği aktarılmıştır.⁶⁰⁶ Teknik yetersizliklerden ötürü bayındırlık hizmetlerinin olması gerektiği kadar düzgün icra edilemediği bir başka yer Gevgili'dir. Kasabanın bir haritası olmadığından, evlerin gelişi güzel inşa edildiği, caddelerin istikâmetine ehemmiyet verilmediği ifade edilmektedir.⁶⁰⁷

Bunların yanında, mektuplarda, inşası devam eden ya da henüz tamamlanan yapılara da yer verilmiştir. Selanik Liman ve Rıhtım Kumpanyası'nın inşa ettirdiği gümrük deposu, yolcu salonu, siper duvarı,⁶⁰⁸ "iâne" toplanılarak yapılan Kışla-i Hümâyûn⁶⁰⁹ ve cami⁶¹⁰, Yalılar'da inşa edilen deniz hamamları⁶¹¹ bunlardan bazılarıdır. Deniz araçlarının yapımına da yer verilen mektuplarda, "Şihab Torpido- yı Hümâyûnu'nun mükemmelen tamir edildiği" aktarılmıştır.⁶¹²

İktisadî hayat, toplumun gündelik yaşantısının ana damarlarından bir tanesidir. Bu mihvalde, mektup sayısı oldukça fazla olan Selanik'ten gönderilen

⁶⁰² Nr. 485, 30 Eylül 1898.

⁶⁰³ Nr. 886, 8 Teşrin-i Sâni 1899.

⁶⁰⁴ Nr. 1167, 16 Ağustos 1900.

⁶⁰⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Tikveş'in merkezi olan Kavadar kasabasında yukarı mahallelerin çeşmeleri bir seneden beri harap bir halde olup kasabada susuzluk yüzünden pek ziyâde sıkıntı çekilmekte olduğundan eski suyun yeniden isâlesi maksadıyla keşf, bilâhare belediye dâiresinde eşraftan mürekkep bir komisyon teşkiliyle iâne cem'ine mübâderet edilmiştir." Nr. 1218, 5 Teşrin-i Evvel 1900.

⁶⁰⁶ Nr. 546, 30 Teşrin-i Sâni 1898.

⁶⁰⁷ Nr. 777, 22 Temmuz 1899.

⁶⁰⁸ Nr. 1175, 24 Ağustos 1900.

⁶⁰⁹ Nr. 1148, 28 Temmuz 1900.

⁶¹⁰ Nr. 1436, 15 Mayıs 1901.

⁶¹¹ Nr. 792, 6 Ağustos 1899.

⁶¹² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Liman me'muru "Şihab" Torpido-yı Hümâyûn'u mükemmelen tamir edilerek denize indirilmiştir. Bugünlerde makinesinin prova olunacağı haber alındı." Nr. 1294, 24 Kânun-ı Evvel 1900.

haberlerde, konuyla ilgili geniş bilgiye yer verilmiştir. Ticaretle ilgili birçok usûlsüzlüğe dâir haberlerin yer aldığı mektuplarda, bütün vapur acentelerini idaresi altına alarak müşterilerden olması gerekenden fazla para talep eden bir Mûsevi'den,⁶¹³ ispiro, çıra suyu ve benzeri maddelerle yalancı sirke yaparak halkın hayatını tehlikeye sokan sirke satıcılarından,⁶¹⁴ terazilerin ayarsız olmasından ötürü ekmek ağırlıkları ile ilgili yaşanan sıkıntılardan bahsedilmiş,⁶¹⁵ Emtia-i Dâhiliye Gümrüğü'nde yaşanan yolsuzluklara yer verilmiştir.⁶¹⁶

Kaçakçılık, iktisadî yaşantının gerçeklerinden bir diğeridir. Tütün mağazalarındaki kaçak tütünler,⁶¹⁷ meyhane ve bakkal dükkanlarında gizlice satılan “müskirat” yani İslam dinine göre haram içecekler,⁶¹⁸ sarraf dükkanlarında yine gizlice satılan Macar piyango biletleri,⁶¹⁹ bahsi geçen bu ürünlerden bazılarıdır. Bunlara ilâveten, “Sırbistan Teehhül Şirketi” adında bir kurum aracılığıyla insanların dolandırıldığı bildirilmiş, sonraki mektuplarda konu hakkında detay verileceği belirtilmesine rağmen, bu bilgiyle yetinilmiştir.⁶²⁰ Ticaret fikrine dâir yazıların kaleme alındığı mektuplarda, ticaretin “bir memleketin ruhu” olduğu ifade edilmiş⁶²¹ ve Osmanlılar arasında ticaretin neden gelişmediği sorusuna cevap aranmıştır.⁶²²

Yabancı sermayeden de bahsedilen mektuplarda, Dersaadet'teki bir ticarethânenin Avusturya'daki fes fabrikaları ile iştirak ederek Osmanlı'daki fes satışını hakimiyeti altına aldığı belirtilmiş, imparatorlukta yeteri kadar fabrika bulunmamasından ötürü millî servetin büyük zarar gördüğü ifade edilmiştir.⁶²³ Sigortacılık, mektuplarda bahsi geçen bir diğer konudur. Yangın olaylarının çok sık

⁶¹³ Nr. 776, 21 Temmuz 1899.

⁶¹⁴ Nr. 1347, 16 Şubat 1901.

⁶¹⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Noksanü'l-vezn diye toplattırılan ekmeklerden dolayı pek ziyâde, bazılarının göre, ekmeklerin veznince noksan bulunmadığı halde mahzâ terazinin ayarsız olmasından dolayı yolsuzluklar cereyân ediyormuş. Halbuki belediye müfettişi Bekir Efendi ekmek veznine me'mur edilse hayli de istifâde olur zannederim. Belediyenin Salih Efendi nâmında diğer bir müfettişi daha varsa da dâire-i belediyeye ancak üç ayda bir uğruyor.” Nr. 1281, 11 Kânun-ı Evvel 1900.

⁶¹⁶ Nr. 871, 24 Teşrin-i Evvel 1899.

⁶¹⁷ Nr. 1524, 12 Ağustos 1901.

⁶¹⁸ Nr. 1272, 29 Teşrin-i Sâni 1900.

⁶¹⁹ Nr. 1356, 25 Şubat 1901.

⁶²⁰ Nr. 1271, 1 Kânun-ı Evvel 1900.

⁶²¹ Nr. 1494, 13 Temmuz 1901.

⁶²² Nr. 1046, 17 Nisan 1900.

⁶²³ Nr. 819, 2 Eylül 1899.

yaşandığı Selanik’te, işleri iyi gitmeyen tüccar ve esnafın dükkanlarını yakarak,⁶²⁴ sigortadan para aldıkları ifade edilmektedir. Selanik’te birçok “ecnebî harik sigorta kumpanyalarının acentalarının” bulunduğu ve yangının kasti olarak çıkarılmasının ispatı zor olduğu için, ticari hayatı iyi gitmeyen kişilerin yanında harap hanesini yenilemek isteyenlerin de bu yola başvurduğu belirtilmektedir.⁶²⁵

Avrupa’ya sınır olan Selanik vilâyetinden gelen haberlerde, ihracat ve ithalata dâir birçok bilgi yer almaktadır. Avrupa’dan ithal edilen malların kontrolleri ile ilgili çeşitli haberlere yer verilmiş, zaman zaman, kontrolü gerçekleştirilen mallarda bulunan “sıhate muzır” maddelere dâir listeler verilmiştir. Bunun tersi olarak, “ekle gayr-i sâlih” malların usûlsüz bir şekilde İmparatorluğa sokulması⁶²⁶ ve gümrüklerde yapılan diğer yolsuzluklara dâir vukuatlar,⁶²⁷ yine gazete aracılığı ile ihbar edilmiştir. Orman Nezâreti’ne hitaben yazılan bir mektupta ise, Selanik’ten Avrupa’ya “külli miktarda” sevk edilen madenlerden bahsedilmiştir.⁶²⁸ Vergi ile ilgili bilgiler sınıflandırıldığında ise, mektuplarda bahsi en çok geçen vergi türü, Avrupa’ya gönderilmek üzere Memâlik-i Mahrûsa iskelesi üzerinden aktarılan mallardan alınan⁶²⁹ gümrük rüsumlarıdır.

Sanayi alanında bilgilerin de yer aldığı mektupların bir tanesinde Düyûn-ı Umûmiye tarafından yapımı yeni tamamlanan “koza-i harir fabrikası”ndan bahsedilmiş,⁶³⁰ bir diğerinde ise, Osmanlı matbuatının teşviği neticesinde, fes üretiminde yabancı şirketlerin piyasayı ele geçirmiş olmasına rağmen, “millî serpuşumuz olan fes imâline mahsus fabrika” yapımı için girişimde bulunan

⁶²⁴ Nr. 1435, 15 Mayıs 1901.

⁶²⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Çarşamba gecesi sabaha karşı Vardar Kalesi civarında yine bir harik vukû buldu. Bu yakında yangınlar birbirini takibe başladı. Hemen ekseriyetle harik, sigortalı hâne ve dükkanlardan zuhûr ediyor. Şehrimizde birçok ecnebî harik sigorta kumpanyalarının acentaları mevcuttur. Bu acenteler sigorta edilen emlak ve ukardan bir komisyon alıyor. Veleve bir hânenin, yahut dükkanda mevcut eşya-yı ticariyyenin kıymet-i hakikiyyesi yüz lira olsun. Acente komisyonunu fazlaca almak için sahibi kaç liraya sigorta edilmesini teklif ederse muvaffakat muhakkak!” Nr. 584, 7 Kânun-ı Sâni 1899.

⁶²⁶ Nr. 1444, 24 Mayıs 1901.

⁶²⁷ Nr. 1456, 5 Haziran 1901.

⁶²⁸ Nr. 1281, 11 Kânun-ı Evvel 1900.

⁶²⁹ Nr. 875, 28 Teşrin-i Evvel 1899.

⁶³⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Düyûn-ı Umûmiye’nin koza-i harir fabrikası ikmâl olduğundan kariben icrâ-yı resm-i küşâdı mukarrerdir.” Nr. 777, 22 Temmuz 1899.

sermâye-darlardan bahsedilmiştir.⁶³¹ Bu alanla ilginç bir haber ise, Emtia-i Ecnebiye Dairesi'ne giden ve buradaki sıcaktan çok bunalan bir muhabirin, sıcaklığın giderilmesi için çözüm önerisi hakkındadır. Muhabir, gemilerdeki gibi “manika” adı verilen hava boruları ile “şiddet-i harâretin önünü alabilmenin kabil olacağını” belirtmektedir.⁶³²

Ziraî hayata dâir haberlerde Köprülü'de fırtına sebebiyle meyve ve sebzelerin mahvolduğu, yüz kırk altı ağacın yere serildiği, bahçivancılık, bağcılık, şıracılıkla geçinen ve meyve ticareti yapan yüzlerce kişinin bu durumdan zarar gördüğü belirtilmiştir.⁶³³ Konuyla ilgili diğer mektupların tamamında kozacılıktan bahsedilmiş, her sene ipek kozası müsâbakası düzenlendiği belirtilerek, iki ayrı mektupta yarış hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Ziraatle ilgili bu yarışmanın dahi, Hükûmet Konağı'nın kabul salonunda yapılması ve bir bando muzikanın burada hazır bulunarak, ödül alanların ilanından sonra “Pâdişâhım çok yaşa” duasının tekrar edilmesi,⁶³⁴ padişahın halk üzerindeki otoritesinin istisnasız her organizasyon vesilesiyle ahaliye hatırlatılıyor olmasını göstermesi açısından önemlidir. Muhabir, kozacılığın ilerlemesi için yapılan bu yarışma sonrasında, katedilen mesafeyi görüp de iftihar etmemek, “dinini, devletini, sevgili padişahını seven Osmanlılar için kâbil midir?” diye sormaktadır.⁶³⁵

Selanik vilâyetinden gönderilen mektuplardan edindiğimiz bilgilerde dikkat çeken noktalardan bir tanesi, vilâyetteki eğlence anlayışının diğer bölgelere göre daha aktif ve oldukça çeşitlilik arz eden bir yapıda olmasıdır. Opera kumpanyalarının adına sıkça yer verilen mektuplarda, İtalyan Opera Kumpanyası,⁶³⁶ Vodvil Kumpanyası⁶³⁷ ve Osmanlı Dram Kumpanyası'nın⁶³⁸ sahnelediği piyesler, komedi ve

⁶³¹ Nr. 819, 2 Eylül 1899.

⁶³² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Sıcaklar hükmünü olanca şiddetiyle icrâ etmekte ve her türlü tedâbir-i sıhhiyeye tevessül buyurulmakta olduğu böyle bir sırada maazallah vahim hastalıkların zuhûruna sebep olması muhtemel olan bu halin ref'i esbâbına kemâl-i ehemmiyetle teşebbüs buyurulacağı şüphesiz bulunduğundan aciziniz de fikr-i kasrâneme göre buraya beş on lira masrafla gemilerde olduğu gibi “manika” tâbir olunur bizden ma'mul hava borularından birkaç tanesinin vaz'ı sûretiyle şiddet-i harâretin bir derece önü alınmak kâbil olacağını beyan ile hatm-i makkal eylerim.” Nr. 1151, 31 Temmuz 1900.

⁶³³ Nr. 1143, 23 Temmuz 1900.

⁶³⁴ Nr. 577, 31 Kânun-ı Evvel 1898.

⁶³⁵ Nr. 584, 7 Kânun-ı Sâni 1898.

⁶³⁶ Nr. 1167, 16 Ağustos 1900.

⁶³⁷ Nr. 1420, 30 Nisan 1901.

operalar hakkında bilgiler verilmiştir. Bir başka haber de, Gonzales idaresi altındaki bir diğer İtalyan Opera Kumpanyası'nın 45 kişilik bir ekiple Selanik'e geldiğine dâirdir.⁶³⁹

Eğlence hayatı ile ilgili olumsuz ve hoş karşılanmayan durumlara da yer verilen mektuplarda, Kolombo denilen kafeşantanda çalgıcı kızların “edep ve terbiye denilen hasaisten haberdar olmadığı” belirtilmekte, Polis İdaresi göreve çağırılmaktadır.⁶⁴⁰ Meyhaneler ve gazinolara da eleştiri oklarının yöneltildiği görülmekte, “Paris'te Viyana'da sokakta kalmış” kadınların “Koloni'de şantöz” adını aldığı belirtilmekte ve avuçlarla paraların israf edildiği aktarılmaktadır.⁶⁴¹ Bir başka mektupta ise bir adım daha ileriye gidilerek, “Kafeşantan denilince arz u nâmus hatırlarına gelmeyen bir takım âdât ve eşirra-yı zenân”ın hatırlara geldiği aktarılmaktadır.⁶⁴² Birçok vilâyette adı geçen ve çoğu zaman hakkında olumlu ifadelerin yer aldığı kafeşantanlar hakkında bu derece olumsuz yorumların sadece Selanik'ten gönderilen mektuplarda yer alması dikkat çekicidir.

Kumar ve piyango ile ilgili haberlerin de yer aldığı mektuplarda, bunların da hoş karşılanmadığı görülmektedir. Satışı yasak Almanya & Macar piyango biletlerinin Selanik'te revaçta olduğu belirtilmekte,⁶⁴³ kumar ve alkol alışkanlıkları yüzünden kişilerin düştükleri sefâletten bahsedilmektedir.⁶⁴⁴ Eğlence hayatının bir diğer boyutu mesîre gezintileri ve deniz hamamı eğlenceleridir.⁶⁴⁵ “Fevc fevc”e mesîrelere giden halk için, Hamîdi Mekteb-i Sanâyi Muzikası'nın Memleket Bahçesi'nde “ehviye-i latife ile terennüm-sâz olduğu” aktarılmaktadır.⁶⁴⁶

⁶³⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Havalar açıldığı gibi Osmanlı Dram Kumpanyası efrâdının da gözü gönlü açılıyor. Buraya gelen tiyatro ve kumpanyaları bu derece mazhar-ı rağbet olmamışlar idi. Halkın gösterdiği rağbete mukâbeleda bulunmak ancak istenilen tarzda oyun oynamakla mümkün olabileceği gibi temin-i menfaat nokta-i nazarından dahî yine böyle icâb eyler.” Nr. 1376, 17 Mart 1901.

⁶³⁹ Nr. 1454, 3 Haziran 1901.

⁶⁴⁰ Nr. 1165, 14 Ağustos 1900.

⁶⁴¹ Nr. 566, 20 Kânun-ı Evvel 1898.

⁶⁴² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “<Kafeşantan> denilince behemehâl hâtıra gelir ki orada arz u nâmus hatırlarına gelmeyen bir takım âdâtı ve eşirrâ-yı zenan kendi fikr-i fuhuş- kârânelerini tervic için çalışırlar ...” Nr. 1353, 22 Şubat 1901.

⁶⁴³ Nr. 1271, 1 Kânun-ı Evvel 1900.

⁶⁴⁴ Nr. 585, 8 Kânun-ı Sâni 1899.

⁶⁴⁵ Nr. 1123, 3 Temmuz 1900.

⁶⁴⁶ Nr. 640, 7 Mart 1899.

Tiyatro, Selanik'teki eğlence hayatının ayrılmaz bir parçasıdır. “Tiyatrolar sanâyi-i nefisedendir, mekteb-i edeptir” sözünü aktaran bir muhabir, Minak Efendi Kumpanyası'nın “Paris Paçavracısı” isimli dramından övgüyle bahsetmiş,⁶⁴⁷ bir başka mektupta ise aynı kumpanyanın “Paris Fukarası”, “İtimad-ı Emel-i Rikkat” ve “İki Öksüz Kız” adlı dramları, “ciddi bir mahâret-i sanatkârâne ile arz ettikleri” belirtilmiştir.⁶⁴⁸ Eden Tiyatrosu'nda “icrâ-yı lu'biyyat eden” Komik Atıf Efendi'den de bahsedilen mektuplarda,⁶⁴⁹ Siroz'da gösteri yapan bir Rum dram kumpanyasının şehirdeki “Rum kibar alemine bir eğlence” olduğu ifade edilmektedir.⁶⁵⁰

Dinî yaşantının söz konusu edildiği mektuplarda, Müslüman ve Hristiyanlarla ilgili haberlere yer verilmiştir. Birkaç mektup boyunca süren bir tartışmada, mektupların bir tanesinde, Hamza Bey Camii müezzinin ezan okumadığı belirtilerek, onun yerine çoluk çocuk ya da “asvât-ı kerîhe ashabı”nın ezan okuduğu bildirilmiş⁶⁵¹ ve bu mektuba cevap olarak, bizzat cami müezzinin imzasıyla, kendisinin hasta olmasından ötürü “150 kademeli minareye” çıkamadığını ifade eden bir haber yayınlanmıştır.⁶⁵² Hristiyan cemaati ilgilendiren bir mektupta ise, Siroz Metropolit'i'nin on kiliseyi kapatması üzerine konunun “sâye-i tac-dârî”ye yansıdığı ve kiliselerin tekrar halka açıldığı ifade edilmiştir.⁶⁵³ Frenk Mahallesi'nde Büyük Katolik Kilisesi'nin açılışının yapıldığı⁶⁵⁴ ve Yalılar'da “iâne” ile yapılan cami inşaatının bitmek üzere olduğu haberleri, konuyla ilgili imar faaliyetlerine dâir aktarılan bilgilerdir.⁶⁵⁵

Müslümanların dini hayatıyla ilgili diğer haberler, Ramazan ayı ile ilgilidir. Ramazan hilali tespit edildiği zaman top atılması adet olmasına rağmen, belediyenin bu masrafı fazla gördüğü belirtilen mektuplarda,⁶⁵⁶ yine belediye işlerine dâir

⁶⁴⁷ Nr. 610, 2 Şubat 1899.

⁶⁴⁸ Nr. 1539, 27 Ağustos 1901.

⁶⁴⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Komik Atıf Efendi idâresinde bir komedi kumpanyası bi'l-vürûd Tahtakale'de vâki “Eden” Tiyatrosu'nda icrâ-yı lu'biyyat etmekte ve birçok temâşa-gîr gelip gitmektedir.” Nr. 1298, 28 Kânun-ı Evvel 1901.

⁶⁵⁰ Nr. 1537, 25 Ağustos 1901.

⁶⁵¹ Nr. 1399, 9 Nisan 1901.

⁶⁵² Nr. 1423, 3 Mayıs 1901.

⁶⁵³ Nr. 1538, 26 Ağustos 1901.

⁶⁵⁴ Nr. 643, 10 Mart 1899.

⁶⁵⁵ Nr. 1436, 16 Mayıs 1901.

⁶⁵⁶ Nr. 1296, 26 Kânun-ı Evvel 1901.

haberlerde yer verdiğimiz üzere, Ramazan ayı olmasına rağmen, hınzır ve koyun, sığır etlerinin yan yana satıldığı ve belediyenin gereken teftişi yapmadığı bildirilmektedir.⁶⁵⁷ Ramazan öncesi hazırlıklardan da bahsedilerek, Tahtakale’de birçok tatlıcı dükkanı açıldığı bildirilmekte,⁶⁵⁸ ve sonraki günlerde gönderilen mektuplarda, sokakların kalabalıktan geçilmediği ve esnafın yüzünün güldüğü ifade edilmektedir.⁶⁵⁹ “Bir aylık rakıyı bir gecede tüketen” kişilerin Ramazan öncesinde oldukça arttığı aktarılan bir mektupta, bu şekilde kafayı tütsüleyen bir kişinin ipe asılı peştemali, bir adam sanması üzerine ateş etmesi ile ilgili hadiseye yer verilmiştir.⁶⁶⁰ Eğlence hayatıyla ilgili haberlerde ise, “orucu açar açmaz tavla başına, bezik önüne üşüşen”⁶⁶¹ kişilerden bahsedilmiş, Tahtakale Caddesi’nde “müteaddid kahveler” ve “Osmanlı Dram ve Komedi” kumpanyasının her akşam oynadığı “müzeyyen, ra’na bir tiyatro” olduğu aktarılmıştır.⁶⁶²

Vakıfların faaliyetlerine dâir haberler, tamamıyla olumsuzdur. Camilerin oldukça harap olduğu belirtilmekte, değil camide ibadet etmek, buralara girmenin bile mümkün olmadığı ifade edilmektedir.⁶⁶³ Evkaf ve Maarif Nezâretlerine hitaben kaleme alınan bir başka haberde, mekteb-i ibtidâînin kirasını çıkaramadığı bildirilerek, gerekenin yapılması talep edilmektedir.⁶⁶⁴

İktidarın görsel hale getirilmesi için sosyal hayatın birçok alanında çeşitli faaliyetler gerçekleştiriliyordu. Bunlardan bir tanesi olan “arma asma töreni”ne,

⁶⁵⁷ Nr. 1303, 2 Kânun-ı Sâni 1901.

⁶⁵⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Ramazan-ı şerif, arz-ı didâr-ı mefharet eylediğinden, tatlıcılar tatlı tatlı tedârikât ile şikem-perverânenin iştihâsını tezyid etmek esbâbına tevessül eyledi. Hükûmet Caddesi’nde, Tahtakale’de birçok dükkan açıldı. Tabaklar, tepsiler dizildi. Her şey hazırlandı. Hâsılı bir telaş, bir gürültü, bir tedârik ki insan bu aç gözlükleri görünce taaccüb etmemek kâbil olmuyor.” Nr. 591, 14 Kânun-ı Sâni 1899.

⁶⁵⁹ Nr. 1298, 28 Kânun-ı Evvel 1901.

⁶⁶⁰ Nr. 600, 23 Kânun-ı Sâni 1899.

⁶⁶¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Azıcık mülâhaza edelim: Ramazan-ı mağfiret-nişanda daha orucu açar açmaz tavla başına, bezik önüne üşüşmeki cevâmî’-i şerifede terâvih namazı eda olunurken civarındaki kahveleri, kıraathâneleri oyun patırtıları, münâzaalarıyla inletmek muvaffak-ı İslamiyyet midir. Şimdi insaf olunsun da düşünülün o güzelim kıraathânelerden kahvehânelerden bazıları sırf mütâlaaya tahsis olunca halkımız ezvâk-ı mütâlaadan hisse-dar ettirilmeye alıştırlırsa ezher cihet müstefid olmaz mıyız. Ta’mim-i maarif ve matbuat kaziyeye-i mühimmesi husûle gelince bu hatve-i terakki ve temeddün-i hakiki kimin hoşuna gîtmez?” Nr. 1274, 4 Kânun-ı Evvel 1900.

⁶⁶² Nr. 610, 2 Şubat 1899.

⁶⁶³ Nr. 1176, 27 Ağustos 1900.

⁶⁶⁴ Nr. 1265, 22 Teşrin-i Sâni 1900.

Kavala'dan gönderilen bir mektupta yer verilmiştir. Avusturya ve Macaristan devleti tebeasından tütün tüccarı Herzog ve kumpanyasının “saltanat-ı seniyyeye karşı ifa ettiği hidemât-ı sâdıkâneye mükâfaten”, genel müdür Mösyö Adolf'un yazıhânesine “arma-i hümayûn” asılması ile ilgili “hilâfet-penâhiden buyurulan müsaade üzerine” yapılan törenden bahsedilmiş, tören detayları ve Mösyö Adolf'un okuduğu nutkun aslına yer verilmiştir.⁶⁶⁵ Bir başka haberde ise, Toyran'a girişte, nöbetçilerin çadırları önünde dikili Osmanlı sancaklarından bahsederken, bu durum, insanın kalbini “neşve-dâr edecek bir manzara-i ulviyye” olarak nitelendirilmiştir.⁶⁶⁶

Muhtaçlarla ilgili iki haberin yer aldığı mektuplarda, ilaç ücretini temin edemeyen acizler için doktorlar tarafından reçeteler yazılması ve bu kişilerin eczanelerden bu suretle ilaç temin ederek, söz konusu ilaç ücretlerinin belediye tarafından eczacılara takdim edilmesi teklif edilmektedir.⁶⁶⁷ Bir diğer haber ise, acezenin iskanına mahsus bir evin gasp edilmesi hakkındadır.⁶⁶⁸

Kültürel hayatı ilgilendiren bilgi ve haberlerde, Selanik'in sosyal yaşantısını yansıtan belirgin izler bulmak mümkündür. Birçok mektupta, çocukların başı boş bir şekilde sokaklarda gezdiği bildirilmekte⁶⁶⁹ ve bu çocukların bazen yabancılara “taarruz ettiği” ifade edilmektedir.⁶⁷⁰ Sigara alışkanlığının yaygın olduğu vilâyette, sokaklardaki sigara atıklarını toplayan üç dört yaşındaki çocukların “kırk yıllık tiryaki gibi sigara tüttürdükleri” aktarılmaktadır.⁶⁷¹ İçki tüketimi ile ilgili birçok habere rastlanan mektuplarda, bakkal dükkanlarının “müskirat satmaları”ndan şikayet edilmekte,⁶⁷² hamam karşısındaki dükkana dokuz yaşlarında bir çocuğun

⁶⁶⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “<Mösyö Viks tarafınan irâd olunan nutkun sûretidir> Bir gûna liyâkat ve istihkâkım olmadığı halde Osmanlıların büyük pâdişâhı ve ihsân-ı bî- pâyânı cümle hakkında nâ-mütenâhî gâzi “Sultan Abdülhamit Han-ı Sâni” Hazretleri'nin şâyân buyurulduğum eltâf-ı mâlâ-nihâye ve inâyât-ı mütevelliyelerine zamimeten bu defa arma-i hümayûnlarının dahî müdür-i umûmisi bulunduğu Herzog Kumpanyası ticâretgâhına ta'lik edilmesine müsaade-i mekârim-âde-i hilâfet-penâhîleri erzânıyla da mazhar-ı taltif-i âli buyurulmaklığım madamü'l-hayat mûcib-i minnet-dâri olup bu mazhariyetten dolayı bilhassa zât-ı akdes-i hazret-i cihanbânilerine arz-ı levâzım-ı minnetdâri ederim ve bu lûtf-ı celîlin tebriği vesilesiyle şu resm-i bihinde hâzır bulunan zevât-ı kirâma da teşekkürler ederim.” Nr. 626, 21 Şubat 1899.

⁶⁶⁶ Nr. 783, 28 Temmuz 1899.

⁶⁶⁷ Nr. 1296, 26 Kânun-ı Evvel 1901.

⁶⁶⁸ Nr. 1379, 20 Mart 1901.

⁶⁶⁹ Nr. 572, 26 Kânun-ı Evvel 1898.

⁶⁷⁰ Nr. 1531, 19 Ağustos 1901.

⁶⁷¹ Nr. 1155, 4 Ağustos 1900.

⁶⁷² Nr. 1436, 16 Mayıs 1901.

dadandığı bildirilmektedir.⁶⁷³ Olimpos birası⁶⁷⁴ ve yaş tütün kullanımı,⁶⁷⁵ mektuplarda bahsi geçen diğer alışkanlıklardır. Siroz halkının kültürel hayatına dâir bilgilerin aldığı bir haberde, halkın yaylalara çıkmayı adet edindiği ve hatta, bunun “Sirozlular için bir iptila, mecburiyet halini aldığı” belirtilmiştir.⁶⁷⁶

Vilâyetin gündelik hayatına dâir haberlere de yer verilen mektuplarda, Selanik otellerinde simsar ve tercümanlık edenlerin güvenilir kişiler olmadıklarından bahsedilmiş,⁶⁷⁷ bir hırsızlık hadisesi üzerine, otellerde tercüman vesâireye başvurulduğunda kefil istenilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁶⁷⁸ Sosyal hayatla ilgili bir diğer konu, gündelik yaşantıda Osmanlıca yerine başka dillerin tercih edilmesidir. Sahipleri “Türk oğlu Türk olmasına rağmen” otellerine “Grand Otel gibi soğuk namlar takmaktan zevk alanlar” eleştirilmekte⁶⁷⁹ ve hademelerin şapkalarında sadece Fransızca yazıya yer verildiği bildirilmektedir.⁶⁸⁰ Müslüman kahvehanelerinde ise garsonların kahve vesâire ısmarlamak için Rumca bağırıldığı aktarılmakta, buna sebep olarak, “Rumca’nın daha şiveli” olduğunu söyledikleri belirtilmektedir.⁶⁸¹

“Spor” anlayışının en fazla geliştiği, belki de küçük çapta bir sisteme oturtulduğu tek vilâyet olan Selanik’te, sıkça düzenlenen faaliyetlerden bir tanesi “velospit müsâbakaları”dır. Farklı bisiklet yarışlarıyla ilgili taze haberlere yer verilen mektuplarda, yarış takvimine dâir bilgiler aktarılmakta,⁶⁸² hatta bir mektupta, Selanik Velodrom İdâresi’nin müsâbakalar için “Fransızca ve Rumcasıyla matbu’ neşreylediği ilannameler”den bahsedilmektedir.⁶⁸³ Müsâbakaların detayları verilen mektuplarda, “atlı, arabalı, yayan birçok ahâli”nin yarış mahaline gittiği

⁶⁷³ Nr. 1467, 16 Haziran 1901.

⁶⁷⁴ Nr. 1154, 3 Ağustos 1900.

⁶⁷⁵ Nr. 1446, 26 Mayıs 1901.

⁶⁷⁶ Nr. 1529, 17 Ağustos 1901.

⁶⁷⁷ Nr. 1460, 9 Haziran 1901.

⁶⁷⁸ Nr. 1469, 18 Haziran 1910.

⁶⁷⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Selanik’te de bâdi-i teessüf olacak bu gibi haller az değildir. Mesela müste’cirleri ced-be-ced Türk oğlu Türk olduğu halde isminde “Grand Otel” “Grand Otel Mısır” gibi soğuk namlar takmaktan zevk alanları gördükçe insan taaccübden kendini alamaz. “Büyük Otel” “Büyük Mısır Misafirhânesi” gibi tabiat-i milliyemize hoş gelecek cümleler varken lisânımızı böyle elfâz-ı garbiyye ile ağırlaştırmak müceb-i hande olacak münasebetsizliklerdendir.” Nr. 1259, 16 Teşrin-i Sâni 1900.

⁶⁸⁰ Nr. 1463, 12 Haziran 1901.

⁶⁸¹ Nr. 1484, 3 Temmuz 1901.

⁶⁸² Nr. 1123, 3 Temmuz 1900.

⁶⁸³ Nr. 1470, 19 Haziran 1901.

belirtilmekte, hanımlar için ayrılan bölümde, Müslüman kadınların “ecnebi familyalarını kat kat tecâvüz etmekte” oldukları, büyük bir övünme ile aktarılmaktadır. Yarışmanın adeta bir tören havasında icra edildiği görülen haberlerde, müsâbakanın, bando-i muzikanın “marş-ı ale’l-âl-i Hamîdi”yi terennüm etmesiyle başladığı bildirilmekte ve seyircilerden, yarışmacılara, davetli konuklardan yarış sonu verilen hediyelere kadar birçok bilgi aktarılmaktadır.

Beş-altı seneden beri faaliyet gösteren “Esportin Kulüp” isminde bir spor kulübünün varlığından bahsedilen mektuplarda, bir İngiliz Mösyö, tüccardan Ahmet Kapancı Efendizâde ve Mösyö Karasu isimli bir Mûsevi sayesinde bu mekanın günden güne “terakki ettiği” bildirilmektedir. Söz konusu kulüpte, “velospit koşturmak için güzel bir velodrom” ve “jimnastik ve oyuna müteallik bir hayli âlât ve edevât” bulunduğu belirtilmektedir. Haberi aktarılan bir yarış sonunda, bu kulüp heyeti tarafından verilen bir baloda “sabaha kadar eğlenildiği” ifade edilmiş ve “gelecek eylülde kadınların da müsâbakaya dâhil olmak üzere fevkalade bir müsâbaka icrâ edileceği” belirtilmiştir.⁶⁸⁴ 1900lerin Osmanlısı’nda binlerce kişinin önünde sergilenen Avrupalı bir faaliyete kadınların katılabilecek olması, dönemin özgürlük ortamını yansıtmaları bakımından oldukça önemli bir detaydır.

Gayrimüslimlerle ilgili haberler fazla sayıda olmamakla birlikte, çeşitli konularda bilgiler içermektedir. Katoliklerin bir bayramından bahsedilen bir mektupta, kilise ve Katolik Mektebi’nde icra edilen kutlamalara yer verilmekte,⁶⁸⁵ Mûseviler’in bayramı ve Bulgarlar’ın yortusuna dâir haberler aktarılan bir diğer mektupta, halkın “fevc fevc” Beşçınar Bahçesi’ne gittiği bildirilmektedir.⁶⁸⁶ Kırathanelerin söz konusu edildiği bir mektupta ise, Hristiyanların zevkine uygun gazinolar olmasına rağmen, Müslümanlar için düzgün bir kırathanenin olmadığı belirtilmiştir.⁶⁸⁷ Ticarî hayatla ilgili fikirlerin aktarıldığı bir haberde, Osmanlıların ticareti geliştirme konusundaki kayıtsızlıkları eleştirilmiş ve Mûsevi çocuklarının

⁶⁸⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “İşbu müsâbaka saat tam on ikide hitâma ermiş ve Esportin Kulüp heyeti tarafından mezkûr köşklere bir balo verilerek sabaha kadar eğlenilmiştir. Gelecek eylülde kadınlar da müsâbakaya dâhil olmak üzere fevkalâde bir müsâbaka icrâ edileceğini haber aldım. Ashâb-ı zevk ve safaya tebşir ile kesb-i şeref ve fâhir eylerim.” Nr. 758, 3 Temmuz 1899.

⁶⁸⁵ Nr. 1464, 13 Haziran 1901.

⁶⁸⁶ Nr. 1449, 29 Mayıs 1901.

⁶⁸⁷ Nr. 1303, 2 Kânun-ı Sâni 1901.

“beş on kuruşluk iğne iplik satarak namuskârâne gündeğilini” çıkarması takdir edilmiştir.⁶⁸⁸

Hukuk işlerine dâir haberlerde, devlet memurlarının yolsuzlukları hakkında bilgilere rastlanmaktadır. Vilâyet muhâsebe tetkik-i cedâvil memuru Mustafa Efendi’nin zimmetine geçirdiği 20 bin lira üzerine vukû bulan dava ve neticesinden bahsedilmiş,⁶⁸⁹ Kavala Müdüriyeti’nde meydana gelen yolsuzluk hadisesi için tayin olunan müdürlere verilen eksik bilgiden ötürü, söz konusu takibatın neticelendirilemediği ve durumun yetkili mercilere aktarıldığı bildirilmiştir.⁶⁹⁰ Memurlarla ilgili en çok yer teşkil eden ve birkaç mektupta sürdürülen tartışmlara konu olan haber, Selanik vilâyeti kimyâgeri Yüzbaşı Kamil Mazhar Bey hakkındadır.⁶⁹¹ Mazhar Bey’in gümrükten geçen malları kontrol ederken rapor için para istediği iddiası üzerine kaleme alınan çeşitli mektuplarda, kendisinin “muktedir, vazife-şinas ve Avrupa’da mükemmel bir tahsil görmüş müstakim bir tabip” olduğu belirtilerek, bu isnatların yersiz ve yalan olduğu ifade edilmiştir. Bir diğer haber, iflas etmiş olan Emin ve Yahya isimindeki iki tüccarın yargılanma süreçlerinin detayları hakkındadır.⁶⁹² Kendisine avukat süsü vererek dava vekilliği yapan şahıslardan da bahsedilen mektuplarda,⁶⁹³ konunun Adliye Nezâret-i Celîlesi’ne taşındığı ve gereken önlemlerin alınması için “emir buyurulduğu” belirtilmektedir.⁶⁹⁴

Adlî vakalardan bahsedilen haberlerde, Mûsevilerin Hamursuz Bayramı’nda hamursuz yapan iki kişi arasında çıkan tartışma neticesinde şahıslardan birinin diğerini bıçaklayarak öldürdüğü bildirilmiş,⁶⁹⁵ başka bir mektupta ise, yine Mûsevi

⁶⁸⁸ Nr. 1046, 17 Nisan 1900.

⁶⁸⁹ Nr. 584, 28 Kânun-ı Evvel 1898.

⁶⁹⁰ Nr. 1471, 20 Haziran 1901.

⁶⁹¹ Nr. 583, 6 Kânun-ı Sâni 1899.

⁶⁹² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Emvâl-i devletten yirmi kûsür bin lirayı kese-i ihtilâslarına derc ile âhiren pençe-i adalete giriftar olan ma’hud muhasebe-i vilâyât tetkik-i cedâvil me’muru Mustafa Efendi ile muflis Emin Yahya biraderler ticârethânesi efradından Emin Efendi hakkında vicâhen ve merkum Mustafa Efendi’nin diğer mahdumu olup fûrce-yâb-ı firar olan Yahya Efendi hakkında gıyâben icrâ kılınan tahkikattan evvel hitam bularak evrak-ı tahkikiyyeleri mahkemeye âidiyyesine tevdi kılınmakla emr-i muhâkemelerinin bu haftadan sonra icrâsı mukarrer bulunduğunu haber aldım.” Nr. 574, 28 Kânun-ı Evvel 1898.

⁶⁹³ Nr. 1516, 4 Ağustos 1901.

⁶⁹⁴ Nr. 1446, 26 Mayıs 1901.

⁶⁹⁵ Nr. 636, 3 Mart 1899.

cemaatinden bir şahsın bıçakla yaralandığı aktarılmıştır.⁶⁹⁶ Yanyalı Avukat İlya Efendi⁶⁹⁷ ve ticaretle uğraşan Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne mezunu İbrahim Ethem Bey'in katledildiğine⁶⁹⁸ dâir bilgi verilen mektuplarda, hırsızlık vakalarına da yer verilmiştir. Taşöz'de yaşayan zengin ve dul bir kadının evinde öldürülerek parasının⁶⁹⁹ ve Frenk Mahallesi'nde yaşayan Mösyö Bader'in bin lira kıymetindeki saatlerinin çalındığı bildirilmiştir.⁷⁰⁰

Muhâcirlere dâir haberler oldukça sınırlıdır. İstanbul'a gidecek olan seksen Bosna muhâcirinin vapura bindirilerek, istirahatleri için her şeyin yapıldığı bildirilmiş,⁷⁰¹ bir miktar muhâcirin daha "Şark Vapuru"na bindirilerek, yine "Der- bâr-ı şevket-karâr"a doğru yola çıktıkları aktarılmıştır.⁷⁰²

Edebî hayatla ilgili spesifik bir bilgi yer almamakla birlikte, iki ayrı mektupta "Ahmet Rasim Bey"e atıfta bulunmaktadır. Bu yazılar, eğitim⁷⁰³ ve ticaretin ilerlemesi⁷⁰⁴ ile ilgilidir.

Kıraathaneler hakkındaki bilgi ve haberlerde, kahvehane ve kıraathanelerden "gazete aşırın" hırsızların türediğinden bahsedilmiş, mektupların bir tanesinde bu şahıslar için "mütâlâa filokserası" tabiri kullanılmıştır.⁷⁰⁵ Aynı dönemde Şam'dan yazılan bir mektupta da aynı konuya yer verilmekte, Selanik'ten gönderilen mektuplarda da benzer durumun Selanik'te de yaşandığı bildirilerek, olayların vukû bulduğu kıraathanelerin adı verilmektedir.⁷⁰⁶ Bir başka mektupta, Kavala'daki kahve

⁶⁹⁶ Nr. 1328, 27 Kânun-ı Sâni 1901.

⁶⁹⁷ Nr. 1437, 17 Mayıs 1901.

⁶⁹⁸ Nr. 1262, 19 Teşrin-i Sâni 1900.

⁶⁹⁹ Nr. 632, 27 Şubat 1899.

⁷⁰⁰ Nr. 635, 2 Mart 1899.

⁷⁰¹ Nr. 1328, 27 Kânun-ı Sâni 1901.

⁷⁰² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Bir miktar muhâcir daha İdâre-i Mahsûsa'nın "Şark" Vapuru'na ırkâben Der-bâr-ı Şevket-karâr'a müteveccihen yola çıkarılmıştır." Nr. 1338, 7 Şubat 1901.

⁷⁰³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Birçok defalar Servet ve Mâlûmat'ta ve cerâid-i sâirede mekâtib-i hususiyemiz, bilhassa umûmiyet itibarıyla mekâtibimiz hakkında uzun uzadıya bahsedilmiş, bizim için hemen de söyleyecek bir söz kalmamıştır. Ahmet Râsim Bey tarafından mesele-i mezkûre sûret-i vâzihada teşrih edilerek Osmanlıların merhale-i terakkisi için güzel tespitler, muhâkemeli muvâzeneler yapıp ortaya dökülmüş, fi'l-hakika efkârâtta bir selâmet-i fitriyyeye mâlik olan muharrir-i mûmâ-ileyh hepimize hayret-bahş olacak mülâhazat ile tahsilin her fert için (bilâ-istisna) derece-i lüzumunu göstermiştir." Nr. 796, 10 Ağustos 1899.

⁷⁰⁴ Nr. 1494, 13 Temmuz 1901.

⁷⁰⁵ Nr. 1469, 18 Haziran 1901.

⁷⁰⁶ Nr. 1441, 21 Mayıs 1901.

nâmındaki dükkanların “umûmen meyhane” olduğu belirtilmiş, camiye yakın kahvehanelerdeki şamatadan ötürü camide namaz kılanların okuduklarını şaşırdıkları bildirilmiştir.⁷⁰⁷

Gazetelerin içeriği ve çeşitliliği ile ilgili yorumların da yer aldığı haberlerde, bir kıraathanede “mütenevvia-i cerâid-i Osmâniyye” olmaması ve birçok Mûsevi gazete bulundurması, kıraathanenin Müslüman müdâvimlerine “hürmetsizlik” sayılmış,⁷⁰⁸ bir başka gazetede ise Bahçeli Kahve’de “menâfi’-i akdes-i İslam ve Osmâniyye”yi gözetmeyen gazete bulunmaması eleştirilmiştir.⁷⁰⁹ Kıraathanelerle ilgili bir tartışmanın da yer aldığı mektuplarda,⁷¹⁰ Selanik’te mevcut olan bazı kıraathaneler hakkında yorumlara yer verilmiştir.⁷¹¹

Posta ve telgrafa dâir haberlerde, yeni bir postanenin yapılacağı haber verilmiş ve eleman yetersizliğinden yakınılmıştır.⁷¹² Postaların zamanında ve tam olarak ulaştırılamadığı belirtilen mektuplarda,⁷¹³ “ecnebî postaları”nın neden başarılı olduğu sorgulanarak, yabancı posta kumpanyalarının hizmet kalitelerine dâir değerlendirmelerde bulunulmuş ve bu düzlemde Osmanlı posta sisteminin geri kalış sebepleri tek tek izah edilmiştir.⁷¹⁴ Farklı yerlere asılan posta kutuları uygulamasına

⁷⁰⁷ Nr. 1536, 24 Ağustos 1901.

⁷⁰⁸ Nr. 1420, 30 Nisan 1901.

⁷⁰⁹ Nr. 1484, 3 Temmuz 1901.

⁷¹⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Buraya bir kısım kumarbazlar dadanmış, gizli gizli “haline göre” neleri varsa ifnâ ediyorlardı. Bunun için kahvenin itibarına oldukça hâlel gelmişti. “Ehl-i irfan!” ve “Kibar!” çekilmişlerdi. Orada yalnız bir tek gazete vardı! Kahveyi bunların elince Mâlûmat, Servet, Asır, İkdâm, Tercümân-ı Hakikat, Sabah, Gayret cerâidinin mütâlaasıyla müstefid olmaya başladık. Az bir zamanda kesb ettiği intizamın hayranı olduk. Bunu hepinize takdirlerle bildirmek elzemdi. İdâresini der-uhde ettikleri gün ahvâlinde şüphelendikleri sefihelere yani oyun düşünlerine yüz vermediler, şeriat-ı mutahharamızın şiddetle nehy ettiği kumarın “Velev sâhib-i mektup gibi ufak bir şey zannolunan tütün paketine olsun!” önünü aldılar! Oyun yüzünden istifâdeye râğbet göstermedikleri için celb ettikleri bu kadar gazeteler ile müdâvimini mecbur mütâlaa ettiler. Bu hal şayan-ı takdir değil miydi? Cerâid-i mezkûrenin her zaman tamamıyla mevcut bulunduğunu posta tevzi’ me’murunun, kitapçı Mustafa Efendi’nin, bütün kahve müdâviminin ve yanı başındaki berber Salim Efendi’nin sâhib-i haysiyet ve mevsûku’l-kelâm müşterilerinin imzalarıyla ispat edersem o zaman ne yapacak!” Nr. 1181, 30 Ağustos 1900.

⁷¹¹ Nr. 1159, 8 Ağustos 1900.

⁷¹² Nr. 1257, 14 Teşrin-i Sâni 1900.

⁷¹³ Nr. 1356, 25 Şubat 1901.

⁷¹⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Mâlûm olduğu üzere ecnebî postaları Memâlik-i Devlet-i Aliyye’de olan birer vapur acenteliği sûretinde arz-ı vücûd ederek yavaş yavaş, kendi mülkümüzde kendi malımız olan postalarımızı gölgede bırakacak derecede âsâr-ı terakki ezhar ediyor. Mahallî tüccarının, ahâlinin irâe eylediği râğbet bu terakkinin en büyük bir sâikidir. Fakat o râğbete de istihkak kesb etmek de lâzımdır ya?! Elbette! Osmanlı postaları ecnebi postalarının vakt-i teessüslerinde şöyle bir silkinip uyansa, onların terakkilerini mâni vesâiti addetseydi. Şimdi biz de bu

da yer verilen mektuplarda, bu uygulamanın postaların yerine eksiksiz ulaştırılmasında sıkıntı yaratacağı ifade edilmiş,⁷¹⁵ bir diğer mektupta ise “Asır” gazetesinde, hakkında olumsuz eleştirilere yer verilen bir posta memuru ile ilgili haber yalanlanarak, söz konusu memurun hizmetinde “cüz’i bir noksanî-i muameleye” dahi rastlanmadığı belirtilmiştir.⁷¹⁶

1.26. Sivas Vilâyeti (1864-1922)

Sivas vilâyeti, Osmanlı Devleti’nde Vilâyat-ı Şarkiyye olarak anılan altı vilâyetten bir tanesidir. 1321 (1903) Vilâyet Salnâmesine göre Sivas vilâyeti, Sivas, Amasya, Tokat, Karahisar olmak üzere 4 sancak ve 26 kazadan oluşmaktadır.⁷¹⁷

Mâlûmat gazetesinde yer alan taşra mektuplarında, Sivas vilâyetini ilgilendiren mektup sayısı 12’dir. 1898-1901 yılları arasında neşredilen bu mektupların 5’i Sivas, 2’si Suşehri, 2’si Merzifon, 1’i Tokat, 1’i Amasya ve bir diğeri Divriği başlığı altında yayınlanmıştır. Söz konusu mektupların tümü imzasızdır.

Sivas vilâyetinden gönderilen mektupların içeriği çok geniş olmamakla birlikte, bu bilgilerin çoğunluğunu hukuki işler, imar ve ziraî hayat hakkındaki haberler oluşturmaktadır.

Hukukî işlerle ilgili bilgi ve haberler, cinayet davaları, hırsızlık ve ölen bir kişinin borcunun tahsili için yürütülen mahkeme süreci hakkındadır. 2 ayrı cinayet davasından bahsedilerek, bu davaların tahkikat süreci hakkında kısa bilgiye yer verilmiştir. Hırsızlık, imparatorluğun birçok yerinde olduğu gibi burada da yaygın bir suçtur. Bir hırsızlık vakası üzerine, Hanokoz Amasya Cinâyet Mahkemesi’nde görülen dava ve bu davanın detayları, mektuplarda yer alan bir başka hukuki süreçtir.⁷¹⁸ Üçüncü bir dava da, Hazine-i Cefle’ye borçlu olan bir kişinin vefatı

kadar ıztırâb-ı derûniden halâs olurduk. Geçmişe mâzi derler. Bakalım bu postaların terakkiyatını temin eden ahvâl neden ibâret imiş?!” Nr. 767, 12 Temmuz 1899.

⁷¹⁵ Nr. 1206, 24 Eylül 1900.

⁷¹⁶ Nr. 756, 1 Temmuz 1899.

⁷¹⁷ Gedik ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 25.

⁷¹⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Havza’da mukîm Dârendeli Mehmet Ağa’nın müste’cir bulunduğu hânenin leylen duvarını delerek fiil-i sirkate mucâseretine mebni taht-ı tevkife alındığı halde bir takrib tevkifhâneneden firar eden Memduhiye Mahallesi’nde meskûn kabâil-i çerâkiseden Hanokoz Amasya Cinâyet Mahkemesi’nde gıyâben icrâ kılınan mahkemesinde üç sene

üzerine, bu borcun, o kişiye ait olan fabrikanın müzâyede ile satılarak tahsil edilmesi hakkındadır.⁷¹⁹

Eski eserlerle ilgili bir mahkemeye de yer verilen mektuplarda, “kıymeti Avrupalılarca bile tasdik edilmiş olan” 700 senelik bir kitabenin Meclis-i İdâre azâsından Nuri Efendi tarafından çalındığı bildirilmiş ve Vilâyet Ceza Mahkemesi’nin şahsın lehinde karar vermesi muhabir tarafından “teessüfle” karşılanmıştır.⁷²⁰

Belediye işleri ile ilgili haberlerin yer aldığı mektuplarda, yangın söndürme ve kaldırımların inşasından bahsedilmektedir. Bir mektupta, çarşıda çıkan bir yangında tulumbalara su yetiştirilemediği için iki yüz kadar dükkanın yandığı bildirilerek belediye eleştirilirken, diğer bir mektupta inşa edilen kaldırımlar, tayin edilen bekçiler ve sokaklara yerleştirilen fenerler için belediyeye teşekkür edilmektedir.⁷²¹

müddetle kürek cezasına mahkum olmuş ve altı seneden beri vâdi-i firarda cevalân etmekte bulunmuştu. Kaymakam-ı kaza Ali Osman Efendi ile zâbita-i adliye me'muru mülâzım Hasan Efendi'nin hüsn-i tedbir ve besâleti semeresiyle mahkum-ı merkum bu kere kaymakam-ı mûmâ-ileyhin nezdine gelerek Hükûmet-i Seniyye'ye dehâlet etmekle ale'l-usûl cihet-i adliyeye teslim olunmuştur.” Nr. 556, 10 Kânun-ı Evvel 1898.

⁷¹⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Hazine-i Celîle'ye medyûnen vefat eden Amasyalı Şeyh Arif Efendi'nin bir bab dakik fabrikası borcunun tesviyesi için Amasya Mahkeme-i Şer'iyyesi tarafından müzâyedeye verildiği sırada buna yüz bin kuruşa kadar pey sürecek tâlip var iken nasıl ise altmış bin küsur kuruş bedel ile Cünunzâde Mustafa Ağa uhdesinde takarrür ettirilerek teslim kılındığı vârisler tarafından haber alınmış ve mezkûr fabrikanın zaten daha birçok değeri olduktan başka ber-vech-i mâruz meydanda da yüz bin kuruşa kadar pek hâhişli talibi olduğu mütehakkık bulunmuş olmasıyla artık böyle bir sathî müzâyedeye verese-i merkume tarafından muvafakat gösterilmeyerek ol babda müşarûn-ileyh hazretlerine vukû bulan iddia ve müracaat ve Amasya Mutasarrıfı saadetlü Kemal Beyefendi Hazretleri'yle cereyân etmiş olan muhâberat üzerine mezkûr fabrikanın tekrar muhikkâne müzayede edilmesi emr olunmakla mucibince resmen müzâyede-i aleniyyeye konuldukda hemen bir iki gün içinde bin liraya kadar pey bularak nihayet bin küsur liraya talibine bey' ü teslim edilmiştir. Nr. 564, 18 Kânun-ı Evvel 1898.

⁷²⁰ Nr. 1412, 22 Nisan 1901.

⁷²¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Havza kasabasınca biraz müddet zarfında hâsıl olan terakkiyât müceb-i memnuniyyet bir haldedir. Çarşı ve esvâka kaldırımlar inşa ve mahallâta bekçiler ikâme ve müteaddid fenerler ikâd olunmuş ve bu da kaymakam-ı cedit izzetlü Ali Osman Efendi'nin mesâi-yi mütevâliyesiyle husûle gelmiş ve Belediye Reisi rif'atlı Derviş Efendi'nin gayreti de sezâ-yı tasdik görülmüştür.” Nr 564, 18 Kânun-ı Evvel 1898.

Eğitim hakkındaki haberler, yanan Rüşdiye Mektebi binasının tekrar inşa olunmasından ibarettir.⁷²² Okulların durumu, eğitim sistemi ya da öğretmenlerle ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

İktisadî hayatla ilgili bilgi ve haberler, “Murahabacılar” (Tefeciler) başlığıyla kaleme alınan bir yazıdan ibarettir. Sahte senetle insanları kandıran ve haksız yere arazileri zapteden bu kişilerin isimleri verilmiş, olayın tahkikat süreci hakkında bilgi verilmiştir. Ekonomik yaşantıyı ilgilendiren bir başka haber de, a’şar ihaleleri hakkındadır. Bölgede gerçekleştirilen bir ihale, rakamsal bilgilerle detaylandırılarak okuyucuya aktarılmıştır.

Garip olayların da konu edildiği mektuplarda, Rufâî tarikatı şeyhinin 109 yaşında 5. kez evlendiği ve bu suretle “fevkalade bir düğün icra edildiği” belirtilmiştir.⁷²³

İmar faaliyetleri, imparatorluğun her yerinde ve her alanda dur durak bilmeden devam etmektedir. Sivas vilâyetinden gelen mektuplarda, Hükûmet Konağı ve rüşdiye mektebinin tamir sürecinden bahsedilmekte, yeni başlanan kaplıca inşası hakkında bilgi verilmektedir.⁷²⁴ Burada önemli olan nokta, kaplıcanın yapım sürecinin Belediye Başkanı tarafından yürütülmesine rağmen, inşaat masrafının bir kısmının halktan toplanan “iâneler” ile karşılanmasıdır. Devletin gerçekleştirmesi gereken bir imar faaliyetinin, halkın yardımıyla desteklendiği görülmektedir.

Ziraî hayat, dönemin Osmanlı toplumunun ana damarlarından bir tanesidir. Sosyal hayatın tüm alanlarında “usûl-i cedîde”yi uygulama ve yaygınlaştırma gayretinde olan imparatorluk yönetimi, İmparatorluğun çeşitli yerlerinde nümûne

⁷²² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Geçen sene Merzifon'da zuhûr eden harik-i hâilde muhterik olan rüşdiye mektebinin gâyet cesim ve dil-nişîn bir sûrette kargir olarak inşâsına müsaade buyurulmakla infâzına mahallince müsâraat olunmuştur.” Nr. 556, 10 Kânun-ı Evvel 1898.

⁷²³ Nr. 1493, 12 Temmuz 1901.

⁷²⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Kaplıca ebniyesinin de alt katı inşâ olunup üst kat inşaatına kemâl-i germi ile devam olunuyor onun da kariben ikmâli bu babda hizmetleri mesbuk olan eşraf-ı memlekette rifâtlü Mehmet Ali Efendi ile Beledî Reisi Abdullah Ağa'nın himmet ve gayretlerinden intizâr edilmektedir: Ma'ruz kaplıcanın sıhhat-i ebedan nokta-i nazarından bu havâlice görülen menfaat cidden hâiz-i ehemmiyet olduğundan şu ehemmiyeti takdirenden hasbe'l-civar Koyulhisar kazası kaymakamı izzetlü Sırrı Beyefendi müsellemler olan ehliyet ve kar-âgâhilerine bir zamime daha olmak üzere ebniyesine muktezâ kerestenin kısm-ı a'zamı iâneten tedârikle mahal-i mezkûra göndermiştim.” Nr. 891, 13 Teşrin-i Sâni 1899.

çiftlikleri kurarak, ziraî hayatı iyileştirme faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Bölgeden gönderilen bir mektupta, Sivas'ta bir nümûne çiftliğinin açıldığından bahsedilerek, çiftliğin konumlandırıldığı arazinin genişliği ve Avrupa'dan getirilecek yeni aletler hakkında bilgi verilmiştir.⁷²⁵ Merkezden uzak bir vilâyette, ziraî alanda iyileşme gerçekleştirebilmek adına, Avrupa'nın örnek alınması, “terakki” meselesinin dönemin yöneticileri tarafından ne denli ciddiye alındığını göstermektedir.

Devlet tarafından kurulan nümûne çiftliklerinin yanında, aynı dönemde, Avrupalıların da, Osmanlı topraklarında ziraî faaliyetler içerisine girdikleri görülür. Sivas'tan gönderilen bir mektupta, Almanya'dan gelen bir ziraat şirketinin bir çiftliği satın aldığı ve birkaç “dil-nişîn” bina yanında, bir de yetimhane yaptırdığı bildirilmektedir.⁷²⁶ Bir ziraat şirketinin, yetimhane yaptırarak, Osmanlı çocuklarının eğitime ve yetiştirilmesine direk müdâhalede bulunması, söz konusu çalışmaların ziraî faaliyetlerden ibaret olmadığını kanıtlar niteliktedir.

Mektuplarda başarılı memurlar ve bu memurların icraatlarına da yer verilmiştir. Tokat Mutasarrıfı'nın, düğünlerde bir takım kişileri raks ettirmek adetini sonlandığı bildirilmiş, geceyi gündüze katarak çalıştığı ifade edilmiştir.⁷²⁷ Bunun yanında, yeni Merzifon Mal Müdürü'nün “bekâyâdan 205.538 kuruş” tahsil ettiği bildirilerek, bu hizmeti takdir edilmiştir.⁷²⁸

1.27. Suriye Vilâyeti (1864-1918)

⁷²⁵ Nr. 571, 25 Kânun-ı Evvel 1898.

⁷²⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Almanya'dan bir şirket-i zirâiyye Amasya'ya gelerek merkez-i livaya beş saat mesafede vâki Ata Bey çiftliğini (700) lira bedel ile ashâbından bi'l- iştirâ gayetle muntazam ve dil-nişîn birkaç parça ebniye inşâ ve bilâ-tefrik cins ü mezhep muâvenetsiz ve muhtaç kalmış eytam ve fukarâ-yı etfâle şâmil olmak üzere bir de eytam-hâne ihdas etmiş ve Avrupa'dan sapan ve harman makineleri vesâir nev' nev' âlât ve edevât-ı zirâiyye celb ve fenn-i ziraate tatbikan icâb eden tedâbiri tamamen icrâ ile zürraimıza bir nümûne-i nevin-i terakki ibraz etmişlerdir.” Nr. 556, 10 Kânun-ı Evvel 1898.

⁷²⁷ Nr. 1276, 6 Kânun-ı Evvel 1900.

⁷²⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Sivas vilâyeti dâhilinde Gürün kazası mal muavinliğinden terfi'an Merzifon kazası mal müdürülüğüne tayin buyurulan rifatlı Alaeddin Avni Efendi'nin vazife-i nazifesine mübâşeretinden çok bir müddet geçmeksizin hemen emr-i tahsilata germiyyet vererek bekâyâdan iki yüz beş bin beş yüz seksen üç kuruş tahsiliyle faaliyetini ispat eylemiştir. Efendi-i mûmâ-ileyhin bu babdaki himmeti ve zâbita me'muru rifatlı Ahmet Bey dahî sebk eden muâveneti şâyân-ı takdir.” Nr. 1493, 12 Temmuz 1901.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu'daki önemli idari birimlerinden birisi olan Suriye vilâyeti, Şam, Hama, Havran ve Kerek olmak üzere 4 sancak, 21 kaza ve 35 nâhiyeden oluşmaktadır.⁷²⁹

Mâlûmat gazetesinde neşredilen taşra mektuplarında vilâyetten gönderilen 33 mektup yer almaktadır. 1899-1901 tarihleri arasında, tamamı imzasız olarak yayınlanan bu mektupların 28'i Şam, 2'si Lazkiye, 1'i Suriye, 1'i Bika ve diğer 1'i Dimeşk'ten gönderilmiştir.

Bölgeden gönderilen mektuplar içerik olarak incelendiğinde, sosyal hayatın birçok alanıyla ilgili bilgi olmasına karşın, bunların oldukça yüzeysel olduğu görülmektedir.

Suriye vilâyetinin coğrafî ya da demografik özelliklerine dâir herhangi bir bilgi verilmeyen mektuplarda en çok işlenen konu belediye işleridir. Her yerin çamur olduğu belirtilmekte, sokakta yürürken paltonun bile yarısının çamura battığı aktarılmaktadır. Meşhur Hamîdiye Çarşısı'ndan bahseden muhabir, burada da benzer durumun yaşandığını, çarşının zemininin yıllardır tamir yüzü görmediğini ifade etmiştir.⁷³⁰ Belediyenin yeterli gelire sahip olduğu halde parayı gereken yerlere kullanmadığı, yüzlerce kişiye açıktan maaş verildiği bildirilen mektuplarda,⁷³¹ Belediye Başkanı'nın sadece Salihîye'de yaptırdığı konakla ilgilendiği aktarılmaktadır.⁷³² Sıhhî konulardaki kontrollerde de yetersiz olduğu ifade edilen belediye memurlarının, halkın neredeyse yüzde ellisinde bulunan frengi hastalığının tedavisi için gerekeni yapmadıkları belirtilmektedir.⁷³³

⁷²⁹ Remzi Kılıç, "Irak ve Suriye'nin Tarihi Coğrafyası ve 19.Yüzyıl Sonu İtibariyle İdari Konumu", **Türk Kültürü**, C. XXXVIII, No. 441, Ankara, Ocak 2000, s. 28.

⁷³⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Hamîdiye Çarşısı vilâyât-ı sâire-i şâhânede emsâline pek az tesâdüf olunur muntazam çarşılarıdır ve üzeri de kapalıdır. Hah şimdi çamursuz bir yer bulduk diyeceksiniz değil mi merak etmeyin efendim burasını da çarşısı süpürmek için evvela su döken herifler tıpkı sokaklara benzetiyorlar ya o canım çarşının o binlerce liralara meydana gelen çarşının zeminini görseniz cidden teessüf etmemek elden gelmez. Yapıldığından beri tesviye-i türâbiye yüzü görmemiş ki, hemen her tarafı setlerle inişlerle çıkışlarla toprak yığınlarıyla dolu." Nr. 1335, 4 Şubat 1901.

⁷³¹ Nr. 15 Ağustos 1899.

⁷³² Nr. 1337, 6 Şubat 1901.

⁷³³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Memleketimizde bundan sekiz dokuz sene evveline kadar (Frengi) illetinin ismi bile bilinmez iken adem-i dikkat eseri olarak bugün yüzde elli raddesinde mevcut olduğunu iddia edebilirim. Memleketimizin Belediye Reisi, me'murlarıyla

Şam'da bulunan 5. Ordu-yı Hümâyûnu'nun tâlimlerine yer verilen haberlerde, askerlerin törenlerde icra ettikleri resmî geçitler ve törenlerin detayları ayrıntılı bir şekilde betimlenmiştir.⁷³⁴

Bayındırlıkla ilgili yer alan tek haber, Medine-Suriye telgraf hattının inşasına dâirdir. Bu inşaatın 4.5 ayda tamamlandığını belirten muhabir, şimendifer hattı inşasının da bir an önce bitmesi için dua etmektedir.⁷³⁵

Şam'ın postanelerinden sıklıkla bahsedilen mektuplarda, bölgede düzgün bir postane olmadığı bildirilmiş, mevcut postanedeki hizmet kalitesinin düşüklüğü ve memurların kayıtsızlığından ötürü, postaların geç geldiği ya da kaybolduğu belirtilmiştir.⁷³⁶

Kültürel hayatla ilgili sadece bir mektup bulunmakla birlikte, bu haber, Sâlihiye'deki Muhiddin-i Arabî Dergâhı'nda her sene Recep ayının ilk Cuma günü aşûre pişirilerek halka dağıtılmasına dâirdir.⁷³⁷

Muhâcirler hakkında yer alan bilgi ve haberlerde, 950 Müslüman muhâcirin Şam'a gelişi, karşılanması⁷³⁸ ve iskânlarının planlanmasından bahsedilmektedir.⁷³⁹

Mektuplarda, Suriye vilâyetinde eğlence hayatının oldukça durağan olduğu belirtilmesine rağmen, konuya dâir haberler oldukça fazladır. Mektupların birkaçında “Defterdar Bahçesi” diye anılan ve Yahudi kızlarla eğlenceler düzenlenen bir mekandan bahsedilerek, bunlara katılan “erbâb-ı zevk” eleştirilmiş ve bu halin

doktorları ve bâ-husus Sıhhiye Müfettişi'nin bu vazife-i nâ-şinaslığı mevcut iken çek az bir zaman zarfında Kastamonu vilâyetinde işittiğimiz ahval-i müessifenin aynını, burada da çeşm-i teessüfle göreceğimize zerre kadar şüphem yoktur. Bu illetin sebeb-i tevellüdü (Sinâniye) Mahallesinde mübtenî olan fuhuşhânelerle Yahudi mahallesindeki benât-ı yehuddur.” Nr. 830, 13 Eylül 1899.

⁷³⁴ Nr. 826, 9 Eylül 1899.

⁷³⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Medine-i Münnevvereden bi-minnehu-teâla bu hafta telgraf geldi. Direk rekz ederek tel bağlayarak her türlü meşakkat çekerek dört buçuk beş ayda bu hatt-ı cesimi meydana getirmek doğrusu ya en büyük muvaffakiyyât-ı seniyye-i hazret-i şehriyârî cümlesindendir.” Nr. 1335, 4 Şubat 1901.

⁷³⁶ Nr. 778, 24 Temmuz 1899.

⁷³⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Sâlihiye'de Hazret-i Şeyh-i Ekber Muhiddin-i Arabî Hazretleri'nin dergâh-ı füyûzâtında her sene Receb-i Şerif'in ilk cuma gününde âdet vechile bu sene-i mübâreke de dahî aşûra tabh olunarak ahâliye tevzi' edilmiştir. O günü Şam-ı Şerif'ten birçok erkek kadın Sâlihiye'ye giderek müşârunileyhin makâm-ı âlilerini ziyaret etmişlerdir.” Nr. 910, 2 Kânun-ı Evvel 1899.

⁷³⁸ Nr. 797, 11 Ağustos 1899.

⁷³⁹ Nr. 828, 11 Eylül 1899.

“nâmus-ı insâniyeyi lekedâr ettiği” ifade edilmiştir.⁷⁴⁰ Polis İdaresi’nin acilen “nazar-ı dikkatini celb eden” birden fazla muhabir, genç evlatların mahvolmaması için bir çare bulunmasını talep etmektedir.⁷⁴¹

Bir başka eğlence türü olarak at yarışına yer verilen mektuplarda, “dört zat beynine” yapılan at yarışı müsâbakasının detayları aktarılmıştır.⁷⁴² Bu haberlerin yanında, Şam’da bir kıraathane yahut gazino bile olmadığı belirtilmiş,⁷⁴³ sadece bir kahvehane olmakla birlikte, bunda da yalnızca Servet ve Mâlûmat gazetelerinin bulunduğu ifade edilmiştir.⁷⁴⁴ “Şayan-ı Teessüf Ahvalden” başlıklı bir haberde ise, “Hamburg ve Macar” gibi “ecnebi piyangoları”nın bölgede yaygın olduğu bildirilerek, meselenin dolandırıcılığa dökülmesi eleştirilmektedir.⁷⁴⁵

Hukukî işlerle ilgili oldukça az habere yer verilmekle birlikte, bunlar arasında en çok işlenen konu Dimitri’nin Kahvesi’nde yapılan gazete hırsızlıklarıdır.⁷⁴⁶

⁷⁴⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Şam’da Defterdar Bahçesi nâmıyla bir mesîre vardır burası erbâb-ı zevk ü safâya her akşam küşâdedir. Bir tarafta bir kanepede Şam’ın Mağniye tabir ettikleri bir Yahudi kızı onun karşısında diğer bir kanepede iki üç genç oturmuş musâhabe ile meşgul. Artık o yahudi kızının her matlubu is’af olunuyor. Bidâyette dört şişe biradan başlayan masraf gitgide gece ziyafetlerine kadar ilerliyor. Bu sûretle bir fakirin nazar-ı tahassürle baktığı bir mecidiye bir sürat-i seriada iki liraya çıkıyor. Ve bu iki lira yavaş yavaş yüzlerce liralık mahv ü ifnâsına sebep oluyor. Sonra!.. İşte bu hal nâmus-ı insâniyeyi lekedâr ediyor.” Nr. 778, 24 Temmuz 1899.

⁷⁴¹ Nr. 726, 1 Haziran 1899.

⁷⁴² Nr. 910, 2 Kânun-ı Evvel 1899.

⁷⁴³ Nr. 1337, 6 Şubat 1901.

⁷⁴⁴ Nr. 765, 10 Temmuz 1899.

⁷⁴⁵ Nr. 1490, 9 Temmuz 1901.

⁷⁴⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Burada İstanbul kıraathânelerini bir dereceye kadar andıracak Dimitri’nin kahvesi vardır. Ümerâ-yı askeriye, me’murîn-i vilâyet, zâbitan efendilerin cümlesi burada vakt-güzâr olmaktadır. Servet ile Mâlûmat gazeteleri geliyor, haftada bir gelen bu gazeteleri okumak üzere geçen gün ale’s-sabah kıraathâneye uğradım. Nargilemi tellendirip kahvemi içtikten sonra garsondan gazeteleri istedim.

-Yok dedi.

-Gelmedi mi?

-Geldi. Fakat müşterilerimizden biri, sabah iâde etmek üzere akşamdan alıp götürdü.

-Nerede oturduğunu bilmiyor musun.

-Şurada <Ali Paşa Otelinde> yatıyor şimdi gider alırım...

Çocuk gitti, ben de gazetelere kemâl-i hâhişle muntazır olmaya başladım... Avdetinde ne dese beğenirsiniz “Efendi gazeteleri almış sabah katarıyla beriye azimet etmiş” artık kahvecibaşıda hiddeti bendeki me’yusiyyeti seyretmeliydiniz? Gazete mütâlaa etmek üzere benden sonra gelen müşterilerin cümlesine de bu cevap verildi: “Sirkat-i şiar edene kat’-i zeban lâzım” derler. Ya herkesten istifâdesini men ederek gazete çalan bu gibi maarif-perver(!)lere ne yapmalı... Bunlara bir ceza tayin etmek hususunu şehir mektupçusuna havâle etmeye mecburum. Çünkü gazete çalmak, resimlerini kesmek, muvakkaten alıp iâde etmemek(!) ... ne ashâb-ı mütâlaa ne de biçâre kahveciler kurtulabilir...” Nr. 765, 10 Temmuz 1899.

Lazkiye’de karaya vuran bir kadın cesedinden bahsedilmiş, kayıkla eşya kaçakçılığı yapan bir kişinin zâbıta tarafından nazar-ı dikkate alınmaması eleştirilmiştir.⁷⁴⁷

İktisadî hayata dâir bilgiler, ziraî hayatla ilgili haberlerle iç içe verilmiştir. Ziraat, ticaret ve sanayinin bir araya gelmesi gerektiği ifade edilen mektuplarda, “fenne” âşına olmanın, yani bu üç sanatla ilgili bilgilerin geliştirilmesinin önemi üzerinde durulmuştur.⁷⁴⁸ Bunların haricinde, öşür vergisinden bahsedilmiş, fiyatlarla ilgili değerlendirmelerde bulunulmuştur.⁷⁴⁹

Sağlığı ilgilendiren çeşitli haberler yer almakla birlikte, bunlar arasında olumlu olan tek mektup, yeni bir gurebâ hastanesinin açılışı hakkındadır. Açılış töreni ve hastane hakkında uzun bilgiler verilmiştir.⁷⁵⁰ Frengi hastalığının birden fazla yerde zikredildiği mektuplarda, bu hastalığın yayılmasını engellemek için hiçbir girişimde bulunulmadığından yakınılmaktadır.⁷⁵¹ Bir başka mevzu da, belediye doktorlarının vizite için aldığı ücretle ilgilidir. İzmir, Edirne, Selanik gibi vilâyetlerde bu tedavi için para alındığını fakat iç taraflara gidildikçe, meselenin, “bir viziteye üç yumurta” boyutuna taşındığı ifade edilmektedir.⁷⁵²

1.28. Trabzon Vilâyeti (1868-1922)

Fatih Sultan Mehmet tarafından 26 Ekim 1461 tarihinde fethedilen Trabzon ve çevresi,⁷⁵³ 16. yüzyılda müstakil bir eyalet haline getirildi ve 1868 yılında yapılan

⁷⁴⁷ Nr. 1453, 2 Haziran 1901.

⁷⁴⁸ Nr. 1208, 26 Eylül 1900.

⁷⁴⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Vâli-i vilâyet devletlü Paşa Hazretleri’nin eser-i himmeti olarak a’şarın bu seneki ihâlesinde şâyân-ı takdir bir sûrette sa’y ü gayret edildiğini inkar edemem. Bu gayretin semerât-ı müstahsenesi de sene-i sâbıkaya nispeten görünmekte olan ham fiyatla müsbittir. Bununla beraber şimdiye kadar verilen köyler kıymet-i hakikiyyesinden o derecede dûn bir fiyatla verilmiştir ki hâsıl olacak yekun nazar-ı dikkati celb edebilecek meblağa bâliğ olacaktır. Bu hâl yalnız Suriye vilâyetinde mevcut değildir. Her tarafta görülmektedir.” Nr. 815, 29 Ağustos 1899.

⁷⁵⁰ Nr. 826, 9 Eylül 1899.

⁷⁵¹ Nr. 830, 13 Eylül 1899.

⁷⁵² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Edirne’de İzmir’de bulunduğum vakitlerde sade doktorlarla görüşüyordum. Binaenaleyh hususât-ı ahvallerini pek yakından tanıyanlardım. Belediye etübbası bugün belediye reislerinin elinde bazı hükümde kalmıştır. Viziteden feth-i meyyitten tedarik olunan para İzmir, Edirne, Beyrut, Selanik gibi vilâyâta mahsustur. Yoksa içeri taraflara gidildi mi bir viziteye üç yumurta verildiği gibi “Belediye tabibi değil misin bize bâd-ı hevâ bakmaya mecbursun” gibi sözleri söyleniyor.” Nr. 1375, 16 Mart 1901.

⁷⁵³ M. Emin Yolalıcı, “Maarif Salnamelerine Göre; Trabzon Vilâyeti’nde Eğitim ve Öğretim Kurumları”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi** Dergisi, C. IV, No: 13, 1994, s. 442.

yeni idari düzenleme ile merkez Trabzon olmak üzere, Canik, Lazistan ve Gümüşhane sancaklarından müteşekkil Trabzon vilâyeti kuruldu.⁷⁵⁴

“Taşra Mektubu” başlıklarında, Trabzon vilâyetini ilgilendiren 137 mektup bulunmaktadır. Bu mektupların 49’u Trabzon, 32’si Samsun, 31’i Giresun, 6’sı Çarşamba, 3’ü Ladik, 2’si Rize, 2’s Fatsa, 1’i Vezirköprü, 1’i Akçaabat, 1’i Asya..., 1’i Espiye, 1’i Bafra, 1’i Gümüşhane, 1’i Tirebolu, 1’i Dağbaşı, 1’i Terme, 1’i Kil Madeni, 1’i Havza ve 1 diğeri de Samsun Kavağı’ndan gönderilmiştir.

Söz konusu mektupların neşredilme süresi, 1898-1901 yılları arasını kapsamaktadır ve 7’si hariç tamamı imzasızdır. Bu 7 imzanın 3’ü, “imza mahfuzdur” ve “karîlerinizden bir yolcu” şeklinde isimsizken, diğer 3’ü “Muhasebeci-i Evvel-i Trabzon Mehmet Emin”, “Trabzonlu İsmâilzâde” ve “Trabzon Sıhhiye Müfettişi Abdülkerim” olarak belirtilmiş ve başka bir tanesinde, “Samsun muteberân-ı tüccarânının mühür ve imzaları”, isim listesiyle birlikte verilmiştir.

Vilâyetten gönderilen mektuplarda yer alan konular oldukça çeşitlidir. Dönemin sosyal ve kültürel hayatını yansıtan birçok bilgi ve habere yer verilen bu mektuplarda, eğitim, belediye işleri, bayındırlık, iktisadî ve ziraî hayat, en çok işlenen konular arasındadır. Bunların yanında, sağlık, devlet işleri, deniz kazaları, edebî hayat ve adlî vakalara dâir haberler, mektuplarda geniş yer tutmaktadır.

Trabzon vilâyetinin genel özelliklerine yer verilen mektuplarda, bölgenin “taşlı bir zemin üzerinde altı bin hânedan ibaret ve bazı cihetlerinin atik kale duvarlarıyla örtülü olduğu” ifade edilmektedir.⁷⁵⁵ Kelkit ve Asya kazalarından gelen haberlerde, bu kazaların sahip oldukları hâne miktarı belirtilmiş, Tirebolu kazası için de benzer bilgiler verilerek, kasaba halkının Müslüman, Rum ve Ermenilerden oluştuğu bildirilmiştir.⁷⁵⁶

Eğitim alanını ilgilendiren bilgi ve haberler, sayı olarak fazla olmakla birlikte, konu açısından da zengin bir içeriğe sahiptir. Geleneksel eğitim kurumları olan

⁷⁵⁴ T.C. Trabzon Valiliği, “Trabzon’un Tarihi”, (Çevrimiçi) http://www.trabzon.gov.tr/index.php?p=icerik_&cid=2, 18 Ağustos 2015.

⁷⁵⁵ Nr. 1247, 4 Teşrin-i Sâni 1900.

⁷⁵⁶ Nr. 898, 20 Teşrin-i Sâni 1899.

medreselerin yanında, “usûl-i cedide” üzere açılan ibtidâî ve zûkûr mekteplerinden bahsedilmekte, yabancıların okulları, eğitimde olumlu gelişmeler ve aksaklıklar hakkında bilgi verilmektedir.

II. Abdülhamit Dönemi’nde eğitim alanında ciddi yatırımlar ve yenilikler yapılmasına karşın, geleneksel eğitim kurumları varlıklarını sürdürmekte idi. Bölgeden gelen mektuplarda, Trabzon vilâyetinin “medâris misillü müessesât-ı hayriyenin merkezi” olduğu belirtilmekte ve mevcut medreseler isimleriyle birlikte verilerek tek tek tanıtılmaktadır.⁷⁵⁷ Eğitimdeki aksaklıklar, mektuplarda en çok yer alan konudur. “Mekâtib-i ibtidâîyyenin külliyyen mefkut” olduğu ifade edilerek, derslerin yeterli ölçüde öğretilmemesinden ötürü Kolağası Ahmet Hamdi Efendi’nin “hesap ve hendese derslerine nezâret ettiği” bildirilmektedir.⁷⁵⁸ Muallim eksikliğinden dolayı zaman zaman köy imamı ya da belde müftüsünün bu vazifeyi icra ettikleri ve bu sebeple, eğitimde bir düzen oluşturulamadığı, bölgeden gelen diğer haberler arasındadır.⁷⁵⁹ Vilâyette birçok gelişme olmasına rağmen, eğitim noktasında geri kalındığını ve çocukların sokaklarda başı boş gezdiklerini⁷⁶⁰ sıklıkla vurgulayan muhabirler, “tahsil-i maarife olan ihtiyâc-ı şedide”yi her fırsatta dile getirmektedir.⁷⁶¹

Bu haberlerin yanında, bölgedeki olumlu gelişmelerden de bahsedilmektedir. Yeni zûkûr ve inas mekteplerinin inşa edileceği haber verilerek,⁷⁶² inşası henüz biten “Samsun Mekteb-i İbtidâîsi”nin açılış töreni detaylarıyla aktarılmaktadır.⁷⁶³ Ayrıca,

⁷⁵⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Memleketimiz medâris ve cevâmî’ vesâire misillü müessesât-ı hayriyenin merkezi olmakla memâlik-i mütecâvireye nümûne-nümâ-yı imtisâldir. Medâris-i mezkûreden birisi Çay Mahallesi’nde kâin (Süleyman Paşa) Medresesi’dir. Müderris bulunan müftü-i belde faziletli El-hac Mustafa Hilmi Efendi Hazretleri sinîn-i vefîreden beri neşr-i ulum-i şer’iyye ile ebnâ-yı vatana hidemât-ı güzide ibrâzıyla mazhar-ı teveccüh-i umûmi olmuşlar ve halka-i tedrislerinde bulunmakla mübâhi olan yirmiyi mütecâviz talebe-i ulûm efendilere geçen sene i’tâ-yı icâzetle iktitâf-ı semere-i irfana muvaffak olmuşlardır. Diğerî yine mahalle-i mezkûrede vâki (Naimiye) Medresesi’dir.” Nr. 1330, 29 Kânun-ı Sâni 1901.

⁷⁵⁸ Nr. 799, 13 Ağustos 1899.

⁷⁵⁹ Nr. 1425, 5 Mayıs 1901.

⁷⁶⁰ Nr. 791, 5 Ağustos 1899.

⁷⁶¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bundan evvel takdim ettiğim makale-i kemterânemde vilâyetimizin ve kasabamız bulunan Giresun’un tahsil-i maarife olan ihtiyacât-ı şedidesinden ve bir nebze de hâl-i hâzır-i maarifetten bahsetmişim. İşbu makale-i âcizâne ile de hem onu itmam hem de bu husustaki nevâkıs-ı mühimme-i sâireyi arz ü beyan saddındayım.” Nr. 722, 28 Mayıs 1899.

⁷⁶² Nr. 883, 5 Teşrin-i Sâni 1899.

⁷⁶³ Nr. 1510, 29 Temmuz 1901.

lağvedilen bir sanayi mektebinin varlığından bahsedilmekte ve bu mektebin tekrar açılması talep edilmektedir.⁷⁶⁴ Yabancı okullara dâir haberlerin de yer aldığı mektuplarda, bir vefat hadisesinden ötürü tatil edilen Rum Mektebi'nden⁷⁶⁵ ve Samsun'daki Fransız Mektebi'nin özelliklerinden bahsedilmektedir.⁷⁶⁶

Hukuki işlerle ilgili bilgi ve haberler, kaçakçılık, yaralama ve hırsızlık etrafında şekillenmektedir. Vapurla Rize'ye getirilen 8 teneke kaçak eşyanın yakalanarak, muamele-i kanuniyenin uygulandığı belirtilmekte,⁷⁶⁷ İzmir'de kilise menfaatine basılmış olan piyango biletlerinin satışındaki usûlsüzlükten bahsedilerek, Polis İdaresi'nin bu kişileri tutukladığı bildirilmiştir.⁷⁶⁸ Yaralama, hırsızlık,⁷⁶⁹ hane basma ve adam öldürme⁷⁷⁰ ile ilgili de, birçok habere yer verilmiştir.

Sosyal hayattaki vakaların yanında, devlet işleri ile ilgili de hukuksuz durumlara rastlanmaktadır. Hesap işleri ile ilgili kayıtların doğru ve düzenli tutulmadığı belirtilmekte, kimin hangi işi yaptığının belli olmadığı ifade edilmektedir.⁷⁷¹ Muhtekirlerin vilâyetin her köşesinde önemli memurlukları ele geçirerek halkı zor duruma soktukları bildirilerek⁷⁷², zimmete para geçirme ve rüşvet alma gibi suçlardan ötürü azledilen memurlardan bahsedilmektedir. Devlet işleri ile ilgili diğer haberler ise, Samsun Rüsûmat Müdüriyeti, Giresun Rüsûmat, Düyûn-ı

⁷⁶⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Mukaddemâ şehrimizde bir mekteb-i sanâyi tesis ve kûşâd edilmişti. Nasılsa bu mektep bir müddet sonra lağvolundu. Oldukça tahsisâtı da var idi. Posta ve Telgraf Dâiresi ve eski Düyûn-ı Umûmiye İdâresi'nin icârâtı dahî bu mektebe âit idi. Şimdi bunların vâridâtı dâire-i belediyece tahsil olunuyor. Vilâyât-ı Şâhâne'de sanâyi mekteplerinin tekessür ve yeniden kûşâdı matlub-ı maâli-mashub-ı cenâb-ı veli-nimet-i a'zamiden bulunduğundan Vilâyet-i Celîlece bu mektebin yeniden ihyâsına himmet buyurulacağını tabiidir.” Nr. 909, 1 Kânun-ı Evvel 1899.

⁷⁶⁵ Nr. 617, 12 Şubat 1899.

⁷⁶⁶ Nr. 1369, 10 Mart 1901.

⁷⁶⁷ Nr. 1467, 16 Haziran 1901.

⁷⁶⁸ Nr. 1530, 18 Ağustos 1901.

⁷⁶⁹ Nr. 564, 18 Kânun-ı Evvel 1898.

⁷⁷⁰ Nr. 570, 24 Kânun-ı Evvel 1898.

⁷⁷¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Sâir vakitte herkesin vazifesi ayrıdır. Burada iş bilakis her gün müdüriyet vazifesi müşterikan ifâ olunur. Bu babda pek çok nâ-becâ haller zuhûr ediyor. Tüccar adamı bir muamele zımnında müdür efendiye müracaat eder. Nizâmen o işin ikmâl edilecek nevâkısından bahisle tehiri emrolunur. Mezkûr tüccar adamı doğruca kâtip efendiye müracaat ederek efendim müdür efendi pek meşguldür. Şu hesap oluna yâhut tezkeresi yazıla deyiniz! der hemen efendiye ricâyı is'af eder gider buna mümâsil haller her gün her saat cereyân etmekte olduğundan bunu da inkara kimsenin mecâli yoktur. Gümrüklerde bâ-husus muhâsib olur ve imzası tahtında icrâ-yı vazife eder. Yâhut da muhâsiblik vazifesi me'murîn-i mevcûdeden birisine gördürülür.” Nr. 1356, 25 Şubat 1901.

⁷⁷² Nr. 1423, 3 Mayıs 1901.

Umûmiye, Orman, Reji ve Liman İdareleri'nin senelik hasılatının rakamsal detaylarından oluşmaktadır.⁷⁷³

Adlî vakalarla ilgili gönderilen haberlerin yarısı, adam öldürme, yaralama ve denizde fâili meçhul bir ceset bulunmasından oluşmaktadır.⁷⁷⁴ Bu bilgilerin diğer yarısının ise, küçük çocuklara yapılan tecavüz girişimlerinden oluşması,⁷⁷⁵ bölgedeki âsâyişsizliği göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Mektuplarda yer alan haberler arasında, tarihi eserlere dâir bilgiler de bulunmaktadır. Trabzon'da bulunan âsâr-ı atîka bir kale harabesinden ve Kelkit kazasında bulunan eski yerleşim yerlerinden bahsedilmektedir.⁷⁷⁶ Bunların yanında, eski para keşfeden bir köylünün, bu durumu dilekçe ile mahallî hükûmete bildirdiği aktarılmıştır.⁷⁷⁷

Belediye işlerine dâir yer alan bilgi ve haberler, vilâyetin temizlik ve düzen açısından kötü bir durumda olduğunu göstermektedir. Yolların çamurlu, çeşmelerin kırık⁷⁷⁸ olduğu, sokaklarda köpeklere sürtünmeden yürümenin imkansızlığından bahsedilerek,⁷⁷⁹ fenerlerin yanmadığı için yollarda düşmek tehlikesi yaşandığı ifade edilmiştir.⁷⁸⁰ Mektupların çoğunda Belediye Başkanı'nın görevini gerektiği gibi yapmadığı belirtilmesine karşın, Trabzon'dan gönderilen bilgi ve haberler arasında, mevzu bahis şikayetlerle ilgili belediyeyi temize çıkarmak isteyen bir mektuba rastlanmaktadır.⁷⁸¹ Sokaklarda satıcıların halkı rahatsız eder bir derecede ses çıkardıklarını ifade edilmekte, lokantalardaki örtülerin dahi temiz olmadığı bildirilmektedir.⁷⁸² Ayrıca, Müslüman kabirlerinin içine girilemeyecek bir durumda

⁷⁷³ Nr. 832, 15 Eylül 1899.

⁷⁷⁴ Nr. 508, 23 Teşrin-i Evvel 1898.

⁷⁷⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “On altı yaşlarında bir çocuğun ırzını pay-mâl etmeye çalışan dört beş şahıs beyninde bu gece saat altı buçuk raddelerinde vukû bulan münâzaada ikisi maktul biri mecruh düşmüş, diğerleri de hapse ilkâ olunmuştur. Mecruh hâl-i ihtizarda bulunuyor. Ne denâet... Geçenlerde berâ-yı maslahat Gümüşhane'ye gitmişim. Müşâhedâtımı gelecek mektubumla berâ-yı mâlûmat Mâlûmatımıza takdim edeceğim.” Nr. 1335, 4 Şubat 1901.

⁷⁷⁶ Nr. 1382, 23 Mart 1901.

⁷⁷⁷ Nr. 570, 24 Kânun-ı Evvel 1898.

⁷⁷⁸ Nr. 1324, 23 Kânun-ı Sâni 1901.

⁷⁷⁹ Nr. 1256, 13 Teşrin-i Sâni 1900.

⁷⁸⁰ Nr. 1206, 24 Eylül 1900.

⁷⁸¹ Nr. 1247, 4 Teşrin-i Sâni 1900.

⁷⁸² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bugün şehrimizin Ortahisar Mahallesi lokantacısı dokuz parmak Emrah Ağa'nın dükkanına girdim. Sofra başına oturdum piş-girleri temiz olmadığından

olduğu belirtilmektedir.⁷⁸³ Bölgede bir doktor bulunmadığı, yine mektuplarda yer alan bilgiler arasındadır. Bunların yanında, belediye işlerine dâir olumlu haberlere de yer verilmiştir. Bataklıkların kurutulması için oluşturulan bir komisyondan bahsedilerek,⁷⁸⁴ yeni Belediye Başkanı'nın gayretiyle şehirde yeni yapılan yeni düzenlemeler hakkında bilgi verilmiştir.

Trabzon vilâyetinde eğlence hayatı renkli bir görünüm arz etmektedir. Güzel havalarda halkın mesîrelerde gezerek vakit geçirdiği, her yıl düzenlenen Yılanlı Panayırı'nda eğlence ve ticaretin bir arada gerçekleştirildiği aktarılmaktadır.⁷⁸⁵ Bölgeye gelen muhâcirlerle özel olarak düzenlenen bir eğlencede, "Meşhur Hokkabaz Mösyö Malidi"nin yapmış olduğu gösteri, mektuplarda yer alan diğer haberler arasındadır.⁷⁸⁶ Kumar ve gazino eğlencelerine sıkça yer verilen mektuplarda, kahvehane ve gazinoda geçen hayatın "bir zullâm-ı nisyan içinde" mahvolduğu ifade edilmiştir.⁷⁸⁷ Bunların yanında, Trabzon'dan gönderilen bir mektupta, bir hayırsever tarafından düzenlenen sünnet törenine dâir haberlere yer verilmiştir.⁷⁸⁸ Tiyatroya dâir bilgi ve haberlerin de yer aldığı mektuplarda, tiyatro erbâbının yeteneksizliğinden ve "uygunsuz" davranışlarından yakınılmaktadır.⁷⁸⁹

İktisadî hayatla ilgili bilgi ve haberlerin yer aldığı mektuplarda, çoğunlukla ithalat ve ihracattan bahsedilmektedir. Giresun'un vilâyetin birinci derecede pazar yeri olduğu bildirilerek, buradaki fındık, fasülye, pirinç gibi mahsulâtın diğer vilâyetlere ve Rusya'ya sevk edildiği belirtilmektedir.⁷⁹⁰ Yine, önemli bir ithalat-

çırağı çağırıp bir temiz piş-gir getirmesini tenbih ettim ne derse beğenirsiniz verdiği cevap şudur: Temiz piş-girleri yıkanmak için hâneye gönderdik. Tuhaf değil mi?" Nr. 864, 17 Teşrin-i Evvel 1899.

⁷⁸³ Nr. 784, 29 Temmuz 1899.

⁷⁸⁴ Nr. 472, 17 Eylül 1898.

⁷⁸⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Burada mayıs ayında (Yılanlı) Panayırı ve züvvar cemiyeti olduğu gibi hazıranda da umumî bir pazarı vardır. Yılanlı tesmiye olan bu mevki kasabanın bir saat açığında basit bir mahal olup burada mayısın yedinci günü bir takım yılanlar zuhûr eder." Nr. 1382, 23 Mart 1901.

⁷⁸⁶ Nr. 1371, 12 Mart 1901.

⁷⁸⁷ Nr. 1383, 24 Mart 1901.

⁷⁸⁸ Nr. 1436, 16 Mayıs 1901.

⁷⁸⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Tütün merkezi civârındaki Sarakim Efendi Gazinosu'nda şimdilik isimlerini yazmaya lüzûm görmediğim bazı kesânın sâika-i işretle vukûa getirdikleri uygunsuzluklara teessüf etmemek elden gelmiyor. Sadık Efendi idâresindeki tiyatro heyeti mazhar oldukları râğbetin kıymetini takdir edemediklerinden ve bazı gûna şarlatanlığa cürette bulunduklarından şediden muâheze edilmeleri üzerine Bafra'ya savuşmuşlardır." Nr. 1354, 23 Şubat 1901.

⁷⁹⁰ Nr. 791, 5 Ağustos 1899.

ihracat iskelesi olduđu⁷⁹¹ belirtilen Samsun'dan birkaç İngiliz vapuruyla buğday ve mısır ihraç edildiği yazılmıştır.⁷⁹² Londra'ya ihraç edilen bakır madeni, yurtdışına gönderilen malların bir başkasıdır.⁷⁹³ Diğer memleketlerden un, çeşitli yağlar, içecekler, sabun vesâirenin ithal edildiği⁷⁹⁴ ve Kelkit kazasında, tüketim fazlası ürünlerin Gümüşhane'ye sevk edildiği bildirilmektedir. Akçaabat'tan gelen bir mektupta, Trabzon'da gemiler vasıtası ile “iki milyon kiloyu mütecâviz” tütün ihracatı yapıldığı belirtilmektedir.⁷⁹⁵ Giresun'daki idarelerin senevî vâridatlarına yer verilmiş, bölgede haziran ayında yapılan bir panayırda yapılan alışverişlerden bahsedilmiştir.⁷⁹⁶ Çeşitli vergi türleri ile ilgili haberlere de yer verilen mektuplarda, Giresun Liman İdaresi'nin geliri az olduğu belirtilerek, limana giriş çıkış yapan gemilerden vergi alınmak suretiyle bu gelirin arttırılabileceği ifade edilmiştir.⁷⁹⁷ Bir diğer bilgi de Ünye ve Terme a'şarlarının ihale fiyatları hakkındadır.⁷⁹⁸

Ürünlerle ilgili haberlerin de yer aldığı mektuplarda, fındık fiyatlarından bahsedilmiş, halkın fındık ticaretini her şeye tercih ederek, sanayiye asla ehemmiyet vermemesi eleştirilmiştir.⁷⁹⁹ Hamsi balığının 1900 senesindeki çokluğu da, yine bu bilgiler arasındadır.⁸⁰⁰ Giresun'dan gönderilen bir mektupta, “ticâret-i Osmâniyye”nin terakkisine çok katkısı olan Kaptan Kostantinidi Efendi'nin vefat

⁷⁹¹ Nr. 808, 22 Ağustos 1899.

⁷⁹² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bugünlerde Cebel-i Târik ve İskenderiye Samsun'dan birkaç İngiliz vapuruyla haylice buğday mısır vesâire çıkmıştır. Ahz ü i'tâlar dahî tatlı gidiyor Dersaadet vesâir mahaller için de sene-i sâbika nispetle küllice mal gönderilmektedir.” Nr. 1354, 23 Şubat 1901.

⁷⁹³ Nr. 832, 15 Eylül 1899.

⁷⁹⁴ Nr. 1287, 17 Kânun-ı Evvel 1900.

⁷⁹⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Zaten Trabzon şehri şehrine seyr ü sefer eden sefâinin melce'i, iki milyon kiloyu mütecâviz tütünün mahreci bulunan kazamızın, limanı sayesinde mazhar olduğu terakkiyât-ı ticâriyye şâyân-ı dikkattir.” Nr. 1245, 3 Teşrin-i Sâni 1900.

⁷⁹⁶ Nr. 1392, 2 Nisan 1901.

⁷⁹⁷ Nr. 832, 15 Eylül 1899.

⁷⁹⁸ Nr. 1245, 3 Teşrin-i Sâni 1900.

⁷⁹⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Giresun kasabası ahâlisi ve bilhassa İslam olanları öteden beri fındık meyvesi alıp satmayı kendilerine bir adet edinmişlerdir. Arazinin kâbiliyet ve kuvve-i inbâtiyyesine mebni bu kasaba ve mülhakatı dâhilindeki arazi umûmiyetle fındık bahçesinden ibârettir. Bunun için ahâli fındık ticâretini her şeye tercih ederek sanâiyye asla ehemmiyet vermemişler, hatta bir fikr-i taassub-kârâne ve ifrat-perestâne ilcâsıyla ashâb-ı sanâiyyi nazar-ı hakaretle görmeye başlamışlardır. Lâkin bilâhare efrâd-ı mevcudenin tekessürü, bu münâsebetle arâzi-i mevcûdenin eczâyı adîdeye inkisâmı, fındık mahsûlünün memâlik-i ecnebiyede yetiştirilerek eski fiyatların tedenniye yüz çevirmesi gibi ahval beyne'l-ahâli mevcut bu gibi efkâr-ı bâtulanın şiddet-i sâbıkasını bir dereceye kadar teskinde medâr olmuş ise de maatteessüf tamamıyla mahv ü izâle edememiştir.” Nr. 735, 10 Haziran 1899.

⁸⁰⁰ Nr. 1285, 15 Kânun-ı Evvel 1900.

haberine yer verilmiş ve Giresun fındığını dünyaya tanıttasındaki büyük gayretinden bahsedilmiştir.⁸⁰¹ Ekmek fiyatlarındaki değişiklikler, mektuplara yansıyan diğer haberler arasındadır. Ayrıca, Samsun'dan gönderilen iki mektupta sigortacılıkla ilgili haberlere yer verilmiş, bir deniz kazasından bahsedilerek, gemilerin sigortalı oldukları aktarılmış ve bu sigorta şirketi adı belirtilmiştir.⁸⁰²

Ticari hayatın aktif olarak sürdüğü vilâyette, Trabzon'da bir "Ticaret Odası" bulunduğu belirtilmektedir.⁸⁰³ Yine, fındık tüccarlarının yoğun olarak yaşadığı vilâyette, bir tüccarın, Avrupa'dan fındık kırma ve iç yapmaya mahsus bir makine getirttiği aktarılmıştır. "Trabzon Fındıkları" başlığı ile yayınlanan bir mektupta ise, Trabzon fındığının dünya ticaretindeki öneminden bahsedilmiş ve Osmanlı ürünleri, İspanya fındıkları ile karşılaştırılmıştır.⁸⁰⁴

Trabzon vilâyeti verimli topraklara sahiptir. Bölgeden gönderilen mektuplarda fındık, Terme pirinci,⁸⁰⁵ fasülye, ceviz, tütün,⁸⁰⁶ mısır, buğday, arpa, çavdar, şalgam ve benzeri birçok ürün yetiştirilmekte ve bu ürünlerin büyük bir kısmı ihraç edilmektedir. Çiftçiler arasında meyve yetiştirme hilesinin yaygın olduğu belirtilerek, bunun için hangi yollara başvurdıkları anlatılmıştır.⁸⁰⁷ Ziraî hayatın geliştirilmesi adına "Memâlik-i Mahrusa"nın birçok yerinde olduğu gibi Samsun'da da bir nümûne çiftliği açıldığı haber verilmekte ve bu çiftlik, "bir nümûne-i terakki" olarak nitelendirilmektedir.⁸⁰⁸

Sağlık ve sıhhi düzenlemeler, bir toplumun en elzem ihtiyaçlarından biriyken, Trabzon vilâyetinden gelen bilgi ve haberler, bölgenin oldukça geri bir noktada

⁸⁰¹ Nr. 617, 12 Şubat 1899.

⁸⁰² Nr. 1369, 10 Mart 1901.

⁸⁰³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Belediye Reisi mücerred sâika-i hamîyyetle hususât-ı zâtîyesini mahdumu bulunan Ticâret Odası reisine tevdi' ile sırf umûr-ı belediyeye hasr-ı vücud ederek çalışmakta olup sıhhat-i umûmiyenin ihlalinin mücib olacak her türlü fenalığın def'i çaresine bir kat daha ve ihtimam eylemektedir." Nr. 1247, 4 Teşrin-i Sâni 1900.

⁸⁰⁴ Nr. 1377, 18 Mart 1901.

⁸⁰⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Yeşilirmak'tan -yani Çaltı burnunu aştıktan- sonra Karadeniz'e munsabb olan ufak bir çay daha vardır ki buna (Terme çayı) nâmı verilir. İşbu çayın kenarında ve sâhil-i bahrden bir parça uzadıkça bir mevkîde Terme kasabası vardır ki: Havası her ne kadar sâkil ise de ihrâcâtâ elverişli bir hayli mahsulât-ı nebâtiyye yetiştirdiğinden ve ezcümle "Terme pirinci" Karadeniz sahilinde pek meşhur olduğundan ahâlisinin servet-i zâtîyelerini arttırmaktadır." Nr. 822, 5 Eylül 1899.

⁸⁰⁶ Nr. 808, 22 Ağustos 1899.

⁸⁰⁷ Nr. 838, 21 Eylül 1899.

⁸⁰⁸ Nr. 1073, 14 Mayıs 1900.

olduğunu kanıtlar niteliktedir. Yeterli sayıda doktorun olmadığı belirtilmekte, bir otopsi işlemi için dahi Bayburt'a telgraf çekilerek doktor talep edildiği ifade edilmektedir.⁸⁰⁹ Doktorun yanında, hemşirenin de bulunmadığı aktararak, doğum işleminin kocakarılar kalmasından dolayı meydana gelen vefat olaylarından bahsedilmiştir. Buna sebep olarak, belli bir bütçeye sahip olmasına rağmen, belediyenin gereken maaşı ödememesi gösterilmiştir.⁸¹⁰ Salgın hastalıklarla ilgili bilgilere de rastlanmaktadır. Grip ve sıtma hastalıklarının hüküm sürdüğü ifade edilerek, 120 kişinin vefatına sebep olan bir salgından ötürü, hükûmet tarafından derhal tedbir alındığı bildirilmiştir.⁸¹¹

Bölgeden sağlıkla ilgili gönderilen haberler arasında, hemşire yokluğundan ötürü eşi ölümden dönen bir muhabirin yazısı üzerine,⁸¹² Trabzon Sıhhiye Müfettişi'nin yolladığı bir mektup yer almaktadır. Bu mektupta, vilâyette yeteri kadar doktor ve hemşire bulunduğu belirtilerek, bahsedilen durumun ihmalden kaynaklandığı ifade edilmektedir.⁸¹³ Gazetede, sağlık alanında yapılan yatırımlara da yer verilmiştir. Trabzon'daki Gurebâ Hastanesi'nin mükemmelliğinden bahsedilmiş, Samsun'da inşa edilen hastanenin açılış töreni ile ilgili haberler aktarılmıştır.⁸¹⁴

Bayındırlık alanında yapılan yatırımların büyük kısmının susuzluğu gidermeye yönelik faaliyetler olduğu görülmektedir. Muhabirlerin, susuzluk sorunu ve çeşmelerin kırık dökük olmasından yakındıkları⁸¹⁵ mektuplara karşın, yeni bir

⁸⁰⁹ Nr. 1426, 6 Mayıs 1901.

⁸¹⁰ Nr. 1355, 24 Şubat 1901.

⁸¹¹ Nr. 1530, 18 Ağustos 1901.

⁸¹² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “İşte câhil ve bi-behre ebeler yüzünden bazı lohusaların terk-i hayat etmeleri veyahut alil olmaları görülmektedir. Bu gibi kabilelerin maharetsizliği yüzünden vukûa gelen fâciaların önü alınmak için merci-i âidinin nazar-ı dikkatini celb etmeye cerîde-i feridenizi tevsit ederim.” Nr. 1227, 15 Teşrin-i Evvel 1900.

⁸¹³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Memleket yalnız bunlar ile kalmayıp fenn-i kıbaleye âşinâ ve her türlü ameliyât-ı tevlidiyyeye maharet kesb etmiş müteaddid etibba da mevcuttur. Sâhib-i varaka buralarını nazar-ı dikkat ve teemmüle almayarak komşu karısıyla işi geçiştirir fikriyle kabileden hiçbirini celb ü davet etmez, dört beş gün sonra biçare kadıncağızın hayatı büsbütün tehlikede olduğunu gördüğü cihetle vesâtet-i âciziye müracaat eder.” Nr. 1242, 31 Teşrin-i Evvel 1900.

⁸¹⁴ Nr. 1143, 23 Temmuz 1900.

⁸¹⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Mâlûmdur ki bi'l-farz Pazarkapısı, ve çarşı abdesthânelerinde çeşmeler kırık ve döküktür. Çarşı Cami-i Şerifi gibi hem mahalle ve hem çarşı arasında bulunan cami yakınlarındaki feyyâz-ı tabiatın Trabzon'a bahş ettiği bol su cereyanlarından bu mahaller istifâde edememektedir. Bu adem-i iskâ yüzünden tabiidir ki abdesthâneler, enzâr-ı umûmiyede mülevves ve fena bir manzara teşkil ettikten başka pis kokuları ile civarındaki büyü ve dekkâkin sakinlerini her an rahatsız edecektir.” Nr. 1324, 23 Kânun-ı Sâni 1901.

sarnıç inşasını ve su yollarının tamirini bildiren haberlere rastlanmaktadır. Çarşamba ovasındaki bataklığın kurutulmasına dâir haberler, mektuplarda sıkça yer alan konulardan bir başkasıdır.⁸¹⁶ Ayrıca, Trabzon’da yeni bir iskele inşasının başlayacağı bildirilmektedir.⁸¹⁷ Yolların intizamsızlığından bahsedilmekte, hatta bazı yerlerde yol olmadığı belirtilerek,⁸¹⁸ mevcut olanların da yağmur yağdığı zaman çamur deryasına döndüğü ifade edilmektedir.

Halkın dinî yaşantısını ilgilendiren bilgi ve haberler çok az olmakla birlikte, mübarek gecelerde camide kandil yakılmamasından duyulan teessürden ve Trabzon’da Rum cemaatine mahsus bir metropolithane bulunmasına dâir bilgiden ibarettir.⁸¹⁹

İletişime dâir haberlerde, “ahâli-i mahalliye” tarafından bir telgrafhane inşa ettirildiği belirtilerek, bir memur tayin edilmesinin beklendiği bildirilmektedir.⁸²⁰

Kaplıcalar, Osmanlı İmparatorluğu’nun birçok yerinde olduğu gibi burada mevcuttur ve Samsun’un Havza kasabasında bir kaplıca bulunduğu belirtilmektedir. Farklı ülkelerden kişilerin dahi buraya gelerek “banyo ettiğini” aktaran muhabir, suyun sıcaklığını Bursa kaplıcaları ile kıyaslamaktadır.⁸²¹

Muhâcirler, dönemin Osmanlısı’nda sosyal yaşantının bir parçası haline gelmişlerdi. Rusya’dan gelen muhâcirlerin Trabzon’a yerleştirildikleri anlatılmakta, onlar için düzenlenen eğlenceler ve verilen ziyâfetlerden bahsedilmektedir.⁸²²

Yabancılarla ilgili bir haberin de bulunduğu mektuplarda, Rus hânedan âzâlarından bir kişinin Giresun’a ziyaretiyle ilgili bilgiler aktarılmıştır. Temmuz on yedisinde bölgeye geldiği ifade edilen ziyaretçiler için düzenlenen resmî törenden bahsedilmiş, ve etrafta yapılan bir gezi sonrası Rus hanedan azasının burasının

⁸¹⁶ Nr. 472, 17 Eylül 1898.

⁸¹⁷ Nr. 1247, 4 Teşrin-i Sâni 1900.

⁸¹⁸ Nr. 1382, 23 Mart 1901.

⁸¹⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bu kasabada Rum cemaatine mahsus bir mükemmel bir metropolithâne ve bir de zükûr ve inasa mahsus ayrıca iki mekteb-i ibtidâi ve şehrin iki adet hamamı ve âsâr-ı atıkadan kasabaya haylice açığında bir kale harâbesi vardır.” Nr. 1355, 24 Şubat 1901.

⁸²⁰ Nr. 1391, 1 Nisan 1901.

⁸²¹ Nr. 883, 5 Teşrin-i Sâni 1899.

⁸²² Nr. 1371, 12 Mart 1901.

fotoğrafını “bizzat kendi aldığı” belirtilmiştir. Gün sonunda “Hamîdiye marş-ı ale’l-âli” ve Rus marşı çalınmış, bunu takip eden günde îade-i ziyâret için Daire-i Hükûmet ve Daire-i Askeriye’ye gelen hânedan âzâsı ve beraberindeki gruba, “birkaç sepet taze Giresun fındığı” hediye edilmiştir.⁸²³

Mektuplarda garip olaylara da yer verilmiştir. “Yılanlı” adı verilen bir bölgede yapılan panayırları anlatan muhabir, bu yılanların mayısın yedinci günü ortaya çıktığını ve vücuttaki rahatsız bölgelerde gezerek kişiyi iyileştirdiklerini aktarmaktadır.⁸²⁴

Cülûs yıldönümleri, her sene en şaşılaştıkça şekilde kutlanmakta, vilâyetten gelen haberlerde bu hazırlık ve kutlamalara dâir bilgiler verilmektedir. Samsun’dan gönderilen bir mektupta, cülûs şenliklerinde kullanılacak havâî fişeklerin hazırlandığı belirtilmekte,⁸²⁵ başka bir haberde ise Trabzon’daki cülûs töreni detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.⁸²⁶

Önemli bir ticaret merkezi olan Trabzon’dan gelen haberler arasında, gümrüklerle ilgili bilgiler de yer almakta, “Karadeniz gümrüklerinin yegâne nezâretinin Trabzon olduğu” belirtilmektedir.⁸²⁷

Gayrimüslimler, kozmopolit Osmanlı toplumunun önemli bir parçasıdır. Vilâyetten gönderilen mektuplarda bu konu hakkında, İzmir’de kilise yararına basılan piyango biletlerinden, Rum nüfusun fazlalığından⁸²⁸ ve Ermeni Mahallesi’ndeki temizlik sorunundan bahsedilmektedir.⁸²⁹

⁸²³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Belediye Reisi tarafından Grandük Hazretleri’ne hediye takdim olunan birkaç sepet taze Giresun fındığı müceb-i memnuniyet oldu. (Rostislav) saat sekizde tahrik-i çarh-ı azîmet eyledi.” Nr. 1538, 13 Ağustos 1901.

⁸²⁴ Nr. 1382, 23 Mart 1901.

⁸²⁵ Nr. 1534, 22 Ağustos 1901.

⁸²⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Kavak Meydanı nam mesîre-i ferah-fezâdaki Kışla-i Hümayûn ile Hastahâne-i Askerî, gıpta-bahş-i emsal olan Mekteb-i İdâdî-i Mülkî binlerce kanâdil ile münevverdi. Hele şehrin en latif ve mürtefi’ mahallinde vâki’ Rüşdî-i Askerî binâ-yı cesimi şâyân-ı hayret tenvirât ve tezyinâta müstağraktı. Eşrâf-ı mahalliyeden Temellizâdelerin akarâtı ve iskele civârındaki Şükrü Reis’in Hoteli, Ortasaray’da Bahçeli Kahve rengarenk kanâdillerle dil-firîb bir sûrette tezyin edilmişti. Bu vechile elvân-ı muhtelifede câ-becâ atılan fişeklerle ilân-ı sürûr edilmiştir.” Nr. 821, 4 Eylül 1899.

⁸²⁷ Nr. 1277, 7 Kânun-ı Evvel 1900.

⁸²⁸ Nr. 1391, 1 Nisan 1901.

⁸²⁹ Nr. 1360, 29 Şubat 1901.

Karadeniz sahilinde yer alan Trâbzon vilâyetinden gönderilen mektuplar arasında deniz ulaşımını ilgilendiren haberler geniş yer tutmaktadır. Vapur yolculuklarının anlatıldığı mektuplarda, Trabzon haricinde, Sinop,⁸³⁰ Kastamonu⁸³¹ gibi vilâyet haricindeki bölgeler hakkında da bilgi verildiği görülmektedir. Maddî zarara sebep olan deniz kazası sayısı oldukça fazladır. Bir gemi kazasında 878 teneke gaz yağı ve 164 çuval unun yere döküldüğü bildirilmekte, başka birinde ise “Karadenizin kara yüzlü olduğu”nu⁸³² dalgalarıyla kanıtladığı ifade edilmektedir. Maddî zararlar ilgili durum aktarıldıktan sonra, gemilerin sigortaları hakkında ayrıca bilgi verilmiştir.⁸³³

Mektuplarda madenlerle ilgili veriler incelendiğinde, bölgenin bu açıdan zengin olduğu görülmektedir. Bakır ve kil madenlerinden bahsedilmekte, Gümüşhane kasabasının altın ve gümüş madenlerine sahip olduğu belirtilerek, konuyla ilgili gereken yatırımların yapılması talep edilmektedir.⁸³⁴

Edebî hayatla ilgili aktarılan bilgi ve haberler, vilâyetin zamanla ilerleme kaydettiğini göstermektedir. Kırâathane ve kütüphane olmadığını aktaran bir muhabir, Trabzon’da Mâlûmat gazetesi şubesi açılmasını teklif etmektedir.⁸³⁵ Sonraki mektuplarda, vilâyette “terakki emâreleri” görüldüğü ifade edilerek, yeni açılan “Feyz Kütüphanesi” ve “Şems Kırâathanesi” hakkında bilgi verilmiş,⁸³⁶

⁸³⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “-Mekke Vapuru'yla- Akşama yakın bir zamanda idi ki Sinop'tan dahî râkib olduğumuz vapur harekete başlamıştı. Güneş de gurub ediyordu! Fakir bu gurubu yüksekçe, تنها bir mevkiye çıkarak seyrediyordum Birçok şâirleri, birçok zevk-âşinâyân-ı tabiati temâşâ-yı vecd-âverânesiyle gaşy eden bu manzara-i muhteşeme, bu levha-i zerrin, üç semadan âheste âheste ve kemâl-i azametle sükût eden bir tufan-ı ateş-nişânı indiriyordu! Bir zaman geçti ki âfâk-ı semâviyyenin bir köşesinde denize giriyor gibi görünen şems-i garib nazarlardan nihan oldu.” Nr. 808, 22 Ağustos 1899.

⁸³¹ Nr. 1527, 15 Ağustos 1901.

⁸³² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Karadeniz, hakikaten kara yüzlü olduğunu şu birkaç gün içinde herkese anlattı. Vapurların bulunduğu yerden beyaz köpükler saçarak gelen o müthiş dalgalara bakıldığı zaman insanın yüzüne yakıcı bir rüzgar vuruyor, zavallı kayıkçılar! Vapur geldiği zaman ne kadar zahmet çekiyorlar bilseniz! Dağ parçası gibi müthiş bir velvele ile kırılıp gelen dalgalar o hafif tenekelerine çarptığı zaman insanın yüreği parçalanıyor!” Nr. 1206, 24 Eylül 1900.

⁸³³ Nr. 1231, 19 Teşrin-i Evvel 1900.

⁸³⁴ Nr. 1427, 7 Mayıs 1901.

⁸³⁵ Nr. 835, 18 Eylül 1899.

⁸³⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir. “Trabzon'da gittikçe terakki emâreleri görülüyor. Erbab-ı himmet çoğalıyor. Feyz Kütüphanesi sahibi Eyüpzâde rif'atlı Osman Nuri Efendi'nin “Feyz” isminde bir gazete çıkarmak fikr-i maarif-perverânesinde olduğunu kemâl-i fahr ü mübâhat ile işitiyoruz. İnşaaallah muvaffak olur da Trabzon şahrâh-ı terakkide birkaç adım daha ileri gider. Bugün İzmir'de, Selanik'te, Beyrut'ta ve daha sâir Vilâyât-ı Şâhâne'de müteaddid gazeteler çıkıyor. Trabzon

kıraathanede Türkçe, Ermenice, Rumca, Fransızca gazeteler, camekan içerisinde Mâlumat ve Servet-i Fünûn koleksiyonlarının bulunduğu aktarılmıştır.⁸³⁷

1.29. Van Vilâyeti (1875-1922)

1548 yılında Safevîler’le yapılan muharebe sonucu Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetine giren Van ve çevresi⁸³⁸, 1875 yılında vilâyet haline getirilerek, Van vilâyeti kurulmuştur. 1313 Salnâmesi’nde yer alan bilgilere göre, Van ve Hakkari sancağından oluşan bu vilâyet, 16 kazadan müteşekkildir.⁸³⁹

Taşra mektuplarında Van vilâyetini ilgilendiren mektup sayısı 28’dir. Bu mektupların, 27’si Erciş ve 1’i Van başlığı altında neşredilmiştir ve tamamı imzasızdır. Söz konusu mektuplar, 1898-1901 yılları arasında yayınlanmıştır.

Mektupların içeriğı incelendiğinde, en çok işlenen konuların, askerlik, bayındırlık, eğitim ve edebî hayat olduğu görülmektedir. Bunun yanında, belediye işleri, sağlık, gönüllü yardım faaliyetleri, padişah-toplum ilişkisi, devlet memurları, tarihî eserler ve diğ er milletlere dâir bilgi ve haberler yer almaktadır.

Van Vilâyeti, Doğu’daki askerî nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelerden bir tanesidir. Bu duruma paralel olarak, bölgeden gönderilen mektuplarda, Hamîdiye ve Nizâmiye alayları, askerlerin eğitimi ve icra edilen törenlere geniş yer verilmiştir.

Erciş’le ilgili mektupların çoğunda, bölgenin on Hamîdiye ve bir Nizâmiye süvârî alayına⁸⁴⁰ merkez olduğu bildirilmektedir.⁸⁴¹ Bu alayları oluşturan askerlerin,

bunlar miyânına niçin girmesin? Bu toprağın yetiştirdiğı erbâb-ı zeka acaba nerede bulunur?” Nr. 1206, 24 Eylül 1900.

⁸³⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Ne var ki rağbet-i umûmiye pek az, Tevfik Efendi, teşvik ister fedakarlığının semeresini görecekt olursa hizmet-i vâkiasını birkaç misline iblağ edecektir. Bugün kıraathânesinde Türkçe yevmî, Ermenice, Rumca, Fransızca gazeteler bulunuyor. Mecmua-i edebiyeye abone yazıldı, camekan içerisinde Mâlumat ve Servet-i Fünûn koleksiyonları, Kâmûsü'l-A'lâm gibi müddevenât-ı cesime var. Tevfik Efendi'nin fikrine bakılırsa bunlar henüz bir kıraathâne için hiç menzilesindedir. Teşvik görmeli, gazetelerin adedini tezyid etmeli imiş. Muvaffak-ı bi'l-hayr eylesin. Nr. 1263, 20 Teşrin-i Sâni 1900.

⁸³⁸ Nesib Nesibli, “Osmanlı-Safevi Savaşları, Mezhep Meselesi ve Azerbaycan”, **Türkler**, C. VI, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 32.

⁸³⁹ Gedik ve diğ erleri, **a.g.e.**, s. 36.

⁸⁴⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Burada dirhem ve terâzi yok gibidir. Dirhem makamını hesaplı, hesapsız taşlar, terazi yerini eğri, büğrü ağaçlar işgal ediyor. Halbuki sâye-i seniyye-i hazret-i pâdişâhîde on Hamîdiye ve bir Nizâmiye Süvârî Alayı’na merkez olan kazada şu hâl-i teessüf-iştimalin devamı câiz midir?” Nr. 702, 7 Mayıs 1899.

Kürt aşiretlerinden oluştuğunu belirten muhabir, onların “usûl-i cedide ile yapılan talimlerini izlemek kadar dünyada bir zevk tasavvur edilemeyeceğini” ifade etmektedir.⁸⁴²

II. Abdülhamit dönemine has bir eğitim kurumu olan “Aşiret Mektebi”, Osmanlı yurtseverliğini Arap ve Kürt çocuklara aşılamanın bir aracı olarak, padişahın irâdesi ile 1892’de kurulmuş ve bu okula her vilâyetten sınırlı sayıda öğrenci kabul edilerek, Arap ve Kürtlerin Osmanlı Devleti’ne olan sadâkatlerini pekiştirmek amaçlanmıştır.⁸⁴³ Erciş’ten gelen bir mektupta, bu mektebe kabul edilen bir kişiyle konuşan muhabir, aralarında geçen diyaloga yer vermekte ve bu kişinin ifadesini aktararak, askerlerin alay yoklaması ardından “Abdülhamit Han’a hayatımız fedâ olsun diyerek, gözyaşı akıttırdıkları”nı belirtmektedir.⁸⁴⁴

Askerlerin eğitimi ile ilgili yer alan bilgi ve haberlerde, yapılan tâlimlerin bir tören havasında icra edildiği görülmektedir. “Şahinlerin bile kolay kolay çıkamadığı” bir tepeye doğru hareket eden askerlerin “ispât-ı vücûd etmeleri temâşâsına canların bile dayanmadığı”nı belirten muhabirin, Osmanlı lisânına dahi vakıf olmayan Kürt askerlerin kabiliyetlerini⁸⁴⁵ mübalağalı bir dille övmesi ve hatta, bir Osmanlı olarak sahiplenmesi, dikkat çekicidir. Bu talimlerin sonunda, resm-i geçit icra edilmekte ve üç defa “Pâdişâhım çok yaşa” duasıyla manevraya son verilmektedir.

Van vilâyetinde eğitimin genel durumuna dâir birçok habere yer verilmiştir. Bu haberlerin çoğu yeni okulların inşası hakkındadır. Van Valisi Tahir Bey ve Hamîdiye Dokuzuncu Alay Kumandanı Ahmet Enverî Bey arasında geçen 2 günlük yazışmadan bahseden muhabir, mektupların aslına yer vermiş ve bu yazışma sonucunda, bir inas mektebi inşasına başlandığını haber vermiştir. Yeni mektebin

⁸⁴¹ Nr. 541, 25 Teşrin-i Sâni 1898.

⁸⁴² Nr. 494, 9 Teşrin-i Evvel 1898.

⁸⁴³ Deringil, **a.g.e.**, s. 134.

⁸⁴⁴ Nr. 559, 13 Kânun-ı Evvel 1898.

⁸⁴⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Yirmi günlük bir mesâî neticesiyle kısmen henüz lisan-ı Osmâniyye’ye bile henüz vâkıf olmayan aşâyir efrâd-ı şâhânesinin isti’dadlarıyla talim ve terbiye hususundaki kâbiliyet-i fitriyyeleri fırka kumandanlığı ve yüzlerce me’murîn ve efrâd-ı ahâlî taraflarından takdir edilmiş liva kumandanı saadetlü Rahmi Paşa Hazretleri ise şu parlak muvaffakiyyetten fevak’l-hadd memnun kalarak zâbitan ve asâkir-i Hamîdiye’yi arslanlarım evlatlarım hitabıyla yegân yegân taltif ettikten mâ-adâ akşama cümlesini kendi tarafından olmak üzere helva ile it’am eylemişti.” Nr. 508, 23 Teşrin-i Evvel 1898.

açılış törenini de aktaran muhabir, bahsedilen mektuplaşma neticesinde kurulan maarif komisyonu tarafından, mevcut zükûr mektebinin de “terakkiyât-ı asriyye”ye uygun olarak ıslah edileceğini bildirmiştir.⁸⁴⁶ Bir başka mektupta, yeni bir “zükûr ibtidâî mektebi”nin inşa edileceği haber verilmiştir.⁸⁴⁷ Yeni okulların açılışı neticesinde ortaya çıkan olumlu gelişmelerden bahsedilerek, eğitimin kıymetini takdir etmeye başlayan halkın “fevc fevc” çocuklarını mektebe yolladığı bildirilmiştir.⁸⁴⁸

Bayındırlık alanında, her vilâyette olduğu gibi Van vilâyetinde de aralıksız bir surette yeni yatırımlar yapılmaktadır. İnşasına devam edilen “Kışla-i Hümayûn”dan bahsedilerek, bu kışlanın “hazine-i devlete bâr olmaksızın”⁸⁴⁹ yapıldığı bildirilmiş ve sonraki mektuplarda bu kışlanın açılış törenine yer verilmiştir.⁸⁵⁰ Başka bir mektupta ise köprü inşasından bahsedilmiştir. Van Gölü’nü sınırları içerisinde barındıran vilâyette, kayıkların yanaşması için bir iskelenin olmadığı bildirilerek, bu durumun acil olarak çözüme kavuşturulması gerektiği ifade edilmiştir.⁸⁵¹ Bunun yanında, kıraathane, cami ve okul inşası lüzumundan bahsedilmiştir. Devlet hazinesine yük olmaksızın yapılan bu imar faaliyetlerinin bir kısmının, yine devletin askerleri tarafından organize edilmesi dikkat çekicidir.

Belediye işlerine dâir bilgi ve haberler incelendiğinde, vilâyetin ilerleme noktasında geri olduğu görülmektedir. Bir belediye dairesi bulunmadığından bahsedilmiş, alışverişlerde hala “kâr-ı kadim” taştan okka ve dirhemler kullanıldığı

⁸⁴⁶ Nr. 538, 22 Teşrin-i Sâni 1898.

⁸⁴⁷ Nr. 594, 17 Kânun-ı Sâni 1899.

⁸⁴⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Sâye-i terakki-pirâye-i hazret-i hilâfet-penâhîde Hamîdiye Alayları kumandanlarından izzetlü Hacı Zahid ve Enveri Beylerin himmetleri ve Van vilâyet-i aliyyesinin inzimâm-ı muâveneti ile küşâd edilen zükûr ve inas mekteplerinden büyük büyük semereler hâsıl olmaya başladı. Kıymet-i maarifi takdir edenler fevc fevc evlatlarını mektebe sevk ediyor. Maarif Komisyonu daha müceddiden bir mektebin küşâdı lüzumunu hiss ediyor.” Nr. 702, 7 Mayıs 1899.

⁸⁴⁹ Nr. 551, 5 Kânun-ı Evvel 1898.

⁸⁵⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bir bölük süvâri Nizâmiye efrâd-ı şâhânesi istâde-i mevki-i ta’zim olduğu halde ümerâ-yı askeriye kaymakam izzetlü Enveri Bey tarafından bab-ı hükûmette istikbal olundu. Müderris-i fazilet-enis Necmettin Efendi tarafından dua-yı bilhayr-ı pâdişâhî bülend-i sadâ ile tilâvet ve hâzirun cânibinden âmin sadâları isâl-i bar-gâh-ı rabbü'l-izzet kılındı. Ba'demâ Dâire-i Hükûmet'te müteâkiban Kışla-i Hümayûn'daki koğuşlarda yaşasın “Gâzi Abdülhamit Han-ı Sâni” Efendimiz nidâları aks-i endâz-ı zemin ü âsmân oldu.” Nr.702, 7 Mayıs 1899.

⁸⁵¹ Nr. 521, 5 Teşrin-i Sâni 1898.

bildirilmiştir.⁸⁵² Sokakların çamurdan geçilmediği ve hamam, belediye ezcanesi, belediye doktoru gibi elzem ihtiyaçların yokluğundan bahsedilmiştir.⁸⁵³ İlerleyen mektuplarda, şimdiye kadar yapıldığı görülmemiş bu “levâzım-ı intizam”ın, kaymakam vekili tarafından, kasabanın mahallelere taksimi, sokaklara fenerler konulması, her mahalleye muhtar ve bekçi tayini gibi düzenlemelerle icrasına başlandığı bildirilmiştir.⁸⁵⁴

Van vilâyetinde edebî hayat renkli bir görünüm arz etmektedir. Birçok mektupta, konuyla ilgili bilgi ve haber yer aldığı görülmektedir. Bu mektupların genelinde, gazete okumayanın “mütemeddin” olamayacağı sıkça vurgulanarak, vilâyette okunan gazetelere isimleriyle birlikte yer verilmiştir.⁸⁵⁵ Kış mevsiminde “mütâlaa ile vakit geçirme”nin bir eğlence türü olduğu da, bölgeden gelen haberler arasındadır.⁸⁵⁶ Vilâyette bir kıraathane olmamasına rağmen,⁸⁵⁷ gazete okumayla ilgili haberlerin bu denli fazla olması, bölgenin ilerleme yolunda olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Mektupların bir tanesinde muhabir, bu durumu Edirne ile kıyaslamıştır. Neşredilen mektuplar içerisinde, gazetecilik dilinden farklı olarak, edebi nitelikli yazılmış bir mektup yer almaktadır. Erciş’ten gönderilen söz konusu mektupta muhabir, Sübhan Dağı’nı izlerken içinde zuhûr eden hisleri süslü bir dille aktarmıştır.⁸⁵⁸

Mektuplarda, “âsâr-ı atîka”ya dâir bilgiler de yer almaktadır. Erciş’in coğrafi güzelliğinden bahsedilerek, bölgede asırlarca evvel inşa edilen eski yapılar olduğu

⁸⁵² Nr. 692, 28 Nisan 1899.

⁸⁵³ Nr. 682, 18 Nisan 1899.

⁸⁵⁴ Nr. 702, 7 Mayıs 1899.

⁸⁵⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Hatırımda değil: Ya Şinâsi merhûmun veyahut diğer bir edîbin sözüdür: “Gazete okumayan mütemeddin olamaz.” Ne âlâ, ne muvaffak-ı hikmet bir düstur-ı edeb! Hayfâ ki heyet-i müctemi'a-i Osmâniyemizin tevsî-i saadetine hâdim olacak bu gibi hikmet-âmiz eserlere bedel, üdebâmızın şuarâmızın, bir kısmı laklakıyyât-ı bî-me'al ile iza'a-i ömr ediyor! Me'murîn-i sadâkat-ı iltisak-ı fahrın bir takımları mülk ve milletin terakkiyatına karşı bigâne bulunuyor! Yazık değil mi?! Evet! Gazete okumayan mütemeddin olamaz. Akvam-ı fâzılayı medeniyetin mertebesi 'ale'l-âline isâl eden sa'y ü gayret ve onun mevkûfun bihî olan ilm ü marifettir.” Nr. 494, 9 Teşrin-i Evvel 1898.

⁸⁵⁶ Nr. 589, 12 Kânun-ı Sâni 1899.

⁸⁵⁷ Nr. 620, 15 Şubat 1899.

⁸⁵⁸ Nr. 630, 25 Şubat 1899.

bildirilmiş ve bu yapıların, ileri bir fenn-i hendese ve mimarî ile oluşturulduğu ifade edilmiştir.⁸⁵⁹ “Arap Üzengi’nin kalesi”, mektuplarda adı geçen bir başka tarihî eserdir.

Van vilâyeti, Osmanlı İmparatorluğu’nun her bölgesinde olduğu gibi, farklı milletlerin bir arada yaşadığı bir bölgedir. Vilâyetten gönderilen mektuplarda, “lisân-ı Osmânî”ye bile vâkîf olmayan Kürtlerden çokça bahsedilmiştir. Kürt askerlerin talimiyle ilgili haberlere yer verilmiş, Bargiri’ye ulaşan bir bölük “Asâkir-i Şâhâne”nin yüzlerce kadın ve çocuk tarafından “Kürtçe birşeyler söyleyerek” karşılandığı ifade edilmiştir.⁸⁶⁰

Vilâyetinde zaman zaman çeşitli afetlerin vukû bulduğu, mektuplarda yer alan haberler arasındadır. Erciş başlıklı bir mektupta, kış aylarında oldukça fazla kar yağdığı ve bu yağışlardan dolayı, “hâne üstü ile yolun farkı kalmadığı” belirtilmektedir.⁸⁶¹

İktisadî hayata dâir bilgi ve haberler, oldukça az sayıdadır ve vilâyetin oldukça gelişmemiş bir noktada olduğunu göstermektedir. Bu haberlerin büyük bir kısmı, muntazam terazi⁸⁶² ve damgalı dirhemin kullanılmadığına dâirdir.⁸⁶³ Bunun yanında, iskelede alınan vergiden bahsedilmiş, bu verginin yarısının ibtidâî mektebi için kullanılması gayesiyle yapılan bir müracaata yer verilmiştir.⁸⁶⁴

Eşkıyâlık, bölgede hükmünü süren bir güvenlik sorunudur. Erciş’te yolculuk yapan bir kafilenin eşkıyâlar tarafından yolunun kesildiği ve zoraki kurtulduğundan bahsedilmiştir. Başka bir haberde ise, Bargiri kazasına musallat olan eşkıyânın jandarma tarafından tutuklandığı bildirilmiştir.⁸⁶⁵

⁸⁵⁹ Nr. 475, 20 Eylül 1898.

⁸⁶⁰ Nr. 541, 25 Teşrin-i Sâni 1898.

⁸⁶¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Kar nüzûl etti mi? Hâne üstü ile yolun farkı kalmaz. Halbuki hânenin üzerindeki karlar kaldırılmazsa derûn-ı hânede insan barınamaz. Buna çare? Kar nüzûl etti mi? Bir taraftan dahî o karları evin üzerinden kaldırmaktır. İşte mütâlaadan usananlar, avcılıktan korkanlar, ötekinin, berikinin ayağına ip takmaktan bıkanlar süpürgeyi ellerine alır, damların karlarını kaldırmak ile kendilerine bir meşguliyet bulmuş olurlar.” Nr. 589, 12 Kânun-ı Sâni 1899.

⁸⁶² Nr. 702, 7 Mayıs 1899.

⁸⁶³ Nr. 1418, 28 Nisan 1901.

⁸⁶⁴ Nr. 674, 10 Nisan 1899.

⁸⁶⁵ Nr. 572, 26 Kânun-ı Evvel 1898.

Ulaşım ile ilgili bilgiler sınırlı sayıdadır. Erciş'ten Van'a kara ve deniz yoluyla ne kadar sürede gidildiği bildirilmiş ve Van Gölü'nde ulaşım için “merâkib-i bahriye” inşasının önemi üzerinde durularak, bunun neticesinde sevkîyat ve ticaret açısından hasıl olacak faydadan bahsedilmiştir.⁸⁶⁶

Sağlık alanındaki bilgi ve haberler, bölgedeki durumun vehâmetini kanıtlar niteliktedir. Tek bir mektupta yer alan bu haberlerde, Erciş'te eczane ve doktor bulunmadığı ifade edilerek, en şiddetli hastalıklar için yoğurt suyu kullanıldığı bildirilmektedir.⁸⁶⁷

Erciş'te bir Ermeni Kilisesi olduğuna dâir haber⁸⁶⁸, gayrimüslimlerle ilgili yazılan tek bilgidir.

Hukukî konularla ilgili sadece bir habere yer verilmiş, bir tüccarın gaspettiği koyunların hükûmete teslim sürecinden bahsedilmiştir.⁸⁶⁹

Erciş'ten gönderilen bir mektupta garip bir olay aktarılmıştır. Bir hâceti olanların “Yılanlar Karargahı” diye anılan bölgeye gelerek buradaki yılanlara yiyecek vermesi suretiyle, dileklerinin gerçekleştiğinden bahsedilmiştir.⁸⁷⁰

Mektupların birçoğunda, yapılan icraatlar hakkında bilgi verildikten sonra, konuyla ilgilenen memura teşekkür edildiği görülmektedir. Kaymakam ve posta memuruna vazifelerini lâıykıyla yaptıkları bildirilmekte, “Kışla-i Hümâyûn”un yapım sürecinden kısaca bahsedilerek, inşaatı organize eden askerlere teşekkür edilmektedir.⁸⁷¹ Olumlu haberlerin yanında, memurların karıştığı yolsuzluk haberleri de, bölgeden gelen bilgiler arasındadır. Azledilen memurlardan isimleriyle bahseden

⁸⁶⁶ Nr. 513, 28 Teşrin-i Evvel 1898.

⁸⁶⁷ Nr. 682, 18 Nisan 1899.

⁸⁶⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Erciş kasabasının iki câmi-i şerifi, ahiren küşâd olunanlarla üç bab mektebi, bir Ermeni kilisesi vardır.” Nr. 682, 18 Nisan 1899.

⁸⁶⁹ Nr. 702, 7 Mayıs 1899.

⁸⁷⁰ Nr. 559, 13 Kânun-ı Evvel 1898.

⁸⁷¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Me'murîn-i mülkiye ve askeriyenin ve bilumum efrâd-ı ahâlinin muâvenet-i fi'liyye ve nakdiyyeleriyle üç ayda ve üç aylarda kısmen rehin-i ikmâl olan Kışla-yı Hümâyûn'un keşfiyât-ı hâzırası bin beş yüz lirayı mütecâviz tahmin edilmektedir. Şu eser-i cism pay-dâr oldukça saadetlü Rahmi ve Galip Paşalar Hazeratı'nın namları hürmetle yâd edilecek ve Kışla-yı Hümâyûn Erciş ahâlisinin muhabbet-i vataniyye ve gayret-i Osmâniyye'lerinin şâhid-i mücessemi gibi uyûn-ı iftîhârı tezyin eyleyecektir. Şurada Hamîdiye Yirmi Dördüncü Alayın kâtibi fütüvvetlü İbrahim ve Hamîdiye yüzbaşlarından Habib ve Ali Efendiler'in mesâî-yi vâkıalarını dahî lisân-ı sitâyişle yâd etmemek kâbil değildir.” Nr. 572, 26 Kânun-ı Evvel 1898.

muhabir, yeni memurların isimlerini vermekte ve soruşturma sürecinin devam ettiğini aktarmaktadır.⁸⁷² Bir başka mektupta ise, kaymakam hakkında yapılan asılsız bir suçlamanın araştırma sürecine yer verilmiştir.⁸⁷³

Vilâyetin coğrafi ve demografik özellikleri hakkında mektuplarda yer alan veriler, geniş bir yekûn oluşturmamaktadır. Erciş'e gelen postadan bahsedilirken, bölgede kuş uçmaz gedikler ve karla örtülü dağlar olması sebebiyle, ulaşımın büyük ölçüde aksadığı belirtilmiştir.⁸⁷⁴ Bargiri kazası hakkında bilgi veren muhabir, burasının İran hududuna ve gelişmemiş bir yer olduğundan bahsetmiştir.⁸⁷⁵

Mektupların iki tanesinde, halkın eğlence kültürüne dâir bilgi ve haberlere yer verilmiştir. Ağır kış şartlarının hüküm sürdüğü vilâyette, kar yağdığı zamanlarda nelerle vakit geçirildiğinden bahsedilerek, insanların böyle zamanlarda, gazete okumak, avcılık ya da evlerin üstünde biriken karları süpürmekle uğraştıkları ifade edilmiştir.⁸⁷⁶ Bir diğer mektupta ise, bayramın gelmesiyle icra edilen resmî törene yer verilmiştir.⁸⁷⁷

Törenler, Abdülhamit dönemi Osmanlısı'nın vazgeçilmez unsurları arasındadır. Birçok farklı konu vesilesiyle resmî geçitler icra edilmekte, bunlar aracılığı ile II. Abdülhamit'in halkın yegâne koruyucusu olması fikri, temsil imkânı bulmaktadır.⁸⁷⁸ Van vilâyetinden gönderilen mektuplarda bu konuyla ilgili yer alan haberler, Erciş'e gelen alayların karşılanması,⁸⁷⁹ bayram⁸⁸⁰ ve bir inas mektebi açılışı dolayısıyla gerçekleştirilen törenlerden oluşmaktadır.⁸⁸¹

⁸⁷² Nr. 619, 14 Şubat 1899.

⁸⁷³ Nr. 572, 26 Kânun-ı Evvel 1898.

⁸⁷⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Henüz İstanbul postası gelmedi. Sebebi Erzurum cihetlerinde şitâ şiddetle hükmünü icrâ etmekte olmasıdır. İstanbul postası Erzurum'dan buraya cuma günleri, Van postası pazartesi günleri hareket ediyor. Fakat vakt-i merhûnunda gelemiyor. O kuş uçmaz gedikler, o kervan geçmez dağlar bütün bütün kar ile mestur. Bazen posta günlerce köylerde kalıyor. Hava cüz'î müsâade etti mi bin müşkilât ile kat'-i mesafeye başlıyor." Nr. 593, 16 Kânun-ı Sâni 1899.

⁸⁷⁵ Nr. 559, 13 Kânun-ı Evvel 1898.

⁸⁷⁶ Nr. 589, 12 Kânun-ı Sâni 1899.

⁸⁷⁷ Nr. 702, 7 Mayıs 1899.

⁸⁷⁸ Özbek, **a.g.e.**, s. 21.

⁸⁷⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Bu gün de muvaffakiyyât-ı celile-i cenâb-ı pâdişâhînin misâl-i ulviyyet-iştimalini müşâhade ile karinu'l-ayn olduk. Evvelce yazıldığı gibi iki ay müddetle kâdir ve talimlerini icrâ etmek üzere Hamîdiye Hafif Süvâri Alayları küçük zâbit ve onbaşlıları taht-ı silaha almıştı. Müddet-i mezkûreyi ikmâl edenlerin terhisleri tabi'i olduğundan dünkü

1.30. Yanya Vilâyeti (1867-1913)

Yunanistan sınırında olmasından dolayı önemli bir konuma sahip olan Yanya vilâyeti, Yanya, Berat, Ergiri ve Preveze olmak üzere 4 sancaktan oluşmaktadır.

Mâlûmat gazetesinde yayınlanan taşra mektuplarında Yanya'dan gönderilen 5 mektup yer almaktadır. 1898-1900 tarihleri arasında neşredilen bu mektupların hepsi, Leskovik, Filat, Yanya, Libohova ve Preveze olmak üzere farklı başlıklar altında gönderilmiştir. Libohova'dan "Libohovalı Halis Hadim" imzasıyla gelen mektup hariç, mektupların tamamı imzasızdır.

Mektupların sayısı oldukça azdır ve içerdikleri bilgi ve haberler, sosyal hayatta karşılaşılan sıradan olaylardan oluşmaktadır.

Eşkiyâlık, dönemin güvenlik sorunlarından bir tanesidir. İki mektupta eşkiyâlardan bahsedilerek, bu şahısların ve onları yakalayan memurların isimlerine yer verilmiştir.

Belediye işleri ilgili haberler, bölgede sağlık ve temizlik konusuna dikkat edilmediği yönündedir. Kasapların etleri kesim biçiminin denetlenmediği bildirilmekte, yolların pislikten geçilmez bir halde olduğu ifade edilmektedir.

Mektuplarda, İkdâm gazetesindeki bir habere atıfta bulunulmuştur. Söz konusu haber doğrulanarak, konuyla ilgili birkaç örnek daha verilmiştir.

İktisadî hayatla ilgili bilgiler, haftada bir kurulan pazarda, eskisi kadar yoğun alışveriş olmadığından ve a'şar fiyatlarından ibarettir.

gün duâ-yı bi'l-hayr-ı cenâb-ı zıllullâhî tekrar edilerek on beşinci alayını teşkil eden Şivili ve elli sekizinci alayını teşkil eden Livili aşiretlerine mensup efrad terhis edilmiştir." Nr. 541, 25 Teşrin-i Sâni 1898.

⁸⁸⁰ Nr. 702, 7 Mayıs 1899.

⁸⁸¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Nâm-ı nâmi-yi cenâb-ı şehinşâhîye mensup on alayın çavuş ve onbaşları ve bir Nizamiye süvâri bölüğü istâde -i mevki' ta'zim olduğu ve yüzlerce efrâd-ı ahâli ile bi'l-cümle erkan ve me'murîn ve eşraf-ı memleket mevcut bulunduğu halde buralarca emsâli görülmemiş bir sûrette mektebin resm-i küşâdî icrâ edildi. Her lisandan binlerce "Yaşasın Büyük Abdülhamit Han Yaşasın Sevgili Babamız" duâları isâl-i bar-gâh-ı kibriyâ kılındı ki şu resm-i ale'l-âlin bi-hakkın tasvirinden âcizim." Nr. 538, 22 Teşrin-i Sâni 1898.

II. Abdülhamit, gayrimüslim nüfusun yaşadığı bölgelerde, bireyleri kontrol altında tutabilmek adına, eğitim faaliyetlerine önem vermiştir. Yanya vilâyetinde II. Abdülhamit döneminde 43 tane ibtidâî mektep açılması, bu durumun bir göstergesi sayılabilir.⁸⁸² Fakat, taşra mektuplarında Yanya vilâyetindeki eğitim faaliyetleri ile ilgili yer alan bilgiler, olumlu bir çizgide değildir. Eğitimin yetersizliğinden bahsedilmekte, rüşdiye mektebi için talebe yetiştirecek ibtidâî mektebin dahi olmadığından belirtilmektedir.⁸⁸³

Halkın ihtiyacı olan binaların gönüllü yardım faaliyetleri ile inşa edilmesinin oldukça yaygın olduğu İmparatorlukta, bu faaliyetlerin yansımaları Yanya’da da görmek mümkündür. Leskovik’ten gönderilen bir mektupta, Hükûmet Dairesi’nin “iânât-ı ahâli” ile yapılacağı bildirilmektedir.⁸⁸⁴ Bu şekilde inşası tamamlanan diğer bir yapı ise, Preveze’deki Asâkir-i Şahâne Karakolhanesi’dir.⁸⁸⁵

Hayvancılık, mektuplarda yer alan bir başka konudur. Preveze ve Loros’ta yüz binlerce koyun için kışlaklar olduğu ve bugünlerde, kışlakların çalı çırpıları yakılarak temizlenmesinden dolayı, etrafın bir sis tabakası altında olduğu haber verilmektedir.⁸⁸⁶

⁸⁸² Yüksel Nizamoğlu, “Yanya Vilayeti’nin Durumuna Dair Hazırlanan Layihalar ve Sonuçları”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi**, No: 33, 2013, s. 208.

⁸⁸³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Libohova ise, cesim bir kasaba olup, bir ibtidâîye ile idâre olunamayacağı hasebiyle, fikirlerini, kalplerini, nûr-ı maarif istilâ eden ahâli iki mekteb-i ibtidâîyenin tesisiyle mütenâsip iâne toplamış ve ol babda mertebe-i kifâyede teminatı da gözüne aldirmiş olduğu halde, müracaatları el-an bir neticeye iftirân edememiş. Mâmafih bunun yakında husûlü dâir ve ihtimalde kalmıştır.” Nr. 912, 4 Kânun-ı Evvel 1899.

⁸⁸⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Cemal Beyefendi’nin müddet-i me’muriyyeti şu bir buçuk ay zarfında mektep tesisi ve muhafaza-i emn ü asayiş ve caddelerin tevsii için birçok icraat-ı hasenesinden başka Dâire-i Hükûmet’in dahî iânât-ı ahâli ile müceddiden inşâsına teşebbüsü kendilerini umûm ahâli-i İslamiyye ve Hristiyanıyye taraflarından lisân-ı siâyîşle yâd ettirmeye mecbur etmiştir.” Nr. 822, 5 Eylül 1899.

⁸⁸⁵ Nr. 1181, 30 Ağustos 1900.

⁸⁸⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bu aralık şu havâlide ve hususuyla Preveze ile Loros kazalarında dumandan başka bir şey görünmüyor. Kışta etraftan yüz binlerce ağnam kışlamak üzere bu iki kazaya gelirler. Bunlar için müteaddid kışlaklar vardır. Fakat bu kışlakların yazın husûle getirdiği otlar bakılmazsa kışa mahsus otları hâsıl edemez. Bu cihetle bugünlerde yani ağustos zarfında kışlaklar ashabı tarafından ücretle adam toplatılarak otlar, çalılar, çırpılar mahsûsan yakıtılır. İşte bunların dumanı her gün sath-ı arz ile müvâzi bir tabaka teşkil ederek ayyuka çıkar.” Nr. 1181, 30 Ağustos 1900.

Posta ile ilgili tek haber, Libohova'daki posta şubesi hakkındadır. Yollar çamurdan geçilmediği için ulaşımda zorluk yaşandığı ve gelen mektupların mahallerine ulaştırılmadığı bildirilmektedir.⁸⁸⁷

Sağlık konusunda önemli bir veri bulunmamakla birlikte, Askerî Hastane'ye yapılan bir ziyaretten bahsedilmiş ve detaya yer verilmeyerek, hastane müdürüne teşekkür etmekle iktifâ edilmiştir.⁸⁸⁸

1.31. Yemen Vilâyeti (1872-1918)

Yemen, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkeze en uzak vilâyetlerindendir. Bir bütün olarak 16. yüzyılın sonuna doğru fethedilmiş,⁸⁸⁹ Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Antlaşmasından sonra imparatorluktan ayrılmıştır.⁸⁹⁰ 1872'de vilâyet statüsü alan Yemen; Yemen, Hudeyde, San'a ve Ta'iz olmak üzere 4 sancaktan oluşmaktadır.⁸⁹¹ Mâlûmat gazetesinde yayınlanan ve Yemen'i ilgilendiren taşra mektupları bu dört sancağın tamamını kapsamaktadır.

Yemen vilâyetinden gönderilen mektupların toplam sayısı 32'dir ve bunların 21'i San'a, 7'si Yemen, 4'ü Hudeyde'den gönderilmiştir. 1898-1901 yılları arasında neşredilen bu mektupların tamamı imzasızdır.

Mektuplar içerik olarak incelendiğinde, oldukça geniş bir konu yelpazesi göze çarpar. Eğitim, sosyal hayat, din, hukuk, ziraat, sağlık ve bayındırlık gibi birçok konuda habere ve bilgiye yer verilmiştir. Bu bölgelerle ilgili yazılan mektuplarda

⁸⁸⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “On, on iki sene evvel vukû bulan teşebbüs üzerine merkez-i livadan Libohova için bir posta şubesi ihdâs ettirilmiştir ve o vakitten beri posta gelip gitmekte bulunmasa da merkez-i liva ile olan tarik-i muvâredenin, hususıyla kışın hâsıl olan çamur ve bataklıklardan ve aradaki derenin on, on beş günde bile zâil olmayan kesret-i tuğyanından ve tarik dediğimiz yolun ise çamurdan dikenden, hendekten geçilemeyecek müthiş bir geçit halinde bulunmasından postanın ihdasından intizâr olunan suhulet ve ehveniyet hâsıl olamamaktadır. Bu halin defî ise Libohova'nın yalnız bir senelik yol parasının, Libohova yolunun tesviyesine hasra inayet edilmesine mütevakıftır.” Nr. 912, 4 Kânun-ı Evvel 1899.

⁸⁸⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bundan başka zeytinlikte gâyet güzel bir mevkîde vâkı olan Askerî Hastahânesi'ni dahî ziyâret ettim hastane dahî güzel bir mevkîde bulunduğu gibi hüsn-i intizâmından dolayı müdürü bulunan doktor yüzbaşısı rifâtlü Bahaddin Efendi ile eczacısı İsmail Efendi ve me'murîn-i sâireyi tebrik ederim.” Nr. 900, 22 Teşrin-i Sâni 1899.

⁸⁸⁹ İdris Bostan, “Yemen”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXXIII, 2013, s. 407.

⁸⁹⁰ Cemil Öztürk, “Mondros Mütarekesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXX, 2005, s. 272.

⁸⁹¹ Caesar E. Farah, **The Sultan's Yemen, Nineteenth-Century Challenges to Ottoman Rule**, New York, I.B.Tauris, 2002, s. 97.

iktisadî hayat, bayındırlık, sağlık ve hukuk alanlarında verilen haberler ve bilgiler ön sıradadır.

İktisadî hayat, her toplumda olduğu gibi, imparatorluk coğrafyasının da önde gelen dinamikleri arasındaydı. Taşra mektuplarında yer alan bilgiler de bize bu önemi kanıtlamaktadır. İncelenen dönemde henüz bir tarım toplumu olma özelliğini taşıyan Osmanlı toplumunu iktisadî olarak ilk etapta ilgilendiren nokta, ziraî ürünlerin fiyatlarıdır. Bölgeden gelen mektupların çoğunluğu, ürünün bolluk ve kıtlık durumuna göre değişiklik gösteren ekmek fiyatları hakkındadır.⁸⁹² Bunun yanında yiyecek, sabun, şeker, gaz gibi hayatî maddelerin fiyatlarındaki dalgalanmalardan bahsedilmekte⁸⁹³ ve bu dalgalanmalara çeşitli çözümler önerilmektedir.

Bu düzlemde yer verilen konulardan bir diğeri de devletin düzenlediği ihalelerdir. Mektuplarda, tütün ürünleri ile ilgili yapılan bir ihaleden ve bu ihalenin hangi tüccara verildiğinden bahsedilmektedir.⁸⁹⁴ Bahsedilen bir başka ihale de, Hudeyde rüsûmat müteferrikasının müzâyedesini hakkındadır.⁸⁹⁵

Vergiler, iktisadî hayatta devlet-toplum ilişkisini belirleyen etkenlerdendir. Osmanlı İmparatorluğu'nda bu etkenler, çeşitli ürün ve faaliyetler çerçevesinde şekillenmekteydi. Mektupların genelinde çeşitli vergiler söz konusu edilmiştir ve Yemen vilâyetinden gelen bilgilerde, iki çeşit vergiye rastlanmaktadır. Bunlardan

⁸⁹² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Cenâb-ı Hak muvaffâk-ı bi'l-hayr buyursun Cenâb-ı feyyaz-ı mutlak hazretleri bilcümle bilâdî her bir âfâtan muhâfaza buyursun vilâyetimizin bu sene-i mübârekede düçâr olduğu beliyye-i kahttan evvelce bahsederek vakt-i hasatın takarrüb ettiğini ve feyz-i bereketin me'mul olduğunu yazmıştım bir kıyye-i atik (Nân-ı aziz) sekiz kuruşa satılmakta iken el-yevm doksan paraya kadar tenezzül etmiş ve altmış paraya kadar inmiş kaviyyen me'mul bulunmasına nazaran tabirât-ı mahalliyeye vechile bu seneye (Senetü'l-hayr) denileceği muhakkaktır.” Nr. 552, 6 Kânun-ı Evvel 1898.

⁸⁹³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Hamdolsun (Harap) yani sonbahar mahsûlünün yetişmesi münâsebetiyle ekmek ve zahâir-i sâire fiyatı günden güne tedennî etmektedir. Hariçten getirilmekte olan sabun, şeker, gaz vesâirenin fiyatları da evvelki gâlâyâ nispeten bir dereceye kadar tehvin edilmiştir. Bu da nakliyât-ı madde-i mühimmesinin bir sûret-i muntazamaya konulmasından ileri gelir ki bu babda Vilâyet-i Celîle ile Ordu-yı Hümâyûn nakliyat komisyonunun ve Hudeyde Belediye Reisi saadetli Seyyit Ahmet Şerâi Paşa'nın himemât-ı meşkûreleri sez-âvâr-ı tezkârdır.” Nr. 567, 21 Kânun-ı Evvel 1898.

⁸⁹⁴ Nr. 1372, 13 Mart 1901.

⁸⁹⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “İki seneden beri emâneten idâre edilmekte bulunan ve bedel-i senevîsi yedi buçuk milyon kuruştan ibâret olan Hudeyde rüsûmat müteferrikası bu kere ale'l-usûl sene-i cedide için mevki-i müzâyedeye konulduğu ve henüz bir tâlip zuhûr etmediği haber alınmıştır.” Nr. 1364, 5 Mart 1901.

birincisi, Müslüman halktan alınan öşür vergisi iken, ikincisi, “iskele rûsûmu”⁸⁹⁶ adıyla anılan bir çeşit ticarî vergidir.

Yemen’in coğrafi özellikleri de, mektuplarda yer alan bilgiler arasındadır. Bölgenin sıcak ikliminden bahsedilmekte ve buna kaynak olarak, vilâyetin ekvatora olan yakınlığı ve deniz seviyesinden uzaklığı rakamsal olarak belirtilmektedir.⁸⁹⁷ Bölgenin dünya üzerindeki konumunun ayrıntılarla birlikte verilmesinin okuyucuyu bölge hakkında bilgilendirmek amacını taşıdığı açıktır. Ayrıca vilâyete bağlı kazalar hakkında da bilgi verilmekte, bölgenin hava ve su bakımından elverişli olmasından dolayı, yıllardır verem ve kolera hastalıklarına rastlanmadığı söylenmektedir.⁸⁹⁸

Yemen vilâyeti, ziraat açısından da verimli topraklara sahip bir bölgedir. Yemen’in meşhur kahvesinin yetiştiği bölge ve burada yetişen diğer sebze ve meyvelerin bolluğundan bahsedilmektedir.⁸⁹⁹ Sıcak bir iklime sahip olduğu için zaman zaman kıtlık tehlikesi ile karşı karşıya kalındığı da, yine verilen bilgiler arasındadır. Avcılıkla ilgili haberlerin de yer aldığı mektuplarda, inci ve sedef avından bahsedilmiş, avlanma süreci hakkında detaylar aktararak, bu incilerin büyük kısmının ihraç edildiği bildirilmiştir.⁹⁰⁰

Devlet işleri ve memurlar hakkında spesifik veriler göze çarpmaktadır.⁹⁰¹ Başarılı ya da azledilen memurlar, isimleri ile bildirilmekte, ve başarılı memurlar için, yaptıkları işlerin detayları ile birlikte, uzun övgülere yer verilmektedir.⁹⁰²

⁸⁹⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Avrupa ve Amerika’nın en ba’id iskelerinden tahmil olunan eşya-yı ticâriyye Hudeyde Mersası’na kadar kadar sağ ve salim olarak geldiği halde iskelesizlik yüzünden birçok sandıklar vesâirenin kırılıp ıslandığını görünce teessüf etmemek elden gelmiyor. Şu halin vukûuyla beraber iskele rûsumu nâmıyla tüccardan parça başına alınmakta olan on paradan altmış paraya kadar tekâlif ise birçok kıyl ü kâli mûcib oluyor. Çünkü yolsuz bir şey olmadığı gibi iskelesiz de hiçbir şey olmuyor.” Nr. 630, 25 Şubat 1899.

⁸⁹⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Yemen hıttâ-i vesiası memâlik-i hâre idâdında olduğu için bu diyarda akâlim-i hâre havasına tesâdüf etmek icab eder. Çünkü hatt-ı istivâdan hemen on dört buçuk derece arz-ı şimâlîdedir. Halbuki Zimar mevkiinin sath-i bahrden derece-i irtifâi bu civarı memâlik-i hâre evsâfından tecrid ile memâlik-i mu’tedile kısmına ilhâk eyler. İşte bu esbâba mebnî burada bazen kar ve dolu müşâhade olunur.” Nr. 1163, 12 Ağustos 1900.

⁸⁹⁸ Nr. 477, 22 Eylül 1898.

⁸⁹⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Yemen’in meşhur olan kahvesi de San’a sancaklarıyla Asir sancağının cibâl kısımlarında hâsıl olan yani Yemen kahvesi cibâl ve vâdilerde yetişip Tihâme kısmında olmaz. Ve işbu cebellerin ekser mahallerinde yaz günleri santigrat yirmiden otuz dereceye kadar harâret gösterir.” Nr. 477, 22 Eylül 1898.

⁹⁰⁰ Nr. 1539, 27 Ağustos 1901.

⁹⁰¹ Nr. 1174, 23 Ağustos 1900.

⁹⁰² Nr. 1167, 16 Ağustos 1900.

Usûlsüzlük yapan memurlar hakkında ise, hukukî işlem başlatılmaktadır. Bu işlemlerin görüldüğü yerler, Şer'i Mahkeme ve İdâre Meclisi Mahkemesi'dir. Şer'i Mahkeme'de görülen iki davaya daha, neticeleri ile birlikte yer verilmiştir. Bunlardan birincisi, hırsızlık, ikincisi ise yine hırsızlık ve cinâyet davalarıdır.⁹⁰³

Eşkıyâlık, dönemin güvenlik sorunlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaman zaman eşkıyâların saldırısı ile karşı karşıya kalan halk, "Asâkir-i Şâhâne"nin başarısı ile bu tehlikeden kurtarılmaktadır.⁹⁰⁴ Bu başarıların yanında, düzenli ordunun gerçekleştirdiği resmîgeçitler ve törenler⁹⁰⁵ vasıtasıyla da, padişahın gücü ve hâkimiyeti halkın zihninde görsel anlamda pekiştirilmekte, bu merasimler, II. Abdühamit iktidârını toplum nezdinde meşrulaştırmak için, adeta bir aracı ya da fırsat olarak kullanılmaktadır.

Hukukî işlemlerle ilgili bilgi ve haberlerin yer aldığı mektuplarda, henüz neticelenen cinayet⁹⁰⁶ ve rüşvet davalarından⁹⁰⁷ detaylarıyla birlikte⁹⁰⁸ bahsedilmiş, ev alım-satımıyla ilgili bir mahkemeye⁹⁰⁹ yer verilmiştir. San'a başlığı altında gönderilen bir mektupta ise, bir hırsızlık haberine yer verilmiştir.⁹¹⁰

Sağlık, her toplum gibi Yemen vilâyeti için de önemli günlük meseleler arasındadır. Sağlıkla ilgili gönderilen mektupların çoğunluğunu salgın hastalıklar oluşturmaktadır. Veba, kolera ve veremden eser kalmadığı fakat iplik çıbanı gibi salgın hastalıklarının görüldüğü, influenzanın ise ölümlere sebep olduğu

⁹⁰³ Nr. 11 Teşrin-i Evvel 1900.

⁹⁰⁴ Nr. 610, 2 Şubat 1899.

⁹⁰⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "İki mah mukaddem devren Ta'iz sancağına azimet buyurmuş olan vilâyetimiz Vâli-i âlisi devletlü Hüseyin Hilmi Paşa Hazretleri dört gün mukaddem merkez-i vilâyetleri olan San'a'ya avdet buyurmuşlardır. Şu devrleri esnasında uğradıkları kaza ve nevâhide mekâtib-i ibtidâiye ve rüşdiye tesis buyurdıkları gibi icâb edenlere emr ü tenbih buyurdıkları cümle-i müstahberâtımızdandır. Avdet-i vilâyet-penâhiye müsadif olan ağustosun on beşinci pazar günü San'a'nın yarım saat haricinde Beyt-i Mayad nam mahale çıkarılmış olan dört tabur Asâkir-i Şâhâne tarafından resm-i istikbâl ifâ kılındığı gibi Yedinci Ordu-yı Hümâyûn Müşiri devletlü Abdullah Paşa Hazretleri dahî ordugâh karşısındaki topçu Kışla-i Hümâyûnu'na azimetle kışla-i mezkûr piş-gâhında Ordu-yı Hümâyûn erkânıyla resm-i hoş-âmedîyi ifâ buyurmuşlardır." Nr. 844, 27 Eylül 1899.

⁹⁰⁶ Nr. 1526, 14 Ağustos 1901.

⁹⁰⁷ Nr. 1512, 31 Temmuz 1901.

⁹⁰⁸ Nr. 1459, 7 Haziran 1901.

⁹⁰⁹ Nr. 1432, 12 Mayıs 1901.

⁹¹⁰ Nr. 1499, 18 Temmuz 1901.

bildirilmektedir.⁹¹¹ Bir diğ er veri de, imarına yeni başlanan Gureb a Hastanesi'nin inşası hakkındadır. Hastanenin fizikçi özelliklerine ve ayrıldığı bölümlere detaylı olarak yer verilmiştir.

II. Abdülhamit Dönemi Osmanlısı'nda, modernleşme sürecine ayak uydurmaya çalışan bir devlet söz konusudur ve bu süreçte bayındırlık alanında yapılan atılımlar, devletin önemli öncelikleri arasındadır. Hayatın her alanı için yeni yerler inş edilmiş, modern bir yaşam alanı oluşturmaya gayret edilmiştir. Yemen vilâyetinde de bu girişimlerin yansıması söz konusudur. Liman kenti olan Yemen'de iskele inşası, yol, köprü, cami, karakol imarının yanında, mevcut yolların yenilenmesi ve tamir edilmesinden bahsedilmektedir. Bu imar faaliyetlerini yürütenler, devlet memurları ve askerlerdir. Bu alanı ilgilendiren bir diğ er haber ise, Bahr-i Ahmer'de Süveyş Feneri'nden başka fener bulunmamasından ötürü Fenerler Kumpanyası tarafından belli köylere 120 bin Fransız lirası sarfedilerek yeni fenerler inş edileceğine dâirdir.⁹¹²

İletişim, yenileşme çabası içerisinde olan İmparatorluğın bir diğ er yatırım alanıdır ve mektuplarda sıkça Hudeyde-San'a ve Yemen-Hicaz arasına çekilecek olan telgraf hatlarından bahsedilmiştir. Konuyla ilgili haberlerin peyderpey aktarıldığı mektuplarda, bir tören icrasıyla direklerin dikimine başlandığı bildirilmiş ve direklerin dikileceğı bölgeler,⁹¹³ hattın hazineye maliyeti gibi konular hakkında detaylı bilgilere yer verilmiştir. 26 Temmuz 1901 tarihinde kaleme alınan bir mektupta, hattın inşasının tamamlanma süresi 4 ay olarak bildirilmiştir.⁹¹⁴

Eğitim, modernleşme yolunda ilerleyen İmparatorluğın bir diğ er önemli meselesidir. Derslerin içeriklerinin yenilenmesinden yeni okulların yapılmasına kadar çok çeşitli faaliyetlerle bu alana yatırımlar yapılmıştır. 1890'ların sonunda Vali Hüseyin Hilmi Efendi tarafından San'a'da Darü'l-Maarif okulları kurulmuş, eğitim noktasında oldukça geri olan bölge, 1904 yılında nispeten daha gelişmiş bir hüviyete

⁹¹¹ Burum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "ş hrimizde influenza hastalığı icrâ-yı ahkam etmektedir. Oldukça vefey ta da sebebiyet veriyor. San'a dava vekillerinden ve ulemâ-yı mahalliyeden El-hac Rub i nam z t işbu hastalığından reh -y b olamayarak iki gün mukaddem ... erci'i emr-i celiline lebbeyk zen icabet olmuştur." Nr. 611, 3 şubat 1899.

⁹¹² Nr. 1539, Nr. 27 Ağustos 1901.

⁹¹³ Nr. 1526, 14 Ağustos 1901.

⁹¹⁴ Nr. 1507, 26 Temmuz 1901.

kavuşturulmuştur.⁹¹⁵ Yemen vilâyetinden gelen mektuplarda, imarına yeni başlanan ve imarı önceden tamamlanmış olan ibtidâiye, rüşdiye, leyli idâdî mekteplerinden bahsedilmektedir. Bunun yanında, Arap nüfusun çoğunlukta olduğu bir Osmanlı toprağına gelen öğretmenlerin, bölgenin dili ve mizâcına vâkıf olmamalarından şikâyet edilmiştir.⁹¹⁶ Sınavlarla ilgili haberlerin de yer aldığı mektuplarda, Hudeyde Mekteb-i Rüşdî-i Mülkî'nin imtihanlarının başlangıç⁹¹⁷ ve bitişiyile ilgili bilgi verilmiştir.⁹¹⁸

Mâlûmat gazetesinde yayınlanan bu mektuplarda, zaman zaman başka gazetelerde yayınlanan Yemen ile ilgili haberlere de temas edilmektedir. Bunlardan birisinde, Sabah gazetesinde yayınlanan bir fıkradan bahsedilmiş ve haber yalanlanmıştır.⁹¹⁹

Osmanlı İmparatorluğu, geniş coğrafyasında, birçok millet ve dinden insanı barındıran renkli bir sosyal dokuya sahipti. Buna paralel olarak, dini hayat da çeşitlilik göstermekteydi. Mektuplarda, Yemen'deki türbeler söz konusu edilmiş, bu çerçevede Müslümanların türbe ziyaretlerine genişçe yer verilmiştir. Gayrimüslimler ile ilgili haberler ise, bölgedeki tek kayda değer gayrimüslim çoğunluk olan Mûseviler⁹²⁰ hakkındadır. Yemen başlığı ile yayınlanan mektupta, Mûsevilerin Kudüs-i Şerif yolculuklarından bahsedilmiştir.⁹²¹

Osmanlı toprakları, kültürel ve tarihi zenginlikleriyle yabancıların da ilgisini çekmekteydi. San'a'dan gönderilen bir mektupta, Alman bir seyyahın "Himyar

⁹¹⁵ William Ochsenwald, **Religion, Economy, And State In Ottoman-Arab History**, İstanbul, The Isis Press, 1998, s. 161.

⁹¹⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "İşte hâdim-i menâfi'-i devlet ü memleket olan gazetelerinizin mütâlaat-ı mesbûkasının tamamıyla mukârın ve muvaffak-ı hakikat olduğu -hiç şüpheye mahal kalmayarak- bugün tezâhür ve tahakkuk etti. Şöyle ki: Dersaadet'ten i'zam olunan rüşdiye muallimlerinin hiçbirisi lisân-ı Arab'a ve emzice-i mahalliyyeye vâkıf olmadıklarından ifâ-yı vazifede müşkilâta tesadûf ediyorlar." Nr. 1046, 17 Nisan 1900.

⁹¹⁷ Nr. 1511, 30 Temmuz 1901.

⁹¹⁸ Nr. 1527, 15 Ağustos 1901.

⁹¹⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Yemen Vâlisi devletlü Paşa Hazretleri'nin devren mülhakâtına azimet buyurdıklarına dâir Sabah gazetesi tarafından yazılan fıkranın asl ü esâsı yoktur." Nr. 1174, 23 Ağustos 1900.

⁹²⁰ Ochsenwald, **a.g.e.**, s. 159.

⁹²¹ Nr. 552, 6 Kânun-ı Evvel 1898.

asarına dâir tetkikatta” bulunmak üzere “dâhil-i vilâyet”te bulunduğu ve “Ta’iz yolu” ile memleketine geri döneceği aktarılmaktadır.⁹²²

Afetler, dönemin günlük hayatında sıkça meydana gelen vakalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Mektupların birinde, sel taşkınlarının maddî hasar ve can kaybına sebep olduğu belirtilirken,⁹²³ bir başka mektupta, aşırı soğukların “henüz çiçekte bulunan meyve ve gül goncalarını kâmilten yaktığı” ifade edilmektedir.⁹²⁴

⁹²² Nr. 1372, 13 Mart 1901.

⁹²³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Üç haftadan beri San'a civârına mütemâdiyen ve leyl ü nehar denilecek derecede yağmakta olan yağmurların tesirinden San'a ve civarındaki kurada dört yüze karîb hâne ve dekkâkin harâb olmuştur. Hatta şehri-i temmuzun on altıncı pazar günü neharen saat on bir raddelerinde nefsi-i San'a'da Selahaddin Cami-i Şerifi minâresinden San'a ovasındaki selleri seyr ü temâşâ etmek üzere minare-i mezkûreye çıkmış olan (...) nam kimseye sâika isabetiyle vefat ettiği gibi Biru'l-Garb Mahallesi'nde Asâkir-i Nizâmiye-i Şâhâne binbaşlarından bir zâtın (Hüzzam) nâmındaki bahçıvanıyla bir re's deve ve öküz ve himârı bulundukları ahırın bağteten çökmesinden cümlesi enkaz altında kalarak ezilmiştir. Kurâ-yı mütecâvireden (Vadiü'z-zuhûr) karyesinden gelen sellerden birkaç hâne harâb olduğu gibi nüfusça da telefât olduğu haber alınmıştır.” Nr. 1174, 23 Ağustos 1900.

⁹²⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “... sayfiye bahçelerinde hasbe'l-mevsim yetiştirilmekte olan patlıcan fasulye kabak bamya bakla domates gibi sebzeleri kâmilten yaktığı gibi sonbahar mahsûlü olup (Semere) tabir olunan buğday ve arpaları ve hele zerdâli seftali çağlalarıyla henüz çiçekte bulunan meyveleri ve gül goncalarını kâmilten yakmıştır.” Nr. 1364, 5 Mart 1901.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SOSYAL ve GÜNDELİK HAYAT

2.1. Dinî ve Kültürel Hayat

2.1.1. Dinî Hayat

II. Abdülhamit'in, son dönem Osmanlı padişahları arasında, dinî politikalara en fazla önem veren şahsiyet olduğu bilinmektedir.¹ Öyle ki, hükümrانlık süreci boyunca, “Osmanlı Sultanı” olmak kadar, belki de daha fazla, “Halifelik” makamını ön plana çıkaran II. Abdülhamit'in bu politikasına sebep olarak, yıkılma sürecindeki Osmanlı İmparatorluğu'nu bir arada tutacak en önemli araçlardan birisi olan “Hilâfet makâmı” ile, halifelik şemsiyesi altında bütün İslam âlemini bir araya toplamak sayesinde bu yok oluşu engellemek gösterilebilir.

Taşra mektuplarında dinî hayatı ilgilendiren mektuplar, Aydın, Cezâyir-i Bahr-ı Sefid, Edirne, Hicaz, Hüdâvendigâr, Konya, Selanik ve Trabzon olmak üzere 8 ayrı vilâyetten gönderilmiştir. Toplamda 45 mektupta yer alan bu haberlerde söz konusu edilen dinler, Müslümanlık, Hristiyanlık ve Mûsevilikdir. Mevzu bahis haberler genel olarak incelendiğinde, en fazla bilginin Müslüman halkın yaşantısına dâir olduğu görülmektedir. Bu veriler, çok detaylı olmamakla birlikte, mektupların içeriğinde, halkın gündelik yaşantısında dinî hayatın ne ölçüde ve şekilde icra edildiğine dâir çeşitli haberlere yer verildiği görülmektedir.

2.1.1.1.1. Dinî Yaşantı

2.1.1.1.1.1. Ramazan

Müslüman halkın yaşantısında en önemli zaman dilimlerinden bir tanesi olan Ramazan ayıyla ilgili birçok haberin yer aldığı mektuplarda, gece ve gündüz, halkın zamanını nasıl geçirdiğine dâir bilgiler yer almaktadır. Edirne'den “Ramazan'ın gündüz hâli” başlığı ile gönderilen bir haberde, Sultan Selim Cami'sinde ikindiden sonra Hasan Efendi'nin “vaz ü nasihat buyurduğu” belirtilmiş, Üç Şerefeli Cami'de

¹ Cezmi Eraslan, “II. Abdülhamid Devri Politikalarında Din ve Devlet Anlayışına Genel Bir Bakış”, **Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi**, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2012, s. 75.

de ikindiden önce ve sonra Kuran okuyan hafızların bulunduğu bildirilmiştir.² Aydın-Mekri’de ise, cami ve mescitlerde “Cenâb-ı Hakkın azametini” ve “Peygamber Efendimiz’in kudsiyyetini” anlatan vâizler olduğu aktarılmıştır.³ Edirne’den gelen başka bir mektupta, Ramazanın on beşinci gecesinde kandillerin sokakları dolaşarak “avuç avuç bahşiş” topladığı ifade edilmiş,⁴ Eskişehir’de ise namaz seslerinin bir minareden diğerine karışarak bir ahenk oluşturmalarının insana “başkaca tesir” ettiği aktarılmıştır.⁵

İftardan sonra halkın zamanını nasıl geçirdiğine dâir verilerin bulunduğu mektuplarda, Selanik,⁶ Edirne ve Gelibolu’dan⁷ gönderilen renkli haberler yer almaktadır. Burada dikkat çeken nokta, gündüz namaz ve vaazlarla vakit geçiren halkın, iftarın akabinde, Karagöz-Hacivat gösterisini izlemek, meydan şâirlerini dinlemek kadar, belki de daha fazla, tiyatro, dans salonu, gazino gibi Avrupâî eğlencelere vakit ayırmalarıdır.⁸ Bu eğlencelerin yer aldığı mektupların, batıya yakın vilâyetlerden gönderilmiş olduğunu da eklemek gerekir.

² Bu durum mektuplarda şöyle ifade edilmiştir: “Dört minareli, Üç Şerefeli Cami minberin sağ cihetinde Sirozlu Hafız Efendi nâmında âlim, fâzıl bir zât-ı mev’ize-hân-ı ilm ü ikân olup takriri müfîd ve muhtasırdır.” Nr. 604, 27 Kânun-ı Sâni 1899.

³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bu seferki mektubumda da şeref-i hulûl eden ramazan-ı şeriften bahsedeceğim Elmalı, Kaş vesâir mahallerden gelen hâcegân bir taraftan cami ve mescid-i şeriflerde Cenâb-ı Hakk’ın vahdâniyet ve azametini, rahmetenlilâlemin olan Peygamber [Sal’am] Efendimiz Hazretleri’nin ulviyyet ve kudsiyyetini, siyâmın faziletini, İslamiyetin mâhiyetini bir vaziyet-i dindârâne ile mü’minin-i muvahhidine gâyet fasih ve belîğ bir sûrette va’z u nasihat etmeleri, diğer taraftan Hafız Efendilerin bir tavr-ı mâsumane ve güzel sesleriyle reh-nümâ-yı necat ve izzetimiz olan kelâmullahı hazin hazin okumaları hakikat-i insana te’sir ediyor.” Nr. 607, 30 Kânun-ı Sâni 1899.

⁴ Nr. 620, 15 Şubat 1899.

⁵ Nr. 1319, 18 Kânun-ı Sâni 1901.

⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Azıcık mülâhaza edelim: Ramazan-ı mağfîret- nişanda daha orucu açar açmaz tavla başına, bezik önüne üşüşmek, cevami’-i şerifede teravih namazı edâ olunurken civarındaki kahvehâneleri, kıraathâneleri oyun patırtıları, münâzaalarıyla inletmek muvaffak-ı İslamiyet midir.” Nr. 1274, 4 Kânun-ı Evvel 1900.

⁷ Nr. 608, 31 Kânun-ı Sâni 1899.

⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Sakin İnanmayın! ... Rumeli Gazino’sunda beş dakika oturdum da kafam şişmedi, başım ağrımadı diyenlere. Kaval çalmakta olan Ethem Ağa’nın opera parçaları çalmayacağına. Dans Salonu’da gidip de bir gecede vals öğrendim diyenlere.” Nr.605, 28 Kânun-ı Sâni 1899.

Ramazan hilalini tespit etmedeki hatalara da yer verilen mektuplarda, Eskişehir'den gelen bir mektupta, Bursa ve Kütahya'da Eskişehir'e göre Ramazan'a bir gün geç başlandığı aktarılmıştır.⁹

2.1.1.1.1.2. Hac

Hac ve hacılarla ilgili haberlerin çoğunluğu Hicaz vilâyetinden gönderilen mektuplarda yer almaktadır. Hac yolculuklarına dâir tek haber ise, Konya vilâyetinden gönderilmiş ve bu mektupta, “tren-i mahsusla” Hicaz'a yüze yakın hacı gittiği ve vilâyet genelinden gidenlerin sayısının altı yüze yakın olduğu ifade edilmiştir.¹⁰ Cidde'den 1901 yılında gelen bir haberde, vilâyette 12.000'e yakın hacının olduğu belirtilerek, bu hacıların milliyetleri hakkında bilgi verilmiş¹¹ ve aynı yıl gönderilen bir başka haberde ise “hacıların pek kesretle vürûd ettikleri” aktarılmıştır.¹² 1898 yılında gelen bir mektupta ise, karantina sebebiyle postanın ayda bir kere geldiği ve hac mevsimi olması sebebiyle zorluk çekildiği bildirilmektedir.¹³

2.1.1.1.1.3. Tasavvufî hayat

Osmanlı İmparatorluğu'nun başlangıcından sonuna kadar, tasavvufî hayatın her zaman aktif olduğu bilinen bir gerçektir. Bu mihvalde, mektuplarda konuyla ilgili çeşitli dergâhların adı geçmekte ve bunların faaliyetleriyle ilgili bilgiler aktarıldığı görülmektedir. İsmine en çok rastlanan dergâh mensupları, Mevlevîlerdir. Gelibolu'dan yazan bir muhabir, buradaki mevlevîhânenin “bir misline tesâdüfün mümkün olmadığı”nı aktarmakta, aynı bölgeden gelen bir başka haberde, “Gelibolu Mevlevîhânesi”nde Şaban'ın ikinci günü okunan “Menkabe-i Miraç”tan

⁹Nr. 602, 25 Kânun-ı Sâni 1899.

¹⁰Nr. 633, 28 Şubat 1899.

¹¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “İki aydır da Anadolu Rumeli Afganistan İran Hint ve Ümit Burnu Afrika-yı Garbî Tunus Fas Buhara Dağıstan Kafkasya ve Hazarmut ve Muskat ve Manil ve Bağdat ve Yemen ve Bahreyn ve Basra hüccâcî vürûd etmekte ve peyderpey Mekke-i Mükerrerme'ye sevk olunmaktadırlar.” Nr. 1371, 12 Mart 1901.

¹²Nr. 1369, 10 Mart 1901.

¹³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Dört beş aydan beri sad-hezâr şükür hastalıktan eser olmadığı ve Cidde ahvâl-i sıhhiyesinin berkemâl olduğuna dâir her gün karantina enspektörlüğünden mâlûmat verilmekte bulunduğu halde “Turu Sina”da olan karantinaların devam etmesi, Cidde'ye gelip gitmekte olan vapurların gayr-i muntazam bir sûrette icrâ-yı seyr ü sefer etmeleriyle beraber ancak ayda bir posta alınması hakikaten hâlât-i müz'icedendir. Mevsim-i haccın takarrübü münasebetiyle şu usûl-i müessifenin ortadan ref'i Sıhhiye Nezâret-i Celîlesi'nin himemât-ı celîle-i müşkil-berendazânelerinden ümid olunur.” Nr. 491, 6 Teşrin-i Evvel 1898.

bahsedilmektedir. Eskişehir’den gönderilen bir mektupta, Rebûlevvelin 12’sinde Eskişehir Mevlevî Dergâhı’nda düzenlenen ziyâfet aktarılmış, bir başkasında ise, her sene adet olduğu üzere, aşûre pişirilerek halka dağıtılması ve arkasından da dualar okunmasıyla ilgili haberlere yer verilmiştir. Halep’teki Mevlevî Dergâhı’nın adı geçen bir mektupta, cûlûs yıldönümü sebebiyle yapılan kutlamalar için yapılan çevre düzenlemelerinden bahsedilerek, dergâhın dahi “birçok kanâdil ile tenvir” edildiği ifade edilmiştir. Midilli’den gelen haberlerde ise, “iâneten” toplanan parayla Mevlevî Dergâhı’nın tamir edildiği bildirilmiştir.

İzmir’den gelen bir haberde, Rufâî tarikatı mensuplarının icra ettiği bir ayine yer verilmiş ve Edirne’den gönderilen bir mektupta, Kâdirîhâne Dergâhı’nda mevlit okunduğu aktararak, “erkân-ı mülkiye ve askeriye ile meşâyih-i kiram”ın burada hazır bulundukları belirtilmiştir. Bir başka mektupta ise, Şam-Salihiye’deki “Hazret- i Seyh-i Ekber Muhiddin-i Arabî”nin dergâhında aşûre pişirilerek halka dağıtıldığı bildirilmiştir.

2.1.1.1.1.6. Müslümanlığı kabul edenler ve çeşitli olaylar

Mektuplarda, dönüş yaparak Müslüman olan şahıslardan da bahsedilmektedir. Marmaris’te Rum milletinden “Manol”ün dönüş yaparak adını “Ali Rıza” olarak değiştirdiği bildirilmiş, Şam’dan gelen bir haberde ise, Şam İdâdî Mektebi hocalarından İstifan Efendi’nin “hâhiş-i vicdâniyyesi”yle Müslüman olduğu belirtilerek, İslam dinini neden seçtin sorusuna verdiği cevap aktarılmıştır.

Gündelik hayatta icra edilen çeşitli faaliyetler hakkındaki haberlerde, Edirne-Gümölcine’de kasaba “müderrişin-i kirâmından Mehmet Hilmi” Efendi tarafından “Kasîde-i Nûriye”nin okunduğu aktarılmış, yine Edirne’den gönderilen bir mektupta, İdâdî-i Askerî-i Şâhâne’de “kemâl-i şa’şaa ve debdebe ile Mevlüd-i Nebvî kıraat” olduğu belirtilmiştir. Söz konusu mektupta, mevlidin bir tören havasında icra edilmesi, bunun arkasından padişaha dua okunması, muzikanın ve devlet büyüklerinin hazır bulunmasına dâir bilgiler, konuya verilen değer açısından önemli detaylardır.

Ramazan ve kurban bayramlarıyla ilgili haberler oldukça az olmakla birlikte, 1901 yılında Selanik'ten gönderilen bir mektupta, “ıyd-i saîd-i adhâ”nın “umûmî bir meserretle imrâr “ kılındığı ifade edilmiş, Polis Müdüriyeti'nin bölgede uzun süredir adet olan “silah atmak âdet-i müteessifesine asla” meydan vermediği belirtilmiştir.¹⁴ 1899 yılında Van-Erciş'ten gönderilen bir diğer haberde ise, “bayram-ı şerif” sebebi ile yapılan kutlamalardan bahsedilmekte, mektubun yayın tarihinin 27 Zilhicce oluşundan, bunun, kurban bayramı olduğu anlaşılmaktadır. Bayramın cuma gününe rastladığını aktaran muhabir, “bâb-ı hükûmet”te askerler tarafından bir resmî tören gerçekleştirildiğini belirtilmekte, müderris Necmettin Efendi tarafından yapılan dua sonrası süvârî bölüklerinin “şâyân-ı hayret” sofralar kurdukları ve sofraların üstünü “şerbetler, şekerler ve sigaralar” ile donattıklarını aktararak, “bu manzarayı Avrupalı, evet bir Avrupalı görsün de Osmanlıların hissiyât-ı necîbânelerini anlasın” ifadelerine yer vermektedir.¹⁵

Dinî hizmetlere dâir mektuplarda yer alan bilgilerden bazıları, söz konusu hizmetlerle ilgili aksaklık üzerinedir. Selanik'ten gelen mektuplarda, Hamza Bey Camisi'nde görevli olan müezzinin ezan okumaması ve “çoluk çocuğun” bu görevi icra etmesi ile ilgili, müezzinin de dâhil olduğu bir tartışma yer almaktadır. Bursa-Erdek'ten gelen bir haberde, Avşa Adası'nda bir imam bulunmadığı ve cenâze namazı için dahi bir buçuk saat mesafedeki bir köyden hoca getirildiği aktarılmaktadır.

2.1.1.2. İbâdet Yerleri

Müslümanların ibâdet yeri olan camilerle ilgili haberlerde, cami inşası ya da tamiriyle ilgili bilgiler yer almaktadır. Bunların çoğunluğunda, söz konusu faaliyetlerin halkın yardımı ile gerçekleştirilmesi dikkat çekicidir. Selanik'te “iâne-i ahali ve muâvenet-i askeriye” ile yapılan cami inşaatının bitmek üzere olduğu bildirilmiş,¹⁶ Samsun-Çarşamba'da ise cami imarı için “hamiyyet-mendân-ı

¹⁴ Nr. 1399, 9 Nisan 1901.

¹⁵ Nr. 702, 7 Mayıs 1899.

¹⁶ Nr. 1436, 16 Mayıs 1901.

memleket”ten 150 lira-yı Osmânî toplandığı bildirilmiştir.¹⁷ Trabzon’daki cami yolunun tamiri de, yine bu usûlle icra edilmiştir.¹⁸

Hristiyanların mabedi olan kiliselere dâir çeşitli bilgilere rastlanan mektuplarda, Siroz’dan gelen bir haberde, Siroz Metropolitî’nin bütçe açığından ötürü 10 kiliseyi kapatması üzerine, hükûmet müdahalesi ile bu kiliseleri tekrar kullanıma açtığı aktarılmakta,¹⁹ başka bir mektupta ise, yine aynı vilâyette bulunan Büyük Katolik Kilisesi’nin açılışına yer verilmektedir.²⁰ Trabzon’daki metropolithane,²¹ Van’daki Ermeni Kilisesi,²² İzmir²³ ve Aynaroz’da²⁴ bulunan çeşitli kiliseler, mektuplarda adı geçen ve Hristiyanlara ait olan ibadet yerlerinin bir diğer kısmıdır.

Mûsevilerin ibadet yerleri ile ilgili haberler yok denecek kadar azdır. Mekri Aydın’da bir havra olduğunun bilgisine yer verilen bir mektupta, “muntazam bir Mûsevi Mektebi” olmadığından çocukların havrada eğitim gördüğü belirtilmiştir.²⁵

2.1.2. Kültürel Hayat

2.1.2.1. Kültürel Yaşantı

Osmanlı İmparatorluğu, farklı milletleri barındıran bir yapıya hâiz olması sebebi ile, her zaman için, imparatorluk topraklarında yaşayan halkın kültürel yaşantısı, renklilik ve çeşitlilik arz etmiştir. II. Abdülhamit dönemi de, geniş toprakların korunduğu ve bu renkli yapının devam ettiği bir zaman dilimidir. Farklı dil, din ve ırkların oluşturduğu bu değerli kompozisyonun kültürel yaşantısına dâir

¹⁷ Bu durum mektuplarda şöyle dile getirilmektedir: “Müşerref-i harâb olarak bir müddetten beri metruk kalan Köprübaşı Cami Şerifi’nin imarı için hamiyet-mendân-ı memleketin iânesiyle yüz elli lira Osmânî cem’ edilmiş olmakla ...” Nr. 741, 16 Haziran 1899.

¹⁸ Nr. 1356, 25 Şubat 1901.

¹⁹ Nr. 1538, 26 Ağustos 1901.

²⁰ Nr. 643, 10 Mart 1899.

²¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Selanik’te Frenk mahallesinde yeni inşâ edilen Büyük Katolik Kilisesi’nin resm-i küşâdı icrâ olunmuştur.” Nr. 1355, 24 Şubat 1901.

²² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Erciş kasabasının iki cami-i şerifi, âhiren küşâd olunanlarla üç bab mektebi, bir Ermeni Kilisesi vardır.” Nr. 682, 18 Nisan 1899.

²³ Nr. 1530, 18 Ağustos 1901.

²⁴ Nr. 783, 28 Temmuz 1899.

²⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Mûsevilerin öyle muntazam mektebi yoktur. Lâkin bazı ufak çocukların havrada ders okuduklarını görüyorum.” Nr. 630, 25 Şubat 1899.

detaylar, taşra mektuplarına da yansımış, bu motifler, çeşitli vilâyetlerden gönderilen birçok mektup aracılığı ile okuyucuya aktarılmıştır.

Osmanlı toplumunun kültürel yaşantısını ilgilendiren haber ve bilgilerin yer aldığı, 1898-1901 yılları arasında neşredilen 25 taşra mektubu, Adana, Edirne, Halep, Hüdâvendigâr, İşkodra, İzmit Sancağı, Kastamonu, Konya, Musul, Selanik, Sivas ve Trabzon olmak üzere 11 vilâyet ve 1 sancaktan gönderilmiştir.

2.1.2.1.1. Giyim Kuşam

Kültürel hayatı ilk bakışta yansıması ve buna dâir ipuçları vermesi bakımından giyim kuşam, her toplumda önemli bir konum arz etmektedir. Millet, din ve yaşanan bölgeye göre değişiklik gösteren bu konum, çeşitli ulusları çatısı altında barındırması sebebiyle Osmanlı toplumunda daha da özel bir yere sahiptir. Taşra mektuplarında giyimle ilgili haberler fazla olmamakla birlikte, konuya dâir en net bilgilerin gönderildiği bölge, Halep vilâyetidir. II. Abdülhamit döneminde Osmanlı toplumu, sıradan bir sosyal hayatı sürdürmemekte ve toplum, mevcut kültürel yaşantının yanında, biraz devlet eliyle ve biraz da kendiliğinden, dört bir taraftan Avrupaîleşen yeni sivil yaşantıya ayak uydurmak durumunda idi. Sosyal hayattaki birçok alan ve ayrıntıya olduğu gibi, söz konusu yenilikler giyim kuşama da yansımış ve ortaya çıkan değişiklikler, mektuplar aracılığı ile de ifade edilmiştir.

Halep'ten gelen bir mektupta, halkı dört sınıfa ayıran muhabir, birinci ve ikinci sınıfın “Dersaadet'tekine müşâbih” giyindiğini belirterek başka bir açıklama yapmamakta, üçüncü sınıfın giyimini ise, “giydikleri elbise entârî üzerine bir ceket ile başta kalıplı bir fes ve üzerine ince ağabâni bir sarıktan ve ayakta ise bir iskarpinden ibarettir” sözleri ile tabir etmektedir. Dördüncü sınıfın “muhtelif” şekilde giyindiği ve gayrimüslimlerin çoğunlukla “setre ve pantolon” giydikleri, mektupta yer alan diğer bilgilerdir.²⁶ Aynı vilâyetten gelen diğer iki mektuptan birincisinde, dış giyim; başına fes, ayağına fotin, sırtına palto giymek ve baston almak olarak

²⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bu dört sınıfa mensup olan Hristiyanların hemen ekserisi lisân-ı Türki ve lisân-ı Fransevî'ye âşinâdırlar. Umûmiyetle setre ve pantolon giyerler. Yalnız dördüncü sınıfa mensup olanlar müstesnâdır.” Nr. 483, 28 Eylül 1898.

anlatılırken,²⁷ ikincisinde, “Halep’te moda olmuş! Kalıpsız fes ile gezmek. Her yerde eldivenle oturmak. Palto omuzda olarak gezmek. Kafe-şantanda bir şarkı için bol bahşiş vermek.” ifadelerine yer verilmektedir.²⁸

2.1.2.1.2. Yeme İçme Alışkanlıkları

Gündelik hayatta halkın yeme içme alışkanlıkları hakkındaki haber ve bilgilerin, içecek ve tütün kullanımı etrafında şekillendiği görülmektedir. Selanik’ten gelen haberlerde, Olimpos birası hakkında yazışmalar yer almakta,²⁹ konuya dâir yorumlarda, Olimpos birasının mideye şişkinlik verdiği ve bu yüzden onun yerine, Münih birasının tercih edilmeye başlandığı aktarılmaktadır.³⁰ Bir diğer mektupta, “ziyâde işret” yüzünden vefat eden bir kişiden bahseden muhabir, sözlerini, “ayyâşîne ibret” diyerek tamamlamaktadır.³¹ Aynı vilâyetten gelen bir başka yazıda, alkollü içecek satan bir bakkala, dokuz yaşında bir çocuğun dadandığı bildirilmekte,³² yine diğer bir mektupta, “sigara atıkları toplayan memleket yavruları”ndan bahsedilmektedir.³³ Yine Selanik’ten gönderilen bir haberde, içki

²⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bir kimse bu ta’dad ettiğim halâtan birisini görmek arzu ederse fesi başında, fotini ayağına, paltoyu sırtına giyerek ve bastonu alarak hemen o cihete müteveccih olur. Biraz gezinir, bir kahveye veya bir dükkâna oturur.” Nr. 639, 6 Mart 1899.

²⁸ Nr. 608, 31 Kânun-ı Sâni 1899.

²⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Olimpos birası için deverân eden söz hakkında tahkikat-ı lâzıma icrâ edilmekte olduğundan hâsıl olacak neticeyi bi’t-tabî yazarım.” Nr. 1124, 4 Temmuz 1900.

³⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Olimpos birasının mideye şişkinlik verdiğini bi’t-tecrübe anlayanların, İngiltere birahânesi müste’cirinin daima taze taze celb eylemekte olduğu Münih birasını içmeye başladıkları haber alındı. Etıbbaya bi’l-mürâca’a istihsâl edeceğim mâlûmatı yazarım. Bu rivayetin doğru olup olmadığını bildiririm.” Nr. 1154, 3 Ağustos 1900.

³¹ Nr. 1281, 11 Kânun-ı Evvel 1900.

³² Nr. 1467, 16 Haziran 1901.

³³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Geçende sigara atıklarını toplayan memleket yavruları hakkında belediyemizin nazar-ı dikkatini celb etmiştim. Bugün başka bir hâl-i müessife daha vâkif oldum, ki teessürâtımdan kendimi alamadım. Derhal kaleme sarıldım. O da bu mikrop hülâsası tütünleri başkalarına satan bu yaramazlardan üç dört yaşındaki mâsumcağızlar, hanım ebeleri, birader ağaları, şefkatli vâlideleri yanında kırk yıllık tiryâki imiş gibi sigaralarını tütürüyorlar. Elbet! Zîra altın arar gibi yerden topladıkları tütünlerin ifnâ-yı hayat mecmuası, emraz hazinesi boyunlarında asılı! Yazık değil mi böyle süt kuzularına varınca hem de en mehlîk tütünlere iptilâ hâsıl olmasına acıtmaz mı? Tütünün en iyisinin bile derece-i mazarratı bugün cihan-ı medeniyetçe teslim olunmuş bir mesele-i hayâtîyye iken doğrusu böyle üç beş yaşında nevvâdların ellerinde sigara dolaşması, iskancılıktan, utanmadan ötekine berikine avuç açmaktan başka işi olmadığı için bi’t-tabî ekseriyetle semere-i mesâî olan paradan mahrum kaldığından böyle muhal-i sıhhat tütünlere inhimak gösterenlerin müşâhadesi esefler edilecek ahvaldendir.” Nr. 1155, 4 Ağustos 1900.

içmenin “mazarrat-ı kesîresi”ne değinilerek, bu alışkanlık, “tedrici bir intihar, fena bir hastalık” olarak nitelendirilmektedir.³⁴

Kahve kültürüne dâir haberler, Konya’nın İlgin kasabasıındandır. Halkın “uykudan kalkar kalkmaz soluğu kahvehânede” aldığını anlatan muhabir, kahve iptilâsının çok olduğunu belirtmekte, kahvede hesap ödeme âdetinin senelik şekilde toplu olarak ödendiğini ve bir kişinin senelik borcunun “bir çift öküz bedeli” ya da “yirmi otuz kîle-i âsitânî buğday”dan aşağı olmadığını aktarmaktadır.³⁵

Çay, Osmanlı toplumuna 1900’lü yıllarla beraber giren bir alışkanlıktır. Kastamonu’dan gelen bir mektupta, yakın zamanlarda kahvehânelerde çay pişirilmezken, artık herhangi bir kahveye gittiğinizde kahvecinin “Efendim çay mı, kahve mi” diye sorduğu belirtilmekte, müşterilerin artık, “kahveden ziyâde çay” içtikleri aktarılmaktadır. Eskiden, ahâli-yi şarkıyye yani “Çin, Japon, İran...” arasında yaygın olan bu âdetin, bugün Osmanlı toplumuna da sirâyet ettiğini aktaran muhabir, mektubun devamında, çayın nasıl piştiğini teknik olarak anlatmakta, gün için de “çay ibriği”nin on beş defa dolduğunu ifade etmektedir. İlerleyen satırlarda ise, çay meraklılarını ilgilendiren bilgiler veren muhabir, “çayın râyihâsı”ndan bahsederek, “Kürre-i Nühas” nâhiyesinin Ağlıpazarı mevkisinde bir çay çeşidinin yetiştiğini, halkın bunu kurutmayı öğrenmesi halinde, çay içme kültürünün her yerde yaygınlaşacağını belirtmekte ve “çay meraklılarına tavsiye olunur” sözleri ile mektubuna nihâyet vermektedir.³⁶

2.1.2.1.3. Gelenekler

Toplumun yıllardır sürüp giden ve gündelik hayatın sıradan bir parçası olan gelenek ve görenekleri, çok sınırlı olsa da mektuplara da yansımıştır. Selanik’ten, “Selanik’te Tehlikeli Bir Adet” başlığı ile gelen bir yazıda, yangın çıktığı zaman

³⁴ Nr. 585, 8 Kânun-ı Sâni 1899.

³⁵ Nr. 495, 10 Teşrin-i Evvel 1898.

³⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Yakın zamanlara kadar kahvehânelerde çay pişirmek âdeti hemen de mefkut idi. Fakat bugün herhangi bir kahvehâneye gidecek olursanız kahveci size hitâben: (Efendim çay mı, kahve mi) diye bir suâl eder. Siz de buna bir cevap vermek için biraz düşünürsünüz de çay diye cevap verirsiniz. Evvelleri çayı ahâli-i şarkıyye (Çin, Japon, İran...) içerdi bugün çay içmek bizim ahâlimize de sirâyet etti. Bütün kahvehânelerde çay pişiyor. Ve müşteriler kahveden ziyâde çay içerler.” Nr. 681, 17 Nisan 1899.

kaleden iki top atıldığı bildirilmekte, ve bunun arkasından şehrin her tarafında “silah sadâsından” durulmadığı ifade edilmektedir. Bu âdet yüzünden, silahtan çıkan kurşunla vurulan kişilerden bahseden muhabir, “havaya atmak lüzûmuna da katiyyen riâyet” edilmediğini belirterek, mektubunu sonlandırmaktadır.³⁷

Adana vilâyetindeki Mersin’den gönderilen bir mektupta ise, sıcaklar başladığında halkın “yaylaklara” gittiği aktarılmaktadır.³⁸ Düğünlere dâir haberlerin de yer aldığı mektuplarda, Tokat’tan gönderilen bir mektupta, buradaki düğünlerde eskiden beri “saçlı sakallı adamlar”ın huzurunda kadınların raks ettirildiği belirtilerek, yeni gelen mutasarrıfın konuya müdâhalesinden bahsedilmektedir.³⁹ Fatsa’dan gönderilen bir haberde ise, düğünlerde “yüzük ve güreş oyunları”nın icra edildiği aktarılmaktadır.⁴⁰

2.1.2.1.4. Yöresel Özellikler

Bölgelerin kendine has özelliklerine de yer verilen mektuplarda, Bolu başlıklı bir haberde kış hazırlıklarından bahsedilmekte, “bulgur kaynatmak, makarna kesmek, tarhana hazırlamak, reçel, kavurma yapmak” gibi işlerin yoğunlaştığı belirtilmektedir.⁴¹

³⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Yangın vukûunu ilan için kaleden endaht olunan iki topu müteâkiban Selanik’in bilcümle esâakında silah sadâsından durulmaz. Kuru sıkı atılsa ... Fakat gerek silahın tecrübesini arzu edenler ve gerek silah atmak merak-ı câhilânesinde bulunan sebükmağzanın bu muamelelerinin ne derece tehlike-aver olduğu muhtâc-ı izah değildir. Sokaktan gelip geçenler yangın vukûunu derhal haber alarak bir mahale ihtifâ edebilmeleri mümkün olacağı iddia edilse bile bu hâl kimsenin mecbur olmadığı emr-i âşîkar olmakla şu münasebetsiz itiyadın bir an evvel men’i zımında icrâ-yı icâbına tevessül buyurulmasına intizar olunur.” Nr. 1294, 24 Kânun-ı Evvel 1901.

³⁸ Nr. 1488, 7 Temmuz 1901.

³⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Tokatça da düğünlerde saçlı sakallı adamlar dahî hazır oldukları halde allı yollu âlüfteler raks ettirilmekte olduğu misal olarak ilâve-i makkâl buyurulmuştur. Evet Tokat’ta tarihinden beş on sene evvel düğünlerde bir takım cühelâ sûret-i hafîyye de orada burada âlüfteleri raks ettirerek seyredelerdi. Bu cihet inkâr olunamaz. Şu kadar ki tarih-i mezkûrdan sonra adet-i mezkûre tedrican ve bâ-husus Tokat mutasarrıfı saadetli Bekir Sıtkı Paşa Hazretleri’nin burayı teşriflerinden beri bu âdet-i muzırta tamamen ve katiyyen ref olunmuştur.” Nr. 1276, 6 Kânun-ı Evvel 1900.

⁴⁰ Nr. 686, 22 Nisan 1899.

⁴¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bulgur kaynatmak, makarna kesmek, tarhana hazırlamak, reçel, kavurma kıyma yapmak gibi iştigâlâtın ziyâdeleştiğine, havaların soğuyup yaprakların döküldüğüne bakılacak olursa kış geliyor. Hatta geçen gün birden bire bir soğuk olmuştu.” Nr. 1233, 21 Teşrin-i Evvel 1900.

Konya-Bozkır'ın günlük diline dâir bilgilerin yer aldığı bir mektupta ise, bölge halkının, “taze fasulyeye gök bakla, kuru fasulyeye ak bakla, ayşe kadın fasüyesine, kirpiksiz bakla, çalı fasüyesine kirpikli bakla, barbunyaya, mercan bakla, baklaya, abdal baklası, sakıza mezleki afyona sakız, kadınlarının namaz örtüsüne, hindi, omuza çıkan hindiye yani mısır tavuğuna mısırga, ve tavuğa kel tavuk, mısıra darı, darıya çin-darı dedikleri aktarılmaktadır.⁴²

2.1.2.1.5. Kültürel Özellikler

Osmanlı toplumunun eğitim ve kültür seviyesini yansıtan bilgiler, mektuplarda yer alan bir diğer konudur. Giresun'da “İzmir'den muvâsalat etmiş olan muallimîn”den “mûsikî” öğrenen yirmi-otuz kişilik bir gruptan bahsedilmekte, bu kişilerin “müddet-i kalîle zarfında hakikaten epeyce havalar öğrendikleri” ifade edilmektedir.⁴³ Fatsa'dan gelen haberlerde halkın “Mâlûmat” okumaya karşı ilgisinden bahsedilirken,⁴⁴ Selanik'ten gönderilen bir yazıda, çocuk yetiştirme kültürüne yer verilmekte, eğitime hevesli bir çocuğun ya askerî okula gönderildiği ya da bir süre ibtidâî okula devam ettiği ve bir kaleme yerleştirildiği aktarılmakta ve bu durum “fıkr-i câhilâne” olarak değerlendirilmektedir.⁴⁵

Bursa'dan gönderilen bir mektupta, halkın “nimet-i maariften hisse-mend” olmadığı belirtilmekte, her yerde kahve bulunduğu ve bunun da halkın “laklakiyyât” ile vakit geçirmesine sebep olduğu bildirilmektedir.⁴⁶ Erciş'ten gelen bir haberde ise, kış geceleri halkın nasıl vakit geçirdiğine dâir haberler aktarılmakta, bunlar, “mütâlaa, avcılık ve berf atmak” olarak sıralanmaktadır.⁴⁷ Kütahya'dan gelen bir başka haberde halk, zenginler, orta halliler ve boş vakit geçirenler olarak üç sınıfa ayrılmakta, bu üçüncü sınıfa mensup olanların “yave-gûlukla imrâr-ı evkat”

⁴² Nr. 795, 9 Ağustos 1899.

⁴³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Giresun nev-nihâlâtından mürekkep olmak üzere şimdilik yirmi beş, otuz kişi, İzmir'den muvâsalat etmiş olan muallimîn taht-ı riyâsetinde mûsikî taallüm etmektedirler. Cûlûs-ı hümâyûn-ı mes'adet-makrûn-ı hazret-i hilâfet-penâhi münâsebet-i celîlesiyle Hükûmet Dâire-i Fâhiresi'nde icrâ ettikleri âhenk müddet-i kalîle zarfında hakikaten epeyce havalar öğrendiklerini ispât eylediğinden hâzirun tarafından mazhar-ı tebrikat olmuşlardır.” Nr. 1220, 8 Teşrin-i Evvel 1900.

⁴⁴ Nr. 686, 22 Nisan 1899.

⁴⁵ Nr. 1494, 13 Temmuz 1901.

⁴⁶ Nr. 1369, 10 Mart 1901.

⁴⁷ Nr. 589, 12 Kânun-ı Sâni 1899.

etmelerine çözüm olarak, Sanayi Bankası ile bu kişilere iş bulunması ve bu şekilde “cebren” çalıştırılmaları önerilmektedir.⁴⁸

2.1.2.1.6. Sosyal Hayatta Kadınlar

Çoğunluğu Müslüman halktan oluşan Osmanlı toplumu, “kadınlar” bakımından kapalı özelliklere sahipti. Buna rağmen, mektupların geneli incelendiğinde, kadın-erkek ayrımının yapılmadığı göze çarpmaktadır. Kadınların sosyal hayattaki konumuna dâir haberlerde, Selanik’ten yazılan bir mektupta, tramvaylarda kadınların erkeklerden ayrı olarak, “perdeyle mestûr” bir bölmede oturdukları aktarılmakta, biletçilerin zaman zaman bu bölmeye girmelerinin “teessüfle görüldüğü” belirtilmektedir.⁴⁹ Diğer bir mektupta ise, velospit müsâbakasına katılan seyircilerden bahseden muhabir, “hanımlar için tefrik olunan husûsî mahalde” Müslüman hanım izleyicilerin sayısının, ecnebî ailelerden fazla olması ile övünmektedir.⁵⁰ Tekirdağ’dan gönderilen bir haberde ise, tarlalarda çalışan kadınlar övülmekte, “kahraman” olarak nitelendirilmektedir.⁵¹

Edirne’den yazılan bir haberde, Batılı gelişmeler ekseninde kadınların sosyal hayattaki durumunu yansıtan ilginç bir bilgi yer almaktadır. Edirne’de kırk tane “velospit” yani bisiklet olduğunu aktaran muhabir, bunların üçüne kadınların bindiğini ifade etmektedir. Bu durum, II. Abdülhamit dönemi Osmanlı İmparatorluğu’nda kadınların sosyal hayatta aktif rol alabiliyor oluşunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

2.1.2.2. Gayrimüslimler

⁴⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Ekseriyeti teşkil eden kısm-ı sâlis ise hiçbir meşguliyetleri olmadığından akşamlara kadar kahvede yâvegûlukla imrar-ı evkat ederler benim zu'mmumca ziraat bankaları olduğu gibi bir de sanayi bankası olmalı da bu makule işsizlere iş bulup cebren çalıştırılmalıdır.” Nr. 571, 25 Kânun-ı Evvel 1898.

⁴⁹ Nr. 1443, 23 Mayıs 1901.

⁵⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “En ziyâde şurası şâyân-ı dikkattir ki hanımlar için tefrik olunan hususî mahali tezyid eden muhadderât-ı İslamiyye'nin adedi ecnebî familyalarını kat, kat tecavüz etmekte idi ki hanımlarımızın müsâbakaya verdikleri bu ehemmiyet ileride daha birçok Türk gençlerini velospit müsâbakasına teşvik edeceği şüphesizdir.” Nr. 816, 30 Ağustos 1899.

⁵¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Tarlalar kasabanın evleriyle hemen birleşmiş gibidir; fakat bu kır işlerinin en faal kahramanları kasabanın erkeklerinden ziyâde kadınlarodur. Güneşin mebzûl tufan-ı harâreti altında bu çıplak, gölgesiz tarlaların en müşkil, en suûbetli işlerini cinslerinin nezâket ve rikkatine rağmen kavî ve çalak bir vücutla başaran İslam, Ermeni, Rum kadınlarıdır. Nr. 1516, 4 Ağustos 1901.

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesinden Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar, özgür ve baskı ortamı olmayan bir şekilde imparatorluğun kanatları altında hayatını sürdüren gayrimüslimler, Osmanlı toplumunun renkli yapısının ayrılmaz bir parçası konumundaydı. Tanzimat ve arkasından Islahat Fermânı ile, Müslüman-gayrimüslim her bireyi Osmanlı Devleti'nin "vatandaş"ı sayan hukukî düzenlemeler yapılmasıyla birlikte, sosyal hayatta zaten bağımsız bir hayat sürdüren, dinî hayatla ilgili müesseseleri, kendi eğitim kurumları ve daha birçok kurum ile kendilerine has bir teşkilatlanma içerisinde olan gayrimüslimlerin hakları, teorik bir düzlemde de olsa, âdetâ tescillenmiş ve bu topluluklar, Osmanlılık çerçevesinde izlenilen politikanın da etkisiyle, imparatorluğun karma yapısının ayrılmaz unsurları olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Mâlûmat gazetesinde yer alan taşra mektuplarında, gayrimüslimler ve azınlıklarla ilgili, 19 Eylül 1898 – 26 Ağustos 1901 tarihleri arasında yayınlanan ve Aydın, Cezâyir-i Bahr-ı Sefid, Edirne, Hüdâvendigâr, Selanik, Trabzon ve Van olmak üzere 7 ayrı vilâyetten gönderilen 34 mektup yer almaktadır.

2.1.2.2.1. Dinî Topluluklar

2.1.2.2.1.1. Hristiyanlar

Hristiyanlara dâir haberler, gayrimüslim topluluklarla ilgili bilgilerin yer aldığı mektuplarda en fazla yer teşkil eden konudur. Çeşitli vilâyetlerde bulunan kiliselerle ilgili haberlerde, Van'da bir Ermeni Kilisesi olduğu bildirilmiş,⁵² Selanik'te ise Büyük Katolik Kilise'sinin açılışından bahsedilmiştir.⁵³ Trabzon'da bir metropolithane,⁵⁴ Ayranoz⁵⁵ ve İzmir'de çeşitli kiliselerin bulunduğu, yine bu haberler arasındadır. Hristiyanların bayramlarından da bahsedilen mektuplarda,

⁵² Nr. 682, 18 Nisan 1899.

⁵³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Selanik'te Frenk Mahallesi'nde yeni inşâ edilen Büyük Katolik Kilisesi'nin resm-i küşâdı icrâ olunmuştur." Nr. 643, 10 Mart 1899.

⁵⁴ Nr. 1356, 24 Şubat 1901.

⁵⁵ Nr. 783, 28 Temmuz 1899.

İzmir’de yortu olması sebebiyle dükkanların kapalı olduğu aktarılmış,⁵⁶ Selanik’ten gelen bir haberde ise, Katolikler’in bayramına yer verilmiştir.⁵⁷

Sosyal hayatta Hristiyanların durumunu yansıtan haberlerde, çeşitli bilgilere yer verildiği görülmektedir. Halep’teki Hristiyanların Türkçe ve Fransızca’ya “âşinâ” oldukları ve setre pantolon giydikleri aktarılmaktadır.⁵⁸ Yine Halep’ten gelen bir mektupta, Tuvini Bahçesi’nde şarkı söyleyen kızları izleyen “Hristiyan ve Mûsevi familyaları”ndan bahsedilmiştir.⁵⁹ Siroz’da ise, “Hristiyan hemşehrilerimizin zevkini müteaddid gazinolar” varken, Müslümanlar için bir kıraathâne bile olmaması eleştirilmektedir.⁶⁰

Osmanlıcılık politikasının Müslüman ve gayrimüslim halk arasında yaygınlaştırılmaya ve güçlendirilmeye çalışıldığı II. Abdülhamit döneminde, taşra mektuplarında yer alan bazı haberler, bu ilişkiyi aktarması bakımından önem taşımaktadır. Cûlûs kutlamalarında, Halep’te birçok resmî dairenin bugüne özel yapılan süslemelerinin yanında, Hristiyan Mahallesi’ndeki bir eczanenin “yüzlerce kandil ve fevânis ile tenvir olunmuş” olduğu bilgisi aktarılmış,⁶¹ hatta “Padişahım çok yaşa” levhasının asıldığı belirtilmiştir. Trakya’daki cûlûs kutlamalarında da benzer haberlere rastlanmakta, Metropolit Kastantino Efendi’nin “padişahımızın

⁵⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Şu günlerde yortu olmak münâsebetiyle ekser-i mağaza ve dükkanlar kapalıdır. Ahz ü i’ta da durgundur.” Nr. 1326, 25 Kânun-ı Sâni 1901.

⁵⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Katolik mezhebine mensup bilumum zükûr ve nisvan iki taraflı teşkil-i sufûf-ı ihtiram ve Bulgar Katolik Mektebi muzikası dahî âyine mahsus havalâr terennûm eylemekte oldukları halde kiliseden çıkarak beş dakika ba’ad mesafede bulunan mezkûr Katolik Mektebi’ne kadar gidilmiş ve orada bazı ayin icrâsından sonra aynı merâsim dâiresinde avdet etmişlerdir. Azimet ve avdetle etrafa saçılan gül ve çiçeklerin revâyih-i latîfesi ve sıbyanın yek-âhenk olarak taganniyâtta bulunmaları kulûb-ı refika ashabını ihtisasa getiriyordu.” Nr. 1464, 13 Haziran 1901.

⁵⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “ Bu dört sınıfa mensup olan Hristiyanların hemen ekserisi lisan-ı Türkî ve lisan-ı Fransevî’ye âşinâdırlar. Umûmiyetle setre ve pantolon giyerler. Yalnız dördüncü sınıfa mensup olanlar müstesnâdır.” Nr. 483, 28 Eylül 1898.

⁵⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Mezkûr hânelerde oturan Hristiyan ve Mûsevi familyalarının pencere önleriyle balkonlarda oturarak söylenilen şarkıyı dinlemekte olduklarından, enzâr-ı umûmiye o tarafa müteveccih olmaktadır.” Nr. 508, 23 Teşrin-i Evvel 1898

⁶⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Yaz için her türlü esbâb-ı safâ ve tefrihi ihtiva eden, pek mükemmel gazino ve bahçeli kahvelere mâlik olan Siroz için bu ne kadar büyük bir nakise ise Hristiyan hemşehrilerimizin kış vesâit zevkini müteaddid gazinolarda taht-ı tâmina almış bulunmalarına karşı adam akıllı bir kıraathânemizin mefkudiyeti de bizim için o derece büyük bir şeydir.” Nr. 1303, 2 Kânun-ı Sâni 1901.

⁶¹ Nr.474, 19 Eylül 1898.

büyükliğini hâzıra” anlattığı ifade edilmiştir.⁶² Bunların yanında, Eskişehir’deki yıl sonu ve Bursa’da yol açılışı için icra edilen törenlerde hazır bulunan resmî erkânın arasında, “rüesâ-yı Hristiyanıyye”⁶³ ve Rum Metropolit’inin de bulunması,⁶⁴ resmî ortamlarda gayrimüslim ve Müslüman halkın “Osmanlılık” etrafında buluşması bakımından önemli ve anlamlıdır.

2.1.2.2.1.2. Mûseviler

Mûsevilerle ilgili haberler, oldukça sınırlı sayıdadır. Selanik’ten gönderilen bir mektupta, Mûsevilerin her eylül ayında adetleri üzere mekan değişikliği yaptıkları bildirilmekte, bu topluluğun yaşadığı evlerin, vereme varıncaya kadar birçok hastalığın bulaşmasına sebep olacak derecede pis olduğu ifade edilerek, kiraya verilmeden önce kesinlikle “tebhîr edilmesi” gerektiği bildirilmektedir.⁶⁵ Aynı vilâyetten gelen diğer iki mektupta, “hamursuz bayramı”nda vukû bulan bir adlî vakadan bahsedilmiş⁶⁶ ve yine başka bir bayram kutlamalarına yer verilmiştir.⁶⁷ Yemen’den gönderilen bir haberde ise, Mûsevilerin Kudüs’e yolculuk zamanlarının başladığı aktarılmaktadır.⁶⁸ Mûsevilerin eğitim düzeninden de bahsedilen mektuplarda, Mekri-Aydın’da “muntazam bir Mûsevi Mektebi” olmadığından çocukların havrada eğitim gördüğü belirtilmiş,⁶⁹ Kırkkilise’den gelen bir haberde ise,

⁶² Nr. 1220, 8 Teşrin-i Evvel 1900.

⁶³ Nr. 786, 31 Temmuz 1899.

⁶⁴ Nr. 1265, 22 Teşrin-i Sâni 1900.

⁶⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “İşte Mûsevilerin eylülü: binâenaleyh “Âdât-ı câriyeleri vechile” tebdil-i mesken eylemeleri zamanı geldi. Şu tebdil-i hâne münâsebetiyle verem gibi birçok emrâz-ı müstevele ve müthişenin yekdiğere sirâyet eylemekte bulunduğu her an ve zaman meşhud-ı nazar-ı teessüf olmakta bulunduğundan bu misillü icâra verilecek mesâkin-i hususiye ve sayfîyenin fenn-i celil-i tabâbetin tarif ve tavsiyesi dâiresinde her sene tebhîr edilmesini ve kable't-tebhîr ahire icâr ve isticâr edilmesine müsaade olunmamak üzere bir karar ittihazını şu muhbîr-i aciz muhterem “Mâlûmat”ımıza takdim eylediğim arıza ile sıhhat ve selâmet-i umûmiye nâmına belediyemiz erkânının lutf ü mürüvvetlerinden rica etmişim.” Nr. 1538, 26 Ağustos 1901.

⁶⁶ Nr. 636, 3 Mart 1899.

⁶⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bugün (Cuma ve 11 Mayıs) Mûsevilerin ... Bayramı ile Bulgarların yortusuna müsâdif olmakla bahçeler mütenezzihîn ile mâl-â-mâl idi. Sabahleyin erkenden halk fevc fevc Beşçınar Bahçesi'yle o civarda bulunan bostanlara doluştular. Kemal-i sürûr ile zevk u safalarına daldılar. Esnafın yüzü gülüyor.” Nr. 1449, 29 Mayıs 1901.

⁶⁸ Nr. 552, 6 Kânun-ı Evvel 1898.

⁶⁹ Nr. 630, 25 Şubat 1899.

Mûsevi Okulu'nun inşaatı için düzenlenen Türkçe tiyatroya dâir haberler aktarılmıştır.⁷⁰

2.1.2.2.2. Etnik Topluluklar

2.1.2.2.2.1. Ermeniler

Ermeniler, Osmanlı toplumunda yer alan azınlık gruplarında önemli bir yere sahiptir. Mektuplarda bu millet hakkında çeşitli bilgiler yer almamaktadır. Bandırma'dan gönderilen bir mektupta, Ermeni Rahibi Tanol Efendi'nin yaptığı bir usûlsüzlükten bahsedilmiş,⁷¹ Trabzon'dan gelen bir haberde ise, Ermeni mahallelerindeki kirliliğin ileri bir boyutta olduğu aktarılmıştır.⁷² Tekirdağ'da, şehrin sularının ahali arasında paylaşıldığı bildirilmekte, Ermenilerin sularının şehrin dışında zayi olup gittiği ifade edilmektedir.

2.1.2.2.2.2. Rumlar

Rumlarla ilgili çok az bilgi yer almakla birlikte, Konya'daki Rum muhâcirlerin tarla sürerken "pulluk" denilen bir alet kullandıkları aktarılarak, Müslüman halkın tembelliği eleştirilmektedir.⁷³ Edirne vilâyetinden gelen bir haberde ise, Rumlar için şehre getirilen su için, Rumların "gayret etmediği" aktarılmaktadır.⁷⁴

2.1.2.2.2.3. Bulgarlar

Bulgarlara dâir haberler, gayrimüslim halkla ilgili verilerin en minimum düzeyde olanlarıdır. Karlovo'dan gelen bir haberde cülûs töreni ile ilgili detaylara yer verilmiş, Bulgar halkın padişaha olan sevgi ve hürmetlerini iletirken sarf ettikleri sözler aktarılmıştır. Rumeli-i Şarkî vilâyetinin özerk bir bölge olmasına karşın,

⁷⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Hâsılâtı nâ-tamam kalan Kırkkilise Mûsevi Mektebi inşaatına sarf olunmak üzere şehr-i Kânun-ı Sâni'nin yirmi birinci pazar günü akşamı yani pazartesi gecesi Türkçe bir tiyatro verilmiş ve işbu lu'biyyat Karakaş Mahallesi'nde Rum Mektebi'nde gayet şa'saali bir sûrette icrâ edilerek me'murîn-i hükûmetten bazı zevat dahî hazır bulunmuşlardır." Nr. 1338, 7 Şubat 1901.

⁷¹ Nr. 1407, 17 Nisan 1901.

⁷² Nr. 1360, 29 Şubat 1901.

⁷³ Nr. 495, 10 Teşrin-i Evvel 1898.

⁷⁴ Nr. 494, 9 Teşrin-i Evvel 1898.

“Pâdişâhım çok yaşa” dualarının tekrar edildiği, etrafın yüzlerce kandille donatıldığı ve “Bulgar mu’teberânı” tarafından “Yaşasın sultânımız” nidâlarının tekrar edildiği bir törenin icra edilmiş olması dikkat çekicidir.⁷⁵ Selanik’ten gönderilen bir mektupta ise, “Bulgarların yortusu” olması sebebi ile, Beşçınar bahçesine giderek, “zevk ü safâlarına” daldıkları ifade edilmektedir.⁷⁶

2.1.2.2.3. Sosyal Hayatta Gayrimüslimler

Gayrimüslimlerin kamusal alandaki konumları ile ilgili haberlerin yer aldığı mektuplarda, konuya dâir çeşitli bilgi ve haberler bulunmaktadır. 19. y.y.da idari görevlerde yer aldıkları bilinen gayrimüslimlerle ilgili, Giresun’dan gelen bir haberde, kazanın belediye reisinin “Kaptan Borki” olması, bu duruma bir örnek teşkil etmektedir.⁷⁷ Osmanlı toplumunda Müslüman ve gayrimüslim halkın iç içe yaşamasının yanında, Osmanlılık her zaman ön plana çıkarılan bir durumdu. Bu durumu betimleyen bir ifadenin yer aldığı mektuplarda, Midilli’den gelen bir haberde, “hâiz olduğu serveti millet-i necîbe-i Osmâniyye sâyesinde kazanan Gürcü Balu Efendi”nin bölgedeki kaplıcaı inşa ettirdiği aktarılmaktadır.⁷⁸

Hukukî alanda gayrimüslim ve Müslüman halka farklı uygulamaların yapıldığı konulara yer verilen mektuplarda, Hristiyan halkın askerlik yapmayıp, bunun karşılığında her sene belli bir ücreti devlete ödemesiyle ilgili haberlere yer verilmiştir. Balıkesir-Bandırma’dan gelen çeşitli mektupların bir tanesinde, “sene-i hâliye bedeli-i askeriyesi”nden bahsedilerek, bazı kişilerden gücünün üstünde ücret

⁷⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “... ve hele tekke kıraathânesi bahçe-i ferah- fezâsının münasip bir mahallinde ta’lik kılınan ve gayet güzel celi sülûs hattıyla yazılmış bulunan (Pâdişâhım çok yaşa) levha-i dilârâsını gören zükûr ve nisvandan küçük, büyük her birerleri tekrar ed’iyye-i mukaddese-i şehinşâhîyi eda ve Belediye Reisi Efendi ile birlikte gelmiş olan Bulgar mu’teberânı tarafından da (Yaşasın Sultânımız) sadâları tekrar kılınmakta ve evlerde ıhlamur ağaçlarının en yüksek dallarına asılan fenerlerin hâsıl eylediği nurâniyet şerârât-ı barakayı andırmakta ...” Nr. 823, 6 Eylül 1899.

⁷⁶ Nr. 1449, 29 Mayıs 1901.

⁷⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Giresun’un az bir müddet zarfında iktisab ettiği terakki ve ümrânı bilumum müştakân-ı terakkinin tasdik edecekleri gibi bunun husûlüne fevkalâde himmet ve gayreti sebk eden ve bu kere de taraf-ı zî-şeref-i hazret-i pâdişâhîden uhdesine mir’ül-ümerâlık rütbe-i refî’ası tevcih ve ihsan buyurulan Belediye Reisi izzetlü kaptan Borki Paşa’yı da ezher cihet şâyân-ı takdir ve tebrik görürler.” Nr. 1178, 27 Ağustos 1900.

⁷⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Esâsen Midillili olup bugün hâiz olduğu serveti nân ü nimetle perverde olduğu millet-i necîbe-i Osmâniyye sayesinde kazanan Gürcü Balu Efendi kaplıcaı sûret-i muntazamada inşa ettirdi. Bu da memlekete bir hizmet değil mi?” Nr. 774, 19 Temmuz 1899.

talep edildiği bildirilmiş,⁷⁹ benzer konun işlendiği bir diğer mektupta ise, “kanuna mugâyir olarak taksim edilen” bedelât-ı askeriye'nin kaymakam tarafından tahsil edildiği aktarılmıştır.⁸⁰ Çanakkale-Eceabat'tan gönderilen ve bazı Hristiyanların “bedelât-ı askeriye”yi ödemekten çeşitli usûlsüzlüklerle kaçtıkları ifade edilen bir mektuba, çocuklarını “sicil-i nüfus”a kaydettirmedikleri ve onları bekar göstererek sekiz dokuz senedir vergi ödemedikleri bildirilmektedir.⁸¹

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermânı ile birlikte devlet hizmetlerinde görev alabilen gayrimüslimlerin hukukî alandaki konumuna dâir bir haberin de yer aldığı mektuplarda, Selanik'ten gönderilen eczacılık imtihanları ile ilgili bir haberde, “Etıbbâ ve Eczâcılar Nizamnâmesi'nin birinci maddesinde” doktor ve eczacıların “ikmâl-i tahsil etmiş olan ve tebea-yı Osmâniyye'de bulunan etıbbâ ve eczâcılar” arasından seçileceği ifade edilmektedir.⁸²

2.1.2.3. Âsâr-ı Atıka

Eski eserleri araştırma, koruma ve sergileme kültürü, Osmanlı İmparatorluğu'nda, diğer birçok yenilikte olduğu gibi, Avrupa'nın bilgisi ve yöntemi örnek alınarak oluşturulmuştur. 1800'lerden itibaren, 1881'de İstanbul Avusturya Lisesi Müdürü Dr. Ph. Anton Deither'in ölümüyle onun yerine atanan Sadrazam Ethem Paşa'nın oğlu ressam Osman Hamdi Bey'e kadar, konuyla ilgili yapılan çalışmaların başına Avrupalı yöneticilerin tayin edilmiş olması bunun bir kanıtıdır. Osmanlı aydını 19. yüzyılla birlikte âsâr-ı atıka araştırmaları ile ilgilenmeye

⁷⁹ Nr. 1432, 12 Mayıs 1901.

⁸⁰ Nr. 1376, 17 Mart 1901.

⁸¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Maydos ahâli-i Hristiyanıyesinden bazıları müteehhil bulunup dört beş çocuk sahibi oldukları halde hiçbirisi sicil-i nüfusa kaydolmayıp mektum addedilmiş ve müteehhiller bekar gösterilerek evlatları bedelât-ı askeriyeden kurtarılmıştır. Sekiz dokuz seneden beri yedi sekiz nüfus mektûmenin be-her sene vermesi lâzım gelen yedi sekiz senelik vergisi haylice bir yekûn teşkil edeceği der-kardır.” Nr. 1489, 8 Temmuz 1901.

⁸² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Zaten Etıbbâ ve Eczâcılar Nizamnâmesi'nin birinci maddesinde: “Mülkî tabiplik ve (eczacılık) için dâhil olmuş olan tabip (ve eczacı) şâkirdandan (öğrenci) ikmâl-i tahsil etmiş olan ve tebaa-yı Osmâniyye'de bulunan etıbbâ “ve eczacılardan” alınacaktır.” diye musarrah iken Aram Nahom Efendi ile Mösyö Koh'un müsâbaka imtihanına idhâli (hey'et tarafından asla kabul buyurulmamalı idi. Zirâ hâl-i ihtiyaçta mekteb-i tıbbiyyede eczacı kısmında ikmâl-i tahsil edip de diploma ahzına kesb-i istihkak edenlerin müsâbakaya kabulü ve adem-i vücûdu halinde memâlik-i ecnebiyyede ikmâl-i tahsil edip de tebea-yı Osmâniyye'den bulunanların ve onların fıkdanı sûretinde (yirmili) olanların müsâbakaya idhal edilmek nizamnâme iktizâsındandır.” Nr. 485, 30 Eylül 1898.

başlamış ve arkeoloji alanında ilk müze girişimi, 1847 yılında Harbiye Nazırı Fethi Ahmet Paşa'nın,⁸³ bugünkü St. İrene Kilisesi'ni bir askerî müze gibi düzenlenmesi ile gerçekleşmiştir. 1869 yılında ise devrin sadrazamı Mehmet Emin Ali Paşa tarafından ilk Müze-i Hümayûn, yani emperyal müze oluşturulmuştur. Bu dönemde, birçok vilâyet salnâmesinde, bölgede bulunan eski eserlere dâir geniş haberlerin yer alması,⁸⁴ eski eser toplama ve koruma kültürünün imparatorluk genelinde oluşmaya başladığını göstermektedir. Söz konusu girişim ve araştırmaların neticesinde, Müze-i Hümayûn'un adı ilerleyen yıllarda İstanbul Arkeoloji Müzeleri olarak değiştirilmiş⁸⁵ ve çeşitli eserlerin katılımıyla içeriği günden güne arttırılarak, Osmanlı topraklarında bugüne kadar yaşayan kavimlerden günümüze ulaşan eserlerin korunarak sergilendiği ve gelecek kuşaklara aktarıldığı Türk müzecilik kültürünün belli bir düzene oturtulması sağlanmıştır.

Abdülhamit döneminde önceki dönemlerle kıyaslanmayacak derecede artan eski eser ilgisi, müzecilik ve arkeoloji çalışmaları sadece İstanbul ile sınırlı kalmamış taşra vilâyetlerini de ilgilendiren bir konu olmuştur. Tarih ve sanat değeri taşıyan “âsâr-ı atîka” yani eski eserleri ilgilendiren 21 taşra mektubu, Aydın, Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd, Edirne, Halep, Hüdâvendigâr, İzmit sancağı, Kastamonu, Konya, Selanik, Sivas, Trabzon, Van olmak üzere 11 vilâyet ve 1 sancaktan gönderilmiştir.

2.1.2.3.1. Antik Yerleşim Yerleri

Trabzon'un Kelkit kazasından gönderilen bir mektupta, “Sadak” adı verilen küçük bir köyden bahsedilmekte, bu bölgedeki arâziler köylüler tarafından kazıldıkça, altından “pek muntazam taşlarla inşâ edilmiş ebniye duvarları” ortaya çıktığı aktarılmaktadır. İlerleyen yıllarda yapılan araştırmalarda söz konusu yerleşim yerinin tarihinin Urartular zamanına kadar uzandığı ortaya çıkmıştır.⁸⁶ Mektubu

⁸³ Nezih Başgelen, “Müze-i Hümayun'dan Günümüze Arkeoloji Müzeleri”, **Türkiye Seramik Federasyonu Dergisi**, No: 14, Mart-Nisan 2006, s. 114-15.

⁸⁴ İlber Ortaylı, **Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek**, 25. bs., İstanbul, Timaş Yay., 2007, s. 167-68.

⁸⁵ Başgelen, **a.g.e.**, s. 121.

⁸⁶ T.C. Kelkit Kaymakamlığı, “Kelkit Tarihi: İlçemizin Tarihçesi”, (Çevrimiçi) <http://www.kelkit.gov.tr/detay3.asp?ds=528&kat=78>, 18 Ağustos 2015.

yazan muhabir, köylülerin evlerini bu “zîr-i zeminde” bulunan yontma taşlarla inşa ettiklerini ifade etmektedir.⁸⁷

Kastamonu’dan yazılan bir haberde, Çankırı’dan Kastamonu’ya giden yol üzerinde bulunan “İn Köy” adı verilen bir köyden bahsedilmekte, burada “âsâr-ı atîkadan bir takım ebniye harâbesi” bulunduğu belirtilerek, harabeler “mağara tarzında, mesken taklidi yerler” olarak tanımlamaktadır.⁸⁸ Van-Erciş’ten gelen bir mektupta ise, Zilan Vâdisi’nin eteklerinde bulunan ve inşa tarihi, Burney’in tespitine göre Urartular, Sevin’in araştırmalarına göre ise Sâsânîler dönemine dayanan Zernişan Kalesi’ne⁸⁹ yer verilmektedir. Muhabir, “Zernişan şehrinin harâbeleri”ni ziyâret etmeye muvaffak olduğunu ifade ederek şehrin temellerinden başka bir şey kalmadığını belirtmekte, kalenin etrafının “cesim bir sur ile muhâta edildiği”nin “mevcut âsâr”dan anlaşıldığını ifade etmektedir. Mühendislik ve mimarlık ilminin yüzlerce yıl önceki “terakkiyat-ı hâzırası”ndan bahseden muhabir, günlerce uğraşılmasına karşın bu temellerden taş çıkarılamadığını ve hatta vadiye indirilemediğini aktarmakta, bu şehri îmar edenlerin başlangıçta o taşları nasıl bulduklarını ve bu kadar muntazam bir şekilde hangi vâsıta ile o bölgeye taşıdıklarını sorgulamaktadır.⁹⁰

İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde yer alan eski eserlere dâir haberlerin yer aldığı mektuplarda, farklı yapılardan bahsedilmektedir. Halep ve Van-Erciş’ten gelen mektuplarda eski kalelerin mevcudiyetinden bahsedilmekte, Halep’in “vasat-ı şarkiyyesinde” eski bir kalenin bulunduğu ve burasının günümüzde “askerî redif

⁸⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Kelkit kazası dâhilinde bir kasaba şeklini andırır. (Saddak) nâmında yüz elli hâneye karîb bir karye vardır. Bu karyenin vaktiyle büyücek bir şehir olduğu mevcut olan âsâr-ı atîkasından anlaşılmaktadır. Binâenaleyh hâlâ arâzileri sürülüp kazıldıkça pek muntazam taşlarla inşâ edilmiş ebniye duvarları zuhûr ediyor. Köylülerin umûmen hâne ve ebniye-i sâiresi bu gibi zîr-i zeminde ihraç edilmiş duvarlardan sökülmiş yontma taşlardandır.” Nr. 1382, 23 Mart 1901.

⁸⁸ Nr. 1224, 12 Teşrin-i Evvel 1900.

⁸⁹ Yusuf Ateş, “Historical Mining and Processing Centers in the Van Province of Eastern Anatolia: Rediscovered”, **Mining Turkey Mining & Earth, Sciences Magazine**, C. II, No: 4, Mart 2013, s. 54.

⁹⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Şehrin hâne ve cadde yerleri pek suhûletle fark olunuyor. Fenn-i hendese ile beraber fenn-i mimarinin kimbilir kaç yüz asıl evvelki haline karşı terakkiyat-ı hâzırası mahcub olsa sezâdır. Günlerce uğraşıldığı halde temellerinden bir taş çıkarılamıyor, pek çok mesâi ile beraber ihraç edilen taşlar, vadiye indirilemiyor. Halbuki acaba şehri bina edenler o cesim temeli, taşlarını nereden bulmuş? Nasıl o derece muntazam olarak tesviye etti? O vasi' vâdiden o mürtefi' noktaya ne gibi bir vâsıta ile nakledip harekete hâkim olmak üzere intihâb edilen o cebelde şehir-i kaleyi inşâ eyledi?” Nr. 475, 20 Eylül 1898.

deposu” olarak kullanıldığı aktarılırken,⁹¹ Erciş-Erzurum yolu üzerinde bulunan Arap Üzengi’nin kalesinin “havâriktan addolunacak surette vücûda” getirildiği ve “gerek tarih ve gerek âsâr-ı atîka nokta-i nazarından” tetkike muhtaç olduğu belirtilmektedir.⁹²

Konya-İlgın ve Bolu’dan gönderilen haberlerde ise, “âsâr-ı atîka kaplıcalar”a yer verilmiştir. Ilgın’dan gelen iki ayrı mektupta, bölgede Selçuklu zamanından kalma bir hamam olduğu, “çelik ve kükürt madenlerine hâiz” olan bu hamamın⁹³ üstünde çakılı olan yontma taştaki yazıların okunabilen kısmında “Keyhüsrev Kılıçarslan” kelimelerinin yazılı olduğu ifade edilmektedir.⁹⁴ Bolu’dan gelen mektupta ise, Bolu’nun coğrafi özelliklerinden detaylı bir şekilde bahsedilmekte, burada bulunan kaplıca hakkında çok yönlü bilgi aktarılırken, kaplıcanın “Romalılar zamanından kaldığı”nın rivâyet edildiği aktarılmaktadır.⁹⁵

Selanik’ten yazılan bir mektupta, merhum Sabri Paşa’nın Selanik’e bıraktığı “yâdigâr-ı kıymetdârândan olan” Mustafa Paşa Camisi’ne yer verilmekte, muhabir, bu camideki “zarif” çeşmelerden su akmamasının, gözlerinden “yaşlar akıttırdı”ğını ifade etmektedir.⁹⁶ Halep’ten gelen haberlerde, şehrin ortasında bulunan ve Hazret-i Zekeriya Aleyhisselam’ın defnedildiği “cami-yi şerîf-i kebîr”den bahsedilirken,⁹⁷ Erciş’ten yazılan bir başka haberde, Erzurum-Van yolu üzerinde “türbe” şeklinde bir “âsâr-ı atîka” bulunduğu aktarılmaktadır.⁹⁸ Sandıklı’dan gönderilen bir mektupta ise, Ak Dağ denilen bölgede, “hükûmet-i mahalliyyeye” yapılan ihbar üzerine “âsâr-ı

⁹¹ Nr. 480, 25 Eylül 1898.

⁹² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “O geceyi Karahan nâmındaki bir köyde, hariçte geçirdik. Ferdası Arap Üzengi’nin kalesini ziyarete şitâb eyledik. Bu âsâr-ı atîka dahî ister Arap Üzengi’nin mekanı olsun ister olmasın, fakat mevki’in tabiatından bi’l-istifâde havâriktan addolunacak sûrette vücûda getirilmiş, gerek tarih ve gerek âsâr-ı atîka nokta-yı nazarından muhtâc-ı tahkik ve tetkik bulunmuş olduğuna kanaat ile Erciş’e muâvedete başladık.” Nr. 559, 13 Kânun-ı Evvel 1898.

⁹³ Nr. 1444, 24 Mayıs 1901.

⁹⁴ Nr. 1477, 26 Haziran 1901.

⁹⁵ Nr. 695, 1 Mayıs 1899.

⁹⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Merhum Sabri Paşa’nın Selanik’e bıraktığı yâdigâr-ı kıymetdârândan olan ve şimdi câ-be-câ cesim mağazalarla bir kat daha revnağı artan caddenin müntehâsına çıkınca göze çarpan Mustafa Paşa Cami-i Şerifi önündeki âsâr-ı nefîseden ma’dud olacak kadar zarif çeşmelerin birisinden su akmaması bendenizde bilâ-ihhtiyar yaşlar akıttırdı.” Nr. 1242, 31 Teşrin-i Evvel 1900.

⁹⁷ Nr. 480, 25 Eylül 1898.

⁹⁸ Nr. 559, 13 Kânun-ı Evvel 1898.

atıka”ya benzer bir şey bulunduğu belirtilmekte,⁹⁹ Gelibolu’dan gelen bir haberde, “âsâr-ı atıkadan Mendirek Limanı”nın koruma altına alınması talep edilmektedir.¹⁰⁰

2.1.2.3.2. Tarihî Eşyalar

İmparatorluğun çeşitli bölgelerinden farklı vesilelerle yapılan kazılarda ortaya çıkan eserlerden bahsedilen mektuplarda, “meskûkat-ı atıka” yani eski paralar hakkındaki haberlere sıkça yer verilmiştir. Bu haberlerde, ilk olarak 1869 yılında yayınlanan ve 1884 tarihinde Osman Hamdi Bey tarafından yeniden düzenlenen, Türk eski eserler hukukunun temeli niteliğindeki “Âsâr-ı Atıka Nizamnâmesi”nin¹⁰¹ adı sıkça geçmekte, farklı bölgelerde bulunan bazı eserlerin devlete teslim sürecinde, bu nizamnâmede bulunan ve mevcut mektuptaki konuyu ilgilendiren maddeler, numaraları ile zikredilmektedir.

Sakarya-Geyve’den gelen iki ayrı mektupta, bahçesinde âsâr-ı atıka bulan Sakine Fatma isimindeki bir bayandan bahsedilmekte, yapılan araştırma neticesinde Âsâr-ı Atıka Nizamnâmesi’nin on dördüncü maddesi gereğince bu paraların sahibine geri verildiği aktarılarak,¹⁰² bu süreç esnâsında, Tahrirat Başkâtibi Cemal Efendi’nin aldığı bir miktar haraç üzerine ortaya çıkan tartışmaya yer verilmektedir.¹⁰³ Samsun’un Ladik kazasından gönderilen bir haberde ise, Karakadioğlu Ahmet

⁹⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Sandıklı’ya yedi saat mesafede vaki Ak dağ denilen cebelde bu kere hükûmet-i mahalliyeye vukû bulan ihbar üzerine âsâr-ı atıkaya benzer bir şey keşfolunmuştur. ... Taşın üzerinde muharrer olan ve fakat kırık yerlere tesâdüf eden hututun okunamamasından nâşi tamamıyla anlaşılamıyor. İşbu mahalin, bir papazın ikâmetgâhı veya bir münzevinin ibadetgâhı olmak muhtemeldir. Mamâfih koca herif ne de ab u havası latif manzarası zarif bir mahal intihâb etmiş.” Nr. 760, 5 Temmuz 1899.

¹⁰⁰ Nr. 546, 30 Teşrin-i Sâni 1898.

¹⁰¹ Emre Madran, “Cumhuriyet’in İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi”, **ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi**, C. XVI, No: 1-2, 1996, s. 61.

¹⁰² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Geyve kasabasının Akhisar nâhiyesinin Cedid-i Müslim Mahallesi’nde Sakine Fatma bint-i Gülsüm’ün hânesinde zuhûr eden meskûkat-ı atıkadan nısfı Âsâr-ı Atıka Nizamnâmesi’nin on dördüncü maddesi mûcibince sahibesine verilmiş ise de acizleri tarafından haraç nâmıyla üç lira-yı Osmânî alıkonulmuş olduğunu sâhibe-i hâne ifade etmekte olduğundan bu üç liranın ne gibi haraç olduğu kestirilememesinden haraç alınsa bile bunun makbuzu olması lâzım geleceğinden burasının halledilemediği körülmüş ve ihtiyarât-ı vâkı’a filhakika acizlerince de halledilecek mesâilden olmadığı cihetle hakikat-i hâlin arz ü ifadesine ibtidâr eylerim.” Nr. 864, 17 Teşrin-i Evvel 1899.

¹⁰³ Nr. 854, 7 Teşrin-i Evvel 1899.

Ağa'nın bulduğu "meskûkat-ı atîka"yı dilekçe ile "hükûmet-i mahalliye"ye bildirdiği ve konuyla ilgili Amasya Mutasarrıflığı'na danışıldığı aktarılmaktadır.¹⁰⁴

İstanköy'den gönderilen çeşitli haberlerde, "irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî mantûk-ı münîfince" kazı yapmak için bölgeye gelen Almanyalı Doktor Rudolf Herzog ve Müze-i Hümâyûn Müdüriyet-i Aliyyesi tarafından görevlendirilen Midilli İdadisi Fransız ve Rumca muallimi Trampolis Efendi'nin çalışmalarına yer verilmektedir.¹⁰⁵ Neticede ortaya çıkan eserlerden bazıları ise, renkli mozaikler, Kanun-i Sultan Süleyman zamanından kalma eski gümüş paralar, dantela iğneleri, kabartma heykeller, kandil parçaları, tunçtan yapılmış eski paralar, resimli ve cilalı vazolar, ince tabak parçaları, kolunda "kuş resmi musavver âbide-i kadınlar", arslan heykelleri ve "koltuk üzerine oturmuş râhibeler" olarak sıralanmaktadır.¹⁰⁶ Bir başka mektupta ise, söz konusu eserlerin yanında, bundan önce bölgede keşfedilen heykeller, maden paralar, vazolar ve diğer eserlerle toplamda elli iki parçaya yakın "âsâr-ı atîka"nın beş sandığa doldurularak Müze-i Hümâyûn'a teslim edilmek üzere, İdâre-i Mahsûsa'nın Şark Vapuru ile İstanbul'a gönderildiği ifade edilmektedir.¹⁰⁷

Bolu'nun Göynük kasabasından gelen bir haberde, bir mahzende bulunan gümüşten imal edilmiş eski eserlerden bahsedilmekte, bunları keşfeden kişilerin eşyaları gizleyerek sorumlu memura teslim etmemeleri üzerine meselenin adli makama yansıdığı belirtilerek, söz konusu kişilere verilen cezalara yer verilmektedir.¹⁰⁸ İzmir ve Sivas'tan gönderilen mektuplarda ise, İzmir'de bulunan

¹⁰⁴ Nr. 570, 24 Kânun-ı Evvel 1898.

¹⁰⁵ Bu drurum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "İrzân buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî mantûk-ı munîfince Almanyalı Doktor Rudolf Herzog'un ceziremiz dâhilinde icrâ edeceği âsâr-ı atîka hafriyatına mahalinin iş'ârı ve Müze-i Hümâyûn Müdüriyet-i Aliyyesi'nin tensibi üzerine Midilli İdadisi Fransız ve Rum lisanları muallimleri Trampolis Efendi komiser tâyin edilerek ceziremize gelmişlerdir. Hafriyâta yirmi günden beri devam olunmaktadır. Komiser-i mûmâ-ileyh âsâr-ı atîka hafriyâtına hasbe'l-vazife dikkat ve itina ederek en küçük bir parçanın bile ziyâna meydan vermemektedir." Nr. 1218, 5 Teşrin-i Evvel 1900.

¹⁰⁶ Nr. 1270, 27 Teşrin-i Sâni 1900.

¹⁰⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "... maden plak, mermer el ve müteaddid vazolarla cem'an elli iki parçaya karib âsâr-ı atîkayı da getirip ve getirtip beş sandığa vaz' ettiği halde İdâre-i Mahsûsa'nın Şark Vapuru'yla Dersaadet'te Müze-i Hümâyûn'a isâl ve teslime me'mur olan komiser Trambulis Efendi ceziremizden müfarekat etti. Âsâr-ı atîka sandıklarının gümrükten iskele ve vapura naklini der-uhde eden hamallarla kayıkçıların dikkat ve ihtimamlar ayrıca tahsine şâyândır." Nr. 1267, 24 Teşrin-i Sâni 1900.

¹⁰⁸ Nr. 1504, 23 Temmuz 1901.

kitâbelerin Maarif Müdüriyeti tarafından incelendiği belirtilmekte,¹⁰⁹ Sivas'ta ise, Şifâhiye Medresesi'ndeki yedi yüz senelik kitâbelerin İdâre Meclisi âzâsından Nuri Efendi tarafından çalınması haberine yer verilmektedir.¹¹⁰

Trabzon'dan yazan bir muhabir, bölgede bulunan eski bir yerleşim yerinde, zeminden “ecnâs ve eşkâl-i muhtelifede bakır, gümüş ve bazen altından” mâmul edilmiş sikkeler çıktığını belirtmektedir. Bunun arkasından, dönemin çarpıcı gerçeklerinden bir tanesini yansıtan bir bilgiye yer veren muhabir, “ecnebî seyyahlar”ın bölgeye gelerek, halkın elindeki bu gibi eşyaları topladığını bildirmektedir. Bazı köylülerin ise bilinçli davranarak hükûmete haber verdiği görülen mektupta, otuz sene önce altından yapılmış “bir insan bacağı” bulan bir şahsın, bunu Dersaadet'e naklettiğinin “şahitli” bir surette rivâyet edildiği aktarılmaktadır.¹¹¹

Eser kaçakçılığı, mektuplarda söz konusu edilen bir başka konudur. Bozcaada'dan gönderilen bir mektupta, Merkep Adası'nda yapılan kazılar neticesinde bulunan kıymetli bir heykelden bahsedilmektedir. Bölgede yapılan çalışmalar sonrasında, silahlı bir grup kişinin buraya gelerek etrafı tahrip ettiğini aktaran muhabir, heykelin bu şahıslar tarafından çalındığını ifade edilmektedir.¹¹²

Netice olarak, eski eserlere dâir haberleri içeren ve 1898-1901 yılları arasında yayınlanan bu bilgi ve haberler, müzecilik kültürünün Osmanlı İmparatorluğu'nda fazla bir geçmişe sahip olmamasına rağmen, eski eserlerin taşıdığı tarihi ve sanatsal değerler ile ilgili farkındalığın halk arasında belli bir seviyeye geldiğini göstermesi bakımından önemlidir. Mektuplarda yer verilen bu eser ve yapılardan hareketle,

¹⁰⁹ Nr. 1446, 26 Mayıs 1901.

¹¹⁰ Nr. 1412, 22 Nisan 1901.

¹¹¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Zürra arazileri karıştırdıkça ecnâs ve eşkâl-i muhtelifede bakır, gümüş ve bazen altından ma'mûl musavver sikkeler buluyorlar. Ekser ecnebî seyyahları dahî buraya uğrarlar. Ahâli yedinde bulunan bu gibi şeyleri toplayıp alırlar. Otuz sene evvel bir de altından ma'mûl olarak zuhûr eden bir insan bacağı sahibi tarafından Dersaadet'e kadar nakledilmiş bulunduğu makna' bir sûrette söyleniyor.” Nr. 1382, 23 Mart 1901.

¹¹² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Geçende Merkep Adası'nda âsâr-ı atfika taharrî olunduğu hükûmet-i mahalliyece haber alınmasıyla mütecâsirlerinin ancak bulduklarını alıp asıl aradıkları bir heykel-i kıymetdârın ihrâcını vakt-i âhire ta'lik ederek firar eylediklerini yazmış idim. Bu kere yine mezkûr cezireye Erenköyü nâhiyesi sakinlerinden biri âaiyetinde on üç amele olduğu halde müsellehan gelerek evvelki hafriyatta zuhûr eden müthiş ve kubbeli mahzeni tahrib ve derûnundaki zi-yi kıymet heykeli alıp savuştukları işitilmiştir.” Nr. 574, 28 Kânun-ı Evvel 1898.

imparatorluğun çeşitli bölgelerinin kadim zamanlarda kurulan medeniyetlerin bulunduğu topraklar üzerinde yer aldığını ve toplumun büyük bir kısmının, keşfedilen “âsâr-ı atîka”ları, yetkili makamlara teslim etme sorumluluğuna sahip olduklarını söylemek mümkündür.

2.1.2.4. Garip Olaylar

Pek çok konunun yanında taşra mektuplarında, gündelik hayatta meydana gelen “garip olaylar”a da yer verilmiştir. Olağandışı haberlerin yer aldığı 7 taşra mektubu Musul, Kastamonu, Hüdâvendigâr, Konya, Edirne, Van ve Aydın olmak üzere, 7 ayrı vilâyetten gönderilmiştir. Mektuplarda kullanılan üsluptan ve olayların gelişminden bu haberlerin bir kısmının abartıya kaçtığı aşikar olsa da, bu mektuplar, halkın hayal gücünü berrak bir biçimde yansıtmaları, dönemin sosyal hayatında halkın garip olaylara bakış açısını göstermesi ve o dönem Osmanlı toplumunun zihin yapısı hakkında ipuçları vermesi bakımından önem taşımaktadır.

Söz konusu haberlerin ilki, Çanakkale-Ezine’den gönderilmiştir. “Garâib-i Hilkat” başlığını taşıyan haberde, hilkat garîbesi bir bebekten bahsedilmektedir. Rum Mahallesi’nde oturan çalgıcı Yani’nin eşinin, “bir kız ve üç gün sonra dahî iki başlı dört gözlü ağzı ikinci başın tepesinde ve iki boynuzlu ve kuyruklu olarak insan şeklinde bir cisim” dünyaya getirdiği aktarılmakta, sonradan vefat eden bu “veled-i garâbet-nümûn” hakkındaki rivâyetlere yer verilmektedir. Halk arasında dilden dile dolaşan haberlere göre, bazı kişiler, bu bebeklerin “fena fena bağırdığını” ve hatta “vâlikesinin ciğerini dahî beraber çıkardığını” anlatmakta, diğer söylentilere göre ise, bebeklerin boğularak defnedildiği aktarılmaktadır.¹¹³

Benzer tarihlerde, Safranbolu’dan gönderilen bir mektupta ise, “Gayet Zeki Bir Âmâ” başlıklı bir habere yer verilmiş, gözleri görmediği halde “bakkallık gibi teferruatlı bir sanatı kemâl-i mahâretle icrâ edebilen” bir şahıstan bahsedilmiştir.

¹¹³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “{Garâib-i Hilkat} Ezine kasabasının Rum Mahallesi’nde çalgıcı Yani’nin zevcesi bir kız ve üç gün sonra dahî iki başlı dört gözlü ağzı ikinci başın tepesinde ve iki boynuzlu ve kuyruklu olarak insan şeklinde bir cisim daha tevliid eylemiş ve muahharen de vefat eylemiştir. Veled-i garâbet-nümûn hakkında rivâyât çoktur. Kimi fena fena bağırdığını, kimi mahnûkan defnolunduğunu ve bazıları da vâlikesinin ciğerini dahî beraber çıkardığını rivâyet etmektedirler.” Nr. 629, 24 Şubat 1899.

Bekir isminde ve otuz altı yaşlarında olan bu adam hakkında uzun övgülere yer veren muhabir, sözlerini “Gözü açık tembellere ibret!...” ifadesi ile tamamlamaktadır.¹¹⁴

Bir diğer haber ise, Kerkük’tendir. “Hayret-engiz Dağlar” başlığı ile gönderilen haberde, “Musul vilâyeti dâhilindeki Kerkük sancağına tabi’ Salâhiye kazası mülhakâtından ... nahiyesine bir saat mesâfede” ve “dört kilometre irtifâ’ında ve iki bin metre arzında bulunan bu cebel-i garâib” sözleriyle tanımlanan bir dağdan bahsedilmekte, bu dağın “baştan başa mumya hâlinde” olduğu belirtilmektedir. Mektubun devamında, bu mumya ateşte eritilip yağ haline getirilerek vücuda sürüldüğü yahut içildiği takdirde ise, mumyanın “ale’l-ekser vâki’ olduğu üzere” iç sıkıntısına iyi geldiği ve hatta bundan eser bırakmadığı ifade edilmektedir.¹¹⁵

Aynı mektupta, Surhalil adı verilen bir bölgede bulunan başka bir dağdan bahsedilmekte, bu dağdan bir parça koparılarak ele alındığı takdirde “şeffaf” bir hale geldiği belirtilmektedir. Mektubun son paragrafında, Mâlûmat gazetesi tarafından eklendiği anlaşılan bir bölüm yer almakta, bu bölümde ise, “muhibir-i mahsûsumuzun haber verdiği bu dağlardan her biri bu memleket için bir defîne addedilmeye şâyândır” sözlerine yer verilmektedir.¹¹⁶

¹¹⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “-Gayet Zeki Bir Âmâ- Garâibden olmak üzere arz edeceğim gayet zeki bir âmânın ne kadar câlib-i hayret ise, sa’y ü istikâmeti de gözlüler için müceb-i intibah ve ibret olacak bir derecededir. Bu adamcağız takriben otuz beş, otuz altı yaşlarında olup ismi Bekir’dir. Nimet-i cihan-kıymet-i basiretten mahrum olanların da pek çok işlere iştirâk etmekte oldukları her gün görülmekte ise de bakkallık gibi teferruatlı bir sanatı kemâl-i mahâretle icrâ edebilenleri nâdirdir zannederim. Halbuki mezkûr sanat on beş seneyi mütecâviz bir zamandır Bekir’in yegâne medâr-ı maîşeti olup, buraca oldukça mühim bir dükkânı yalnız başına idâre etmekte ve müşterilere fevkalâde bir hürmet ve nezâket-i lisâniyye ibrâziyla celb-i hoşnûdî eylemektedir.” Nr. 629, 24 Şubat 1899.

¹¹⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Musul vilâyeti dâhilinde Kerkük sancağına tâbi’ Salâhiye kazası mülhakâtından ... nahiyesine bir saat mesâfede bir dağ vardır. Dört kilometre irtifâ’ında ve iki bin metre arzında bulunan bu cebel-i garâib teşkilât-ı arziyyeden olmak üzere baştan başa mumya halindedir. Bundan başka meşhur Cebel-i Hamrîn’in bir kısmı dahî bu mummyadan ibâret bulunduğu icrâ edilen tetkikât neticesinde meydana çıkmıştır. Garâipten olarak şunu da haber vereyim ki o civar ahâlisi bu mummyayı bazı hastalıklara deva makamında isti’mâl etmektedirler. Ezcümle vücûdunda râyih bulunanlar, iç sıkıntısına uğrayanlar hemen umûmiyetle bu devâyâ müracaat ederler. Şöyle ki: Bu dağların herhangisinden olur ise olsun baltalar ile miktar-ı kâfi mumya ihraç ettirilir, bu mumya ateşte eritilerek yağ haline getirilip, bâ’dehû tekâmîl-i vücut bununla bağlanır ve bir miktar da içilirse bunun üzerine -ale’l-ekser vâki’ olduğu üzere- hastada râyihten veyahut can sıkıntısından eser kalmaz.” Nr. 1402, 12 Nisan 1901.

¹¹⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bundan başka kaza-yı mezkûrun iki saat kadar cânib-i şarkisinde vâki Surhalil nam mahalde büyük bir dağ daha vardır. Bu dağdan bir parça koparıp da ele alınırsa şeffaf bir hale geldiği, bir taraftan diğer tarafı görünmekte olduğu nümâyân olarak parlak bir billurdan fark edilememektedir!” Nr. 1402, 12 Nisan 1901.

Van-Erciş'ten yazılan bir haberde, "Yılanlar karargâhı" adı verilen bir yer söz konusu edilerek, bir dileği olan kişilerin buraya gelerek bölgedeki yılanlara yiyecek verdiği takdirde, "hâcetleri"nin gerçekleştiği belirtilmektedir. Burada bir "emel"inden bahseden arkadaşının arzusunun ilerleyen zamanlarda kısmen gerçekleştiğini aktaran muhabir, bu durum karşısındaki şaşkınlığını, "bir yılan yüzünden bu kadar menfaat dahî az değil" sözleri ile ifade etmektedir.¹¹⁷

Edirne'den gönderilen bir mektupta ise, yirmi senedir çalışan bir "sâlhurde"ye yer verilmekte, söz konusu şahsın "138" yaşında olmasına rağmen hala dinç olduğundan bahsedilmektedir. Bu kişinin Ağa Hüseyin Paşa tarafından Hicaz'da köle olarak satın alındığı ve 25 sene önce Edirne'ye gelerek 10 çocuk sahibi olduğunu aktaran muhabir, şahsın ikâmet ettiği mahâl hakkında bilgiler vermektedir.¹¹⁸

Konya'dan gelen bir haberde, "oldukça şık, başında âbâ-yı destâr" olan bir beyefendiden söz edilmekte, normal hayatta "her bir ağır lakırdılara tahammül eden" bu kişinin, ramazan ayı geldi geleli, tavrında gözlenen değişiklikten bahsedilmektedir. Önüne gelene saldırdığı, "bir elinde tesbih bir elinde baston köşe be-köşe zıp zıp" sıçradığı aktarılan bu şahsın, bu hareketleriyle "mecma'-ı nastan çıkar" bir hale büründüğü belirtilmektedir.¹¹⁹

Son olarak, Aydın vilâyetinde yer alan İzmir'den gelen bir mektupta, "Manda Şakir Efendi" isminde bir kişiye yer verilmektedir. "Doksan kıyyelik bir vücûd-ı mütenâsib ve müdhiş"nin bütün arabacıların gözünü yıldırıldığı ifade edilen bu şahsın, "on kişilik yemek yeme ihtiyacı"nda olduğu belirtilmekte, birkaç kişi ile girdiği iddia üzerine yediği yemeklerden bahsedilmektedir. Bu listeyi, "25 köfte, 6 pide, yarım okka lahana turşusu, 2 kıyye taze çekirdeksiz üzüm, 8 tane patlıcan dolması, üstüne 6 kahve ve 4 bardak kaya suyu" olarak sıralayan muhabir, sözlerini,

¹¹⁷ Nr. 559, 13 Kânun-ı Evvel 1898.

¹¹⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Edirne'de yirmi seneden beri sâilik eden bir sâlhurde vardır. Bu adam (138) yaşında (Arap Reyhan) nâmında birisidir. Ağa Hüseyin Paşa'nın kölesi olarak Hicaz tarafında satın alınmış (25) sene makdem Edirne'ye gelmiş şimdiye kadar (10) evladı olmuştur." Nr. 633, 28 Şubat 1899.

¹¹⁹ Nr. 612, 4 Şubat 1899.

“Bu sûretle zihninizde bir miktar tecessüm etsin. Böyle halde resmini almak emelindeyim” cümleleriyle tamamlamaktadır.¹²⁰

2.1.3. Eğitim

18. y.y.dan itibaren “Batılılaşma ve modernleşme” yolunda radikal ve yenilikçi girişimlerde bulunan Osmanlı Devleti, Tanzimat’la birlikte bu hareketleri hızlandırmış ve imparatorluğun modern bir devlet haline getirilerek halkın çağdaş bir topluma dönüştürülmesinde, eğitim ve öğretim yegâne araç olarak görülmüştür. Bu düzlemde, Avrupaî bir eğitim sisteminin kurulması ve bu anlayışın tüm Osmanlı coğrafyasında yaygınlaştırılması, II. Abdülhamit dönemine rastlamaktadır. İmparatorluk genelinde, söz konusu dönemdeki okul ve okullaşma sayısı,¹²¹ II. Abdülhamit’in eğitim alanındaki yayılma politikasını kanıtlar niteliktedir.

Taşra mektuplarında, eğitim alanını ilgilendiren 116 mektup yer almaktadır. Söz konusu mektuplar, Selanik, Ankara, Aydın, Bitlis, Cezâyir-i Bahr-ı Sefid, Edirne, Erzurum, Halep, Hüdâvendigâr, İzmit Sancağı, Kastamonu, Konya, Manastır, Musul, Rumeli-i Şarkî, Sivas, Trabzon, Van, Yanya ve Yemen olmak üzere, 20 vilâyet ve 1 sancaktan gönderilmiştir.

2.1.3.1. Okullar

2.1.3.1.1. Sıbyan Mektepleri

Osmanlı İmparatorluğu’nda eğitimin ilk kademesi “sıbyan mektepleri” ile başlamaktaydı. Bu okullar, “usûl-i atîka” denilen geleneksel eğitim metodları ile öğrencileri eğitmekle birlikte, belli bir eğitim zihniyetinin kemikleştiği söz konusu kurumlarda toptan bir yenileşme gerçekleştirmek oldukça zordu. Tanzimat aydınının eskiye dokunmadan yenisini yapmak siyaseti, sıbyan mekteplerinin modern kurumlara dönüştürülmesinde de uygulandı. Bu okullara, modernleşme sürecinde, herhangi bir müdahalede bulunulmayarak, 1872’de “ibtidâî” adıyla yeni ilköğretim

¹²⁰ Nr. 1497, 16 Temmuz 1901.

¹²¹ Alkan, **Ölçülebilir Verilerle Osmanlı Modernleşmesi**, s. 140.

kurumları açıldı ve neticede eğitimde oluşan ikiliği kaldırmak için 1882'den sonra çeşitli düzenlemeler yapılarak, ağırlık ibtidâî okullara kaydırıldı.¹²²

Taşra mektuplarında, ibtidâî mekteplere göre kıyaslanamayacak derecede az olsa da, sıbyan mekteplerine de yer verilmiştir. “Usûl-i atîka” üzere eğitim veren bu okullara dâir haberler, büyük ölçüde olumsuzdur. Bursa'daki sıbyan mektebinin “himmete muhtaç” olduğu belirtilmiş,¹²³ Kerkük'te birkaç sıbyan mektebi olmasına karşın, bu okulların ilerleme kaydedemediği ifade edilmiştir.¹²⁴ Selanik'ten gelen bir haberde ise, Kız Sıbyan Mektebi'nin açılış töreni, detaylarıyla birlikte aktarılmıştır.¹²⁵

2.1.3.1.2. İbtidâî Mektepler

Günümüz ilkokullarının muâdili olan “mekteb-i ibtidâî”ler, II. Abdülhamit dönemi eğitim politikasının bir ürünüdür. Her ne kadar 1880'ler öncesinde İstanbul'da çeşitli ibtidâî ve idâdî mektepler bulunuyor olsa da, bu okulların vilâyetlerde de kurulması Abdülhamit'in saltanat yıllarına rastlamaktadır.¹²⁶ Osmanlı'nın geleneksel öğretim tarzı üzere “usûl-i atîka” öğretim yapan okulların yerine, modern eğitim sistemlerinin uygulandığı “usûl-i cedîde” eğitim kurumlarının açılması ve yaygınlaştırılmasının amaçlandığı bu dönemde, 1893-1906 yılları arasında ibtidâî okulların sayısının yaklaşık 2.200 kadar artması,¹²⁷ konuya verilen önemin bir göstergesidir. Fakat taşra mektuplarında bu konuyu ilgilendiren bilgilere bakıldığında, imparatorluk genelinde, “ibtidâî mektepler”in eğitim ve öğretim noktasında tam olarak yeterli olamadıkları ve hatta, talebi karşılayamadıkları görülmektedir.

¹²² Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1988, s. 68.

¹²³ Nr. 1525, 13 Ağustos 1901.

¹²⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bu vilâyette bulunan mektepler şunlardan ibârettir Musul'da birer bab idâdî-i mülkî, rüşdiye-i mülkiye, inas mektebi, Kerkük'te, Salâhiye'de, Revandiz'de, Erbil'de birer rüşdiye-i mülkiye, Süleymaniye'de birer rüşdiye-i askeriye ve mülkiye vardır. Kasabatta müteaddid mekâtib-i sıbyâniyye de vardır. Fakat mektepler bundan evvel ne imişlerse şimdi de yine o. Bir hatve olsun ileri gitmemişlerdir. Asr-ı hâzırın terakkiyât-ı mes'adet- bahşâsı her şeyde bir tebeddül bir tekemmül icrâ ettiğinden bugünkü hale nazaran mekâtib-i mezkûre evlad-ı memlekete manen maddeten kâfi değildir.” Nr. 697, 3 Mayıs 1899.

¹²⁵ Nr. 831, 14 Eylül 1899.

¹²⁶ Selçuk Akşın Somel, **The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire 1839-1908: Islamization, Autocracy and Discipline**, Leiden, Brill, 2001, s. 173.

¹²⁷ Alkan, **a.g.e.**, s. 522.

Okullaşmanın belli bir sisteme oturtulamadığı çok net anlaşılan mektuplarda, Eskişehir¹²⁸ ve Giresun'da¹²⁹ ibtidâî mekteplerin muntazam bir halde olduğu belirtilirken, Yanya-Libohova'da bir rüşdiye mektebi bulunmasına rağmen, bu okul için talebe yetiştirecek bir ibtidâî mektebin olmadığı aktarılmaktadır.¹³⁰ Bika-Suriye'den gönderilen bir mektupta ise, kazada 5-10 kadar “milel-i gayr-i müslim” okulu olmasına karşın, sadece bir İbtidâî İslam Mektebi bulunduğu bildirilmektedir.¹³¹ Erzincan'dan gelen bir haberde muhabir, “tecrübemle kanaat getirdim ki Memâlik-i Vesâ-i Şâhâne'ye lüzûmu olan ibtidâî mekteplerini Maarif Nezâret-i Celîlesi inşa ettirmez” diyerek, genel bir değerlendirmede bulunmakta¹³², Midilli'den gelen bir başka yazıda ise, Sakız'daki İslam Mektepleri'nin “milel-i sâire terakkiyatına nispeten” geri olduğu belirtilmektedir.¹³³ Edirne'de mekteb-i ibtidâînin durumu, “hâl-i esef-iştimâl” olarak nitelendirilirken,¹³⁴ Safranbolu'da, ibtidâî okullarda verilen temel eğitimin yetersizliğinden ötürü, rüşdiyeye gelen çocukların “evvelki derslerini tekrar” etmek durumunda kaldıkları ifade edilmektedir.¹³⁵

Eğitim sistemlerindeki tutarsızlıklardan da bahsedilen mektuplarda, Sakız'daki ibtidâî okullarda çocuklara “lisân-ı mâder-zad”ını öğretmeden Rumca öğretildiği bildirilmekte,¹³⁶ Balıkesir'deki ibtidâî okul öğrencilerinin hal ve

¹²⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Eskişehir'de pek yakın zamanlarda rû-nümâ olan âsâr-ı terakki ve ma'muriyyet bundan beş sene evvel görünerek engüşt ber-dehân hayret edecek derecelerde ileri gitmiştir. Maarif-i hususî kasabanın ma'muriyyet ve cesâmetiyle mütenâsip değil ise de mekâtib-i ibtidâiyelerinde görülen intizam da kâbil-i inkâr değildir.” Nr. 1149, 29 Temmuz 1900.

¹²⁹ Nr. 808, 22 Ağustos 1899.

¹³⁰ Nr. 912, 4 Kânun-ı Evvel 1899.

¹³¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Kazamız ibtidâî mektebinin ahvâli hakkında birkaç söz söylemekten kendimi alamadım şöyle ki kazamızda beş on adet milel-i gayr-i müslimîn mektebine karşı yalnız bir resmî ibtidâî İslam mektebi vardır. Bundan iki buçuk sene evvel mukaddem bu mektebin muallimliğine Beyrut İdâdâ-i Mülkiyesi'nden muhrec Mehmet Ali Efendi nâmında ehliyetli biri tayin edilmiştir. Mûmâ-ileyh Mehmet Ali Efendi haftada iki gün olsun lâıyıkıyla mektebe devam etmemekte ve zavallı sabîlere ders gösterememektedir.” Nr. 605, 28 Kânun-ı Sâni 1899.

¹³² Nr. 824, 7 Eylül 1899.

¹³³ Nr. 774, 19 Temmuz 1899.

¹³⁴ Nr. 827, 10 Eylül 1899.

¹³⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Müteaddid ibtidâî ve bir rüşdî mektebi varsa da bunlardan rüşdiyenin mâ-adâsından fayda beklememelidir. Mekteb-i Rüşdiye'nin tedrisâtı ciddi bir sûrette takip edilmekte olduğundandır ki, güzel neticeler veriyor. Muallimleri faziletli Mustafa Salim ve Ahmet Hamdi Efendilerin hüsn-i ifâ-yı vazifedeki ikdam ve ihtimamları ber-vechile inkâr olunamaz. İbtidâî mekteplerinin dikkatsizliği rüşdiyeye gelen ekser-i şâkirdanın evvelki derslerinin tekrarını istilzam etmekte olduğu nazar-ı istiğrab ile görüldü. Bu halin devamı ileride Mekteb-i Rüşdiye'den edilen istifâdenin de temdidini mücib olacağına şüphe edilemez.” Nr. 636, 3 Mart 1899.

¹³⁶ Nr. 650, 17 Mart 1899.

hareketleri “edepten yoksun” olarak nitelendirilmektedir.¹³⁷ Kerkük’te ise, çocukların imlâyı bile öğrenmeden “işe giriştikleri” ifade edilmektedir.¹³⁸ Olumlu haberlere de rastlanan mektuplarda, Sakız’dan gelen bir haberde, ibtidâî zükûr mekteplerinin imtihanlarının neticesinin iyi olduğu bildirilmiştir.¹³⁹

İmtihanların başlama ve sona erme süreçlerine dâir bilgilere sıkça rastlanan mektuplarda, Erzincan İbtidâî Mektebi,¹⁴⁰ Hayrabolu İslam ve Rum Mekâtib-i İbtidâîyeleri,¹⁴¹ Edirne İbtidâî Mektebi,¹⁴² Ilgın İbtidâî Mektebi¹⁴³ ve Sofulu Hamîdi Mektebi,¹⁴⁴ bu mihvalde sınavlarının bittiği haber verilen okullardan bazılarıdır. İmtihanalardan sonra icra edilen “tevzi-i mükâfât-ı resmî” törenleri ile ilgili haberlerin de bulunduğu mektupların bir tanesinde, Edirne İbtidâî Mektebi’nde yapılan tören detaylarıyla aktarılmış, “icrâ olunan Fransızca, Bulgarca muhâvere”nin herkesi hayrete düşürdüğü belirtilerek, tören sonunda “huzzâra kurabiyeler şekerlemeler ikram” edildiği aktarılmıştır.¹⁴⁵

2.1.3.1.3. Rüşdî Mektepler

Ortaokul seviyesinde eğitim veren rüşdî mekteplere dâir bilgi ve haberler, ibtidâî okullara nazaran daha iç açıcıdır. Fakat, yine ibtidâî mekteplerde olduğu gibi, bu okullara dâir haberlerde de İmparatorluk genelinde eğitim sisteminin oturmamış olduğu ve vilâyetlere göre oldukça farklılık olduğu gözlemlenmektedir. Mekri-Aydın’dan gelen bir haberde, rüşdî okulun “usûl-i cedide” üzere olduğu ve tek sorunun yer problemi olduğu belirtilmekte,¹⁴⁶ Konya-Kadınhanı’ndaki rüşdî

¹³⁷ Nr. 1509, 28 Temmuz 1901.

¹³⁸ Nr. 1516, 4 Ağustos 1901.

¹³⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bendeniz mekâtib imtihanı vardır sözünü işitince her nerede bulunsam gidip görmeyi îtiyâd ettim. Sakız İbtidâî ve Rüşdî Zükûr Mektepleri imtihanlarının icrâsı sırasında bulunamamış isem de bazı kudret-i edebiye erbâbıyla mülâkâtımda güzel imtihan verdikleri beyan buyurulmuştur. Nr. 1145, 25 Temmuz 1900.

¹⁴⁰ Nr. 1149, 29 Temmuz 1900.

¹⁴¹ Nr. 783, 28 Temmuz 1899.

¹⁴² Nr. 745, 20 Haziran 1899.

¹⁴³ Nr. 1517, 5 Ağustos 1901.

¹⁴⁴ Nr. 770, 15 Temmuz 1899.

¹⁴⁵ Nr. 1154, 3 Ağustos 1900.

¹⁴⁶ Nr. 630, 25 Şubat 1899.

mektebin intizâmı “mükemmel” olarak nitelendirilmektedir.¹⁴⁷ Sakız’dan yazan bir muhabir ise, bir rüşdî mektep talebesine sorduğu soruların tamamının cevaplandığını aktarmaktadır. Rumeli-i Şarkî vilâyetindeki Osmanpazarı¹⁴⁸ ve Edirne’den¹⁴⁹ gelen haberler de bu mihvâldedir.

Rüşdî eğitimle ilgili olumsuz haberlerin yer aldığı mektuplarda, Hayrabolu’daki imtihanlar neticesinde rüşdî mektep öğrencilerinden “matlub olan âsâr-ı terakki” görülemediği belirtilmekte,¹⁵⁰ Bitlis’ten aktarılan haberde de bu okullarda “matlûb-ı âliye muvaffak” olunamadığı bildirilmektedir.¹⁵¹ Çarşamba-Samsun,¹⁵² Musul¹⁵³ ve Giresun’dan gelen haberlerde de¹⁵⁴ bölgedeki rüşdiyelerin eğitim nazarından geri kalmış olduğu yönündedir.

Sınavlar ve törenlerle ilgili haberlere sıkça rastlanan mektuplarda, Kerkük’teki rüşdî okulların sınavlarının başlayacağı haber verilmekte,¹⁵⁵ Hudeyde,¹⁵⁶ Sakız¹⁵⁷ ve Selanik rüşdiyelerinin¹⁵⁸ ise imtihanlarının bittiğine dâir bilgiler yer almaktadır. Mudanya Rüşdîsi ile ilgili bir haberde, “Pâdişâhım çok yaşa gülbangıyla” imtihanlara nihâyet verildiği aktarılmakta,¹⁵⁹ Ödemiş-İzmir Rüşdî Mektebi’nin sınavları da bir tören havasında icra edilerek, mektebin “râyât-ı zafer-âyât-ı Osmânî” ile donatıldığı ve sınav sonunda “umûm tarafından Padişahım çok yaşa” duasının

¹⁴⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Medreseler talebe ile mâlîdir ulûm-i diniyye tahsiline umum ahâlisi meyyaldir. Küçük büyük yevmen feyevmen terakkiye çalışırlar. Sâye-i maarif- vâye-i hazret-i pâdişâhîde rüşdiye mektebinin intizâmı mükemmeldir.” Nr. 657, 24 Mart 1899.

¹⁴⁸ Nr. 1175, 24 Ağustos 1900.

¹⁴⁹ Nr. 577, 27 Kânun-ı Evvel 1898.

¹⁵⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “İslam ve Rum mekâtib-i rüşdiye ve ibtidâîyyeleri şakirdanının imtihan-ı umumîleri icrâ ve ikmâl olundu fakat şakirdanda matlûb olan âsâr-ı terakki görülemedi.” Nr. 783, 28 Temmuz 1899.

¹⁵¹ Nr. 1448, 28 Mayıs 1901.

¹⁵² Nr. 741, 16 Haziran 1899.

¹⁵³ Nr. 697, 3 Mayıs 1899.

¹⁵⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Giresun Rüşdiye Mektebi ne hıfz-ı sıhata muvaffak ve ne de asl-ı matlub olan intizam-ı tedrisâta mutâbıktır. Bir sene mukaddem muallim-i evvel faziletli Ali Rıza Efendi’nin sa’y ü gayretiyle evliyâ-yı etfâlden alınan az çok bir meblağ mukâbilinde mektebin sakfı bir az tamir yüzü görmüştü. Fakat bu tamir ne kadar olsa cüz’i, gayr-i kâfi idi. Nr. 1391, 1 Nisan 1901.

¹⁵⁵ Nr. 1533, 21 Ağustos 1901.

¹⁵⁶ Nr. 1527, 15 Ağustos 1901.

¹⁵⁷ Nr. 1145, 25 Temmuz 1900.

¹⁵⁸ Nr. 1154, 3 Ağustos 1900.

¹⁵⁹ Nr. 780, 25 Temmuz 1899.

okunduğu bildirilmektedir.¹⁶⁰ Edirne’den gelen bir mektupta ise, Müslüman okulları menfaatine bir gün düzenlenerek, burada rüşdî mektep öğrencilerinin öğrendikleri ile ilgili “bir takım tecârüb-i fenniyye” icra olunduğu ve çocukların okuduğu Fransızca maarif musâhabesi ve Türkçe coğrafya muhâveresinin “mazhar-ı takdir” olduğu ifade edilmektedir.¹⁶¹

2.1.3.1.4. İdâdî Mektepler

Mekteb-i İdâdîler, lise seviyesinde eğitim veren okullardır. Bu kurumlarla ilgili, taşra mektuplarında yer alan bilgiler, idâdî mekteplere dâir haberlerle benzer nitelikler taşımaktadır. İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde bu kurumların eğitimiyle ilgili şikâyetlerin yer aldığı mektuplarda, Edirne Mekteb-i İdâdisi’nin “nazar-ı memnuniyeti câlib” olmadığı belirtilmekte,¹⁶² İzmir İdâdî Mektebi Arapça ve Farsça muallimlerinin “bir şey öğretmediği” bildirilmektedir.¹⁶³ Musul ve Trabzon’daki idâdîleri yetersiz bulan muhabirler,¹⁶⁴ Samsun Mekteb-i Terakkisi’ni “intizam nokta-i nazarında geri kalmış” olarak nitelemektedir.¹⁶⁵ Kütahya’dan gelen bir mektupta ise, benzer haberler yer almaktadır.¹⁶⁶

Konuyla ilgili olumlu haberlerde ise, bir muhabir, Sinop’ta bir idâdî mektebin olmasını “nazar-ı şükranla” gördüğünü belirtmekte,¹⁶⁷ Üsküp’te idâdî mekteplerin eğitiminin iyi bir noktada olduğu aktarılmaktadır.¹⁶⁸ Yeni eğitim-öğretim yılının başlangıcı, sınavların bitişi ve öğrencilere “şehâdetnâme” verilmesi gibi konularla alâkalı haberlerin de yer aldığı mektuplarda, bu ve benzeri vesilelerle düzenlenen

¹⁶⁰ Nr. 776, 21 Temmuz 1899

¹⁶¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bunu müteâkip şâkirdan tarafından hemîşe vird-i zeban-ı sadâkat-beyânımız olan tezâyüd-i ömr ü ikbâl ü tevâfûr-i şevket ü iclâl-i hazret-i hilafet-penâhîyi mutazammın bir kaside taganni olunması üzerine yine talebe tarafından menâfi-i umûmiyeye müteallik Türkçe, Bulgarca, Fransızca bir hayli nutuklar, muhâvereler manzumeler kıraat olundu bunlar arasında icrâ edilen Fransızca maarif musâhabesi ve Türkçe Coğrafya muhâveresi fevkalâde mazhar-ı takdir oldu.” Nr. 1381, 22 Mart 1901.

¹⁶² Nr. 1157, 6 Ağustos 1900.

¹⁶³ Nr. 1478, 27 Haziran 1901.

¹⁶⁴ Nr. 786, 31 Temmuz 1899.

¹⁶⁵ Nr. 847, 30 Eylül 1899.

¹⁶⁶ Nr. 571, 25 Kânun-ı Evvel 1898.

¹⁶⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Sinop mutasarrıflığında olduğu gibi burada dahî etfâl-i zükûr ve inasın tahsil ve terbiye-i zâtiyelerini temin için birinci dereceden bir bab mekteb-i idâdî ile inas rüşdiye mektebinin mevcut olduğu nazar-ı şükran ile görülmüştür.” Nr. 808, 22 Ağustos 1899.

¹⁶⁸ Nr. 1391, 1 Nisan 1901.

törenlere sıkça yer verilmiştir.¹⁶⁹ Bu törenlerin ortak bir özelliği, öğrencilerin padişaha olan bağlılık ve itaat duygularını güçlendirmek amacıyla, hepsinin sonunda “Pâdişâhım çok yaşa” duasının çocuklara tekrar ettirilmesidir.¹⁷⁰ İktidârın işitsel bir sembolü olarak nitelendirilebilecek bu duaların, kimi zaman görselleştirildiği ifade edilen mektuplarda, Bolu’dan gelen bir haberde “ed’iyye-i hayriyye-i hazret-i pâdişâhî mutazammın elvâh ile nazar-karîb bir hale” getirildiği ve hatta tören sonunda “tesir olmadık kimse kalmadığı” aktarılmaktadır.¹⁷¹ Samsun Mekteb-i İdâdîsi’nde gerçekleştirilen törende ise, tören salonuna “Pâdişâhım çok yaşa” levhalarının yanına, çocukların kuru kalem ve sulu boyayla yaptıkları resimlerin asıldığı aktarılmıştır.¹⁷²

2.1.3.1.5. Meslekî Okullar

II. Abdülhamit dönemi eğitim politikasının özelliklerinden bir tanesi, açılan yeni okulların sadece ibtidâî, rüşdî, idâdî gibi okullarla sınırlı kalmayıp, bireyleri birçok alanda yetiştirecek, iş sahibi yapacak, meslekî eğitim kurumlarının da faaliyete sokulmuş olmasıdır. Mektupların geneli incelendiğinde, bu çeşitliliğin vilâyetlerden gelen haberlere de yansıdığı görülmektedir. Mektuplarda adı en çok geçen meslekî okullar, Sanâyi Mektepleri’dir. Üsküp,¹⁷³ İzmir,¹⁷⁴ Kastamonu,¹⁷⁵ Bursa,¹⁷⁶ Edirne, Konya¹⁷⁷ ve Yemen’de¹⁷⁸ bulunan “Hamîdiye Sanâyi

¹⁶⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Gelibolu Mekteb-i İdâdîsi’nin tevzî’-i mükâfât-ı resmi mutantan sûrette icrâ edilmiştir. Hâzirûna şerbetler ve şekerlemeler tevzi’ edilip ba’dehû muntehâ sınıf şakirdanına şehâdetnâmeleri ve diğer sınıf efendilerine dahî saatler ve mükâfatlar i’tâsıyla işbu resm-i bihin hitam bulmuştur.” Nr. 588, 11 Kânun-ı Sâni 1899.

¹⁷⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “... her sınıftan üçer beşer efendi imtihan edilerek hafız efendiler taraflarından aşr-ı şerifler kıraat ve mekremetlü Hafız Rıfat Efendi cânibinden ezdiyâd-ı ömr ü bekâ-yı şevket-i şâhâneyi mutazammın bir dua-yı belîğ tilâvet kılınarak şakirdan tarafından dahî mahâmîd-i mehâsin-i hazret-i şehriyârî tekrar edilerek şakirdan ve hâzirûn yek-zebân olarak üç kere {Pâdişâhım çok yaşa} âvâzesiyle imtihana nihâyet verilmiştir.” Nr. 780, 25 Temmuz 1899.

¹⁷¹ Nr. 840, 23 Eylül 1899.

¹⁷² Nr. 1510, 29 Temmuz 1901.

¹⁷³ Nr. 1391, 1 Nisan 1901.

¹⁷⁴ Nr. 828, 11 Eylül 1899.

¹⁷⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Kastamonu’ya vürûdumda evvelen Sanayi Mektebi’ni ziyaret ettim, mektebin az vakit zarfında kesb eylediği intizam ve terakki bi’l-vücut takdire seza görülmüştür. Mektep Vâli muâvini Galip Beyefendi’nin taht-ı idâre ve nezâretlerinde olarak bir müdür, başkâtip lüzûmu kadar muallim ve ustabaşılardan mürekkep ve altmış mütecâviz şakirdanı cami’ ve mühtevîdir.” Nr. 724, 30 Mayıs 1899.

¹⁷⁶ Nr. 1211, 28 Eylül 1900.

¹⁷⁷ Nr. 1386, 27 Mart 1901.

¹⁷⁸ Nr. 1522, 10 Ağustos 1901.

Mektepleri”ne dâir haberlerin yer aldığı mektuplarda, bu kurumlara dâir bilgilerin neredeyse hepsinin olumlu olması dikkat çekicidir. İzmir Hamîdi Sanâyi Mektebi’nin “muntazam, mükemmel halde” olduğu belirtilmekte,¹⁷⁹ Bursa Hamîdi Sanayi Mektebi öğrencilerinin “Selanik, İzmir mekâtibi derecesinde âsâr-ı terakki” gösterdikleri ifade edilmektedir. Edirne’deki “Hamîdiye Sanâyi Mektebi”nin faaliyetleri hakkında bilgiler verilen mektuplarda, öğrencilere her sene geleneksel olarak kuzu ziyâfeti verildiği aktarılmaktadır.¹⁸⁰

Çankırı¹⁸¹ ve İzmir’de birer “Çırak Mektebi” olduğu ifade edilen mektuplarda,¹⁸² Ziraat Mektepleri’ne de yer verilmiştir. Bursa Hamîdi Ziraat Mektebi hakkında bazı değerlendirmelerde bulunulmuş,¹⁸³ Adana’da inşa edilecek yeni bir ziraat mektebinin haberi verilmiştir.¹⁸⁴ Şam’dan gelen bir haberde ise muhabir, “ziraat mektebi küşâdına bezl ü inâyet buyurulsa fena mı olur” diye sormaktadır.¹⁸⁵ “Ulûm ve fûnûn-ı ticareti tahsil için mektepler” açıldığı ifade edilen mektuplarda¹⁸⁶ adı geçen tek ticaret mektebi, Yâdigâr-ı Terakki Ticâret Mektepleri’dir.¹⁸⁷ İdâdî ve rüşdî seviyelerdeki askerî okulların da adı geçtiği mektuplarda, Bursa¹⁸⁸ ve Edirne’deki Hamîdiye İdâdî-i Mülkiye ve Askeriye ve Rüşdiye Mektepleri,¹⁸⁹

¹⁷⁹ Nr. 1245, 3 Teşrin-i Sâni 1900.

¹⁸⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Vâli vekil-i âlisi devletlü Müşir Paşa Hazretleri “Hamîdiye” Sanayi Mektebi şakirdanına her sene mu’tad olan kuzu ziyâfetinin dünkü Cuma günü Kışla-i Hümâyûn hadîka-i dilârâsında tertibini emr ü tensib ve bî-kes etfâli-i muhâcirînden ibâret olan talebenin tatyib-i kulûbü emniyye-i lutf-perverânesiyle mezkûr hadîka-i ferah-fezâyı teşrif buyurmuşlardır.” Nr. 765, 10 Temmuz 1899.

¹⁸¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “... hiçbir yerde emsâli gayr-i mesbuk olan çıraklık mektebini bir sûret-i muntazama ve seri’ada karşılığını tedarikle küşâd ederek maarif meclisinden ...-ı defter mûcibince iki yüz on nefer çırak bugün iktisâb-ı maarif etmekte ve vecâib-i diniyye ve levazım-ı ilmiyyeyi taallüm ve istikmal eylemekte oldukları misillü Memleket Bahçesi’ni bir sûret-i bihîn ve nevînde imar eylemiş ve sunûf-ı ahâli hisse-yâb-ı safâ ve mesâr olmakta bulunmuştur.” Nr. 745, 20 Haziran 1899.

¹⁸² Nr. 1463, 12 Haziran 1901.

¹⁸³ Nr. 1281, 11 Kânun-ı Evvel 1900.

¹⁸⁴ Nr. 618, 13 Şubat 1899.

¹⁸⁵ Nr. 772, 17 Temmuz 1899.

¹⁸⁶ Nr. 1389, 30 Mart 1901.

¹⁸⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “... konağının arka yüzünün nâzır olması ve daha ilerisinde Sancak konağı civarında Mekteb-i Rüşdî-i Askerî ile Feyziye ve yirmi beşinci sene-i devriye-i hazret-i pâdişâhî münâsebet-i celîlesiyle bir nişâne-i ubûdiyyet olmak üzere îâneten hamîyyet-mendân ile tesis ve inşâsı mukarrer bulunan “Yâdigâr-ı Terakki” Ticâret Mektepleri’nin bir kıymet-i manevîyye bahşedeceği tabî bulunması hasebiyle zaten mevcut olan revnağı bir kat daha arttırmıştır.” Nr. 1242, 31 Teşrin-i Evvel 1900.

¹⁸⁸ Nr. 1211, 28 Eylül 1900.

¹⁸⁹ Nr. 1315, 14 Kânun-ı Sâni 1901.

Selanik'teki Mekteb-i Rüşdî-i Askerî ve Van'daki Rüşdiye-i Askerî,¹⁹⁰ bu mihvâlde adı geçen eğitim kurumlarıdır.

2.1.3.1.6. Kız Okulları

Tanzimat dönemiyle beraber hızlanan eğitim ve öğretim faaliyetlerindeki değişim ve dönüşümün önem arz eden özelliklerinden bir tanesi, kız çocuklarının da eğitime dâhil olmasıdır. 1858'de Sultan Abdülmecit döneminde ilk kız rüşdiyesi olan Cevri Usta İnas Rüşdiyesi'nin İstanbul'da açılması ile atılan ilk önemli adımdan sonra,¹⁹¹ II. Abdülhamit devrinde yeni “inas mektepleri”nin açılmasına ve mevcut olanların ıslah edilmesine hızla devam edilmiştir. Mektuplarda yer alan bilgiler, bu iki koldan gerçekleştirilen faaliyetlerin, vilâyetlerde değişik ölçülerde sürdürüldüğünü göstermektedir.

Olumlu haberlerde, Üsküp'ten gönderilen bir mektupta, Üsküp İnas Mektebi hakkında “Selanik gibi şeref ve ehemmiyeti birinci derecede bulunan bir belde mekteplerine kıyas olunamazsa da Kosova havâlisinden bundan iyi bir kız mektebine tesâdüf olunamayacağı” ifadelerine yer verilmekte¹⁹², Van'daki inas mektebinin faaliyetlerine beş aydır devam ettiği ve “semerâtın büyük” olduğu aktarılmaktadır.¹⁹³ Bitlis'ten gönderilen bir mektupta, halıcılık sanatının kız çocuklarına öğretilmesi için inas mektebine mahsus dört adet tezgâhın “resm-i küşâdının icrâ edildiği” bildirilmektedir.¹⁹⁴ Erzincan'da “Şefkat-i Hamîdiye” adında Maarif Nezâreti tarafından bir inas mektebi açıldığı ifade eden bir muhabir, “bu muvaffakiyetleri

¹⁹⁰ Nr. 604, 27 Kânun-ı Sâni 1899.

¹⁹¹ Yahya Akyüz, Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer'in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı”, **Millî Eğitim Dergisi**, 1999, (Çevrimiçi) http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/143/1.htm, 18 Ağustos 2015.

¹⁹² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Saadet gazetesinin 10 Mart 317 tarihli nüshasında Üsküp İnas Mektebi muallime-i evlâsı aleyhinde tertip olunmuş yine Üsküp mahsulü olmak üzere bir makale-i mücellime gördüm. Mündericâtı muallime hanımın fıkdanî-i kabiliyetiyle adem-i idâresinden ibâret bir şey (Saadet) de beyan-ı teessür ediyor. Vâkıa bu mektep Selanik gibi şeref ve ehemmiyeti birinci mertebeye bulunan bir belde mekteplerine kıyas olunamazsa da Kosova havâlisinde bundan iyi bir kız mektebine tesâdüf olunamayacağına göre tahmin olunduğu kadar değildir lâkin muallimenin sa'yı ne ciddi olsa zâhir ve muâvin olacak bazı esbâb-ı mültezime müstahzir bulunmadıkça ne yapılır? Nr. 1391, 1 Nisan 1901.

¹⁹³ Nr. 654, 21 Mart 1899.

¹⁹⁴ Nr. 1438, 18 Mayıs 1901.

gördükçe sevgili pâdişâhımıza dua etmemek kâbil olamıyor” ifadeleri kullanmaktadır.¹⁹⁵

Bunlara karşın, Sakız’daki kız okulunun öğretmensiz olduğu aktarılmakta¹⁹⁶ ve Eskişehir’de inas mektebi bulunmadığı için, kız çocuklarının evlerde akraba ve komşu kızlarla bir araya gelerek “namaz sûrelerini tilâvete vâlide veyahut küçük hemşirelerinden” çalıştıkları bildirilmektedir.¹⁹⁷ Bitlis’ten gelen bir haberde inas mektebinde “cereyân-ı tedrisât”ın iyi olmadığı¹⁹⁸ ifade edilerek, bir diğer mektupta ise Sakız’daki kız okulunda ise bir öğretmen dahi bulunmadığı aktarılmaktadır.

2.1.3.1.7. Yabancı ve Özel Okullar

Özel ve yabancı okullara dâir haberlere, mektuplarda oldukça geniş yer ayrılmakla birlikte, bu eğitim kurumlarının adının geçtiği haberlerde, söz konusu okulların eğitim sistemleri ile ilgili olumlu değerlendirmelere yer verilmiştir. İzmir’den gönderilen bir mektupta İzmir İbtidâî Mektebi’nde, “husûsî mektepler kadar” donanımlı öğrenci yetişmediği aktarılmaktadır.¹⁹⁹ İzmir²⁰⁰ ve Edirne’deki Dârü’l-İrfan Mekteb-i Husûsîsi,²⁰¹ yine İzmir’deki Menba-ı Füyûzat,²⁰² Edirne’deki Bürhân-ı Terakki,²⁰³ Selanik’teki Mekteb-i Feyz-i Sıbyan,²⁰⁴ Yâdigâr-ı Terakki²⁰⁵, Feyziye²⁰⁶ ve Ravza-i İrfan Mektepleri,²⁰⁷ Bursa’daki Nümûne-i Terakki Mektebi²⁰⁸

¹⁹⁵ Nr. 756, 1 Temmuz 1899.

¹⁹⁶ Nr. 771, 15 Temmuz 1899.

¹⁹⁷ Nr. 810, 24 Ağustos 1899.

¹⁹⁸ Nr. 1448, 28 Mayıs 1901.

¹⁹⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “İzmir’in idâresi Maarif Mûdûriyeti’ne mevdu’ mekâtib-i ibtidâiye, husûsî mektepler kadar müstaid şâkirdan yetiştirmiyor. Etfâl-i hâziranın daha parlak bir sûrette tahsil eylemeleri matlûb-ı âli-i şehriyârî olduğundan mekâtib-i resmiye-i ibtidâiyede görülen nevâkısın itmâmı emrinde İzmir Maarif Meclisi’nin himemât-ı meşkuresi temenni olunur.” Nr. 1223, 11 Teşrin-i Evvel 1900,

²⁰⁰ Nr. 1461, 10 Haziran 1901.

²⁰¹ Nr. 1144, 24 Temmuz 1900.

²⁰² Nr. 829, 12 Eylül 1899.

²⁰³ Nr. 816, 30 Ağustos 1899.

²⁰⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Fakat herkes ikrâr eder ki biz Mekteb-i Feyz-i Sıbyan ve Mekteb-i Terakki ile iftihar ederiz.” Nr. 778, 24 Temmuz 1899.

²⁰⁵ Nr. 750, 25 Haziran 1899.

²⁰⁶ Nr. 1494, 13 Temmuz 1901.

²⁰⁷ Nr. 1148, 28 Temmuz 1900.

²⁰⁸ Nr. 778, 23 Temmuz 1899.

ve Adapazarı'ndaki Rehber-i Terakki Mektebi,²⁰⁹ mektuplarda adı geçen ve eğitim sistemlerinden övgüyle bahsedilen diğer özel okullardan bir kısmıdır.

Bursa'dan gönderilen bir mektupta, imparatorluk genelinde özel okulların çok az olmasıyla ilgili adeta serzenişte bulunan muhabir, “Selanik, Edirne ve İzmir gibi vilâyât-ı şâhâne istisna” ederek, vilâyetlerin çoğunda “mekâtib-i husûsiyye-i İslamiyemiz mefkuttur. Hatta Hüdâvendigâr vilâyeti gibi bir milyon nüfusu olan bir vilâyât-ı cesîmede bir tane olsun husûsî mektebimiz bulunmuyor” ifadelerini kullanmaktadır.²¹⁰

Yabancı okullar, 19. y.y. Osmanlısı'nda hızla yaygınlaşan eğitim kurumlarıdır. Misyonerlik ya da daha farklı amaçlarla kurulan bu kurumları himâye eden devletler tarafından söz konusu okullara yüklü miktarlarda yardımlar yapıldığı bilinmektedir. Kayıtlarda geçen bilgiler ışığında, bu devletler tarafından Fransız mekteplerine 140.000 Frank, İngiliz mekteplerine 125.000 Frank yardım ulaştırılmış, Yahudi okullarına ise “meçhul” bir miktarda gelir aktarılmıştır.²¹¹ Buna binâen, mektuplarda göze görülür derecede sıklıkla rastlanan Yahudi okulları, “Alyans İsrailiyet Mektepleri”dir. Alliance Israélite dediğimiz Fransa'daki beynelmilel Yahudi kuruluşu tarafından kurulan bu okullar, Türkçe eğitim, Türk tarihi ve Türk dili eğitimine oldukça önem vermiştir.²¹²

Farklı vilâyetlerden gönderilen birçok mektupta yer alan haberler bu bilgileri kanıtlamakla birlikte, Selanik'ten gelen bir haberde, Alyans İsrailiyet Mektebi'nin “25 seneden beri ciddi surette lisân-ı Osmânî'yi tedrise gayret ettiği” ve üç kısma bölünmüş olan okulda, “beş yaşındaki Mûsevi çocuklarına bile Türkçe talim

²⁰⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Adapazarı'nda rüşdiye mektebinden başka bir de “Rehber-i Terakki” nâmıyla mevsüm-ı husûsî bir mektep vardır. Bu mektep bin üç yüz on iki tarihinde Faik Bey nâmında Darüşşafaka mezunlarından bir zât tarafından küşâd olunmuş olup yine mekteb-i mezkûr mezunlarından Ali Bey nâmında bir zât-ı maarif-perver tarafından idâre olunmaktadır. Bu mektebin şimdiki halde beşer sınıftan ibâret olan tahsili ihtiyâcâta gâyet muvaffak bir sûrette tertip olunmuştur.” Nr. 742, 17 Nisan 1899.

²¹⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Pâyitaht-ı saltanat-ı seniyye ile Selanik, Edirne ve İzmir gibi vilâyât-ı şâhâne istisna edildiği halde ekser-i vilâyâtta henüz mekâtib-i husûsiyye-i İslamiyyemiz mefkuttur.” Nr. 778, 23 Temmuz 1899.

²¹¹ M. Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, İstanbul, MEB Yay., 1997, s. 165.

²¹² Ortaylı, **Son İmparatorluk Osmanlı**, s. 147.

kılındığı” ifade edilmektedir.²¹³ Edirne’den gelen bir mektupta ise, Alyans Mektebi’nde, İkinci Ordu-yı Hümâyûn Müşiri devletlü Arif Paşa’nın da hazır olduğu bir gösteride öğrencilerin “ezberden Türkçe, Fransızca, Almanca, İbranice nutuklar, monologlar, muhavereler” yaptıkları aktarılmakta²¹⁴ ve dört yüze yakın öğrenciye beş sınıfta Osmanlıca okutulduğu bildirilmektedir.²¹⁵

2.1.3.1.8. Gayrimüslim Okulları

Müslüman olmayan halka ait eğitim kurumları ile ilgili haberlerin de yer aldığı mektuplarda, adı en fazla geçen millet, Osmanlı’daki gayrimüslim nüfusun çoğunluğunu oluşturan Rumlardır. Konuyla ilgili haberlerde, İzmir Rum Mektepleri yararına bir tiyatro düzenlendiği aktarılarak, polislerin icra edilen piyesleri “muâyene” ettiği bildirilmiş,²¹⁶ Giresun Rum Mekâtibi ile ilgili bir haberde ise, bir vefat hadisesi üzerine okulların tatil edildiği bilgisine yer verilmiş²¹⁷. Bunların yanında, Selanik,²¹⁸ Edirne²¹⁹ ve Aydın-Mekri Rum Mektepleri’ne dâir bilgiler aktarılmıştır.²²⁰

Mûsevi ve Bulgar Mektepleri, bu mihvalde adı geçen diğer okullardır. Mûsevi okulları ile ilgili haberlerde, Sakız’daki Mûsevi Mektebi’nde, Mûsevi çocukların kendi dillerinden başka Türkçe, Fransızca ve Rumca’da da “son derece müterakki bulundukları” ve hatta, maarif âzâsı Necip Bey’in dahi çocuklarını bu okula yolladığı bildirilmektedir.²²¹ Edirne’den gönderilen bir mektupta, Rum, Bulgar

²¹³ Nr. 753, 28 Haziran 1899.

²¹⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Akîb-i nutukta (Pâdişâhım çok yaşa) duâ-yı vâcibü’l-edâsı umum tarafından bar-gâh-ı uhdiyyete ref’ edildi. Her sınıftan dört, beş efendi, ezberden Türkçe, Fransızca, Almanca, İbrânice nutuklar monologlar, muhavereler yaptılar. Güzel güzel şiir parçaları okudular.” Nr. 789, 3 Ağustos 1899.

²¹⁵ Nr. 730, 5 Haziran 1899.

²¹⁶ Burum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “İzmir Loka Kahvesi’nde Aya ... Rum Mektepleri menfaatine bir tiyatro icrâ olundu. Vaz’ edilecek piyeslerin muayenesi Polis İdâresi’ne âittir.” Nr. 1512, 31 Temmuz 1901.

²¹⁷ Nr. 617, 12 Şubat 1899.

²¹⁸ Nr. 1143, 23 Temmuz 1900.

²¹⁹ Nr. 1095, 5 Haziran 1900.

²²⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “İbtidâî ve rüşdî olmak üzere iki tane Osmanlı ve Rum mektebi vardır. Osmanlı Mektebi’nin muallimleri Dârü’l-muallimin me’zunlarından olduklarından usûl-i cedide üzere tedris olunan muhtelif derslerden hamdolsun çok istifâde görüyor. Doğrusu bu hal şâyân-ı teşekkürdür. Yalnız bir kusur varsa, o da mektebin adem-i vüs’atı!” Nr. 630, 25 Şubat 1899.

²²¹ Nr. 613, 5 Şubat 1899.

ve Yahudi Mekteplerinin “müterakki bir halde” olduğu ifade edilmiş,²²² Bursa’den gelen bir haberde, Ermeni Mektebi Osmanlıca hocasından bahsedilmiştir.²²³ Tüm bu haberler bir arada değerlendirildiğinde, olumsuz bir eleştiriye yer verilmemiş olması oldukça dikkat çekicidir.

2.1.3.1.9. Medreseler

Osmanlı İmparatorluğu’nun, varlığını son zamanlara kadar sürdüren ve usûl-i atıka öğretim yöntemleri bir türlü ıslah edilemeyen, günümüz üniversitelerine muâdil eğitim kurumları olan medreselere dâir bilgi ve haberlere mektuplarda yer verilmesine rağmen, eğitim alanındaki verilerin geneline nazaran, bu haberler oldukça az sayıdadır. “Ceyb-i Hümayûn”undan eğitimle ilgili yatırımlar için birçok yardımda bulunan II. Abdülhamit’in, medreselere bu hayratlardan sadece %2’lik pay ayırması²²⁴ dikkat çekicidir. Medreselerle ilgili en detaylı mektup, Samsun- Çarşamba’dan gönderilmekle birlikte, söz konusu haberde bölgede yer alan Süleyman Paşa Medresesi, Naimiye Medresesi, Tayyar Paşa ve Sofuoğlu Medreseleri hakkında çeşitli bilgiler aktarılmıştır.²²⁵ Erzurum’da bulunan Kemah²²⁶ ve Selanik-Kavala’daki medreselerin icâzet törenlerinden bahsedilen mektuplarda, tören sonunda “halife-i rû-yı zemin efendimiz hazretlerine dua-hân olunduğu” aktarılmıştır.²²⁷ Niğde’den gelen bir haberde ise, “medresede dirsek çürütüp de bir şey öğrenmeyenlerin hadsiz hesapsız” olduğu belirtilmekte²²⁸ ve Mudanya’dan gelen

²²² Nr. 577, 27 Kânun-ı Evvel 1898.

²²³ Nr. 619, 14 Şubat 1899.

²²⁴ Özbek, **a.g.e.**, s. 167.

²²⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Medâris-i mezkûreden birisi Çay Mahallesi’nde kâin (Süleyman Paşa) Medresesi’dir. Müderris bulunan müftü-i belde faziletli El-hac Mustafa Hilmi Efendi Hazretleri sinîn-i vefireden beri neşr-i ulûm-i şer’iyye ile ebnâ-yı vatana hidemat-ı güzide ibrazıyla mazhar-ı teveccüh-i umumî olmuşlar ve halka-i tedrislerinde bulunmakla mübahi olan yirmiyi mütecâviz talebe-i ulûm efendilere geçen sene i’ta-yı icâzetle iktitâf-ı semere-i irfana muvaffak olmuşlardır. Diğeri yine mahalle-i mezkûrede vâki (Naimiye) Medresesi’dir. Müderrisi bulunan mekteb-i rüşdi muallim-i sânisı mekremetlü El-hac Mahmud Naim Efendi, gerek kendilerinin ve gerek hamîyyet-mendân-ı ahâlinin iânât-ı maddiye ve mâliyeleri ile mezkûr medresenin ez ser-i nev tesis ve inşâsına muvaffak olmuşlardır.” Nr. 1330, 29 Kânun-ı Sâni 1901.

²²⁶ Nr. 589, 12 Kânun-ı Sâni 1899.

²²⁷ Nr. 548, 2 Teşrin-i Evvel 1898.

²²⁸ Nr. 679, 15 Nisan 1899.

haberlerin bir kısmında, medreselerdeki usûl-i atîka eğitim sistemi hakkında eleştirilere yer verilmektedir.²²⁹

2.1.3.1.10. Dârümuallimînler

Okullara öğretmen yetiştirmek amacı ile faaliyet gösteren eğitim kurumları olan Dârümuallimînler'in imparatorluğun çeşitli bölgelerinde mevcut olmasına karşın, taşra mektuplarında sadece Edirne'den gönderilen bir mektupta adı geçmektedir. Bu haber, Edirne Dârümuallimîn şubesinden “altmış efendi”nin diploma alması ile ilgilidir.²³⁰

2.1.3.2. Binalar

Eğitim ve öğretim alanında yapılan yatırımların bir diğer boyutu, imparatorluğun her yerinde yapımına büyük bir hızla devam edilen yeni eğitim kurumlarıdır. Taşra mektuplarındaki konuyla ilgili bilgi ve haberler incelendiğinde, vilâyetlerin genelinde, “usûl-i cedîde” eğitim kurumlarının eğitim şekilleri kadar, belki de daha fazla, bu okulların mevcudiyetinden ziyâde, binalarının inşa sürecine ya da açılış törenlerine daha fazla yer verilmiştir. Bu durum, eğitim alanındaki faaliyetlerin tek bir alanla sınırlı kalmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Okulların yeterlilik durumu, çeşitlerine göre farklılık göstermekle birlikte, bununla ilgili haberler birbirinden çok uç noktalarda değildir. İmparatorluk genelinde okul ihtiyacının henüz halkın talebini karşılayacak bir noktada bulunmamasına karşın, okulların yetersizliğinden ziyâde, yeni okulların inşası ya da mevcut okulların tamirine dâir haberlerin olumsuz haberlere göre daha fazla olduğunu söylemek mümkündür.

Edirne'den gelen bir haberde, ibtidâî, rüşdî ve idâdî olmak üzere “üç kısma münkasım fakat muntazam bir mektep” inşa edileceği bildirilmekte²³¹ ve aynı bölgeden gelen bir diğer haberde ise, mekteplerin hep “nev usûl üzere inşa edilmiş”

²²⁹ Nr. 696, 2 Mayıs 1899.

²³⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bu sene Edirne Dârümuallimîn şûbesinden saye-i maarif-sermâye-i hazret-i hilâfet-penâhîde altmış efendi diploma almak şerefine mazhar oldular.” Nr. 585, 8 Kânun-ı Sâni 1899.

²³¹ Nr. 1338, 7 Şubat 1901.

olduğu belirtilmektedir.²³² Yemen,²³³ Bursa,²³⁴ Rize,²³⁵ Kavala²³⁶ ve Bolu,²³⁷ yeni idâdî mekteplerin inşası haber verilen diğer bölgelerdir. Van vilâyetinden gelen haberlerde, zükûr ve inas mekteplerinden büyük semereler hasıl olduğu ve herkesin çocuklarını “fevc fevc” okullara göndermesinden ötürü, yeni bir idâdî okulun inşasına lüzûm görüldüğü aktarılmakta,²³⁸ Niğde²³⁹ ve Kerkük’te ise yeni okulların inşa edileceği bildirilmektedir.²⁴⁰ Bir başka haber ise, Sanâyi Mektebi’nin yapımının tamamlanmak üzere olduğuna dâirdir.²⁴¹ Çarşamba-Samsun,²⁴² Sivas²⁴³ ve Erciş’ten²⁴⁴ gönderilen haberler arasında ise, mevcut okulların tamiri ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Rumeli-i Şarkî vilâyetinde bulunan Karlovo’daki mekteb-i ibtidâînin “mevcut talebatı isti’âba gayri kâfi olduğundan” yeniden inşa olunduğu bildirilmektedir.²⁴⁵

Olumsuz haberlerin bulunduğu mektuplarda, Edirne- Doyran’da rüşdî bir okul bulunmamasından şikâyet edilmekte,²⁴⁶ Bitlis’teki okulun ise yetersiz olduğu belirtilmektedir.²⁴⁷ Aydın-Mekri’deki okulların darlığından şikâyet edilen

²³² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Dâire-i Hükûmet otuz beş kırk sene mukaddem yapılmış elverişli ve fakat atık bir bina müşir dâiresiyle Hamîdiye İdâdî-i Mülkiye ve Askeriye ve Rüşdiye Mektepleri hep nev usûl üzere inşâ edilmiş cedid ve metin ve şâyeste-i ziyarettir. Hele Sultan Selim Cami-i Şerifi şehrin mürtefi’ bir noktasında bulunmasına mebni memlekete başkaca zinet bahşediyor. Binasının zerâfet ve rasâneti ise hakikaten insanı hayrete bırakıyor. Ne kadar medh ü senâ edilmiş olsa hakkıyla edilemez diyebilirim.” Nr. 1315, 14 Kânun-ı Sâni 1901.

²³³ Nr. 844, 27 Eylül 1899.

²³⁴ Nr. 1158, 7 Ağustos 1900.

²³⁵ Nr. 883, 5 Teşrin-i Sâni 1899.

²³⁶ Nr. 581, 4 Kânun-ı Sâni 1899.

²³⁷ Nr. 754, 29 Haziran 1899.

²³⁸ Nr. 702, 7 Mayıs 1899.

²³⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Fakâhetlü Müftü Efendi’nin riyâseti altında müteşekkil maarif komisyonu tarafından kânunen zabtı lâzım gelen ve senevî otuz bin kuruşu mütecâviz tahsisâtı hâiz ve meşrutaları ifâ olunmayarak munderis bir halde bulunan vakıfların maarif nâmına zabtı zımnında lâzım gelen defterlerinin tanzim edilmekte olduğu ve mevâki’-i müteaddideye münkasım olan şu şehirde usûl-i cedid üzere beş altı mekâtib-i ibtidâîyenin küşâd edilebileceği maa’l-mesar müstahberattandır.” Nr. 695, 1 Mayıs 1899.

²⁴⁰ Nr. 1439, 19 Mayıs 1901.

²⁴¹ Nr. 1522, 10 Ağustos 1901.

²⁴² Nr. 741, 16 Haziran 1899.

²⁴³ Nr. 556, 10 Kânun-ı Evvel 1898.

²⁴⁴ Nr. 538, 22 Teşrin-i Sâni 1898.

²⁴⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Abdallar karyesindeki mekteb-i ibtidâî mevcut şakirdan ve talebatı isti’âba gayri kâfi olduğundantevsi’an yeniden inşâsıyla şehri dört yüz kuruş maaşla Edirne Dârü’l-Muallimin şûbesi mezunlarından bir muallimin daha celbine neş’et olunduğu maa’l-mesâr istihbar kılınmıştır.” Nr. 824, 7 Eylül 1899.

²⁴⁶ Nr. 494, 9 Teşrin-i Evvel 1898.

²⁴⁷ Nr. 1448, 28 Mayıs 1901.

mektuplarda,²⁴⁸ Aydın-Gördes'te bir ibtidâî okul bile bulunmadığı,²⁴⁹ Ankara-Kasaba²⁵⁰ ve Bursa-Gemlik'te ise ibtidâî okul sayısının sadece bir tane olduğu aktarılmaktadır.²⁵¹ Kız okulları ile ilgili haberlerde ise, Erikli,²⁵² Samsun,²⁵³ Dedeâğaç,²⁵⁴ Sinop²⁵⁵ ve Trabzon'da²⁵⁶ yeni inas mektepleri inşasıyla ilgili bilgiler yer almakta, Kavala²⁵⁷ ve Erciş'te ilk kez bir kız okulu yapılacağı bildirilmektedir.²⁵⁸

II. Abdülhamit döneminde “usûl-i cedîde” üzere eğitim veren mevzu bahis okulların yaygınlaştırılmasının yanında, eski usûl eğitim verenlerin de yenileştirilmesine çaba gösterilmiştir. Bu bilgiye örnek teşkil eden bir haber, Bursa'dan gönderilen bir mektupta yer almakta, Avaz Paşa Medresesi'nin tamir edilerek “resm-i küşâdının icrâ edildiği” bildirilmektedir.

Dönemin Osmanlısı'nda halkın ihtiyacı olan sosyal kurumların inşası ve tamiri, bizzat devlet tarafından olduğu kadar ahaliden toplanan “iâne”, yani yardım paraları ile de gerçekleştirilmekteydi. Taşrada inşa edilen yeni okullarla ilgili haberlerde, bu iki usûlün yan yana uygulandığı görülmektedir. Halktan toplanan paralarla yapılan okulların daha ziyâde göze çarptığı mektuplarda, Trabzon²⁵⁹ ve Kavala'da²⁶⁰ bu şekilde inşası gerçekleştirilen inas mekteplerinden bahsedilmiş, Yemen'den gelen bir haberde ise, Vali Hüseyin Hilmi Paşa tarafından birer adet ibtidâî ve rüşdî okul tesis edildiği bildirilmiştir.²⁶¹ İzmir'den gönderilen bir mektupta

²⁴⁸ Nr. 630, 25 Şubat 1899.

²⁴⁹ Nr. 477, 22 Eylül 1898.

²⁵⁰ Nr. 1300, 30 Kânun-ı Evvel 1900.

²⁵¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Gemlik kasabası Bursa'nın gâyet şirin bir iskelesi bulunduğu gibi hâiz olduğu istidâd ü umran ve kabiliyet-i terakki cihetiyle de Bursa vilâyetinin en mümtaz kasabalarından iken hayfâ ki Abdullah Efendi nâmında bir zâtın yedd-i iktidarına mevduu “bir mekteb-i ibtidâî”den başka henüz hiçbir mektep yoktur.” Nr. 735, 10 Haziran 1899.

²⁵² Nr. 1395, 5 Nisan 1901.

²⁵³ Nr. 1073, 14 Mayıs 1900.

²⁵⁴ Nr. 530, 14 Teşrin-i Sâni 1898.

²⁵⁵ Nr. 808, 22 Ağustos 1899.

²⁵⁶ Nr. 838, 21 Eylül 1899.

²⁵⁷ Nr. 546, 30 Teşrin-i Sâni 1898.

²⁵⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Terakkiyât-ı celîle-i cenâb-ı pâdişâhîye bir ilâve-i nevîn olmak üzere önümüzdeki perşembe günü burada müceddiden ve birinci defa olmak üzere bir inas mektebi tesis ve küşâd edileceği mevsûkan istihbar kılınmıştır. Tafsilatı inşaallah gelecek mektubumla yazarım. Mevlâ-yı müteal hazretleri müsebbiblerini dâreynde mesûd buyursun.” Nr. 521, 5 Teşrin-i Sâni 1898.

²⁵⁹ Nr. 838, 21 Eylül 1899.

²⁶⁰ Nr. 546, 30 Teşrin-i Sâni 1898.

²⁶¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “İki mah mukaddem devren Ta'iz sancağına azîmet

ise, “Hamîdiye Sanayi Mektebi menfaatine” satışı yapılan biletlerin satışıyla ilgili bilgiler aktarılmıştır.²⁶²

2.1.3.3. Personeller

2.1.3.3.1. Muallim ve Muallimeler

İmparatorluk genelinde “usûl-i cedide” eğitim sisteminin yaygınlaştırılmaya çalışıldığı ve bu sistemi belli bir istikrâra oturtmada oldukça mesafenin kaydedildiği II. Abdülhamit döneminde, eğitim elemanlarıyla ilgili bilgi ve haberlerde olumlu ve olumsuz verilerin yaklaşık aynı sayılarda olduğu görülmektedir. Öğrencilerin yeni eğitim usûlleri ile yetiştirilmesi ve bu şekilde devletin modernize edilmesinin ana etkeni olan öğretmenlere dâir haberlerde, Van-Erciş’teki askerî rüşdiyenin muallim-i evveli, muallim-i sânis ve riyaziye muallimi övülmekte,²⁶³ Edirne’deki idâdî mektepte, “Fransız lisanının dahi muallim-i muktedirleri sayesinde” öğrencilerin iyi bir noktada oldukları belirtilmektedir²⁶⁴. Sakız’da da öğretim elemanlarının çocukları eğitmedeki başarısı, mekteb-i rüşdî talebesi on yaşındaki bir çocuğun tarih ve coğrafya sorularını eksiksiz cevaplama ile aktarılmaktadır.²⁶⁵ Öğretim elemanlarındaki eksikliklerin giderilmesi için girişimlerin de göze çarptığı mektuplarda Bozcaada’ya bir muallim-i sâni tayin edileceği²⁶⁶ ve Kavala’da inşa edilen idâdî mektep için bir müdür, riyâziyye ve Fransızca muallimlerinin yakın zamanda bölgeye geleceği aktarılmaktadır.²⁶⁷

buyurmuş olan vilâyetimiz Vâli-i âlisi devletlü Hüseyin Hilmi Paşa Hazretleri dört gün mukaddem merkez-i vilâyetleri olan San’a’ya avdet buyurmuşlardır. Şu devrleri esnasında uğradıkları kaza ve nevahide mekâtib-i ibtidâiye ve rüşdiye tesis buyurdıkları gibi icâb edenlere emr ü tenbih buyurdıkları cümle-i müstahberâtımızdandır.” Nr. 844, 27 Eylül 1899.

²⁶² Nr. 1502 21 Temmuz 1901.

²⁶³ Nr. 604, 27 Kânun-ı Sâni 1899.

²⁶⁴ Nr. 1139, 19 Temmuz 1900.

²⁶⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bugün sekizer yaşlarını tecâvüz etmemiş olan bu masumlardan ancak müşâhadesiyle müftechir olduğum kadarı beklenebilir. Mekteb-i rüşdî talebesinden olup henüz on yaşlarında bulunan Elmas Efendizâde Mustafa Efendi’ye gerek târih-i Osmânîden ve gerek coğrafyadan sormuş olduğum suallerin hiçbirisi cevapsız kalmadı. Hayret ettim. Hayret ettikçe tâzyik ettim.” Nr. 771, 15 Temmuz 1899.

²⁶⁶ Nr. 678, 14 Nisan 1899.

²⁶⁷ Nr. 581, 4 Kânun-ı Sâni 1899.

Aksaklıklarla ilgili haberlerde, Selanik'teki Mekteb-i Terakki'nin müdürlerinin sık sık değişmesi eleştirilmekte,²⁶⁸ Bursa Maarif Müdürü'nün “merkezde bile maarifin gidişinden habersiz” olduğu belirtilmektedir.²⁶⁹ Musul'daki mektep hocalarının “lâyıkıyla tahsil görmediği ve Prizren'deki öğrencilerin muallimlerin gayretsizliklerinden ötürü “hiçbir dersten matluba muvaffak olamadıkları” ifade edilmektedir.²⁷⁰ Edirne'de gelen bir haberde ise, “şehâdetnâmesiz muallimlik eden hoca efendiler”den bahsedilerek, icra edilen teftiş neticesinde, “usûl-i cedîde üzere okutulacak kütüb ü resâilin Maarif Komisyonu'ndan meccânen verileceği” bildirilmekte²⁷¹ ve Suriye-Bika'da ise İslam Mektebi'nde ehliyetsiz bir hocanın görev yaptığı aktarılmaktadır.²⁷² Trabzon'dan gönderilen bir mektupta, öğrencilerin eğitiminde en önemli iki kişinin birinin annesi diğeri ise “peder-i mânevi olan muallim efendi”si olduğu belirtilerek, mevcut hocanın yeterli özelliklere sahip olmadığı belirtilmektedir.²⁷³ Gümüşhane'den gelen bir haberde de benzer sorunlara yer verilmekte, Müslüman çocukların eğitiminde düzensizlik olduğu ve zaman zaman belli bir ücretle tutulan köy imamı vasıtasıyla eğitimin devam ettirilmek zorunda kaldığı aktarılmaktadır.²⁷⁴ Edirne²⁷⁵ ve Van'dan gelen haberlerde, kız okullarındaki muallimelerin “cüz'i bir maaşla” çalıştıkları ifade edilerek,²⁷⁶ Eskişehir'de, değil muallim, inas mektepleri olmadığından, kızların eğitiminin evde akraba ve komşu kızlarıyla bir araya gelerek “namaz surelerini ezberlemekten” ibâret olduğu aktarılmaktadır.²⁷⁷

2.1.3.3.2. Yardımcı Personeller

²⁶⁸ Nr. 771, 15 Temmuz 1899.

²⁶⁹ Nr. 1525, 13 Ağustos 1901.

²⁷⁰ Nr. 1254, 11 Teşrin-i Sâni 1900.

²⁷¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Şehâdetnâmesiz muallimlik eden hocaefendiler heyet-i ihtiyar ve mu'teberân müvâcehelerinde etfâlin imtihanları ile Ağustos'un yirmisine kadar mekteplerin tatili ve bu müddet zarfında merkez-i kazada usûl-i cedideyi tahsil ve ispât-ı ehliyet etmedikçe muallim edemeyeceği tebliğ edilmiştir.” Nr. 1486, 5 Temmuz 1901.

²⁷² Nr. 605, 28 Kânun-ı Sâni 1899.

²⁷³ Nr. 1382, 23 Mart 1901.

²⁷⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “... etfâl-i müslimîn matlûb derecede tahsil edemiyor. Gerçi bazı köylerde köylüler tarafından bir müddet-i muvakkata için ücretle tutulan köy imamı vasıtasıyla kısmen ihtiyarî olarak devam eden çocuklar okutturuluyorsa da meselenin esasında bir intizam görülemiyor.” Nr. 1425, 5 Mayıs 1901.

²⁷⁵ Nr. 494, 9 Teşrin-i Evvel 1898.

²⁷⁶ Nr. 685, 21 Nisan 1899.

²⁷⁷ Nr. 810, 24 Ağustos 1899.

Yardımcı personellerle ilgili çok detaylı bilgi yer almamakla birlikte, okullarda görev yapan kalfa ve bevvab, yani hademelerden bahsedilmiştir. Sakız Mektebi'nin bir süredir bir muallim ve inas mektebinin bir kalfa ile idare edildiği aktarılan mektuplarda, öğretim elemanlarının yetersizliğinden ötürü, bu görevin zaman zaman yardımcı personeller tarafından yerine getirilmeye çalışıldığı görülmektedir.²⁷⁸ Kerkük'ten gelen bir haberde ise, ibtidâî mekteplerin personelleri, muallimler ve bevvablar olarak sıralanmaktadır.²⁷⁹

2.1.3.4. “Maarif”e Dâir Fikirler

Maarif ve terakkiye dâir fikirler, dönem aydınlarının zihnini oldukça meşgul eden konulardır. Farklı vilâyetlerden gönderilen mektuplarda, bu düşüncelerin izlerine rastlanmaktadır. Edirne'den gelen bir haberde, “Maarif!.. Bütün terakkiyât-ı beşeriyye, füyûzât-ı medeniyye, saadet-i umûmiye bu kelimeciğin içinde mündemic” ifadesi kullanılırken,²⁸⁰ Van vilâyetinden gönderilen bir mektupta, “Ruh-ı terakkinin maarif olduğu” belirtilmektedir.²⁸¹ Kütahya'dan bildiren bir muhabir, mevcut eğitim sisteminin usûl-i atîka üzere olduğundan bahsederken, “Benim fikrimce maarif mutlaka mecburi olmalıdır” demektedir.

Midilli'den Maarif Nezâreti'nin Nazar-ı Dikkatine başlığıyla yazılan bir mektupta, terakki-i maarifin, mekteb-i ibtidâî için ne kadar önemli olduğu ifade edilmekte²⁸², Selanik'ten gelen bir haberde ise, eli kalem tutan herkesin “talim-i fûnûna” mecbur olduğu belirtilmekte, Avrupaî eğitim sistemlerinden örnekler verilerek, Fransa, Almanya ve İsviçre'de kullanılan “Comptabilite eu partie simple” denilen yeni öğretim metodundan bahsedilmektedir.²⁸³ Samsun'dan gönderilen iki mektupta ise, köy okullarındaki “usûl-i cedîdeye vâkîf” öğretmen eksikliğinin nasıl

²⁷⁸ Nr. 567, 21 Kânun-ı Evvel 1898.

²⁷⁹ Nr. 1439, 19 Mayıs 1901.

²⁸⁰ Nr. 1179, 28 Ağustos 1900.

²⁸¹ Nr. 538, 22 Teşrin-i Sâni 1898.

²⁸² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Terakki-i maarif husûsunda mekâtib-i ibtidâiyenin lüzûm ve ehemmiyetini inkar edecek bir fert tasavvur edemeyiz.” Nr. 774, 19 Temmuz 1900.

²⁸³ Nr. 796, 10 Ağustos 1899.

giderilebileceği sorusuna cevap aranmakta,²⁸⁴ “Sâye-i Şâhâne’de 25 seneden beri maârifin terakkisi” takdirle karşılanmaktadır.²⁸⁵

Netice olarak, Osmanlı İmparatorluğu’nda, Batılılaşma ve eğitimin modernleşmesi süreçlerinin istikrara kavuştuğu dönem, II. Abdülhamit yıllarına rastlamakta, söz konusu dönemde okullaşma sayısında ciddi bir artış görülmektedir. 1893-1906 yılları arasında iki bine yakın ibtidâî okul açılması,²⁸⁶ eğitimdeki bu yayılcı politikayı kanıtlamaktadır. Taşra mektuplarında yer alan haberler genel olarak incelendiğinde, vilâyetlerin gelişmişlik düzeylerinin birbirinden farklı olduğu gözlemlenen mektuplarda, İzmir ve Selanik vilâyetlerinin eğitim ve öğretim açısından diğer bölgelere nazaran daha ileri seviyede olduğu anlaşılmaktadır. Bursa’nın “terakki” derecesi hakkında bilgi veren bir muhabirin, okuldaki eğitim durumunun iyi bir seviyede olduğunu aktarırken, öğrencilerin başarısının “Selanik ve İzmit mekâtibi derecesinde” olduğunu ifade etmesi, dönemi bu anlamda resmeden bir söylemdir.²⁸⁷ Buradaki ölçütün, Batı’ya yakın vilâyetler olması önemlidir.

Söz konusu dönemde her ne kadar, istikrarlı ve yasal bir düzene oturtulmuş eğitim sisteminin kurulması ve oturtulmasına büyük önem verilmiş olsa da, Mâlûmat gazetesinde 1898 ve 1901 yılları arasında yayınlanan ve eğitimle ilgili bilgi ve haberlerin yer aldığı 159 adet taşra mektubunda yer alan verilere istinaden, halkı eğiterek modern bireyler yetiştirmek ve bu vasıta ile “ülkeyi kurtarmak” fikriyle yürütülen bu eğitim politikasının kısmen sekteye uğradığını söylemek mümkündür. Zira, eğitimle ilgili, okullar açmak, ders programlarında yenileşme ve iyileştirmelere gitmek, kalifiye öğretmenler yetiştirmek için taşralarda öğretmen okulları açmak gibi birçok girişimde bulunulduğu halde, devlet eliyle kurulan okullardan çok, II. Abdülhamit döneminde sayıları hızla artan yabancı okulların, “terakki” bakımından, İmparatorluğun kendi eğitim kurumlarını geride bıraktığı görülmektedir.

²⁸⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Sâhib-i mektup, kura etfâlinden usûl-i cedide üzere tedrise muktedir muallim yetiştirilsin diyor; güzel. Fakat kasabadaki ibtidâî mekteplerine Dârü’l-muallim’den mezun muallim tayin olmadıkça bu mümkün değildir. Çünkü âhir kasabada tayin olunacak muallimlerin emr-i iâşesini idâre edebilecek kura nâdir bulunur ve tecrübeyle sabit ki etfâl-i kurayı tahsil-i ibtidâîyle yetiştirecek muallimler, o köyün kasaba ahâlisinden ve az maaşla emr-i tâlime hevesli olacak kişilerden olabilir.” Nr. 1438, 18 Mayıs 1901.

²⁸⁵ Nr. 1428, 8 Mayıs 1901.

²⁸⁶ Alkan, **Ölçülebilir Verilerle Osmanlı Modernleşmesi**, s. 522.

²⁸⁷ Nr. 1245, 3 Teşrin-i Sâni 1900.

2.1.4. Edebî Hayat

Taşra mektuplarının yayınlandığı 1898-1901 yıllarını kapsayan dört senelik süreçte, Türk edebiyatı modernleşme yolundaki çizgisine devam etmiş, “Yeni Edebiyat-ı Cedîde” diye adlandırılan ve 1896-1901 yılları boyunca devam eden Servet-i Fünûn döneminde sürdürülen edebî faaliyetler ile, kazanmış olduğu Avrupâî nitelikler bir kat daha artmıştır. Her ne kadar bu yıllar, II. Abdülhamit döneminin “İstibdat” dönemi olarak adlandırılan, halk ve aydınlar üzerinde sıkı kontrollerin uygulandığı bir sürecine denk gelse de, yeni Türk edebiyatı, Şinâsi ile başladığı Batılılaşma yolculuğuna, toplumsaldan bireysele indirgenmiş olarak da olsa, duraksamadan devam etmiştir. Söz konusu dönem, Tanzimat’ın ikinci neslinin hayatta olduğu, Servet-i Fünûn edebiyatçılarının edebî faaliyetlerinin tüm canlılığı ile devam ettiği bir zaman dilimi olmakla birlikte, Dekadanlık, Zemzeme-Demdeme, Abes-Muktebes, Hece-Aruz, Klasikler gibi yeni Türk edebiyatının kayda değer edebî tartışmalarının sürdürüldüğü renkli ve çok yönlü özellikler taşıyan bir dönemdir.

Bir yandan, Türk edebiyatının divan edebiyatı giysisinden kurtarılmaya çalışıldığı, diğer taraftan mevcut dilin, imlâ, kelimeler, yabancı terkipler gibi temel konular ekseninde sorgulandığı ve edebî dilin halka buluşturulması için köklü çözümlerin üretilmeye uğraşıldığı bu sürecin izleri, taşra mektuplarında da çok net görülmektedir. Mektuplar, her şeyden önce, edebî anlamında oldukça bireysel ve kapalı bir tavra bürünülen Servet-i Fünûn döneminde, bu edebiyatın etkilerinin halk nezdinde karşılığını ve izlerini göstermesi bakımından, tarihî bir önem arz etmektedir. Edebî tartışmalar, dönemin edebî atmosferinin oluşmasında büyük rol oynayan kıraathaneler, kütüphaneler ve Türk edebiyatı alanındaki çeşitli konularla ilgili bilgi ve haberler içeren 51 taşra mektubu, Aydın, Edirne, Erzurum, Halep, Hüdâvendigâr, İzmir Sancağı, Kastamonu, Konya, Selanik, Suriye, Trabzon ve Van olmak üzere 11 vilâyet ve 1 sancaktan gönderilmiştir.

2.1.4.1. Edebiyat ve Dil Tartışmaları

2.1.4.1.1. Edebî Tartışmalar

2.1.4.1.1.1. Dekadanlık

Fransız edebiyatında, Parnas ekolüne karşı çıkanlar için kullanılan “d cadent” kelimesi, Türk edebiyatında dört sene boyunca süren bir tartişmaya isim olmuş, 1897-1900²⁸⁸ yıllarını kapsayan bu süreçte, birçok şâir konuyla ilgili fikir beyân etmiştir. Ahmet Mithat Efendi, Sabah gazetesinde yayınlanan “Dekadanlar” başlıklı yazısında, “Yeni Edebiyat-ı Cedîde” olarak adlandırılan Servet-i Fünûn şâir ve yazarlarını, Fransız edebiyatında “d cadent” yani edebiyatta geri dönüşü temsil eden Dekadizm akımını taklit etmekle su lamıř²⁸⁹ ve başta Cenap ş ah bettin olmak üzere,²⁹⁰ Ahmet Râsim, ş emsettin S mi gibi²⁹¹ dönemin birçok önemli ismi, bu tartişmada fikir beyân etmiştir.

Tartişmanın geneli incelendiğinde, meselenin dekadanlığın ne anlama geldiği, nasıl bir tanıma oturtulması gerektiği çerçevesinde sürdürüldüğü ve neticede, eski-yeni tartişmasından öteye gidilemediği görülmektedir. Dönemin yazarlarının kaleme aldıkları mak le ve benzeri yayınlar vâsıtası ile ş ahit olduğumuz bu tartişmanın, 1899 yılında taşra mektupları başlığı altında yayınlanan mektuplarda yer alan bilgilere istinaden, halk nezdinde de karşılık bulduğ ; söz konusu kavramın, net bir tanıma oturtulmaması da, bazı özellikleri taşıyan kişiler için halk arasında kullanıldığı görülmektedir. Bu mesele, Osmanlı taşrasında İstanbul’daki gibi bilimsel açıdan ele alınmamış ve içeriğine uygun olmayan bir ş ekilde, mizahi olarak tartişılmıştır.

Edirne’den gönderilen bir mektupta, “dekadan taslağı” bir ş ahıstan bahsedilerek, dekadan kelimesinin anlamı üzerinde durulmakta, kelimenin Fransızca mı Türkçe mi olduğunun dahi henüz anlaşılamadığı belirtilmektedir. Aynı mektupta, söz konusu kelimenin anlamına dâir “mektubî-i ş ehirin” yani Ahmet Râsim’in yayınladığı bir fıkradan bahsedilmekte,²⁹² Erzincan’dan gönderilen bir mektupta ise, “dekadanlık illetinin” oraya da sirâyet ettiği ve dekadanlığın “ş arlatanlık olduğu”

²⁸⁸ Fazıl Gökçek, **Bir Tartışmanın Hikayesi: Dekadanlar**, İstanbul, Dergah Yay., 2007, s. 27.

²⁸⁹ A.e., s. 9.

²⁹⁰ A.e., s. 57.

²⁹¹ Agah Sırrı Levend, **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, 2.bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 1960, s. 211.

²⁹² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Ancak bir noksanı varsa o da dekadan kelimesinin ne demek olduğuna henüz adem-i vukûfu bu s il mesele-i müşkil-pesend zannıma göre ne kadar tarih ne kadar fen kitabı varsa hepsi aramış taramış dekadanın manası ne demek olduğuna dâir sar hat-i muknia bulamamış Arabi’ye de bigâne bulunmuş olduğundan mektubî-i ş ehrin dekadanın manasını ne demek olduğuna dâir Arapça da derc ettiği fıkradan bir mana tefehhüm edememiş de dekadanın manası ne imiş diye soruyor” Nr. 620, 15 ş ubat 1899.

belirtilmektedir. Muhabirin bu isnatları çok net dillendirmesine karşın, bu terimin tam olarak neyi temsil ettiğine dâir bir açıklama yapmadığı görülmektedir.²⁹³ Edirne'den gönderilen bir başka haberde ise “dekadanların reisi” olan kıraathâne sahibi bir kişiden bahsedilmektedir.²⁹⁴ Erciş'ten, “Dekadan Avcıları Hayret İçinde” başlığı ile yayınlanan bir yazıda, dekadanın “bir nev-zuhûr kuş” olduğunu düşünen bir grup avcı ile muhabir arasında geçen bir diyaloga yer verilmekte, yevmî Mâlûmat'ta yayınlanan “Van Gölünde Bir Dekadan Bulmak” başlıklı bir fıkradan bahsedilmektedir. Oldukça ilginç sözlerin sarf edildiği bu konuşmada, bir kuş türü olarak düşünülen dekadan kelimesi için yapılan açıklamaların bir tanesi, “Havalarda uçtukça vahşi, yerlerde koştukça ehlidir. Cinsen hayvanât-ı ehliyyeden, lisânen tuyûr-ı vahşiyyedendir” sözleri ile ifade edilmektedir.²⁹⁵

Kastamonu'dan gelen bir haberde dekadanlığı bir “meslek” olarak nitelendiren bir başka muhabir, dekadanlar için “mahlûk” sıfatını kullanmakta, bu şahısların kıraathanenin bir köşesine oturup “ağustos böceği gibi cır cır” öterek her önlerine gelene “ben dekadanım” dediklerini belirtmektedir. Söz konusu kişilerin

²⁹³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bir Alman seyyahı memleketten hareketle mücerred ilme, fenne hizmet maksadıyla envâi meşşak ve mezâhimi çeke çeke Erzincan'a geliyor. Osmanlıların icâd-ı bedâiyi' hususundaki himmetlerine karşı hayret ettikten ma-âda mesele-i lisâniyyeye olan vukuf ve mâlûmatını dahî ispat ile dekadanlık şarlatanlık olduğunu dahî hem de bir Osmanlı erbâb-ı kalemine karşı itiraf eyliyor. Bizim İstanbul yâdigarları bu hallerden ibret almalı değil midir!” Nr. 791, 5 Ağustos 1899.

²⁹⁴ Nr. 637, 4 Mart 1899.

²⁹⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: Arkadaşlardan biri dedi ki:

-Bilirsin ki ben ve refiklerim avcıdır. Avcılar meraklıdır. Yevmî Mâlûmat'ta “Van çölünde bir dekadan bulmak” fıkrası nazar-ı dikkatimizi celb etti. Üsbûi Mâlûmat'a müracaat ettik. “Van çölünde dekadan bulmak Van gölünde mercan aramaktan âlâ olduğunu anladık. Yarın umûmen dekadan avına çıkacağız. Ancak bu dekadan havada uçar kuş mudur? Yerde gezer hayvan mıdır? Bu müşkilimizi hallettirmek için buraya geldik> dedi. Ne cevap vereyim! Van gölü gibi bir tengnâ-yı sükûnette ikinci bir dekadan meselesi mi çıkarayım? Dedim ki:

-Bu bir kuştur ki havalarda uçar. O bir hayvandır ki sath-ı arzda koşar. Frengistan'da türemiş. Şu son senelerde memleketimizde dahî peydâ olup günden güne tekessür etmekte bulunmuştur.

-Tuyûr veya hayvanât-ı ehliyyeden midir? Vahşiyyeden mi?

-Havalarda uçtukça vahşi, yerlerde koştukça ehlidir. Cinsen hayvanat-ı ehliyyeden, lisânen tuyûr-ı vahşiyyedendir.

-Yenir mi, yenmez mi?

-Lahmini Afrika vahşileri ekl etmekte imiş. Fakat rivâyete göre dillerini onlar bile hiçbir vakit hazmedemezmiş.

-O halde neye yarar.

-Cenab-ı Hakk hiçbir mahlûku bilâ lüzûm-ı halk buyurmamıştır. Bunların da nâfi' hizmetleri vardır.

-Ne gibi?

-Ne gibi olacak. İnsan o garâib mahlûkâta baktıkça, esvat-ı garibelerini işittikçe feyyâz-ı kudretin icâd-ı garâibdeki kudret-i hâlikânesine karşı secde-ber-şükran olur.

Avcılarda hayret!” Nr. 620, 15 Şubat 1899.

giyimlerinden bahseden muhabir, “modaya muvâfık sûrette hareket için”, “arkasına kısa ceket ayağına bol pantolonlar” giydiklerini ve ceketin cebine kırmızı bir ipekli mendil koyduklarını aktarmaktadır.²⁹⁶ Dekadanlığın “meslek” olarak nitelendirildiği bir başka mektup Cisir-i Mustafa Paşa’dan gönderilmiş, Beybaba diye anılan bir şahsın, “dekadan olmakla müftehir” olduğu ifade edilerek, bu “meslek-i nev cedîde intisâbı”nın “pek yeni” olduğu ve “arzu-yı vicdânî ile dekadan olduğu” belirtilmiştir. Bu “kelime-i nev-zuhûr”, mektupta, “tâife-i milliyeye şiddet-i meyelandır” şeklinde tanımlanmıştır.²⁹⁷

2.1.4.1.1.2. Dil Tartışmaları

Türk dilinin sadeleştirilmesi, yazı dili ile konuşma dilinin birbirine yakınlaştırılması ve imlânın düzenlenmesi gibi Türk diline dâir temel meseleler uzun yıllar boyunca edebiyat gündemini meşgul etmiş, birçok şâir ve yazar tarafından konuya dâir yazılar kaleme alınmıştır. Bu tartışmaların tazeliğini koruduğu dönemlerden bir tanesi olan Servet-i Fünûn döneminde de, mevcut edebî akımın dili, yazar ve şâirler tarafından yabancı terkiplere boğulmuş olsa da, Ahmet Mithat, Şemsettin Sâmî, Muallim Nâcî²⁹⁸ gibi dönemin önde gelen edebiyatçı ve aydınlarının Osmanlıca’nın sadeleşmesi, imlâ ve alfabe meseleleri etrafındaki yazışma ve tartışmaları devam etmiştir.

Taşra mektuplarında, dil meselesi ile ilgili tartışmaları ilgilendiren Bolu’dan gönderilen bir mektup bulunmakla birlikte, söz konusu mektupta muhabir, konuya dâir çeşitli fikirler beyân etmekte, dil meselesinin halkın gündeminde birçok açıdan tartışıldığı görülmektedir. “Türkçe ve Osmanlıca lisanları” ifadesini kullanan muhabir, konu hakkında İstanbul’da neşredilen gazetelerdeki yazışmaları “taşrada

²⁹⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Dekadanları daima iltizam ederek mesleklerini bir lisân-ı memnuniyetle alkışlayanlara çok şaşıyorum. Acayip! Dekâ. da...nlar an-asl âsitâneli midirler? Ve umûmiyetle Dersaadet’te mi mütevattındırlar. Bilmem! Fakat rivâyet-i âhire ile çaylak hocanın hikâyetine nazaran bu mahlûklar dışarılarda da bulunmakta imişler. Ezcümle bizim Kastamonu’da aldılar yürüdüler. Mübarekler iyiden iyiye burada kendilerini tanıtmaya başladılar enmûzec Terakki Kırâathânesi’nin köşelerine büzülerek ağustos böceği gibi cır cır! ötmeye ve her önüne gelene ben dekadanım demeye başladılar. Bunlar modaya muvâfık sûrette hareket için ayaklarına ... fotin siyah çoraplar arkasına kısa ceket ayağına bol pantolonlar giyerek ceketin üst cebine gayet koyu kırmızı daha doğrusu gelincik çiçeği gibi kırmızı bir ipekli mendil koymaktadılar.” Nr. 749, 24 Haziran 1899.

²⁹⁷ Nr. 610, 2 Şubat 1899.

²⁹⁸ Levend, a.g.e., s. 149.

dahi okuyanlar”ın bulunduğunu belirtmekte, böyle bir tartışmanın sadece “muharrirîn-i kiram” arasında kalmayıp bu “lisanla tekellüm edenlerin de” fikir beyân etmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Dilin sadeleşmesi ile ilgili tartışmalarda fazla detaya inildiği, meselenin “Çağatayca”, eski Türkçe’ye kadar giderek iyice karıştığını ifade eden muhabir, tartışmaların boyutunun “hâlis saf bir Türk dili” oluşturmaya kadar gittiğini aktarmaktadır. Ecdâdımızın Türk dilini “bırakmaları”nın sebebinin Türkçe’nin “vüs’at-ı keyfiyeti” değil, bu dilin “kifâyetsiz” olmasından kaynaklandığını ve asıl sorun olan meselenin “imlâ” konusu olduğunu belirterek, “Avrupa lisanlarındaki suhûlet-i tahrir”i Osmanlıca’da da uygulayabilmek için “elif, vav, ye, he” gibi “hurûf-ı savtıyye” yani sesli harf konusuna vurgu yapmakta ve “biz Anadoluîlular böyle düşünüyoruz” ifadelerini kullanmaktadır. Mevcut dilin yazımının zorluğundan bahsederek, “bizim iki üç senede yazmaya muvaffak olduğumuz lisanı evladımız bir iki ay için taallüm edebilsin” sözleri ile yazısına devam söz konusu mektubun yazarı, arzusunun, “imlâ-yı Osmânî’nin ıslahı” olduğunu belirtmektedir.

2.1.4.1.2. Kıraathâne ve Kütüphâneler

Gazete, halkın eğitilmesi ve toplumun dönüştürülmesinde dönemin aydınları tarafından yegâne araç olarak görülmüştür. Gazetenin hiçbir yerde, bizim edebiyatımızda oynadığı role benzer bir rol oynamadığını ifade eden Tanpınar, bütün işaretlerin gazeteden geldiğini ve “kalabalığın” onun etrafında toplandığını belirtmekte, bu yolla sadece halka ait bir yazı dili oluşturulmakla kalınmayıp, tiyatro, tercüme, telif gibi yeni edebiyatın ilk nümûnelerinin gazete vasıtasıyla verildiğini aktarmaktadır.²⁹⁹ Taşra mektuplarında yer alan haberlerde, “gazete okumanın” önemine çok sık vurgu yapılmakta, çeşitli mektuplarda, “gazete okumayan mütemeddin olamaz” ifadesine³⁰⁰ yer verilmektedir.³⁰¹

²⁹⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, **19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, 10 bs., İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 2003, s. 250-251.

³⁰⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Hatırımda değil: Ya Şinâsi merhûmun veyahut diğer bir edîbin sözüdür: “Gazete okumayan mütemeddin olamaz.” Ne âlâ, ne muvaffak-ı hikmet bir düstûr-ı edeb! Hayfâ ki heyet-i müctemi’a-i Osmâniyyemizin tevsî-i saadetine hâdim olacak bu gibi hikmet-âmiz eserlere bedel, üdebâmızın şuarâmızın, bir kısmı laklakıyyat-ı bi-me’al ile izâ’a-i ömr

İzmir, Selanik, Bayburt ve “Vilâyât-ı Şâhâne”nin birçok köşesinde “müteaddid gazeteler” çıkarıldığı ifade edilen mektuplarda,³⁰² taşranın her köşesine posta vâsıtası ile çeşitli gazetelerin gönderildiği görülmekte, bazı mektuplarda bu gazetelerin isimleri aktarılmaktadır. Erciş’ten 1898 yılında gelen bir haberde, dört ay önce bölgeye sadece Tercümân-ı Hakikat gazetesi gelirken, artık, yevmî Mâlûmat, yevmî Servet, üsbûî Mâlûmat, Tercümân-ı Hakikat, İkdâm, Sabah gibi “İstanbul’da çıkan” ve Mütâlâa gibi “vilâyetlerde neşredilen” siyâsî ve edebî gazetelerin bölgede “kemâl-i iftihar”la okunduğu belirtilmektedir.³⁰³ Tarık, Cerîde-i Havâdis, Asır, Musavver Terakkî³⁰⁴ gazeteleri ile Hazîne-i Fünûn ve Nümûne-i Edebiyat gibi mecmualar, Erciş’e posta ile gelen yayınların bir diğer kısmıdır. İzmir’den gelen bir haberde, İzmir’in “matbuat cihetinden bulduğu terakkî”den bahsedilmekte, İzmir’de “yevmî olmak üzere iki Osmanlı, üç Fransız, üç Rum, ve üsbûî olmak üzere iki Osmanlı” gazetesinin çıkarıldığı ve yakında “iki üsbûî Osmanlı gazetesiyle bir yevmî Rum gazetesi”nin daha yayınlanmaya başlanacağı belirtilmektedir.³⁰⁵ Bursa’dan gönderilen bir mektupta, Arapça Mâlûmat’ın “takdire şâyân olduğu bildirilirken,³⁰⁶ Selanik’ten yazılan bir haberde ise, “etfâlimizin tenvîr-i ezhânına hizmet-i ciddiyesi görülmüş olan” sözleriyle tabir edilen “Çocuklara Rehber” isimli edebi gazetenin matbuat alemine vedâ ettiği ifade edilmektedir.³⁰⁷ İmparatorluk toprakları dışındaki gazetecilik faaliyetlerine de yer verilen mektuplarda, Samsun’dan gelen bir haberde,

ediyor! Me’murîn-i sadakat-ı iltisak-ı fahrın bir takımları mülk ve milletin terakkiyâtına karşı bigâne bulunuyor! Yazık değil mi?!” Nr. 494, 9 Teşrin-i Evvel 1898.

³⁰¹ Nr. 604, 27 Kânun-ı Sâni 1899.

³⁰² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “<Şems> Kırâathânesi Tevfik Efendi ne gayur, ne maarif-perver bir zâttır! Erbâb-ı mütâlâayı memnun etmek maksadıyla Dersaadet’te intişar eden yevmî ve üsbûî gazetelerin de hepsini kırâathânesinde bulunduruyor. Yalnız gazete değil kütüphânesinde birçok şâyân-ı mütâlâa kitaplar da var. Ecnebîlerden herhangi <Şems> Kırâathânesi’ne gelse okunacak kitap ve gazete bulabilir. Tevfik Efendi maarifi seviyor. Memlekette dâima ileri gitmeyi istiyor fikri ulvî noktalarda ma’tuftur. Bu himmet ve gayretinden dolayı kendisini tebrik eylerim.” Nr. 1206, 24 Eylül 1900.

³⁰³ Nr. 572, 26 Kânun-ı Evvel 1898.

³⁰⁴ Nr. 594, 17 Kânun-ı Sâni 1899.

³⁰⁵ Nr. 546, 30 Teşrin-i Sâni 1898.

³⁰⁶ Nr. 635, 2 Mart 1899.

³⁰⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Nev-resîdegân etfâlimizin tenvir-i ezhânına hizmet-i ciddiyesi görülmüş olan “Çocuklara Rehber” gazetesi evvelce yine aynı sebeple tatil-i neşriyat eden “Mütâlâa” ceride-i edebiyasına peyrev oldu. Âlem-i matbuata veda etti gitti.” Nr. 1252, 9 Teşrin-i Sâni 1900.

Avrupa’da “arıcılık, tavukçuluk, bağcılık” gibi yalnız bir dala ait gazetelerin neşredildiği aktarılmaktadır.³⁰⁸

Vilâyet gazeteleri, basının İstanbul dışına çıkması ve Osmanlı Devleti topraklarının geneline yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Anadolu’daki birçok ilin ve Ortadoğu’daki bazı ülkelerin basın tarihlerine başlangıç olan, basının öneminin kitleler tarafından kavranmasında büyük işlev gören vilâyet gazetelerine³⁰⁹ dâir bilgiler, İzmir, Kastamonu, Hüdâvendigâr ve Trabzon gibi bölgelerden gönderilmiştir. Afyon-Sandıklı’dan yazan bir muhabir, yeni tayin edilen “belediye tabibi”ne dâir haberi, “vilâyet-i celîlenin resmî gazetesi”nde okuduğunu belirtmekte,³¹⁰ Trabzon’dan gönderilen bir mektupta ise, sağlık alanındaki eski usûl uygulamaların terki ile ilgili uyarıların vilâyet gazetesinde “defaatle” ilân edildiğini ifade edilmektedir.³¹¹ Düzce’den gelen ve “bir köylü” imzasını taşıyan bir haberde, abonelik sistemindeki usûlsüzlüklerden bahsedilerek, bir mecburiyet olmadığı halde Kastamonu vilâyetinde okuma yazma bilmeyen köylülerin bile vilâyet gazetesine abone edildiği aktarılırken,³¹² İzmir’den gönderilen bir yazıda ise, şehirde kurulacak olan bir “omnibüs” şirketine dâir haberlerin, vilâyet gazetesinde “mütâlaa” edildiği bildirilmektedir.³¹³

İmparatorluğun her köşesinde kıraathânelerin olduğu görülen mektuplarda, taşrada birçok farklı gazetenin okunduğu, kıraathânelerin bugünkü durumlarından çok uzakta, dönemin fikir hayatının adeta “yuvası” olan bir konum teşkil ettikleri görülmektedir. Çeşitli bölgelerde yer alan kıraathâneler, müşteriye sundukları

³⁰⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Fî zamanına usûl-i ziraatin terakki-i fevkalâdesi sâyesinde Avrupa’da, hatta arıcılık, tavukçuluk, bağcılık, bahçıvanlık gibi yalnız bir şûbeye âit, müteaddid ve nâfi’ gazeteler intişar etmektedir ki bağın tesisinden sonra bunlardan dahî istifâde cihetini unutmamalıdır.” Nr. 1073, 14 Mayıs 1900.

³⁰⁹ Bülent Varlık, “Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. VI, İletişim Yay., 1985, s. 102.

³¹⁰ Nr. 882, 4 Teşrin-i Sâni 1899.

³¹¹ Nr. 1242, 31 Teşrin-i Evvel 1900.

³¹² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bu hafta gelen Mâlûmat nüshalarının fi 7 Mart 317 tarihlerinde Vilâyât-ı Şâhâne matbuatının mündericâtı mevki-i bahse konulduğundan sırada taşra me’murlarından bin ve bin beş yüz kuruş maaşı olanların bile mensup oldukları vilâyet gazetesine abone olmak mecburiyetinde olmadığı haber veriliyor. Kastamonu vilâyetinde ise köylüler bile abone ediliyor. Köy ahâlisi gazetenin yüzünü bakkal dükkanlarında görebilir. Köylü işiyle gücüyle meşguldür. Okumak yazmak bilmez. Köylü olduğuma bakmayın bendenizin az çok tahsilim varsa o da şehirlerdedir. Mercinin nazar-ı merhametine celb için bu mektubumu gazetenize derc buyurmanızı rica ederim. [Bir Köylü]” Nr. 1389, 30 Mart 1901.

³¹³ Nr. 1443, 23 Mayıs 1901.

gazetelerle birlikte zikredilmekte, Edirne'den gelen bir mektupta “güzel bir kıraathâne” açıldığı ve burada Mâlûmat, Servet, İkdâm ve Sabah gazetelerinin bulunduğu bildirilirken,³¹⁴ bir diğer haberde, Edirne şehrinin “en âdî kahvehânelerinde bile İstanbul evrâk-ı havâdisinden” gazeteler bulunduğu aktarılmaktadır.³¹⁵ Bir başka mektupta, her vilâyette, hatta kaza merkezlerinde bile “ra'nâ kıraathâneler” bulunduğu belirtilmekte,³¹⁶ diğer bir yazıda ise, Edirne'de belli başlı gazeteleri “muntazam” görmek isteyenlerin gidebileceği kıraathânelerin isimleri verilmektedir.³¹⁷

Halep'ten gelen haberlerde ise, halk arasında “ulûm u fûnûna âşînâ” kişilerin olmadığı ifade edilmekte ve kahvelerde “bir gazeteye tesâdüf edilmemesi” buna delil olarak gösterilmektedir.³¹⁸ Kastamonu'dan gönderilen bir haberde ise, yeni açılan bir lokantadan bahsedilerek, burası da olmasa “bugün gazete okuyacak bir yer bulamayacaktık” ifadelerine yer verilmekte, bu sözlerden, dönemin şartlarında oluşturulan edebî ortamların, sadece kıraathânelerle sınırlı kalmadığı anlaşılmaktadır.³¹⁹ Giresun'dan gelen bir mektupta, “makine gibi çalışma”nın yetmediği, fikir üretmeye de ihtiyaç olduğu belirtilerek, yeni bir kıraathâne inşasından bahsedilmekte,³²⁰ Erciş'te kıraathâne açma girişimleri hakkında haberler

³¹⁴ Nr. 745, 20 Haziran 1899.

³¹⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Şehrimizin en âdi kahvehânelerinde bile İstanbul evrak-ı havâdisinden birer ikişer gazete bulundurularak müdâviminin enzar-ı istifâdesine vaz' olunduğu halde bu cihete vakıf olmak istemeyen ve latife-gûluğu ile şöhret alan Muvakkithâne civarındaki Kalost Ağa'nın kıraathânesinde ba'dema yevmî ve üsbûî “Mâlûmat” gazeteleri ile diğer bazı İstanbul evrak-ı havâdisi de bulundurulacağı işitilmiş ise de Kalost Ağa bu vaadini fiilen ispat etmedikçe kimse inanmaz, vukû-ı hali tekrar yazarım.” Nr. 1246, 4 Teşrin-i Sâni 1900.

³¹⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Sâye-i intizam-vâye-i hazret-i pâdişâhîde değil vilâyet, hatta liva ve belki kaza merkezlerinde bile muntazam, müzeyyen, ra'na kıraathâneler var iken ortada böyle muntazam bir mütâlâa salonunun bulunmaması cidden sezâvâr-ı teessüftür. Her ne kadar İstanbul'da münteşir cerâid-i yevmiyye ve üsbüyyenin hemen kâffesi bir iki kıraathâneye! geliyorsa da bunlara kıraathâne demekten ziyâde kasvethâne denilse daha becâdır.” Nr. 1179, 28 Ağustos 1900.

³¹⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Edirne'de - Mâlûmat, Servet, Tercümân-ı Hakikat, İkdâm, Sabah, Asır gazetelerini muntazaman görmek, mütâlâa etmek arzu edenler, zirdeki kıraathânelere devam buyursunlar: Selimiye, Şafak, Osmanlı, Hacı Said'in kıraathânesi, Sağırın kıraathânesi, Avadis'in kıraathânesi, Rumeli Gazinosu...” Nr. 647, 13 Mart 1898.

³¹⁸ Nr. 483, 28 Eylül 1898.

³¹⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Mehmet Ağa gayretlidir. Temizliği sever. Latife-gûdur. Fakat adamcağız ne yapsın! O, bir, biz seksen! Hangimize daha efendi nasıl hizmet etsin. Garsonu pek işgüzar. Çocuk! Bir kahveyi yarım saatten evvel pişirmez. Hele müşteri kendisini çağırdığı vakit bir nezâket ve zerâfetle karşısına gidiyor ki tarifi müşkil! Bununla beraber Mehmet Ağa'ya teşekkür borçluyuz. Himmeti olmasa idi bugün gazete okuyacak bir yer bulamayacaktık.” Nr. 614, 6 Şubat 1899.

³²⁰ Nr. 1383, 24 Mart 1901.

anlatılırken, Gümüşhane’de “değil kıraathane âdî düzgün bir kahvehane” bile görülemediği aktarılmaktadır.³²¹ İnebolu’da ise “Otel ve Kıraathâne-i Latifü’l-manzara” isminde bir mekan açıldığı ifade edilmekte ve Erzincan’da “fevkânî, mükemmel bir kıraathane” bulunduğu, içerisinde de üsbûî Mâlûmat, yevmî Mâlûmat, Servet, Tercümân-ı Hakikat, İkdam, Asır, Sabah, Arika gazetelerinin yer alması, muhabir tarafından “dûçâr-ı hayret” olarak karşılanmaktadır.³²² Fatsa’da Mâlûmat nüshalarına olan rağbetten bahsedilirken,³²³ Şam’dan gelen haberlerde, kıraathânelerde fazla “cerîde” olmaması³²⁴ ve bazı kıraathânelere musallat olan gazete hırsızları konu edilmektedir.³²⁵

Selanik, edebî hayatın oldukça aktif olduğu bir vilâyettir ve buna paralel olarak konuya dâir birçok haber yer almaktadır. Şam’da vukû bulan gazete hırsızlığının Selanik kıraathânelerinde de yapıldığı görülen mektuplarda, “birçok gazete hırsızı türedi” ifadelerine yer verilmekte, bu kişiler “mütâlâa filokserası mikropları”³²⁶ olarak nitelendirilmektedir. Bir başka mektupta, bir kahvehânenin “mütenevvia-i cerâid-i Osmâniyye” getirmediği halde “bir hayli Mûsevi gazete” bulundurması, tamamı Müslümanlardan oluşan müşterilerine “hürmetsizlik” olarak görülmekte,³²⁷ bir diğer haberde ise, Bahçeli Kahve’de “menâfi-i akdes-i İslam ve Osmâniyye”yi gözeten Tercümân-ı Hakikat, Mâlûmat, Saadet gibi gazetelerin olmaması eleştirilmektedir.³²⁸ Kavala’da ise, kahve adındaki dükkânların genel olarak “meyhâne” olduğu aktarılırken,³²⁹ vilâyetten gönderilen diğer haberlerde,

³²¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Kasabası ümrandır arî denilecek mertebede harâbe-zar, binden noksan olarak birkaç yüz hâne ve birkaç dükkandan ve ahâlisi takriban yüz elli bin nüfustan ibârettir. Bu kasabada değil kıraathâne âdi bir düzgün kahvehâne bile görülemediği.” Nr. 1355, 24 Şubat 1901.

³²² Nr. 752, 27 Haziran 1899.

³²³ Nr. 686, 22 Nisan 1899.

³²⁴ Nr. 1434, 14 Mayıs 1901.

³²⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Gazete mütâlâa etmek üzere benden sonra gelen müşterilerin cümlesine de bu cevap verildi: “Sirkat-i şî’ar edene kat’-i zeban lâzım” derler. Ya herkesten istifâdesini men ederek gazete çalan bu gibi maarif-perver(!)lere ne yapmalı... Bunlara bir ceza tayin etmek hususunu şehir mektupçusuna havâle etmeye mecburum. Çünkü gazete çalmak, resimlerini kesmek, muvakkaten alıp iâde etmemek(!) ... ne ashâb-ı mütâlâa ne de biçâre kahveciler kurtulabilir...” Nr. 765, 10 Temmuz 1899.

³²⁶ Nr. 1460, 9 Haziran 1901.

³²⁷ Nr. 1420, 30 Nisan 1901.

³²⁸ Nr. 1484, 3 Temmuz 1901.

³²⁹ Nr. 1536, 24 Ağustos 1901.

Osmanlı Kırâathânesi,³³⁰ Şafak Kırâathanesi,³³¹ Havuzlu Kahve,³³² Şems ve Güneş Kahvehâneleri³³³ gibi mekanlardan bahsedilmektedir.

Kütüphanecilik alanında da düzenlemeler yapıldığı bilinen II. Abdülhamit döneminde, yeni kütüphaneler oluşturulmuş, Osmanlı ülkesinde padişahın yaptırdığı resimler derlenerek bir albüm haline getirilmiş ve bir nüshası Yıldız Sarayı'na konularak, diğer nüshası da Library of Congress'e gönderilmiştir. Kütüphanedeki kitaplardan personellere varıncaya kadar bir dizi yeniliğin yapıldığı bu zaman diliminde, İstanbul dışında da kütüphaneler kurulmuş, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde milli kütüphaneler oluşturulmasının yanında, durum tespiti ile ilgili çalışmalar yürütülmüştür.³³⁴ Taşra mektuplarında Trabzon'dan gelen haberlerde, bir ülkenin eğitim yolunda attığı adımların göstergesi olarak o ülkedeki okullardan başka "kütüphâne ve kırâathâne gibi iki lâzım-ı gayr-i müfârık"a vurgu yapılmakta ve Osman Nuri Efendi tarafından açılan "Feyz Kütüphânesi"nden bahsedilmektedir. Bu kütüphanenin bir de "meydan-ı şarkî"de şubesinin açıldığı belirtilen mektuplarda, kütüphanenin büyüklüğü, düzeni hakkında bilgilere yer verilmekte,³³⁵ ilerleyen dönemlerde, bir de, "Feyz" isminde bir gazete çıkarılmasının planlandığı ifade edilmektedir.³³⁶

2.1.4.1.3. Mektuplarda Yer Alan Edebî Nitelikteki Metinler

Taşra mektuplarında, çeşitli vesilelerle, fıkra, dörtlük, şiir gibi bölümlere yer verildiği görülmektedir. Bu metinlere şu şekilde yer verilmiştir:

³³⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Osmanlı Kırâathânesi: Keza - Asır gazetesinin "Ramazan eğlenceleri" nâmiyle yazdığı fıkra-ı mudhike okuyanları bayılmak derecesinde güldürdüğünden ihtiyata riâyeten ba'dema mezkûr musâhebeleri okuyamamak olanlar yanlarında birer limon bulundurmaya karar vermişlerdir." Nr. 610, 2 Şubat 1899.

³³¹ Nr. 797, 11 Ağustos 1899.

³³² Nr. 1159, 8 Ağustos 1900.

³³³ Nr. 1181, 30 Ağustos 1900.

³³⁴ İsmail Erünsal, "Sultan II. Abdülhamit Dönemi Türk Kütüphaneciliği ve Kütüphaneleri", **Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi**, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2012, s. 155.

³³⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Birkaç sene akdem küşâd edilip gördüğü rağbet-i umûmiye sâikasıyla cüz'i zaman zarfında tevsi'-i dâire-i umur eden kütüphâneye bu senelerde "Feyz Kütüphânesi" inzimâm etti. Hatta iş bununla da kalmayıp bu yeni kütüphâne sahib-i gayrituri tarafından meydan-ı şarkîde bir Feyz Kütüphânesi şûbesi dahî açıldı ümidvârız ki birkaç sene sonra kütüphanelerin adedi birkaç misline bâliğ olacaktır." Nr. 1263, 20 Teşrin-i Sâni 1900.

³³⁶ Nr. 1206, 24 Eylül 1900.

Edirne, 27 Kânun-i Sâni 1899.³³⁷

Fıkralar

-Tiryâki baba saat kaç?

-Akşama daha bir yıl var.

-Saat kaç diyorum?

-Sekiz ama, oruç bozmaya daha dört saat var.

-Doktor karnıma bir findık sıçanı koydu.

-Öyle ise bir kedi yut.

Erzincan, 8 Temmuz 1899.³³⁸

Atmış nikâb-ı hüsnün mahbûbe-i zer-efser

Kırlar yeşil giyinmiş açmış bütün çiçekler

Âhenk-rîz-i gülşen-i mürgan-ı aşk-perver

Câri sâfâda cûlar sarı havaya anber

Aks-i sehab-ı rengin zıll-ı cibâl-i ahzar

Deryâ-yı lâciverde olmakta zinet-âver

Envâr içinde âlem-i eşvâk içinde her yer

Faşlı bahardır bu ay dilber-i sahn-ı ber...

Kuşlar çimensiz olmaz

³³⁷ Nr. 604, 27 Kânun-ı Sâni 1899.

³³⁸ Nr. 763, 8 Temmuz 1899.

Gönlüm de sensiz olmaz

Siroz, 11 Eylül 1899.³³⁹

Bu şeb-i nûra donandı şehr-i Siroz

İdüp arz-ı cemâli fer ü zînet

O rütbe verdi ki intizâra hayret

Görenler sandılar olmuş şebi rûz

Erzincan, 24 Ağustos 1899.³⁴⁰

Zülf-i zer-târına döndüm seni sevdim seveli

Bu kadar çevre sebep ne â beyaz şemsiyeli

Nakd-i candır mülküm nimet-i vaslın bedeli

Bu kadar çevre sebep ne â beyaz şemsiyeli

Bu şarkı kalpte hazin bir hayâli, ihtâr ediyor.

Fakat akseden sadâ gıyâbi, o sadâ-yı gayba karşı

Her ferd-i mağlub-ı sükût, söylenmez mi?

Erzincan sahrâsı, cennet ovası

Her karış toprağı altın yuvası

³³⁹ Nr. 828, 11 Eylül 1899.

³⁴⁰ Nr. 810, 24 Ağustos 1899

Kastamonu, 12 Teşrin-i Evvel 1900.³⁴¹

Eminim ben hele hasretle ağlar

Biri var gördüğüm vadide pinhan

Ne mümkündür tehî olmak şu dağlar

Ya bir şey yok mudur görmezse insan

Çiçekler ey zemin-pîra çiçekler

Benim gönlüm acep sizden ne bekler

Kil Madeni, 10 Eylül 1899.³⁴²

Millet bütün sâyende şen

Dağlar emin aynı aden

Binler yaşa şevketle sen

Olsun günün günden hasen

2.1.4.1.4. Diğer Haberler

Edebî faaliyetleri ilgilendiren diğer haberlerde, Selanik'ten gönderilen bir mektupta, Şemsettin Sâmî'nin Kâmus-ı Türkî eserinde “t harfi faslında mütesâdif-i nazar-ı âcizi” olan “Terâvih” kelimesinin anlamına değinilmiştir. Yazarın yer verdiği açıklama, “kemâl-i teessüf” olarak değerlendirilerek, yanlış olduğu belirtilmiş,

³⁴¹ Nr. 1224, 12 Teşrin-i Evvel 1900.

³⁴² Nr. 827, 10 Eylül 1899.

“terâvih”in, söz konusu sözlükte yazıldığı gibi, “Hazret-i Ömer zamanında âdet olmuş” bir namaz olmadığı, “sinîn-i seniyye-i Hazret-i Muhammediye’den ve müekkededen olduğu” ve bunun birçok sıhhî hadisle teyit edildiği ifade edilmiştir.

Mektuplarda sıkça rastladığımız bir diğer konu da, Mâlûmat gazetesinde taşra mektuplarının yayınlandığı dönemde, “Şehir Mektubu” başlığı altında İstanbul’a dâir haberler paylaşan Ahmet Râsim’e yapılan atıflardır. Edirne, Gümölcine, Sandıklı ve Selanik gibi bölgelerden yazılan mektuplarda, piyango, ticaret, gündelik³⁴³ ve edebî hayata dâir haberler paylaşılırken “mektubî-i şehir”,³⁴⁴ “mektupçu ağa”,³⁴⁵ “şehir mektupçusu”³⁴⁶ ya da “Ahmet Râsim Bey”³⁴⁷ sözleri, yazar için mektuplarda kullanılan hitap şekilleridir.

2.1.4.2. Basın

Gazete, Osmanlı İmparatorluğu’nun Batı odaklı modernizasyonu sürecinde büyük bir görevi yerine getirmiş, İstanbul’da ya da devletin diğer önemli merkezlerinde yayınlanan gazetelerin abonelik sistemi ile taşraya ulaştırılması sayesinde, halkın, gazete ve basın yayın kültürü ile tanışması, dünyada ve imparatorlukta meydana gelen gelişmeler ve yeniliklerden bir nebze olsa da haberdâr olmaları sağlanmıştır. Bu anlamda, Tanpınar’ın, gazete için kullandığı, “arkasında bütün cemiyet müesseseleri ve devam halinde olan, hayatla dâimâ münasebetdâr bir düşünce dünyası vardır” ifadeleri, gazetenin söz konusu işlev ve görevinin vurgulanması bakımından değer taşır.³⁴⁸

Mâlûmat gazetesinde yer alan taşra mektuplarında, Mâlûmat gazetesinin şubeleri, fotoğraf çekimleri, muhabirler ve dönemin sosyal hayatında basının gücü gibi konuları ilgilendiren 36 mektup bulunmaktadır. Bu bilgi ve haberler

³⁴³ Nr. 612, 4 Şubat 1899.

³⁴⁴ Nr. 620, 15 Şubat 1899.

³⁴⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “-Şehir mektupçusunun savb-ı şeriflerine- Aa be mektupçu ağa! Evlad-ı şüheda piyango biletlerinden ben de bir tanecik edinebildim.” Nr. 609, 1 Şubat 1899.

³⁴⁶ Nr. 588, 11 Kânun-ı Sâni 1899.

³⁴⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “-Fikr-i Ticâretimize Dâir Bir Makâle-i Nâcizâne- Muhterem yevmî (Mâlûmat)ın fi 21 Haziran sene 317 tarihli nüshasında Ahmet Râsim Beyefendi’nin fikr-i ticârete dâir yazdıkları makâle nazar-ı dikkatime tesâdüf etti.” Nr. 1494, 13 Temmuz 1901.

³⁴⁸ Tanpınar, **a.g.e.**, s. 250.

Hüdâvendigâr, Trabzon, Van, Halep, Edirne, Selanik, Suriye, Aydın, İzmit Sancağı, Cezâyir-i Bahr-ı Sefid, Manastır, Yanya ve Kosova olmak üzere 12 ayrı vilâyet ve 1 sancaktan gönderilmiştir.

Taşra mektuplarında, sosyal hayatta meydana gelen neredeyse her olaya değinilmiş, çoğu zaman bunlarla ilgili olumlu ya da olumsuz değerlendirmelere yer verilmiştir. Mektuplarda, farklı konularla ilgili, Mâlûmat gazetesi vasıtası ile dile getirilen şikayetler ya da talepler neticesinde çözüme kavuşan çeşitli olayların yer aldığı görülmektedir. Selanik'ten gönderilen bir haberde muhabir, “kumar iptilâ-yı hanmân-sûzuna dâir” yazılan makâlenin “tesirât-ı hasenesi”nin görüldüğünü belirtmekte ve Polis Müdüriyeti tarafından bazı kahvehânelerde oyun oynatmanın “külliye” men edildiğini ifade etmekte iken³⁴⁹, bölgeden gelen bir başka haberde, “levâzım-ı itfâiyye” hakkında yazılan mektubun “nazar-ı dikkat”e alınarak gerekli tamirin yapıldığı bildirilmektedir.³⁵⁰ Gelibolu'dan gönderilen bir diğer mektupta ise, yazarın “Mâlûmat'ta vukû bulan ihtar-ı âcizâne”sini üzerine çeşitli yerlere fenerler konulduğu “kemâl-i memnuniyetle” aktarılmaktadır.³⁵¹

Manastır'dan gönderilen bir haberde, Manastır caddeleri hakkında yazılan yazıların dikkate alınarak, “kemâl-i germî” ile yolların tamir ve inşasına devam edildiği belirtilirken,³⁵² Bursa'dan yazılan bir mektupta, Bursa-Filadar yolunun “lüzûm-ı inşâsı” hakkındaki mektuplar neticesinde gerekli teşebbüslerin yapıldığı bildirilmektedir.³⁵³ Giresun'dan gelen bir mektupta, Giresun Mekteb-i Rüşdîsi ile ilgili yazılan mektup neticesinde “hüsn-i tesir”in hasıl olduğu ve Alemdârzâde Osman Efendi'nin yardımlarıyla yeni bir okulun inşa edileceği haber verilmekte,³⁵⁴

³⁴⁹ Nr. 1307, 6 Kânun-ı Sâni 1901.

³⁵⁰ Nr. 1443, 23 Mayıs 1901.

³⁵¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Kış geceleri zulmetten Yalı Caddesi'nden mürûr u ubûr gayr-ı kâbil olduğu cihetle iktizâ eden mahallerde miktar-ı kâfi fener ta'liki için iki def'a “Mâlûmat”ımızla vukû bulan ihtâr-ı âcizânem hamd olsun bu kere belediyece nazar-ı dikkate alınarak lâzım gelen yerlere fenerler koydurulduğu kemâl-i memnuniyetle görüldü. Rahat-ı umûmiye nâmına teşekkürü vecîbeden addeder, ve bu cadde üzerinde yağın yağmurlardan müterâkim su ve çamurların izâlesi çaresi düşünülüyor ve mümkün olduğu kadar tesviyesine himmet olunur zannederim.” Nr. 600, 23 Kânun-ı Sâni 1899.

³⁵² Nr. 1524, 12 Ağustos 1901.

³⁵³ Nr. 1158, 7 Ağustos 1900.

³⁵⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Hatta bundan evvel Giresun Mekteb-i Rüşdîsi hakkındaki mektup kasabaca pek çoklarında hüsn-i tesir hâsıl eylemiş ve eşrâf-ı beldeden Sarı Alemdârzâde Ahmet Efendi'nin birkaç bin lira-i Osmânî sarfıyla mükemmel bir mektep inşâ ettireceği

Şam'dan yazılan bir haberde ise, postacı İbrahim Efendi'nin yolsuzlukları üzerine Mâlûmat'a "derc olunan mektuplar"ın tesir gösterdiği ve Telgraf ve Posta Nezâret-i Aliyyesi Başmüdüriyeti tarafından olaya müdâhale edildiği aktarılmaktadır.³⁵⁵

Haberlerin sosyal hayattaki aksaklık ve eksikliklerin giderilmesi noktasında olumlu tesirinin yanında, bazı taşra mektuplarının sonunda, "Mâlûmat" başlığı ile yazılmış olan bir ek yayınlanmakta ve bunların içeriğinin ise, yukarıda bahsedilen haberle ilgili çoğunlukla yazarı destekleyici ve gerekli mercîlerin konuyla ilgilenmesinin talep edildiği metinlerden oluştuğu görülmektedir. Bursa'dan gelen bir haberde, "kîle rüsûmunun" diğer vilâyetlere göre kat kat fazla olduğu belirtilerek, "merci-i âlisinin nazar-ı dikkatlerine" sunulmakta ve mektup sonunda "Mâlûmat" başlığı ile yayınlanan ekte, bu halin ziraat ve ticarete kötü etkisinden ötürü Nâfia Nezâret-i Celîlesi'nin "himmeti" talep edilmektedir.³⁵⁶ Samsun'dan, eğitimin köylerde yaygınlaştırılması ile ilgili gönderilen bir mektubun sonunda yer verilen benzer bir başka ekte ise, yazarın söyledikleri onaylanmaktadır.³⁵⁷

İzmit'ten "âsâr-ı atîka"ya dâir bir haraç meselesi üzerine kaleme alınan mektup sonunda yayınlanan "Mâlûmat" ekinde, mesele "Müze-i Hümâyûn'un dikkatine" sunulmakta, Kavala'dan, kumar ve kavga haberleri aktarılan bir mektup üzerine, Mâlûmat başlıklı ekte, mahalle zâbitasının müsamahası "sezâ-yı teessûf" olarak değerlendirilirken,³⁵⁸ Pilmar'da mirî arsa ile ilgili bir mektup üzerine, söz konusu ekte, meselenin "ehemmiyeti" hatırlatılarak "devâir-i âidesi"nin konuyla

öteden beride söylenmeye başlanmış ise de bu babda henüz layıkıyla tetkikât icrâ edemediğinden şimdilik bir şey yazamadım. İnşallah ileride bunu da arz edeceğim. Zira bu muvaffakiyyet her halde şâyân-ı teşekkürdür. Bunun esbabını arz edeyim: Kasabamızda -Daha doğrusu Anadolu'nun ekser yerlerinde- bir adet vardır: Bir şey gazete ile neşrolundu mu o şey behemehal doğrudur, lâzımü'l- icrâdır. Çünkü gazete yazmıştır." Nr. 766, 11 Temmuz 1899.

³⁵⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Posta Müdürü Hakkı Beyefendi ve vazifesini bilir müstakim bir me'mur bulunduğundan bizim onun hakkında tecâvüzatta bulunuşumuz haksız imiş! Zannedersem Hakkı Beyefendi için tecavüz-kârâne bir söz söylemedik. Yalnız "Çoktan azimet buyurmuşlar" dedik ki ertesi gün doğru posta olduğu halde müdürün me'muriyeti başında bulunmaması bir sebeb-i meşru'a müstenid ise ne âlâ. Sâniyen müvezzi'ler, taahhüt me'murları kendi maiyyetleridir. Onların yolsuz muamelatı kendilerine âit olmak lâzım gelmez mi? Nitekim postahânenin hüsn-i idâresinden dolayı taltif kendilerine âit oluyor. Gazetenin bir adedini leffen Telgraf ve Posta Nezâret-i Aliyyesi başmüdüriyetinden resmen istifsar-ı madde etmiş bu babda nezâret-i müşârinileyhâya ne kadar teşekkür edilse azdır." Nr. 1373, 13 Mart 1901.

³⁵⁶ Nr. 1325, 24 Kânun-ı Sâni 1901.

³⁵⁷ Nr. 1428, 8 Mayıs 1901.

³⁵⁸ Nr. 1536, 24 Ağustos 1901.

ilgilenmesi talep edilmektedir.³⁵⁹ Bunların haricinde bazı mektuplarda ise, haberle ilgili gazete tarafından yapılan yorumların yanında, muhabirlere hitaben ifadelerle yer verildiği görülmektedir. İzmit'te bir iddia neticesinde aboneliğini kaybeden ve bunu yenilemek için gazeteye bir mektupla, abonelik ücretini gönderen bir muhabire, Mâlûmat eki ile, "işimize pek yarayan bu bahislerin tekrarını arzu ve temenni ederiz. Fakat her zaman siz kaybetmeyiniz" yorumu yapılmakta,³⁶⁰ Selanik'ten tahrir-i emlâk heyetinin yetersizliği hakkında yazılan bir yazı üzerine, Mâlûmat gazetesi tarafından, "ne demek istediğiniz anlaşılıyor. Fakat pek çabuk değil mi ya?" cümlelerine yer verilerek, devletin tarafında yer alındığı görülmektedir.³⁶¹

Mektuplarda göze çarpan bir diğer konu, basın aracılığı ile devletin çeşitli makamlarına yapılan "ihbar"lardır. Çeşitli olayların aktarıldığı haberlerde, meselede adı geçen kişi ve kurumların açıkça ifşâ edildiği görülmektedir. Halep'te Şükrü Efendi Kumpanyası'nın "peder, pederin kızı ve kızın aşığı" arasında geçen bir oyununun sergilenmesi üzerine muhabir, tiyatronun bir "mekteb-i edeb" olduğunu belirterek, oyunda pederin, kızı ile aşığı arasındaki münasebeti, aşığın pedere para vermesi üzerine görmezden gelmesini eleştirilmekte, parayı reddetmesinin daha doğru olduğunu, medeniyetin bunu gerektirdiği ifade edilerek, bu gibi hallerin

³⁵⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Bâ-husus mezkûr arsanın sahilde bulunması hasebiyle doğrudan doğruya Bahriye Nezâret-i Celîlesi'ne âidiyeti der-kâdır. Binâenaleyh menâfi-i memleket noktasından gâyet mühim olan şu mesele hakkında Bahriye ve Defter-i Hâkânî Nezâret-i Celîlelerinin nazar-ı dikkat ve ehemmiyetlerini celbe müsâraat eder ve hâdim-i menafi-i mukaddese-i devlet olan ceride-i ferîdelerinin bir köşesine dercini rica eylerim." Nr. 1245, 3 Teşrin-i Sâni 1900.

³⁶⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Davası hayli müddet devam eden Fransa'daki Dreyfus netice-i muhâkemesinde mahkum yahut bilâhare affedileceği şıkları için İzmit Belediye Reisi izzetlü Safvet Bey ile miyanemizde zuhûr eden mübâhasemizde herhangi tarafın dediği olursa zannı zuhûr etmeyen taraf Mâlûmat gazete-i mu'teberesinden altı aylık abone kaybedecektir meşrûta mebnî ve bir mücib-i şart kulunuz kaybetmiş olduğumda mîr-i mûmâ-ileyh nâmına altı ay mütemâdiyen beher gün gazete-i mu'teberelerinden bir nüsha gönderilmesi rica olunur esmânî olan yüz yirmi kuruş postadadır postadan alıp alınmadığının iş'ârı.

-Mâlûmat-

İşimize pek yarayan bu gibi bahislerin tekrârını arzu ve temenni ederiz. Fakat her zaman siz kaybetmeyiniz!" Nr. 854, 7 Teşrin-i Evvel 1899.

³⁶¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Me'murîn-i mûmâ-ileyhimin ne yaptıkları kendilerince de meçhul olsa gerektir. Gerçi ara sıra bazı sokaklarda kimi muntazamca ve kimi gayr-i muntazam ve yağlı boya ile muharrer numaralara tesâdüf ediliyor ise de henüz bizim mahallatta boy göstermediler. Selanik'te bulunan emlak ve akar hakkında takdir edilen fiyatın gayet dîn ve hatta haddenden efzûn derecede az olduğunu kimse inkar edemez.

-Mâlûmat-

Ne demek istediğiniz anlaşılıyor. Fakat pek çabuk değil mi ya?" Nr. 1271, 28 Teşrin-i Sâni 1900.

“bertarâf” edilmesi talep edilmekte ve bu vesile ile, muhabirin “sansür” talebinde bulunduğu görülmektedir.³⁶²

Bursa’dan yazılan bir haberde, mahallede olan “münâsebetsizliklerin” bitmesi için gazeteye yazılması için birinin ricâda bulunduğu ifade edilirken,³⁶³ Selanik’ten gelen bir mektupta, Vardarkapı’daki Ali Bey’in dükkanının teftişi talep edilmektedir.³⁶⁴ Çanakkale-Eceabat’tan bunlara benzer bir başka haber gönderildiği görülmekte, haberde gayrimüslim halktan bazı kişilerin çocuklarını nüfusa kaydetmeyerek senelik askerlik vergisinden kaçtıkları ifade edilmekte ve kaymakamlığa bu halin “ihbar” edilmeme ihtimaline karşın, konun Mâlûmat gazetesine “takdim” edildiği belirtilmektedir.³⁶⁵

Muhabirlerle ilgili bilgi ve haberlerde, muhabirlik görevinin çoğunlukla fahrî olarak îfâ edildiği anlaşılmaktadır. Vilâyet gazetelerinde gazetede yazı ve haberlerin belli bir kurul tarafından kaleme alındığı bilinse de,³⁶⁶ taşra mektuplarında, farklı mevkîlerde görevli olan kişilerden sivil hayattaki vatandaşlara kadar birbirinden değişik imzaların yer alması ve muhabirlik ile ilgili özel bir heyet ya da resmî bir bağdan bahsedilmemesi, mektupların kaleme alınmasının isteğe bağlı olarak gerçekleştirildiği ihtimâlini kuvvetlendirmektedir. Bu ihtimale karşın, Adapazarı’ndan gönderilen bir haberde, halk arasında, “Servet ve Mâlûmat gazetelerinin bir muhbiri mahsusu”nun olduğuna dâir bir söylenti dolaştığı belirtilmekte, fakat bu bilgi teyit edilmeyerek, konu belirsiz bırakılmaktadır.³⁶⁷ Halep’ten gelen bir başka mektupta, bir süreliğine İstanbul dışına çıktığını belirten

³⁶² Nr. 476, 21 Eylül 1898.

³⁶³ Nr. 1323, 22 Kânun-ı Sâni 1901.

³⁶⁴ Nr. 1446, 26 Mayıs 1901.

³⁶⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Gelibolu sancağı dâhilinde Eceabat kazasında nefsi-i Maydos ahâli-i Hristiyanîyesinden bazıları müteehhil bulunup dört beş çocuk sahibi oldukları halde hiçbirisi sicil-i nüfusa kaydolmayıp mektûm addedilmiş ve müteehhiller bekar gösterilerek evlatları bedelât-ı askeriyeden kurtarılmıştır. Sekiz dokuz seneden beri yedi sekiz nüfus mektûmenin be-her sene vermesi lâzım gelen yedi sekiz senelik vergisi haylice bir yekun teşkil edeceği derkardır. Kaza Kaymakamlığına belki mâlûmat verilmeyeceği mülâhazasıyla nazar-ı dikkati celb için şu mektubu Muhterem (Mâlûmat) gazetesine takdim eyledim.” Nr. 1489, 8 Temmuz 1901.

³⁶⁶ Varlık, a.g.e., s. 100.

³⁶⁷ Nr. 1354, 23 Şubat 1901.

muhabir, bu esnada “bir taşra muhabirliği” yapmak istediğini ifade ederken,³⁶⁸ vilâyet gazetelerinden bahsedilen Şam-ı Şerif başlıklı bir haberde ise, “mektubî-i vilâyet Re’fet Beyefendi”nin adı geçmektedir.³⁶⁹

Konuyla dâir haberlerde, Selanik’ten yazılan bir mektupta, gümrükle ilgili bir meselenin aslını öğrenmek ve bunu Mâlûmat’a yazmak için, muhabir emtia-i ecnebi gümrüğüne kadar gittiğini ifade etmektedir.³⁷⁰ Bu haber, muhabirlerin olayları takip ettiğini, konuları en net bir biçimde gazeteye aktarmaya çalıştıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Mektupların çoğunda imza yer almamaktadır. Çeşitli mektuplarda muhabirlerin kim olduğuna dâir tahminlerin yer aldığı görülmekte, Samsun’dan yazılan bir “varaka” ile ilgili, “varaka-i muharrir”in bir seyyah olduğu, ifadelerinden yola çıkılarak tahmin edilirken,³⁷¹ Trabzon’da, gazetelerde Trabzon’a ait bir haber görüldüğü zaman bunun herkese yayıldığı ve herkesin “muhibir-i fâil”in kim olduğunu aradığı belirtilmektedir.³⁷² Şam’dan gelen bir haberde, kendisinin yazdığı bir mektup üzerine, halkın mektubun muhabirini öğrenmeye çalıştığını belirten bir şahsın ifadelerinden, mektupları kaleme alan kişilerin zaman zaman kimliklerini gizledikleri de anlaşılmaktadır.³⁷³

Fotoğraf, basın alanındaki en büyük yeniliklerden bir tanesidir. Mektuplarda yer alan haberlerle ilgili fotoğrafların yayınlandığına rastlanmamakla birlikte, çeşitli vesilelerle yayınlanan fotoğraflar ya da fotoğrafçılık yapan kişiler hakkında

³⁶⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bir müddet-i kalîle için İstanbulumuzdan müfârekatla burada bulunduğum esnada bir taşra muhbirliği yapmak istiyorum. Fakat ekseriyetle sâir taşra muhbirlerimizin yaptıkları gibi değil.” Nr. 823, 6 Eylül 1899.

³⁶⁹ Nr. 1494, 13 Temmuz 1901.

³⁷⁰ Nr. 1529, 17 Ağustos 1901.

³⁷¹ Nr. 757, 2 Temmuz 1899

³⁷² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Her neye dâir olursa olsun gazetelerde Trabzon’a âit bir havâdis görüldü mü ağızdan ağıza intişâr ediyor. Hemen bunun muhbiri fâili kim olabilmesi ihtimalinden dem vurulmaya başlanılır. Bereket versin ki hakiki muhbiri bulamadıklarını kendileri de anladıklarından pek de ileri gidemiyorlar. Eğer o muhbir ellerine geçse yok mu? Kim bilir neler yapacaklar! Bu cümleden olarak belediye hakkında yazılan hayr-hâhâne ricâların sahibi çok aranılmış ise de teşekkür olunur ki her iki cihet de semeresiz kalmıştır. Biz bu gibi işlerden bir şey anlayamıyoruz. Eğer yazılan şeyler muhikk ise gayret edip bir daha bu gibi şikayetlere yol vermemeli garaz ise fâilini nizâmı dâiresinde te’ðib edip emsaline gayret göstermelidir.” Nr. 1356, 25 Şubat 1901.

³⁷³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Mâlûmatımıza derc olunan mektuplar burada epeyce tesiri mücib oldu. Herkesin vazifesi muhbirin kim olduğunu bilmeye öğrenmeye münhasır kaldı. Hele bazı taraflardan işitilen takdir-âmiz sözler vazifemizi hüsn-i ifâ edebildiğimize delildir. Biz kimsenin takdirâtına, tahkirâtına muhtaç değiliz. Esas maksadımız nazargâh-ı âleme müsâdif hâlâtı iyi olsun, kötü olsun yoluyla arz etmektir.” Nr. 1373, 13 Mart 1901.

haberlerin bulunduğu görülmektedir. Erciş'ten yollanan mektuplarda “fotoğraf ahz eden” bir memurun geleceğini aktaran muhabir, “menâzır-ı muhtelifeyi hâvî pek çok levhaları” Mâlûmat'a göndereceğini belirtmekte,³⁷⁴ Erzincan'dan yazılan bir haberde, Mâlûmat şubesinde, çeşitli manzaraları ve şubenin resimlerinin çekileceği bir “fotoğraf” bulunduğu aktarılmaktadır.³⁷⁵ Bölgeden gönderilen bir başka mektupta, Müşir Zeki Paşa tarafından yaptırılan “nazar-ı hayret-i kamaştırır şoseler ile emâkin-i askeriye”den bahsedilerek, bunların fotoğraflarının padişaha takdim edildiği belirtilmekte ve bu sayede Paşa'nın, “iltifât-ı cihan-derecât-ı mülk-dârîlerine mazhar” olduğu bildirilmektedir.³⁷⁶

Selanik'ten yazılan bir mektupta ise, “Amerika'nın Chicago şehrinde vâki Ekspres Kumpanyası'ndan beş milyon İngiliz lirası” çalarak firar eden bir şahsın fotoğrafının şehre gönderildiği belirtilirken,³⁷⁷ Üsküp'ten gelen bir başka mektupta, Mekteb-i Rüşdî-i Askerî'nin “resmî küşâdını hâvî fotoğraf”ın posta ile yollandığı bildirilmekte ve haberin sonundaki “Mâlûmat” ekinde, “resmin klişesi yaptırılmakta olduğundan karîben” neşredileceği ifade edilmektedir.³⁷⁸ Balıkesir'den gönderilen bir haberde benzer bir bilgi yer almakta, depremde dolayı yıkılan binaların inşasına “müceddiden” devam edildiği belirtilerek, ilerleyen zamanlarda, Bandırma Hükûmet Dairesi, Kışla-i Hümayûn ve çeşitli binaları içeren bu yapıların “birer kıta fotoğrafları”nın gazeteye gönderileceği aktarılmaktadır.³⁷⁹

³⁷⁴ Nr. 513, 28 Teşrin-i Evvel 1898.

³⁷⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Mâlûmat şubesinde bir de fotoğraf bulunuyor. Karîben hem şubenin, hen menâzır-ı muhtelifenin resimleri alınılacak ve takdim kılınacak imiş. Teşekkür olunur. Nr. 810, 24 Ağustos 1899.

³⁷⁶ Nr. 756, 1 Temmuz 1899.

³⁷⁷ Nr. 1303, 2 Kânun-ı Sâni 1901.

³⁷⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Mekteb-i Rüşdî-i Askerî'nin resm-i küşâdını hâvî fotoğraf postaya teslimen gönderildi.

-Mâlûmat-

Muhbirimizin gönderdiği resmin klişesi yaptırılmakta olduğundan karîben neşrolunacaktır.” Nr. 1261, 18 Teşrin-i Evvel 1900.

³⁷⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Hâme-güzâr-ı arz u tezkâr olan mebâni-i emiriyye ve nâfia-i cesimeden Bandırma Hükûmeti dâire-i cedidesi vaz'-ı esâsının ve diğerlerinin itmâm-ı inşâsının yevm-i mes'ud-ı mezkûra müsâdifini veli-nimet-i âlem ü metbu'-ı efham ü a'zam efendimiz hazretlerine olan ubûdiyet-i sâdikanın ibrazına delaleti hasebiyle bi'l-vücûh takdire şâyân bulunmuş ve bu babdaki mesâi-i mergûbe bundan evvelce hareketzede olan Balıkesir Hükûmet Konağı'yla Kışla-i Hümayûn'un ve birçok cevâmî-i şerife ve müberrât-ı sâirenin tecdiden inşâsı sûretiyle mutasarrıf-ı müşârunileyh canibinden ibraz buyurulan âsâr-ı ümran-kari lahike-i mütemmimesinden görülmüş olduğunu ve âsâr-ı mezkûrenin birer kıta fotoğrafları takdim edileceğini arz ü inbâ eylerim.” Nr. 1160, 9 Ağustos 1900.

Sonuç olarak, basın hayatını ilgilendiren haberlere yer verilen 36 mektupta, bu haberlerin, Mâlûmat gazetesinde neşredilen haberlerin sosyal hayattaki yaptırım gücü, gazete yönetiminin mektuplara içerik olarak müdahale etmese bile çeşitli eklerle söz konusu haberlere dâir yorumlara yer vermesi, muhabirler hakkında oldukça sınırlı bilgiler ve fotoğrafçılığa dâir haberler etrafında şekillendiği görülmektedir. Söz konusu bilgiler sınırlı olmasına karşın, imparatorluğun çeşitli bölgeleri hakkında fikir sahibi edebilecek bir seviyededir ve bu veriler, bir ülkenin batılılaştırılması ve halkın bu anlamda dönüştürülmesi sürecinde, basının toplum üzerinde yüklendiği misyonu göstermesi bakımından değer taşımaktadır.

2.1.5. Eğlence Hayatı

II. Abdülhamit Osmanlısı'nda eğlence hayatı, geleneksel kültürün yanında, Tanzimat'la birlikte benimsenen Batı tarzı eğlencelerin bir arada yaşandığı karma bir özellik taşımaktaydı. İmparatorluğun geniş bir coğrafyayı kapsaması ve bünyesinde barındırdığı milletler açısından oldukça renkli bir görünüme sahip olması, sosyal hayatın her alanından etkilenen ve renk alan eğlence kültürünün iyice çeşitlenmesine sebep olmuş, bu çeşitlilik, Avrupaî eğlence tarzlarının Osmanlı toplumunda kabul görmesiyle, daha da artmıştır.

İmparatorluğun sivil hayatına ayna olma özelliğine sahip olan taşra mektuplarında, eğlence hayatına dâir yer alan haber ve bilgiler incelendiğinde, bu çeşitlilik çok net bir biçimde kendini göstermektedir. At müsâbakaları, ramazan ve cülûs eğlenceleri gibi geleneksel eğlencelerle ilgili çeşitli haberler yer almasına karşın, mektuplarda asıl yer arz edenlerin Batı tarzı eğlenceler olması ve bu karma eğlence anlayışının sadece Batı'ya yakın bölgelere mahsus olmayıp, imparatorluğun her köşesine yayılmış olması, dönemin Osmanlısı'nda Avrupa kültürü ile olan yaklaşmanın sosyal hayatta ne ölçüde kabul gördüğünü gösterir niteliktedir.

Eğlence hayatına dâir bilgi ve haberlerin yer aldığı 108 taşra mektubu, Aydın, Cezayir-i Bahr-ı Sefid, Edirne, Erzurum, Halep, Hüdâvendigâr, İzmit Sancağı, Kastamonu, Kosova, Selanik, Suriye, Trabzon ve Van olmak üzere 12 vilâyet ve 1 sancaktan gönderilmiştir.

2.1.5.1. Geleneksel Eğlence Kültürü

2.1.5.1.1. At ve Yaya Müsâbakaları

Üsküp'ten gönderilen bir haberde, “mekteb-i ibtidâîyye menfaatine” bir at koşusu düzenleneceği belirtilmekte,³⁸⁰ Şam'dan yazılan bir mektupta ise, “dört zât beyninde” bir at yarışı müsâbakası yapıldığı aktararak, yarışmaya katılan şahıslar ve verilen ödül hakkında bilgiler aktarılmıştır.³⁸¹ Hayrabolu'dan gelen mektuplardaki ifadelerden bölgede her yıl düzenlendiği anlaşılan “güreş, at ve yaya koşu müsâbakası”nın tarihi hakkında bilgiler verilen mektuplarda, yarışmanın “maarif-i mahalliye” yararına yapılacağı ifade edilmektedir.³⁸²

2.1.5.1.2. Sünnet Düğünleri

Osmanlı toplumunun geleneksel eğlence kültürünün en önemli parçalarından bir tanesi olan “hitan cemiyetleri” yani sünnet düğünlerine dâir bilgilerde, Kavala ve Trabzon'dan gönderilen haberlere yer verilmiştir. Kavala'dan yazılan mektupta bir hafta sürdüğü ifade edilen “hitan cemiyet-i müteyemmesini” çerçevesinde yapılan eğlencelerde, bir kayık yarışı yapıldığı belirtilmekte ve ödül olarak da birinciye “bir dişi manda” verileceği aktarılmaktadır.³⁸³ Trabzon'dan yazılan haberde ise, bir şahsın kendi çocukları ve akraba çocukları için bir sünnet düğünü düzenlediği bildirilmekte, “mahallî muzikası ve incesaz takımlarından bir orkestra ile icrâ-yı âhenk” edilen ve bir bandonun “terennüm-sâz olduğu” eğlencelerin devamında, fişekler patlatıldığı sırada yaşanan küçük bir kazadan ötürü düğünün erkenden bitirildiği belirtilmektedir.

³⁸⁰ Nr. 1510, 29 Temmuz 1901.

³⁸¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Köy meydanında dört zât beyninde bir at yarışı müsâbakası icrâ olunmuştur. Şöyle ki: Dört bini mütecâviz adım beyda bir mesafeyi dört hayvan bir kumanda ile yürüyüşe başlayarak iki dörde mesafe-i mezkûreyi katetmişlerdir. Müsâbaka: Süvâri feriki saadetli Nuri Paşa Hazretleri'nin, Jandarma Kumandanı saadetli Hüsver Paşa'nın, süvâri kaymakamlarından izzetli Mustafa Bey'in, Asâkir-i Şâhâne zâbitânından bir efendinin atları beyninde icrâ kılınmıştır. Birinciliği: Hüsver Paşa'nın hayvanı kazanmıştır. Mükafat yirmi liradır. İkinciliği süvâri kaymakamı Mustafa Bey'in hayvanı kazanmıştır.” Nr. 910, 2 Kânun-ı Evvel 1899.

³⁸² Nr. 1375, 16 Mart 1901.

³⁸³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Sarışaban hânedânından Karacalarlı izzetli Ahmet Hamdi Beyefendi'nin mahdumu Mustafa Bey'in geçen perşembe günü başlayıp bir hafta kemâl-i şevk ü şetâretle temâdi eden hitan cemiyet-i müteyemmesini hitamında bazı erbâb-ı merak tarafından memleketin âdet-i kadîmesi vechile bir kayık yarışı tertibi tasmin olunmuş ve sâhib-i velime Ahmet Hamdi Beyefendi cânibinden de müsâbakada birinci gelene bir dişi manda ile bir lira ve ikinciye bir koyun ve bir lira ve üçüncü gelene dahî bir koyun verilmesi takarrür eylemişti.” Nr. 1261, 18 Teşrin-i Sâni 1900.

Haberin sonunda muhabir söz konusu düğün için, “yakın zamanda böyle bir hitan cemiyeti müşâhade edilmedi” ifadelerini kullanmaktadır.³⁸⁴

2.1.5.1.3. Ramazan Eğlenceleri

Ramazan eğlencelerinin oldukça çeşitli olduğu görülen mektuplarda göze çarpan detay, bu ayda yapılan eğlencelerde geleneksel eğlenceler kadar, belki de daha fazla Avrupâî eğlencelerin toplum hayatında yer etmiş olmasıdır. Edirne’den gelen haberlerde, Hacivat-Karagöz ve orta oyunu gösterileri, meydan şâirlerinin dinletileri gibi geleneksel kültürün ürünlerinin yanında, Rumeli Gazinosu’nda “Lehli çalgıcı kızların eğlenceleri” ya da çeşitli kumpanyaların sergiledikleri tiyatro gösterileri ramazan gecelerinde halkın eğlence kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır.³⁸⁵ Mektuplarda yer alan bir diyalog bu durumu kanıtlamakta, “Ramazan için program yaptık mı?” sorusu üzerine karşıdaki kişi, soruyu soran şahsa eğlence alternatifleri olarak, tiyatro, gazino veya dans salonunu sunmaktadır.³⁸⁶

Kütahya’dan gelen bir mektupta ise, bu bilgilerin dışına çıkılarak “eski ramazanlar” hakkında haberlere yer verilmiştir. Bugünü ve yirmi beş-otuz sene öncesini kıyaslayan muhabir, “ahval ve adat-ı milliyemiz”deki değişikliklerden bahsederek, söz konusu değişimi dönemin eğlence anlayışı üzerinden yansıtmıştır. Buna istinaden, kış aylarına rastlayan eski ramazan gecelerini tasvir ederek, “Anadolu’nun gerek içeri taraflarında ve gerekse sahilinde avam ve havas (gezek) tabir olunan” sohbetler yapıldığını aktarmakta, konaklarda genç-ihtiyar toplanan halkın geçmiş yıllarda nasıl vakit geçirdiğine dâir bilgiler sunmaktadır. Gençlerin tura, yüzük gibi oyunlar oynarken, orta yaşlıların “kânun-ı münâzara” dairesinde

³⁸⁴ Nr. 1436, 16 Mayıs 1901.

³⁸⁵ Nr. 605, 28 Kânun-ı Sâni 1899.

³⁸⁶ Bu durum mektuplarda şöyle dile getirilmektedir: “-Ramazan için program yaptık mı?

-Yapmak istiyorum...

-Bu akşam nereye gidelim?

-Tiyatroya.

-Bir şey anlaşılmıyor!

-Rumeli Gazinosunda Lehli çalgıcı kızlarına (?)

-Langırtıdan kafam şişiyor.

-Dans salonuna.

-Hoşlanmıyorum.

-Canım, ramazan geldi gidiyor. Henüz bir tarafı

gezemedik, göremedik, eğlenemedik...” Nr. 610, 2 Şubat 1899.

sohbet ettiğini ifade etmekte, bu esnada haremden pişirilen hindi ve özbek pilavının yanına, kaymak, yoğurt, hoşafarla “alaturka bir sofraya tezyîn edilerek”, sohbet sonrasında sahur yemeğinin yenildiğini ve gecenin sonunda “kahveler, şuruplar içilerek” herkesin evlerine dağıldığını aktarmaktadır.³⁸⁷

2.1.5.1.4. Cülûs Kutlamaları

Arapça bir kelime olan ve oturmak anlamına gelen “cülûs”, Osmanlı İmparatorluğu’nda padişahın tahta çıktığı zaman yapılan törene verilen isimdir. İmparatorlukta icra edilen merasimler arasında büyük öneme sahip olan cülûs törenleri, en ihtişamlı şekilde kutlanmış, halk çeşitli hediyelerle onurlandırılarak, şenlikler düzenlenmiştir. II. Abdülhamit dönemi, sosyal hayatın her alanında, çeşitli vesilelerle birçok törenin yapıldığı bir zaman dilimi olmakla birlikte, 1897’de Yunan Savaşı’nın kazanılmasından sonra dünya kamuoyuna karşı kişisel saygınlığını korumaya daha çok dikkat eden padişah,³⁸⁸ doğum günleri ve cülûs yıldönümlerine oldukça önem vermiş,³⁸⁹ Yıldız Sarayı dışına çıkamadığı halde, birçok hükümdar ve devlet adamı, bu vesile ile kendisini ziyarete gelmiştir.³⁹⁰ Özellikle, II. Abdülhamit’in 25. cülûs yıldönümüne, padişahın çeyrek asırlık hâkimiyetini temsil etmesi bakımından, ayrı bir değer atfedilmiştir. II. Abdülhamit’in kızlarından Ayşe Osmanoğlu, cülûs hatıralarına yer verdiği anılarında, bu özel günde, bütün saray erkânının en güzel elbiselerini giyerek, bütün nişanlarını taktığını belirtmekte, saray bahçesinden hareme kadar her yeri fenerlerle donatarak, kapılara “Pâdişâhım çok yaşa” levhaları astıklarını ve gece geç saatlere kadar eğlenceler düzenlediklerini ifade etmektedir.³⁹¹ 1885 yılından itibaren padişahın hizmetlisi olarak çalışan Ali Said’in hatıralarında ise, “tahta çıkış şenlikleri”nden bahsedilerek, bu kutlamalar, “o devirde ahâli için birer gezinti ve sevinç vesilesiydi” sözleri ile tasvir edilmektedir.³⁹²

³⁸⁷ Nr. 618, 13 Şubat 1899.

³⁸⁸ Sakaoğlu, **a.g.e.**, s. 538.

³⁸⁹ Abülkadir Özcan, “Cülûs”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. VIII, 1993, s. 113.

³⁹⁰ Sakaoğlu, **a.g.e.**, s. 538.

³⁹¹ Ayşe Osmanoğlu, **Babam Abdülhamid, Saray ve Sürgün Yılları**, 3. bs., İstanbul, Timaş Yay., 2012, s. 83.

³⁹² Ali Said, **Saray Hatıraları Sultan Abdülhamit’in Hayatı**, Haz. Ahmet Nezih Galitekin, İstanbul, Nehir Yay., 1994, s. 54.

Taşra mektuplarında, cülûs kutlamaları ile ilgili birçok haber yer almaktadır. Bu mektuplar, cülûsun 25. yıldönümü olan 1901 senesini de kapsamı bakımından özel bir yer teşkil etmektedir. 1898 yılı cülûs kutlamalarını ilgilendiren haberlerde, Ezine’den gelen bir mektupta, “hamiyyet-mendân-ı ahâli”nin yardımı ile inşa edilen “mekteb-i rüşdiye”nin açılışının “rûz-ı cülûs-ı meyâmin-me’nûs-ı hazret-i pâdişâhî”de yapıldığı belirtilmektedir.³⁹³ Halktan toplanan yardımlarla yapılan bir binanın, cülûs yıldönümünde açılışı yapılarak, padişahın iktidarının, en temel sosyal kurumlardan bir tanesi vâsıtası ile toplum nezdinde pekiştirme aracı olarak kullanılması, dikkate şâyândır.

Aynı yılda, Halep’te icra edilen cülûs törenine de yer verilen mektuplarda, “bi’l-cümle ümerâ ve zâbitanın büyük üniformalarını lâbis oldukları halde Kışla-i Hümâyûn” önünde hazır bulundukları belirtilmekte, herkesin “böyle bir padişah” zamanında yaşamaktan ötürü “bahtiyar” olduğu ifade edilmektedir. Konsolosların fırka kumandanına tebriklerini sunduğu ve bir resmî geçit icra edildiği aktarılan mektupta, akşam yapılan kutlamalara yer verilmektedir. “O leyle-i mes’udda” herkesin gezmeye çıktığını belirten muhabir, süslenen mekanların tek tek adını vermekte, Kışla-i Hümâyûn, Hükûmet Konağı, Telgrafhâne, Kale-i Hümâyûn, Hristiyan Mahallesi’ndeki İptisalya Eczanesi, Yahudi Mahallesi’ndeki dükkanlar, Mevlevî Dergâh-ı Şerifi, kumandanlar, paşalar ve kaymakamın evleri, Mekteb-i Mülkiye’nin “şehre nâzır cephesi”, belde halkının evleri, “birçok Hristiyan hâneleriyle bilcümle konsoloshaneler”in fenerlerle “tenvîr” edildiğini ve “sancaklar ve flamalarla teşhiz ve tanzim olunduğu”nu aktarmaktadır. Görsel semboller bunlarla sınırlı bırakılmayarak, “Pâdişâhım çok yaşa” yazılı tabloların da ihmal edilmediği mektuplarda, “envâî renkte çanak maytapları” ile havaî fişek gösterilerinin yapıldığı belirtilmekte, bunların “etrâfa nur saçıyor derecesinde bir letâfet bahş” ettiği ifade edilmektedir.³⁹⁴

³⁹³ Nr. 477, 22 Eylül 1898.

³⁹⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Kışlaya merbût olup karşı cihette bulunan bahçede envâî renkte çanak maytaplarıyla havâî fişekleri iş’âl ve havanlar endahıtyla îlân-ı şâdumânî edilmiştir. Hükûmet Konağı ve Telgrafhâne: Şehrin kaleye yakın olan ve geceleri تنها bulunan mahaldeki Hükûmet Konağı’nın ön tarafındaki bir mukallak kanâdil ve fevânis ile tenvir ve flama ve sancaklar ile techiz ve tanzim edilmişti. Kale-yi Hümâyûn: Kale-yi Hümâyûn’un burçları ile dâhilindeki ebniyenin sakfî ve kalede bulunan kulenin cihât-ı erba’ası binlerce kanâdil ve fevânis ile tenvîr

1899 yılında gönderilen mektuplarda, Bolu'dan yazılan bir haberde “cülûs-ı hümâyûn-ı melûkânelerine müsâdif ağustosun on dokuzuncu günü”nde yapılan kutlamalara yer verilmekte, “tebea-i sâdika-i cenâb-ı pâdişâhî”nin tören için Hükûmet Konağı önünde hazır bulundukları aktarılmaktadır. Kutlamaların “Binlerce bendegan ve her sınıf tebea-i sâdk beyân” ile dolu olduğu ifade edilen mektupta, törene katılan kişiler arasında “İslam ve Hristiyan mekâtib-i şakirdanı”nın özel olarak belirtilmesi dikkat çekicidir. Padişahın “deymûmiyyet ü tezâyüdünü müsted’a duâ-yı mahsus”un okunmasının arkasından, “üç defa bülend-âvâz ile pâdişâhım çok yaşa” duasının söylendiği aktarılmakta, ve bu gün hürmetine, etrafın kandillerle donatıldığı, muzikaların çalınıp fişeklerin atıldığı ve bir de sünnet düğünü düzenlendiği belirtilerek, tören bulunan herkesin “hislerinin büyüklüğünü padişahım çok yaşa cümle-i duâiyyesiyle ancak beyan edebilmekte idiler” ifadelerine yer verilmektedir.³⁹⁵

Bir diğer mektup, İzmit'tendir. Bahçecik köyünde yapılan bir kutlamadan bahsedilen mektupta, diğer törenlere benzer bir resmî merasim yapıldığı görülmektedir.³⁹⁶ Bozcaada'dan gönderilen bir haberde ise, kutlamalar için tüm devlet erkânının, “İslam ve Rum talebelerinin” ve halkın bulunduğu, padişaha dualar edildiği bir tören gerçekleştirildiği aktarılmakta, etrafın kandillerle donatıldığı ve “Kale-i Şâhâne'den toplar” atılarak “ilân-ı meserret” olunduğu ifade edilmektedir.³⁹⁷ Siroz'dan gönderilen bir mektupta ise, devlet görevlileri, askerler, bölgenin önde gelenleri ve halkın cülûs töreninde hazır olduğu belirtilmekte, konsoloslar ve “milet- i rüesâ-yı ruhbânî”lerin resmî elbiseleri ile merasime katıldıkları aktarılmaktadır. Bu

olunduğu gibi endaht edilen havâî fişekleriyle top fişekleri etrafa nur saçıyor derecesinde bir letâfet bahşediyordu.” Nr. 474, 19 Eylül 1898.

³⁹⁵ Nr. 826, 9 Eylül 1899.

³⁹⁶ Nr. 822, 5 Eylül 1899.

³⁹⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Cülûs-ı meymenet-me'nus-ı hazret-i pâdişâhî yevm-i mes'ûdunda bilumum me'murîn ve zâbitan-ı askerî ve mütehayyizan-ı ahâli ve düvel-i ecnebiyye konsolosları ve bir cemm-i gafir Hükûmet Konağı bahçesinde ictima' ederek kıt'a-i şâhânedan bir bölük Asâkir-i Şâhâne dahî gelip istâde-i ta'zim ve tekrim ahz-ı mevki ettikleri gibi İslam ve Rum Mekâtibi talebeleri dahî hâzır oldukları ve kaymakam-ı kaza izzetlü İsmail Hakkı Beyfendi elbise-i resmîyelerini lâbis olduğu halde vürûd etmeleri üzerine mekteb-i mezkûr şakirdanı taraflarından esniye-i cemile-i hazret-i pâdişâhî hakkında medhiyeler kıraat olunduktan sonra evvelâ faziletlü Müftü efendi ba'dehû metropolit vekili efendiler taraflarından ezdiyâd-ı ömr-i âli-i hazret-i tac-dâri bi-mutazammın dualar kıraat olunmasını müteakip bilumum hâzirun taraflarından üç defa (Pâdişâhım çok yaşa) duası hep birden ve can ü yürekten isâl-i bar-gâh-i Rabb-i izzet kılınmış ve muahharen Dâire-i Hükûmet'e çıkılıp izzetlü kaymakam beyefendiye lâzıma-i tebrik ifâ ve vakt-i zuhurda dahî Kale-i Şâhâne'den toplar endahtıyla ilân-ı meserret olunmuştur.” Nr. 821, 4 Eylül 1899.

durum, padişahın hâkimiyetinin her din ve milleti kapsadığını sembolize etmesi bakımından, önemli bir detaydır. Törenin devamında, duaların okunduğu, askerî muzikanın “marş-ı ale’l-âl-i Hamîdî”yi çaldığı belirtilmekte, Hükûmet Dairesi ve Askerî Dairelerin dış kapılarına “Pâdişâhım çok yaşa” levhalarının asıldığı belirtilmektedir. O günü tasvir eden bir de şiirin bulunduğu mektupta, “Bu şeb-i nûra donandı şehr-i Siroz / İdüp arz-ı cemâli fer ü zînet / O rütbe verdi ki intizâra hayret / Görenler sandılar olmuş şebi rûz” ifadelerine yer verilmektedir.³⁹⁸

6 Eylül 1899’da Karlovo’dan gönderilen bir haberde de cülûs kutlamalarına yer verilmiş, tören detayları ve görsel semboller açısından diğer mektuplara benzer ayrıntılar aktarılmıştır. Özerk bir bölge olmasına karşın, burada da cülûs kutlamaların yapılması, hatta, “Bulgar mu’teberânı tarafından da Yaşasın Sultânımız” seslerinin yankılandığının özel olarak aktarılması dikkat çekici olmakla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu’nun “her şeye rağmen yıkılmadık” imajının yansıtılması ve her ne olursa olsun, tüm Osmanlı topraklarında, bütün milletlerin üstünde hâkim olan tek gücün Türk hânedanı olduğunun vurgulanması bakımından önem taşımaktadır.³⁹⁹ Aynı yılda gönderilen Ankara başlıklı bir mektupta ise, cülûs münâsebeti ile verilen hediyelerden bahsedilmektedir.⁴⁰⁰

1900 ve 1901 yıllarında yazılan haberlerde, cülûsun “yirmi beşinci sene-i devriyesi” sıkça vurgulanmakta, bu özel gün için geniş hazırlıklar yapıldığı görülmektedir. 1900 yılında gönderilen haberlerde, Edirne’den gönderilen bir mektupta, Vali tarafından inşa ettirilen belediye dairesinin açılışının cülûs

³⁹⁸ Nr. 828, 11 Eylül 1899.

³⁹⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Veli-nimet-i bî-minnetimiz pâdişâh-ı âlem-penah ve şehinşâh-ı âdalet-iktinah efendimiz hazretlerinin cülûs-ı meymenet-me’nus-ı hümayûn-ı hazret-i şeyriyârîleri rûz-ı feyrûzunu şeref-i müsâdif olan geçen perşembe günü saat altı raddelerinde bilcümle ahâl-i İslamiyye mekteb-i rüşdiyede hâzır oldukları ve mekâtib-i rüşdiye ve ibtidâiye şâkirdanı saf beste-i ihtiram bulundukları halde menkabe-i vilâdet-i cenâb-ı risalet-penâhî tilâvet ve akibinde Müftü faziletli Hafız Mehmet Râci Efendi Hazretleri cânibinden tezâyüd-i ömr ü ikbal ve tevâfûr-i şân u iclal-i hazret-i hilâfet-penâhîyi mutazammın bir duâ-yı belîğ ve rüşdiye mektebi müdürü mekremetlü Behçet Efendi tarafından makama münasip bir makale ve şâkirdan taraflarından evsaf ve mahâmid-i celîle-i cenâb-ı cihan-bâniye dâir kaside ve manzumeler kıraat olunduğunu müteâkip umum tarafından dahî üç kere “Pâdişâhım çok yaşa” dua-yı mefruz-edâsı tekrar-ı ale’t-tekrar isâl-i kabul-gâh-ı rabb-i müteal kılınmış ve hâzirun ve şâkirdan şeker ve şerbetler ikramıyla telziz-i dimağ ve tatbib-i kulûb ve mesruriyyet-i hâtırları celb olunmuştur.” Nr. 823, 6 Eylül 1899.

⁴⁰⁰ Nr. 700, 5 Mayıs 1899.

yıldönümünde yapılacağı ve bu sebeple inşaatı hız verildiği aktarılmakta,⁴⁰¹ Gümölcine'den yazılan bir mektupta, cülûsun 25. Sene-i devriyesi sebebi ile “her tarafta ezhâr-ı âsâr-ı ubûdiyete hazırlanıldığı” belirtilerek, Gümölcine Belediyesi'nin de vazifesini yerine getireceğinin “şüphesiz” olduğu ifade edilmektedir.⁴⁰² Selanik'ten gelen mektuplarda, 25. cülûs günü “bir eser-i hayrın vücûduyla müşerref” olmak için Belediye Başkanı'nın girişimlerde bulunması talep edilmekte,⁴⁰³ bir diğer haberde ise, bu özel gün için “Dersaadet'ten talep olunan fişekler”in tophâneye teslim edildiği aktarılmaktadır.⁴⁰⁴ Gönen'den gelen bir haberde, bu özel gün için yapılan redif deposundan bahsedilirken,⁴⁰⁵ Giresun'dan yazılan bir mektupta, İzmir'den gelen bir hocadan musikî dersi alan bir grubun, cülûs kutlamaları vesilesi ile Hükûmet Dairesi'nde öğrendikleri “havalı”ı söyledikleri bildirilmektedir.⁴⁰⁶

1901 yılı, 1876'da tahta çıkan II. Abdülhamit'in saltanatında 25. yılını doldurduğu önemli bir senedir. Cülûs kutlamalarının en muhteşeminin gerçekleştirildiği 1901 yılında, padişah, Şale Köşkü'nde tebrik ve hediyeleri kabul ederek, özellikle yabancı sefirlerin kabulünde, Muzika-ı Hümâyûn tarafından, o devletin millî marşının çalınmasına önem vermiş, aynı şekilde, bu sefirler de resmî uniformaları ve Osmanlı nişanları ile tebriklerini sunmuşlardır.⁴⁰⁷ Söz konusu yıllarda gönderilen mektuplarda, İzmir'den gönderilen çeşitli haberler yer almakta, bir tanesinde, cülûsun 25. sene-i devriyesi münâsebeti ile saat kulesi ve çeşme inşa edildiği belirtilerek, bunlar için kullanılacak sütunların Avrupa'dan getirildiği ifade

⁴⁰¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Vâli vekili Müşir devletlü Arif Paşa Hazretleri'nin müessir-i ümran-perverîleri cümlesinden olarak bir zamandan beri müceddiden inşa edilmekte olan dâire-i belediyenin cülûs-ı hümâyûn-ı meymenet-makrûn-ı hazret-i pâdişâhîye şeref-müsâdif yevm-i meserret-tev'emde resm-i küşâdının icrâsı emniye-i müteyemminesiyle ikmâl-i inşaatına şu günlerde daha ziyâde germiyyet verildiği nazar-ı şükran ile görülyor.” Nr. 1144, 24 Temmuz 1900.

⁴⁰² Nr. 1157, 6 Ağustos 1900.

⁴⁰³ Nr. 1169, 18 Ağustos 1900.

⁴⁰⁴ Nr. 1178, 27 Ağustos 1900.

⁴⁰⁵ Nr. 1223, 11 Teşrin-i Evvel 1900.

⁴⁰⁶ Bu durum mektuplarda şöyle dile getirilmektedir: “Giresun nev-nihâlâtından mürekkep olmak üzere şimdilik yirmi beş, otuz kişi, İzmir'den muvâsalat etmiş olan muallimin taht-ı rişâsetinde musikî taallüm etmektedirler. Cülûs-ı hümâyûn-ı mes'adet-makrûn-ı hazret-i hilâfet-penâhî münâsebet-i celilesiyle Hükûmet Dâire-i Fâhiresi'nde icrâ ettikleri âhenk müddet-i kalîle zarfında hakikaten epeyce havalı öğrendiklerini ispat eylediğinden hâzirûn tarafından mazhar-ı tebrikât olmuşlardır.” Nr. 1220, 8 Teşrin-i Evvel 1900.

⁴⁰⁷ Ayşe Osmanoglu, a.g.e., s. 85.

edilirken,⁴⁰⁸ bir diğer mektupta, cülûs yıldönümünün yaklaşması üzerine, belediye tarafından birçok hazırlıkların yapıldığı bildirilmektedir.⁴⁰⁹ Samsun'dan yazılan bir mektupta, yaklaşan “cülûs şenlikleri” için, “endaht edilecek havâî fişek vesâire”nin topçu binbaşı tarafından hazırlandığı aktarılmakta,⁴¹⁰ Ilgın'dan gelen bir haberde, bu özel günde, “inasa mahsus bir mekteb-i ibtidâî”nin açılışının yapılacağı belirtilmektedir.⁴¹¹ Siroz'dan yazılan bir mektupta ise, yapılan hazırlık faaliyetleri için, “Ordugâhla Kışla-i Hümayûn”un önü kullanıldığı ifade edilmektedir.⁴¹²

2.1.5.1.5. Kış Eğlenceleri

Bursa, Edirne ve Van'dan gelen çeşitli mektuplarda, kış aylarında halkın nasıl vakit geçirdiğine dâir haberlere yer verilmiştir. Edirne'de “bayırlarda kızakla kayma”nın bölgenin eski bir âdeti olduğu belirtilirken,⁴¹³ Bursa'dan yazılan bir haberde, yokuş olan yerlerde çocukların yanında “bir takım sakallı bıyıklı beylerin” de ellerinde birer kızakla “alabildiğine aşağı yukarı kaydığı” ve hatta kadınların da kalabalık olmayan yerlerde bu eğlenceye katıldığı aktarılmaktadır.⁴¹⁴ Van-Erciş'ten gönderilen bir mektupta ise, “eyyâm-ı şitâda”, gazete okumak, avcılık ve kar topu oynamakla vakit geçirildiği belirtilmektedir.⁴¹⁵

2.1.5.1.6. Mesîre Gezintileri

⁴⁰⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Cülûs-ı meymenet-me'nus-ı hazret-i hilâfet-penâhının yirmi beşinci sene-i devriyesi hâtıra-i mübeccelesi olmak üzere İzmir'de Kışla-i Hümayûn pişgâhında inşâ kılınmakta olan saat kulesiyle çeşmenin yeşil ve vişne rengindeki sütunlarından kırk adedi Avrupa'dan geldi.” Nr. 1486, 5 Temmuz 1901.

⁴⁰⁹ Nr. 1538, 26 Ağustos 1901.

⁴¹⁰ Nr. 1534, 22 Ağustos 1901.

⁴¹¹ Nr. 1536, 24 Ağustos 1901.

⁴¹² Nr. 1538, 26 Ağustos 1901.

⁴¹³ Nr. 585, 8 Kânun-ı Sâni 1899.

⁴¹⁴ Nr. 1323, 22 Kânun-ı Sâni 1901.

⁴¹⁵ Bu duru mektupta şöyle dile getirilmektedir: “İki haftadır nüzûl ediyor. Burada (kar)dan kimse birşey anlamıyor. Berf, daima berf. Eyyâm-ı şitâda vakit geçirmek için çare - mütâlaa, avcılık, berf atmak, mütâlaa mâlûm. Tercüman, yevmi Servet, yevmi Mâlûmat, üsbûi Mâlûmat, Sabah, Asr, Mütâlaa, Musavver-i Terakki. Mevcut. Oku, daima oku. Büyük istifâdeli bir meşguliyet. Ancak kesret-i mütâla ile zihinlere kelal geliyor. İşte evkât-ı avcılık yüz gösteriyor.” Nr. 589, 12 Kânun-ı Sâni 1899.

Batı kökenli “piknik” kelimesinin karşılığı olan “mesîre”, Osmanlı toplumunda yaygın bir gezme ve eğlence türüydü.⁴¹⁶ Mektuplarda adı geçen eğlenceler arasında hakkında en çok habere yer verilen konulardan bir tanesinin mesîreler olması, bu gezintilerin halkın günlük yaşantısında ne kadar yer ettiğini göstermektedir. İmparatorluğun her köşesinden konuyla ilgili haberler gönderildiği görülmektedir. Kastamonu’ndan yazan bir muhabir, “yaz geldi mesîre zevkini de beraber getirdi” tabirini kullanırken,⁴¹⁷ Tekirdağ’dan gönderilen bir mektupta yaz mevsiminin herkesi “istifâde-i havâiyyeye” sevk ettiği ve halkın sâhile koştuğunu aktarmaktadır.⁴¹⁸ Edirne’de “Sarayıçi”nden mesîreden bahsedilmekte, bir mektupta muhabir, “velospit’e yani bisiklete binerek buraya gittiğini anlatırken,⁴¹⁹ diğer bir mektupta, Sarayıçi mesîresinin Cuma günü açılacağını duyan muhabir “derrâce- süvar” (bisikletli) olarak aynı mekana gittiğini belirtmektedir.⁴²⁰

Millet ve Belediye bahçesi adıyla Tanzimat sonrasında, şehir ve kasaba merkezlerinde toplumsallaşma mekânı olarak yeni tarzda açılan parklar ve bahçeler de mektuplarda sıklıkla dile getirilen mesîre yerleridir. Erzurum’dan gelen bir haberde ise, “asâr-ı ma’mûriyyet cümlesinden” bir Belediye bahçesi olduğu belirtilirken,⁴²¹ Dedeâğaç’tan yazılan bir mektupta, bölgede yer alan ve Avrupalıların “Jarden Mirakulu” yani “Sihir Bahçesi” adını verdikleri bir mekan övülerek, “hadîka-i latîfe” olarak nitelendirilmekte ve ağaçlarla donatılmış “müzeyyen” caddeleri olan kasabaların “Avrupa’da dahi nâdir” olduğu ifade edilmektedir.⁴²²

⁴¹⁶ Nesimi Yazıcı, “Osmanlı Sosyal Hayatından Bir Kesit: Tanzimat Döneminde Mesire”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, C. XII, Sayı: 3-4, 1999, s. 253.

⁴¹⁷ Nr. 728, 3 Haziran 1899.

⁴¹⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Havanın devam eden güzelliği yaz mevsiminin avdet ettiğine insanı kâil ediyor, herkesi istifâde-i havâiyyeye sevk eyliyordu. Hele dünkü Cuma günü tâ sabahdan sâhil-i latife koşan ahâli mevsimin müsaadesine rağmen eğleniyordu. O sahil boyu ilkbaharda hissettiği gülğüleye müşâbih bir arzuya uğramış ve erbâb-ı zevkte âsâr-ı sürur müşâhede olunmakta bulunmuştu.” Nr. 567, 21 Kânun-ı Evvel 1898.

⁴¹⁹ Nr. 660, 27 Mart 1899.

⁴²⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Sarayıçi mesîresinin bu cuma açılacağına, kalabalık olacağına hüküm vererek -bermu’tad- derrâce-süvar olduğum halde semt-i şevk-efzâya revan olmuşum.” Nr. 672, 8 Nisan 1899.

⁴²¹ Nr. 1540, 28 Ağustos 1901.

⁴²² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bahçenin tarhları, taksimât-ı ağaçları, gâyet latif yolları tabiat-i şâirane ile hendese edince ne dilârâ, ne kadar mu’ciz-kârâne âsâr-ı bedîa vücuda getireceğine misal addolunsa sezâdır. Hüsn-i tabiat erbâbından bazı Avrupalılar bu bahçeye (Jarden Mirakulu) Sihir Bahçesi nâmını vermişlerdir ki bu kadar kısa bir müddet içinde bu kadar mükemmeliyetle vücûda getirilen bir hadîka-i latife bundan münâsip bir nam da bulunamaz.” Nr. 530, 14 Teşrin-i Sâni 1898.

Akçaabat'ta gezinti ve dinlenme için “güzel mesîreler ve umumî bahçeler” inşa olduğu aktarılırken,⁴²³ Giresun halkının “mesîrelere can atarak” gittikleri ifade edilmekte ve adı “Kale Bayırı” ve “Sarı Taş” olan bu mekanlar, “nâdirü'l-emsâl iki mevki-i dil-küşâ” olarak tabir edilmektedir.⁴²⁴

Halep'in dört bir tarafının bağlık, bahçelik olduğunu aktaran bir muhabir, erbâb-ı zevkin çalgı takımları ile “muvâfık bir surette” eğlendiklerini belirtmektedir.⁴²⁵ Osmanlı toplumunda bu eğlence türünün yaygın oluşunun yanında, mesîre yerlerindeki hal ve tavırların devlet tarafından belirli kurallara bağlandığı bilinmektedir.⁴²⁶ Bu bahçelerde geçerli olan söz konusu kural ve kaidelere aykırı durumlar ise mektuplarda şikâyet konusu olmaktadır. Şam'dan gelen bir haberde, Defterdar Bahçesi adındaki mesîre yerinde, bir Yahudi kızı ve birkaç gencin bira içerek sohbet ettiği belirtilmekte ve bu halin “nâmus-ı insâniyyeyi leke-dâr ettiği” ifade edilmektedir.⁴²⁷ Aynı bölgeden gelen başka bir mektupta burası için kullanılan tabir ise, “mahşer-i rezâil”dir.⁴²⁸ Yine Şam başlıklı bir diğer haberde, “işve-baz” Yahudi kızlardan şikâyet edilerek, burası “batakılık” olarak nitelendirilmekte ve Polis İdaresi'nin gerekeni yapması talep edilmektedir.⁴²⁹

Selanik'ten gönderilen bir mektupta, “Memleket Bahçesi” ya da “Beşçınar” olarak anılan bir gezinti yeri bulunduğu ve çoğunlukla cuma, cumartesi, pazar günleri açık olduğu belirtilmekte, bu mesîrede “intizâm-ı umûmiye”ye dikkat edilmediği aktararak, bahçenin “ne umumî bir bahçeye ne de İstanbul Beyoğlu'nun bahçeli gazinolarına” benzemediği ifade edilmektedir.⁴³⁰ Burada ölçüt olarak Beyoğlu'nun ve “gazinolu” bir bahçenin alınması, eğlence anlayışındaki Avrupa

⁴²³ Nr. 1245, 3 Teşrin-i Sâni 1900.

⁴²⁴ Nr. 1199, 17 Eylül 1900.

⁴²⁵ Nr. 478, 23 Eylül 1898.

⁴²⁶ Yazıcı, **a.g.e.**, s. 258.

⁴²⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Şam'da Defterdar Bahçesi nâmıyla bir mesîre vardır burası erbâb-ı zevk ü safâya her akşam küşâdedir. Bir tarafta bir kanepede Şam'ın Mağniye tabir ettikleri bir Yahudi kızı onun karşısında diğer bir kanepede iki üç genç oturmuş musâhabe ile meşgul. Artık o Yahudi kızının her matlubu is'af olunuyor. Bidâyette dört şişe biradan başlayan masraf gitgide gece ziyâfetlerine kadar ilerliyor. Bu sûretle bir fakirin nazar-ı tahassürle baktığı bir mecidiye bir sürat-i seriada iki liraya çıkıyor. Ve bu iki lira yavaş yavaş yüzlerce liralık mahv ü ifnâsına sebep oluyor. Sonra!.. İşte bu hal nâmus-ı insâniyyeyi lekedâr ediyor.” Nr. 778, 24 Temmuz 1899.

⁴²⁸ Nr. 1499, 18 Temmuz 1901.

⁴²⁹ Nr. 726, 1 Haziran 1899.

⁴³⁰ Nr. 1533, 21 Ağustos 1901.

etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Aynı bahçeyle ilgili bir başka mektupta, bahçedeki izdihamın “fevkalâde” olduğu belirtilerek, “yazlık, şık, zarif elbiseleriyle” dikkat çeken matmazellerden ve “ehviye-i latîfe ile terennüm-sâz” olan Hamîdi Mektebi Sanâyî Mzikası’dan bahsedilmektedir.⁴³¹ Sofulu’dan gelen bir haberde ise, zevk erbaplarının “mesîre ve nüzhet-gâhlarda” oldukları ifade edilmekte ve “Yaz geçse bile solsa çimen / Zevki bırakmam” şarkısını “evc-i bâlâya savurdıkları” aktarılmaktadır.⁴³²

2.1.5.2. Batı Tarzı Eğlenceler

2.1.5.2.1. Kağıt Oyunları

Batı tarzı eğlencelerin kısa sürede kabul gördüğü Osmanlı toplumunda, kumar amaçlı oynan oyunların da yaygınlaştığını, mektuplarda yer alan haberler ışığında söylemek mümkündür. Mektuplarda, kumarın zararlarından bahseden muhabirler, kumar oynadığı için başı belâya giren kişilerin hikâyeleri aktarmış, okuyucuya nasihatler vermişlerdir. Bunların yanında, bu tarz oyunların oynandığı kıraathane, gazino gibi mekanların isimlerinin açıkça yazılarak ifşâ edildiği görülmektedir.

Selanik’ten konuyla ilgili birçok haberin gönderildiği mektuplarda yer alan bir haberde, kumar, “şer’an memnû”, aklen, hikmeten mezmûm” olarak nitelendirilerek, kumarın “istikbâlimize rahneler” açtığı ifade edilmektedir. Yüzlerce kahvede, bezik, iskambil gibi “ahlâk ve âdâb-ı milliyemize hiç de yakışmayan” oyunların oynandığı, “daha kibarca” kişilerin de bilyardo başında ayaklarına su ininceye kadar “devirler” yaptıkları, söz konusu mektupta yer alan diğer bilgilerdir.⁴³³ Başka bir haberde, Vardarkapısı dışındaki İzmir Kahvesi’nde bu tarz

⁴³¹ Nr. 640, 7 Mart 1899.

⁴³² Nr. 770, 15 Temmuz 1899.

⁴³³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Paralar o harâretli avuçlar içine girdi mi en saçma emeller, hülyalarla ve bir seyr-i seri’ ile soluğu mahal-i mahsuslarında alırlar. Bazen gece yarılarında kadar temdid-i meşguliyetle! hem sıhhatlerini hem de servetlerini ifna ederler, büyücek ciroları teâtî eden bu gürûhu yakalamak asir ise de hiç olmazsa göz önünde yüzlerce kahvede papaz kağıtları vasıtasıyla oynatılan tramvay; bezik, iskambil gibi ahlak ve âdâb-ı milliyemize hiç de yakışmayan lu’biyyât-ı muzırıraya, o kafa patlatıcı tavla oyunlarına bu kadar meydan-ı serbesiyyet verilme pek münasip olur bu gibi muzırır oyunlarla iştigâl edenlerin yüzde ellisi ortaya konulmuş olan beş on paket tütün, birkaç kap yemek, beş on kuruştan tut da beş on liraya kadar bir meblağ! Daha bilmem ne için

oyunların oynandığı belirtilmekte, çoğu kahvelerde kumar düşünlerinin beş on portakala, on lokuma bile kumar oynadığı ifade edilmektedir.⁴³⁴

Bir ay sonra yine Selanik'ten gönderilen bir mektupta, konuyla ilgili Mâlûmat'ta yayınlanan makâlelerin “tesirât-ı hasenesi”nin görüldüğü ve Selanik Polis Müdüriyeti tarafından bazı kahvehânelerde kumar oynamanın “külliye” yasaklandığı bildirilmektedir.⁴³⁵ Bu durum, Mâlûmat'ta yayınlanan haberlerin, sosyal hayattaki olaylar üzerindeki etkisi ve bir nevî yaptırım gücünü gösterir niteliktedir. Bu konuyu ilgilendiren bir başka haberde ise, Şafak Kahvehânesi kiracısı Mahmut El-Hamari Efendi'nin kahvehânesinde kumar oynandığını yazan kişiyi “yel yepelek yelken kürek” aradığı aktarılmaktadır.⁴³⁶

Edirne'den gelen başka bir haberde, “Dişçinin Kıraathânesi”nde ramazanda başlayan kumar oyunlarının hala devam ettiği ve bazı “saf-dilân”ın soyulduğu bildirilmekte,⁴³⁷ Midilli'den gönderilen bir mektupta ise, kumar oynamanın “moda hükmüne girdiği” ve otel odalarında alenen kumar oynatıldığı ifade edilerek, zâbıta memurunun gerekeni yapması talep edilmektedir.⁴³⁸ Kastamonu'dan yazılan bir mektupta, kumarın “vehâmet-i âkıbeti”nden bahsedilirken,⁴³⁹ Gelibolu'dan gelen bir mektupta, “tombala” denilen yeni bir kumarın her yerde yasak olmasına karşın, Yasef'in Gazinosu'nda oynandığı bildirilerek, yetkililerin “nazar-ı dikkati celb” olunmaktadır.⁴⁴⁰

2.1.5.2.2. Gazino ve Kafe-şantanlar

çabalarlar. Daha kibarcaları da bilardo başında, ayaklar üzerinde ayaklarına sarı su ininceye kadar devirler yaparlar. Bu bilardoların çokası arasında sıkıştırılmış kumar bedeli olmasa bile bilardo hadd-i zâtında kumardır.” Nr. 1252, 9 Teşrin-i Sâni 1900.

⁴³⁴ Nr. 1274, 4 Kânun-ı Evvel 1900.

⁴³⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Kumar iptilâ-yı hanmân-sûzına dâir yazdığınız makâlâtın bayağı tesirât-ı hasenesi görüldü. Selanik Polis Müdüriyeti'nce bazı kahvehânelerde oyun oynatmak külliye menedildi. Fakat yalnız bu memnûiyet temin-i maksada kâfil olamaz!” Nr. 1307, 6 Kânun-ı Sâni 1901.

⁴³⁶ Nr. 1303, 2 Kânun-ı Sâni 1901.

⁴³⁷ Nr. 1338, 7 Şubat 1901.

⁴³⁸ Nr. 604, 27 Kânun-ı Sâni 1899.

⁴³⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Kumarın vehâmet-i âkıbetini bilmeyen kimse yoktur. İnsanın bâdi-i felaketi olan harekâtın en müthiş kumardır. Din-i mübin-i Ahmedî'nin şiddetle men' ve nehy ettiği ef'al-i muzırda içinde kumar da dâhildir. Kumar ümmü'l-habâis, masdar-ı fecâyî'dir.” Nr. 614, 6 Şubat 1899.

⁴⁴⁰ Nr. 600, 23 Kânun-ı Sâni 1899.

Avrupaî eğlence çeşitleri arasında Osmanlı toplum yapısına en aykırı olan eğlence türü, yabancı kızların şarkılar söyleyerek davetlileri eğlendirdiği gazinolar ve dans salonlarıdır. Osmanlı kültüründe, kadın ve erkeğin aynı ortamda eğlenmesi başlı başına radikal bir yeniliktir. Bunun yanında, çeşitli milletlere mensup yabancı kadınlar ve Avrupaî çalgılarla icra edilen bu eğlenceler, mektupların bazılarında olumlu karşılanırken, bir kısmında da eleştiri oklarına hedef olmaktadır.

Selanik'ten gelen bir haberde, Ecnebi Otel'i'ne getirilen "İngiliz şantözler"den bahseden muhabir, bu kadınları "servet mikropları" olarak nitelemekte, bu eğlenceyle rekabet etmek isteyen bir başka otelin Edirne'den bir saz takımı getirttiğini aktarmaktadır.⁴⁴¹ Selanik başlıklı başka bir mektupta, Grand Otel'deki gazinoda "rezâlet" in gittikçe arttığı ve Polis Müdürlüğü'nün olaya müdâhale etmesi gerektiği belirtilmektedir.⁴⁴² Buna karşılık, Samsun'dan gelen haberler olumlu olmakla birlikte, Sarakim Efendi Gazinosu'nda incesaz takımının "icrâ-yı âhenk" ettiği belirtilmektedir.⁴⁴³ Erzurum'dan gönderilen bir mektupta ise, "âdi bir gazino" nun bile olmamasından şikayet edilmektedir.⁴⁴⁴

Giresun'dan yazılan bir mektupta, Akdeniz Hoteli Hotel Mediterranee gazinosunun "tarz-ı nevin" bir hale getirildiği aktarılırken,⁴⁴⁵ Şam'dan gelen bir mektupta, bölgede "bir kahve, bir gazino" olmamasından yakınılmaktadır.⁴⁴⁶ Gazino eğlencelerini ilgilendiren birçok haberin gönderildiği Halep vilâyetinden gelen mektuplarda, Portakal Kahvesi'nde bir sahne üzerinde iki kadının beş çalgıcı eşliğinde şarkı söylediği belirtilmekte,⁴⁴⁷ Hendek ve Aziziye'de yeni bir gazino inşa

⁴⁴¹ Nr. 591, 14 Kânun-ı Sâni 1899.

⁴⁴² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Grand Otel müste'ciri Mehmet Efendi yalnız otelin idâresini der-uhde ile tahtındaki gazinoyu müşteriklerine terk eylediği günden beri otelde ne rütbe nezâfet ve mükemmeliyet rû-nüma olmakta ise rezalet de aşağıdaki gazinoda gittikçe azıyor. Ma'hud çalgıcı kızlar yüzünden şimdiye kadar ne kadar vukûat-ı elime serzede-i zuhûr olduğu müste'cirlerce asla nazar-ı dikkate alınmayarak Polis Müdüriyeti'nce memnu' olan "Angajman" usûlüne germi-i tâm veriliyor. Polis Müdürlüğü'nün nazar-ı dikkatini celb ederiz." Nr. 1261, 18 Teşrin-i Sâni 1900.

⁴⁴³ Nr. 1354, 23 Şubat 1901.

⁴⁴⁴ Nr. 810, 24 Ağustos 1899.

⁴⁴⁵ Nr. 1220, 8 Teşrin-i Evvel 1900.

⁴⁴⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Belediye'nin senevî vâridat-ı mukannenesi sekiz dokuz bin liraya bâliğ oluyor. Buna mukâbil masrafını sual ederseniz cevap vermekten acizim. Geceleri oturulacak bir kahvesi bir gazinosu yok dersem ihtimal ki sözüme inanmazsınız." Nr. 1337, 6 Şubat 1901.

⁴⁴⁷ Nr. 639, 6 Mart 1899.

edildiği bildirilmektedir.⁴⁴⁸ Bir başka mektuba Tuvini Bahçesi'nde "raks eden kızlara devam eden" pek çok kişi olduğu ifade edilerek,⁴⁴⁹ bir diğer haberde, Otel El- Şehbâ'da bir baba-kızın "icrâ-yı lu'biyyât ettiği" aktarılmaktadır.⁴⁵⁰ Edirne'den yazılan haberlerde de, Belediye gazinosu bahçesinde her akşam "alafranga" çalgı çalındığı belirtilmekte,⁴⁵¹ Rumeli Gazinosu'nda ise Lehli "ma'hud" çalgıcıların şarkı söyledikleri ifade edilmektedir.⁴⁵²

Kafe-şantanlar, Avrupâî eğlence mekanlarından bir diğeri olmakla birlikte, mektuplarda adına en az gazinolar kadar yer verilmektedir. Fransızca'da, "içinde şarkı söylenen kafe" anlamına gelen "café-chantant" kelimesinden⁴⁵³ gelen "kafe-şantan"ların adının geçtiği haberlerin çoğunluğu Selanik'ten gönderilmiştir. Kolombo denilen kafe-şantandaki çalgıcı kızların "terbiye denilen hasâisten" haberdâr olmadığı ve Polis İdaresi'nin konuyla ilgilenmesi gerektiği belirtilmekte,⁴⁵⁴ Otel Koloni'nin ise kahvehâne, kafe-şantan demeye bile layık olmayacak ölçüde "saha-yı rezâlet olduğu belirtilmektedir.⁴⁵⁵

Halep'teki Portakal Kahvesi ve Selanik'teki Tophane Kahvesi, kafe-şantan tanımını dolduran diğer mekanlardandır. Portakal Kahvesi'nden bahsedilen mektupta, burasının "tertibât-ı dâhiliyyesi, kafe-şantan dediğimiz bu mahallerin bizim bildiğimiz kafe-şantanlardan olmadığı" belirtilmekte, şarkı söyleyen kızların

⁴⁴⁸ Nr. 476, 21 Eylül 1898.

⁴⁴⁹ Nr. 508, 23 Teşrin-i Evvel 1898.

⁴⁵⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Bâbü'l-ferc civarında inşâ edilen Otel El-Şehbâ nam mahalın altındaki gazinoda, bu defa gelmiş olan ve baba kızdan ibâret bulunan oyuncular icrâ-yı sanata ibtidâr etmiştir bunların icrâ ettikleri maharet köpek üzerinde taş kırmak, demiri kola vurarak eğiltmek gibi bazı marifetler olup, bundan başka peder ile kız gülüşüp kız pederini yenmektedir." Nr. 649, 15 Mart 1898.

⁴⁵¹ Nr. 745, 20 Haziran 1899.

⁴⁵² Bu durum mektuplarda şöyle dile getirilmektedir: "Kemânî-i şehir Ahmet'in takımı Kafeskapı'da Arkadi Gazinosu'nda ber-devam. Rumeli Gazinosu'nda çalıp çığırmakta olan ma'hud Lehli kız çalgıcıları yine orada." Nr. 660, 27 Mart 1899.

⁴⁵³ É. Littré, **Dictionnaire De La Langue Française**, Paris, De L'Académie Française, 1897, s. 57.

⁴⁵⁴ Nr. 1165, 14 Ağustos 1900.

⁴⁵⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Otel Koloni nâmıyla küşâd edilen bu saha-yı rezâlete misafirhâne nâmını vermek nasıl caiz değilse kahvehâne, meyhâne kafe-şantan demek de öyle muvafık olamaz. Çünkü orası kahvehâne, meyhâne, değildi. Kafe-şantan ta'biri de efradını cami', ağıyarını mani' bir tarif-i sahih olamaz. Koloni doğrudan doğruya hiçbir şey değildi. Fakat her şeydi. Fukarâya, gurebâya, hatta orta hallilere, akli başında olanlara orada ne oturacak bir iskemle ne de yatacak bir karyola vardı. Yalnız süfehâ için her ne isteniliyorsa mevcut idi. Onlara orada yok kelimesi hakikaten yoktu. Derme, çatma birkaç Bohemyalı kızlardan müteşekkil bir muzika(!) takımı muttasıl gürültü eder. Baş şişirirdi." Nr. 566, 20 Kânun-ı Evvel 1898.

yanında, kahvede, “küçük bir raks şanosu”, “iki buçuk metre yüksekliğinde localar” gibi mekana ek işlevler kazandıracak yerlerin de bulunduğu belirtilmektedir.⁴⁵⁶ Tophane Kahvesi ile ilgili haberde ise muhabir, olumsuz değerlendirmelere yer vermekte, kafe-şantan denildiği zaman, “arz u nâmus hatırlarına gelmeyen bir takım âdâtı ve eşirrâ-yı zenan”ın akla geldiğini söylemektedir.⁴⁵⁷

2.1.5.2.3. Deniz Eğlenceleri

Sahili olan şehirlerde “deniz hamamları” kültürünün yaygın olduğu görülen mektuplarda, Selanik’ten gelen haberlerde, yeni deniz hamamlarının açıldığı belirtilmekte, Memleket Bahçesi hamamlarına devam eden halkın, Beyazkale’dekilere rağbet göstermediği aktarılmaktadır.⁴⁵⁸ Urla-İzmir’den gönderilen bir mektupta ise, sahilin “saf” havası ve suyundan istifade için ahalinin temmuz ve ağustos aylarını iskelede geçirdiği ifade edilmektedir.⁴⁵⁹

2.1.5.2.4. Piyango

Batı’dan ithal edilen ve geleneksel Osmanlı eğlence anlayışına aykırı olan bir diğer eğlence türü olan piyango, Osmanlı toplumunda serbestçe oynanması uzun zaman almıştır. Mektuplarda piyangoya dâir yer alan haberlere istinaden, imparatorluk içinde piyango çekilişleri yapıldığı fakat başka ülkelerin piyango biletlerinin satışının yasak olduğu görülmektedir. Gümülcine’den yazan bir muhabir, bir tane piyango bileti edinebildiğini ifade ederken, Sandıklı’dan yazan başka bir kişi, birkaç bilet alabildiği günden beri piyango rüyalarına girdiğini uzun uzun anlatmaktadır.⁴⁶⁰ Edirne’den gönderilen bir mektupta ise, “1000 lira ikrâmiye”yi kazanan kişi hakkında bilgiler verilmektedir.⁴⁶¹

⁴⁵⁶ Nr. 639, 6 Mart 1899.

⁴⁵⁷ Nr. 1353, 22 Şubat 1901.

⁴⁵⁸ Nr. 1148, 28 Temmuz 1900.

⁴⁵⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Urla kazasında sakin yerlerden kibar aileler ile me'murînin ekserisi İzmir'den pek çok zevat bu sâhilin saf havasıyla suyundan istifâde etmek üzere temmuz ve ağustos mahlarını iskelede geçiriyorlar.” Nr. 805, 19 Ağustos 1899.

⁴⁶⁰ Nr. 588, 11 Kânun-ı Sâni 1899.

⁴⁶¹ Nr. 639, 6 Mart 1899.

Piyango çekilişlerinin zaman zaman hayır amaçlı da yapıldığı görülen mektuplarda, İzmir Sanâyi Mektebi⁴⁶² ve İzmir’de bazı kiliseler menfaatine basılan piyango biletlerinden bahsedilmektedir.⁴⁶³ Yabancı piyango biletlerinin satışı yasak olan imparatorlukta, Selanik’ten gönderilen haberlerde, “ecnebî piyango biletlerinin fûruhtu memnû” olmasına karşın burada serbestçe satıldığı aktarılmakta,⁴⁶⁴ Almanya ve Macar piyango biletlerinin oldukça revaçta olduğu belirtilmektedir.⁴⁶⁵

2.1.5.2.5. Opera

Opera kelimesi, Osmanlıya ilk önce kavramsal olarak doğrudan, Yirmisekiz Mehmet Çelebi’nin Paris Sefâretnâmesi’yle (Elçilik Anıları, 1720) girmiştir.⁴⁶⁶ Bu tarihten itibaren, II. Abdülhamit dönemine kadar çeşitli aralıklarla gösterimine devam edilen opera, II. Abdühamit’in operaya olan özel ilgisi ve Yıldız Sarayı’na yaptırdığı opera sahnesi sâyesinde saraya girerek, kadrolu sanatçılar tarafından temsil edilen⁴⁶⁷ bir sanat dalı haline bürünmüştür. Padişahın mûsikî için, “Alaturka güzeldir ama dâima gam verir. Alafranga değişiktir. Neşe verir”⁴⁶⁸ şeklindeki ifadesi, onun Avrupai eğlencelere bakış açısını, bir nebze olsa da, yansıtmaya bakımından önemlidir.

Taşra mektuplarında opera ile ilgili birçok bilgi yer aldığı görülmekle birlikte, söz konusu haberler, bu sanatın halk arasında oldukça kabul gördüğünü gösterir niteliktedir. Selanik’ten gönderilen mektuplarda, “İtalyan Opera Kumpanya”larının adı sıkça geçmektedir. Bir mektupta, “45 artistten mürekkep ve Gonzales idaresindeki İtalyan Opera Kumpanyası”nın Selanik’e geldiği bildirilirken,⁴⁶⁹ başka bir mektupta, rıhtımdaki bir kahvehanede, “bir İtalyan Operet Kumpanyası ile bir

⁴⁶² Nr. 1461, 10 Haziran 1901.

⁴⁶³ Nr. 1530, 18 Ağustos 1901.

⁴⁶⁴ Nr. 1437, 17 Mayıs 1901.

⁴⁶⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Fûruhtu kânunen memnû olan Almanya ve Macar piyango biletleri burada pek ziyâde revaçtadır. Mercî’inin nazar-ı dikkati celb olunur.” Nr. 1274, 1 Kânun-ı Evvel 1900.

⁴⁶⁶ Seyit Yöre, “Kültürleşmenin Bir Parçası Olarak Osmanlı’da Operanın Görünümü”, *Journal of World of Turks*, C. III, No: 2, 2011, s. 56.

⁴⁶⁷ A.e., s. 62.

⁴⁶⁸ Ayşe Osmanoglu, a.g.e., s. 32.

⁴⁶⁹ Nr. 1454, 3 Haziran 1901.

İspanyol düetτοςu”nun sanatlarını icra ettikleri aktarılmakta ve yeni bir Fransız Operet Kumpanyası’nın geleceğı belirtilmektedir.⁴⁷⁰

Konuyla ilgili bir diğler haberde, Vodvil Kumpanyası’nın haftada 2-3 kez “latif komedi ve operetler” oynattığı ifade edilmekte⁴⁷¹ ve yine Selanik başlıklı bir yazıda, Grand Otel bahçesinde “İtalyan Opera Kumpanyası”nın rağbet bulduğı aktarılırken, “henüz temâşâ edilmemiş birkaç yeni piyesi vaz-ı sahne” eyleyen kumpanyanın, talepten ötürü birkaç gün sonra tekrar oynandığı bildirilmektedir.⁴⁷²

2.1.5.2.6. Karnavallar

Gayrimüslim eğlencelerinden bir tanesi olan karnavallara dâir bilgilerin yer aldığı taşra mektuplarında, bu haberler, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki eğlence anlayışının ne kadar renkli ve sınırsız olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. “İzmir’de Karnaval” başlıklı bir mektupta, İzmir’de her yıl düzenlenen karnaval hakkında çok detaylı ifadelere yer verilmiştir. “Pâyitaht” a bu kadar yakın bir şehirde, böyle bir eğlencenin icra edilebilmesi, dönemin eğlence anlayışındaki “özgürlüğü” yansıtır niteliktedir.

Söz konusu mektupta, karnavalın “pek cümbüşlü” olduğu belirtilmekte, Frenk Mahallesi ve Fasülye taraflarının bu eğlencenin “en galeyanlı” bölgeleri olduğunu aktarmaktadır. Karnavalı kendince betimleyen muhabir, “insan kendisini garip bir tiyatro sahnesinde zanneder” diyerek, burada çeşitli kostümler giymiş olan kişilerden bahsederken, “kişi, resmini gazetelerde gördüğü adamlardan birini hakikaten görüyorum zanneder” ifadelerini kullanmaktadır. Karnavala gidenlerin ceplerinde badem, leblebi, şekerleme olduğu halde bunu rastladıkları “âşinâlar” üstüne attıkları”

⁴⁷⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Rıhtımda “Orfeomlira” Kahvehânesi’nde bir İtalyan Operet Kumpanyası ile bir İspanyol düetτοςu icrâ-yı sanatla temâşâ-kirâmı eğlen-dirmekte olduğu gibi Kolompiyo’da bir İtalyan düetτοςu, ve kadın kıyafetine girerek tıpkı tâife-i nisânın etvar ve harekâtını taklit eden ve kadınlar mukallidi Imitateur des dames nâmı verilen (Zak De Sansey) isminde bir sanatkâr ve (Otel De Ziranje) de üç İngiliz rakkâsesi Selanik’te sanat ve mahâretleriyle herkesin mazhar-ı takdiri olan Fransız artistlerinden mösyö ve matmazel Zaraldinbolar her gece kanto düeti ve rakkaslarla erbâb-ı zevk ü safâyı neşe-mend eylemekte ve hoşça bir zaman imrâr ettirmektedirler.” Nr. 574, 28 Kânun-ı Evvel 1898.

⁴⁷¹ Nr. 1420, 30 Nisan 1901.

⁴⁷² Nr. 1167, 16 Ağustos 1900.

ve hatta rengârenk paraları “genç ve güzel matmazeller üzerine serpmekte” bir beis olmadığı, mektupta yer alan diğer haberlerdir.⁴⁷³

2.1.5.2.7. Bisiklet Yarışları

“Velospit müsâbakaları”, Selanik’ten gönderilen birçok mektupta söz konusu edilmektedir. “Esportin Kulüp” ismindeki bir kulüp bünyesinde “velospit koşturmak için güzel bir velodrom” inşa edildiği ve burada yarışların icra edildiği aktarılmakta, yakın zamanda yapılan bir müsâbaka hakkında haberlere yer verilmiştir. Bu yarışmalarda dahi klasik Osmanlı tören programının takip edildiği görülmekte, “bando muzika”nın “marş-ı aliyyü’l-âl-i Hamîdi”yi çalmaya başladığı ve “pek çok alkışlara mazhar olduğu” belirtilerek, Vali Paşa ve yüksek rütbeli memurların yanında “kadın erkek binlerce halk”ın burada hazır olduğu aktarılmaktadır.⁴⁷⁴

Başka bir mektupta ise, yine başka bir velospit yarışına yer verilmekte, “arabalı, yayan birçok ahâli”nin buraya geldiği, hatta hanımlar için ayrılan bölmede, örtülü Müslüman kadınların sayısının “ecnebî familyalarını kat kat tecâvüz” ettiği ifade edilmekte ve hanımların bu yarışa verdiği önemin “Türk gençlerini velospit müsâbakasına teşvik edeceği şüphesizdir” denilmektedir. Böylesi “Avrupa icâdı” bir eğlence için, kadın-erkek eğlencelerinin yaygın olmadığı dönemin Osmanlısı’nda, bayanlara özel bir yer ayrılması ve muhabirin, Osmanlı kadınlarının ilgisini övmesi, diğer eğlence çeşitleri için de ifade ettiğimiz gibi, bu yeni Avrupaî kültürün Osmanlı yaşantısında ne çabuk uygulandığı ve kabul gördüğünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir.⁴⁷⁵

⁴⁷³ Bu drum mektuplarda şöyle dile getirilmektedir: “İzmir’in karnavalı pek cümbüşlü olur. Bütün bir karnaval mevsiminde eğlencenin en galeyanlı, en civcivli yerlerini Frenk Mahallesi ve ba-husus Fasulye cihetleri teşkil eder. O mevsimde Frenk mahallesini şişeciler içinde tutturarak ta Fasulye’ye Fransa konsolanosu önlerine kadar bir seyretmeli her adımda nazara tesadüf eden tuhaf tuhaf karnavallarla insan kendisini garip bir tiyatro sahnesinde zanneder. Bu masharalar içinde hatıra hayale gelmez gülünç şeyler bulunduğu gibi ibret-bahş ve mânidar şekiller de görülür. Mesela karnavalların en mühim merkez-i cevelanı olan Fasulye Mahallesi’nde kalabalığın içinde sıkışıp akın akın gelmekte bulunanları seyrederken karşıdan bir karnaval zuhûr eder ki bunu mutlaka tatmak istersiniz.” Nr. 653, 20 Mart 1899.

⁴⁷⁴ Nr. 758, 3 Temmuz 1899.

⁴⁷⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “En ziyâde şurası şâyân-ı dikkattir ki hanımlar için tefrik olunan hususî mahali tezyid eden muhadderât-ı İslamiyye’nin adedi ecnebî familyalarını kat, kat tecâvüz etmekte idi ki hanımlarımızın müsâbakaya verdikleri bu ehemmiyet ileride daha birçok Türk gençlerini velospit müsâbakasına teşvik edeceği şüphesizdir.” Nr. 816, 30 Ağustos 1899.

2.1.5.2.8. Çeşitli Eğlenceler

Söz konusu başlıklar haricinde mektuplarda, başka Batı tarzı eğlencelere de yer verilmiştir. Kastamonu’da çeşitli oyunlar sergileyen bir kumpanyanın “hayret- âver jimnastik oyunları” icra ettiği ve gösteriler yapan iki canbazın “sanatlarında mâhir” oldukları belirtilmektedir. Edirne’den yazılan bir mektupta, dans salonlarına yer verilirken,⁴⁷⁶ Selanik’ten gönderilen bir haberde ise, “kadın kıyafetine girerek tıpkı tâife-i nisânın etvâr ve harekâtını taklit eden ve kadınların mukallidi (Imitateur Des Dames) namı verilen” bir kişiden bahsedilmektedir.⁴⁷⁷ Bunlara ek olarak, Bolu’dan gönderilen bir mektupta, çeşitli “komedi takımları, canbazlar”a yer verilmekte, “palyaço”nun “gözlerinin etrafını, yüzünü, yanak kemiklerini mürekkeple siyahladığı” ifade edilmektedir.⁴⁷⁸

Her yıl belirli vakitlerle düzenlenen eğlencelere de yer verilen mektuplarda, Trabzon’da Mayıs aylarında “Yılanlı Panayırı” isminde bir eğlence yapıldığı belirtilmekte, bu eğlence vesilesi ile davullar çalındığı, pehlivanların güreşe çıktığı aktarılmaktadır.⁴⁷⁹

2.1.5.2.9. Yardım Organizasyonları

Geliri çeşitli kurumlara yardım olarak bağışlanmak üzere farklı eğlencelerin organize edildiği, mektuplarda yer alan bir başka bilgidir. Edirne’den gelen bir haberde, “fukara menfaati”ne bir balo düzenlendiği ve hasılatın 300 lira civârında

⁴⁷⁶ Nr. 605, 28 Kânun-ı Sâni 1899.

⁴⁷⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Rıhtımda “Orfeomlira” Kahvehânesinde bir İtalyan operet kumpanyası ile bir İspanyol düetτοςu icrâ-yı sanatla temâşâ-kirâmı eğlendirmekte olduğu gibi Kolompiyoda bir İtalyan düetτοςu, ve kadın kıyafetine girerek tıpkı tâife-i nisânın etvâr ve harekâtını taklit eden ve kadınlar mukallidi Imitateur des dames nâmı verilen (Zak De Sansey) isminde bir sanatkâr ve (otel de ziranje) de üç İngiliz rakkâsesi Selanik’te sanat ve mahâretleriyle herkesin mazhar-ı takdiri olan Fransız artislerinden Mösyö ve Matmazel Zaraldinbolar her gece kanto düeti ve rakkaslarla erbâb-ı zevk ü safâyı neşe-mend eylemekte ve hoşça bir zaman imrâr ettirmektedirler. Bu hafta da (Eden) tiyatrosuna bir yeni Fransız operet kumpanyasının vürûdu bekleniyor.” Nr. 574, 28 Kânun-ı Evvel 1898.

⁴⁷⁸ Nr. 799, 13 Ağustos 1899.

⁴⁷⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Mevki-i mezkûrda sâlifü’z-zikr mayısın yedisinden bed’ ile nihâyetine kadar cemiyet ve züvvar tarafından envâi âhenk ve eğlenceler olunur ve davul zurnalar çalınır. Pehlivanlar güreşe çıkar. Mayısın hitâmında mesele de hitâma reside olur.” Nr. 1382, 23 Mart 1901.

olduğu aktarılmaktadır.⁴⁸⁰ Üsküp'ten gönderilen bir mektupta ise, “mekâtib-i ibtidâiye menfaatine” bir at koşusu icra edileceği bildirilirken,⁴⁸¹ İzmir’de basılan bazı piyango biletlerinin gelirinin, İzmir Sanâyi Mektebi⁴⁸² ve İzmir’de bazı kiliseler menfaatine⁴⁸³ harcanacağı ifade edilmektedir.

2.1.5.2.10. Tiyatro

Tiyatro, Tanzimat’a kadar, sahne sanatlarının Karagöz, ortaoyunu ve meddahlık çerçevesinde icra edildiği Osmanlı toplumunun, Tanzimat’la beraber Avrupa’dan ithal ettiği sanat ve eğlence faaliyetleri çerçevesinde tanışmış olduğu bir dramatik türdür. Avrupa’dan alınan birçok yenilik gibi, tiyatro türünün imparatorluğa transferi, padişahların girişim ve desteğiyle olmuştur. İlk Türk tiyatro oyunu olan İbrahim Şinasi’nin Şâir Evlenmesi komedyasının, Dolmabahçe Saray Tiyatrosu’nda oynanmak üzerine yazarına ısmarlanmış⁴⁸⁴ olması, bu desteğin kanıtıdır. Her ne kadar çeşitli siyasi olaylar sebebiyle zaman zaman tiyatro gösterimleri sekteye uğrasa da, Tanzimat’tan Osmanlı’nın son dönemine kadar tiyatro türü, imparatorluk bünyesinde aktif olarak varlığını sürdürmüştür.

Avrupa’dan alınan yenilikleri destekleyen ve alafranga eğlence türlerinden zevk alan II. Abdülhamit hakkında 15 Şubat 1890 tarihinde Paris’in ünlü Le Figaro gazetesinde ve Revue d’Art Dramatique adlı dergide yayınlanan bir haber, padişahın tiyatroya bakış açısını net bir şekilde yansıtmaktadır. Fransız bir sanatçı tarafından kaleme alınan “Tiyatro Yazarı Sultan” başlıklı bu yazıda, İstanbul’da padişahın Yıldız Köşkü’ndeki tiyatrosunda, kadrolu olarak oynayan sanatçılarla yapılan görüşme aktarılmış, sarayın ileri gelenleri ve hanımları huzurunda, operetler, komediler oynadıklarını anlatan sanatçılar, bazen sultanın “Fransızca komedi” yazdığı ve “Majestenin hayal ettiği tiyatro”nun yarım saat içinde sergilendiğini bildirmiştir.⁴⁸⁵ II. Abdülhamit’in kızlarından Şadiye Osmanoğlu, babasına dâir

⁴⁸⁰ Nr. 596, 19 Kânun-ı Sâni 1899.

⁴⁸¹ Nr. 1510, 29 Temmuz 1901.

⁴⁸² Nr. 1461, 10 Haziran 1901.

⁴⁸³ Nr. 1530, 18 Ağustos 1901.

⁴⁸⁴ Metin And, “Tanzimat ve Meşruiyet Tiyatrosu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. VI., İletişim Yay., 1985, s. 1609.

⁴⁸⁵ “İstanbul’a varır varmaz bir sürü Fransız tiyatro sanatçısı ziyaretime geldi. Bir operet grubunun üyeleriydiler. Kendilerini seyretmek için hangi tiyatrodaki oynadıklarını sordum.

hatıralarını kaleme aldığı kitabında, padişahın saray tiyatrosunda sahne oyunlarını seyretmekten “pek ziyâde” eğlendiğini belirtmekte, “Sarah Bernhardt’ın dramları ve sarayın aylıklı meşhur komiği Bertnard’ı” çok takdir ettiğini ifade etmektedir.⁴⁸⁶ Kızlarından bir diğeri olan Ayşe Osmanoğlu’nun hatıratında ise, II. Abdülhamit’in, cuma selamlığından sonra akşamları “tiyatro dairesi”ne geçtiği aktarılmakta,⁴⁸⁷ İstanbul’a gelen tiyatro gruplarının derhal elçiler tarafından saray haber verildiği ve padişahın huzurunda gösteri yapan sanatkârlara nişanlar arz edildiği belirtilerek, padişahın maiyetine aldığı İtalyan tiyatro sanatçısı bir ailenin sarayda oynadığı oyunlardan bahsedilmektedir.⁴⁸⁸

Tiyatro gösterimlerine dâir, imparatorluğun her köşesinden haberlerin yer aldığı taşra mektuplarında, tiyatrodaki oynanan oyunlar, bölgeye gelen gezici kumpanyalar, oyuncuların performansları gibi birçok konuda bilgilere yer verilmiştir. Avrupaî yeniliklerle oldukça yakın bir zamanda tanışan Osmanlı halkının, tamamen yabancı sanatçılar tarafından icra edilen, farklı bir kültürün izini en canlı şekilde yansıtan bu yeni icat oyunlara karşı gösterdikleri ilgi, dikkate şâyândır.

Selanik, Batı’ya yakın olması ve stratejik konumu sebebi ile, tiyatro hakkındaki haberlere en çok yer verilen vilâyetlerden bir tanesidir. Bölgeden gelen bir haberde, “Manastır’a gideceğini yazdığımız Osmanlı Dram Kumpanyası buradan pek hoşlandı” ifadelerine yer verilmekte,⁴⁸⁹ bir başka haberde ise, yine söz konusu

-Bizi seyredemeyeceksiniz, dedi içlerinden biri. Pera’da hiçbir sahnede gösterimiz yok. Sultana aitiz ve sadece onun için şarkı söylüyoruz, Majeste’nin özel tiyatrosunda.

-Ne, majestelerinin tiyatrosu mu var?

-Evet. Yıldız Köşkü’nde çok güzel bir salon var. Orada, sarayın ileri gelenleri ve hanımlarıyla sarılı olan sultanın huzurunda oynuyoruz.

...

-Sultan komediler yazar.

...

-... Bazen majeste bizi çağırır. Kendi hayalinden oluşturduğu bir senaryoyu anlatır, her artiste rolünü bildirir hatta sahne oyunlarını bile belirler.” Orhan Koloğu, **Abdülhamit Gerçeği**, 6. bs, İstanbul, s. 316-317.

⁴⁸⁶ Şadiye Osmanoğlu, **Babam Abdülhamid Saray ve Sürgün Yılları**, 3. bs., İstanbul, Timaş Yay., 2012, s. 32.

⁴⁸⁷ Ayşe Osmanoğlu, **a.g.e.**, s. 66.

⁴⁸⁸ **A.e.**, s. 76.

⁴⁸⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Manastır’a gideceğini yazdığımız Osmanlı Dram Kumpanyası buradan pek hoşlandı. Bir tarafa kımıldamak istemiyor. Her hafta yekdiğerini takiban verilen menfaatler ceyb-i istifâdelerini ziyâdece kabartmakta olmalıdır ki henüz arkası alınmadı.” Nr. 1388, 29 Mart 1901.

kumpanyanın oyuncularını, isimleri zikredilerek övülmektedir.⁴⁹⁰ Ramazan ayı eğlencelerinden bahsedilen bir mektupta, tiyatronun en popüler eğlencelerden bir tanesi olduğu görülmektedir. Tahtakale Caddesi'ni tasvir eden muhabir, burada “son sistemde inşâ edilen” ve “Beyoğlu'nda emsâli bulunmaz” bir tiyatro bulunduğunu bildirmekte,⁴⁹¹ bir başka mektupta ise yine aynı caddede bulunan “Eden Tiyatrosu'ndan bahsederek, burada tiyatro sahneleneceği gecelere mahsus olarak, belediye tarafından komiserler gönderildiği ifade edilmektedir.⁴⁹²

Tiyatro gösterimlerinin belli kurallar çerçevesinde gerçekleştirildiği görülen mektuplarda, konuya dâir bir başka haberde, “Polis Müdüriyeti ile Belediye Riyâseti'nin Dikkatine” başlığı ile, İstanbul'da yapılan bir uygulamadan bahsedilmekte, Dersaadet'te, Vezneciler ve Şehzâdebaşı'nda bulunan tiyatroların ahşap olması sebebiyle buralarda “icrâ-yı lu'biyyat”ın devlet şurası tarafından yasaklandığı belirtilerek, Selanik'teki Grand Otel'de bulunan sahnenin “gâyet âdi” olduğu bildirilmektedir.⁴⁹³ Olumsuz haberleri yer aldığı bir mektupta ise, Tophane Kahvesi'nde “icrâ-yı sanat eden” birkaç kişinin “tiyatro sanat-ı nefisesi”ni rezil ettiği ifade edilerek, “defolup gittikleri” belirtilmektedir.⁴⁹⁴

Kastamonu, tiyatronun yaygın olduğu bir başka vilâyettir. Bölgeden gönderilen bir haberde, “mütemeddin memleketlerin tiyatrolara muhtaç oldukları hakikati”nden bahsedilmekte, bu sanatın imparatorluğun her köşesinde “kesb-i terakki” ettiği ifade edilmektedir. Devamında, bölgeye gelen bir kumpanyanın icra ettiği oyunlar hakkında yorumlara yer verilerek, “milli oyunlar dururken” eski piyeslerin oynanması eleştirilmektedir.⁴⁹⁵ Bir başka haberde ise, Kastamonu'ya

⁴⁹⁰ Nr. 1376, 17 Mart 1901.

⁴⁹¹ Nr. 610, 2 Şubat 1899.

⁴⁹² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Tahtakale'de vâki Eden Tiyatrosu'nda oynamak üzere Dersaadet'ten vürûd eden Osmanlı Dram Kumpanyası'nın icrâ-yı lu'biyyat eylediği gecelerde dâire-i belediyeden iki komiser gönderiliyor. Bu himmet bi't-tabi oraca muhâfaza-i intizam ve istirahat-ı ahâliyi temin için ibzâl olunduğu halde me'murîn-i mersûle yalnız tiyatronun sobası yanında ahz-ı mevki ve temâşâ-yı lu'b ile vazifelerini güya ifâya çalışıyorlar.” Nr. 1351, 20 Şubat 1901.

⁴⁹³ Nr. 1272, 29 Teşrin-i Sâni 1900.

⁴⁹⁴ Nr. 1435, 15 Mayıs 1901.

⁴⁹⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Büyük, mütemeddin memleketlerin tiyatrolara muhtaç oldukları hakikati herkesin mâlûmudur. Tiyatroların efkâra, ahlâka olan tesirat-ı hârikası kâbil-i inkâr değildir. Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâne'nin her tarafında âsâr-ı temeddün ve marifetten ma'dud olan bu sanat kesb-i terakki etmekte olduğu nazar-ı şükran ile görülmektedir. Vilâyetimiz dahî bundan müstefid olmaya başlamıştı.” Nr. 547, 1 Teşrin-i Evvel 1898.

“tiyatro” geldiği aktarılarak, bu eğlenceler var iken “nasıl ruha sıkıntı gelir” ifadeleri kullanılmaktadır.⁴⁹⁶ Diğer bir mektupta, bir iki defa gelen tiyatroya artık ahalinin alıştığı belirtilmekte, eskiden tiyatroya gitmeyen halkın, şimdi gelecek olan kumpanyaları “dört gözle” beklediği ifade edilmektedir.⁴⁹⁷ Bu yabancı eğlencenin, tabii ki, Osmanlı toplumunda her yönüyle kabul görmesi mümkün değildir. Olumsuz yorumlarda, Yusuf Efendi idaresindeki “Davullu Kumpanya”nın “bir takım saçma sapan münasebetsiz” piyesler icra ettiği belirtilmekte,⁴⁹⁸ bir başka haberde ise tiyatro kavramı genel olarak eleştirilerek, kafayı tütsüleyerek tiyatro localarında boy gösteren “şık beyler”den bahsedilmektedir.⁴⁹⁹

Halep vilâyetinden yazan bir muhabir, “tiyatro denilen kafe-şantan” a gittiğini aktarırken,⁵⁰⁰ bir başka mektupta, “Halep’te en iyi oyun tâbir edilen Şükrü Efendi Kumpanyası”ndan bahsedilmektedir.⁵⁰¹ Bu vilâyette de tiyatrolarda uygulanan belli kuralların olduğu görülmekte, bir mektupta, tiyatro ve kafe-şantanlara gelenlerin yanlarında rakı getirerek burayı “meyhâneye” çevirmeleri ve belediyenin tiyatro yeri seçimi ile ilgili kanunlara gereken itinaı göstermemesi konularından ötürü serzenişte bulunmaktadır.⁵⁰² Edirne’den yazılan haberlerde, Şevki Efendi idaresindeki “Osmanlı Komedi Kumpanyası”nın “Hadîka-i Fevâid” tiyatrosundaki oyunlarından bahsedilmekte,⁵⁰³ yine bu tiyatroda piyesler sergileyen “Temâşâhâne-i Osmânî Kumpanyası”nın bir buçuk ay Edirne’de kaldığından bahsedilmektedir.⁵⁰⁴

⁴⁹⁶ Nr. 772, 16 Temmuz 1899.

⁴⁹⁷ Nr. 728, 3 Haziran 1899.

⁴⁹⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bir müddettir çay boyunda icrâ-yı lu’biyyat eden Yusuf Efendi idâresinde bulunan Davullu Kumpanya bu kere Ümid Otelî’ne nakletmiştir. Tiyatro denilen şey ahlâka hâdim olacağı herkesçe müsellemler bulunduğu halde bunların ahâlîye ez cümle etfâl-i vatana karşı bir takım saçma sapan münâsebetsiz piyesleri mevki’-i icrâyâ koyduğu şâyân-ı teessûf ahvaldendir. Şu halin men’i merci’i âidinin nazar-ı dikkatine atfolunur.” Nr. 571, 25 Kânun-ı Evvel 1898.

⁴⁹⁹ Nr. 583, 6 Kânun-ı Sâni 1899.

⁵⁰⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Halep’in şu garip, acil, asılsız, esassız tiyatrolarından bahsetmeyince gönlüm rahat etmiyor, vicdanım bî-huzur oluyor. Bu hafta zarfında tiyatro denilen kafeşantanlardan birine gitmiş, sözde loca denilen o ecel beşiklerine çıkıp oturmuştum.” Nr. 475, 20 Eylül 1898.

⁵⁰¹ Nr. 476, 21 Eylül 1898.

⁵⁰² Nr. 508, 23 Teşrin-i Evvel 1898.

⁵⁰³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Şevki Efendi idâresindeki (Osmanlı Komedi Kumpanyası) haftada üç gece (Hadîka-i Fevâid) Tiyatrosu’nda güzel oyunlar veriyor. Hele (Cinayet Çiçeği) nam hissi dram sahihan güzel bir sûrette icrâ edilerek alkışlara mazhar oldu.” Nr. 1369, 10 Mart 1901.

⁵⁰⁴ Nr. 577, 27 Kânun-ı Evvel 1898.

Ramazan’da icra edilen tiyatrolarla ilgili yorumlarını aktaran bir muhabir ise, tiyatronun gençler üzerinde “sû-i tesir”e sebep olduğunu ifade etmektedir.⁵⁰⁵

Erzincan, gezgin tiyatro kumpanyalarının uğradığı mekanlardan bir diğeridir. Bölgeden yazan bir muhabir, “Anadolu’nun bilmem hangi noktasından” bir tiyatro heyeti geldiğini aktarırken, “tiyatrolar mekteb-i edeptir” ifadelerini kullanmaktadır.⁵⁰⁶ Samsun’dan gelen bir haberde de benzer bir kumpanyadan bahsedilmekte, Küçük İsmail Efendi idaresindeki bu kumpanyanın “geçen seneki rağbet-i umûmiye”yi görmemesi üzerine on beş oyundan sonra Trabzon’a hareket edeceği aktarılmaktadır.⁵⁰⁷

Balıkesir’den yazılan bir mektup ise, tiyatro hakkında ağır eleştirileri barındırmakta, tiyatro sergileyen oyuncular, “âdâp ve ahlâk-ı milliyeden uzak bir takım eşhas-ı rezâlet” olarak nitelendirilmektedir⁵⁰⁸. Bolu başlıklı bir haberde, Bolu’nun “Tebessümhâne, Gülünçhâne” adındaki komedi takımlarıyla şenlendiği bildirilirken, güzel bir tiyatro yapıldığı takdirde, halkın “rağbetlerini diriğ” etmeyeceği ifade edilmektedir.⁵⁰⁹ Trabzon’da ise, Kostaki Efendi’nin inşa ettirdiği “tiyatrohâne”de oynayan bir kumpanyadan bahsedilmekte, etraftaki sarhoşlar yüzünden Trabzon’da tiyatro oynatmanın güç olduğu aktarılmaktadır.⁵¹⁰ Gelibolu’dan yazılan bir mektupta da, “muntazam bir Osmanlı Tiyatrosu”nun Ramazan’ın ilk gecesinden beri “icrâ-yı lu’biyyat” ettiği belirtilmektedir.⁵¹¹ Edirne’de, hayır amaçlı faaliyetler için tiyatrolar düzenlendiği görülen mektuplarda, bir gurebâ hastanesi yapımına katkıda bulunmak için, Mutasarrıf Paşa tarafından, Minak Efendi Kumpanyası’nın “Öz Evlat Aslına Çeker” isimli oyunu sahneleyeceği

⁵⁰⁵ Nr. 604, 27 Kânun-ı Sâni 1899.

⁵⁰⁶ Nr. 810, 24 Ağustos 1899.

⁵⁰⁷ Nr. 1231, 19 Teşrin-i Evvel 1900.

⁵⁰⁸ Nr. 1509, 28 Temmuz 1901.

⁵⁰⁹ Nr. 799, 13 Ağustos 1899.

⁵¹⁰ Nr. 1335, 4 Şubat 1901.

⁵¹¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Şehrimizde oldukça muntazam bir Osmanlı Tiyatro Kumpanyası gelip cemaat-i İslamiyye meclisi tarafından tiyatro mahali ittihaz olunan eski tezgâhlarda Ramazan-ı şerifin ilk gecesinden beri icrâ-yı lu’biyyat ediyorlar gece saat üçten sonra birçok halk sekizlere kadar hoşça bir vakit geçirmektedirler. Oyunculardan bazılarının oyun esnâsında hiçbir tiyatrocuya asla yakışmayan gülmek ve lakırdı söylemek gibi münâsebetsiz haller doğrusu pek can sıkıyor.” Nr. 600, 23 Kânun-ı Sâni 1899.

bir tiyatroy tertip eylediği ve bunu duyan halkın, gösteri biletlerini yüksek fiyatlarla satın aldığı bildirilmektedir.⁵¹²

⁵¹² Nr. 1449, 29 Mayıs 1901.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İKTİSADÎ HAYAT

Osmanlı ekonomisi, büyük ölçüde tarım faaliyetlerine bağlı olmakla birlikte, ziraî ve ticarî hayat, bu faaliyetler çerçevesinde şekillenmekteydi. Her ne kadar, imparatorluk, 19. y.y.la beraber Avrupa'daki iktisadî gelişmelerden olumlu olarak etkilenmiş ve yüzyılın başından itibaren dünya pazarına açılmış olsa da,¹ yüzyılın sonuna dek, tarıma bağlı bir toplum olma özelliğini sürdürmüştür.²

Taşra mektuplarında ticarî ve ziraî hayatı, ormancılık, madencilik ve vakıf işlerini ilgilendiren bilgi ve haberlerin, mektuplarda en çok yer tutan konulardan bir tanesi olduğu görülmektedir. Konuya birçok yönüyle ışık tutan söz konusu mektuplar, II. Abdülhamit dönemi Osmanlısı'nın iktisadî hayatına dâir oldukça somut ve canlı veriler sunmaktadır. Bu bilgi ve haberlerin yer aldığı 264 mektup, Adana, Ankara, Aydın, Cezâyir-i Bahr-ı Sefid, Edirne, Erzurum, Halep, Hüdâvendigâr, İzmit Sancağı, Kastamonu, Konya, Kosova, Manastır, Musul, Rumeli-i Şarkî, Selanik, Sivas, Suriye, Trabzon, Van, Yanya ve Yemen olmak üzere 21 ayrı vilâyet ve 1 sancaktan gönderilmiştir.

3.1. Ticaret

3.1.1. Ürün Fiyatlarına Dâir Haberler

Ekmek fiyatları hakkındaki haberlerde, vilâyetlerin birçoğundaki fiyatlarla ilgili bilgi verilmekte ve konu hakkında, imparatorluk genelindeki fiyat politikasına dâir çeşitliliği gözler önüne sermektedir. Konya-Ilgın³ ve Adana'dan⁴ gönderilen mektuplarda ekmeğin kıyyesinin altmış para olduğu belirtilirken, Gümüşhane'den

¹ Alkan, **Ölçülebilir Verilerle Osmanlı Modernleşmesi**, s. 466.

² Donald Quataert, Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Gelişme, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. VI, İletişim Yay., 1985, s. 1556.

³ Bu durum mektuplarda şöyle ifade edilmektedir: “Burada ekmeğin kıyyesi el-yevm altmış paraya kadar bir fiyatı tutabiliyor. Hele ekmeği Taris Süleyman Usta'nın fırınından çıkarılan ekmekler tutturulabildiği bir fiyatla sürülmektedir.” Nr. 482, 27 Eylül 1898.

⁴ Nr. 618, 13 Şubat 1899.

gelen bir haberde, yine altmış paraya halkın “hamur yuttuğu” aktarılmaktadır.⁵ Yemen’den 1900 yılında yazılan bir haberde, bu fiyat yetmiş beş para olarak bildirilmekle birlikte, mahsûlatın iyi olmasından ötürü mevcut senede fiyatların kırk kuruşa ineceği ifade edilmektedir.⁶ Buna karşılık aynı bölgeden gönderilen 1898 tarihli mektupta bu rakam, doksan kuruştur.⁷

Buğday fiyatlarına dâir bilgilerde, Yemen,⁸ Konya,⁹ Hirebolu,¹⁰ Halep¹¹ ve Selanik’teki¹² mevcut fiyatlar hakkında haberlere yer verilmiştir. Bu fiyatların, her bölgede birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Et fiyatları ile ilgili haberlerde, İzmit’te etin kıyyesi dört kuruşken, belediyenin inşa ettirdiği dükkanda üç kuruşa satıldığı aktarılmakta,¹³ Trabzon’da ise fiyatların üç buçuk kuruştan aşağı inmemesinden şikayet edilmektedir.¹⁴ Mersin’de üzüm¹⁵ ve Marmaris’te darı fiyatları, mektuplarda söz konusu edilen diğer bilgilerdendir.¹⁶

3.1.2. Pazar ve Panayırlar

Pazarlar, ticârî hayatın en aktif olduğu yerlerden bir tanesidir ve mektuplarda yer alan bilgilerde, pazarlar kadar panayırların da dönemin Osmanlısı’nda oldukça yaygın olduğu, buralarda ticaret ve eğlence için yapılan faaliyetlerin yan yana yürütüldüğü görülmektedir. Kastamonu-Çerkeş’teki Çayır¹⁷ ve Çankırı Panayırları,¹⁸

⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Burada kıyyesi altmış paraya satılan ekmeklere belediyeden dikkat ve itâna edilmediği cihetle ahâli ekmek yerine altmış paraya hamur yutmaktadır. Bundan ma-âda ekmekçiler dirhem yerine keyfe-mâ-yeşâ taş istimâl etmektedirler. Me’murîn-i belediye ekmekçilere damgalı dirhem vermeyi hatrına getirmiyor.” Nr. 1144, 24 Temmuz 1900.

⁶ Nr. 1223, 11 Teşrin-i Evvel 1900.

⁷ Nr. 552, 6 Kânun-ı Evvel 1898.

⁸ Nr. 1334, 2 Şubat 1901.

⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Evvelce buğdayın be-her Konya kilesi yüz elli yüz altmış kuruşa kadar terakki etmiş ise de şimdi yüz yirmi kuruşa kadar tenezzül etmiştir.” Nr. 633, 28 Şubat 1899.

¹⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Zahâir fiyatınca terakki hiss olunuyor buğdayın be-her İstanbul kıyyesi sim mecidiye 25 hesabıyla 30-32 şa’irin 12-15 kuruştur” Nr. 873, 28 Temmuz 1899.

¹¹ Nr. 603, 26 Kânun-ı Sâni 1899.

¹² Nr. 1471, 20 Haziran 1901.

¹³ Nr. 885, 7 Teşrin-i Sâni 1899.

¹⁴ Nr. 900, 22 Teşrin-i Sâni 1899.

¹⁵ Nr. 1488, 7 Temmuz 1901.

¹⁶ Nr. 696, 2 Mayıs 1899.

¹⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Sâye-i saadet-sermâye-i cenâb-ı hilâfet-penâhîde an be-an mazhar olduğumuz lutf-i ale'l-âle bir lâhika olmak üzere Çerkeş kazasında dahî Çayır Panayırı

Bolu’da Kaplıca Panayırı,¹⁹ Karlovo’da Hayvan Panayırlarından bahsedilen mektuplarda,²⁰ ürün fiyatları, alınan güvenlik önlemleri, yapılan alışverişlerin azlığı ya da çokluğu gibi bilgilere yer verilmiştir. Trabzon,²¹ Edirne-Keşan²² ve Hayrabolu, her sene düzenlenen panayırlardan bahsedilen diğer bölgelerdir.²³

Pazarlar, günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası olmakla birlikte, mektuplarda da sıkça söz konusu edilmektedir. Giresun’dan gelen bir mektupta, bölgenin Trabzon vilâyetindeki “birinci derecede pazar mahali” olduğu belirtilmekte,²⁴ Kastamonu-Daday²⁵ ve Yanya-Libohova’daki haftalık kurulan pazarlardan bahsedilmektedir.²⁶ Üsküp’te “dâd ü sited”in Salı günleri yapılması, konu hakkındaki bir başka bilgidir.²⁷

3.1.3. Sigortacılık

Sigortacılık, Osmanlı İmparatorluğu’na Avrupa’dan gelen yeniliklerden bir tanesidir. Konuyla ilgili haberlerde göze çarpan durum, bu konuda da yabancı kumpanyaların piyasadaki ağırlıklarıdır. Samsun’dan gelen bir haberde, iki gemide bulunan yüklerin sigortalarını “Kontinental” isimli bir kumpanyanın yaptığı belirtilmekte,²⁸ Selanik’ten gönderilen mektuplarda bölgede birçok “ecnebî harik

nâmıyla bir panayır bu sene eylülün yirmi dördünden itibaren küşâdı gazetelerde mütâlaa-güzâr-ı âcizânemiz olmuştur.” Nr. 898, 20 Teşrin-i Sâni 1899.

¹⁸ Nr. 832, 15 Eylül 1899.

¹⁹ Nr. 1233, 21 Teşrin-i Evvel 1900.

²⁰ Nr. 824, 7 Eylül 1899.

²¹ Nr. 1392, 2 Nisan 1901.

²² Nr. 821, 4 Eylül 1899.

²³ Nr. 1397, 7 Nisan 1901.

²⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Gelelim mevkîin ehemmiyeti cihetine Trabzon Vilâyeti dâhilinde birinci derecede pazar mahalidir. Yevm-i mezkûrda Tirebolu kazası esnafıyla sâir mahal esnafları sahil boyunda sergi küşâd ederek külliyyetli ahz ü i’tâ ederler. Zira o günde buraya tecemmü eden ahâli dört beş bini mütecâviz olduğu gibi külliyyetli mahsûlât dahî mübâyaa edilmektedir.” Nr. 791, 5 Ağustos 1899.

²⁵ Nr. 760, 5 Temmuz 1899.

²⁶ Nr. 912, 4 Kânun-ı Evvel 1899.

²⁷ Nr. 1539, 27 Ağustos 1901.

²⁸ Nr. 1369, 10 Mart 1901.

sigorta kumpanyası” olduğu ifade edilirken,²⁹ Edirne’deki bazı malların iki bin “İngiliz lirası”na sigorta edildikleri bildirilmektedir.³⁰

Selanik’ten gelen mektuplarda, konuyla ilgili ilginç bir değerlendirmeye yer verilmiştir. Çok sık aralıklarla tüccar dükkanlarında yangınlar çıktığını aktaran muhabirler, bunların sigortadan para alabilmek için kasıtlı olarak çıkarılan yangınlar olduğunu ifade etmektedir.³¹ Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd vilâyetindeki Sakız’dan gönderilen mektuplarda da benzer nitelikli yangınlara yer verilmiştir.³²

3.1.4. Vergiler ve Çeşitleri

Vergilere dâir haberlerde, birçok vergi çeşidine yer verilmiştir. İzmir’de “emlâk vergisi”nin senelik on bin lira raddesinde olduğu belirtilmekte,³³ Toyran ahalisinden, bölgedeki gölden dolayı yıllık “balık vergisi” alındığı aktarılmaktadır.³⁴ Ilgın’a gelen kaymakamın halk genelinden tahsil ettiği vergilere yer verilen mektuplarda,³⁵ Edirne’de, “belediye vergisi”ni tahsilâtta yaşanan sıkıntılardan bahsedilmektedir.³⁶ İzmit’te su yollarının tamiri³⁷ ve Gelibolu’da kasabaya su aktarımı için alınan vergilere dâir bilgi verilirken,³⁸ Akçaabat’tan yazılan bir başka haberde, gayrimüslimlerin yıllık askerlik vergisi ile ilgili olaylar aktarılmaktadır.³⁹

²⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Şehrimizde birçok ecnebî harik sigorta kumpanyalarının acentaları mevcuttur. Bu acenteler sigorta edilen emlak ve ukardan bir komisyon alıyor. Velew bir hânenin, yahut dükkanda mevcut eşya-yı ticâriyyenin kıymet-i hakîkiyyesi yüz lira olsun. Acente komisyonunu fazlaca almak için sahibi kaç liraya sigorta edilmesini teklif ederse muvaffakat muhakkak!” Nr. 584, 7 Kânun-ı Sâni 1899.

³⁰ Nr. 1328, 27 Kânun-ı Sâni 1901.

³¹ Nr. 1435, 15 Mayıs 1901.

³² Nr. 1494, 13 Temmuz 1901.

³³ Nr. 829, 12 Eylül 1899.

³⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Gölümüz senevî yüzde yirmi üzerinden bin yüz elli liralık balık resmi verir. Balıklarımız da mevsimine göre taze veya tuzlu olarak Selanik’ten Üsküp’e kadar etrafa sevk olunur. Bu yüzden hem hazine-i devlet müstefîd olur hem de yüzlerle hâne halkı geçinir.” Nr. 771, 15 Temmuz 1899.

³⁵ Nr. 488, 3 Teşrin-i Evvel 1898.

³⁶ Nr. 697, 3 Mayıs 1899.

³⁷ Nr. 1389, 30 Mart 1901.

³⁸ Nr. 1491, 10 Temmuz 1901.

³⁹ Nr. 1489, 8 Temmuz 1901.

Dönemin Osmanlısı'nda, gümrükler haricinde, imparatorluk içinde bir yerden başka bir yere taşınan mallardan da vergi alınmaktaydı.⁴⁰ Sakız'dan gönderilen çeşitli mektuplarda, konuyla ilgili haberlere yer verilmiş, ticârî mallardan alınan “nispetsiz”⁴¹ vergilerden ötürü, ticârî hayatın büyük ölçüde sekteye uğradığı aktarılmıştır. Öyle ki, Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd vilâyetinin ticaret merkezinin yavaş yavaş Susam Adası'na kayacağı belirtilmektedir.⁴²

A'şar vergisi ve a'şar ihaleleri, hakkında en çok habere yer verilen vergi çeşididir. Şam'dan gelen bir haberde, bu verginin senede bir defa mültezimlerden ihale edildiği aktarılmakta,⁴³ Bozkır,⁴⁴ Edirne,⁴⁵ Ilgın⁴⁶ ve Bolu'dan⁴⁷ gelen mektuplarda, a'şar müzayede zamanlarının başladığı bildirilmektedir. San'a,⁴⁸ Van,⁴⁹ Sandıklı,⁵⁰ Samsun'dan⁵¹ gönderilen mektuplarda konuyla ilgili rakamsal bilgiler verilerek, Kırkkilise⁵² ve Uşak'tan gelen haberlerde de mevcut senede a'şarın “bereketli” olduğu ifade edilmektedir.⁵³

⁴⁰ Stanford Shaw, “Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. IV, İletişim Yay., 1985, s. 944.

⁴¹ Nr. 728, 3 Haziran 1899.

⁴² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Sakız'ın ahvâl-i ticâriyyesi şu günlerde durgun bir haldedir. Hatta Cezâyir-i Bahr-i Sefîd'in merkez-i ticâreti yavaş yavaş Susam Adası'na intikâl edecektir. Çünkü Sakız Liman ve Rıhtım Şirketi emvâl-i ticâriyyeden hem girerken ve hem de çıkarken fâiş resim alıyor. Binaenaleyh şu hal ticâret-i mahalliyyeyi külli sektedâr ediyor.” Nr. 1272, 29 Teşrin-i Sâni 1900.

⁴³ Nr. 815, 29 Ağustos 1899.

⁴⁴ Nr. 795, 9 Ağustos 1899.

⁴⁵ Nr. 750, 25 Haziran 1899.

⁴⁶ Nr. 1498, 17 Temmuz 1901.

⁴⁷ Nr. 799, 13 Ağustos 1899.

⁴⁸ Nr. 1334, 2 Şubat 1901.

⁴⁹ Nr. 502, 17 Teşrin-i Evvel 1898.

⁵⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bu sene nefis-i kaza ve kura mülhakâsı a'şarı sene-i sâbık bedelinden 279500 ve Geyikler nahiyesi 225300 ve Şıhlı nahiyesi 145200 ve Dazkırı nahiyesi 127200 küsur kuruş fazlasıyla ki şu hesapça ma-nevâhi kaza a'şarı bedel-i sâbıkından tam 777000 küsur kuruş fazlasıyla ihâle olunmuş.” Nr. 827, 10 Eylül 1899.

⁵¹ Nr. 1245, 3 Teşrin-i Sâni 1900.

⁵² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bu sene livamızın a'şarı sene-i sâbık misillü emânette kalmayıp mültezimlere ihâle olundu. Mahsûl de pek bereketli olduğundan bu yüzden hazine-i celîlenin müstefid olacağı bi-iştibahtır.” Nr. 1145, 25 Temmuz 1900.

⁵³ Nr. 1515, 3 Ağustos 1901.

Vergi kaçakçılığından da bahsedilen mektuplarda, Gümölcine’den gelen bir haberde, Osmanlı Ağası Molla Mustafa’nın emlak ve arazi vergisini yıllarca vermediği bildirilmektedir.⁵⁴

3.1.5. Endüstri ve Sanayi

İmparatorluğun her anlamda “terakki”si, yani ilerlemesi için her yönüyle imparatorluğa ithal edilmesine gayret edilen Avrupaî yenilikler arasında, endüstri ve sanayi alanlarını ilgilendiren gelişmeler, uygulamada yetersiz kalınsa da, imparatorluk tarafından dikkatle takip edilmekte idi. Bu duyarlılık, birçok muhabirin kalemine de yansımıştır. Konuyla ilgili haberler kadar, meselenin önemine değinilen yazılara da yer verilen mektuplarda, Eskişehir’den gönderilen bir haberde, muhabir konuyla ilgili düşüncelerini aktararak, “Terakkiyât-ı sanâyi refâhı bâistir. Bizim için bu cihet akdem-i mübâhistir.” sözleriyle fikirlerini özetlemektedir.⁵⁵ “Giresun’da Sanâyi” başlıklı bir haberde ise, bölge halkının sanayiye önem vermemesi eleştirilmekte, bu duruma karşılık, İslam medeniyetine atıfta bulunularak, “terakkiyât-ı sanâiyyemiz dahi bütün cihânın ve bilhassa Avrupalıların enzâr-ı hayretini kamaştırmıştı” sözleri ile, “ihtiyacımızı ifâya sâlih olan sanâiyi her nerede bulursak kabul edelim, öğrenelim” ifadelerine yer verilmektedir.⁵⁶

Fabrikalar, dönemin iktisadî yaşantısını hızlandıran en büyük yeniliklerden bir tanesidir. Gelişmekte olan Osmanlı İmparatorluğu’nun çeşitli bölgelerinde, farklı alanlara mahsus fabrikaların açılmış olduğu mektuplarda yer alan bilgiler arasındadır. Halep’te “bir iki gazoz ve bir de buz fabrikaları” olduğu belirtilmekte,⁵⁷ Edirne’de ise bir gazoz fabrikasının açıldığı ifade edilmektedir.⁵⁸ Antakya’da bir “dakik” fabrikasının açılışının yapıldığı aktarılırken,⁵⁹ Edirne’den yazan bir muhabir,

⁵⁴ Nr. 886, 8 Teşrin-i Sâni 1899.

⁵⁵ Nr. 602, 25 Kânun-ı Sâni 1899.

⁵⁶ Nr. 735, 10 Haziran 1899.

⁵⁷ Nr. 480, 25 Eylül 1898.

⁵⁸ Nr. 695, 1 Mayıs 1899.

⁵⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Geçen hafta Antakya’dan alınan bir mektub-ı mahsusta İtalya Konsolos Vekili Mösyö Potu... tarafından kasaba-i mezkûrda bir dakik fabrikası tesis edildiği ve resm-i küşâdının icrâsıyla Avrupa’nın iki numaralı dakikine rekabet edecek derecede nefis dakik ihzar edilmekte olduğu iş’ar olunuyor.” Nr. 608, 31 Kânun-ı Sâni 1899.

“buharlı un fabrikasını” gezip gördüğünü bildirmektedir.⁶⁰ Küplü’de “müteaddid”⁶¹ ve Adapazarı’nda on beş yirmi kadar ipek fabrikası olduğu, yine bu konu ekseninde aktarılan haberler arasındadır.

Ticârî ve ziraî hayatı kolaylaştıran makinelerin Osmanlıların günlük yaşantısına girmeye başladığı görülen mektuplarda, Trabzon’dan yazılan bir haberde, Giresunlu bir tüccarın Avrupa’dan “findık kırmaya mahsus nev-icad” bir makine getirdiği aktarılmakta, söz konusu makine ve findık ticaretiyle ilgili uzun değerlendirmelere yer verilmektedir.⁶² Marmara ve Mürefte’den gönderilen mektuplarda, bölgede bir çeşit gazın mevcut olduğunun anlaşıldığı ve bunun “icrâsı” için “istim ile müteharrik” makinelerin bölgeye getirileceği aktarılmaktadır. “Mevcudiyeti büsbütün âşikâr”⁶³ olan bu gaz, dönem için hiçbir ticari değeri olmayan “doğalgaz”dır.⁶⁴ Yaklaşık iki ay sonra Marmara’da Hora başlıklı bir mektupta, bölgeye söz konusu makinelerin getirildiği ve birkaç gün içerisinde “ameliyata” başlanılacağı belirtilmektedir.⁶⁵

Havanın sıcaklığı için çözümlerin üretilmesi için çeşitli proje ve fikirlere de yer verilen mektuplarda, Kastamonu’dan gelen bir haberde, bir “mûcid-i havârık-nümâ”nın Avrupa’dan borular getirerek, bunlar vasıtasıyla “Kastamonu mıntıkasına akıp gelecek olan hararetin mükemmel surette ısıtılacağı”nı aktarmaktadır.⁶⁶

⁶⁰ Nr. 577, 27 Kânun-ı Evvel 1898.

⁶¹ Nr. 1148, 28 Temmuz 1900.

⁶² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bundan beş ay evvel Giresun’da tüccardan birinin findık kırmaya mahsus olmak üzere Avrupa’dan nev icad bir makine getirmiş olduğunu ve bu makine vasıtasıyla az zaman zarfında çok iş vücûda getirmek ve daha suver-i sâire ile beraber birçok istifâde etmek dâire-i imkanda bulunduğunu işitmiştim. Mâmafih bu gibi makineler ne kadar tekessür ederse bulunduğın da o nispette tezyid-i fiyat etmesi lâzım gelir.” Nr. 1377, 18 Mart 1901.

⁶³ Bu durum mektuplarda şöyle dile getirilmektedir: “Evvelce yazdığım vechile Mürefte’ye merbut Hora karyesinin sahilden yarım saat içeride taharri edilmekte bulunan gaz için bir iki gün mukaddem Marmara Kumpanyasının (Volga) nam vapur ile diğer bir makine daha vürûd etmiştir. Evvelki makine yüz metreye kadar delebildiği halde bu makinenin üç yüz metreye kadar ve daha geniş deldiği söylenmektedir.” Nr. 1174, 23 Ağustos 1900.

⁶⁴ Şenol Yanmaz, “Türkiye’nin Petrol Macerası II”, **Panorama Dergisi**, No: 2, Mart 2004, s. 3.

⁶⁵ Nr. 1220, 8 Teşrin-i Evvel 1900.

⁶⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Zaten buranın kışı meşhur. Lakin insanın elinden ne kurtulur. Bütün ulûm u maarifi vücûda gelmezden evvel tahsil etmiş bir mucid-i havârık-nüma güzel bir tasavvurda bulunuyormuş. Avrupa’nın o bitmez tükenmez mal çıkaran fabrikaların hararetini hesap etmiş. Bu hararet burasını teshine kâfi imiş. Bunun için buradan Avrupa’nın mahal-i muhtelifesine lastikten borular temdid edecekmiş nakil-i hararet olan borulardan Kastamonu mıntıkasına akıp gelecek olan hararet tabakât-i havâiyeyi mükemmel sûrette ısıtacakmış.” Nr. 547, 1 Teşrin-i Evvel 1899.

Selanik'ten yazılan bir haberde ise, bu sefer, havanın sıcaklığına çözüm aranmış, çeşitli hava boruları ile “şiddet-i harâretin” önünü alabilmenin mümkün olabileceği ifade edilmiştir.⁶⁷

Dönemin “enerji” ile ilgili en önemli yeniliği, şüphesiz, “elektrik”tir. Osmanlı İmparatorluğu’nda 1856 yılında kullanılmaya başlanan elektrik, ilk dönemlerde çoğunlukla aydınlatma amacı ile kullanılmıştır.⁶⁸ II. Abdülhamit döneminde, elektrik kullanımının yaygınlaştırılması ile ilgili sınırlı bir politika izlenmiş,⁶⁹ bu sebeple, imparatorluk bünyesinde elektrik üretimi 1910 yılında ancak gerçekleşmiştir. Selanik’ten gönderilen bir mektupta, 1897 Nisan-Mayıs aylarında Sultan’ın davetlisi olarak Türkiye’ye gelen⁷⁰ İngiltere parlamento üyesi Sir Ellis Ashmead Bartlett’in Selanik’in “elektrikle tenvir” edilmesi için bulunduğu girişiminden bahsedilmekte, eğer bu gerçekleşecek olursa, şehrin “birçok Avrupa bilâdına reşk-âver” olacağı ifade edilmektedir.⁷¹

3.1.6. Ticaret Odaları

Tanzimat öncesinde esnaflar “lonca, ahi” örgütlenmeleri gibi kurumların çatısı altında bir araya gelirken, 1876 yılında yapılan düzenlemelerle birlikte, İstanbul ve ülkenin diğer bölgelerindeki tüccarlar arasında “mu’teber kimseler”den oluşan ve Ticaret Nezâreti’nin onayı ile Ticaret Cemiyetleri kurulması ön görülmüştür. Ticaret odalarının kurulmasına giden sürecin ilk adımı olan bu cemiyetlerin akabinde,⁷² imparatorluğun çeşitli bölgelerinde ticaret odalarının tesis edilmeye başlandığı görülmektedir.

⁶⁷ Nr. 1151, 31 Temmuz 1900.

⁶⁸ Sertaç Kayserilioğlu, Mehmet Mazak, Kadir Kon, **Osmanlı’dan Günümüze Havagazının Tarihçesi**, C. I, İstanbul, İGDAŞ, 1999, s. 65.

⁶⁹ Reşat Ekrem Koçu, **İstanbul Tulumbacıları**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2005, s. 478.

⁷⁰ The National Archives, “Bartlett, Ellis Ashmead (1881-1931), MP War Correspondent”, **London University Institute of Commonwealth Studies**, (Çevrimiçi) <http://www.aim25.ac.uk/cats/16/4568.htm>, 18 Ağustos 2015.

⁷¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “İngiltere parlamentosu âzâsından Sir Eşmit Bartlett’in istihsâl teşebbüsünde bulunduğu imtiyaz dahî muvaffakiyyet-pezir olup da Selanik elektrikle tenvir edilecek olursa şehrimizin birçok Avrupa bilâdına reşk-âver olacağına şüphe edilemez.” Nr. 574, 28 Kânun-ı Evvel 1898.

⁷² Alkan, **Ölçülebilir Verilerle Osmanlı Modernleşmesi**, s. 489.

Taşra mektuplarında konuyla ilgili detaylı bilgiler olmamakla birlikte, bu yeni oluşumun ismine çeşitli vilâyetlerden gönderilen haberlerde rastlamak mümkündür. Suriye’den yazılan bir mektupta, taşra ve kazalarda “ziraat, ticâret, sanayi odaları” olduğu aktarılmakta,⁷³ Trabzon’dan gelen bir haberde “Ticâret Odası”ndan bahsedilirken,⁷⁴ Dedeâğaç’tan gönderilen bir mektupta, kayıkçı esnafı için Ticaret Odası tarafından belirlenen ücret tarifesi söz konusu edilmektedir.⁷⁵

3.1.7. İhracat ve İthalat

II. Abdülhamit döneminde toprak bütünlüğünü koruyan Osmanlı İmparatorluğu, stratejik açıdan önemli bir yere sahipti. Gelişen ulaşım imkanları ile birlikte ihracat ve ithalat, bu topraklarda da artarak, oldukça aktif bir sürece girmiştir. Taşra mektuplarında, imparatorluğun çeşitli bölgelerindeki ihracat ve ithalat faaliyetleri ile ilgili net bilgilere yer verildiği görülmektedir. Yemen’den gelen bir haberde, Avrupa ve Amerika’nın “en ba’id” iskelelerinden Hudeyde İskeleyi’ne mal getirildiği aktarılmakta,⁷⁶ Kerkük’ten yazılan bir mektupta ise bölgenin, Bağdat-İstanbul ticaret ve haberleşme ağının önemli bir noktasında olduğu belirtilmektedir.⁷⁷ Samsun’un Sivas ve Bağdat arasındaki hatta yakınlığından bahsedilen mektuplarda,⁷⁸ burasının ithalat ve ihracat açısından Trabzon’dan sonra ikinci mevkiide olduğu ifade edilmiştir. İnebolu’nun Kastamonu vilâyetinin başlıca ithalat ve ihracat merkezi olmasına dâir haber, konuyla ilgili bir diğer bilgidir.⁷⁹

⁷³ Nr. 1208, 26 Eylül 1900.

⁷⁴ Nr. 1247, 4 Teşrin-i Sâni 1900.

⁷⁵ Nr. 530, 14 Teşrin-i Sâni 1898.

⁷⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Yedi milyon yedi yüz küsur bin kuruş bedel-i senevîsi olan Hudeyde livası rûsûmat tefrikası miyânında mezkûr iskelenin yüz bin kuruş vâridat-ı senevîsi bulunması iskele için sarfına ihtiyaç görünen on beş bin lira masarifi tehvin eder zannederim. Avrupa ve Amerika’nın en ba’id iskelerinden tahmil olunan eşya-yı ticâriyye Hudeyde Mersası’na kadar kadar sağ ve salim olarak geldiği halde iskelesizlik yüzünden birçok sandıklar vesâirenin kırılıp ıslandığını görünce teessüf etmemek elden gelmiyor.” Nr. 630, 25 Şubat 1899.

⁷⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Musul mülhakâtına, Kerkük ve tevâbi’ine (tabi olanlar) ve mahal-i sâireye gidecek emvâl ve buralardan Bağdat’a sevk olunacak külliyyetli zahâir, hubûbat, yapağı ve Rumeli ve Anadolu’dan Bağdat cihetlerine gidecek ve gelecek olanlar, Dersaadet’ten Bağdat’a ve Bağdat’tan Dersaadet’e her hafta amed ü şedd eden postalar Kerkük tarikiyle gider gelirler. Binaenaleyh bu tarik münâsebat-ı ticâriyye, muhâberât-ı resmiye ve husûsat-ı sâirece gayet mühim, ve adeta (Hitta-i Irakiyye’nin hayat damarı) vazifesine sezâdır.” Nr. 646, 12 Mart 1898.

⁷⁸ Nr. 808, 22 Ağustos 1899.

⁷⁹ Nr. 1527, 15 Ağustos 1901.

İhrâcât faaliyetleri ile ilgili birçok haber ve bilgi bulunan mektuplarda, Aydın'da yapılan gül yağı ihracatı sayesinde Avrupa'dan kazanılan paranın senelik 1.200.000 meci diye olduğu belirtilmekte,⁸⁰ İzmir'den gelen bir haberde, tren vasıtasıyla İzmir, Konya gibi merkezlerden toplanan arpa, buğday, üzüm, palamut, afyon vesâir ürünlerin deniz taşımacılığı vasıtası ile Avrupa'ya "sevk olunduğu" aktarılmaktadır.⁸¹ Samsun'dan, Cebel-i Tarık ve İskenderiye'ye birkaç İngiliz vapuru ile buğday, mısır vesâir mahsulat gönderildiği belirtilmekte,⁸² Giresun'dan fındığın "kâmilan iç olarak" Avrupa'ya ihraç edildiği ifade edilmektedir.⁸³ Trabzon'dan gönderilen bir haberde, fındık ihracatında Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya piyasasındaki konumuna yer verilmiştir. Trabzon Fındıkları başlığı ile yayınlanan yazıda, on seneden beri "kabuksuz ve iç halinde" buradan Avrupa'ya fındık ihraç edildiği aktarılmakta, Trabzon vilâyetinde yetiştirilen fındıkların, fındık piyasasında birinci sırada olduğu belirtilerek, İspanya'da yetiştirilenlerin ise "ikinci mevkiyi işgâl" ettiği ifade edilmektedir.⁸⁴

Yemen'den inci ve sedef,⁸⁵ Ilgın'dan senelik 300 vagon buğday ve arpa,⁸⁶ Kerkük'ten pirinç, tütün, mazi,⁸⁷ Konya'dan tiftik yün, halı,⁸⁸ Karlovo'dan gül yağı⁸⁹

⁸⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "On on beş seneden beri tezâyüdünden katû'n-nazar be-her sene şu kasaba ve karyelerde hâsıl olan gül yağının miktar-ı yekûnu nerelere bâliğ olsa beğenirsiniz hesâb-ı vasatı üzere (1200000) miskal olduğunu söyler isem inanılır mı ihtimal ki kati olamayan da bulunabilir fakat mâliye hazine-i evraktan mahfuz olması lâzım gelen sinîn-i mezkûr iş'ar-ı defterlerine müracaat edilirse malumât-ı matlûbeyeye zafer-yâb olunabilir. Mâmafih yağla beraber istihsal olunup İstanbul İzmir ve Mısır'a sevk ve sarf olunan külliyyetli gül suları bu hesabın haricindedir. Be-her miskal gül yağının derecât-ı muhtelifesine göre mahalleri piyasasında fiyatı on beşten yirmi beşe kadar olup bunun hadd ü sayısı yani yirmi kuruş itibarıyla hesap edilirse Avrupa'dan bu iki kazaya senevî (1.200.000) meci diye giriyor ve bunun da (100.000) kûsûru Hazine-i Celîle'ye âit bulunuyor demek olur." Nr. 746, 21 Haziran 1899.

⁸¹ Nr. 828, 11 Eylül 1899.

⁸² Nr. 1354, 23 Şubat 1901.

⁸³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Marsilya'da ikâmet ettiği sırada fındık mahsulünün iyice tahvili usûl-i musibesini evvela orada bizzat mevki-i tecrübeye vaz'la neticesinde menfaat-i külliye istihsâlini derk etmiş ve keyfiyeti Giresun'da bulunan biraderi Kaptan Yorgi Efendi'ye bildirerek on beş sene evvel bu sûretle ihrâcâta başlanılıp el-yevm Giresun kazasında fındık mahsulü kâmilan iç olarak sevk ve ihraç olunmaktadır ve bundan hâsıl olan menfaat de Giresun'a münhasır kalmaktadır." Nr. 617, 12 Şubat 1899.

⁸⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Fındık, bugün Memâlik-i Şâhâne'den bazıları ahâlisinin maişetini, hayatını, istikbâlini temin eden bir vâsıta-i yegânedir. Herkesin taht-ı tasdik ve itirafındadır ki fındık mahsulünün en iyi cinsi, tabiat-i tûrâbiye mukteziyâtından olarak Trabzon sahilinde neşv ü nümâ bulmaktadır. Trabzon vilâyeti mülhakatında çıkan fındıklardan sonra İspanya'da çıkan fındıklar ikinci mevkiyi işgâl ediyor." Nr. 1377, 18 Mart 1901.

⁸⁵ Nr. 1539, 27 Ağustos 1901.

⁸⁶ Nr. 1444, 24 Mayıs 1901.

⁸⁷ Nr. 569, 23 Kânun-ı Evvel 1898.

ve Aydın-Mekri'den palamut ve susam yağları,⁹⁰ imparatorluk genelinde Avrupa ve diğer yerlere ihracı gerçekleştirilen ürünlerin diğer bir kısmıdır. Edirne-Dedeoğlu'nun da ihracat noktasında önem arz eden bir konumda olduğu görülen mektuplarda, Avrupa ve Anadolu'yu birbirine bağlayan yollar üzerinde olması sebebi ile, senelik iki milyon kile kadar buğday, bir milyon kıyve miktarı palamut ve bir milyona yakın zeytin gibi yüklü miktarda ihracat faaliyetlerinin vukû bulunduğu bildirilmektedir.⁹¹ Bunların yanında, Rodos'tan gelen bir mektupta, geçmiş yıllarda, her sene "iki üç bin lira kıymetinde" mandarinanın ihraç edildiği ifade edilmekte, ayrıca bölgede zeytin ağaçlarının bolluğundan dolayı, Susam, İzmir, Selanik, Kavala, Hamburg, Marsilya'ya zeytinyağı gönderildiği aktarılmaktadır.⁹²

Avrupa'ya olduğu kadar, imparatorluk içerisinde vilâyetler arasındaki ihracatlardan da bahsedilen mektuplarda, Selanik-Köprülü'den, Kosova ve Manastır vilâyetlerine meyve ve sebze gönderildiği aktarılmakta,⁹³ Edirne'den Selanik'e her sene "yüzlerce vagon mal" nakledildiği belirtilmektedir.⁹⁴

İthâlât faaliyetlerine dâir bilgilerin, ihracat hakkındaki verilerden daha az olduğu görülmektedir. Rize'ye Rus Vapuru'nun getirdiği⁹⁵ ve Selanik'e Avrupa'dan getirilen eşyalardan bahsedilmekte,⁹⁶ Kavala'dan gelen haberlerde, bölgeye getirilen mallarla ilgili kontrollerden bahsedilmektedir.⁹⁷ Trabzon'dan gönderilen bir mektupta ise, "memâlik-i sâireden Memâlik-i Şâhâne'ye" çeşitli yağlar, meşrubatlar,

⁸⁸ Nr. 657, 24 Mart 1899.

⁸⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Gül mahsulü - Karlova kazası gül mahsulüne Kazanlık kazası şu son senelerde haylice geçmiştir. Kazamızın başlıca servet ve idâresini temin eden gül ziraati olup bundan üç sene evvelisine gelinceye kadar mahsulâtın bereketi ve yağın Avrupa ve Amerikaca revaç bulması zürra'ı bir derece daha teşvik ve tergibe medâr olduğundan evvelkinden bir kat ziyâde gül bahçesi yetiştirmelerini mücbir olmuştur." Nr. 699, 5 Mayıs 1899.

⁹⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Buranın başlıca ihrâcâtı palamut ve susam ile yağdadır. Yunan kumpanyası her hafta muntazaman, Hamîdiye Şirketi'nin Dikili Vapuru da on beş günde bir postalarını icrâ ederler." Nr. 607, 30 Kânun-ı Sâni 1899.

⁹¹ Nr. 1433, 13 Mayıs 1901.

⁹² Nr. 602, 25 Kânun-ı Sâni 1899.

⁹³ Nr. 1143, 23 Temmuz 1900.

⁹⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Usturumca kazası emvâli şark şimendiferlerinin Hadve İstasyonu'na indirilmekte ve o vâsita ile Selanik'e senede yüzlerce vagon mal naklolunmaktadır. Bundan şark şimendiferleri binlerce lira alıyor." Nr. 494, 9 Teşrin-i Evvel 1898.

⁹⁵ Nr. 1467, 16 Haziran 1901.

⁹⁶ Nr. 1169, 18 Ağustos 1900.

⁹⁷ Nr. 1292, 22 Kânun-ı Evvel 1900.

sabun gibi maddelerin ithal edildiği aktarılmaktadır.⁹⁸ Bunların yanında, Selanik'ten gönderilen bir haberde Avrupa'dan yapılan ithalatın çokluğu eleştirilmektedir. Selanik'e senelik 3500 ton civarı nişasta ithal edildiğini ifade eden muhabir, bölgede inşa edilecek bir fabrikanın ticârî anlamda dışa bağımlılığı azaltıcı etkisinden bahsetmekte ve okuyuculara, "Her sene etekler dolusu altınları Avrupa kasalarına doldurmakta bizce ne fayda mutasavverdir?" sorusu yöneltmektedir.⁹⁹

3.1.8. Gümrükler

Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya pazarına açılması 19. y.y.'ın başlarını kapsamaktadır. Buna istinaden, "gümrük" kavramı imparatorluğun özellikle Avrupa'ya sınır olan bölgelerinde yaygınlaşmış ve ihracat ve ithalatı gerçekleştirilen ürünlerin kontrolleri gümrükler aracılığı ile sağlanmıştı. Taşra mektupları, ticaretin bu canlı zaman diliminin izlerini birçok haberde barındırmaktadır. Selanik'ten gönderilen mektuplarda gümrüklere dâir çeşitli haberler göze çarpmakta, imparatorluktan Avrupa'ya gidecek malların buradan aktarıldığı belirtilerek¹⁰⁰ bu mallarla ilgili haberlere yer verilmektedir. Gümrüklerden geçişine izin verilmeyen "muzırru's-sihha" ürünlerden bahsedilmekte,¹⁰¹ bu "mugâyir-i fen sûrette imâl edilmiş" ürünler, isimleriyle sıralanmaktadır.¹⁰² Konuyla ilgili tartışmaların da sıkça yer bulduğu mektuplarda, bir haberde, Marsilya'dan acı un ithaline izin verildiği aktarılırken,¹⁰³ iki ay sonra gönderilen bir başka haberde, konu için gereken önlemin

⁹⁸ Nr. 1287, 17 Kânun-ı Evvel 1900.

⁹⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Küçük bir hesâb-ı mütevassıt ile anlaşılabilir ki Selanik ile havâlisinde bir sene zarfında üç bin liraya karib nişasta sarf olunmaktadır. Farzâ küçük bir fabrika açılmış olsa ihtiyacât-ı dâhiliyeyi temin ve tehvine muvaffak olamaz mı? Fabrika memâlik-i sâire-i Osmâniyede acenteler teşkiliyle dâire-i istifâdeyi niçin tevsî' edemesin! Hamdolsun ashâb-ı servetimiz eksik değildir. Yalnız mesaisinin semere-dar olacağını temin ve her cihette teşci' iktizâ eder. Her sene etekler dolusu altınları Avrupa kasalarına doldurmakta bizce ne fayda mutasavverdir? Hükûmet-i Seniyyemiz fabrika küşâd edeceklerine teshilât-ı adîde irâesini her an vaad ve tekrar eyliyor. O halde fırsattan istifâde edilmek lâzımdır. Vâkıa ibtidâ-yı emirde muvaffakiyyet muhal görünüyorsa da iş öyle değildir. Avrupa fabrikaları bu halde gökten inmiş değiller ya! Bir müddet sendeleye sendeleye, bir müddet lerzelerle ilerlemiş, düşmüş, yine kalkmış hülâsa mevkiini temin eylemiş!" Nr. 1218, 5 Teşrin-i Evvel 1900.

¹⁰⁰ Bu durum mektuplarda şöyle dile getirilmektedir: "Avrupa'ya gönderilmek üzere Memâlik-i Şâhâne iskelelerinden aktarma sûretiyle Selanik'e gönderilip burada sarfolunan zahâir ve eşya-yı sâirenin ketm ü ihtilâs edilen gümrük rûsûmu zahîre tüccarının muâvenetleriyle bu hafta zarfında tamâmen telâfi edilebilmesi ümid olunur." Nr. 875, 28 Teşrin-i Evvel 1899.

¹⁰¹ Nr. 1469, 18 Haziran 1901.

¹⁰² Nr. 1420, 30 Nisan 1901.

¹⁰³ Nr. 1444, 24 Mayıs 1901.

alındığı ifade edilmektedir.¹⁰⁴ Gümrüklerde yapılan çeşitli yolsuzluk¹⁰⁵ ve hırsızlık vakaları, Selanik'ten konuya dâir gönderilen haberlerin bir diğer kısmıdır.¹⁰⁶

İmparatorluğun diğer vilâyetlerini ilgilendiren haberlerde, Samsun Gümrüğü hamallarının ücretlerinden bahsedilmekte,¹⁰⁷ Trabzon Gümrüğü'ndeki usûlsüzlüklere yer verilmektedir.¹⁰⁸ Manastır vilâyeti dâhilindeki Alasonya'dan gelen bir mektupta ise, Yunanistan'dan gelecek olan mallar için icraya konulan tarife söz konusu edilmektedir.¹⁰⁹

3.1.9. Para Birimleri ve Ölçü Sistemleri

Mektuplarda yer alan ve dikkat çeken diğer bir konu, tartı birimlerindeki düzensizliktir. Böyle bir konuda bile dengesizlik yaşanması, Osmanlı ekonomisinin ne kadar sallantıda olduğunu gösteren açık örneklerdendir. Bu duruma dâir çeşitli vilâyetlerden gönderilen haberlerde, Selanik'te terazinin ayarsız olmasından ötürü yapılan yolsuzluklardan bahsedilmekte,¹¹⁰ Adana'da taş ve demir parçaları ile eşya tartıldığı aktarılmaktadır. Halep'te, çarşıda kullanılan dirhemlerin “intizamsızlığı”ndan bahsedilirken,¹¹¹ Gümüşhane'de terâzi olmadığı¹¹² ve Erciş'te terazinin “yok gibi” olduğu ifade edilmektedir.¹¹³ Bunlara karşın olumlu bir haber

¹⁰⁴ Nr. 1489, 8 Temmuz 1901.

¹⁰⁵ Nr. 1456, 5 Haziran 1901.

¹⁰⁶ Nr. 1305, 4 Kânun-ı Sâni 1901.

¹⁰⁷ Bu durum mektuplarda şöyle dile getirilmektedir: “Bir vakitler gümrük hamallarının me'murîn ve hademe-i rûsûmiye gibi tekâüd maaşına nâiliyetleri esbabını temin için ücûrât-ı hamâliyyelerinden yüzde on tevkifat icrâsıyla Rûsûmat Emânet-i Celîlesi veznesine irsâli taht-ı karara alınarak umum sırasında tebliğ olunmasından 310 senesi Kânun-ı Sâni'si ibtidâsından üç yüz on iki senesi eylül nihâyetine kadar Samsun gümrüğü hamallarının ücûrâtundan mecidiye on dokuz kuruş hesabıyla “12486” kuruş on bir para bi't-tevkif takdim kılınmıştı.” Nr. 1230, 18 Teşrin-i Evvel 1900.

¹⁰⁸ Nr. 1276, 6 Kânun-ı Evvel 1900.

¹⁰⁹ Nr. 1130, 10 Temmuz 1900.

¹¹⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Noksanü'l-vezn diye toplattırılan ekmeklerden dolayı pek ziyâde, bazılarının göre, ekmeklerin veznince noksan bulunmadığı halde mahzâ terâzinin ayarsız olmasından dolayı yolsuzluklar cereyan ediyormuş. Halbuki Belediye Müfettişi Bekir Efendi ekmek veznine me'mur edilse hayli de istifâde olur zannederim. Belediyenin Salih Efendi nâmında diğer bir müfettişi daha varsa da Dâire-i Belediye'ye ancak üç ayda bir uğruyor.” Nr. 1281, 11 Kânun-ı Evvel 1900.

¹¹¹ Nr. 608, 31 Kânun-ı Sâni 1899.

¹¹² Nr. 474, 19 Eylül 1898.

¹¹³ Bu durum mektuplarda şöyle dile getirilmektedir: “Burada dirhem ve terâzi yok gibidir. Dirhem makamını hesaplı, hesapsız taşlar, terazi yerini eğri, büğrü ağaçlar işgal ediyor. Halbuki sâye-i seniyye-i hazret-i pâdişâhide on Hamîdiye ve bir Nizâmiye süvâri alayına merkez olan kazada şu hal-i teessüf-iştimalin devamı câiz midir?” Nr. 702, 7 Mayıs 1899.

Kerkük'ten gönderilmiş, yeni Belediye Başkanı'nın damgalı tartıları satıcılara mecbur kıldığı aktarılmıştır.¹¹⁴

Para ile ilgili haberlerde, Selanik'e "ufak" paranın yokluğundan ötürü sıkıntı çekildiği belirtilmekte, Edirne-Erikli¹¹⁵ ve Üsküp'te¹¹⁶ de aynı konudan şikâyet edilmektedir. Manastır'dan gelen bir mektupta ise, tedavüle konulan beş ve on paralık meskûkat hakkındaki yolsuzluğa yer verilmiştir.¹¹⁷

3.1.10. Yolsuzluklar

İktisadî hayattaki yolsuzluklara dâir haberlere yer verilen mektuplarda, Sivas-Divriği'de "Murabahacılar" başlıklı bir yazıda, "sahte senedât" ile halkın arazilerinin zaptedildiği aktarılma, bunu yapan kişilerin isimleri açıkça beyân edilmektedir.¹¹⁸ Selanik'ten gelen bir haberde ise, kaçak olarak piyango biletleri ve alkollü içecek satışı yapıldığı bildirilmekte,¹¹⁹ Midilli'den gönderilen bir mektupta, kaçak tütünden alınan nakit cezadan bahsedilmektedir.¹²⁰ Bunların yanında, Selanik'ten gelen bazı haberlerde, yolsuzluk yaparak ticârî hayatı sekteye uğratan kişilerin isimlerinin ifşa edilerek,¹²¹ söz konusu olayların detayları ile aktarıldığı görülmektedir.¹²²

3.1.11. Ticarete Dâir Genel Değerlendirmeler

¹¹⁴ Nr. 1509, 28 Temmuz 1901.

¹¹⁵ Nr. 773, 18 Temmuz 1899

¹¹⁶ Nr. 1515, 3 Ağustos 1901.

¹¹⁷ Nr. 1522, 10 Ağustos 1901.

¹¹⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "... bir takım sahte senedât tanzim, ve fâiz-i mürekkeb hesabıyla envâî tâdiyata ictisar ile nice biçâregân ahâlinin, emlâk ve arâzilerini fuzûlî zaptetmiş olan Ayanoğulları, Koç Mehmet Emin, ve mahdumları Rüşdü, Haşim ve biraderi Yusuf ve diğer hem-mesleklerinin ömrü itikatlarından dolayı bundan birkaç seneler akdem vukû bulan istirhâmât-ı umûmiye üzerine, fukara-yı ahâlinin pençe-i gadrlarından tahlisleri takarrür ederek merhumunun ahval-i i'tisaf-karilerini tahkik ve tecessüs etmek üzere Tavas Kaymakamı izzetlü Halil Rüştü Beyefendi me'mur-ı mahsus tayin ve izam kılınmıştı. Binâenaleyh mir-i mûmâ-ileyhin, âdilâne ve bî-tarafâne icrâ eylediği tahkikat neticesinde merhumların ahâlimiz üzerine revâ gördükleri hâlât meydan-ı sübuta gelmişti." Nr. 873, 28 Temmuz 1899.

¹¹⁹ Nr. 1272, 29 Teşrin-i Sâni 1900.

¹²⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Manifaturacı ve hazır elbiseci esnaf-ı mu'teberesinden olup berâ-yı ticâret İzmir'den Midilli'ye gelen millet-i Müseviyyeden kısm u şürekâsının dükkanında reji me'murları tarafından derdest olunan elli dirhem miktarı kaçak tütünden üç adet sim mecidiye cezâ-yı nakdî alınmıştır." Nr. 604, 27 Kânun-ı Sâni 1899.

¹²¹ Nr. 1337, 6 Şubat 1901.

¹²² Nr. 1347, 16 Şubat 1901.

Mektuplarda, iktisadî hayatla ilgili haberler kadar, ticaretin gelişmesi ve imparatorluk bünyesindeki durumu hakkında çeşitli değerlendirmelere de yer verildiği görülmektedir. İzmir,¹²³ Selanik ve Giresun'dan¹²⁴ gelen 3 ayrı mektupta, ticaretin “bir memleketin ruhu” olduğu ve ticarî faaliyetler ne kadar fazla olursa, “memleketin gâye-i terakkiye” o derecede ulaşacağı ifade edilmektedir. Selanik'ten yazılan bir haberde, Mûsevi çocuklarının küçük şeyler satarak para kazanırken bizde “koskoca adamların bile miskinâne” vakit geçirdiği belirtilirken,¹²⁵ Kastamonu'dan gelen bir mektupta ise daha farklı bir yoruma yer verilerek, “memleketin en ziyâde ma'mûriyyeti”nin sebebi olan ticaretin, “bugün İslam elinde olduğu” ifade edilmektedir.

3.2. Ziraat

3.2.1. Zirâî Ürünler

Sınırları oldukça geniş olan ve tarım açısından bereketli topraklar üzerinde bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nda yetişen ziraî ürünler oldukça çeşitli olmakla birlikte, mektuplarda yer alan bilgilerde, bu coğrafyada yetişen ürünlere dâir birçok haber bulunmaktadır. Trabzon'dan gelen bir haberde, arpa, buğday, nadiren çavdar ve şalgam, karpuz yetiştiği belirtilirken,¹²⁶ Giresun'dan gelen haberlerde fındık, fasülye ve cevizin yetiştirildiği aktarılmakta ve Terme pirincinin Karadeniz sahilinde “pek meşhur” olduğu ifade edilmektedir.¹²⁷ Bolu Ovası'nın bereketinden bahsedilen mektuplarda, Yemen'de kahve mahsulünün bereketli olduğu belirtilmekte,¹²⁸ Halep'te ise şam fıstığı bahçelerinin “ziyâde” olduğu aktarılmaktadır.¹²⁹ Bir haberde,

¹²³ Nr. 546, 30 Teşrin-i Sâni 1900.

¹²⁴ Nr. 1389, 30 Mart 1901.

¹²⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Asıl şuracığî câ-yı mülâhazadır: Niçin bizde fikr-i ticâret yerleşmiyor. Neden “Sermayesiz kazanmak imkansızdır” zannediliyor. Mûsevi çocukları beş on kuruşluk iğne iplik ve kibrit gibi ufak tefek satarak nâmuskârâne gündeliğini çıkarıyor da böyle âdî işlerle “İş diyecek biri varsa!” koskoca adamlar bile miskinâne ziyâ'-ı evkat eyliyor. Bari uğraşmalarına değse! Bütün gün zilletle ayaklar altında eziyetlerine karşı yevmiye kırk para bile elde edemezler.” Nr.1046, 17 Nisan 1900.

¹²⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Arpa, buğday nadiren çavdar ve şalgam, karpuz, bostan, çükündür ve emsâli gibi mahsulatı kesir olup ihtiyâcât-ı mahalliyyeden fazlası Gümüşhane ve Torul cihetlerine sevk ü fûruht olunur.” Nr. 1382, 23 Mart 1901.

¹²⁷ Nr. 822, 5 Eylül 1899.

¹²⁸ Nr. 1527, 15 Ağustos 1901.

¹²⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Şehrin etrafı ve cevânib-i erbaası bağ ve bahçelik olup arazinin kuvve-i nebâtiyyesi her nev' sebze ve meyve yetiştirmekte olduğu gibi bağlarında dahî

Edremit’te yetişen zeytinlerle halkın “temin-i maîşet” ettiği anlatılırken, İzmir’den gelen haberlerde ise, üzümün bölgenin başlıca ürünlerinden olduğu ifade edilmektedir.¹³⁰

Aydın’dan “Anadolu’da Gül ve Gülcülük” başlığı ile gönderilen bir mektupta, gül yetiştiriciliğinin ziraî ve iktisadî boyutu ile ilgili detaylı bilgilere yer verilmiştir.¹³¹ Tekirdağ’dan gelen bir haberde, Tekirdağ deyince karpuzun akla geldiğinden bahsedilirken,¹³² Niğde’den yazılan bir başka haberde, ketre ve afyonun başlıca mahsullerden olduğu belirtilmiştir.¹³³ Sakız’la ilgili çeşitli bilgilerin bulunduğu mektuplarda ise, Sakız’ın zeytin ve bademinin “âlem-i ticâret”te meşhur olduğu aktarılmakta, mandarin ve portakalın da oldukça fazla olduğu belirtilmektedir.¹³⁴ Midilli’den gelen haberlerde, zeytin hasılatına dâir rakamsal bilgilere yer verilirken,¹³⁵ Bursa’dan yazılan bir mektupta, zeytin, ipek ve üzümün başlıca mahsuller olduğu aktarılmıştır.¹³⁶

3.2.2. Kozacılık

Kozacılık, mektuplarda en sık yer verilen ve çeşitli vilâyetlerden hakkında bilgi ve haberlerin aktarıldığı ziraî faaliyettir. Konuya dâir haberler çoğunlukla, Selanik, Bursa, Adapazarı ve Edirne’den gönderilmekle birlikte, ipek böceği yetiştirmenin yanında, “kozacılığın gelişimi” için yarışmalar düzenlendiği, bu dalın ilerlemesi için oldukça çaba sarf edildiği, mektuplarda net bir şekilde görülmektedir. Günümüzde ipekçilik denildiğinde hatırlara ilk olarak Bursa gelmesine karşın,

gayet güzel, iri taneli üzüm hâsıl olmakta ve mahsusen yetiştirilerek meydana getirilmiş olan şam fıstığı bahçeleri de gayet ziyâdedir, ki mezkûr bahçelerin yakınından mürûrunda gayet latif çam kokusu istişmam olunur.” Nr. 480, 25 Eylül 1898.

¹³⁰ Nr. 805, 19 Ağustos 1899.

¹³¹ Nr. 746, 21 Haziran 1899.

¹³² Nr. 1524, 12 Ağustos 1901.

¹³³ Nr. 595, 18 Kânun-ı Sâni 1899.

¹³⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Fî 9 Mart sene 315 tarihli Dersaadet evrâk-ı havâdisinden birinin iki sütûnunu işgâl etmiş bir Sakız liman ve rıhtımı makâlesi gördüm Sakız hakkında muharrer olan ahval külliyyen muhâlif-i hal ve hakikattir bu cerîdenin haber verdiği gibi Sakız ceziresi yirmi bir karyeye değil yetmiş karyeye hâvidir esas ticâretimiz yalnız sakız mahsulüne münhasır değildir Sakız’ın bugün âlem-i ticârette meşhur olan diş bademini zeytin ve zeytin yağını ve dehşetli bir yekun peydâ eden mandarin ve portakalını muhbirin zikretmemesine ne diyelim.” Nr. 682, 18 Nisan 1899.

¹³⁵ Nr. 1224, 12 Teşrin-i Evvel 1900.

¹³⁶ Nr. 1436, 16 Mayıs 1901.

mektuplardaki verilere istinaden, 1900'lü yıllarda, Selanik ve Adapazarı'nın da kozacılık için oldukça önem arz eden bölgeler arasında olduğunu söylemek mümkündür. Selanik'ten gelen bir haberde, “harir kozası müsâbakası”ndan bahsedilmekte, yapılan resmî tören ve yarışma arkasından, Avrupa'da ziraat eğitimi görmüş ve Bursa Harir Darüttalimi'nin kurucusu olan Torkomyan Efendi¹³⁷ tarafından kazananlara takdim edilen hediye listesine yer verilmektedir.¹³⁸ Bir yıl sonra aynı yerden yazılan bir başka mektupta, benzer bir yarışmaya dâir haberler aktarılmaktadır.¹³⁹

İpekçiliğe dâir Adapazarı'ndan gelen haberlerde ise, bu dalın “pek ziyâde terakki” ettiği aktarılmakta, ham ipek yapmak için on kadar fabrika bulunduğu belirtilmektedir.¹⁴⁰ Bursa'dan gönderilen mektupların çoğunda, mahsulâtın bereketinden bahsedilmekte ve halkın “böcekçilikle meşgul bulunduğu” ifade edilmektedir.¹⁴¹ Edirne vilâyetinden yazılan mektuplarda ise, Sofulu'da koza mahsulünden elde edilen gelir rakamsal verilerle aktarılmakta,¹⁴² Edirne'de, henüz yapılan “koza ve harir müsâbakası”ndan bahsedilmekte¹⁴³ ve Hayrabolu'da, bölgenin ipek böceği yetiştirmeye uygun olmasından ötürü Düyûn-ı Umûmiye tarafından 20.000 dut fidanı verileceği bildirilmektedir.¹⁴⁴ Konuyla ilgili bir başka haber Konya'dan gönderilmiş, eskiden en sağlam koza tohumunun burada bulunduğu, fakat koza tohumu hastalığı yüzünden “ipekçilik sanat-ı nefisesi”nin mahvolduğu ifade edilmiştir.¹⁴⁵

3.2.3. Afetler

¹³⁷ Mehmet Ali Yıldırım, “Osmanlı'da İpekböcekçiliği Eğitimi: Bursa Harir Darüttalimi ve Darülharirlerin Açılması”, *Turkish Studies*, C. VIII, No: 5, 2013, s. 580.

¹³⁸ Nr. 577, 31 Kânun-ı Evvel 1898.

¹³⁹ Nr. 584, 7 Kânun-ı Sâni 1899.

¹⁴⁰ Bu durum mektuplarda şöyle dile getirilmektedir: “Burada ipekçilik pek ziyâde terakki etmiş gibidir. Ham ipek yapmak için hatta on on bir adet fabrika da vardır. Bunların üç tanesi buharla müteharriktir.” Nr. 681, 17 Nisan 1899.

¹⁴¹ Nr. 737, 12 Haziran 1899.

¹⁴² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bu sene koza mahsul-i feyz-bahşâsından Haziran zarfında kaza ahâlisi yedine elli bin lira dâhil olmuştur.” Nr. 770, 15 Temmuz 1899.

¹⁴³ Nr. 795, 9 Ağustos 1899.

¹⁴⁴ Nr. 783, 28 Temmuz 1899.

¹⁴⁵ Nr. 894, 16 Teşrin-i Sâni 1899.

İmparatorlukta yetişen ziraî ürünlerin yanında, bu ürünlere zaman zaman arız olan ve ziraî hayatı sekteye uğratan hastalıklara da yer verilmiştir. Rodos'ta her yıl yüklü miktarda mandarina ihracatı yapılmasına karşın, bir hastalık yüzünden ürünlerin hemen çürüdüğü bildirilmekte, Selanik-Köprülü'den gelen bir haberde ise, her sene milyonlarca kıyve “şarap ve arak” üretilen üzüm mahsûlüne filoksera-asma biti hastalığının arız olduğu belirtilerek, zararlı ilgili rakamsal bilgiler verilmektedir.¹⁴⁶

Hava durumunun bitkilere olan olumsuz etkilerine dâir haberlerde, Gelibolu'da yaşanan kuraklık üzerine ahalinin “rahmet duasına” çıktığı belirtilmekte, Midilli'de ise, yağmurlardan dolayı zeytinlerin zarar gördüğünden bahsedilirken¹⁴⁷, Yemen-San'a'da sıfırın altında yedi dereceye kadar inen soğuklar yüzünden sebzelerin “kamilen yandığı” aktarılmaktadır.¹⁴⁸ Edirne'den gönderilen bir mektupta ise, son senelerde Tunca, Meriç ve Arda Nehirlerinin taşmasından ötürü “ahâlinin ruhu mesabesindeki” tarla, bağ ve bahçe”lerin zarar gördüğü bildirilmektedir.¹⁴⁹

Söz konusu edilen afetler neticesinde zarar gören halkı desteklemek adına devlet tarafından gerçekleştirilen icraatlara da yer verildiği görülen mektuplarda, Bursa-Filadar'da bağlara âriz olan bir hastalık yüzünden,¹⁵⁰ Ziraat Nezâreti'nin “bazı mevadd-ı kimyeviyye şırınga edeceği” aktarılmakta, Edirne'de ise, kuraklıktan zarar gören belde halkı için devlet tarafından 15 bin lira değerinde tohumluk verileceği belirtilmektedir.¹⁵¹

¹⁴⁶ Nr. 1143, 23 Temmuz 1900.

¹⁴⁷ Bu durum mektuplarda şöyle dile getirilmektedir: “Nüzûl eden yağmurlardan dolayı zeytinler düşmüş ve birçoğu da kurtlanmıştır. Mamâfih sâir senelere nispeten bu seneki mahsulâtta feyz ü bereket meşhud oluyor.” Nr. 1281, 11 Kânun-ı Evvel 1900.

¹⁴⁸ Nr. 1364, 5 Mart 1901.

¹⁴⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Şu son seneler zarfında Tunca, Meriç ve Arda nehirlerinin feyezânı hasebiyle iras etmekte olduğu zarar ve ziyan oldukça ehemmiyetlidir. Esnâ-yı tuğyanda hasar-zede olan arâzi ise alelumum tarla, bağ, bahçe gibi ahâlimizin ruhu mesabesindeki yerlerdir. Köylülerimiz bütün kuvvet ve kudretlerini sarf ederek bir senelik esbâb-ı maişetlerini temin edecek olan tarlalarının henüz mahsulâtını görmedikleri veyahut görüp de iftihar edecekleri bir hengâmda nehirler coşkun sularıyla hücum ederek ortalığı zir ü zeber ediyor. Biçâre köylülerin o hal-i küdurat iştimalini tasavvur edelim: Zavallılar, semere-yi say' ü gayretlerinin mahv ü heba olduğunu görünce ağlıyorlar. Yalnız bununla da kalmayıp hâne ve hân mânlar dahî mahvolmaktadır.” Nr. 472, 17 Eylül 1898.

¹⁵⁰ Nr. 1429, 9 Mayıs 1901.

¹⁵¹ Bu durum mektuplarda şöyle dile getirilmektedir: “Bu sene bi-hikmetullah-ı teâli Edirne vilâyeti dâhilinde mahsulât-ı arziye fıkân-ı bârân hasebiyle pek ziyâde dün bir derecede idrakinden ashab-ı

3.2.4. Ziraî Hayatı İyileştirme Faaliyetleri

İmparatorluk bünyesinde çağı yakalamak için yapılan yatırımlar kadar, mevcut durumun iyileştirilmesi için çeşitli faaliyetlerin gerçekleştirildiği bilinmektedir. Tanzimat’la birlikte yapılan reformların yanında, bu değişikliklerin kalıcı olması için uzman kadroların yetiştirilmesi amaçlanmış ve bu konuda da Avrupa örnek alınarak, belirli kişilerin Avrupa’da eğitim görmesi ve neticede bu eğitim doğrultusunda yetişen uzman kadroların bilgi ve deneyimlerini imparatorluk bünyesinde uygulayarak, söz konusu yenilik ve iyileştirme faaliyetlerinin imparatorluğun her köşesinde gerçekleştirilmesine gayret edilmiştir.

Bu mihvalde oluşturulan “nümûne çiftlikleri”, ziraî alandaki modernleşme için oldukça önem taşımakta ve farklı vilâyetlerden gönderilen haberlerde, bu çiftlikler hakkında yer alan haberler, bu faaliyetlerin imparatorluk genelinde yaygınlaştırılması adına gösterilen önem ve çabayı kanıtlamaktadır. Samsun’dan gelen bir mektupta, son senelerde “terakki” eden kasabayı “nazar-ı umûmîde parlak gösterecek müessesât”tan biri olan yeni nümûne çiftliği yapılması ile ilgili, “nümûne çiftliği dahi ayrıca bir nümûne-i terakkidir” ifadelerine yer verilmekte, bölgede eşraftan Hacı Hüseyinzâde Mustafa Bey’in yardımları ile bir bağın tesis edildiği “kemâl-i memnûniyetle” bildirilmektedir.¹⁵² Adana’dan yazılan bir haberde ise, mevcut nümûne tarlasından istifade edilemediği için, burasının “ziraat mektebi”ne dönüştürüleceği belirtilmektedir.¹⁵³

Söz konusu faaliyetlerin çiftlik tesisiyle sınırlı kalmadığı, çeşitli okullar açılarak sorunun belki de “kökten” çözümü için uğraşıldığı görülen mektuplarda,

zürrain dûçar-ı muzayaka olduğu vâsıl-ı sem’-i âli oldukta hemen on beş bin lira raddesinde bir meblağın tohumluk olmak üzere ahâli-i kuraya tevzi’i ile zarûret ve ihtiyaçlarının tehvini hususuna irâde-i merahim-ade-i şehinşâhileri ... sahifeten sudûr buyurulmuş ve mebâlig-i mezkûre me’murîn-i lâzımasıyla merkez-i vilâyet-i celileye bi’l-vürûd ikmâl-i tahkikatla tevziata mübâşeret olunmuştur.” Nr. 888, 10 Teşrin-i Sâni 1899.

¹⁵² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Samsun kasabası civârında ahâli-i mahalliyyeden eşraf ve tüccardan Hacı Hüseyinzâde Mustafa Bey’in himemât-ı gayret-keşâneleri sâyesinde bir bağın tesis olunduğunu kemâl-i memnûniyetle haber aldık, bu tesis-i mühimm evvelce burada tesis edilen nümûne çiftliğinin bir eser-i tergibi olduğu şöyle dursun; ahâli-i mahalliyyenin terakkiye olan meyl-i mecbûlânelerini ispat ediyor. Mevki-i fiile isâl edilen şu emr-i hayr, sancağın ve belki vilâyetin aksam-ı sâiresi için bir şevk-i ibtidâî olacağı cihetle müssisi, dolayısıyla tebriğe sezaadır. Zaten feyz-i kudret Trabzon vilâyeti sahiline, bulunduğu mıntika-i şimâliyyeye rağmen başka, mutedil bir iklim-i tâmiye bahşa ithaf etmiştir.” Nr. 1073, 14 Mayıs 1900.

¹⁵³ Nr. 618, 13 Şubat 1899.

konuyla bir başka haberde de Bursa'dan gönderilmiş, Bursa Hamîdi Ziraat Mektebi hakkında çeşitli değerlendirmelerde bulunulmuştur.¹⁵⁴

Ziraî hayattaki yeni gelişmelerle ilgili değerlendirmelere yer verilen mektuplarda çeşitli konulara değinildiği görülmekte, Konya,¹⁵⁵ Sivas ve Edirne'den¹⁵⁶ gelen haberlerde hala eski sapanlarla iş görüldüğü belirtilirken, Adapazarı'ndan gönderilen bir mektupta, “usûl-i cedîde ziraat”ın gelişmesine bazı zenginlerin “himmet” ederek “vezâif-i vatan-perverîlerini” yerine getirmeleri istenmektedir.¹⁵⁷ Bu yeni usûllerin bazı bölgelerde uygulandığı görülen mektuplarda, Çankırı'dan yazan bir muhabir, “Fransız usûlünde tarh olunmuş zümürdîn bahçeler”den bahsetmektedir.¹⁵⁸

Sivas'tan gönderilen bir mektup ise, dönemin iktisadi hayatındaki yabancı sermâye etkisine dâir çarpıcı bir detayı yansıtmaktadır. Almanya'dan gelen bir ziraat şirketinin Amasya'daki Ata Bey Çiftliği'ni satın aldığı, Avrupa'dan sapan ve harman makineleri gibi “nev nev âlât ve edevât-ı zirâiyye” getirterek başladığı zirai faaliyetler ile Osmanlı çiftçisine “bir nümûne-i nevin-i terakki” olduğu aktarılmakta, halkın ise “usûl-i atıkayı değişmeyerek hala eski çift demiri ile yer sürmekte” olması eleştirilmektedir. Dikkat çekici bilgi ise, bu yabancı şirketin faaliyetlerinin ziraatle sınırlı kalmaması, fukara yetim çocuklar için de yeni bir yetimhâne inşa etmiş olmasıdır. Ziraî amaçla imparatorluğa yatırım yapan bir kurumun, bunun içerisinde, küçük yaştaki çocukları kendi isteği doğrultusunda yetiştirip, büyütebileceği bir “eytamhane”ye de yer vermesi, bu ziraî amacın yegâneliğini sorgulatmaktadır.¹⁵⁹

¹⁵⁴ Nr. 1281, 11 Kânun-ı Evvel 1900.

¹⁵⁵ Nr. 495, 10 Teşrin-i Evvel 1898.

¹⁵⁶ Nr. 695, 1 Mayıs 1899.

¹⁵⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Onu bazı zenginlerimiz biraz sarf-ı himmet, himmet değil kendi menfaatlerini düşünseler de usûl-i cedide ziraati, âlem-i ziraatimize yavaş yavaş ta'mim etseler hem temin-i istifâde, hem de vezâif-i vatan-perverîlerini ifâ etmiş olsalar fena mı olur? Tâ Amerika gibi dünyanın öbür ucunda bulunan bir memleketten yiyeceğimiz unlar, buğdaylar bâri gelmez bu cihetten olsun memleketimizin servetinin muhafazasına set çekilmiş olur.” Nr. 681, 17 Nisan 1899.

¹⁵⁸ Nr. 1162, 11 Ağustos 1900.

¹⁵⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Almanya'dan bir şirket-i zirâiyye Amasya'ya gelerek merkez-i livaya beş saat mesafed vaki Ata Bey çiftliğini (700) lira bedel ile ashabından bi'l-iştirâ gayetle muntazam ve dil-nişîn birkaç parça ebniye inşâ ve bilâ-tefrik cins ü mezhep muâvenetsiz ve muhtaç kalmış eytam ve fukarâ-yı etfâle şâmil olmak üzere bir de eytamhâne ihdas etmiş ve Avrupa'dan sapan ve harman makineleri vesâir nev' nev' alat ve edevat-ı ziraiyye celb ve fenn-i ziraate

3.2.5. Hayvancılık

Ziraî hayatın ayrılmaz bir parçası olan hayvancılığı ilgilendiren mektuplarda, çeşitli vilâyetlerden gelen haberlere yer verilmiştir. Eskişehir’den “Karakeçili Aşiret Reisi Hacı Bekir” imzası ile gönderilen bir mektupta, “Çiftlikât-ı Hümâyûn”daki at ve kısrakların durumu hakkında bilgiler aktarılmıştır. 1815’te Osmanlı İmparatorluğu’nun ıslahatçı imparatoru olarak bilinen II. Mahmut adına Eskişehir’de kurulan Çiftlikât-ı Hümâyûn’da hayvan yetiştiriciliği ve ziraat işlerinin daha disiplinli ve verimli olarak idare edilmesi için 1830’dan itibaren müdürler tayin edilmiş; çiftlik, tarım, at ve koyun yetiştiriciliği sahalarında kullanılmıştır.¹⁶⁰ Söz konusu mektupta, muhabir, her sene çiftliği ziyaret ettiğini, hayvanlarını gözden geçirdiğini ifade etmekte ve bu ziyaretinde “hakikaten memnun” olduğunu belirterek, “Macar’dan kısrak almaya lüzum kalmamıştır” ifadelerini kullanmaktadır.¹⁶¹

Hayvan hastalıklarına dâir haberlerde ise, Hayrabolu’da mandalarda “hırlama” ve Edirne sokak köpeklerinde, kuduzdan daha tehlikeli olan “lepra” denilen hastalığın ortaya çıktığı bildirilmekte,¹⁶² Ankara’dan yazılan bir mektupta, hayvan hastalıkları için geliştirilen bir serumdan bahsedilmektedir.¹⁶³ Afyon’dan gelen haberlerde, hayvan alım-satımlarına yer verilerek 5.000’e yakın hayvan alışverişi olduğu belirtilirken,¹⁶⁴ Gelibolu’dan yazılan bir mektupta, hayvan kesimine

tatbikan icâb eden tedabiri tamamen icrâ ile zürraımıza bir nümûne-i nevin-i terakki ibraz etmişlerdir.” Nr. 556, 10 Kânun-ı Evvel 1898.

¹⁶⁰ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Eskişehir-Mahmudiye İlçe Millî Eğitim Müdürlüğü, “İlçe Tarihi” (Çevrimiçi), <http://mahmudiye.meb.gov.tr/www/ilce-tarihi/icerik/14>, 18 Ağustos 2015.

¹⁶¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “İki seneden beri Dersaadet’te bulunmakta olduğum cihetle ziyâret edememiş isem de bu sene yine berâ-yı ziyaret ve kendi ibtila ve merakımın sevki ile mezkûr çiftliğe varıp hayvanâtı seyr ü temaşa ettim. Hakikaten memnun oldum. Arap kısraklarının taylarını gördüm analarından çok farkı yok. Macar kısraklarını da gördüm. Macar’dan kısrak almaya lüzum kalmamıştır. İcâbı takdirinde çiftlikte yetişen kısraklar Macaristan’a gönderilse Macarlar kendileri analarını beş yüz kuruşa fûruht etmişler ise mutlaka taylara bin kuruşa kendileri talip olacaklarını tasdik ederim. Bu hayvanların bu kadar kalabalık atlar arasında cinsinin bozulmadığına taaccüb ettim.” Nr. 700, 5 Mayıs 1899.

¹⁶² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Birkaç sene evvel Hindistan’da iken insan ve hayvanat üzerinde (lepra) hastalığı hakkında tetebbüatta bulunmuş olan devr-i endîş bir zâtın ifadesine nazaran bugünlerde Edirne’deki sokak köpeklerinin pek çoklarında bu hastalık görülmekte imiş. Mâlûm olduğu üzere bu hastalık (Kuduz)dan daha müthiş ve mehlîktir. Selâmet-i umûmiye nâmına erbâb-ı vukûfu ikaz ederim.” Nr. 1252, 9 Teşrin-i Sâni 1900.

¹⁶³ Nr. 685, 21 Nisan 1899.

¹⁶⁴ Nr. 1413, 23 Nisan 1901.

mahsus salhânenin harap olduğu ifade edilmekte, Preveze’den gelen bir mektupta ise, kış aylarından etraftan yüz binlerce koyunun “kışlamak” üzere bu bölgeye getirildiği aktarılmaktadır.¹⁶⁵

3.3. Madencilik ve Ormancılık

Sanayi Devrimi’nin ardından, Avrupa ülkelerinin endüstriyel üretim için doğal kaynaklara olan ihtiyacının artması ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğu’nun geniş ve verimli toprakları yabancıların odak noktalarından bir tanesi oldu. Böylelikle, imparatorluk topraklarındaki doğal kaynakların işleme açılması ile ilgili faaliyetler, Tanzimat döneminde gözle görülür derecede arttı. II. Abdülhamit döneminin sonlarında ise, Osmanlı topraklarından çıkarılan ve çoğu İngiltere’ye ve bir kısmı Almanya’ya ithal edilen madenler, 43, 234 ton rakamına ulaşmıştı.¹⁶⁶

Devletin iktisadî durumunun düzeltilmesi için her türlü yatırımı destekleyen II. Abdülhamit, Orman ve Maâdin Nezâreti’ni kurarak, maden işletmeciliğini bir sisteme oturtmayı amaçlamıştır. 17 Temmuz 1861’de ilk Maden Nizamnâmesi’nin hazırlandığı ve 1869’da Fransız Maden Kanunu baz alınarak yeniden düzenlemelere gidildiği imparatorlukta,¹⁶⁷ bu yeniliklere rağmen, devlet topraklarındaki madenleri işleyecek teknolojiye sahip olunmamasından dolayı, söz konusu madenlerden faydalanmak için çeşitli devletlere imtiyazlar verilmesi yoluna gidilmiştir. Buna paralel olarak, taşra mektuplarında, maden ithalatı ve işletmeciliği hakkındaki haberlerde yabancı isimlerin sıkça geçmesi, sektördeki “yabancı” ağırlığını göstermesi bakımından önemlidir.

Madencilikğin yanında, 1838 tarihli Ticaret Sözleşmesi’ni izleyen yılın sonlarında ilan edilen Tanzimat’la birlikte, ormancılığın geliştirilmesi, ormanlardan faydalanma şeklinin bir düzene oturtulması gibi çalışmalar gündeme gelmiş, bu

¹⁶⁵ Nr. 1180, 30 Ağustos 1900.

¹⁶⁶ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975**, Cambridge, Cambridge University Press, 1977, s. 234.

¹⁶⁷ Oktay Karaman, “XIX. Ve XX. Yüzyılda Giresun ile Çevresindeki Madenler ve Maden İşletmeciliği”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. V, No: 1, Haziran 2003, s. 66.

tarihten itibaren, taşralarda orman müdürlerinin görevlendirilmesi,¹⁶⁸ yeni bir Orman Mektebi kurulması ve Orman Nizamnâmesi oluşturulması gibi bir dizi faaliyet gerçekleştirilmiştir. Böylelikle, kanunların uygulanması, vergilerin toplanması, ağaç kesiminin engellenmesi ve ormanların korunması gibi konularda bir düzen oluşturulmuş, imparatorluğun her köşesine tâyin edilen sorumlu memurlar, gerekli kontrolleri gerçekleştirmişlerdir. Taşra mektuplarında bu koruma ve denetleme faaliyetlerinin izi açıkça görülmektedir. Tüm bunlara karşın, 1897’de 4.27 milyon dönüm olan ormanlar, 1909 yılında 3.2 milyon dönüme kadar azalmış,¹⁶⁹ imparatorluk yönetimi tarafından oluşturulan düzen, yeşil alan üzerinde tam bir koruma sağlayamamıştır.

3.3.1. Madenler

Osmanlı İmparatorluğu zengin bir maden rezervine sahiptir. Farklı vilâyetlerden gönderilen mektuplarda bölgede yapılan kazı çalışmaları ve burada bulunan madenler hakkında haberlere yer verilmiştir. Niğde’den gelen bir mektupta, “Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu”nunda bulunan madenlerden bahsedilerek, “Fransa müşâhir mühendisîninden Mösyö Piris’in” sunduğu raporda bunların gümüş ve altın madeni olduğunun beyan edildiği belirtilmektedir. Madenin idare biçiminden bahseden muhabir, Maâdin Nezâreti’nin “muayyen bir akçe” ile memurlar tayin ettiğini aktarmakta, maden fiyatları hakkında yorumlara yer vermektedir.¹⁷⁰

Giresun’dan yazılan bir haberde, David Efendi adındaki bir şahsın “on dört maden imtiyâzı” olduğu ve şu an sadece bir ocak bakır madeni işleterek, Londra’ya bin ton bakır ithal ettiği aktarılmaktadır.¹⁷¹ Bu haberde, maden imtiyâzı alan şahsın

¹⁶⁸ Yücel Çağlar, “Tanzimattan Cumhuriyet’e Ormancılık ve Gelişimi”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. VI, İletişim Yay., s. 1565.

¹⁶⁹ Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey**, s. 235.

¹⁷⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “İşte bazı mâlumat arzına ictirâ eylediğim Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu’nda demir <flon> halinde olan maâdin-i aslıyyenin altın gümüş madenidir Fransa müşâhir mühendisîninden Mösyö <Piris>in ahiren takdim eylediği bir raporda bu madenin ehemmiyet ve serveti bildirilmiş ve daha doğrusu ihyasından birine <Bu maden gümüş, altın mahzenidir> yollu takdirde bulunduğunu da işitilmiştir keşfi kimler tarafından olduğu mâlûm değilse de sûret-i zuhûru yüz sene kadardır.

İdâresi: Usûl-i atik üzere yani odunla, kürekle ve buna mümasil şeyler ile fırın halindedir. Mağaralardan maden pek külliyyetle ihraç edilir izâbe edilecek milyonlarca kantar maâdin el-an mevcuttur.” Nr. 641, 8 Mart 1899.

¹⁷¹ Nr. 832, 15 Eylül 1899.

yabancı bir kişi olması, gözden kaçmamaktadır. Trabzon’dan gelen bir mektupta, Gümüşhane kasabasında altın, gümüş ve çeşitli madenlerin bulunduğu, bunların işletmeye açılarak bölgenin “terakkiyâtı”nın sağlanması talep edilmekte,¹⁷² Kerkük’ten yazılan bir mektupta ise, kömür madeni ile dolu olan bir dağdan bahsedilerek, develere yüklenen kömürün Bağdat’a ihraç edildiği aktarılmaktadır.¹⁷³

Kemah’tan gelen bir haber, bölgenin maden bakımından ne denli zengin olduğunu gösterir niteliktedir. “Kömür, billur, gümüş, bakır, demir, krom, petrol gazı madenleri”nin arâzi dâhilinde bulunduğunu bildiren muhabir, bu madenlerin nerede çıktığı hakkında bilgiler vermektedir. Kömür madeninin Ergekan köyünden çıkarıldığını aktarmakta, “kum gibi ufak ufak” çıkan bu madenin sobaya bir miktar atıldığı takdirde “kendisinde hiçbir koku hissedilmediği halde odada hâsıl olan harâret”in on iki saat kadar devam ettiğini belirtmektedir. Billur madeninin Vaslı köyünden çıkarıldığını bildirirken, gümüş ve bakırın kasabaya beş saat, krom ve demirin bir saat, petrol gazının ise sekiz saat mesafede bulunduğunu ifade etmektedir. Bunların haricinde “bir takım maâdin” daha bulunduğu ve ne olduğunun henüz anlaşılamadığı, mektupta yer alan bir diğer bilgidir.¹⁷⁴

Mürefte’den gelen iki ayrı haberde ise, bölgede çıkan “gaz”dan bahsedilmektedir. Halil Rıfat Paşa’nın 1897’de aldığı imtiyaz sınırları içerisinde bulunan Mürefte ve Şarköy civarında European Petroleum Co. Ltd. Şirketi adına profesyonel kişilerin bölgede yaptıkları tetkik neticesinde, 1900 yılında bir etüt raporu neşredilmiş ve bu raporda bölgede “derin bir sondaj kuyusu” açılması tavsiye edilmiştir.¹⁷⁵ Hollandalı bir şirketin de petrol arama çalışmaları gerçekleştirdiği bölgede, o gün için hiçbir ticarî değeri olmayan “doğalgaz”a rastlanmıştır. Bundan yaklaşık bir yüzyıl sonra, özellikle son üç-dört senedir, Mürefte’de yapılan söz konusu sondaj çalışmalarından yola çıkarak yapılan araştırmalarda, Tekirdağ

¹⁷² Nr. 1427, 7 Mayıs 1901.

¹⁷³ Nr. 1402, 12 Nisan 1901.

¹⁷⁴ Nr. 689, 25 Nisan 1899.

¹⁷⁵ Kemal Lokman, “Türkiye’de Petrol Arama Amacı ile Yapılan Jeolojik Etütler”, **Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü**, No: 72, 1969, s. 219-20.

çevresinde ve Silivri açıklarında yerli ve yabancı birçok firmanın giderek büyüttüğü bir doğalgaz potansiyeli ortaya çıkmış bulunmaktadır.¹⁷⁶

Bölgeden gönderilen iki mektupta söz konusu çalışmaların, detayları ile aktarıldığı görülmektedir. Ağustos ayında yazılan bir mektupta, Hora köyünün sahilinden yarım saat ilerisinde, yer altına açılan deliklere döşenen borular ile bölgedeki “gazın mevcûdiyetinin büsbütün âşikâr” olduğu belirtilmekte, Marmara Kumpanyası’nın Volga Vapuru ile bir makine getirildiği ve iki İngiliz makinistin yönetiminde bir grup işçinin burada çalıştıkları aktararak, birkaç gün sonra “istim ile müteharrik” başka bir makinenin daha getirileceği ifade edilmektedir.¹⁷⁷

Bu çalışmaların 1901-02 yıllarında genişletilerek, Mürefte-İsterne-Şarköy-Horadere bölgesinde Compagnie Française ve Osmanlı Bankası tarafından beş kuyu açıldığı ve bunların üçünde petrol emârelerine rastlandığı bilinmektedir.¹⁷⁸ 1900 yılının Ekim ayında “Marmara’da Hora Muhabirimizden” başlığı ile yayınlanan bir mektupta, “gaz icrası ameliyatında kullanmak üzere” buharla çalışan makine, kazan ve çeşitli aletlerin bölgeye getirildiği belirtilmekte, birkaç güne kadar çalışmalara başlanacağı aktarılmaktadır.¹⁷⁹ 1900 yılında yayınlanan söz konusu iki mektup, imparatorluk topraklarında yapılan ilk petrol ve doğalgaz çalışmaları hakkında haber ve bilgi aktarması sebebi ile, tarihsel açıdan ayrı bir öneme sahiptir.

3.3.2. Maden Suları

¹⁷⁶ Yanmaz, **a.g.e.**, s. 3.

¹⁷⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Evvelce yazdığım vechile Mürefte’ye merbut Hora karyesinin sahilinden yarım saat içeride taharrî edilmekte bulunan gaz için bir iki gün mukaddem Marmara Kumpanyasının (Volga) nam vapur ile diğer bir makine daha vürûd etmiştir. Evvelki makine yüz metreye kadar delebildiği halde bu makinenin üç yüz metreye kadar ve daha geniş deldiği söylenmektedir. Gelen şu makine ile mahal-i mezkûr karbinde beş adet delik daha açılıp gaz boruları da dahî görülmüştür ki gazın mevcudiyeti büsbütün âşikâr olmuştur. Şimdiki halde iki İngiliz makinistinin taht-ı idâresinde olarak mikdâr-ı kâfi amele ile kemâl-i germi ile çalışılmaktadır. Birkaç gün sonra dahî istim ile müteharrik diğer büyük bir makinenin geleceği bildirilmektedir.” Nr. 1174, 23 Ağustos 1900.

¹⁷⁸ Lokman, **a.g.e.**, s. 220.

¹⁷⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Gaz icrâsı ameliyatında kullanılmak üzere istim ile müteharrik makine ve kazan vesâir edevat Hora’ya gelmiştir. Dersaadet’ten aktarma sûretiyle mâuneye vaz’ edilmiş ve mâune Hora’da karaya çekilerek dikmeler ve palangalar vasıtasıyla ihraç edilmiştir. Makine ve edevat-ı sâiresi ve borular manda koşulu arabalarla mahaline sevk olunmuş ise de kazganın bu sûretle nakli mümkün olamayıp kayık çektikleri kızaklar üzerine oturtulmuş ve bu kızaklar yağlı direklerden kaydırılmak sûretiyle birçok kişiler çekip mahaline götürmüştür. Birkaç güne kadar işbu makine ile ameliyata başlanılacağı söyleniyor.” Nr. 1220, 8 Teşrin-i Evvel 1900.

Maden sularına dâir çeşitli haberlerin göze çarptığı mektuplarda, Karahisar-ı Sâhip'ten gelen bir yazıda, Gazlıgöl Hamamı'nın maden suyundan bahsedilerek, içeriği bir liste halinde aktarılmakta,¹⁸⁰ Kastamonu'dan gönderilen bir mektupta ise, tanım bilgisine yer verilerek, “yer altında madenlerle karışarak vücuda bir tesir hâsıl edecek kadar hassaya mâlik olan sulara umûmiyetle maden suyu derler” ifadesi kullanılmaktadır. Aynı mektupta, maden sularının çeşitlerinden bahseden muhabir, Bursa vilâyetindeki maden suları yüzünden “hem maddî hem manevî birçok faydalar” görüldüğünü belirtmektedir. Mektubun devamında, Kastamonu'da çıkan maden suyunun içine şeker ve limon eklendiğinde gazoz kıvamına geldiği aktarılmakta, insan vücuduna faydalı olan bu sudan “epeyce” gelir elde edilebileceği ifade edilerek, bu şekilde, Sanâyi Mektebi için “vâridat” oluşturulabileceği bildirilmektedir.¹⁸¹

Ankara-Mihalıççık'tan gelen bir mektup ise, killi arazide bulunan “leke suyu” ile ilgilidir. Bölgede, içine sabun vesâire hiçbir şey karıştırmadan kendi başına tüm lekeleri çıkaran bir su bulunduğu belirtilmekte, “Avrupa'nın cidden leke çıkaramayan” renkli sabunlarını “bin türlü cümel-i pür-ihzâz” ile sattıkları halde, bu sudan şimdiye kadar hiç bahsedilmediği ifade edilmektedir. Leke suyunu “şişelere konacak kıymet-dâr bir şeydir” sözleri ile tanımlayan muhabir, bu bilginin tecrübeyle sâbit olduğunu belirtmektedir.¹⁸²

3.3.3. Yolsuzluklar

İmparatorluğun önemli gelir kaynaklarından olan madenlerle ilgili yolsuzluklar, mektuplarda konuya dâir yer verilen haberlerin diğer kısmıdır.

¹⁸⁰ Nr. 1476, 25 Haziran 1901.

¹⁸¹ Nr. 760, 5 Temmuz 1899.

¹⁸² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Killi arazide nebe'an eden o Leke Suyu nâmıyla yâd olunan bir su vardır ki bu mâ-i latif ile her ne türlü leke ile mülemmâ olan bir şey tathir olursa lekeler çıkar. Hem de sabunsuz olarak güzelce yıkanmış olur. Bade't-tathir bir de latif râyihâ hâsıl olur. Hülâsa şu fikrayı derçten maksat bura Leke Suyu'nun acizlerinin kalemine düşecek kadar yeni bir şey olmadığını ve birçok seneden beri keşfolunduğunu anlatmaktan ibârettir. Ancak şu ciheti şâyân-ı dikkattir ki sanâyi'-i mevcûdelerini ilk önce şarlatanlıkla neşr ü ilan ü mal-i rağbet buldukça iyisini imala muvaffakiyyet ihrâz eden Avrupalıların cidden leke çıkaramayan ve bayağı sabun derecesinde de eşyaya nezâfet veremeyen ufak ufak renkli sabunları bülend-âvâz ve bin türlü cümel-i pür-ihzâz ile üçer beşer kuruşa sattıkları görüldüğü halde evsâfını ta'dâda çabaladığım Leke Suyu'nu şimdiye kadar şuralardan gelip geçenlerin hiçbirisi lisan-ı vüzûh ile kimseye anlatmamıştır.” Nr. 653, 20 Mart 1899.

Selanik'ten “Orman ve Maden Nezâret-i Celflesi”nin dikkatine gönderilen bir mektupta, Avrupa'ya ithal edilen madenlerin vergisi ile ilgili yolsuzluklar yapıldığı belirtilmekte, bu durumun “hazine-i devlete zarar” olduğu ifade edilerek, gerekenin yapılması talep edilmektedir.¹⁸³ Niğde'den maden ocaklarıyla ilgili yazılan bir mektupta, “pek çok muâmelât-ı gayr-i lâyika icrâ” edildiği aktarılırken,¹⁸⁴ Eskişehir'den gelen bir haberde, “Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâne'nin her köşesinde” resmî ruhsatı olmadığı halde kazı çalışmaları yapan kişiler olduğu belirtilmekte, Mösyö Hozler adındaki bir şahsın, Eskişehir lüle taşına benzer bir madeni izin olmadan kazması üzerine, Eskişehir lületaşı madeni muayene memuru Ahmet Hamdi Efendi'nin konuya müdahale ettiği ve ilgili mercilere durumu ilettiği ifade edilmektedir.¹⁸⁵

3.3.4. Ormancılık

Ormanlara dâir haberlerin çoğunluğu, yeşil alanın korunmasına dâirdir. Marmaris'ten gelen bir haberde, bölgede senede üç bin liralık bal ve bal mumu hasılatının yapıldığı belirtilmekte, bunların çam ağaçları sayesinde elde edildiği ve bir çamın büyüme süresinin altmış yıl civârı olduğu ifade edilerek, ağaçların kesimi üzerine kasaba ahalisinin vilâyet-i celfleye durumu “telgrafla” bildirdiği ve olaya müdahale ettiği aktarılmaktadır.¹⁸⁶ Kastamonu'dan gelen bir mektupta “orman ve mâadin muamelatı”nı iyi bir şekilde yerine getirerek “Kastamonu ormanlarının” korunmasını sağlayan orman ve maadin memuru Karabet Efendi'ye teşekkür edilirken,¹⁸⁷ Ilgın'dan yazılan bir haberde, Konya Merkez Orman Müfettişi'nin, “ormanların ıslâhı ve kesime meydan vermemek için” Konya'ya gittiği ifade edilmektedir.¹⁸⁸

¹⁸³ Nr. 1281, 11 Kânun-ı Evvel 1900.

¹⁸⁴ Nr. 641, 8 Mart 1899.

¹⁸⁵ Nr. 502, 17 Teşrin-i Evvel 1898.

¹⁸⁶ Nr. 736, 5 Mart 1899.

¹⁸⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Sâye-i terakki sermâye-i hazret-i pâdişâhîde orman ve maâdin muamelatı hayret-bahş bir sûrette icrâ edilmekte olup Kastamonu ıрманlarının vüs'at ve imtidâi, kereste kesreti, erbâbında mâlumdur. Böyle mu'tenâ bir memleketin orman ve maâdin umûruna me'mur bulunan izzetlü Karabet Efendi'nin gayret fi'latı şâyân-ı tezkardır.” Nr. 605, 28 Kânun-ı Sâni 1899.

¹⁸⁸ Nr. 1498, 17 Temmuz 1901.

Eskişehir’den gönderilen bir mektupta, ormanların “servet-i milliye ve sıhhat-i umûmiyyeye olan hizmeti”nin mâlum olduğu belirtilerek, “koca ormanlarda” sadece iki kolcu bulunması ve orman davalarının zamanında neticelendirilmemesi eleştirilmekte,¹⁸⁹ Trabzon’dan gelen bir yazıda, Kelkit kazasının “evvelce çok ormanları” olmasına karşın, “hadsiz, hesapsız ve mukteziyât-ı fenniyyeye gayr-i muvaffak kat’iyyat” sebebi ile bu yeşil alanın azaldığı belirtilmektedir.¹⁹⁰ Aynı kazadan gelen bir başka mektupta ise muhabir, bölgenin orman açısından “büyük bir servete mâlik” olmadığını ifade ederek, kaymakam ve belediyenin girişimi ile, belli yerlere ağaç fidanları dikilmesi önerisinde bulunmaktadır.¹⁹¹ Trabzon başlığı altında yayınlanan ve Orman Nezâreti’nin dikkatine gönderilen bir diğer haberde de, orman sūvârî memurunun, ormanların korunması işi ile ilgilenmek yerine, “keyfe-mâ-yeşâ” vakit geçirdiği aktarılmaktadır.¹⁹² Bunların yanında, Mürefte’den gönderilen bazı mektuplarda, üç köy ahalisi arasında geçen bir orman davasına yer verilmektedir.¹⁹³

3.4. Vakıflar

Osmanlı İmparatorluğu’nun 600 yıllık tarihi boyunca, yardım faaliyetleri aktif olarak sürdürülmüş, Müslüman halkın çoğunlukta yaşadığı imparatorlukta dinin gerekliliklerinden bir tanesi olan zekât faaliyetlerinin de yapıcı etkisiyle, sosyal hayatta yardımlaşma ağı devletin son zamanlarına kadar devam ettirilmiştir. 19. y.y.’a gelindiğinde ise, vakıfların sosyal yardım işlevlerini büyük ölçüde yitirdiği¹⁹⁴ görülmektedir. Vakıf işlerinin 1826’da Evkâf Nezâreti’ne bağlanarak resmîleştirildiği bu süreçte, vakıf gelirlerinin merkezî hazineye yönlendirilmesi amaçlanmış ve bunun ötesinde, II. Abdülhamit tarafından hayır amacıyla neredeyse hiçbir vakıf kurulmayarak, sosyal hayatta halka yapılan yardımların, bürokratik bir

¹⁸⁹ Nr. 1225, 13 Teşrin-i Evvel 1900.

¹⁹⁰ Nr. 1392, 2 Nisan 1901.

¹⁹¹ Nr. 1380, 21 Mart 1901.

¹⁹² Nr. 1439, 19 Mayıs 1901.

¹⁹³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Mürefte’ye tâbî’ Melen, Mürsel, Hora, ahâlisi beyninde iki senedir bir ev mal davası sürüp gidiyor. Fakat artık böyle gitmeyecek, neticesi pek uygunsuz görünmeye başladı. Orman hiçbir karyenin değildir. Ancak devletimizdir. Bu gürültüye ne hâcet, ben elli yaşına yaklaşıyorum bu kadar büyük ve sürüncemeli dava daha görmedim. Bir iki defa vâki’ olmuştu. Evvel zamanki kaymakamların hüsn-i tedbiri sayesinde yine barış görüş oldu. Hep karye ormandan intifâ ederdik. Fakat bu defa öyle olmadı. Mürefte Kaymakamı Mihran Efendi bir ciheti iltizam etti. Burunlarını kabarttı. Nihayet büyük bir davaya kapı açıldı.” Nr. 842, 25 Eylül 1899. ¹⁹⁴ Özbek, a.g.e., s. 25.

devletin yöneticisini temsil etmekten çıkartılarak Abdülhamit'in bizzat şahsını temsil eder bir görünüme büründürülmesi sağlanmıştır.¹⁹⁵

Yardım faaliyetlerinin, kimin tarafından yapıldığı öne çıkarılmadan, sadece vakfın aracılığı ile gerçekleştirildiği geleneksel Osmanlı toplumunda, II. Abdülhamit'in kendine has yönetim biçimi ile birlikte bir dönüşüm gerçekleşmiş ve sosyal yardımların yapılışında, padişahın şahsı ön plana çıkarılarak, halk nezdinde "ahâlinin yegâne koruyucusu imparator" imajı vurgulanmıştır. Taşra mektuplarında bu konuyu ilgilendiren haberlerde, kökleşmiş ve sağlam bir vakıf kültürü göze çarpmamakta, sosyal hayata dâir yardım faaliyetlerinden bahsedilen mektuplarda vakıf vurgusunun yapılmadığı, padişah ihsanları ya da halktan toplanan yardımların ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

Mektupların genelinde yer alan ifadelerle göre, vakıf işlerine dâir detaylı bilgi verilmemekte ve sosyal alandaki yardım faaliyetlerinin padişahın irâdesi ya da hayırsever kişilerin maddî destekleri ile sürdürüldüğü ifade edilmektedir. Trabzon'dan gelen mektuplarda, vakıf memurlarının vakıf işlerini idare etmeleri konusunda vukû bulan olaylara yer verilmiş, meselenin Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesi'ne yansması ve "hukûk-ı evkâf-ı şerife"nin korunması adına bütün vilâyetlere haber gönderilmesine karşın, bu "usûl-i ma'kûl"ün henüz uygulanmadığı, vakıf işlerine bakan görevlilerin işlerine müdâhale edilerek, çeşitli gelirlerin muhasebecilik tarafından "ahz ü sarf" edildiği belirtilmektedir.¹⁹⁶ Bu karışıklık ve kayıtsızlık sebebi ile, İskender Paşa Cami evkâfından hamamın tamirinin geciktiği belirtilerek,¹⁹⁷ Evkâf Nezâreti'nin gerekeni yapması talep edilmektedir.

Çeşitli kurumlara vakfedilen mallarla ilgili haberler, mektuplarda yer verilen bir diğer konudur. Samsun-Çarşamba'dan yazılan bir mektupta, Naîmiye Medresesi'ne iki adet dükkânını "mazar-ı mevt" esnasında vakfeden Halim Kadızâde

¹⁹⁵ A.e., s. 155-56.

¹⁹⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Her ne sebebe mebnî ise bu usûl-i makûl Trabzon'da henüz mevki-i tatbîke konulmadı, bu yüzden birçok mütevelliler mutazarrır olmakta olduğu gibi evkâf da mutazarrır oluyor. Mütevellilerin vazifelerine müdâhale ediliyor. Bir takım evkâf icarları muhasebecilik tarafından ahz ü sarf ediliyor. Bu kabilden İskender Paşa Cami-i Şerifi'nin evkâfından bir hamamın tamirine de mütevellî karıştırılmayarak külli masrafla su boruları ve levâzımat-ı sâire iştila edilmiş tamirata bakılamayarak yüz üstü bırakılan beh-renkler ayaklar altında kırılıp mahvolmaktadır." Nr. 1378, 19 Mart 1901.

¹⁹⁷ Nr. 1393, 3 Nisan 1901.

El-Hac Mahmut Efendi'nin vârislerinin olaya itiraz etmesinden bahsedilmekte, meselenin soruşturulması üzerine varislerin bu müdahalesi reddedilerek dükkanların "tescil-i vakf" edildiği ifade edilmektedir.¹⁹⁸ Bursa'dan yazılan bir mektupta ise, okullar için vakfedilen zeytin ve dut bahçelerinden bahsedilmekte, mesele ile ilgili ortaya çıkan bir karışıklığın düzeltilmesinden ötürü nâhiye müdürüne teşekkür edilmektedir.¹⁹⁹

Sosyal yardım işlerinin vakıf adı altında yapılmaktan ziyâde, yardım paraları ya da padişah ihsanı ile icra edilerek II. Abdülhamit'in şahsının ön plana çıkarıldığını ifade ettiğimiz üzere, Dedeâğaç'tan yazılan bir mektupta bu konuya örnek teşkil eden bir haber yer almaktadır. "Hâsılâtı ve vâridât-ı dâimesi" Dedeâğaç Gurebâ Hastanesi'ne ait olacak şekilde, bir "buharlı dakik değirmeni" inşa edildiğini ifade eden muhabir, açılışı 25. cülûs yıldönümünde gerçekleştirilecek olan bu değirmenin cülûs "hatırat"ından olan "âsâr-ı nafi'a cümlesinden" sayılacağını ifade etmektedir. Geliri bir sosyal kuruma bağışlanacak olan bu yapının açılışının, padişahın cülûs kutlamalarına denk getirilmesi, II. Abdülhamit'in varlığının halk nezdinde hatırlatılması bakımından önemlidir.²⁰⁰

Toplunun sosyal hayatının çeşitli açılardan desteklendiği vakıf sisteminde, imparatorluğun her köşesinde yer alan camilerin tamir ve giderlerini karşılamak üzere "cami vakıfları"²⁰¹ bulunmaktaydı. Selanik'ten yazılan bir mektupta, cami vakıflarının durumuna yer verilmekte, bunların çeşitli gelirlerinin olmasına karşın,

¹⁹⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "... Halim Kadızâde El-Hac Mahmud Efendi merhum çarşı derûnunda kâin iki adet sırf mülk dükkânlarını mezkûr medreseye maraz-ı mevt esnasında münçizen vakfetmiştir ki ba'de'l-vefat verese tarafından vakf inkar olunmak istenilmiş ise de keyfiyet şühûd-ı şahsiyye ile derece-i sübûta isâl edilerek taht-ı hükme aldırılmış ve iktisâb-ı katiyyet eden ilâm-ı ibtidâî mûcibince tescil-i vakf edilmiştir." Nr. 1330, 29 Kânun-ı Sâni 1901.

¹⁹⁹ Nr. 1369, 10 Mart 1901.

²⁰⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Mevsim-i şitâ inşaat-ı nâfia için her tarafta bir fasl-ı fasıl olduğu halde burada müsâit eyyamda vukû bulan sa'y ü himmet mûcib-i memnuniyet birçok muvaffakiyyât-ı nâfia husûlüne intâc etmiştir. Ezcümle masârif-i inşâiyyesi çıkarıldıktan sonra hâsılât ve vâridât-ı dâimesi Dedeâğaç Gurebâ Hastahânesi'ne âit olmak üzere Ferecik Ilıcaları mevkiinde istihsal olunan müsaade-i mahsûsa üzerine inşaatına ibtidâr olunan ve yirmi beşinci sene-i devriye-i cülüsiyye hâtırat ve muvaffakiyyât-ı celîlesinden olan âsâr-ı nâfia cümlesinden adde sezâvâr bulunan buharlı dakik değirmeni bu kere pezîrâ-yı hüsn-i hitam olduğundan şubatın on sekizinci pazar günü Dedeâğaç'tan saat üçte hareket ettirilen bir tren-i mahsus ile Mutasarrıf-ı liva saadetlü Muharrem ve Mülkiye Müfettişi saadetlü Ahmet Arifi Beyefendiler hazerâtı erkan-ı liva ve yüz elli kadar me'murîn ve mu'teberân-ı memleket Ilıcalar mevkiine azimetre civar köylerden oraya içtimâ etmiş olan bir o kadar zürra ahâlî hazır oldukları halde ..." Nr. 1368, 9 Mart 1901.

²⁰¹ Haim Gerber, *The Public Sphere and Civil Society*, Israel, Ashgate Variorum, s. 77.

camilerin tamire muhtaç bir durumda olduğu belirtilerek, Abdi Paşa Camisi'nin “kalbi parça parça”eden bir halde olduğu²⁰², Eski Cuma Camisi'ne ise girmenin bile mümkün olmadığı ifade edilmektedir.²⁰³ Balıkesir'den yazılan bir haberde yine bir cami inşasından bahsedilerek, üç sene önce depremde yıkılarak tamire muhtaç kalan cami için “akar” vakfedildiği aktarılmaktadır.²⁰⁴

Bozcaada'da Köprülü Mehmet Paşa'nın inşa ettirdiği cami hakkında bir habere yer verildiği görülmekte, tamir ve bakım için paşanın vakfettiği çiftlik vesâireden elde edilen gelirin evkaf sandığına aktarıldığı belirtilerek, tamirin gerçekleştirilmesi için yapılan müracaatların “semeresiz” kaldığı ifade edilmektedir.²⁰⁵ Giresun'dan gelen bir mektupta ise, Şeyh İdris Hazretleri'nin türbe ve tekkesi harap bir halde iken, “vilâyet-i celîle emri ile” ve “a'sâr-ı vakfiyye bedelâtından iki bin kuruş” harcanarak gereken tamirlerin yapıldığı ve resmî açılışın iki yüz ziyaretçi eşliğinde yakın zamanda gerçekleştirilerek, “bu münâsebetle” padişaha dua edildiği aktarılmaktadır.²⁰⁶

Padişah ve hânedân üyelerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun hakimiyet yılları boyunca, hayır işleri için birçok vakıf tesis ettiği bilinmektedir. Edirne'den yazılan bir haberde, “Bayezid-i Sâni Hazretleri”nin Yeniimaret'te yaptırdığı “Bimârhâne”de, hala her gün fasülye ve çorba pişirildiği, her hafta pilav zerdesi yapıldığı belirtilmekte, burada ayrıca, birkaç hademe ve bir doktorun bulunarak, “muhtâcîn”e hizmet ettiği ifade edilmektedir.²⁰⁷ “Muhtâcîn” için yapılan bir diğer

²⁰² Nr. 1182, 23 Mayıs 1900.

²⁰³ Nr. 1178, 27 Ağustos 1900.

²⁰⁴ Nr. 1523, 11 Ağustos 1901.

²⁰⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bozcaada'nın Han mahallesinde vâkî Köprülü Mehmet Paşa merhumun inşâ eylediği câmi-i şerif mürûr-ı zamanla harâb olup mâil-i inhidam bir hale geldiğine halbuki cami-i mezkûrun tamir ve sâir levâzımına sarfa meşrûta Paşa-yı müşârûnileyhin vakfeyledikleri çiftlik ile sâireden senevî yüz lira Osmânî vâridat mahallî evkaf sandığına alınmakta olduğundan şart-ı vakıf vechile cami-i mezkûrun keşfi mûcibince tamiri hakkında bir seneden beri bi'd-defâat vukû bulan müracaat semeresiz kalmakta ve cami-i mezkûr da günden güne içine girilemeyecek bir hale gelmekte olduğuna fevkalâde teessûf olunmaktadır.” Nr. 847, 6 Teşrin-i Evvel 1899.

²⁰⁶ Nr. 1540, 28 Ağustos 1901.

²⁰⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Saraçhane Köprüsü'nden ve Yeniimaret derûnundan bi'l-mürûr evvela Yıldırım Bayezid Cami-i Şerifi'ni ziyaret eyledik ebniyesi şâyân-ı ziyaret olup Gazi Mihâl Bey Köprüsü'nün Mustafa Paşa cihetinde ve Yıldırım kenarında bulunuyor. Vaktiyle ehl-i mürtezikasını külli yevm fasulye ve çorba ve haftada bir defa zerde pilav çıkarır imâretleri varmış cemaati mahduttur. Sâniyen Bayezid-i Sâni Hazretleri'nin Yeniimâret denilen mahalde bina ve ihyâ-kerdesi ve ayrıca bimârhânesi mevcut ve ma'mur ve mükemmel olmasıyla

hizmet, oluşturulan çeşitli komisyonlar ile yardım toplanmasıdır. Kırkkilise’den gelen bir mektupta, şehirdeki ihtiyaç sahipleri için bir “muhtâcîn komisyonu” teşkil edildiği belirtilmekte, birçok “hamiyyet-mendân-ı ahâli”nin elinden gelen katkıyı sağlamaya çalıştığı bildirilmektedir.²⁰⁸

haftadan haftaya pilav zerdesi çıktığı gibi be-her gün fasulye ve çorba tabh edilip ehl-i mürtezikaı istifâde ediyor. Bimârhânesinde müteaddid hademeler ve başkaca bir de doktoru bulunuyor her gün muhtâcîni muâyeneye devam eyliyor.” Nr. 1315, 14 Kânun-ı Sâni 1901.

²⁰⁸ Nr. 1223, 11 Teşrin-i Evvel 1900.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SAĞLIK HİZMETLERİ

Sağlık ve tıp alanlarına önem veren ve bu konularla ilgili radikal ve yenilikçi bir politika izleyen II. Abdülhamit, saltanat yılları boyunca, halk sağlığını koruyacak ve toplumun sıhhi durumunu iyileştirecek düzenlemeler yapmıştır. Bu süreçte, salgın hastalıklarla mücadele edilmiş, sağlık alanındaki uygulamaların belli bir sisteme oturtulması için çalışılmış ve Avrupa'daki gelişmeler yakından takip edilerek bu yeniliklerin en kısa sürede hayata geçirilmesine gayret edilmiştir. Yeni açılan eğitim kurumları ile, doktor, ebe, hemşire, eczacı gibi sağlık elemanları yetiştirmeye özen gösterilen imparatorlukta, modern ekipmanlarla donatılmış hastanelerin devletin her köşesinde açılması ve faaliyete geçirilmesi için çaba sarfedilmiştir. Bir yandan sağlık alanında birçok yenilik ve iyileştirmeler yapılırken, diğer yandan İmparatorluğun geri kalmışlığının telafi edilmeye çalışıldığı bu zaman diliminde, mektuplardaki haberler, imparatorluğun batı vilâyetlerindeki durumun daha iç açıcı olduğunu yansıtmakla birlikte, söz konusu çabaların henüz tam anlamıyla meyve vermediğini göstermektedir.

Mâlûmat gazetesinde yer alan taşra mektuplarında, sağlık alanında bilgi ve haberlerin yer aldığı 88 mektup bulunmaktadır. Bu mektuplar, Aydın, Basra, Bosna, Edirne, Halep, Hicaz, Hüdâvendigâr, İzmit, Kastamonu, Konya, Musul, Selanik, Suriye, Trabzon, Van ve Yemen olmak üzere 15 vilâyet ve 1 sancaktan gönderilmiştir.

4.1. Salgın Hastalıklar

4.1.1. Salgınların Yaygın Olduğu Bölgeler ve Çeşitleri

Kolera, verem, frengi, sıtma, veba, kızamık ve çiçek hastalığı mektuplarda dile getirilen ve halk sağlığını tehdit eden salgın hastalıkların başında gelmektedir. Mektuplardaki sağlıkla ilgili haberler içerisinde en çok

işlenen konulardan bir tanesinin bu olması, meselenin halkın gündemi açısından ne derece önem taşıdığını kanıtlar niteliktedir. Sıtma, en sık rastlanan salgın hastalıklardan bir tanesidir. Trabzon'dan gönderilen bir mektupta, sıtmanın, “yaz mevsimine mahsus hastalıklardan birisi olduğu” ifade edilmekte,¹ Edirne'den² gelen haberlerde, aynı hastalık için benzer bilgiler aktarılmaktadır. Konya'dan gönderilen bir mektupta ise, sıtma hastalığının temmuz başında başladığı ve önlem alınmazsa “senelerce devam edip bilahare başka hastalığa “dönüşeceği bildirilmektedir.³ Mekri'nin ise, “bataklığı hasebiyle sıtması ile meşhur” olduğu belirtilmekte, sıtma ilacı olan “sülfato”nun kıraathanelerde dahi satıldığı görülmektedir.⁴

İzmir'de veba⁵, Bolu,⁶ Konya'da⁷ grip ve kızamık salgınlarının yaşandığı ifade edilen mektuplarda, Yemen'deki grip salgınının “vefeyâta” sebebiyet verdiği bildirilmektedir.⁸ Bu salgınlara önlem olarak, Konya vilâyetinde 149 çocuğa çiçek aşısı uygulandığı aktarılmıştır.⁹

Adına sıkça rastlanan bir başka bulaşıcı hastalık ise, frengidir. Karadeniz'den Orta Anadolu'ya doğru yayılan, ayrıca Silifke, Gazze, Yemen gibi ülkelerin güney bölgelerinde seyreden frengi salgınına karşın, İmparatorluğun birçok bölgesinde “frengi hastaneleri” yaptırıldığı bilinmekte¹⁰ ve mektuplarda buna paralel bilgilere yer verilmektedir. İzmit'ten gelen bir mektupta, frengi “müptelâlarına tedâviye mahsus hastahâneler” olduğu ifade

¹ Nr. 864, 17 Teşrin-i Evvel 1899.

² Nr. 1521, 9 Ağustos 1901.

³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Havanın vehâmeti neticesi olan sıtma hastalığı temmuz ibtidâîlerinde başlayarak tedavi edilmezse senelerce devam edip bilâhare başka hastalığa çevirmekte olduğu halde belediye bir tabip yollattırıyor.” Nr. 794, 8 Ağustos 1899.

⁴ Nr. 768, 13 Temmuz 1899.

⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “İzmir'in hayât-ı ticâriyyesine bir darbe-i nâgeh-zuhûr havâle eden illet-i müthişe-i veba elminnetüllah külliyyen def ü zâil oldu. Bu münâsebetle erbâb-ı mesâî ve tüccarın simâları da âsâr-ı beşâset, Anadolu'nun pazargâh-ı mütemâdiyesi olan şehir-i şehirimizin çarşılarında büyük faaliyetler rû-nüma olmaya başladı.” Nr. 1223, 11 Teşrin-i Evvel 1900. ⁶ Nr. 1337, 6 Şubat 1901.

⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bundan evvel merkez-i vilâyette mülhakâtın bazılarında vefiyyat vermeyecek derecede zuhûr eden kızamık ve çiçek sûret-i hafifede influenza hastalıklarından lehül-hamd eser kalmamış ve sâye-i merâhim-vâye-i hazret-i pâdişâhîde merkez-i vilâyette yüz kırk dokuz etfâle telkih-i cederî ameliyatı icrâ olunmuştur.” Nr. 633, 28 Şubat 1899.

⁸ Nr. 611, 3 Şubat 1899.

⁹ Nr., 633, 28 Şubat 1899.

¹⁰ Nil Sarı, “Tıp”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXXXI, 2012, s. 104.

edilmektedir.¹¹ Fakat her vilâyette aynı özenin gösterilmediği anlaşılan haberlerde, Suriye vilâyetini ilgilendiren bir mektupta, frengi hastalığının halkı tehdit eder bir boyutta olduğu ve bununla ilgili belediyenin herhangi bir girişimde bulunmadığı belirtilmektedir.¹² Bolu ve Kastamonu'dan gönderilen mektuplarda ise “frengi illet-i müdhişesinin” gittikçe yayıldığı bildirilmektedir.¹³

Verem, mektuplarda yer verilen bulaşıcı hastalıklardan bir diğeridir. Trabzon ve Selanik'ten gelen mektuplarda bu hastalığa yer verilmiş, ve konuyla ilgili haberlerde olumsuz durumlardan bahsedilmiştir. Selanik'te çevre temizliğine dikkat edilmediği için mikropların her tarafa yayıldığı bildirilmekte¹⁴, Trabzon'dan gönderilen mektupta ise, verem olduğu halde okula devam eden bir öğrenciden bahsedilerek, Maarif Nezâreti'nin konuyla ilgilenmesi talep edilmektedir.¹⁵

Bulaşıcı hastalıklarla ilgili bunların haricindeki haberler, Yemen'de “şimdiye kadar emsâli görülmemiş” iplik çibanı hastalığının yayılmasına¹⁶ ve Samsun'da 24 saat içinde 120 kişinin ölümüne sebep olan bir hastalığa dâirdir.¹⁷

4.1.2. Dezenfekte İşlemleri

¹¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Sâye-i hazret-i şehriyâr-i a'zamîde müptelâlarını tedaviye mahsus hastaneler mevcut fakat öyle bu illete dûçâr olanlar hep bu dârü't-tedavilere şitâb etmeli, bu hastalıktan hiç eser ve binaenaleyh bilâhare bu hastanelere lüzûm kalmamalı.” Nr. 1534, 22 Ağustos 1901.

¹² Nr. 830, 13 Eylül 1899.

¹³ Nr. 583, 6 Kânun-ı Sâni 1899.

¹⁴ Nr. 570, 24 Kânun-ı Evvel 1898.

¹⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Ba-husus merkez-i vilâyette bulunan leyli ve nehârî mekteb-i idâdînin ahvâl-i sıhiyyesi o derece de şâyân-ı memnuniyet değildir. Geçen sene mekteb-i mezkûrda talebeden birisi keyifsiz olur. Derhal mektebin doktoruna müracaat edilir. Doktor Efendi ba'de'l-muayene efendi-i mûmâ-ileyhte alâim-i teverrüm müşahede eylediğinden on beş gün kadar mektebe devam etmemesini karar verip raporunun tanzim ve icâbının icrâsını evvel sûretle tenbih etmiş. Çocuk bir hafta kadar hânesinde kaldıktan sonra yine mektebe gelmiş mekteb tarafından da kendisine bir şey söylenmemiştir. Şimdi insaf olunsun! Teverrüm eden bir talebenin mektepte bulunması câiz midir?” Nr. 786, 31 Temmuz 1899.

¹⁶ Nr. 1167, 16 Ağustos 1900.

¹⁷ Nr. 1530, 18 Ağustos 1901.

Bulaşıcı hastalıklara karşı büyük bir mücadelenin verildiği II. Abdülhamit döneminde, padişahın “irâdesiyle” gerçekleştirilen emirler doğrultusunda, hastalıkların yayılmasını engellemek amacı ile dezenfekte işlemlerine azamî önem gösterilmiş, karantina ve aşı uygulamaları, tebhîrhâne ve bakteriyolojihâne gibi kurumların yaygınlaştırılmasına gayret edilmiştir. İzmir’de hastalık sebebiyle on günlük karantina uygulandığı ve bu önlem sayesinde, sadece bir “vukûat olduğu bildirilmiştir.”¹⁸ Bir başka haberde ise, limanlara gelen gemiler için uygulanan “pratika” yani sağlık denetiminden bahsedilmiştir.¹⁹ Ankara’dan gelen bir haberde ise, hayvan hastalıkları için “Bakteriyoloji-hâne-i Şâhâne”de geliştirilen seruma yer verilmektedir.²⁰

Selanik vilâyetinden gönderilen mektuplarda, muhabirler, hastalıklardan korunmak için alınabilecek önemlerden bahsetmişlerdir. Bir muhabir, yaz mevsiminde büyük musluklar ve hortumlarla çevrenin sulanmasının lüzumundan bahsetmiş,²¹ bir başka mektupta ise, hamamlar, berberler, aşçı, kasap ve sebzecilerin daima kontrol edilmeleri, hamamlardaki peştamal takımlarının sık sık dezenfekte makinesine götürülerek temizlenmesi, berberlerdeki havlu ve önlükler için de aynı muamelenin icra edilmesi gerektiği belirtilmiştir.²² Kastamonu’dan gönderilen ve belediye doktorunun imzası ile yayınlanan bir haberde ise, mesele bir ileri boyuta taşınarak, aşçı, hizmetçi gibi çalışanlardan “sıhhat şehâdetnâmesi” talep edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

¹⁸ Nr. 1326, 25 Kânun-ı Sâni 1901.

¹⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Üç yüz on iki senesi evâhîrinde ta'mimen tebliğ buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî mantûk-ı münîfince bade'l-gurûb yani on ikiden sonra pratika i'tası memnu' iken Teşrin-i Sâni'nin on üçüncü pazartesi günü akşamı saat ikiye çeyrek kalarak bir vapura temeyyüz-i pratika verilmiştir. Bu yüzden tevellüd edecek mahâziri ta'dad gayr-i kâbil olmakla yalnız keyfiyeti makâmât-ı âliye-i âidesinin â-ı agâhîlerine arz ile iktifâ zarûridir.” Nr. 1274, 1 Kânun-ı Evvel 1900.

²⁰ Nr. 685, 21 Nisan 1899.

²¹ Nr. 1484, 3 Temmuz 1901.

²² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bir belâ vürûdundan evvel defedilmek lâzımdır. Bu gibi ilel ve emrâz-ı sâriyenin men'-i tevsî' ü sirâyeti ancak hıfzu's-sıhha-i umûmiyeye riâyette hâsıl olabilir. Birçok defalar arz ettiğimiz gibi her türlü tezyinât-ı beldeden daha evvel piş-i nazar-ı dikkatte bulundurarak o sûrette hareket etmek icâb-ı haldendir. Mesela, hamamlar, perukarlar, bakkallar, aşçı, kasap ve sebzeciler dâima nazar-ı dikkatte bulundurulmalıdır. Hamamların peştamal vesâire takımlarını sık sık etûv makinesine götürülerek tebhîrata tâbi tutmam lâzımdır. Perukarlar pişgir ve önlükleri için de aynı muâmelede bulunmak hayru'l-umûrdur. Bakkalların temizliğe alıştırılması, aşçıların kaplarını sık sık kalaylatmaya mecbur tutulması, kasap ve sebzecilerin temizliğe riâyeti hıfzu's-sıhha-i memleket nokta-i nazarınca hâiz-i ehemmiyet-i fevkalâdedir.” Nr. 1121, 3 Temmuz 1900.

Dezenfekte çalışmaları ile ilgili dikkat çekici bir detay, konuyla ilgili olumlu haberlere en geniş yer verilen bölgenin Hicaz vilâyeti olmasıdır. Karantina uygulaması, badana ve dezenfeksiyon çalışmaları sayesinde bölgede hastalıklardan eser kalmadığı bildirilmektedir.²³ Hatta halkın sağlık durumunun her gün kontrol edildiği aktarılmaktadır.²⁴ Diğer vilâyetlerde, negatif ve pozitif haberlerin bir arada yer almasına rağmen, bu bölgeden gelen haberlerin tamamen olumlu nitelik taşıması, II. Abdülhamit'in Hicaz'a verdiği önemi kanıtlamaktadır.

4.1.3. Sağlığı Tehdit Eden Durumlar

Toplum sağlığını tehdit eden durumlar hakkında haberler aktarılan mektuplarda, gündelik yaşantıdaki unsurlardan da bahsedilmiş, gerekli tedbirlerin alınması için uyarılarda bulunulmuştur. Eczaneler tarafından yapılması gereken sabun, toz, yağ gibi şeylerin bakkalar tarafından satılıyor olmasından sıkça bahsedilmiş, “fenn-i ispençiyârî”yi²⁵ bilmeyen bu kişilerin, bahsedilen maddeleri satmalarının sakıncalı olduğu ifade edilmiştir.²⁶ Bir mektupta, Selanik'teki bir bakkalda kokuşmuş zeytinyağlarının satıldığı bildirilmekte,²⁷ diğer mektuplarda ise, Kimyager Mazhar Bey'in sıkı teftişi sayesinde sağlığa zarar veren sabunların şehir dışına çıkarıldığı²⁸ ve “terkibi namalum olan Doktor Karunya” haplarının ithalinin engellendiği belirtilmiştir.²⁹

²³ Nr. 1182, 30 Ağustos 1900.

²⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Dört beş aydan beri sad-hezâr şükür hastalıktan eser olmadığı ve Cidde ahvâl-i sıhhiyesinin berkemâl olduğuna dâir her gün karantina enspektörlüğünden mâlûmat verilmekte bulunduğu halde “Turu Sina”da olan karantinaların devam etmesi, Cidde'ye gelip gitmekte olan vapurların gayr-i muntazam bir sûrette icrâ-yı seyr ü sefer etmeleriyle beraber ancak ayda bir posta alınması hakikaten hâlât-i müz'icedendir.” Nr. 491, 6 Teşrin-i Evvel 1898.

²⁵ Eczacılık ilmi.

²⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Zuhûr edecek netâyic-i vehime acaba belediyemizi düşündürmüyor mu? Sabun, yağ, toz bey'iyile uğraşan bir bakkal ne zaman fenn-i ispençiyârîyi tâlim etmiş?” Nr. 886, 8 Teşrin-i Sâni 1899.

²⁷ Nr. 1458, 7 Haziran 1901.

²⁸ Nr. 1494, 13 Temmuz 1901.

²⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Rüsûmat nâmına Avrupa'dan vârid olan “Doktor Karunya” haplarının terkibi nâ-mâlum olmakla bu babdaki emr-i mahsûsa tevfikân kimyâger rifatlı Mazhar Kâmil Bey tarafından idhali menolunmuştur. Bu vesile ile mîr-i mûmâ-ileyhin hüsn-i hizmet ve gayret-i vazife-şinâsânelerini takdire müsâberet ederim.” Nr. 1356, 25 Şubat 1901.

Halk sağlığını tehdit eden bir diğer önemli haber, Mûsevîler ile ilgilidir. Eylül ayında âdetleri üzere mekan değişikliği yapan Mûsevîlerin dairelerinden verem gibi birçok hastalığın bulaştığı bildirilmekte, bu evler yeniden kirâya verilmeden önce, mekanın kesinlikle dezenfekte edilmesi gerektiği ifade edilmektedir.³⁰

4.2. Sağlık Kurumları

4.2.1. Hastaneler

II. Abdülhamit döneminde yapımına hızla devam edilen ve inşası en kısa şekilde tamamlanarak faaliyete geçirilmesi planlanan kurumların en önemlilerinden bir tanesi, hiç şüphesiz, hastanelerdir. Mektuplarda bölgelerin bu konuyla ilgili yeterlilik durumu, hastanelerin inşası, yapım süreci ve bu inşaatlarda kullanılacak paranın kaynağı gibi birçok konuda bilgi ve habere rastlanmaktadır. Kastamonu'dan gönderilen bir mektupta, hastane kelimesinin tanımına yer verilmekte ve bu kelime “pîş-i nazar-ı insaf ve mürüvvete tecessüm eden binâ-yı muhteşem” olarak nitelendirilmektedir.³¹

Gurebâ hastaneleri, mektuplarda en çok zikredilen hastane türleridir. Çoğunlukla halkın yardım paraları ve kimi zaman devlet desteğiyle yaptırılan bu kurumlarla ilgili birçok haber yer almakta, Selanik'ten gönderilen bir mektupta “Hazine-i Celîleye bâr olmaksızın mükemmel bir gurebâ âtesis” edildiği bildirilmektedir.³² Yemen'den gönderilen bir mektupta ise, yeni Gurebâ Hastanesi'nin Yemen vilâyeti Valisi Hüseyin Hilmi Paşa'nın “muvaıffak olduğu tesisat-ı hayriyye”den bir tanesi olduğu belirtilmektedir.³³ Kimi zaman bu kurumlar, “ahâlinin iânesi” ve devletin bütçesi ile masrafı ortaklaşa karşılanarak yapılmakta, Van'da “erkân-ı askeriye ve ahâli-i

³⁰ Nr. 1538, 26 Ağustos 1901.

³¹ Nr. 583, 6 Kânun-ı Sâni 1899.

³² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Mîr-i mûmâ-ileyh altmış bin nüfus teşkil eden ve Rumeli Vilâyet-i Şâhânesi'nde en büyük kazadan ma'dud olan Köprülü kaza ve kasabası ahâlisinin dahî fukara ve muhtacını hastegânının müdâvât-ı lâzımları için Köprülü'de dahî bir dârü't-tedavinin tesisi lüzûmunu hisseyleyerek masarif-i inşâiye ve idâre-i seneviyesi için de Hazine-i Celîle'ye asla bâr olmaksızın gayet süheyl bir karşılık bulmuşlardır.” Nr. 1143, 23 Temmuz 1900.

³³ Nr. 1239, 28 Teşrin-i Evvel 1900.

hamiyyet-mendân” ın “fi’liyye ve nakdiyyeleri” ile mükemmel bir hastane inşa edildiği aktarılmaktadır.³⁴ Devlet tarafından imarı tamamlanan bir başka hastane ise, Çankırı’daki Hamîdiye Gurebâ Hastanesi’dir.³⁵ Edirne’den bildiren bir muhabir ise, Gurebâ Hastanesi’nin “fenn-i mimarî nokta-i nazarından tarz-ı cedîd” olduğunu belirtmektedir.³⁶ Konuyu ilgilendiren haberlerin geneline bakıldığında, yeni bir hastane tesisinin her vilâyet için oldukça önem taşıdığı görülmekte,³⁷ kimi mektuplarda, bu kurumlar için şaşıaalı açılış törenleri³⁸ yapıldığı aktarılmaktadır.³⁹

İmparatorluk genelinde yeni sağlık kurumları inşasına çok hızlı bir şekilde devam edilmesine rağmen bu konuda yeterliliğin hala sağlanamamış olması, mevcut eksikliğin ne kadar derin olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Konya vilâyetinde sağlık kurumlarının eksikliğinden şikayet edilirken⁴⁰, Trabzon vilâyetinden gelen haberlerde mevcut gurebâ hastanesinin “bir hâl-i teessüf şimâl içinde” olduğu belirtilmektedir.⁴¹ Fakat mektupların çoğunda, olumsuz durumlara vurgu yapılmaktan ziyâde, mevcut hastaneleri övmek ya da yeni kurumların açılış haberlerine yer ver vermek tercih edilmiştir.⁴²

Mektuplarda adı geçen bir başka sağlık kurumu, “Frengi Hastaneleri”dir. İzmit’ten gelen bir haberde, bu hastalığa mahsus hastaneler olduğu

³⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Terakkiyât-ı celîle-i cenâb-ı pâdişâhiye bir ilâve-i fâika olmak üzere merkez-i vilâyet olan Van’da vâli-yi âli-himem saadetlü Tahir Paşa Hazretleri erkân-ı askeriyenin ve ahâli-i hamiyyet-mendânın teşvikat ve muâvenat-ı fi’liyye ve nakdiyyeleri sayesinde mükemmel bir bab hastahâne vücûda getirilmiş ve merzâ-yı askeriyemizin şu sûretle istikmâl-i esbâb-ı refahına ma’tuf olan himemâtın nezd-i celil-i bâri ve ind-i âli-i hazret-i hilâfet- penâhîde rehin-i kabul olacağı âzâde-i arz ü tekrar bulunmuştur.” Nr. 575, 29 Kânun-ı Evvel 1898.

³⁵ Nr. 632, 27 Şubat 1899.

³⁶ Nr. 1315, 14 Kânun-ı Sâni 1901.

³⁷ Nr. 530, 14 Teşrin-i Sâni 1898.

³⁸ Nr. 1143, 23 Temmuz 1900.

³⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “...Kurbanlar kesildi. Herkes arabasına râkiben resm-i küşâdı icrâ edilen gurebâ hastahânesine doğru azimet ediyordu. Beş dakika sonra Hükûmet Konağı’nın vaz’-ı esasında isbat-ı vücud eden cemm-i şâdumânî hastahâne kapısı önünde bulunuyordu. Yine Müftü Efendi tarafından aynı maksad-ı mukaddes üzerine diğer bir dua kıraat edildikten sonra Hastahâne Müdürü’nün Vâli Paşa’ya teslim ettiği büyük kapı anahtarını mîr-i müşârûnileyh Paşa Hazretleri Müşir Paşa Hazretleri’ne takdim eyledi. Müşir Paşa Hazretleri kapıyı açtı. Umûm halk birer birer içeri girmeye başladılar.” Nr. 826, 9 Eylül 1899.

⁴⁰ Nr. 827, 10 Eylül 1899.

⁴¹ Nr. 749, 6 Teşrin-i Evvel 1899.

⁴² Nr. 737, 12 Haziran 1899.

belirtilmekte, Bolu'dan gönderilen bir mektupta ise, bölgede bulunan bir Frengi Hastanesi'nden bahsedilmektedir.⁴³ Yine Bolu başlığı ile yayınlanan bir haberde, “bu hafta vürûd eden gazetelerde Dersaadet'te ayrıca bir Frengi Hastanesi küşâd edileceğine dâir bir fıkra” yer aldığı aktarılmıştır.⁴⁴

Yabancılarla mahsus hastanelerin de mevzu bahis olduğu mektuplarda, İzmir'den gönderilen bir mektupta bu kurumlar söz konusu edilmiştir. Bu haberde, yeni bir hastane inşasından bahsedilirken Gayrimüslim halkla Müslüman ahaliyi kıyaslayan muhabir, “Rum, Ermeni, Yahudi İspitalyeleri”nin yardım paraları ile yapıldığı belirtmiş ve inşası planlanan hastane bütçesine atfen, Müslüman halkın da, “Allah'ı, Peygamber'i hoşnut etmek” için, “memleketin halka bahşettiği servete karşı on bin liralık bir iâneiyi küçük bir yadigar olarak addetmesi” gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁵

Mektuplarda bahsi geçen bir başka hastane çeşidi ise, Yanya'da bulunan “Askerî Hastane”dir.⁴⁶

4.2.2. Eczaneler

Eczaneler, hastanelerden sonra, mektuplarda adı en sık geçen sağlık kurumlarıdır. Konuyla ilgili bilgilerin çoğunluğu Selanik vilâyetinden gönderilmiştir. Eczanelerin teftişine önem verilen vilâyette, Vilâyet Sıhhiye Müfettişi ve Kimyager Mazhar Bey'in 41 eczaneyi teftişinden bahsedilerek, birkaçı hâriç hepsinin muntazam olduğu belirtilmiştir.⁴⁷ Bir başka mektupta ise reçetesiz verilen bir pastil türünden bahsedilerek, “Rıhtımdaki İtalya

⁴³ Nr. 897, 21 Teşrin-i Sâni 1899.

⁴⁴ Nr. 1281, 11 Kânun-ı Evvel 1900.

⁴⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bir memleketin evlâd-ı âli-cenâbı olduğunu ispata, ahlaka mükemmel bir yâdigar-ı insâniyet bir nümûne-i hamîyyet bırakmaya, Allah'ı, peygamberi hoşnut etmeye çalışmalı, İzmir'de taavûn ile yapılmış Rum, Ermeni, Yahudi İspitalyeleri olduğunu da düşünerek hesabat-ı hamîyyet-kârânemizi bir kat daha canlandırmalı. Bir memleketin bize bahşettiği servete karşı on bin liralık bir iâneiyi en küçük bir yâdigâr addetmeli... Bunu ellerimiz titreyerek değil, vicdanlarımız, ruhlarımız mahzuz olarak vermeli, işittiğime göre mezkûr binanın inşaat komisyonu heyet-i muhteremesi bugünlerde tekrar ciddi bir himmet daha göstererek hastahânenin çâre-i ikmâlîne tevessül edeceklermiş. An-karib âsâr-ı fi'liyyesini görmeyi temenni eyleriz.” Nr. 829, 12 Eylül 1899.

⁴⁶ Nr. 900, 22 Teşrin-i Sâni 1899.

⁴⁷ Nr. 886, 8 Teşrin-i Sâni 1899.

Eczânesi'nin" bunu imâl edişi, ilgili mercilere haber verilmiştir.⁴⁸ Vilâyetten gelen bir başka haber ise, "Kale-i Bala Eczânesi" memuriyetine tayin için gerçekleştirilen "müsâbaka imtihanı" hakkındadır.⁴⁹

Manisa'dan gelen bir haberde ise, bölgede birkaç eczane bulunduğu bildirilmekte ve bu eczanelerin ilaçları "fâhiş fiyatlarla" satarak hastaları mağdur ettikleri ifade edilmektedir.⁵⁰ Halep'ten "Eczahâneler ve Eczâcılar" başlığıyla yayınlanan bir mektupta ise, vilâyette adedi oldukça fazla eczane olmasına rağmen bunların "eczâneye benzemedikleri" ve temiz attar dükkanları ile bile kıyaslanamayacakları aktarılmaktadır.⁵¹

4.2.3. Okullar

II. Abdülhamit'in saltanat yıllarında, sağlık personeli yetiştirmek amacıyla birçok modern eğitim kurumu açıldığı bilinmekle birlikte, mektuplarda yer alan haberlerde, sağlık kurumları kadar, bu kurumlarda çalışacak kalifiye elemanları yetiştiren eğitim kurumları ile ilgili bilgilere de rastlanmaktadır. Oldukça az sayıda olan bu bilgilerde, Selanik'te eczacı tayini için yapılan bir sınav hakkında bilgi aktarılırken "Eczacılık Mektebi"nin adı geçmekte,⁵² Trabzon'dan gönderilen bir mektupta ise, donanımlı ebeler yetiştirmek için "Ebeler Mektebi nam-ı alisi tahtında bir Darü'l-irfan vücûda getirildiği" belirtilmektedir.⁵³ Bu iki kuruma isim olarak yer verilmekle birlikte, vilâyet dâhilinde olup olmadığına değinilmemektedir.

⁴⁸ Nr. 1167, 16 Ağustos 1900.

⁴⁹ Nr. 485, 30 Eylül 1898.

⁵⁰ Nr. 784, 29 Temmuz 1899.

⁵¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Halep'te adedi oldukça mühim bir yekûn teşkil edecek kadar eczahâne vardır. Lakin bunlar eczahâneye benzemedikleri gibi, bizim bildiğimiz muntazam, temiz attar dükkanlarıyla da kıyas kabul etmez. Hiç olmazsa onlarda temizlik ve ondan başka dükkanda mevcut eşyayı irâe için her kutunun veya şişenin üzerinde birer yafta vardır. Buradaki eczahâneeler ise ne pek pis, ne de pek temiz olan meyhâneelerden hiç farkı yoktur. Öyle muntazam fevânisler, pencere önlerine va'z olunmuş müteaddid ve muntazam kutular, şişeler, filanlar burada müsâdif-i nazar olamaz." Nr. 487, 2 Teşrin-i Evvel 1898.

⁵² Nr. 485, 30 Eylül 1898.

⁵³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Sâye-i terakkiyat-vâye-i cenâb-ı hilâfet-penâhîde bulunduğumuz asr-ı terakki-hasrda Hükûmet-i Seniyyece edilen bu kadar fedâkârlığın netice-i müstahsenesi olarak her türlü ulûm u fûnûn derece-i kemâle geldiği gibi kabile-i mâhire yetiştirmek için (Ebeler Mektebi) nâm-ı âlisi tahtında bir darü'l-irfan vücûda getirilmiştir. Fakat Anadolu Vilâyât-ı Şâhânesi'nin ekser-i mahalinde (Kurûn-ı vustanın âdât-ı kadime-i müstekrehesinden olarak) el-an bir

4.3. Sağlık Personelleri

4.3.1. Doktorlar

Sağlık elemanlarının şüphesiz en önemlisi olan doktorlarla ilgili bilgi ve haberler, imparatorluk genelinde vilâyet ve kasabalara doktor tahsisi konusunda dengeli ve yeterli bir politika izlenemediğini gözler önüne sermektedir. Trabzon'dan gönderilen bir mektupta, Tirebolu kazasında belediye doktoru olmadığı ve bu vazifeyi halktan birisinin icra ettiği bildirilmektedir.⁵⁴ Afyon-Sandıklı'da ise 5 aya yakın zamandır bir belediye doktoru bulunmadığı aktarılmaktadır.⁵⁵ Çankırı'dan gelen bir haberde ise, “ne tıbbiye ne eczacı mektebine gitmiş” bir şahsın doktorluk yaptığı ve hatta “200 kuruş maaşla hastahâneye” tayin kılındığı belirtilmektedir.⁵⁶

Maaş ödemeleri ile ilgili sıkıntıların yaşandığı ifade edilen mektuplarda, Konya'dan gelen bir haberde, doktorlara iki aylık ücretin ödenememesinden ötürü “bir arsanın hiç pahasına” kendilerine verildiği aktarılmaktadır.⁵⁷ Sandıklı-Afyon'dan gönderilen bir mektupta, taşra belediye dairelerinin vâridâtlı ve vâridâtsiz olmak üzere iki sınıf olduğu ve bu sebeple, hiçbir kazanın tabipsiz olmamasına rağmen, kaza merkezine 9-10 saat uzaklıkta bulunan köy merkezlerinde birer doktor bulunması gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁸ Bir diğer haber, doktorların yanında, her yerde elzem olarak vazife icra etmesi gereken aşı memurlarının maaşı hakkındadır.⁵⁹ Şam'dan gönderilen bir mektupta, belediyenin aşı memuruna lüzum görmeyip, mühendise maaş

takım zihâb-ı bâtılın mer'iyü'l-icrâ olması hasebiyle bu gibi fecâyî-i müthişenin serzede-i zuhûr olmasına sebebiyet verilmektedir.” Nr. 1227, 15 Teşrin-i Evvel 1900.

⁵⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bir de bu kazada belediye doktoru yoktur. Ancak ahâli-i kazadan Esad Efendi nâmında bir zât o vazifeyi vekâleten bi-hakkın ifa etmekte ise de mûmâ-ileyh bâ-diploma mektepten çıkma değil.” Nr. 898, 20 Teşrin-i Sâni 1899.

⁵⁵ Nr. 760, 5 Temmuz 1899.

⁵⁶ Nr. 603, 26 Kânun-ı Sâni 1899.

⁵⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Üç yüz dokuz tarihinde kolera hastalığının buralarda men'-i sirayeti zımında gönderilen iki doktor efendiye belediye ne yapsa iyi! İki aylık ücretlerini i'tadan aciz kaldıklarından nasılsa o âna değin kalmış olan bir arsayı hiçi pahasına beş bin kuruşa satarak bununla tabip efendileri savabildiklerini maa'l-iftihar söyleyebilmektedirler. Belediyeye vâridat yolu aramak memleketin imar ve terakkisine bâis olacağından abes bulunmaktadır. Şu fikre hezâr-teessüf!” Nr. 504, 23 Teşrin-i Evvel 1898.

⁵⁸ Nr. 1413, 23 Nisan 1901.

⁵⁹ Nr. 1435, 15 Mayıs 1901.

vermesi eleştirilmektedir. Bir diğer konu da belediye doktorlarının vizite ücretleriyle ilgilidir. Yine Suriye vilâyetinden gelen bir haberde, İzmir ve Selanik gibi vilâyetlerde bu tedavi için para alındığı, fakat, iç taraflara geldikçe, bu durumun, “bir viziteye üç yumurta” şeklini aldığı aktarılmaktadır.⁶⁰

Doktorlarla ilgili olumsuz haberlerin yanında, olumlu haberlere de yer verilmiştir. Edirne vilâyetinden gönderilen mektuplarda doktorları öven birçok haber bulunmaktadır. Piyâde On İkinci Alayın Dördüncü Taburu Cerrahı Mehmet Ali Bey,⁶¹ bu minvalde mektuplarda adı geçen doktorlardan bir tanesidir. Kütahya’dan gönderilen bir başka mektupta ise, İkinci Ordu-yı Hümâyûn Kolağası Bedri ve Vahan Efendiler’in hastaların evine gitmek suretiyle muâyenelerini gerçekleştirmeleri övülmüş ve yine aynı mektupta, 23. Alayın 1. Taburunun 4. Bölüğünün yüzbaşı Halil İbrahim Efendi’nin başarı ile icra ettiği bir ameliyat üzerine, hastanın “kemâl-i şükran ile pâdişâhım çok yaşa” duasını edâ ettiği ifade edilmiştir.⁶²

Mektuplarda yer alan haberlerde, tıp mezunu doktorlar kadar, tıp eğitimi almadığı halde “doktorluk yapan” kişilerin sayısının da oldukça fazla olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle tıp alanında modern döneme geçilmekle beraber bazı hastalıkların tedavisinde geleneksel yöntemlerin yine geleneksel unsurlar tarafından hayata geçirilmesi söz konusudur. Bir çok vilâyette doktor sayısının yetersiz olduğu ifade edilmekte, Afyon’dan gönderilen bir mektupta,

⁶⁰ Nr. 1375, 16 Mart 1901.

⁶¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Piyâde On İkinci Alayın Dördüncü Taburu cerrahı olup yirmi beş seneden beri sanatında kesb-i meleke ve rûsûh etmiş bulunan Mehmet Ali Efendi pek çok fukaranın dişlerini meccânen çıkarmakta tedavi etmektedir.” Nr. 1338, 7 Şubat 1901.

⁶² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bu defa şehrimiz efrad-ı ma'lûlesi muayenesine me'mur buyurulan ikinci Ordu-yı Hümâyûn etibbâ-yı hazikasından doktor Kolağası rif'atlı Bedri ve Vahan Efendiler şehrimiz fukarâ ve muhtacîninden hasta olanların hânelerine kadar meccânen gidip emr-i tedavide ibzal-i mahâsal-i gayret eyledikleri ve fukara-yı etfâlin emr-i mesnun hitanlarını icrâ gibi cidden rıza-yı 'aliye muvaffak bir sûrette hareketle isticlab-ı da'vat-ı hayriyyet-ayat-ı hazret-i hilafet-penâhiye muvaffak oldukları ve bâ-husus etibbâ-yı mûmâ-ileyhimden Bedri Efendi tarafından icrâ edilen ameliyat sayesinde Redif Yirmi Üçüncü Alayın Birinci Taburu’nun Dördüncü Bölüğün Yüzbaşı fütüvvetlü Halil İbrahim Efendi’nin vâlidesi hanımın başındaki (kese-i dühniye)leri ihraç edilmiş ve bu vechile hanım-ı mezkûre sâye-i hazret-i pâdişâh’ide şu hastalıktan halâs olduğunu görünce kemâl-i şükran ile (Pâdişâhım çok yaşa) duâ-yı vacibü'l-edâsını ref'-i bar-gâh-ı uhdiyyet eylemiştir.” Nr. 865, 18 Teşrin-i Evvel 1899.

tabipsizlikten ötürü bu işlerin “Berber Câfer”e yaptırıldığı ifade edilmektedir.⁶³ İlginç olan durum ise, yine Afyon başlıklı bir haberde, Berber Câfer yerine “tabib-i şehîr Câfer Usta” tabiri kullanılması ve kendisinin gittikçe şöhretini arttırarak akıllara durgunluk verdiğinin aktarılmasıdır.⁶⁴

Bu mecburî durumların haricinde, halkı kandırarak “icrâ-yı tabâbet” yapan şahıslara da yer verilmiş, Siroz’da Ekonomidis adında, şapkasız doktorluk yapamayacağını belirten, “halkı Frenkvâri kıyafetle aldatan” bir kişiden bahsedilmiştir.⁶⁵ Yine Siroz’dan gönderilen bir mektupta “Tabip ve Mutatabbiblerimiz” başlıklı bir yazıda, sahte doktorlar sert bir dille eleştirilmiştir.⁶⁶ Bolu’dan gönderilen bir haberde ise bu şekilde “icra-yı tababet” eden “sunûf-ı mahsusa” söz konusu edilerek, bu kişilere örnek olarak, kurşun dökücüler, nüsha yazıcılar, göz açıcılar, okunmuş buğday vererek göz hastalığı tedavi edenler, kemik kıran çıkıkçılar, çene söken dişçilerden bahsedilmiştir.⁶⁷

Bunların yanında, yanlış tıbbî uygulamalarıyla insanların canını tehlikeye sokan “kocakarı”lar hakkında haberler aktarılmıştır. Selanik’ten gönderilen bir mektupta, boğaz hastalığına tutulan bir çocuğu, tıp doktoruna götürmek akıl edilene kadar uygulanan “tedavi”lerden bahsedilmiştir. İri yarı bir kadının amonyak batırdığı parmağını çocuğun boğazına kadar soktuğu belirtilmiş, sonrasında, birtakım anlaşılmaz sözler eşliğinde çocuğu “buharlamak” üzere

⁶³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Sandıklı köylerinden Macıl karyeli bir adam Sandıklı kasabası sakinelerinden Hacı Raz (Hace Raziye) nâmında bir kadının kızıyla tezevvüc etmiş herif hadd-i zâtında hayırsız, hırsız, bir adam olduğundan kız imtizac edememiş Sandıklı’ya vâlidesinin nezdine gelmiş kocası da takip etmiş geçenlerde kızın tarlada bulunduğu bir sırada herif koca kadının (rahmetli hakikaten dili kesilecek derecede çok söylerdi) alt tarafından dilini kesmiş birkaç gün sonra kocakarı vefat etmiş kızının müracaatı üzerine me’murîn-i âidesi gitmiş evvelki mektubumda zikr-i cemilini yâd eylediğim tabib-i şehir Câfer Usta naaşı kendine mahsus bir ihtimam- ı hazakât-perverâne ile muayene ederek ne bileyim ne gibi ıstılahat-ı mugallaka-i fenniyye-i câferiyyeyi muhtevî erbâb-ı fen için nümûne itlâkına sezâ garâbet-âlûd raporunu imlâ ve itâ eylemiştir.” Nr. 781, 26 Temmuz 1899.

⁶⁴ Nr. 848, 1 Teşrin-i Evvel 1899.

⁶⁵ Nr. 1151, 31 Temmuz 1900.

⁶⁶ Nr. 1326, 25 Kânun-ı Sâni 1901.

⁶⁷ Nr, 699, 5 Mayıs 1899.

bir kadın geldiği ve bunun elinden kurtulan çocuğun “zebani görmüşçesine” annesinin boynuna atıldığı belirtilmiştir.⁶⁸

4.3.2. Dişçiler

Dişçilerle ilgili haberlerin de yer aldığı mektuplarda, Halep’ten gönderilen bir mektupta vilâyette birçok diş doktoru bulunduğu bildirilmiş, alet ve edevatlarının yeterli, muâyenehanelerinin düzenli olmasına karşın diş çekerken dişçilerin çok can yaktıkları ifade edilmiştir.⁶⁹ Edirne’den gelen bir haberde ise muhabir, bölgedeki “diş tabiplerimiz meşhurdur” ifadesini kullanmaktadır.⁷⁰ Yine Edirne’den gönderilen iki ayrı mektupta, Piyâde 12. Alayın 4. Taburu cerrahı Mehmet Ali Efendi övülmekte⁷¹ ve “bi-kes hsteganı meccanen bakmak ve dişlerini çıkarmak gibi eser-i insâniyyet” gösterdiği aktarılmaktadır.⁷² Kastamonu’dan gönderilen bir başka haberde, birkaç senedir bölgede bulunan “dişçi usta”dan bahsedilmekte ve kendisinin “gâyet mâhirâne” takma dişler yaptığı belirtilmektedir.⁷³

4.3.3. Ebe ve Hemşireler

Ebe ve hemşirelerin yokluğu, vilâyetlerdeki sağlık hizmetleriyle ilgili büyük eksikliklerden bir tanesidir. II. Abdülhamit döneminde, birçok alanda olduğu gibi sağlık alanında da, kalifiye eleman yetiştirmeye azamî önem verildiği bilinmesine karşın, vilâyetlerden gelen haberler, bu çabada

⁶⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Çocuk sanki zebânî elinden kurtulmuş gibi vâldesinin kucağına atılır atılmaz ardından elinde uzunca demir kepeçli bir kadın daha geldi. Bunun da hüneri kurşun dökücülük imiş yanına bir mangal getirildi, çıkısını açtı bir takım kurşun parçalarını çıkarıp keçe içerisine koydu. Kurşunlar güzelce eritildikten sonra henüz uykuya dalmış olan çocuğun tam da başı ucunda kurşunu söndürmesin mi? Zavallı top gibi sıçradı. Artık bu hâlât-ı gayr-i lâyıkaya vicdânım tahammül edemeyip doktorun birisini getirdim.” Nr. 1103, 13 Haziran 1900.

⁶⁹ Nr. 504, 23 Teşrin-i Evvel 1898.

⁷⁰ Nr. 1349, 18 Şubat 1901.

⁷¹ Nr. 1338, 7 Şubat 1901.

⁷² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Mûmâ-ileyh geçenlerde etibbânın çıkaramadığı bir dişi ağrı sızı hissettirmeyerek almış ve herkesi hayrette bırakmıştır. Evet, Mehmet Ali Efendi et arasında sıkışmış kalmış olan diş parçalarını kırmayarak ağrı ve sızı hissettirmeyerek almakta ve bir nev su ile gargara ettirerek derhal tedavi etmekte olması şâyân-ı takdirdir.” Nr. 1369, 10 Mart 1901.

⁷³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Birkaç senelerden beri Kastamonu’da bulunarak icrâ-yı sanat etmekte olan dişçi ustanın gayet mâhirâne dimağlı ve dimağsız sünü dişler yaptığı ve ashâb-ı müracaatın dâimâ memnun kaldığı görüldüğü cihetle mûmâ-ileyhin san’atında daha ziyâde terakki edeceği âzâde-i şüphedir.” Nr. 546, 30 Teşrin-i Sâni 1898.

İmparatorluğun yetersiz kaldığını göstermektedir. Trabzon'dan gönderilen bir mektupta, “Kabile-i mâhire” yetiştirmek için açılan Ebeler Mektebi'nden bahsedilmekte, böyle bir kurumun tesis edilmesine karşın, Anadolu Vilâyât-ı Şâhânesi'nin çoğu yerinde ortaçağdan kalma âdetlerin uygulandığı ifade edilmektedir.⁷⁴ Bir başka haberde ise, bölgede ebe olmamasından ötürü, doğum yaptırma işinin kocakarlara kaldığı ve birçok kadının doğum esnasında hayatı kaybettiği aktarılmaktadır.⁷⁵

4.3.4. Eczacılar

Eczacılar dâir oldukça fazla habere yer verildiği mektuplarda, bu bilgilerin vilâyetlere göre değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Aydın, Halep⁷⁶ ve Hüdavendigâr vilâyetlerinden gönderilen mektuplarda, yeteri kadar eczane olmamasından yakınılmaktadır. Selanik'ten gönderilen bir mektupta ise, eczacı tayini için bir “müsâbaka imtihanı” teşkil edildiği ve Sertabip İskender, Operatör Jak Paşalar ile Tabib-i evvel Kaymakam Muhsin Bey, Tabip Binbaşı Salomon Efendi, Eczâcî-i evvel Binbaşı Yahya Efendi, Tabip Kolağası Reşit Efendi ve Rûsumat Kimyageri Mazhar Bey'den oluşan heyet-i sıhhiye tarafından adayların imtihan edildiği bildirilmiş, sorulan sorularla ilgili bilgiler aktarılmıştır.⁷⁷ Bu sağlık heyetinde, askerlerin fazla sayıda olması dikkat çekicidir.

Selanik vilâyetinden gönderilen bir başka haberde ise, “Eczahâneler” başlıklı bir haberde, vilâyet sıhhiye müfettişi ve Kimyager Mazhar Bey'in mevcut 41 eczaneyi teftiş ettikleri, çoğunu muntazam buldukları

⁷⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Sâye-i terakkiyat-vâye-i cenâb-ı hilâfet-penâhîde bulunduğumuz asr-ı terakki-hasrda Hükûmet-i Seniyye'ce edilen bu kadar fedakarlığın netice-i müstahsenesi olarak her türlü ulum ve fûnûn derece-i kemâle geldiği gibi kabile-i mahire yetiştirmek için (Ebeler Mektebi) nâm-ı âlisi tahtında bir drü'l-irfan vücûda getirilmiştir. Fakat Anadolu Vilâyât-ı Şâhânesi'nin ekser-i mahalinde (Kurûn-ı vustanın âdât-ı kadime-i müstekrehesinden olarak) el-an bir takım zihâb-ı bâtılın mer'iyü'l-icrâ olması hasebiyle bu gibi fecâyî-i müthişenin serzede-i zuhûr olmsına sebebiyet verilmektedir.” Nr. 1227, 15 Teşrin-i Evvel 1900.

⁷⁵ Nr. 1427, 7 Mayıs 1901.

⁷⁶ Nr. 487, 2 Teşrin-i Evvel 1898.

⁷⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Es'ile-i vâride şunlardır [1] Adem-i imtizâc-ı edviye Incompabilite des medicaments Preparation [2] Terkibât officinales dans l'urine [3] Elements Patalogiques” Nr. 485, 30 Eylül 1898.

belirtilmiştir.⁷⁸ Şam-ı Şerif başlıklı bir haberde ise, “eczacıların muâmelat-ı nâ-lâyıkları” eleştirilmiştir.⁷⁹

4.3.5. Diğerleri

Bakteriyologlar, salgın hastalıkların yaygın olduğu ve bunlara karşı büyük mücadelerin verildiği II. Abdülhamit döneminde Avrupa’daki gelişmeleri İmparatorlukta da hayata geçirme yolunda istihdam edilen sağlık görevlilerinden bir tanesidir. Aydın vilâyetinden gönderilen bir mektupta, 13 kişinin vefat ettiği salgını incelemek için, İstanbul’dan bir bakteriyolog geldiği bildirilmektedir. Mektuplarda adı geçen bir başka bakteriyolog ise, Selanik Gümrüğü’nde görev yapan ve ithal edilen mallar kadar vilâyet içindeki teftişleri de gerçekleştiren Rûsûmat Kimyâgeri Bakteriyolog Kâmil Mazhar Bey’dir.⁸⁰

Aşı memurları, salgın hastalıkların her tarafı sardığı İmparatorlukta önemli bir vazifeyi yerine getiren sağlık personellerinden birisi olmakla birlikte, bu kişiler hakkında mektuplarda çok sınırlı sayıda bilgi yer almaktadır. Konuyla ilgili bir haberde aşı memurlarının maaşları ile ilgili eleştirilerde bulunulmuş, bu durum mühendislerle verilen maaşlarla kıyaslanmıştır.⁸¹

Sıhhiye müfettişleri, sorumlu oldukları bölgenin genel olarak sağlık durumunu denetleyen sağlık personelleridir. Mektupların çoğunda bu personellerle ilgili eleştirilere yer verilmektedir. Gümüllüce’deki sıhhiye müfettişinin teftişe çıkmadığı belirtilmekte,⁸² Şam’daki sıhhiye müfettişinin ise

⁷⁸ Nr. 886, 8 Teşrin-i Sâni 1899.

⁷⁹ Nr. 755, 30 Haziran 1899.

⁸⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bizim bildiğimiz ve söyleyeceğimiz birşey varsa o da Kâmil Mazhar Bey’in dikkat ve itina-yı tâmi ve ikdâmât-ı mütevelliyesi sâyesinde, pazar ticâretimizin Avrupa’nın mağşuş, mahiyeti meçhul, kalıb, muzır mahlut bir takım dakik ve yağlarla edviye ve meşrubâtından mahrum kalması yüzünden sıhhat-i umûmiyyeye edilen nef’ ü hizmetten hak-şinas ve hak-bîn olan umum ahâlinin fevka’l-hadd memnun ve müteşekkir olduğu hakikattir.” Nr. 574, 28 Kânun-ı Evvel 1898.

⁸¹ Nr. 1435, 15 Mayıs 1901.

⁸² Nr. 549, 3 Teşrin-i Evvel 1898.

vazifesini düzgün icra etmediği için bir ailenin bakkaldan satın aldığı peynirden zehirlendiklerini bildirilmektedir.⁸³

4.3.6. Çeşitli Haberler

Mektuplarda, gerçek hastalar kadar, “yalancı hastalar”a da yer verilmiştir. Hasta taklidi yaparak hastanede yatan ve bu şekilde oruç tutmaktan kaçan kişilerin varlığından bahsedilmiş, bu şahısların gece geç saatlere kadar adeta kahvehanedeymişçesine tavlâ ve iskambil oynadıkları bildirilmiştir. “Yenikapı Mahallesi Ahâlisinden ve Selanik Gurebâ Hastahânesi’nden Mehmet” imzasıyla yayınlanan bu haberde, söz konusu kişilerin hastaları rahatsız ederek, hastalıklarını bir kat daha arttırdıkları belirtilmiş, şu halin “İslamiyet nokta-i nazarından câiz olmadığı” ifade edilmiştir.⁸⁴

Vilâyetlerin çoğunda, sağlıkla ilgili aktarılan bilgiler arasında, vefat haberleri de yer almaktadır. Bosna vilâyetinden gönderilen bir mektupta, Hacı Salih Efendi’nin vefat ettiği bildirilmiş, şahsın karakteri ve meşgul olduğu işlerden bahsedilerek, cenâze namazı ve defin yeri hakkında bilgi aktarılmıştır.⁸⁵ Bir başka vefat haberi de, Hicaz vilâyetinden yazılmış, Harem-i Şerif Beyt-i Muazzam sermüezzini Amasyevizâde Mehmet Şâkir Efendi ile kardeşi Şeyh Ömer Efendi’nin “irtihâl” ettiği bildirilmiştir.⁸⁶

⁸³ Nr. 801, 15 Ağustos 1899.

⁸⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Hele İslamiyet nokta-i nazarından câiz olmayan ve hâlet-i nez’de bulunan hastaların yanında oynanması şöyle dursun hastaların yanında bulundurulması bile gayr-i câiz olan oyun kağıdı ve bunların oyunları ile insâniyeti tahrik edecek ve yürekleri parçalayacak derecede gece yarısına bazen sabahlara kadar bitmez tükenmez tahammül-fersâ tavlâ gürültü ve patırtılarla yakınında bulunan koğuşlar hasteganının istirahatlarını selb ve cümlesini hezeyan ve helecanlar içinde bıraktıklarından hastalıklarımızın bir kat daha kesb-i şiddet eylemesine bais olmuşlardır. Kendi koğuşlarında ve dil-sûz yaralar içinde yatan biçare masumların kalplerinde dahî rahneler açmışlardır. Binaenaleyh tahammül-güzâr bir dereceye gelmiş olan işbu hastahâne içinde tavlâ şakırtılarının ve iskambil kağıtları gürültülerinin menolunması ve şer’-i envere muhalif olan oyunların önü alınması hususunda merci’-i alisinin nazar-ı merhametini celb için mu’teber gazetenizin tavsitini umûmen rica ederiz. Yenikapı Mahallesi Ahâlisinden ve Selanik Gurebâ Hastahânesi’nden Mehmet” Nr. 1327, 26 Kânun-ı Sâni 1901.

⁸⁵ Nr. 1362, 3 Mart 1901.

⁸⁶ Nr. 1369, 10 Mart 1901.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. ULAŞIM, HABERLEŞME ve BAYINDIRLIK İŞLERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat sonrası uygulanan modernleşme politikaları, her anlamda çağdaş bir devlet olmayı ön görüyordu. Bu anlamda, bayındırlık alanındaki faaliyetler, bu yenileşmenin yansıdığı ve yansıtıldığı ilk alanlar olmuştur. Kara ve deniz yolu, şehir içi yapılar gibi hayatın her alanında eş zamanlı olarak devam eden bu yenileşme süreci, II. Abdülhamit'in yönetim düşüncesinin temeli olan merkezîyetçilik anlayışına paralel olarak, merkez-taşra bağlantısının sağlamlaştırılması hedefiyle, bu dönemde de hızlı bir şekilde devam ettirilmiştir.

Mâlûmat gazetesinde yayınlanan 161 taşra mektubunda bayındırlık, imar, iskan ve ulaşım dâir bilgi ve haberler yer almaktadır. Bu verilerin, kara ve deniz ulaşımı, şehir içi yapıların inşası ve tamiri, çevre düzenlemesi gibi oldukça geniş bir konu yelpâzesine sahip olması, söz konusu politikanın imparatorluk gündeminde ne kadar canlı olduğunu ve önemli bir yer teşkil ettiğini gözler önüne sermektedir.

5.1. Karayolu

5.1.1. Yol Yapım ve Tamiri

1850'lerden sonra, birçok alanda olduğu gibi bayındırlık alanında da belli bir sistem oluşturulması ve imâr-iskân faaliyetlerinin bu düzlemde gerçekleştirilmesi amaçlanmıştı. Taşra mektuplarında yer alan bilgiler, devletin bu alandaki “gayretini” kanıtlar niteliktedir. Birçok vilâyette yeni yol yapımı ya da onarımıyla ilgili haberlere yer verilmiş, mühendisler tarafından yapılan inceleme ve tâkibatlar söz konusu edilmiştir.

Edirne'den gönderilen bir mektupta “Vâli'nin himmetiyle” Tekirdağ sancağında inşa edilen yol için 7.000 işçi tahsis edildiği bildirilmekte ve halkın bu

vesile ile padişaha dua ettiği aktarılmaktadır.¹ Filâdar-Bursa yolu,² Tirilye-Mihaliç yolu,³ Hüdâvendigâr vilâyetinde inşasına başlanan ya da inşası tamamlanan yolların bir kısmıdır. Tekirdağ'dan gelen bir mektupta ise, “İki ay zarfında 11 km tarikin tesviye-i türâbîsi”nin tamamlandığı aktarılmakta,⁴ Yemen'deki San'a-Ta'iz arasındaki yolun imarı için “tarik mühendisleriyle kondüktörlerinin” bölgeye geleceği ifade edilmektedir.⁵ Yolların tamiriyle ilgili de bilgilerin yer aldığı mektuplarda, Karlovo'yu çeşitli kazalara bağlayan yolun tamirinin devam ettiği bildirilmekte,⁶ Manastır-Pirlepe yolu ve köprülerin tamirinin bir kısmının yenilendiği aktarılmaktadır.⁷ Adana'dan gelen bir haberde ise, “dâhil-i vilâyette” yolların “imâr ve ihyâsı” için teşebbüslerde bulunulduğu belirtilmiştir.⁸

Konuyla ilgili aksaklık ve eksiklikler de şüphesiz vukû bulmaktadır. Kerkük⁹ ve Trabzon'da¹⁰ yolların tamir görmesi gerektiği belirtilen mektuplarda, Afyon-Sandıklı'daki Karahisar-Sandıklı yolundan gidiş gelişin imkânsız hale geldiği aktarılmıştır.¹¹ Konya'dan gelen bir haberde ise muhabir, Kadınhanı kasabası ve

¹ Nr. 1459, 7 Haziran 1901.

² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Filadar ile Bursa arasında muntazam bir şose inşasına başlanmış olduğunu evvelce iş'ar etmiş idim. Yola bed' olunduğu günden beri ameliyatta yalnızca Filadar ahâlisini istihdam ediliyordu. Şosenin diğer sûretle inşâsı için ameliyata germi verilmiyordu. Bu şosenin bir an evvel ikmâlî için Vilâyet-i Celile'ce verilen karar üzerine on sekiz karyenin bekâyâda kalan tarik bedelâtının tahsiline başlanmıştır.” Nr. 1429, 9 Mayıs 1901.

³ Nr. 1489, 8 Temmuz 1901.

⁴ Bu durum mektuplarda şöyle dile getirilmektedir: “Tekirdağ kasabasından Malkara'ya mümted yolda şose olmamasıyla mürûr ve ubûr müşkilâta tesâdüf eylemekteydi. Sâye-i ma'mûriyyet-vâye-i hazret-i kiti-sitânide mezkûr yolun muntazam bir şose haline ifrâğı ile arız olan müşkilâtın ref'i zımında işleyecek amele-i mükellefenin sevkiyle inşaata bed' ü mübâşeret edilmiş ve bidâyetinden bu güne kadar iki ay zarfında on bir kilometre tarikin tesviye-i türâbîsi ikmal olunmuştur. Bu hususta nezâret-i dâimisi sebk eden liva mühendis vekili Kadri Bey'le ahâli-i mükellefenin ikdâm-ı tam eyledikleri görüldüğünün kemâl-i şükran ile beyânına müsâraat ediliyor.” Nr. 909, 1 Kânun-ı Evvel 1899.

⁵ Nr. 1236, 24 Teşrin-i Evvel 1900.

⁶ Nr. 824, 7 Eylül 1899.

⁷ Nr. 1535, 10 Ağustos 1901.

⁸ Nr. 618, 13 Şubat 1899.

⁹ Nr. 569, 23 Kânun-ı Evvel 1898.

¹⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Havaların böyle birden bire bürûdet göstermesine bakılırsa bu sene sonbahar olmayacak. Fakat biz yine ümid ediyoruz inşaallah her seneki gibi olur da istediğimiz kadar gezer, eğleniriz. Yağmurun da ardı arası kesildiği yok. Yollardan hiç geçilmiyor. Hele Uzun Sokak Caddesi'nden “Zeytinlik” Mahallesi'ne giden yol -kaç seneden beri hiç tamir görmediği için- yağmur yağdığı vakit âdetâ bir dere şeklini alıyor.” Nr. 1206, 24 Eylül 1900.

¹¹ Nr. 827, 10 Eylül 1899.

Konya arasında bir yol yapılmasını talep etmektedir.¹² Bir başka mektupta ise, San'a-Hudeyde yolunun tamiri rica edilmektedir.¹³

Şehir içi yollarla ilgili haberlerin çoğunluğu olumsuzdur. Halep'te yollara taş ve kum takviye edilmediği için, söz konusu yolun toz deryâsına döndüğü aktarılmakta,¹⁴ Yanya-Libohova'daki yolların "komşudan komşuya gidilemeyecek" halde olduğu belirtilmektedir.¹⁵ Trabzon'dan da benzer haberlerin yollandığı mektuplarda, kaldırımlarla ilgili bilgiler de yer almaktadır.¹⁶ Sakız'da kaldırım olmadığı için gidiş-gelişin "pek müşkil" olduğu belirtilmiş¹⁷ ve Konya'dan gelen bir haberde konuya dâir olumlu bir habere yer verilerek, şehir dâhiline "20.000 arşın kaldırım" döşendiği ifade edilmiştir.¹⁸

5.1.2. Demiryolu

Fabrikalardan sonra, Sanayi Devrimi'nin en büyük simgesi olan demiryolları, Osmanlı İmparatorluğu'na birçok yeniliğe göre daha erken girmiştir. Daha 1830'lu yıllarda demiryollarının yapımı projelendirilmiş,¹⁹ döşenen rayların uzunluğu I. Dünya Savaşı öncesinde, 8.500 km'ye yaklaşmıştır.²⁰ Bu süreç içerisinde II. Abdülhamit dönemi, demiryolları yapımında en hızlı artışın olduğu zaman dilimidir.²¹ Bu duruma paralel olarak, taşra mektuplarında demiryolları hakkında birçok bilgi ve habere rastlanmaktadır. Selanik'ten gelen bir haberde, gümrük

¹² Nr. 657, 24 Mart 1899.

¹³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Demek oluyor ki ihtiyacımız yalnız iskeleden ibâret kalmayıp Yemen vilâyetiyle Yedinci Ordu-yı Hümâyûn'un merkezi olan San'a ve Hudeyde beynindeki tarikin tamir edilmesine ve nisf-ı diğerinin evvel emirde yapılmasına ihtiyâc-ı acil varmış, her ne hal ise maksadımız hâşâ müdâhale olmayıp vazife-dâr olan zevât-ı kirâma arz-ı keyfiyetten ibârettir." Nr. 630, 25 Şubat 1899.

¹⁴ Nr. 478, 23 Eylül 1898.

¹⁵ Nr. 912, 4 Kânun-ı Evvel 1899.

¹⁶ Bu durum mektupta şöyle aktarılmaktadır: "Bu kaza her şeyden ziyâde tarike muhtaçtır. Gerçi Erzincan tariki kısmen bu kazadan mürûr ediyorsa da maksat temin olunamıyor. Zahîrenin esbâb-ı nakli kolay olursa zürra ziraate de elbette eline geçecek para nispetinde râğbet eder. Bir yük zahîre nakliyesi zahîresinin bedelinden fazla oluyor. Çünkü zahîre Gümüşhane ve Torul ve Trabzon'a nakl ile fûruht olunmak kabildir. Bu hesapça Gümüşhane'den veya Şiran'dan doğru bir tarikin Erzurum tarik-i kebîrine muntelhî olmak üzere küşâdı mülken şerefi ve halken dahî serveti mücib olacağından bu sûret-i vücûb-ı kat'i tahtındadır." Nr. 1382, 23 Mart 1901.

¹⁷ Nr. 1272, 29 Teşrin-i Sâni 1900.

¹⁸ Nr. 1200, 17 Eylül 1900.

¹⁹ Donald Quataert, "19. yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Demiryolları", **Tanizamat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. VI, 1985, s. 1630.

²⁰ Alkan, **Ölçülebilir Verilerle Osmanlı Modernleşmesi**, s. 454.

²¹ A.e., s. 456.

deposundan Emtia-i Ecnebiye Gümrüğü Transit Dairesi önüne kadar demiryolu rayları döşendiği aktarılmakta,²² Siroz'dan gönderilen bir mektupta ise, İltisak Şimendiferi Kumpanyası'ndan bahsedilmektedir.²³ Bursa'dan yazan bir muhabir, Mudanya şimendiferi vagonlarının “nezâfetine bir derece daha dikkat edildiği”ni bildirirken,²⁴ Konya'dan gelen bir haberde ise, tren yokken haftada bir gelen postanın, artık günde iki kere geldiğini belirtmektedir.²⁵

1900 yılı başında II. Abdülhamit'in “cülûs” günü başlatılan Hicaz demiryolu inşaatı, kutsal kentlere duyulan saygıyı ifade etmekle kalmıyor, amacı itibarı ile Arap bölgelerinde “İslam” merkezli bir birliği de vurgulamaya çalışıyordu. Rayların döşenmesi süresince toplanan bağışlar İslam kardeşliğinin göstergesi haline geliyordu.²⁶ Tamamen Müslüman sermayesi ile gerçekleştirilen, sadece imparatorluk dâhilinde değil, Hindistanlı prenslerden Pasifik adalarında yaşayan Müslümanlara kadar²⁷ birçok yerden yardım paraları ile yürütülen bu inşaat, bir başka açıdan ise, ülkesini demiryolları ile kuşatmak isteyen ve bunun için yabancı kumpanyalara başvurmak zorunda kalan II. Abdülhamit'in, söz konusu kumpanyalar tarafından maruz kalınan dolandırıcılığa bir tepkisi olması açısından da ayrı bir anlama sahipti.²⁸

Tahminî mâliyeti dört milyon lira olarak belirlenen Hicaz Demiryolu inşaatı için organize edilen kampanyayı, 50.000 lira bağış ile II. Abdülhamit başlattı ve bunu, devlet erkânı, halk ve diğer Müslümanların yardımları takip etti.²⁹ Taşra mektuplarında, birçok vilâyetten gönderilen haberlerde, Hicaz Demiryolu için, söz konusu kampanyaya yardım etmek amacı ile toplanan yardım paralarından

²² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Selanik Liman ve Rıhtım Kumpanyası'nın karantina sahilinde imlâ eylediği yer üzerine berâ-yı evvel inşâ ettirmeye başladığı muvakkat gümrük deposu bu kere ikmâl olundu. Bu depo ittisâlinde gümrük için yaptırılan ufak bir yolcu salonu da hitam buldu mezkûr depodan Selanik Emtia-i Ecnebiye Gümrüğü Transit Dâiresi önüne kadar şimendifer rayları da ferş eylediği gibi güzergâhına ahşap ve fakat oldukça zarif bir de siper duvarı yaptırıldı.” Nr. 1175, 24 Ağustos 1900.

²³ Nr. 1286, 16 Kânun-ı Evvel 1900.

²⁴ Nr. 737, 12 Haziran 1899.

²⁵ Nr. 1508, 27 Temmuz 1901.

²⁶ Alkan, **Ölçülebilir Verilerle Osmanlı Modernleşmesi**, s. 454.

²⁷ Joan Haslip, **Bilinmeyen Tarafları ile Abdülhamit**, Terc. Nusret Kuruoğlu, İstanbul, y.y., 1964, s. 255.

²⁸ Ortaylı, **Gelenekten Geleceğe**, s. 27.

²⁹ Recep Babacan, **İmparatorluğun Son Nefesi Ulu Hakan Sultan Abdülhamid Han**, İstanbul, y.y., 2013, s. 185-86.

bahsedilmektedir. Selanik-Köprülü’de, Kaymakam tarafından oluşturulan komisyon tarafından halktan “iâne” toplandığı bildirilmekte, bu vesileyle, “halife-i râsûl-i rabbü’l-âlemin velî-nimet-i bî-minnetimiz sevgili padişahımız büyük Abdülhamit-i Sâni Efendimiz Hazretleri”ne dua edildiği belirtilmektedir.³⁰ Bu haberdeki, padişahın hâlifelik makamına yapılan vurgu, konuyla ilgili verilmek istenen mesaj açısından önemli bir detaydır.

Bilecik’ten gelen bir mektupta, bunun için toplanan kurban derileri satışından elde edilen gelirden bahsedilmekte,³¹ Samsun’dan gönderilen bir haberde ise, gümrük hamalbaşısı Mustafa Ağa ve kâtibinin “Hicaz Şimendiferi için iâneten” para verdikleri ifade edilmektedir.³² Edirne vilâyetinden yazılan bir mektupta yine bu konuya değinilerek, Kaymakam Ahmet Hilmi Beyefendi’nin “Hicaz Demiryolu iânesi” için bölgeye geldiği bildirilmiştir.³³

5.2. Deniz Ulaşımı

Liman ve rıhtım inşası ve tamirine dâir birçok haberin yer aldığı mektuplarda, bunların çoğunluğunu mevcut olanların tamir hakkında bilgiler oluşturmaktadır. Yemen-San’a’dan gönderilen bir mektupta, buradaki limanların temizlenmesi için Bahriye Nezâreti’ne haber verildiği aktarılmış,³⁴ Gelibolu’dan gelen bir haberde ise, “âsâr-ı atıkadan olan limanın harâbiyetten korunması için” gerekenin yapılması talep edilmiştir.³⁵ Erciş’ten gönderilen bir haberde ise, Van Gölü’nde bir iskele bulunmadığı ifade edilirken,³⁶ aynı bölgeden gelen bir diğer mektupta, gölde çürük gemilerin yolcu taşıyarak, insanların canını tehlikeye attığı belirtilmiştir.³⁷

³⁰ Nr. 1143, 23 Temmuz 1900.

³¹ Nr. 1427, 7 Mayıs 1901.

³² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bu kere gümrük hamalbaşısı Mustafa Ağa ile kâtibi ve yirmi üç nefer hamal sâlifü'l-arz on iki bin dört yüz seksen altı kuruş on bir parayı Hicaz şimendiferi için iâneten terk eylediklerinden meblağ-ı mezbûrun komisyon-ı âlisine irsâl ve teslimini müdürüye müracaatla bâ-istid'a istirham eylediler. Müdür Hacı Mustafa Efendi bu babdaki eser-i hayra iştirakleri müceb-i memnuniyet olduğundan istid'â-nâme-i mezkûru Trabzon Rûsûmat Nezâreti vasıtasıyla Rûsûmat Emânet-i Celîlesi'ne arz u takdim edecektir.” Nr. 1230, 18 Teşrin-i Evvel 1900.

³³ Nr. 1397, 7 Nisan 1901.

³⁴ Nr. 485, 30 Eylül 1898.

³⁵ Nr. 547, 30 Teşrin-i Sâni 1898.

³⁶ Nr. 583, 6 Kânun-ı Sâni 1899.

³⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Devlet ve millet dahî mânen ve maddeten müstefid olur bugün gölde kırıp çürük şüpheli şüphesiz bir takım sefineler seyr ü sefer ediyor, sahipleri hem

Safranbolu'dan yazılan bir mektupta ise, Bartın İskelesi'nin "bir hâl-i harabî"de olduğu bildirilmektedir.³⁸

Tekirdağ başlıklı bir haberde, sahile bir rıhtım yapıldığı takdirde "memleketin bir kat daha şerefine artacağı" belirtilmiş,³⁹ Kastamonu'da ise inşası yarım kalan bir rıhtımdan bahsedilmiştir.⁴⁰ Fener inşasından da bahsedilen mektuplarda, Yemen-San'a'dan gelen bir haberde, Bahr-i Ahmer'de Süveş Feneri'nden başka fener olmamasından ötürü dört fener inşasına karar verildiği aktarılmıştır.⁴¹

5.3. İletişim

Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşmesi hayatın her alanını kapsıyordu ve bu yenileşme, nitekim, haberleşme sisteminde değişimi de beraberinde getirdi. Tanzimat öncesinde, haberleşme sisteminin başlıca özelliği idari hizmete özgü bir sistem olması⁴² iken, posta ve telgraf hizmetlerinin artmasıyla birlikte, bu hizmet sivil alana da yayıldı. Avrupa'daki birçok yeniliğin takip edildiği ve en kısa zamanda imparatorluk bünyesinde uygulanmaya çalışıldığı II. Abdülhamit döneminde, posta ve telgrafa dâir gelişmelerin de bu ölçüde yakından takip edildiğini, konuyla ilgili istatistiksel bilgiler kanıtlamaktadır. Osmanlı posta servisi 1888 yılında 11.5 milyon mektup taşımışken, 1904 yılında bu sayının 24.38 milyona yükseldiği görülmektedir. Telgrafın da imparatorluk genelinde hızla yaygınlaştırıldığı bu dönemde, 1882'de 23.380 km olan telgraf hatları, 1904 yılında 49.716 km'ye çıkarılmıştır.⁴³

Posta ve Telgraf İdarelerinin birleştirildiği 1871 yılından sonra, II. Abdülhamit döneminin sonlarında 26 Ekim 1900 tarihli bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla merkez sayısı 599'a ulaşmış durumdadır.⁴⁴ "Taşra Mektupları"nda yer alan

yüzlerce bin lira kazanıyor, hem de yolcuların can ve malını taht-ı tehlikede bulunduruyor." Nr. 513, 28 Teşrin-i Evvel 1898.

³⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Bartın iskelesinde muntehî Safranbolu tarikin devâm etmekte olan tâtil-i ameliyatı hasebiyle evvelce yapılmış olan kısmı da bir hâl-i harâbî kesb etmiş ve bununla beraber henüz nazar-ı dikkati celb edememiş olması hakikaten câ-yı teessüftür." Nr. 724, 30 Mayıs 1899.

³⁹ Nr. 758, 3 Temmuz 1899.

⁴⁰ Nr. 742, 17 Haziran 1899.

⁴¹ Nr. 1539, 27 Ağustos 1901.

⁴² Alkan, *Ölçülebilir Verilerle Osmanlı Modernleşmesi*, s. 460.

⁴³ Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, s. 228.

⁴⁴ Alkan, *Ölçülebilir Verilerle Osmanlı Modernleşmesi*, s. 465.

bilgiler, imparatorluktaki bu değişim ve gelişimi doğrular niteliktedir. Yeni posta ve telgrafhane inşası, çeşitli bölgeler arasında telgraf hattı kurulması ve benzeri konularda çeşitli haberlere yer verildiği görölmektedir. Söz konusu bilgi ve haberlerin yer aldığı 42 taşra mektubu, Aydın, Basra, Cezâyir-i Bahr-ı Sefid, Erzurum, Halep, Hicaz, Hüdâvendigâr, Konya, Manastır, Musul, Selanik, Sivas, Suriye, Trabzon, Van ve Yemen olmak üzere 16 vilâyetten gönderilmiştir.

5.3.1. Posta Hizmetleri

Konuya dâir haberlerde, vilâyet genelinde posta hizmetlerinin durumu, personellerin hizmet kalitesi ekseninde aktarılmıştır. Haberlerin çoğu olumsuzdur. Kastamonu'dan gelen bir mektupta, posta geldiği zaman, dağıtımının saatlerce bekletildiği aktarılmakta ve posta memurunun “bir kelimeyi dokuz buçuk kere heceledikten sonra” okuduğu ifade edilmektedir.⁴⁵ Şam'dan gelen bir haberde, bölgedeki postane “teessüfe şâyân” olarak nitelendirilmekte, posta memuruna kahve parası verilmedikçe işin çabuk görülemediği belirtilmektedir.⁴⁶ Sakız'dan yazılan bir mektupta ise, posta memurunun postâneyi pazar günleri sadece bir saat açtığı bildirilmektedir.⁴⁷

Personel sayısının yetersizliğine dâir bilgilerin de yer aldığı mektuplarda, Halep⁴⁸ ve Selanik'ten⁴⁹ gelen haberlerde bu yönde şikâyetler bulunmaktadır. Iğın'dan gelen bir haberde ise, a'şar ve afyon müzâyedeleri başladığı için posta trafiğinin arttığı ve “memur ilâvesi”ne ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir.⁵⁰

⁴⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Kastamonu'da şâyân-ı şikâyet ve teessüf ahvalden bir şey var ise o da posta gelince tevziatın saatlerce gecikmesidir. Müvezzi' ve kavvasân mektupları ellerine alırlar. Postahâne kapısında sahipleri gelse de versek diye beklerler. Ekserisinin gözünde gözlük bir kelimeyi dokuz buçuk kere heceledikten sonra okumaları artık ruhlara can sıkıntısı verdi merci-i aidinin nazar-ı dikkati celb olunur.” Nr. 742, 17 Haziran 1899.

⁴⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Şam'ın ehemmiyeti, vüs'atı malum. Bu vüs'at ve ehemmiyeti nispetle gözü açık yalnız tek bir müvezzi'i var ki o da İbrahim Efendi isminde birisidir. Ali Efendi isminde diğer bir müvezzi' varsa da ona o kadar çok mektup tevzi' ettirmezler. Me'murîn-i mülkiye ve askeriye'nin ve efrâd-ı ahâlden bir kısm-ı a'zamının müvezzi'i İbrahim Efendi'dir. Müvezzi' Efendi de kendisinin kıymetini bilerek birisine bir mektup getirdi mi başının ucunda kahve parasını bekler para verilmedi mi bir daha gelecek mektupları i'tada biraz imsak eder. Müvezzi'in killetinden herkes postahâneye gitmeye mecburdur. Saatlerce ayakta mektup beklersin.” Nr. 1336, 5 Şubat 1901.

⁴⁷ Nr. 871, 24 Teşrin-i Evvel 1899.

⁴⁸ Nr. 602, 25 Kânun-ı Sâni 1899.

⁴⁹ Nr. 1257, 14 Teşrin-i Sâni 1900.

⁵⁰ Nr. 1508, 27 Temmuz 1901.

Bozcaada'dan gönderilen mektuplarda, posta memurunun dikkatsizliğinden ötürü “İstanbul çantasını vapurda bıraktığı” aktarılmış,⁵¹ bu kişinin hizmetindeki yetersizliklere yer verilmiştir. Ulaşımındaki diğer aksaklıklarla ilgili bilgilerde ise, Selanik'ten gelen bazı haberlerde, postanın düzgün bir şekilde ulaşmadığı, bir postada “iki Servet diğer bir gün de Mâlûmat”ın eksik geldiği bildirilmiştir.⁵² İmparatorluk genelinde dağıtımı yapılan edebi gazetelerin de adı geçen mektuplarda, Mâlûmat, Servet gazetelerinin yanında, Tercümân-ı Hakikat, Tarik, Ceride-i Havâdis, Hazine-i Fünûn, Nümûne-i Edebiyat,⁵³ Asır, Sabah, Arika,⁵⁴ Fransızca Servet, Arapça El-Mâlûmat⁵⁵ gibi birçok gazetenin imparatorluk geneline ulaştırıldığı görülmektedir.

Olumlu değerlendirmelere de yer verilen mektuplarda, Uşak Postânesi'nin “şâyân-ı memnûniyet” bir halde olduğu belirtilmekte,⁵⁶ Merzifon'dan gelen bir haberde ise, emanetlerin günü gününe alınmasından ötürü teşekkür edilmektedir.⁵⁷ Kastamonu'dan 3 ay aralıkla gönderilen mektuplarda ise, ilkinde bölgedeki postane hizmetlerinden şikâyet edilirken,⁵⁸ ikinci mektupta, durumun düzeldiği aktarılmaktadır.⁵⁹

5.3.2. Telgraf Hizmetleri

⁵¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Postahâne me'murunun adem-i dikkatinden dolayı bu hafta İstanbul posta çantasını vapurda bırakarak Edremit posta çantasını alıp dışarı çıkar ve buna mümâsil muâmelatından nâşi posta muâmelâtını sekte-dâr etmekte ve tüccar sızlanmakta olduklarından bu halin men'ini merci-i aliyyesinden istirham eylerim.” Nr. 574, 28 Kânun-ı Evvel 1898.

⁵² Nr. 1376, 17 Mart 1901.

⁵³ Nr. 494, 9 Teşrin-i Evvel 1898.

⁵⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Nereye ineceğimizi, hanı nasıl bulacağımızı teemmül eylediğimiz sırada karşımızda devriye peydâ oldu. Bir polis iki zaptiye dört efrad-ı cünüdiyye bu devriyeyi teşkil etmekte idi. Devriyenin delâleti ile memleketin kıraathânesine nâzil olduk. Böyle yerde böyle fevkânî, mükemmel bir kıraathâne görmek, derûnunda ümid ve intizârı hilâfında olarak üsbûî Mâlûmat, yevmî Mâlûmat, Servet, Tercümân-ı Hakikat, İkdâm, Asır, Sabah, Arika gazetelerini bulmak sahîhan beni dūçâr-ı hayret etti. Posta yeni gelmiş olduğu için gazetelerden hiçbirinin bandı bozulmamış idi. Arkadaşlar ta'am tedârîğine başladı, ben de mütâlaaya. Mütâlaa, ah! Ruhumun gıdası.” Nr. 752, 27 Haziran 1899.

⁵⁵ Nr. 810, 24 Ağustos 1899.

⁵⁶ Nr. 1468, 17 Haziran 1901.

⁵⁷ Nr. 692, 28 Nisan 1899.

⁵⁸ Nr. 671, 7 Nisan 1899.

⁵⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Muhterem Mâlûmatımızın Kastamonu Postahânesi hakkında yazdığı fıkra merciinde nazar-ı dikkate alındığından artık postahâne düzeldi. Merkez müdürü izzetlü Feyzi Efendi gayret etti. Şimdi mektuplar Dersaadet tertibi vechile tevzi olunmaktadır.” Nr. 764, 9 Temmuz 1899.

Telgraf dünya üzerinde ilk kez 1844 yılında kullanılmaya başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise telgraf hatları bundan yaklaşık 10 yıl sonra çekilmiştir. Bu açıdan bakıldığında demiryolu gibi 19. y.y.ın önemli buluşlarından olan telgrafın Osmanlı İmparatorluğu'na geç girmediği söylenebilir.⁶⁰ Telgraf, özellikle sultanlar tarafından olumlu olarak karşılandı ve birbirinden uzak olan vilâyetler üzerinde ek bir denetim aracı olan sistemin geliştirilmesine ön ayak oldular.⁶¹ Sultan Abdülhamit döneminde (1876-1901) telgraf ağının genişlemesi devam etti. Bir büyük hat Anadolu'dan Suriye yoluyla Mısır'a ve Arabistan'a iletildi.⁶² Taşra nektuplarında da, yeni çekilen telgraf hatlarına dâir birçok haber bulunmaktadır.

Hicaz-Yemen arasına çekilen telgraf hatları hakkındaki haberler, konuyla ilgili bilgiler arasında büyük yer teşkil etmektedir. İnşaatın devam ettiği süreç boyunca, peyderpey bilgilerin aktarıldığı mektuplarda,⁶³ direklerin dikilmesine başlanılan gün yapılan törene yer verilmiştir. 12 Rebülevvel'de yapılan bu törende, padişaha dua edildiği ve 3 kere “Pâdişâhım çok yaşa duâ-yı bî-riyâsından sonra” direklerin dikilmesine başlandığı bildirilmiş, hattın Cidde'ye ulaşmasının 4 ayı bulacağı ifade edilmiştir.⁶⁴

Daday'dan gelen bir mektupta, Kastamonu-Daday arasına dikilen hattın bahsedilmiş, hattın yarısının “hitam bulmuş gibi” olduğu aktarılmıştır.⁶⁵ Yemen'den yazılan bir haberde, Hudeyde-San'a arasındaki “hatt-ı telgrafîyye”ye ilâve olarak bir hat daha bağlandığı belirtilirken,⁶⁶ Manastır'dan gönderilen bir mektupta ise “tesis olunacak yeni telgraf hattı”na yer verilmiştir.⁶⁷ Bunların yanında, mektuplarda adı en çok geçen telgraf hatlarından bir diğeri, Anadolu üzerinden Hicaz'a bağlanandır.

⁶⁰ Aİkan, **Ölçülebilir Osmanlı Modernleşmesi**, s. 462.

⁶¹ H. Roderic Davison, “Osmanlı İmparatorluğu'na Elektrikli Telgrafın Girişi”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Çev. Durdu Mehmet Burak, No: 14, 2003, s. 347.

⁶² **A.e.**, s. 355.

⁶³ Nr. 1526, 14 Ağustos 1901.

⁶⁴ Nr. 1507, 26 Temmuz 1901.

⁶⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Daday'dan Kastamonu'ya bir mühim havadisi sūratle yetiştirmek için bir telgraf hattı yoktu. Âhiren şeref-sânih olan irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhi mücib-i âlisince telgraf hattının ... mübâşeret edilmiş ve hatta nısf-ı tarik hitam bulmuş gibidir.” Nr. 760, 5 Temmuz 1899.

⁶⁶ Nr. 567, 21 Kânun-ı Evvel 1898.

⁶⁷ Nr. 1524, 12 Ağustos 1901.

Şam'dan gelen bir haberde, Şam-Medine hattının tamamlandığı ve bu inşa sürecinin 4,5-5 ayı bulduğu ifade edilmektedir.⁶⁸ Cidde⁶⁹ ve Medine'den⁷⁰ gelen çeşitli mektuplarda da, yine bu hatta dâir bilgilere yer verilmiştir.

5.3.3. Binalar

İmparatorluğun her köşesine uzanan telgraf hatları ve posta hizmetleri, birçok yerde telgraf ve postâne inşasını da zorlu kılmıştır. Buna dâir haberlerde, Çanakkale-Ezine'de yeni inşa edilen telgrafhânenin bahsedilerek, Posta ve Telgraf Nezâret-i Aliyyesi'nin burası için bir de memur tayin ettiği ifade edilmiştir.⁷¹ Trabzon'da "iâne-i ahâli ile güzel bir telgrafhâne" yapıldığı aktarılırken,⁷² Siroz'dan gelen çeşitli mektuplarda, inşa edilecek "telgraf ve postahâne" hakkında 2 senedir devam eden yazışmanın netice bulduğu bildirilmiştir.⁷³ Halkın hizmeti için yapılan binalar için, halktan yardım toplanması usûlüne, postâne ve telgrafhâne inşasında da başvurulduğu görülmektedir.

5.3.4. Yabancı Posta Şirketleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa'daki birçok yeniliğin uygunlanması sürecinde, bazı hizmetlerde Osmanlı şirketlerinden çok, yabancı şirketlerin imparatorluk bünyesindeki faaliyetlerde daha baskın olduğu görülmektedir. Bu yeniliklerin merkezi Avrupa olduğu için, nitekim, Avrupalı şirketler, hizmetlerin uygulanmasında daha başarılıdır. Selanik'ten gelen bir haberde, "ecnebî postaları"nın hizmet kalitesinin Osmanlı posta şirketlerine göre neden daha üstün olduğu

⁶⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Medine-i Münevvere'den bi-minnehu-teâla bu hafta telgraf geldi. Direkt rekz ederek tel bağlayarak her türlü meşakkat çekerek dört buçuk beş ayda bu hattı cesimi meydana getirmek doğrusu ya en büyük muvaffakiyyât-ı seniyye-i hazret-i şehriyârî cümlesindendir." Nr. 1335, 4 Şubat 1901.

⁶⁹ Nr. 1182, 30 Ağustos 1900.

⁷⁰ Nr. 570, 24 Kânun-ı Evvel 1898.

⁷¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Ezine kasabasından Bayramiç'e inşâ kılınan telgrafhânenin sâye-i ümran-vâye-i hazret-i hilâfet-penâhîde ikmâl kılınmasıyla Posta ve Telgraf Nezâret-i Aliyyesi'nden me'murîn-i lâzıma tâyin kılınarak ıyd-i saîd-i fitrın ikinci pazartesi günü muhâbereye mübâşeret kılınmıştır." Nr. 629, 24 Şubat 1899.

⁷² Nr. 1391, 1 Nisan 1901.

⁷³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "İnşâsı artık takarrür eden bura telgraf ve postahânesine dâir daha birkaç söz söyleyeceğim. İki seneden beri devam eden muhâbere bugün hitam buldu. Cesim Hükûmet Konağı'nın karşısında şehrin en şerefli mahallinde 23000 kuruş sarfıyla bir telgrafhâne inşasına müsaade olundu. İnşâsı mültezime verildi. Eski postahâne yakında yıkılacaktır." Nr. 1273, 30 Teşrin-i Sâni 1900.

maddelere sıralanmış, yabancı posta şirketlerin konuyla ilgili profesyonel yaklaşımları hakkında bilgiler verilmiştir.⁷⁴ Basra'dan gönderilen bir mektupta ise, bir telgraf şubesi yapılmasına rağmen memur bulunmamasından ötürü halkın “İngiliz posta şubesine mürâcaattan kendi”ni alamadığı ifade edilmiştir.⁷⁵ Aydın-Mekri'den gelen bir haberde, Yunan Kumpanya'sının her hafta, Hamîdiye Şirketi'nin ise “on beş günde bir postalarını icrâ” etmesi, posta teslim trafiğinde yabancı şirketlerin ağırlığını gösteren bir başka örnektir.⁷⁶

5.4. Şehir İçi Yapılar

5.4.1. Caddeler

Yenileşme faaliyetleri, mevcut düzende yapılan değişiklikleri de berâberinde getirdi. Yeni inşa edilen yapılarla birlikte, yol düzeni de yeniden yapılandırılarak, bu plana uygun caddeler inşa edilmiş yahut mevcut olanlar genişletilmiştir. Giresun'dan gelen bir mektupta, genişliği “8 arşın” olan caddenin yarısının inşaatının tamamlandığı bildirilmekte,⁷⁷ Bilecik'te ise “Cadde-i Kebîr”in inşa edildiği aktarılmaktadır.⁷⁸ Manastır'dan gönderilen haberlerde ise, Hamîdiye Caddesi'nin “sûret-i mükemmelede inşâ edildiği”⁷⁹ ve diğer caddelerin de tamir olunduğu ifade edilmektedir.⁸⁰ Edirne'den gelen bir mektupta da, Hükûmet Caddesi'nin genişletildiği belirtilmektedir.⁸¹

⁷⁴ Nr. 767, 12 Temmuz 1899.

⁷⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Şu kadar ki küşâd olunan bu şübeye adam akıllı, belli başlı bir me'mur bırakılmadığından ve adeta me'mur aradıkça Hüda alim ... gitmedikçe işlerimizi gördürememekteyiz. Bağırıyoruz, çağırıyoruz, kendisine işittiremiyoruz. Bu zarûretlerdir ki İngiliz posta şûbesine müracaattan kendimizi alamıyoruz.” Nr. 772, 16 Temmuz 1899.

⁷⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Buranın limanı Bahr-ı Sefid'in müthiş dalgalarına boyun eğmeyen, mehib fırtınalarını yenemeyen vapur ve gemileri âğuş-ı sükûnetine almakla min-el kadim meşhurdur. Hatta geçende İdâre-i Mahsusa'nın Kaplan Vapuru da havaların muhalefetinden bi'l-mecburiye körfezde iki gün tevakkuf etti. Buranın başlıca ihrâcâtı palamut ve susam ile yağdadır. Yunan Kumpanyası her hafta muntazaman, Hamîdiye Şirketi'nin Dikili Vapuru da on beş günde bir postalarını icrâ ederler.” Nr. 607, 30 Kânun-ı Sâni 1899.

⁷⁷ Nr. 1506, 25 Temmuz 1901.

⁷⁸ Nr. 862, 15 Teşrin-i Evvel 1899.

⁷⁹ Bu durum mektupta şöyle ifade edilmektedir: “Hamîdiye Caddesi sûret-i mükemmelede inşâ edildi. Bununla beraber şehir derûnundan mürûr eden “Drahor” suyunun rıhtımı da yapıldı. Şimdilik de Kurtderesi Mahallesi'nden geçen “Kurt” deresinin rıhtımı da kemâl-i germi ile yapılmaktadır.” Nr. 819, 2 Eylül 1899.

⁸⁰ Nr. 1537, 12 Ağustos 1901.

⁸¹ Nr. 1252, 9 Teşrin-i Sâni 1900.

5.4.2. İdârî ve Ticârî Yapılar

Hükûmet konakları, yeni düzenin en önemli öğelerinden bir tanesi idi. Eskiden devlet işleri, devlet erkânının bulunduğu evlerde görülürken, bunun yerini, şehrin merkezinde yer alan ve Avrupaî bir mimarî ile inşa edilmiş olan “Hükûmet Konakları” almaya başladı. Taşra mektuplarında söz konusu yapıların inşası hakkında farklı vilâyetlerden gelen birçok mektupta söz edilmektedir. Kûdus’ten gönderilen bir mektupta, “yirmi odayı mütecâviz” bir Hükûmet Konağı inşa edildiği bildirilmektedir.⁸² Balıkesir’den 1900 yılında gelen bir haberde ise, halkın 1898 büyük Balıkesir depreminin yıkıntılarını tamir etmeye çalıştığı belirtilmekte, yakın zamanda açılışı yapılan Hükûmet Konağı’nın yapımı için gösterdikleri gayretle, “saltanat-ı seniyyeye olan” bağlılıklarını ispat ettikleri aktarılmaktadır.⁸³

Ticaretin artık sadece bedestenlerde görülmediği modern Osmanlı toplumunda, buna paralel olarak farklı işlevlerde binaların inşasına ihtiyaç duyulmakta ve söz konusu imar faaliyetleri her vilâyette hızla devam etmekteydi. Taşradaki vilâyetlerin neredeyse tamamından gelen mektuplarda, bölgeye bu mihvalde inşa edilen yeni ve çeşitli yapılar söz konusu edilmektedir. Adapazarı’ndan gelen bir mektupta Düyûn-ı Umûmiye İdâresi inşaatının bitmek üzere olduğu belirtilmiş,⁸⁴ Selanik⁸⁵ ve Siroz’da⁸⁶ yeni karakolhâne imarlarından bahsedilmiştir. Gümülcine’den yazılan bir haberde ise bir köprü üzerine çeşitli mağazaların yaptırılmasına karar verildiği aktarılmıştır.⁸⁷

5.4.3. Askerî Yapılar

Askerî yapıların inşası, yapımına önem ve hız verilen konulardan bir tanesiydi. Özellikle yeni “Kışla-i Hümayûn”lar, birçok vilâyette söz konusu

⁸² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Sâye-i ma’muriyyet-vâye-i hazret-i pâdişâhîde Kudüs-i Şerif sancağında bir sene makdem tesis olunan Birüssebi kazası merkezinde kazâ-yı mezkûr kaymakamlığına tayin ü l’zam kılınan Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne mezunlarından izzetlü İsmail Beyefendi’nin sa’y ü gayretleriyle yirmi odayı mütecâviz bir Hükûmet Konağı inşâ ettirildiği gibi bir misafirhâne ve iki ekmekçi fırını müteaddid dükkan inşâ ettirilmiştir.” Nr. 1416, 26 Nisan 1901.

⁸³ Nr. 1095, 5 Haziran 1900.

⁸⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Müceddiden inşâ edilegelmekte olan Adapazarı Düyûn-ı Umûmiye İdâresi şu günlerde hitam bulmaktadır.” Nr. 1338, 7 Şubat 1901.

⁸⁵ Nr. 1534, 9 Ağustos 1901.

⁸⁶ Nr. 841, 16 Haziran 1899.

⁸⁷ Nr. 549, 3 Teşrin-i Evvel 1898.

edilmiştir. Van,⁸⁸ Selanik-Siroz,⁸⁹ Alasonya-Manastır⁹⁰ bu vilâyetlerden bazılarıdır. Bu kışlaların neredeyse tamamı “Hazine-i devlete bâr olmaksızın”,⁹¹ halktan toplanan “iâneler” ile inşa edilmesi, dikkat çekicidir. Erzincan’dan gelen bir mektupta, bölgede inşa edilen merkez kumandanlık dairesi, mekteb-i belediye dairesi, kıraathâne-i Osmânî gibi yapılardan bahsedilmiş ve bunlar arasında Kışla-i Hümâyûn zikredilirken, “Avrupa devletlerinin en muntazam kışlarına muâdil ve belki ekserisine fâik” tabiri kullanılmıştır.⁹² Konya’da asâkir-i zabtiye için yapılan der-bend, adı geçen askerî yapıların bir diğeridir.⁹³

5.4.4. Camiler

II. Abdülhamit, cami yapım ve onarımına, geleneksel Osmanlı uygulamalarını andırır biçimde, oldukça önem vermiştir. Bu durumu öncekilerden ayıran en önemli özellik, II. Abdülhamit’in imparatorluğun en ücrâ köşesindeki kasaba ve köy camileri için bile ufacık da olsa bir şeyler harcama gayretine girilmiş olmasıdır.⁹⁴ Taşra mektuplarında konuyla ilgili çeşitli vilâyetlerden gönderilen bilgiler, bu ifadeleri kanıtlamaktadır. Bartın’da bir caminin, “tamâmen sâhib-i hayr” bir kişi tarafından tamir edildiği,⁹⁵ Bolu’daki Yıldırım Bayezid Camisi inşası için ise “emr ü ferman” buyurulduğu aktarılmıştır.⁹⁶ Bursa’da camilerin “dil-nişîn” olduğu ifade edilen mektuplarda,⁹⁷ Samsun’dan gelen bir haberde “sükkan-ı beldeden cem’-i

⁸⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Havaların müsaadesiyle beraber livâ saadetlû Rahmî Paşa Hazretleri’nin meşhud olan mesâî-i tâkat-ber-endazanesiyle Kışla-yı Hümâyûn’un kâmilten hitam bulacağına ümid-vârız. Zaten kısım-ı küllisi netice bulmuş, tavan tahtalarıyla pencere ve camları yerine konulmuştur.” Nr. 541, 25 Teşrin-i Sâni 1898.

⁸⁹ Nr. 1148, 28 Temmuz 1900.

⁹⁰ Nr. 1136, 16 Temmuz 1900.

⁹¹ Nr. 551, 5 Kânun-ı Evvel 1898.

⁹² Bu durum mektuplarda şöyle dile getirilmiştir: “Önünüzde vâsi bir meydan, sağ tarafınızda bab ve alay müşîri, karşınızda Avrupa devletlerinin en muntazam kışlarına muâdil ve belki ekserisine fâik-peydâ Kışla-i Hümâyûnu, bunların sağında, solunda, karşısında Müşîriyet Konağı, Hükûmet, Merkez Kumandanlık Dâiresi, Mekteb-i Belediye Dâiresi, Kıraathâne-i Osmânî -ki âhiren Mâlûmat İdârehânesi’nin Erzincan şûbesi ve kıraathâne-i umûmu ittihaz edilmiştir gözleri kamaştırıyor.” Nr. 772, 17 Temmuz 1899.

⁹³ Nr. 612, 4 Şubat 1899.

⁹⁴ Özbek, **a.g.e.**, s. 159.

⁹⁵ Nr. 1529, 4 Ağustos 1901.

⁹⁶ Nr. 1504, 10 Temmuz 1901.

⁹⁷ Nr. 1369, 10 Mart 1901.

iânât” ile Cami-i Kebir’in ahşap olarak yeniden inşa edildiği bildirilmiştir.⁹⁸ Midilli’deki Mevlevî Dergâhı’nın iâneten tamiri, mektuplarda yer alan bir başka bilgidir.⁹⁹ İmparatorluk tarafından bayındırlıkla ilgili birçok girişim yapılması ve bu konuya azami önem verilmesine rağmen yine de yetersiz kalındığını, camilerin çoğunun “iâne” yani halkın yardımı ile inşa ya da tamir olunması kanıtlamaktadır.

5.4.5. Hapishâneler

Hapishâneler, yani “mevkufhâneler”le ilgili çeşitli haberlere rastlanan mektuplarda, İzmit ve Daday’dan gönderilen bilgiler yer almaktadır. İzmit’in “mevkufhâne-i umûmîsi”nin dar olduğu belirtilerek, mahkumların sıhhati için hapishânenin genişletilmesi talep edilmektedir.¹⁰⁰ Daday’dan gelen mektupta ise, bir salhhâne ve köprünün yanında, bir “nisa hapishânesi” inşa edileceği bildirilmiştir.¹⁰¹

5.4.6. Muhâcirlerin İşkânı

1774’te Rusya ile imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması neticesinde Kırım toprakları Rusya hakimiyetine geçmiş ve bu tarihten itibaren, Karadeniz’in kuzeyinden binlerce aile Rusya’nın etnik kıyımından kurtulmak için Osmanlı topraklarına göç etmiştir.¹⁰² 1877-78 yılları ile birlikte farklı bir görünüm kazanan bu göç dalgası, Rusya’nın Balkanlar’da slav halkı koruma bahanesi ile milyonlarca Müslüman’ı yağma, tecâvüz, yakıp-yıkma, sürgün ve göç sistemli yok etme politikası¹⁰³ ile artarak devam etmiştir.

Söz konusu süreçte II. Abdülhamit, tüm Müslümanların koruyucusu addedilen halîfelik makamında oturması ve Osmanlı İmparatorluğu’nun yüzyıllardır mağdur olan halklara kucak açma politikası sebebi ile bu milletlere kucak açmış,

⁹⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Kaza-yı mezkûr derûnunda kâin Rahtvan Mehmet Bey hayrâtından olan (Cami-i Kebir) müşerref-i harâb olmasından dolayı mütevellî-i esbak faziletli Hacı Tahir Efendi’nin delâlet-i dindârâneleriyle sükkân-ı beldeden cem'-i iânâta teşebbüs ve hâsıl olan dört yüz liraya karib mebâliğ ile vaziyet-i evlâsı tagayyürât-i cüz'iyeye uğratılıp bir şekl-i dil- nevinde ahşap olarak müceddiden inşa edilmiş ise de ...” Nr. 891, 13 Teşrin-i Sâni 1899.

⁹⁹ Nr. 1224, 12 Teşrin-i Evvel 1900.

¹⁰⁰ Nr. 893, 15 Teşrin-i Sâni 1899.

¹⁰¹ Nr. 760, 5 Temmuz 1899.

¹⁰² Derin Paşaoğlu, “Muhacir Komisyonu Maruzatı’na Göre (1877-78) 93 Harbi Sonrası Muhacir İşkânı”, *History Studies International Journal of History*, C. V, No: 2, Mart 2013, s. 347.

¹⁰³ A.e., s. 349.

onların imparatorluğun çeşitli bölgelerine yerleştirilerek iskân edilmelerini ve çeşitli arâziler tahsis edilerek ziraî hayata ya da daha farklı şekillerle sosyal hayata dâhil olmalarını sağlamıştır. Fakat, II. Abdülhamit'in Osmanlı İmparatorluğu makamında oturduğu yıllar, devletin maddî anlamda zayıf düştüğü, değil muhâcirlerle, kendi halkına bile yeterli imkanları sağlayamadığı bir zaman dilimidir. Bu gerçeğe karşın, 1898-1901 yılları arasında Mâlûmat gazetesinde yer alan taşra mektuplarında, sınırlı sayıda da olsa imparatorluk topraklarına göç eden muhâcirlerle dâir, iskân haberlerinin büyük çoğunluğu teşkil ettiği çeşitli haberlere yer verilmiştir.

Farklı topraklardan Osmanlı İmparatorluğu'na göç eden ve değişik milletlere mensup muhâcirlerle ilgili haberleri içeren 18 taşra mektubu, Suriye, Hüdâvendigâr, Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd, Aydın, Sivas, Trabzon, İzmit Sancağı, Edirne ve Selanik olmak üzere 8 ayrı vilâyet ve 1 sancaktan gönderilmiştir.

Taşra mektuplarında muhâcirlerin yerleştirildiği bölgeler genel olarak incelendiğinde, Selanik'ten İstanköy'e, Trabzon'dan Şam'a kadar uzanan geniş bir coğrafya göze çarpmaktadır. İskân faaliyetlerinin imparatorluğun belli bir bölgesinde yoğunlaşmadığı, muhâcirlerin vilâyetlere az çok belli bir plan çerçevesinde yerleştirildiği, ortaya çıkan haritada oldukça belirgindir.

1878 tarihinden sonra, imparatorluğa gelen muhâcirlerin bir süre geçici olarak İstanbul'da barındırıldığı ve Yeni Cami, Ayasofya, Sultan Ahmet gibi büyük camiler başta olmak üzere, camiler, medreseler, mektepler, husûsî binalar, barakalar, boş arsalar ve çiftliklere yerleştirildiği¹⁰⁴ bilinmektedir. Selanik'ten gelen bir haberde, bir grup muhâcirin İdâre-i Mahsûsa'nın Şark Vapuru ile İstanbul'a doğru yola çıktığı belirtilmekte,¹⁰⁵ aynı yerden gönderilen bir başka mektupta ise, "seksen nüfus Bosna muhâcirinin Dersaadet'e müteveccihen" yola çıktığı ifade edilmektedir.¹⁰⁶

Suriye'den gelen haberlerde, "muhâcirîn-i İslamiyye'den dokuz yüz elli nüfus kadar kadın ve erkekli" bir grubun Suriye vilâyetine gelişi üzerine yapılan karşılama

¹⁰⁴ Ayşe Pul, "1877-78 Osmanlı Rus Savaşı Sonrası Beykoz'da Muhâcirler İçin İskân Yeri Çalışmaları", **Tarih Okulu Dergisi**, C. VI, No: 17, Eylül 2013, s. 163.

¹⁰⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Bir miktar muhâcir daha İdâre-i Mahsûsa'nın "Şark" Vapuru'na ırkâben der-bâr-ı şevket-karâra müteveccihen yola çıkarılmıştır." Nr. 1338, 7 Şubat 1901.

¹⁰⁶ Nr. 1328, 27 Kânun-ı Sâni 1901.

törenine yer verilmiştir. “İrâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî” üzerine gönderilen resmî telgraf gereğince bu karşılamının yapıldığı belirtilen mektupta, vilâyetin önde gelen kişileri, belde eşrafı, hükûmet memurları, zâbıtar ve askerlerin burada hazır bulundukları ifade edilmiştir. Muhâcirlere yardım eden, onların eşyaların kendi elleriyle taşıyan halkı öven muhabir bu kişileri “koca Osmanlılar” olarak nitelemekte, mektubun sonunda ise, tüm bu yardımların “insâniyyet-i milliye sâikasıyla” yapıldığını belirtmektedir.

Aynı mektupta, trendeki bine yakın kişinin “Pâdişâhım çok yaşa” duasını söylediği aktarılmakta, Vali Paşa’nın “timsâl-i insâniyyet” olarak “binlerce ahâliye nezâret” ettiği bildirilirken, Nazım Paşa’nın kira arabasını dahi muhâcirleri taşımaya tahsis etmesi “nümûne-i imtisal” olarak nitelendirilmektedir. Karşılamının arkasından muhâcirlere soğuk limonatalar dağıtıldığı, boş bir araziye kurulan çadırlarda “et, pilav, yoğurt, karpuz”dan oluşan yemeklerin ikram edildiği ve hatta arkasından “sigara, kahvelerin verildiği”, mektupta yer alan diğer bilgilerdir.¹⁰⁷ Müslüman muhâcirlere bu denli verilen önem, “halîfe-i rû-yı zemin” olan II. Abdülhamit’in dünya Müslümanlar’ının yegâne koruyucusu olma imajını korumaya yönelik gayretini kanıtlar niteliktedir.

İstanköy’den gelen bir haberde, Girit muhâcirlerinin iskânı için yapılan çalışmalardan bahsedilmekte, “irâde-i lutf-i âide-i cenâb-ı zıllullâhî” üzerine evlerin inşası için bin liranın ihsan kılındığı ve bu parayla kırk dört hanenin inşa edildiği ifade edilmektedir.¹⁰⁸ Edirne vilâyetinden yazılan mektuplarda, Hayrabolu’da muhâcirlerin iskânları ile ilgilenen Kaymakam Ahmet Hilmi Bey’in yardımları

¹⁰⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Paşa’nın vürûdlarını müteâkip evvelce istihzar edilen et, pilav, yoğurt, karpuzdan mürekkep et’ime-i leziz, ve nefisenin tevzi’ine başlanıldı. Paşa Hazretleri her bir sofrayı gezerek nezâret buyuruyorlardı. Yemekten sonra sigaralar, kahveler verildi. Saat bire yaklaşmıştı. Her çadırın bir gecelik levazımatı mükemmel sûrette temin edildikten sonra Vâli Paşa yine her bir çadırı gezerek belediye tabipleri tarafından muayene edilip hasta oldukları tebeyyün edenleri tedâvi edilmek üzere muntazam evlere irsâline inâyet buyurdular.” Nr. 797, 11 Ağustos 1899. ¹⁰⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Şöyle ki Girit muhâcirininin iskân ve ebvabları için ve kışla mahallî meclis-i idâresi canibinden makâm-ı celîl-i vilâyete vukû bulan arz u istirham Vâli-i vilâyet devletlü Abidin Paşa Hazretleri tarafından nazar-ı dikkat ü inâyete alınarak tervîc ü infâzı merci-i âidîne inhâ edilmiş ve bunun üzerine muhâcirin-i merkûmenin İstanköy’de iskânlarına irâde-i lutf-i âide-i cenâb-ı zıllullâhî şeref-sünûh ve sudûr buyurulduğu gibi hânelerinin masârif-i inşâiyyesine de bin lira ihsan ve tahsis kılınmıştı.” Nr. 1146, 26 Temmuz 1900.

övlmekte¹⁰⁹ ve Dedeagaç'ın muhâcir iskânıyla birlikte nüfusunun giderek arttığı aktarılmaktadır.¹¹⁰ Adapazarı'ndan gelen mektuplarda, “mesken-i kadimlerini terk ile kazamıza hicret etmiş olan Bosna ve Rumeli muhâcirîn-i İslamiyyesi”nden bahseden muhabirler, göçlerin son günlerde iyice arttığını belirtmekte, mektuplardan bir tanesinde, 2500 dönüm arâzinin bu amaçla ayrıldığı ifade edilmektedir.¹¹¹ 1901 yılında aynı bölgeden yazılan başka bir mektupta ise, bölgede “18 senedir ziraat etmekte” olan Bosna ve Rumeli muhâcirlerinin ziraî faaliyetlerini sürdürdükleri arazi ile ilgili bir mahkeme sürecinden bahsedilmektedir.¹¹²

Karadeniz bölgesi, Kırım'dan göç alması sebebi ile muhâcirlerin yoğun olarak yaşadığı bir bölgedir. Trabzon'dan gelen bir haberde, “Rusya'da hicretler Trabzon'a gelmiş” ifadelerine yer veren muhabir, bölge halkının “pek ziyâde çalışmakta olduğu”nu aktararak bu durum için teşekkür etmekte, muhâcirîne yardım için, “meşhur hokkabaz Mösyö Malidi”nin gösteri yaptığı bir eğlence düzenlendiğini ve yardım biletlerinden otuz beş bin kûsûr kuruş gelir elde edildiğini aktarmaktadır.¹¹³ Samsun-Havza'dan yazılan haberde ise muhabir, bazı Müslüman muhâcirlerin bölgeye getirildiği belirterek, bölgede bulunan ve içerisinde kükürt ve demir bulunan, “ilel ü emrâza” faydalı kaplıcaların, muhâcirler bahanesiyle “revnak bularak” şöhrete kavuşmasını dilemektedir.¹¹⁴ Sivas vilâyeti, muhâcirlerin iskânı ile ilgili haberlere yer verilen Karadeniz'in bir başka bölgesidir.¹¹⁵

¹⁰⁹ Nr. 1486, 5 Temmuz 1901.

¹¹⁰ Nr. 1433, 13 Mayıs 1901.

¹¹¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Mesken-i kadimlerini terk ile kazamıza hicret etmiş olan Bosna ve Rumeli muhâcirîn-i İslamiyyesi şu günlerde pek çok gelmektedirler. Bunlar için ahâli ve belediyemiz tarafından elden geldiği mertebe gayret olunuyor. Geçende gelen Bosna muhâcirleri için kazamızın en vâsi' ve en münbit olan Tersiyeye-i Sağır karyesi civarında Kaymakam-ı kaza izzetlü Rıfat Beyefendi ile Tahrirat Kâtibi rifatlı Ali Rıza ve Tabur Kâtibi vekili Mehmet Tevfik Efendiler'in himmet ve gayretleriyle arâzi-i hâliyyeden olduğu anlaşılıp zahire ihraç edilen 2500 dönüm miktarı arâziye emr-i iskân icrâ kılındı. Mahal-i mezkûra iskân edilen muhâcirîn yirmi yedi hânede iki yüz nüfus olup be-her hâneye kırk dönümü mütecâviz arazi tefviz kılınmış ve hâneleri de inşâ edilip istirahatları temin edilmiştir.” Nr. 1336, 5 Şubat 1901.

¹¹² Nr. 1468, 17 Haziran 1901.

¹¹³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Muhâcirîn-i merkûmenin tehvin-i ihtiyâcâtına medâr olmak üzere Vâli-i vilâyet âtûfetlü Kadri Beyefendi Hazretleri tarafından verilen emir üzerine meşhur hokkabaz Mösyö Malidi tarafından muhâcirîn menfaatine icrâ-yı lu'biyyât edilmiştir.” Nr. 1371, 12 Mart 1901.

¹¹⁴ Nr. 883, 5 Teşrin-i Sâni 1899.

¹¹⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Hele muhâcirînin iskânını men' maksadıyla ahâli- yi kadîmeden bazı kesânın arâzi-yi hâliyyeyi açıp tarla ittihaz etmekte ve müteneffizandan bazıları da binlerce dönüm araziye yoklamadan cüzî birer bedel ile senet aldıktan sonra hâl-i muattaliyyette

Aydın vilâyeti, muhâcirlerin yoğun olarak iskân edildiği vilâyetlerden bir diğeridir. Mektuplarda, Uşak, İzmir ve Denizli-Buldan'dan gelen haberlerde konuyla ilgili bilgilere yer verilmiştir. Uşak'ta Girit'ten gelen Müslüman muhâcirlerden bahsedilmekte, onlar için inşa edilen binaların resmî açılışının yakında gerçekleştirileceği belirtilmektedir. Yapılan evler için resmî bir törenin gerçekleştirilmesi, imparatorluğun, topraklarına kabul ettiği muhâcirler üzerinde kurduğu hâkimiyetin bir şekilde yansıtılmak istendiğini göstermesi bakımından önemlidir.¹¹⁶ İzmir, Girit muhâcirlerinin yerleştirildiği bir başka bölgedir. Bu göçmenlerin İdâre-i Mahsûsa vapuru ile bölgeye getirildiği ve bu vesile ile padişahın “yâd ü tekrar” kılındığı ifade edilmektedir.¹¹⁷ Buldan'dan yazılan haberde ise, kendi imkanları ile mescit inşa etmeye çabalayan bir grup fakir muhâcirden bahsedilmektedir.¹¹⁸

İskân faaliyetlerinin yanında, muhâcirler için imparatorluğun diğer birçok imkanı seferber edilmiş, topraklarını terk ederek Osmanlılar'a sığınan bu göçmenler, mümkün olduğu kadar rahat ettirilmeye çalışılmıştır. Çeşitli yardım komisyonlarının kurulduğu bu süreçte, II. Abdülhamit, Yıldız Sarayı'nda ve kendi başkanlığında “Umûm Muhâcirin Komisyonu” adıyla ayrı bir komisyon daha teşkil etmiştir. Hatta, muhâcir iskân edilen vilâyetlerde “İskân-ı Muhâcirîn Me'murluğu” kurulmuştur.¹¹⁹ Sakız'dan gönderilen bir haberde, konuyla ilgili bir habere yer verilmekte, “komisyon-ı mahsus” tarafından Müslüman göçmenler için geçmiş senelerden beri kurban derileri toplandığı ifade edilerek, son senelerde kurban derilerinden elde edilen gelirlerin kayıtlarıyla ilgili bazı açıklamalar aktarılmaktadır.¹²⁰

bırakmakta ve buna da kanaat etmeyip vaktiyle taraf-ı Hükûmet-i Seniyye'den muhâcirîne terk ve tahsis olunan arâziye de müdahale eylemekte ve bazı erbâb-ı tezvîr de tarih tahsisinden sekiz on sene sonra fuzûlî tasarruf iddiasına kıyam ile bî-çâre muhâcirîni bir kat daha mağdur etmektedirler ki bunların terk-i dâr u diyar ederek zîr-i cenâh-ı saltanat-ı seniyyeye ilticâ eden bî-çârelerden arazi-yi hâliyye-i emiriyyeden olarak Hükûmet-i Seniyye-i cânib-i âlisinden ihsan buyurulan birkaç dönüm araziye esirgemek sûretiyle vâki' olan muamelat-ı merhamet-i şikenâelerini haber vermek her vicdan-ı hamîyyet-küsteri nâr-ı teessürle meşhûn, her insan-ı vatan-perveri müteessif ve dil-hûn eder.” Nr. 571, 25 Kânun-ı Evvel 1898.

¹¹⁶ Nr. 1515, 3 Ağustos 1901.

¹¹⁷ Nr. 1518, 6 Ağustos 1901.

¹¹⁸ Nr. 588, 11 Kânun-ı Sâni 1899.

¹¹⁹ Pul, a.g.e., s. 162.

¹²⁰ Nr. 692, 28 Nisan 1899.

Muhâcir çocuklarının eğitimi ile ilgili haberlerin de yer aldığı mektuplarda, İzmir’den yazılan bir haberde, İzmir Sanâyi Mektebi’nde eğitim gören elli kadar “etfâl-i muhâcirîn”den bahsedilmekte, “bâ-irâde-i seniyye-i hazret-i zıllullâhî” buraya alındıkları belirtilerek, çocukların masrafları için “zebhiye rûsûmunun” bir kısmının mektep bütçesine ilave edildiği ifade edilmektedir.¹²¹ 1894 yılında işletmeye açılan Berlin-Bağdat Demiryolu’nun geçtiği Eskişehir,¹²² yoğun göç alan bir başka bölgedir. Buradan yazılan bir haberde, altı mahallede “iki bin hâne-i mütecâviz” muhâcir yaşadığı belirtilmekte, göçmen çocukların “nimet-i maariften mahrum” kalmamaları için bir hayırseverin arsa bağışladığı belirtilerek, arsaya inşa edilen okulun resmî açılışının gerçekleştirildiği ve bu vesile ile padişaha dua edildiği aktarılmaktadır.¹²³

5.4.7. Saat Kuleleri

Osmanlı coğrafyasında, kolay algılanabilir bir simgeler dünyası ile, imparatorluk topraklarında padişahın varlığının bir imge haline getirilmeye çalışıldığı II. Abdülhamit döneminde, mimarî, bu simgeleştirme faaliyetleri esnasında padişahın en büyük yardımcısı olma görevini üstlenmiş, inşa edilen çeşitli kurumlar ve buraya yerleştirilen semboller, taşrada II. Abdülhamit otoritesini olabildiğince temsil etme imkanı bulmuştur. Bayındırlık alanında, bu amaçla yapılan yatırımların arasında, saat kuleleri ayrı bir yeri teşkil etmektedir. Gününü beş vakte göre yaşayan ve zaman kavramının ayrı bir önem taşıdığı Müslüman Osmanlı toplumunda, taşranın her köşesinde imarına hız verilen “Batı icâdı” alafranga saat kulelerinin, II. Abdülhamit’in bu simgeler dünyasında, özünde doğu kültüründen beslenen Osmanlı imparatorluğu’nun, batının çağdaş dünyasından da geri kalmadığını sembolize eden bir rolü temsil ettiğini söylemek mümkündür.

¹²¹ Nr. 828, 11 Eylül 1899.

¹²² Selahattin Önder, Engin Kırılı, “Osmanlı Döneminde Eskişehir’e Göçler”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. VI, No: 1, Haziran 2005, s. 130.

¹²³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Eskişehir’in Köprübaşı cihetinde meskûn altı mahallede iki bin hâne-i mütecâviz muhâcirin etfâli nimet-i maariften mahrum kalmamak üzere Hoca Ayşe Hanım tarafından meccânen terk ü teberri’ olunan arsaya eşraftan Recep Ağazâde Tatar büyük Kerim Ağa cânibinden miktar-ı kâfi mahalin bi’l-mübâyaa daha ilavesiyle inşâsına mübâşeret olunan mekteb-i ibtidâînin emr-i inşaatı resîde-i hadd-i hitam olmasına mebni teyemmüne menkabe-yi celîleyi risâlet-penâhî kiraatiyle geçende resm-i küşâdî icrâ ve bu vesile ile de da’vât-ı mefrûza-yı şehinşâhî edâ ve ifâ olunmuş ve mekteb-i mezkûrun emr-i inşaatınca mûmâ-ileyh Kerim Ağa ile Arap Halil Ağa’nın mâlen, bedenlen pek çok hizmet ve himmetleri görülmüştür.” Nr. 570, 24 Kânun-ı Evvel 1898.

Osmanlı Devleti'nde ilk saat kulesi, Safranbolu'da, İzzet Mehmet Paşa tarafından 1798 tarihinde yapılmıştır.¹²⁴ Bu tarihten itibaren Batı yönlü modernleşmenin hızla gerçekleştiği ve hayatın her alanına sirâyet ettiği Osmanlı İmparatorluğu'nda, II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde bu saat kulelerinin sayısı oldukça artmış, hatta, padişahın cülûsunun 25. yıldönümü şerefine, valilere bir ferman gönderilerek şehirlere saat kuleleri yaptırılması istenmiştir.¹²⁵ Bir süre sonra, bu kuleler o kadar çok yere inşa edilmeye çalışılmıştır ki, 1918 yılında bir başka irâde ile belediyelerin bu ikincil işleri bırakıp halkın sağlığı ile ilgili konulara harcama yapması emredilmiştir.¹²⁶

Taşra mektuplarında, vilâyetlerin çoğunda hakkında haberlere rastlanan “saat kuleleri”, “II. Abdülhamit iktidârının görsel teyidi” olması bakımından ayrı bir yere sahiptir. Söz konusu kulelerle ilgili haberlerde, Balıkesir¹²⁷, İzmir ve Edirne'den¹²⁸ gelen mektuplarda cülûsun 25. sene-i devriyesi sebebi ile inşa edilen saat kulelerinden bahsedilerek, İzmir'den gönderilen mektupta, kule için sipâriş edilen sütunların bir kısmının Avrupa'dan geldiği bildirilmektedir.¹²⁹ Aynı bölgeden gelen bir diğer haberde, inşası henüz tamamlanan saat kulesi ve çeşme açılışından bahsedilmektedir.¹³⁰ Eskişehir-Sivrihisar'dan gönderilen bir mektupta ise, “mükemmel bir saat kulesi” yaptırıldığı belirtilerek, Avrupa'ya “120 lira bedelli bir

¹²⁴ Kaan Üçsu, “İmparatorluğun Başkentinde Yenileşme Sembolü Olarak Kule, Cephe ve Meydan Saatleri,” **Tarih Boyunca Yenileşme Hareketleri**, Ed. Mehmet Ali Beyhan, İstanbul, Kitabevi, 2014, s. 53.

¹²⁵ Gülgün Yılmaz, “Batılılaşma Dönemi Osmanlı Yaşamında Saatlerin Yeri”, **Safranbolu Saat Kulesi ve Zaman Ölçerler Sempozyumu: 21-22 Mayıs 2010 Bildiriler Kitabı**, Ed. Ahmet Gürbüz, Safranbolu, Karabük Valiliği Kültür Hizmeti, 2011, s. 48.

¹²⁶ Üçsu, **a.g.e.**, s. 56.

¹²⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Şöyle ki: Mutasarrıf-ı liva saadetlü Ömer Ali Beyefendi Hazretlerinin eser-i celîl-i ma'muriyyet-i delil-i cenâb-ı padişahiye itbâ'en geceyi gündüze katarak vaki' olan gayret ve himmeti ve hamîyyet-mendân-ı ahâlinin îânâtı ile cülûs-ı Hümâyûn-ı mes'adet-makrûn-ı hazret-i şehinşâhînin yirmi beşinci sene-i devriyesi şerefine Balıkesir'i Hükûmet Dâiresi pîş-gâhındaki Yenimeydan'da ve yirmi beş metre irtifâ'ında kargîr ve gayet nazar-rübâ bir saat kalesi inşa olunarak bunun nâm-ı cenâb-ı nâmi-i cihanbânîye izafetle yad ü tevsim, kapısının üstüne yeşil zemin üzerine hatt-ı zerrin ile (Hamîdiye Saat Kulesi) ibâre-i cemilesi terkim olunmakla beraber bâlâsı dahî tuğra-yı garrâ-yı hazret-i hilafet-penâhî ile tezyin edilmesi Hüdâvendigâr vilâyet-i celîlesi vesâtâtıyla arz-ı istizân olunmuş ve beş on güne kadar gelecek ve dört kilometrelik mahalden çakının sedâsı işitilecek olan kebir saatinin îmalî Fransa saat fabrikalarından birine sûret-i mahsûsada sipâriş edilmiştir.” Nr. 1160, 9 Ağustos 1900.

¹²⁸ Nr. 1472, 21 Haziran 1901.

¹²⁹ Nr. 1486, 5 Temmuz 1901.

¹³⁰ Nr. 1501, 20 Temmuz 1901.

çalar saat” sipâriş edildiği aktarılırken¹³¹, İzmit’ten gelen bir mektupta, açılışı gerçekleştirilen “saat kulesi”nin inşaatının yarım kaldığı belirtilmekte, konuyla ilgili gerekenin yapılması talep edilmektedir.¹³²

5.4.8. Çeşitli Yapılar

Sultan II. Abdülhamit döneminde Osmanlı kentlerinde mimarlık, halkla imparatorluk arasındaki görsel iletişimde önemli bir görev oynamıştır.¹³³ Cülûs yıldönümlerinde yapılan kutlamalarla ilgili haberlerde, çeşitli yapıların kullanıma açılışının özellikle bugüne rastlattırıldığı görülmektedir. Birbirine uzak iki vilâyetten, birisi 1898’de Edirne-Dedeâğaç ve diğeri 1901’de Halep’ten gönderilen iki ayrı mektupta, söz konusu günde açılışı yapılan “rüzgarla müteharrik su tulumbası”¹³⁴ ve “buharlı dakik değirmeni”nden¹³⁵ bahsedilmiştir. Modern zamanın teknolojisini barındıran niteliklere sahip olan tulumba ve değirmenin böyle özel bir günde açılışlarının icra edilmesi, imparatorluk bünyesindeki büyük küçük tüm yenileşme faaliyet ve girişimlerine verilen önem ve değerin bir göstergesidir.

Avrupa’dan örnek alınarak imparatorluk bünyesinde de inşa edilen yapılardan bir diğeri, “müzehâne”lerdir. Konya vilâyetinden 1901 yılında gönderilen bir mektupta, “bir müzehâne şubesi tesisine geçen sene muvaffak” olunduğu bildirilmektedir.¹³⁶ Van’da Kaymakam tarafından “bâ-emr-i âli-i vilâyet-penâhî”

¹³¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Geçen sene Duma kazasından naklen kaza-i mezkûr kaymakamlığına tayin buyurulan Mekteb-i Mülkiye’nin yetiştirdiği ezkiyâdan izzetlü Muhiddin Bey geldiği günden beri bu kasabanın ezher cihet terakki ve ümrânını nazar-ı dikkate alarak kasabanın vasatına tesadüf eden yüksek bir kayalık tepenin tâ yukarısına mükemmel bir saat kulesi yaptırmış ve Avrupa’ya yüz yirmi lira bedelli bir çalar saat sipâriş edilmiş olmakla çend güne kadar gelip mezkûr kuleye vaz u ta’lik olunacaktır.” Nr. 786, 31 Temmuz 1899.

¹³² Nr. 1400, 10 Nisan 1901.

¹³³ Neval Konuk, **Yanya Hamidiye Kız Rüşdiyesi**, Ankara, Merkez Repro, 2013, s. 13.

¹³⁴ Bu durum mektuplarda şöyle aktarılmaktadır: “Sebil nam mahalde epeyce bir zamandan beri yapılmakta olan velehü'l-hamd ve'l-minne cülûs-ı meymenet-me'nûs-ı hazret-i pâdişâhîde hitâmına muvaffakiyyet hâsıl olmakla müftehir bulunduğumuz rüzgarla müteharrik su tulumbasının ilk devri, o yevm-i mübârekte müesser olmuş ve burada da terakkiye bir nümüne olmuştur.” Nr. 475, 20 Eylül 1898.

¹³⁵ Nr. 1368, 9 Mart 1901.

¹³⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “... merhum Sürûri Paşa zamanında büyük bir himmetle vücuda getirilen hapishâne-i umûmî ittisâlindeki leyli ve nehâri mekteb-i idâdî-i mülkinin tevsiân ve ikmâlîne yanında bir müzehâne şubesi tesisine geçen sene muvaffak oldukları gibi ...” Nr. 1386, 27 Mart 1901.

yaptırılan köprü,¹³⁷ Selanik’te inşa edilen deniz hamamları¹³⁸ ve Gevgili’de inşasına başlanan kaplıcalar,¹³⁹ imparatorluk genelinde hızla devam edilen bayındırlık faaliyetleri arasında, inşası gerçekleştirilen yapıların bir diğer kısmıdır.

5.5. Belediyecilik

19. y.y.’da modernleşmenin derinlemesine tecrübe edildiği Osmanlı Devleti’nde, sosyal yaşantı ve kent hayatında yaşanan değişme ve gelişmeler sonrasında, bu durum, şehir içi düzenin sağlanması ve yürütülmesinde modern belediye örgütlenmelerine olan ihtiyacı da beraberinde getirdi. Klasik Osmanlı kentlerinde kent hizmetleri, vakıflar, esnaf sandıkları veya devletin resmî görevlileri tarafından yerine getirilmekteyken,¹⁴⁰ bu yeni yapılanma ile birlikte, Osmanlı modernleşmesinin klasik çıkmazlarından bir tanesi olan, yetki ve görevlerde yaşanan ikilik kendini gösterdi ve söz konusu durum, belediye hizmetlerine, aksaklık ve düzensizlikler silsilesi olarak yansıdı.

Belediyelerin nitelikleri ve hizmetleri hakkında haberlerin yer aldığı 121 taşra mektubunda mevcut olan verilerde, olumlu ve olumsuz bilgiler yaklaşık aynı ölçülerde olsa da, tam olarak oturtulamamış bir idari yapının izleri çok net görülmektedir. Şemseddin Sami’nin Kâmus-ı Türkî adlı eserinde “Bir şehrin umûmî işleri ve sâir ihtiyaçlarına bakan idâre” olarak tanımladığı belediyeler¹⁴¹, taşra mektuplarındaki verilere istinaden, II. Abdülhamit döneminde, donanımlı bir idari kadro, yeterli bütçe ve personel sayısına sahip olmadığı için görevlerini tam olarak yerine getiremeyen idari yapılar olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Öyle ki, yeterli gelire sahip belediyeler de dahi benzer sorunların yaşandığını, meselenin paradan ziyâde yönetim ve görev dağılımı sorunu olduğunu eklemek gerekir. Belediye işlerine dâir bilgi ve haberler, 1898-1901 yılları arasında, Adana, Aydın, Cezâyir-i

¹³⁷ Nr. 594, 17 Kânun-ı Sâni 1899.

¹³⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Yalılar cihetinde deniz hamamları mevcutken bu sene yine ikdâmı sayesinde memleket bahçesi civarında da müceddiden deniz hamamları küşâd edilerek ahâlinin bu cihetçe olan ihtiyaçları tehvin kılınmıştır.” Nr. 792, 6 Ağustos 1899.

¹³⁹ Nr. 777, 22 Temmuz 1899.

¹⁴⁰ İlber Ortaylı, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Yerel Yönetim Geleneği**, İstanbul, Hil Yay., 1985, s. 197.

¹⁴¹ Hakkı Uyar, “Türkiye ve Dünyada Yerel Yönetimler: Kısa Bir Tarihçe”, **Aydınlanma** 1923, No: 51, Kış 2014, s.1.

Bahr-ı Sefîd, Diyarbakır, Edirne, Erzurum, Halep, Hicaz, Hüdâvendigâr, İzmit Sancağı, Kastamonu, Konya, Manastır, Musul, Selanik, Sivas, Suriye, Trabzon, Van ve Yanya olmak üzere 19 vilâyet ve 1 sancaktan gönderilmiştir.

5.5.1. Belediyelerin Genel Durumu

Belediye işlerine dâir haberlerin çeşitli yönleriyle işlendiği mektuplarda, bölgedeki hizmetlerden söz edilirken zaman zaman mevzu bahis belediye hakkında genel değerlendirmelere yer verildiği görülür. Selanik'ten gelen bir haberde, belediyenin şu anki hali övülerek, “beş on sene evvel Selanik'i ziyaret edenler bugün gelsinler de bu şehir-i latîfi görsünler” denilmektedir.¹⁴² Bilecik'ten gönderilen bir mektupta ise, on beş seneden beri belediyenin “ma'mûriyyet” adına gereken icraatı yapmadığı aktarılmaktadır.¹⁴³

Belediyelerin yaptığı hizmetlerde, kâfi miktarda bütçeye sahip olmaları önemli bir rol oynar. İdârî düzensizliğin yaşandığını belediyelelerde, mâlî kaynak noktasında imparatorluk genelinde gereken bütçe dağılımının yapılmadığı görülür. Afyon-Sandıklı'dan gönderilen bir mektupta, taşra belediye dairelerinin “vâridatlı ve vâridatsız” iki sınıf olduğu belirtilmesi,¹⁴⁴ devletin her köşesinde hizmet veren belediyelerin her birisinin belli bir bütçeye sahip olması gerekirken, söz konusu gelir dağılımının imparatorluk coğrafyasında düzgün bir şekilde yapılmadığını kanıtlamaktadır.

Bütçe durumu ile ilgili çeşitli haberlerin bulunduğu mektuplarda, İzmit'ten gelen haberlerde belediyenin yeterli gelire sahip olmadığı aktarılmakta, bazı mektuplarda da mevcut bütçe sorgulandığı görülmektedir. Şam'dan gönderilen bir haberde, belediyenin yaptırdığı “kabul salonu”na harcadığı para eleştirilmekte,¹⁴⁵ Konya¹⁴⁶ ve Manastır'da¹⁴⁷ ise belli bir gelir olmasına rağmen, belediyenin gereken

¹⁴² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Selanik Belediyesi ümrân-ı belediye himmetleri sarf ediyor. Beş on sene evvel Selanik'i ziyâret edenler bugün gelsinler de bu şehir-i latifi seyretsınler.” Nr. 1242, 31 Teşrin-i Evvel 1900.

¹⁴³ Nr. 792, 6 Ağustos 1899.

¹⁴⁴ Nr. 1413, 23 Nisan 1901.

¹⁴⁵ Nr. 1499, 18 Temmuz 1901.

¹⁴⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Sille Konya'nın bu kadar yakınında bulunduğu halde maa't-teessüf belediyenin himmetinden tamâmen mahrum bulunmaktadır belediyenin ismi var, cismi yok gibi bir şeydir. Belediye için vâridat tahsil olunuyor, el-yevm belediye sandığından otuz bin

hizmetleri yapmadığı belirtilmektedir. Tirebolu'dan yazılan bir mektupta ise, yolların tamir edilmemesine gelir yetersizliğinin sebep gösterildiği belirtilerek, bu gelirin nereden tahsil edilebileceği hakkında öneride bulunmaktadır.¹⁴⁸

Konuyla ilgili tartışmaların da yer aldığı mektuplarda, İzmit'ten “İzmit Beledi Reisi Safvet” imzalı gönderilen bir haberde, bazı isnatların “tekzihiyyetine mecbur kalındığı” ifade edilmektedir.¹⁴⁹ Yine Trabzon'dan gelen bir mektupta, belediyenin bazı hizmetlerde yetersizlikleri olduğu kabul edilerek, “fakat birden bire her tarafın ikmâl ve itmâmı nasıl mümkün olabilir” sözleriyle belediye savunulmaktadır.¹⁵⁰

5.5.2. İmar, Bakım ve Onarım

Belediyenin hizmet alanlarından bir tanesi olan, çeşitli yapıların bakım ve onarımına dâir haberlerin yer aldığı mektuplarda, Edirne'den gelen bir haberde, değirmenlerin bentlerinin tamir¹⁵¹ ve “caddelerde pek çirkin manzara teşkil eden kâr-ı kadim dükkan kepenkleri”nin Ebniye Kânunu gereğince ıslah edildiği aktarılmakta,¹⁵² Mersin'de ise, çarşı içindeki dükkanların yıktırılarak, “dil-nişîn” bir surette yeniden inşa edildiği belirtilmektedir.¹⁵³ Halep'ten gönderilen bir mektupta ise, Hendek Caddesi'nin gerekli yerlerine duvar inşa edildiği bildirilirken,¹⁵⁴

kuruş nakit mevcut bununla şehre mebzûlen su getirmek, hem şehri el-yevm dūcâr olduğu susuzluk beliyyesinden kurtarmak ve hem de yeniden dutluklar yetiştirerek ipekçilik sanatını da yeniden ihyâ eylemek ve bu sûretle de vâridat-ı memleket ve hükûmeti tezyid etmek kabil fakat belediye bu paradan -diyebilirim ki- bir para, bir akçe sarf olunduğu yoktur.” Nr. 894, 16 Teşrin-i Sâni 1899.

¹⁴⁷ Nr. 777, 22 Temmuz 1899.

¹⁴⁸ Nr. 898, 20 Teşrin-i Sâni 1899.

¹⁴⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “İzmit Dâire-i Belediyesinin vâridat ve sarfiyat-ı seneviyyesi hakkında bazı isnâdâtı hâvî ceride-i feridelerinin 17 Mart 317 tarihli nüshasında bir mektup mûnderic oldu. Dâire-i mezkûrenin senevî vâridat ve sarfiyatı meclis-i idâre-i livadan musaddak kuyûd dâiresinde cereyan etmekte olduğundan mezkûr mektup muhteviyâtının tekzibine mecburiyet hâsıl olmuştur.” Nr. 1397, 7 Nisan 1901.

¹⁵⁰ Nr. 1247, 4 Teşrin-i Sâni 1900

¹⁵¹ Nr. 888, 10 Teşrin-i Sâni 1899.

¹⁵² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Caddelerde pek çirkin bir manzara teşkil eden kâr-ı kadim dükkan kepenkleri Ebniye Kanunu mûcibince belediyece ıslah olunarak sokaklar haylice küşâyış bulmuştur.” Nr. 722, 29 Mayıs 1899.

¹⁵³ Nr. 1488, 7 Temmuz 1901.

¹⁵⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Babü'n-nasr'dan Aziziye Caddesi'ne mûntehî olan Hendek Caddesi'nin esâsı, kale hendeğinin doldurulmasından hâsıl olmakla iki tarafında yaralar peydâ olarak tehlike melhuz bulunmaktaydı. Bu hal merci'inin nazar-ı dikkatine celb etmiş olmalıdır, ki bu hafta zarfında caddenin cihetine ve lüzum olan mahallerine duvar inşâsı mübâşeret olunduğu nazar-ı memnûniyetle görülmüştür.” Nr. 649, 15 Mart 1898.

Selanik'te "Beledî Reisi Hamdi Beyefendi'nin gayretleriyle" senelerdir harap olan bir mescidi yeniden tamir edildiği ifade edilmektedir.¹⁵⁵

Konuyla ilgili şikâyetlere yer verilen mektuplarda, Selanik¹⁵⁶ ve İzmit'ten gelen haberlerde "abdesthânelerin" intizamsızlığından bahsedilmekte,¹⁵⁷ Trabzon'dan gelen bir haberde ise, hakkıyla temizlenmeyen caminin "ankebûta mesken" olduğu aktarılmaktadır.¹⁵⁸ Samsun'dan yazılan bir mektupta ise, rüşdî mektebin kasabanın kalabalık bir mahalinde olduğu belirtilerek, eğitim ve öğretime uygun bir mekâna aktarılması talep edilmektedir.¹⁵⁹

Kabirlerin tamiri, bakım-onarım hizmetlerinin bir diğer boyutudur. Çeşitli vilâyetlerden gelen haberlerde, kabirlerin intizamsızlık ve bakımsızlığı hakkında şikâyetlere yer verilmektedir. Öyle ki Sakız'dan gönderilen bir mektupta, mevcut kabristanın "vicdanlı her bir Müslümanı ağlatacak bir hal-i harâbide" olduğu belirtilmekte, Belde Müftüsü Ragıp Efendi'nin bu duruma "nihâyet vermesi" ümit edilmektedir.¹⁶⁰ Trabzon'dan gelen bir haberde ise, "muhâlif-i kavâid-i İslamiyye" olarak kabirlerin dört tarafının açık olduğu ve etrafında "koyunlar, merkepler, her türlü hayvanât"ın gezdiği aktarılmaktadır.¹⁶¹ Giresun ve Kerkük'ten¹⁶² de benzer haberler gelmekle birlikte, Giresun'daki Müslüman mezarlığının "içerisine girilemeyecek bir halde" olduğu belirtilmekte, buna karşılık Rumların kabristanının, Belediye Başkanı Borki Efendi marifetiyle düzenlendiği ve etrafının servi ağaçlarıyla donatıldığı ifade edilmektedir.¹⁶³

¹⁵⁵ Nr. 1426, 6 Mayıs 1901.

¹⁵⁶ Nr. 1455, 4 Haziran 1901.

¹⁵⁷ Nr. 838, 21 Eylül 1899.

¹⁵⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Yirmi beş kuruşa hizmet eden müezzinle ancak def-i ihtiyacına medâr olabilecek yetmiş kuruşa vazife-i imâmeti ifaya bezl-i mukadderinde bulunan hademedden başka ne beklenilebilir. Halıları parçalanmış, kandilleri, şamdanları pastan ... olmuş, etraf ankebûta mesken olmuştur." Nr. 900, 22 Teşrin-i Sâni 1899.

¹⁵⁹ Nr. 741, 16 Haziran 1899.

¹⁶⁰ Nr. 885, 7 Teşrin-i Sâni 1899.

¹⁶¹ Nr. 1423, 3 Mayıs 1901.

¹⁶² Nr. 1516, 4 Ağustos 1901.

¹⁶³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Bu makale, bu mütâlaa esasen bir hakikat-i mücemmileden ibâret olduğu için hiçbir itiraza, hiçbir su-i tefsire uğramayacağı zann-ı kavîsindeyim halbuki maa't-teessüf bir takımlarının makale-i münteşire-i mezkûre hakkında ötede beride cereyân eden ifâdât-ı nâkisa ve zehâb-ı bî-esas bendenizini bu babda beyân-ı hakikat-i hal zımında tekrar arz-ı keyfiyyete mecbur eylemiştir. Giresun'da makâbir-i İslamiyye şehrin en kalabalık bir mahallinde, mahallâtında bulunuyor. Bunlar da içerisine girilemeyecek bir haldedirler bir takım faydasız ve muzır

5.5.3. Temizlik İşleri

Temizlik işleri, belediyelerin sorumlu olduğu hizmet alanları arasında en önde gelenlerden bir tanesidir. Adapazarı'ndan gönderilen bir mektupta, havaların sıcak olduğu ve bölgenin temizliğine dikkat edildiği bildirilirken,¹⁶⁴ Edirne¹⁶⁵ ve Uşak'tan¹⁶⁶ gelen haberlerde, “tanzifat arabaları” ile gereken temizliğin ihmâl edilmediği aktarılmaktadır. Niğde,¹⁶⁷ İzmir¹⁶⁸ ve Tikveş,¹⁶⁹ konuya dâir olumlu haberlere yer verilen diğer bölgelerdir.

Bunlara karşın, Trabzon'dan yazılan bir mektupta, evlerin çoğunda tuvalet olmadığı için sokakların pislik içerisinde olduğu ve Belediye Başkanı'nın konuyla ilgili düzenlemeleri “vazîfeden bile addetmediği” belirtilmektedir.¹⁷⁰ Samsun'da ise, “tanzifat” hususunda belediye dairesinin yetersiz kaldığı ifade edilmektedir.¹⁷¹ Birçok mektupta sokakların temizliğine dikkat edilmediği ve etrafın toz toprak içinde olduğu aktarılmaktadır ve Gümölcine,¹⁷² Kerkük,¹⁷³ Konya-İlgın,¹⁷⁴ Şam,¹⁷⁵

otlar insan boyuna çıkmıştır. Bir kimse mevtâsını ziyaret etmek için bin türlü müşkilata dûcâr olur, hakâyık-ı diniyenin hilafında olarak makâbiri çiğneye, çiğneye geçeriz.” Nr. 784, 29 Temmuz 1899.

¹⁶⁴ Nr. 1482, 1 Temmuz 1901.

¹⁶⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Belediyece emr-i tanzifat için mevâki itibarıyla tahsis olunan arabalar külli yevm çarşı ve mahallatı dolaşarak muallak bulunan çan sadâlarıyla deve katarına müşâbih bir âheng-i garib vücûda getiriyorlar. Reis-i Beledî izzetlû Dilaver Bey'in ilk me'muriyeti olmakla beraber emr-i irâdece gösterdiği âsâr-ı faaliyet ve rû'yet şâyân-ı tezkârdır.” Nr. 750, 25 Haziran 1899.

¹⁶⁶ Nr. 1515, 3 Ağustos 1901.

¹⁶⁷ Nr. 641, 8 Mart 1899.

¹⁶⁸ Nr. 828, 11 Eylül 1899.

¹⁶⁹ Nr. 1218, 5 Teşrin-i Evvel 1900.

¹⁷⁰ Nr. 1382, 23 Mart 1901.

¹⁷¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Samsun mevkiinin ehemmiyet-i fevkalâdesi nazarı dikkate alındığı halde tanzifat hususunda Belediye Dâiresi'nin tekâsülü müşâhade olunmaktadır.” Nr. 646, 13 Mart 1898.

¹⁷² Nr. 1523, 11 Ağustos 1901.

¹⁷³ Nr. 1499, 18 Temmuz 1901.

¹⁷⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bin dokuz yüz doksan dokuz tarihinden bundan on sene evveline kadar mahal-i mezkûr pek parlak bir sûrette işlemekte iken ne fikre mebni ise burası terk olunarak diğer bir mahale çarşısı naklettirmişlerdir. Tahminen altı yedi bin kuruş icâr-ı senevî de külliye mahvolmuştur. Bedestenin yalnız bir ciheti sağlamca olup orası da hapishâne ittihaz edilmiştir. Diğer bir ciheti anbar ve kısm-ı külliyesi de abdesthâne hâlini almıştır. Şimdi binlerce liralar sarfıyla meydana gelemeyecek olan bu güzel bedesten el-yevm yıkılıp harap olmaktadır. İçerisi süprüntü deposu ittihaz olunmuştur. Taaffünden hele baran nüzulünde intişâr eden kokudan kasabanın içinde oturmak adeta tehlikelidir. Belediyece tanzifat icrâsı kâideden değilmiş. Eğer bu kavâide riâyet olunacak olursa ahâli-yi beldenin istirahatları kaçarmış. Çünkü kokuya alışmışlarmış.” Nr. 482, 27 Eylül 1898.

¹⁷⁵ Nr. 815, 29 Ağustos 1899.

Mersin,¹⁷⁶ Halep,¹⁷⁷ Selanik¹⁷⁸ ve Edirne¹⁷⁹ konuyla ilgili benzer şikayetlerin yer aldığı bölgelerden bir kısmıdır.

Bazı yerlerden gelen haberlerde ise, zaman zaman farklı değerlendirmelerde bulunduğu görülmekte, Kırkkilise'den 10 gün arayla gelen mektupların ilkinde sokakların “mezbele” halini aldığı belirtilirken,¹⁸⁰ sonraki mektupta bu durum yalanlanarak, sokakların her gün süpürüldüğü bildirilmektedir.¹⁸¹ Bir başka şikayet ise, temizlik hizmetlerinin sadece belli bölgelerde yoğunlaştığına dâirdir. Selanik'ten gelen bir haberde sadece “büyük beylik konak önlerinde” temizliğe dikkat edildiği, gerisinin es geçildiği ifade edilmektedir.¹⁸²

5.5.4. İtfaiye

Belediye hizmetleri arasında önemli ve kritik bir yere sahip olan itfaiyecilik, taşra mektuplarda söz konusu edilen bir diğer konudur. Çoğunlukla yangın söndürme âlet ve edevatlarından bahsedilmekte, Ilgın'dan gelen bir haberde, “harik vukûunda isti'mâl edilecek bir tulumba” olmadığı bildirilirken,¹⁸³ Urla'dan gönderilen mektuplarda, bölgede bir yangın tulumbası olmaması “şâyân-ı taaccüb” olarak nitelendirilmektedir.¹⁸⁴ Selanik'te de, eskiden gereken “âlât-ı mühimme-i itfâiyye” bulunmasına karşın, şu an yetersiz bir durumda olunulduğu aktarılmaktadır.¹⁸⁵ Olumlu haberlerde ise, Ilgın'dan yollanan başka bir mektupta, yeni kaymakamın yangın kuyuları için şehre mühendis getirttiği belirtilirken,¹⁸⁶ Uşak'tan yazılan bir

¹⁷⁶ Nr. 1457, 6 Haziran 1901.

¹⁷⁷ Nr. 639, 6 Mart 1899.

¹⁷⁸ Nr. 1274, 1 Kânun-ı Evvel 1900.

¹⁷⁹ Nr. 679, 15 Nisan 1899.

¹⁸⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Memleketimizin belediyesi vazifesini pek betâet-kârâne ifâ ediyor. Şehrin bazı sokakları âdeta mezbele halini iktisâb etti. Gelen geçen rahatsız olmaması kabil olamıyor. Bir kedi laşesinin bir hafta sokak ortasında durduğu oluyor. Böyle bir nâzik zamanda tahâret ve nezâfet-i belediye dikkat lâzım olduğu halde Belediye Reisi şehrin ortasında eskiden kalma bir sahib-i hayr tarafından yapılan ve antika nev'inden olan Arslanlı nam çeşmenin önüne dükkan inşâ ettirip vâridat bulmaya uğraşıyor.” Nr. 1145, 25 Temmuz 1900.

¹⁸¹ Nr. 1156, 5 Ağustos 1901

¹⁸² Nr. 1082, 23 Mayıs 1900.

¹⁸³ Nr. 508, 23 Teşrin-i Evvel 1898.

¹⁸⁴ Nr. 1434, 14 Mayıs 1901.

¹⁸⁵ Nr. 1412, 22 Nisan 1901.

¹⁸⁶ Nr. 1444, 24 Mayıs 1901.

haberde, Kaymakam Şevki Beyefendi ve Belediye Başkanı Hafız İbrahim Efendi'nin yangın söndürmedeki gayretine teşekkür edilmektedir.¹⁸⁷

5.5.5. Aydınlatma

II. Abdülhamit döneminde şehir hayatı, gözle görülür derecede değişirken, yeni düzenin parçalarından bir tanesi de, aydınlatma için sokaklarda gaz lambaları kullanımıdır.¹⁸⁸ Taşra mektuplarında belediye hizmetleri ile ilgili haberler arasında, aydınlatmaya dâir verilere sıkça rastlanmaktadır. Bu bilgilerden ortaya çıkan genel portre, şehir içi aydınlatmanın henüz bir sisteme oturtulmadığını göstermektedir. Siroz'dan gelen bir haberde, Naşit Bey Konağı Caddesi'ne fenerler konulduğu bildirilmekte,¹⁸⁹ Gelibolu'dan gelen iki ayrı mektupta ise, birinde “hiçbir fener konulmadığı” aktarılırken,¹⁹⁰ 12 gün sonra gelen mektupta, gereken düzenlemenin yapıldığı “kemâl-i memnuniyetle” bildirilmiştir.¹⁹¹

Konuyla ilgili diğer haberler ise, genel olarak olumsuzdur. Tirilye'de fenerlerin “pek sönük” olduğu bildirilmekte,¹⁹² Bozkır'da yakılan fener sayısının ise yetersiz olduğu aktarılmaktadır.¹⁹³ Giresun'da ise, her yerde fener yanmasına rağmen, Hacı Hüseyin Mahallesi'nde karanlıktan herkesin yolunu şaşırdığı ifade edilmektedir.¹⁹⁴ Halep¹⁹⁵ ve Edirne'den¹⁹⁶ gelen mektuplarda ise, belediye

¹⁸⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Kaymakam izzetlü Şevki Beyefendi ile belediye a'zâsı Başakçızâde Ali Ağa polis Yusuf Efendi'nin itfâ-yı harik husûsunda gösterdikleri gayret şâyân-ı tezkardır. Belediye Reisi Hafız İbrahim Efendi'nin ibraz ettiği âsâr-ı hamîyyet ve gayret de doğrusu ya mücib-i takdirdir. Hiçbir belediye reisi tasavvur edilmez ki yangında tulumbar ile ateşler içine atılsın. Tulumba efradına kumanda versin. Memleketin daima terakki ve selametini, ahâlinin bir minhac-ı saadette pûyan olmasını her an arzu eden bu zât bu defa da iktidar ve şecâatini alevlerle pençeşerek ispat etti.” Nr. 1155, 4 Ağustos 1900.

¹⁸⁸ Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey**, s. 241.

¹⁸⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Geceleri bir zulmet içinde kaldığından şikâyet olunan Naşit Bey Konağı Caddesi'ne belediyemiz tarafından fenerler vaz'ına şitâb edildiği gibi caddenin de tathirine teşebbüs kılındığı görülmekle beyân-ı memnûniyyet olunur.” Nr. 1340, 9 Şubat 1901.

¹⁹⁰ Nr. 588, 11 Kânun-ı Sâni 1899.

¹⁹¹ Nr. 600, 23 Kânun-ı Sâni 1899.

¹⁹² Nr. 1436, 16 Mayıs 1901.

¹⁹³ Nr. 795, 9 Ağustos 1899.

¹⁹⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bakınız! Giresun'un her tarafında, her mahallesindeki yollarda muntazam fenerler yandığı halde Hacı Hüseyin Mahallesi'nde böyle bir şey olmadığından karanlıktan herkes yolunu şaşıyor!! Giresun'un her tarafındaki, her mahallesindeki yollar doğru, ... kaldırım olduğu halde mahallelerin aralarındaki yollardan müddet-i medide yürüyerek maarife peydâ etmeyenlerin ayağı kayıp veyahut çukura banıp düşmeden geçmesi imkansızdır! Hele

memurlarının fenerleri vakitlice yakıp söndürmediklerinden yakınılmakta, Gümüşhane'den yazılan bir haberde, mübarek gecelerde cami minarelerinde “ikâd-ı kanâdil olunmaması”ndan şikayet edilmektedir.¹⁹⁷

5.5.6. Şehir İçi Düzen ve Denetim

Gündelik hayattaki düzenin devamlılığını sağlayan teftiş hizmetleri hakkındaki değerlendirmelere rastlanan mektuplarda, modern belediyeçiliğin gerektirdiği denetim hizmetlerinde yetersiz kalındığı görülmektedir. Selanik'ten gelen bir haberde, “muhâfaza-i intizama nezâret eylemek üzere” bir belediye komiserinin olmamasından ötürü bir tramvay sürücüsünün birkaç çocuğun bacaklarını ezdiği aktarılmakta,¹⁹⁸ Bozkır'dan gönderilen bir mektupta ise, geceleri devriye gezme âdetinin olmadığı ifade edilmektedir.¹⁹⁹ Halep'ten yazılan bir mektupta, dilencilerin her tarafı sardığı belirtilerek, bu durumun belediyenin müsâmahasından ileri geldiği ifade edilmektedir.²⁰⁰ Adapazarı'nda ise, belediye müfettişinin kıraathaneden dışarı çıkmadığı, konuyla ilgili bir diğer haberdur.²⁰¹

Konu hakkındaki olumlu yorumların da görüldüğü mektuplarda, Selanik'teki belediye memurlarının devriye geldikleri ve erken saatte ekmekleri teftiş ettikleri bildirilmekte,²⁰² yine aynı vilâyetten gelen bir başka haberde, Osmanlı Dram Kumpanyası'nın oyunlarını sergilediği gecelerde “dâire-i belediyeden” iki komiserin gönderildiği aktarılmaktadır.²⁰³ Güvenliğe dâir diğer haberlerde ise, Selanik'te dükkan ve evlerin önüne silahlı bekçi konulması söz konusu edilmektedir.²⁰⁴

yağmur yağdığı vakit -İla maşaallah!- Yolun orta yerinde güyâ dereler akar. Ortalık sanki sel içerisinde kalır.” Nr. 802, 16 Ağustos 1899.

¹⁹⁵ Nr. 476, 21 Eylül 1898.

¹⁹⁶ Nr. 656, 23 Mart 1899.

¹⁹⁷ Nr. 1144, 24 Temmuz 1900.

¹⁹⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “İhtarât-ı nâfiayı nazar-ı dikkate almak şanından olmayan Belediye Reisi henüz mahal-i me'muriyetine gelmemiş veya bunu da menfaat-i âmmeye muvaffak gördüğünden dolayı işgâsı cihetine gitmemiş olmalıdır ki geçen gün bir tramvay sürücüsü kalabalık hayluletiyle bir biçâre masumu çiğneyip bacaklarını kestirdi attı.” Nr. 1369, 10 Mart 1901.

¹⁹⁹ Nr. 764, 9 Temmuz 1899.

²⁰⁰ Nr. 472, 17 Eylül 1898.

²⁰¹ Nr. 1354, 23 Şubat 1901.

²⁰² Nr. 1381, 22 Mart 1901.

²⁰³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Tahtakale'de vaki Eden Tiyatrosu'nda oynamak üzere Dersaadet'ten vürûd eden Osmanlı Dram Kumpanyasının icrâ-yı lu'biyyat eylediği gecelerde Dâire-i Belediye'den iki komiser gönderiliyor. Bu himmet bi't-tabi oraca muhafaza-i intizam ve

Esnaflar ve dükkanların teftişindeki aksaklıklara dâir çeşitli bilgi ve haberlere rastlanan mektuplarda, bunların arasında, kasaplara dâir haberlerin oldukça yer tuttuğu görülmektedir. Selanik'te belediye memurlarının domuz eti ve sığır etinin yan yana satılmasına rağmen gereken teftişi yapmadıkları aktarılmakta,²⁰⁵ Giresun'da ise, kesilen hayvanların hiçbir şekilde üzeri örtülmeden dükkan önüne asılmasının belediye tarafından men edilmediği belirtilmektedir.²⁰⁶

Ekmeklerin pişmesiyle ilgili şikâyetlerin bulunduğu mektuplarda ise, Kastamonu'dan gelen bir haberde belediyenin “vazifesi”ni icra etmediği için pişmemiş pidelerin satıldığı bildirilmekte,²⁰⁷ Bursa'da fırıncıların ekmeklerinin hamur olduğu ve belediye memurlarından “gördükleri yüz üzerine” bu şekilde davrandıkları aktarılmaktadır.²⁰⁸ Şam'dan yazan bir muhabir, çocukların boyalı şekerleri yiyerek dişlerini çürüttüklerini belirterek, müfettişin bu konuya bir müdahalede bulunmamasını eleştirmekte,²⁰⁹ Trabzon'dan yazılan bir haberde ise, aşçı dükkanlarının pislik içinde olduğu aktarılacak, “belediyenin cüz'i bir müdâhalesi”nin bu durumu düzeltmek için yeterli olacağı bildirilmektedir.²¹⁰

5.5.7. Şehir İçi Ulaşım

istirahât-ı ahâliyi temin için ibzal olunduğu halde me'murîn-i mersûle yalnız tiyatrunun sobası yanında ahz-ı mevki ve temâşâ-yı lu'b ile vazifelerini güya ifaya çalışıyorlar. Ahâli tiyatrodan çıktı mı, arabacıların muhâcemât-ı tahammül-ber-endazanelerine mâruz kalıyor ve hatta azalmıyor. Tramvay arabası işlemiyor.” Nr. 1351, 20 Şubat 1901.

²⁰⁴ Nr. 1165, 14 Ağustos 1900.

²⁰⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Belediye nizamnâmesinde lahm-i hınzırın behemehal ayrı bir mahalde zebh u fûruhtu hakkında sarâhatnâme varken Keleşirye Kapısı civarındaki kasap dükkanlarının bazısında koyun sığır etiyle birlikte bey' edilmekte olduğu maa't-teessüf görülüyor. Sabahtan akşama kadar oralarda gezip duran belediye me'murları görmüyorlar mı yoksa nizâmât-ı belediyeyi bilmiyorlar mı?.. Bu mâh-ı mübarekte hiç olmazsa o civardan lahm tedariği mecburiyetinde bulunan ahâlinin ta Tahtakale'ye kadar şedd-i rahla mecbur edilmemeleri zımında belediye riyâsetinin himmetine intizar olunur.” Nr. 1303, 2 Kânun-ı Sâni 1901.

²⁰⁶ Nr. 821, 4 Eylül 1899.

²⁰⁷ Nr. 614, 6 Şubat 1899.

²⁰⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Hakikati görüp yazdığım yahut kendi ihtikârlarına mani olduğum için mi fena oluyor? Böyle muhtekirleri umûma bildirmeye vazife-darım böyle muzır-ı sıhhat şeyler alemleri ızzar eden bir muhtekirin dükkanı hem sedd ü bend edilir hem de dūcâr-ı ceza olur. Fakat maa't-teessüf mercii olan belediye me'murlarından gördüğü yüz üzerine daha fena bir hale ictisar ediyor. Belediye me'murları bu hallere hiç dikkat etmiyorlar. Mûsâmaha ile geçıştirmeleri şayan-ı teessüftür. Selâmet-i umûmiye nâmına bu hale bir netice verilmesini Reis vekili beyefendinin himmetinden bekleriz.” Nr. 1323, 22 Kânun-ı Sâni 1901.

²⁰⁹ Nr. 801, 15 Ağustos 1899.

²¹⁰ Nr. 1395, 5 Nisan 1901.

Şehir içi ulaşım dâir haberler, belediye işlerini ilgilendiren önemli konulardan bir diğeridir. İzmir'den gelen bir haberde, bölgede kurulacak olan “omnibüs şirketi”nden bahsedilmekte, yine aynı yerden gelen bir başka mektupta, Hafız Sabri Efendi'nin kurduğu araba şirketine ve bunun sosyal hayatta sağladığı kolaylıklara yer verilmektedir.²¹¹ Tramvay Kumpanyası hakkındaki şikâyetler mektuplarda geniş yer tutmakta, Selanik'ten yazılan bir mektupta, “İtalya tebeasından bir zâtın zevcesi”nin tramvay arabası altında kalarak yaralandığı bildirilerek,²¹² 2-3 yaşındaki çocukların hayvanlar, tramvaylar, arabalar altında kaldığı belirtilmektedir.²¹³ Yine Selanik'ten gelen haberlerde, Tramvay Kumpanyası'nın yolsuzluklarına “nihâyet” olmaması ve halkı mağdur etmesinden yakınılmaktadır.²¹⁴

Olumsuz haberlere karşın, Selanik tramvaylarını öven bir mektupta oldukça iddialı ifadeler rastlanmaktadır. Muhabir, Beyoğlu, Galata ve İstanbul tramvaylarına bindiğini ve bunlarda giderken Selanik'i aradığını belirtmekte, Avrupa'yı gezmiş birçok kişinin Viyana, Berlin, Kiel, Belçika'daki tramvaylardan Selanik tramvaylarının farkı olmadığını ifade etmektedir. Bunlarla da yetinmeyen muhabir, Dersaadet tramvay kumpanyalarından bahsederken, “elektrikli melektrikli tramvaylar yerine Selanik tramvayları sistemini kabul eder ve bu yüzden siz de bizim gibi rahat edersiniz.” diyerek konuyla ilgili fikirlerine son vermektedir.²¹⁵

5.6. II. Abdülhamit'in Hayratları

²¹¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Daha on sene evvel İzmir'de sermâyesi ancak üç dört liradan ibâret bir dükkancıkta etfâl-i mektebe kağıt kalem satarken zeka ve faaliyeti semeresi olmak üzere İzmir'de muntazam bir tuhafiye mağazası, müteaddid yerlerde şûbeler ve hatta İstanbul'un Çarşısı Kebir'inde “İzmir Pazarı” nâmı altında mükemmel bir ticârethâne tesisine muvaffak olan Hafız Sabri Efendi, bu çalışkan tacir ahiren İzmir'de yeni bir eser-i nâfi vücûda getirmiş. Bir “Araba Şirketi” tesis eylemiş. Hükûmet önünden Basmane İstasyonu'na ve oradan tâ, Aydın hattının Kemer İstasyonu'na yani İzmir'in bir ucundan öbür ucuna kadar muntazam -Hani şu o minibüs tertibinde- araba işletiyor. Bu sayededir ki evvelde bir adam hükûmet önünden Basmane'ye kadar sekiz kuruşa gidebilirken şimdi kırk paraya (!) gidiyor.” Nr. 829, 12 Eylül 1899.

²¹² Nr. 1454, 3 Haziran 1901.

²¹³ Nr. 1531, 19 Ağustos 1901.

²¹⁴ Nr. 1276, 17 Mart 1901.

²¹⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Avrupa'yı gezmiş birçok zevat Viyana Berlin Kiel Belçika vesâirede olan tramvaylardan Selanik tramvaylarının asla farkı olmadığını söylüyorlar. Gayri buna teşekkür olunmaz mı? Sâye-i Şâhâne'de bu yüzden fevkalâde rahatız inşaallah Dersaadet tramvay kumpanyaları sa'y ü gayret eder de olmayacağına aklımızın kestiği elektrikli melektrikli tramvaylar yerine Selanik tramvayları sistemini kabul eder ve bu yüzden siz de bizi gibi rahat edersiniz?” Nr. 776, 21 Temmuz 1899.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan 19 y.y.'a kadar sosyal yardım konuları, vakıflar aracılığı ile halledilmiş, son yüzyılda ise, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti bünyesinde merkezileştirilen vakıflar, vasıflarını büyük ölçüde kaybetmiştir.

II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde, padişah, hayır amacı ile birçok bina inşa ettirmesi ve nakdî yardımlar yapmasına karşın neredeyse hiç vakıf kurmamış,²¹⁶ padişahın “ceyb-i hümâyûn”u ile ya da imparatorluk tarafından icra edilen hayır işlerinde, devlet ve vakıf vurgusu ortadan kaldırılarak, bizzat II. Abdülhamit'in şahsı ön plana çıkarılmıştır.

Hayatını Yıldız Sarayı'nın dört duvarı içerisinde sürdüren II. Abdülhamit, saraydan çıkamamanın çaresini, imparatorluğun dört köşesinde çeşitli “hayrat”lar yaparak, adını bunlar yoluyla somutlaştırma yolunda aramıştır. Bu vesile ile, inşa ettirdiği yapıtlara kendi adını vererek ya da buralara, iktidârını temsil eden bir kitâbe, arma ve benzeri bir görsel sembol yerleştirerek, varlığını taşranın her noktasına taşıma gayreti içerisinde olmuştur. Böyle bir stratejinin, okuma yazma oranının oldukça sınırlı olduğu imparatorlukta, hayli etkili olacağı açıktır.²¹⁷ Padişahın bizzat kendisi tarafından yapıldığı ifade edilen hayratların arasında, sadece büyük ve merkezde yer alan yapılardan ibaret olmaması, imparatorluğun herhangi bir köşesinde kalmış küçük bir caminin bile “bâ-irâde-i seniyye” ile tamir edilmesi, padişahın imparatorluğun her köşesine ulaşma çabasının bir göstergesidir.

Gelibolu'dan gelen bir mektupta, Bolayır Gazi Süleyman Paşa Hazretleri'nin türbesinin “bâ-irade-i seniyye-i melûkâne” tarafından “mükemmelen” tamir edildiği aktarılmakta, ve bu onarımın yenilenme zamanın geldiği ifade edilerek, Belediye Başkanı'nın konuyla ilgilenmesi talep edilmektedir.²¹⁸ Bursa'dan yazılan bir mektupta da, Apolyont (Uluabat)'taki yangın sebebiyle mağdur olan halkın “tehvin-i ihtiyaç”ları için, “ceyb-i mekârim-i evb-i hümâyûnlarından bin lira-yı Osmânî” ihsan edildiği aktarılmakta, bu “âtufet-i cihan-kıymetten dolayı” Apolyont halkının gözü yaşlı bir şekilde padişaha dua ettikleri belirtilmektedir.²¹⁹ İzmir'den gelen bir haberde

²¹⁶ Özbek, a.g.e., s. 156.

²¹⁷ A.e., s. 165.

²¹⁸ Nr. 1472, 21 Haziran 1901.

²¹⁹ Bu durum mektuplarda şöyle dile getirilmektedir: “Eltâf ü inâyât-ı müşfikâne-i hümâyûnlarına hadd ü pâyan-ı tasvir edilemeyen şevket-meâb-ı veli-nimet-i kerem-küster efendimiz hazretleri

ise, tüm masrafları “Hazine-i Hassa-i Şâhâne’den olmak üzere” Bodrum’da yeni bir cami inşası için, Aydın vilâyeti Emlâk-ı Hümâyûn Müdürü Hacı Hafız Bey’in bölgeye geldiği aktarılmaktadır.²²⁰

Midilli’den gönderilen bir haberde, padişahın eğitim alanında yaptığı yardımlara yer verilmekte, bölgede bulunan ibtidâî mektebin idaresi için, “taraf-ı eşref-i hazret-i pâdişâhîden dahi mikdar-ı kâfî” yardımın gönderildiği bildirilmektedir.²²¹ II. Abdülhamit’in hayır bütçesinin %32’sini cami inşası ve tamirine ayırdığı bilinmekte²²² ve Selanik’ten gönderilen bir mektupta, bu alanda yaptığı harcamalarla ilgili bir haber yer almaktadır. 1901 yılında yayınlanan haberde, Yalılar’da “Hamîdiye Cami”sinin hava gazı ile “tenvir” edilmesinin kararlaştırıldığı aktarılmaktadır. Batı’ya en yakın vilâyet olan Selanik’te, padişahın bizzat adını taşıyan bir dini kurumun inşa edilmesi ve Müslümanlara mahsus bu kurum için, dönemin teknolojisi kullanılacağı bir aydınlatma faaliyetinin projelendirilmesi, her yönüyle dikkat çeken bir vakadır.²²³

Apolyont harik-zedegânına her sûretle tehvîn-i ihtiyaçları için tedâbir-i serîa ittihazını emr ü ferman buyurdukları gibi ceyb-i mekârim-i evb-i hümâyûnlarından bin lira-yı Osmânî ihsanı sûretiyle de afet-zedegânın izâle-i zarûret ve ıztıraplarına lûtfen ve inâyeten bezl-i kerem ve a'tâf buyurmuşlardır. Şu âtufet-i cihan-kıymetten dolayı Apolyont ahâlisi eşk-rîz-i teessür olarak duâ-yı deymumet-i ömr ü âfiyet-i hazret-i pâdişâhîyi tekrar tekrar bar-gâh-ı uhdiyyete ref' ü i'lâ eylemişlerdir. Nr. 1158, 7 Ağustos 1900.

²²⁰ Nr. 1538, 26 Ağustos 1901.

²²¹ Nr. 774, 19 Temmuz 1899.

²²² Özbek, **a.g.e.**, s. 158.

²²³ Nr. 1305, 4 Kânun-ı Sâni 1901.

ALTINCI BÖLÜM

6. BÜROKRASİ ve ADLİYE

6.1. Bürokrasi

II. Abdülhamit devri Osmanlısı'nın idari yapısının çeşitli yönleri ile yansıtıldığı taşra mektuplarında, memurların devlet hizmetlerini icra ederken gösterdikleri olumlu ya da olumsuz performanslar, devlet işlerinde vukû bulan yolsuzluklar, usûlsüzlük yapan veya yaptığı icraatlarla başarıları övülen memurlar, askerler, asker alayları ve icra edilen tâlimler gibi çeşitli konularda bilgi ve haberlere yer verilmiştir. Söz konusu verilerin yer aldığı mektup sayısı oldukça fazla olmasına karşın, bu bilgiler sınıflandırıldığında, devletin idari işleyişini çok detaylı yansıtmadıkları ve çoğunlukla, gündelik hayattaki sivil halk ve memur ilişkisi çerçevesinde şekillendikleri görülmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki memur, askerler ve yabancı ziyaretçilere dâir söz konusu haberlerin yer aldığı ve 1898-1901 yılları arasında yayınlanan 154 taşra mektubu, Aydın, Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd, Diyarbakır, Edirne, Erzurum, Hicaz, Hüdâvendigâr, İzmit Sancağı, Kastamonu, Konya, Kosova, Manastır, Musul, Selanik, Suriye, Sivas, Trabzon, Van, Yanya ve Yemen olmak üzere, 19 ayrı vilâyet ve 1 sancaktan gönderilmiştir.

6.1.1. Memurlar

6.1.1.1. Başarılı Memurlar

Görevini iyi bir şekilde yere getiren memurları övmekten çekinmeyen muhabirler, konu ayırd etmeksizin, farklı olaylara dâir haberlerle ilgili bilgi aktarırken, metin sonunda icraati gerçekleştiren memura teşekkürlerini arz etmişlerdir. Gelibolu'dan yazılan bir haberde, Gelibolu Vergi İdaresi Başkâtibi Nazmi Efendi'nin, kayıtlarla ilgili “bir hayli fenâlıkları” meydana çıkardığı

belirtilmekte,¹ Hayrabolu'dan gelen bir mektupta ise, Kaymakam Ahmet Bey'in bölgedeki muhâcirlerin iskânı için gösterdiği gayret "zikre şâyân" bulunmaktadır. Diyarbakır-Harput'ta Kaymakam Şevki Efendi'nin bazı cinâyet fâillerini yakalayarak "dâire-i âidesine tesliminde bezl-i gayret"inden bahsedilirken,² Karamürsel Kaymakamı Ahmet Hayri Beyefendi'nin, cülûs kutlamaları için hazırlanan şenlikler için "sâir senelere nispet kabul etmez derecede" gayret ettiği ifade edilmektedir.³

Yanya'dan yazan bir muhabir, Preveze kasabasındaki "terakkiyât"ın Mutasarrıf-ı Liva Ali Rıza Paşa'nın eseri olduğunu belirtmekte, kasabaya ziyâretinde mahallî, mülkî ve askerî memurlardan görmüş olduğu "iltifat ve hüsn-i kabul ve nezâket"ten bahsetmektedir.⁴ Leskovik'ten gelen bir haberde ise, Kaymakam Cemal Bey'in icraatlarından ötürü, "ahâli-i İslamiyye ve Hristiyanıyye taraflarından lisân-ı sitâyîşle" anıldığı aktarılırak,⁵ Alasonya başlıklı bir yazıda, mülkî ve askerî memurların "yek-vücut" olarak çalışmalarından ötürü ortaya çıkan sonuçların, bütün Osmanlıları "hayretlere müstağrak" eylediği bildirilmektedir.⁶ Erciş'ten yazılan bir mektupta ise, Kaymakam Enveri Bey'in her gün "saat üçten ona kadar" vazife başında olduğu aktarılmaktadır.

Eskişehir başlıklı bir haberde zâbıta memurunun, Adana başlıklı bir haberde ise polis müdürünün övüldüğü görülen mektuplarda,⁷ Sivas'tan yazılan bir yazıda, Merzifon Mal Müdürü Avni Efendi, halktan tahsil ettiği 205.583 kuruştan ötürü

¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Gelibolu Vergi İdâresi kuyûdâtının tetkik ve tahkikâtına Mâliye Nezâret-i Âliyesi'nce me'mur buyurulan Edirne vilâyet-i celîlesi vergi mezar başkâtibi rifâtlü Nazmi Efendi bi'l-vürûd ifâ-yı vazifeye mübâşeret ederek bir hayli fenalıkların meydana çıkarıldığı haber alınmıştır." Nr. 650, 17 Mart 1898.

² Nr. 1371, 12 Mart 1901.

³ Nr. 821, 4 Eylül 1899.

⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Bundan birkaç sene evvel Preveze kasabasını ziyaret etmiş idiysem de bu defa hasbe'l-icâb mezkûr kasabayı tekrar vukû-ı ziyâretimde kasaba-i mezkûrede nazar-ı istihsanla görülecek derecede terakkiyât vukûa geldiğini müşâhade ettim. Bu da Mutasarrıf-ı liva saadetlî Ali Rıza Paşa Hazretleri'nin hüsn-i idâresi eseri olduğu umûmiyet üzere tasdik olunmaktadır. Kasaba-i mezkûre mevki'an pek latif olup ikâmet etmiş olduğum eyyâm-ı müteaddide esnasında gerek mutasarrıf-ı müşarûnileyh ve gerekse mahallî mülkî ve askerî me'murlarından görmüş olduğum iltifat ve hüsn-i kabul ve nezâketten dolayı arz-ı teşekkür etmeyi vazifeden addederim." Nr. 900, 22 Teşrin-i Sâni 1899.

⁵ Nr. 822, 5 Eylül 1899.

⁶ Nr. 1130, 10 Temmuz 1900.

⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Polis Müdürü izzetlî Kazım ve ikinci komiser rifâtlü Hazım Beyler'le Mersin iskele me'muru polis efrâdından hamîyetlî Lütfü Efendi'nin inzibat hakkındaki hüsn-i hizmetleri şâyân-ı teşekkürdür." Nr. 618, 13 Şubat 1899.

“şâyân-ı takdir” bulunulurken,⁸ Safranbolu’dan gönderilen bir mektupta ise, Cerrah Nazmi Efendi’nin “mahareti müselleme” olduğu belirtilmektedir.⁹

Trabzon’dan yazılan bir haberde, eski kaymakamlardan Perto Paşa Hazretleri’nin etrafa diktirdiği kavak ve söğüt fidanlarının “mevki’an bir tezyinat husûle” getirdiği belirtilmekte,¹⁰ ve Yemen’den gelen bir mektupta, Vilâyet Müfettişi Mehmet Efendi zamanında şer’i mahkeme vâridatının on bin kûsür kuruşa yaklaştığı aktarılmaktadır.¹¹ Tokat’tan gönderilen bir mektupta ise, düğünlerde “saçlı sakallı” adamların, “orada burada âlüfteler raks ettirerek” seyretmelerinin bir gelenek olduğu belirtilmekte, Tokat Mutasarrıfı Bekir Sıtkı Paşa’nın bölgeye gelişiyle bunun sonlandırıldığı aktararak, Paşa’nın “şu âdet-i kerîheyi cühelâ beyninden izâlesi için geceyi gündüze” kattığı ifade edilmektedir.¹²

6.1.1.2. Yolsuzluklar ve Soruşturmalar

Devlet işleri ile ilgili haberlerde en büyük yüzdeliğe sahip olan konu, memurların yaptığı usûlsüzlükler ve bunun neticesinde yapılan soruşturmalar hakkındadır. Edirne’den gönderilen bir mektupta, “umûm-ı mülkiye ve mâliyece bazı ıttıradslıklar” görülmeye başlandığı ve Mutasarrıf Paşa’nın konuyla ilgilenmesi talep edilmekte,¹³ Kasaba-Aydın’dan gelen bir mektupta ise, “Eytam Müdürü İsmail Efendi”nin yolsuzluklarından bahsedilmekte,¹⁴ Manisa’dan gönderilen bir haberde,

⁸ Nr. 1493, 12 Temmuz 1901.

⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Cerrah Nazmi Efendi'nin mahâreti müselleme olup, her nerede olursa olsun müracaat eden merzâyâ müdâvât-ı lâzımayı ifâ ederek da'vât-ı hayriyyet-âyât-ı hazret-i tac-dârî isticlâbına bi-hakkın çalışmaktadır.” Nr. 724, 30 Mayıs 1899.

¹⁰ Nr. 1392, 2 Nisan 1901.

¹¹ Nr. 1225, 13 Teşrin-i Evvel 1900.

¹² Nr. 1276, 6 Kânun-ı Evvel 1900.

¹³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Gümölcine'nin tâliinden midir? Nedir? Bundan evvel olduğu gibi bugünlerde dahî, umûm-ı mülkiye ve mâliyece bazı ıttıradslıklar görülmeye başladı. Şu halin temâdisi bi't-tabi arzu olunamaz. Herhalde Mutasarrıf Paşa Hazretleri'nin nazar-ı dikkatleri celb olunur.” Nr. 1333, 1 Şubat 1901.

¹⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Geçen iki sene Eytam Müdüriyeti'nde bulunan İsmail Efendi nâmında biri hukuk-ı eytamı bâzice-i menafi' yapmış. O kadar suistimâle uğratmış ki şimdiye kadar hemen herkes bu rütbe seyyiâtın nasıl meydana çıkmadığına şaşırıyor. Halbuki saç bitmedik yetimlerin babalarından kalan hukukunu me'murîn-i âidesine terk ile hüsn-i idâre etmelerini, bu yolda zerre kadar suistimâle meydan verenlerin emvâl-i emiriyeyi irtikâb ve ihtilâs edenler misillü cezalanacağını kânun-ı sarâhate emr ü nehy etmişken Müdür-i Eytam İsmail Efendi mahkeme kâtibi Mahmut Efendi ile müşterikan hukuk-ı eytamı keyfe-mâ-yeşâ tasarruf ile bugün zimmetlerine kırk bin kûsür kuruş geçirdikleri tahakkuk etmiştir.” Nr. 1406, 16 Nisan 1901.

bu iddia yalanlanmaktadır.¹⁵ İzmir’den yazılan mektuplarda, “Hamîdiye Sanâyi Mektebi Nâzırı” hakkında bir tartışma yer almakta, ilerleyen sayılarda, bu müdürün imzası ile, iddiaların reddedildiği bir mektubun yayınlandığı görülmektedir.¹⁶ Diğer haberlerde ise, fakirlere zulmeden bir memurdan bahsedilmekte ve eytam müdürü ve şer’i mahkeme kâtibi hakkındaki iddialar için “garazdan başka bir şey” olmadığı ifade edilmektedir.

Selanik’ten, konuya dâir birçok haber gönderilmiştir. “Hudûd-ı Yunanya”daki Rûsûmat Memuru İsmail’in sahte pusula ile 1.500’e yakın hayvanın gümrük vergisi ile ilgili yolsuzluk yaptığı belirtilmekte,¹⁷ bir başka mektupta, Kavala Müdüriyeti’ndeki yolsuzluklar için Emânet-i Celîle müfettişlerinden bir kişinin bölgeye gideceği bildirilmektedir.¹⁸ Bunların yanında, bir komiserin vazifesi başında bulunmadığına dâir bir tartışma da aktarılmakta, mektupların bir tanesinde, söz konusu şahsın imzası ile, kendisini savunduğu ve konuyu açıkladığı bir habere yer verilmektedir.¹⁹ Yine, bir eytam müdürü hakkında şikâyeteye yer verilen mektuplarda, Eytam Müdürü Ethem Efendi’nin “canını yakmadığı bir yetim bırakmadığı” ifade edilmekte,²⁰ bir başka mektupta da, Selanik vilâyeti Yüzbaşı Kimyâger Mazhar Bey’in “emtia-i ecnebiyye”yi kontrolü sonrası yazdığı raporlar hakkında bazı isnatlarda bulunmaktadır.²¹ Bir başka tartışma da, Rûsûmat Emânet-i Celîlesi’nde vukû bulan bazı yolsuzluklarla ilgilidir. Çeşitli mektuplarda konuyla ilgili peyderpey haberler aktararak,²² netice hakkında bilgi verilmektedir.²³

¹⁵ Nr. 1495, 14 Temmuz 1901.

¹⁶ Nr. 1483, 2 Temmuz 1901.

¹⁷ Nr. 1456, 5 Haziran 1901.

¹⁸ Nr. 1471, 20 Haziran 1901.

¹⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Âcizlerinin ise her gün sabahdan akşama kadar vazifem başında olduğum cümlesinin malûmu ve meşhûdudur. İfâ-yı vazifede kusurum olsa en evvel Muhbir Efendi’nin gayret-perverliğini enzâr-ı umûmiyyeye karşı tasdik ve itiraf eylediği müfettiş-i mûmâ-ileyh Salih Efendi hakkında şikayette bulunurdu. Selanik Belediye Komiserlerinden Osman Selâmi” Nr. 1306, 5 Kânun-ı Sâni 1901.

²⁰ Nr. 1082, 23 Mayıs 1900.

²¹ Nr. 583, 6 Kânun-ı Sâni 1899.

²² Nr. 882, 4 Teşrin-i Sâni 1899.

²³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Gümrük zahîre ihtilâsâtı hakkındaki tahkikât-ı evveliyeye hitam buldu. Rûsûmat Emânet-i Celîlesi’nden istenilen sahte zahriyyeli muhrec depozito ilm ü haberlerinin bir kısmı vürûd etti. Bu ilm ü haberlerin bulunacak fikr-i mevhûmuyla evvelce inkâra pûyân olan me’murîn birer birer celb olunarak isticvâb olundukta bi’l-mecburiyye itiraf-ı hakikate başladılar. Şimdiye yekdiğerine isnâd-ı cûrm eyleyen me’murîn muvâceheten davet olundu. İhtilâsın vücûduna kat’iyyen hükmolundu.” Nr. 890, 12 Teşrin-i Sâni 1899.

Bursa'dan gönderilen bir mektupta, karakolhâne memurunun kahvede kağıt oynamakla vakit geçirdiği bildirilmekte, Halep'ten yazılan bir haberde, gaz memurlarının lambaları erken söndürdüğünden şikayet edilmektedir.²⁴ Şam'da, tren istasyonundaki memurun Türkçe bilmediği ve yarım yamalak bir Fransızca ile konuştuğu aktarılırken,²⁵ Gelibolu Sancağı Bidâyet Mahkemesi zâbıt kâtiplerinin, birçok resmî vesikayı geciktirmelerinden ötürü, yapılan teftişle verilen karar üzerine, işlerinden el çektirildikleri ifade edilmektedir.²⁶ Iğın'da ise, yük hayvanlarına haddinden fazla eşya yüklendiği ve belediye memurlarının gerekeni “asla” yapmadıkları belirtilerek,²⁷ Bolu'da bazı mahkumların firârî esnasında hapishane vekâletinde olan jandarma ve zaptiyelerin tutuklandıkları bildirilmektedir.²⁸

Yemen'den gönderilen mektuplarda, Yemen vilâyeti Alaybeyi sabık Mirza Bey'in halka kötü muamelesi hakkında Meclis-i İdâre Mahkemesi'nde görülen dava sürecinden bahsedilmiş, bir başka haberde, bazı eşkıyânın dışarıyla haberleşmesine aracı olan Yemen Vilâyet-i Celîlesi Merkez Hapishânesi gardiyanlarından bir kişinin, Kanunnâme-i Hümâyûn'un 102. maddesi gereğince tutuklandığı bildirilmiştir.²⁹ Trabzon'dan yazılan haberlerde, keyfine göre vakit geçiren Trabzon Orman Sûvârî Memuru Ömer Efendi'nin, ormanları “tahribattan vikâye” için bir şey yapmadığı belirtilirken,³⁰ bir başka mektupta, Ladik kazası Telgraf Memuru Sadık Efendi'nin “muhâberât-ı telgrafiyyeyi ifşâ” etmesi hakkında yapılan soruşturmaya ve Merzifon kazası Telgraf ve Posta Müdürü'nün 3.500 kuruş çalmasından ötürü, görevinden uzaklaştırıldığı bilgilerine yer verilmiştir.³¹ Diğer haberlerde ise, âzâlık ya da çeşitli

²⁴ Nr. 476, 21 Eylül 1898.

²⁵ Nr. 776, 21 Temmuz 1899.

²⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Gelibolu Sancağı Bidâyet Mahkemesi zabıt katiplerinin umûr-ı me'murelerinde tekâmülleri eseri olarak birçok i'lâmâtın tedâhülde kaldığı inde't-teftiş tahakkuk etmekle Nezâret-i Celîle-i Adliye'den vukû bulan emir ve tebligat üzerine Gelibolu Encümen Adliyesince azl olunarak yerlerine diğer dört efendi intihab ve tayin olunmuştur.” Nr. 568, 22 Kânun-ı Evvel 1898.

²⁷ Nr. 495, 10 Teşrin-i Evvel 1898.

²⁸ Nr. 1522, 10 Ağustos 1901.

²⁹ Nr. 1223, 11 Teşrin-i Evvel 1900.

³⁰ Nr. 1439, 19 Mayıs 1901.

³¹ Bu durum mektuplarda şöyle dile getirilmektedir: “Ladik kazası Telgraf Me'muru Sadık Efendi'nin muhâberât-ı telgrafiyyeyi ifşâ eylediği ihbar edilmesiyle mûmâ-ileyh hakkında tahkikât icrâ eylemek üzere Sivas vilâyeti Telgraf Müfettişi izzetlü Hasan Efendi kazaya gelerek meclis-i idâre-i kazadan terfîk edilen iki âzâ ile tahkikât ve tetkikât-ı icrâ ederek evrâk-ı tahkikiyyeyi bi't-tanzim bir kıt'a fezlekeye rapt ile makam-ı vilâyete takdim edilmek üzere kaymakamlığa vermiştir. İstihbârât-ı kemterâneme nazaran ihbârât-ı vâkı'a yalan imiş. Merzifon kazası Telgraf ve Posta Müdürü Cemal

memuriyetler elde ederek çiftçiyi mağdur eden memurlardan ve Ladik Bidâyet Mahkemesi memurlarından iki kişinin sorgulanmasından bahsedilmektedir.³²

Eskişehir’den yazılan bir haberde, görevini yerine tam olarak getirmeyen Borki Efendi hakkında şikâyetlere yer verilmekte,³³ Erciş’ten yazılan bir mektupta, bir yolsuzluk haberi yalanlanırken,³⁴ Sinop’tan yazılan haberde, polis memurlarının vazifelerinde “münâsebetlilik” ettikleri aktarılmaktadır.³⁵ Muhtarlarla ilgili bilgileri içeren mektuplarda ise, Bandırma Hacı Yusuf Mahallesi muhtarı Serkis³⁶ ve Kayseri Sancağı muhtarı Şeyh Veli’nin zimmetlerine para geçirdikleri bildirilmektedir.³⁷ Sakız’dan yazılan bir başka mektup, posta memurunun hizmetindeki yetersizlikler hakkında şikâyetleri içermektedir.³⁸ Teftiş ve soruşturmalarla ilgili diğer bir haber, Kavala’da, Rûsûmat Müfettişi Celal Bey ve Düyûn-ı Umûmiye Müfettişi Vibole Efendi’nin teftişleri hakkındadır.³⁹

6.1.2. Askeriye

Efendi’nin bu kere icrâ kılınan muhâsebesi neticesinde 3500 kuruş ihtilâs zuhûr etmekle işten el çektiler keyfiyet müfettişlikten Başmüdüriyet’e bildirilmiştir.” Nr. 585, 8 Kânun-ı Sâni 1899.

³² Nr. 564, 18 Kânun-ı Evvel 1898.

³³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Geçen gün hukuk-ı devletin temin-i istifâsı vesâilinin istikmâlî zımnında bazı mevadd-ı resmîye-i lâzımanın kaydını çıkartmak üzere Alpu İstasyonu’na gitmiştim. Orada me’mur bulunan Kayserili Kazancıoğlu Borki Efendi kumpanya nizamnâmesinin elli birinci maddesi mücibince öyle bir kayıt veremeyeceğini söyledi. Binâenaleyh elde mevcut nizamnâme ve evâmîr-i ve idâre-i aliyeye binaen kumpanya me’murlarının Devlet-i Aliyye me’murlarına vechen mine’l vücûh teshilât ve muâvenât irâe etmeleri iktizâ eylediği ve mahaza serd eylediği maddenin Devlet-i Aliyye me’murlarına asla şümûlü olmayacağını söylemiş isem de me’mur is’af etmedi. Sâye-i tûbâ-vâye-i adâletinde her vechile müsterih ve mesûdül-hâl yaşayan bilumum âhâli metbu-i müfahhamımızın hukuk-ı emirîyesini sıyânete borçlu iken me’murun şöyle bir lisan kullanması neden neşet eylediği bilinmemiştir ve bunun kumpanyaya da yaramayacağı, bir müşteri bilet istediğinde bozuk parası var ise verip, olmadığı takdirde ezâ ve cefâ etmekte ve terâküm ettirdiği bozuk paralarla sarraflık etmekte olmasından anlaşılmış ve bazılarında da on para yirmi para fazla aldığı görülmüş ve bu cihet karyeye müsbit bulunmuş olmakla merci’inin nazar-ı dikkati celb olunur.” Nr. 1231, 19 Teşrin-i Evvel 1900.

³⁴ Nr. 572, 26 Kânun-ı Evvel 1898.

³⁵ Nr. 1505, 24 Temmuz 1901.

³⁶ Nr. 1320, 19 Kânun-ı Sâni 1901.

³⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Kayseri Sancağı sekiz seneden beri muhtarı bulunan (Şeyh Veli) nam şahsın karye ahâlisinden zimmetine geçirmiş olduğu külliyetli bir meblağın sûret-i tahkik ve tahsili hükûmet-i mahalliyece nazar-ı dikkat ve ehemmiyete alınarak merkûmun merkez-i livaca icrâ kılınan muhâkeme neticesinde mahkûmiyetine karar verilmiş ve merkum verilen hükme adem-i kanaatle mahz işi sürüncemede bırakmak üzere istinâf-ı dava eylemiştir. İmza mahfuzdur.” Nr. 837, 20 Eylül 1899.

³⁸ Nr. 871, 24 Teşrin-i Evvel 1899.

³⁹ Bu durum mektuplarda şöyle dile getirilmektedir: “Bugünlerde ale’t-tevâli müfettişler gelmektedir. Rûsûmat müfettişi Celal Bey, Düyûn-ı Umûmiye müfettişi Vibole Efendi dahî berâ-yı teftiş buraya gelerek, teftişâtla meşgul olmuşlardır.” Nr. 548, 2 Teşrin-i Evvel 1898.

6.1.2.1. Askerler Hakkında Bilgiler

Osmanlı askerlerine dâir haberlerde, alaylar ve tâlimler hakkındaki bilgiler çoğunluğu oluşturmaktadır. Askerlerin gücüne vurgu yapılan mektuplarda, Erciş'ten yazılan bir haberde, kuruluşu 1891 yılına rastlayan ve mektuplarda sıkça söz konusu edilen Hamîdiye Alayları'ndan bahsedilmekte, bu alayların⁴⁰ “şahinlerin bile kolay kolay çıkamadığı” Zernişan Tepesi'ne çıkmaları, “levha-yı hamâset” olarak nitelendirilmekte,⁴¹ bölgeden yazılan bir başka mektupta, askerlere “kardeşlerimiz” ifadesi ile yer veren muhabir, onların “fevkalâde” çalıştıklarını ve “daima muvaffak” olduklarını belirtmektedir. Yemen'den gönderilen bir mektupta ise, bazı eşkıyaların bir dağı zaptetmesi üzerine, Asâkir-i Şâhâne'nin bölgeyi ele geçirdiği ve “afiyyette berdevam” bulunduğu belirtilirken⁴², Tekirdağ'dan gelen bir diğer haberde, askerlik görevi, “hizmet-i mukaddese-i askeriye” olarak yüceltilmektedir.⁴³

Askerlerin sayısı ile ilgili haberlerde, Erciş'te teşkil edilen Hamîdiye Alayı için “dört yüz on altı ve iki yüze karib piyâde”nin Erciş'e geldiği aktarılmakta, Selanik'ten yazılan mektuplarda, Yemen ve Hicaz'a gönderilecek iki yüz yetmiş “efrâd-ı cedide”nin bulunduğu “Tâif Vapuru”⁴⁴ ve dokuz yüz neferin bulunduğu “Mürüvvet Vapuru”ndan bahsedilmektedir.⁴⁵ Hayrabolu'dan gelen bir mektupta ise,

⁴⁰ François Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, Ed. Betül Avuç, Çev. Ali Berkay, İstanbul, Homer Kitabevi, 2006, s. 533.

⁴¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Mirliva saadetlü Rahmi Paşa'nın nezâreti altında ve Elli Sekizinci Alay Kumandanı Kaymakam Ahmet Enverî Bey'in kumandasında olarak on Hamîdiye alayından berâ-yı talim taht-ı silaha alınan çavuş ve onbaşılar Zernişan Kalesi'ne doğru hareket etmekte idi zemin gayet ârızalı nokta-i mürtefi' idi aşâyir alaylarına Nizâmiye'den mensup olan zâbitân ile Hamîdiye Alayları efrâd-ı şecâat-nihâdının şahinlerin bile kolay kolay çıkamadığı Zernişan Tepesi'nde ispât-ı vücûd etmeleri temâşâsına canlar dayanmaz bir levha-yı hâmâset vücûda getirmişti. Sağ ve solunda rayet-i nusrat-âyât-ı Osmânî temevvüc ettiği halde süc'an-ı Hamîdiye saff-ı harp nizâmını almış ve çalınan boru üzerine (Padişahım çok yaşa, sevgili babamız bin yaşa) duaları aks- endâz-ı zemin ü asmân olmuştur ki kemâl-i ihlâs ile isâl-i kabûl-gâh-ı hüda kılınan bu istihâmâtın nezd-i celîl-i kibriyâda mazhar-ı kabul olduğuna şüphe kalmamıştır.” Nr. 508, 23 Teşrin-i Evvel 1898.

⁴² Nr. 610, 2 Şubat 1899.

⁴³ Nr. 758, 3 Temmuz 1899.

⁴⁴ Nr. 1435, 15 Mayıs 1901.

⁴⁵ Nr. 1167, 16 Ağustos 1901.

317 senesi “mükellefiyet-i askeriye vâsıl olacak” kişilerin muayenelerinin gerçekleştirildiği ifade edilmektedir.⁴⁶

Görev süresini tamamlayan askerler hakkındaki bilgilerde, Hudeyde'deki 7. Ordu-yı Hümâyûn Taburu'na mensup 1250 neferin memleketlerine geri döndüğü belirtilmekte,⁴⁷ İzmir ve Halep'teki “Asâkir-i Şâhâne”nin tezkerelerinin verildiği⁴⁸ ve Gelibolu Redif Birinci Taburu'nun beş yüze yakın askerinin terhis edildiği aktarılmaktadır.⁴⁹

6.1.2.2. Askerî Alaylar ve Talimler

Askerî alayların bulunduğu bölgelerle ilgili bilgiler verilen mektuplar, Kerkük'ün 12. Nizamiye ve 23. Redif Fırka-i Hümâyûnları'nın merkezi olması,⁵⁰ 4. Ordu-yı Hümâyûn Sûvâri 20. Alayı'nın merkezinin Muş'tan Erciş'e kaydırılması,⁵¹ Trabzon-Kelkit'in bir tabur merkezi olması gibi verileri barındırmakta, Gördes'ten gelen bir haberde bölgenin “zabîtân-ı askeriye ikâmetgâhı” olduğu belirtilmektedir.⁵²

Selanik-Toyran'dan gelen bir haberde “Asker nereye gitse oraya beraberinde feyzi, bereketi, saadeti, rahatı beraber götürürmüş” ifadeleri kullanılmakta,⁵³ Kosova-

⁴⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Üç yüz on yedi senesi mükellefiyet-i askeriye vâsıl olacak efrâdın muâyene-i ibtidâiyeleri Uzunköprü Redif Binbaşısı rif'atlı Şevki ve Kolağası fütüvvetlü Sarem Bey'le Tabur Katibi Abdurrahman Efendi ve mahallî redif zâbitânı marifetiyle icrâ ve ikmâl edilmiştir.” Nr. 1267, 24 Teşrin-i Sâni 1900.

⁴⁷ Nr. 1527, 15 Ağustos 1901.

⁴⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bu hafta zarfında üç yüz dokuzlu asâkir-i müstebdeleyi şâhâneye tezkereleri i'tâ ve tevzi' kılınmış ve simalarında nev-i meserret lemeân olduğu halde izdiyâd-ı ömr-i hazret-i pâdişâhîyi yâd ü tezkâr ederek peyderpey memleketleri cânibine müheyyâ-yı azîmet buyurmuşlardır.” Nr. 478, 23 Eylül 1898.

⁴⁹ Nr. 734, 9 Haziran 1899.

⁵⁰ Nr. 1509, 28 Temmuz 1901.

⁵¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn Sûvâri Yirmi İkinci Alayı'nın merkezi Muş'tan Erciş'e nakletmiş ve el-yevm Erciş kasabası on Hamîdiye Alayı ile bir de Nizâmiye Alayı'na merkez ittihaz edilmiştir. Ahiren bâ-irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî Hamîdiye Hafif Sûvâri Alayları'nın be-herinden dörder çavuş sekiz onbaşı berâ-yı talim-i taht-ı silaha aldırılıp şu sûretle şehirde ahz ü i'tâ kesb-i germiyet eylemiştir.” Nr. 513, 28 Teşrin-i Evvel 1898.

⁵² Nr. 477, 22 Eylül 1898.

⁵³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Yakın zamanda kasabamız tarihinde tesâdüf olunamayan büyük bir şerefe nâil olduk. Bu şeref velî'l-nimet-i bî-minnetimiz, sevgili büyük padişahımız efendimiz hazretlerinin sâye-i inâyet ve âtufetlerinde oldu. Evvelce bu tarafta hariçten gelme birisini görsek hepimizin gözü onda kalırdı. Şimdi ise bu kadar tenhâye alışan gözlerimiz bir alay askerin merkezi ittihaz olunan kasabamızda üç tabur asker oturmasından kalabalığa alışmaya başladı. Asker nereye gitse oraya beraberinde feyzi, bereketi saadeti, rahatı beraber götürürmüş! Ne doğru! Asker geleli beri âhâlimizin yüzü güldü. Her esnafın eline az çok para geçti. Zâbitlık nedir tâlim-i tâlimat nasıl olur gördük, öğrendik. Her biri sevgili padişahımızın gözünün bebeği gibi sevdiği

Seniçe, Manastır⁵⁴ ve Erzincan'dan gelen haberlerde askerî tâlimlere yer verilmektedir.⁵⁵ Seniçe'de yazılan haberde, 18. Nişancı Taburu ve Nizamiye 69. Alayın 1. Taburu'ndan bir bölük askerin eğitiminden bahsedilmekte, mektepli zâbitanın "askerin terbiyesi hususlarında hayatlarını nisar edercesine" çalıştığı bildirilmektedir.⁵⁶ Şam'dan gönderilen bir mektupta, "muallim beyefendiler ve zâbitan"ın gayretiyle, 5. Ordu-yı Hümâyûn Asâkir-i Şâhânesi'nin "cüz'i zamanda pek büyük bir terakki" gösterdiği belirtilirken, Siroz'dan, "Atış Tâlimi ve Topçularımız" başlığıyla yazılan bir haberde, askerî teçhizat ve talim hakkında bilgiler aktarılmaktadır.⁵⁷ Tekirdağ'dan gelen benzer bir mektupta, bazı redif taburlarının "esliha-i cedîdenin tâlimi zımnında" on beşer gün tâlim edeceği bildirilmekte⁵⁸ ve Üsküp'ten yazılan haberlerde, "sunûf-ı muhtelif-i askeriye" tarafından yapılacak olan yürüyüşün günü hakkında bilgiler verilmektedir.⁵⁹

Selanik'ten gönderilen bir mektupta, Almanya'da tahsil gören bir süvâri yüzbaşısından bahsedilmektedir. Devlet tarafından Avrupa'ya çeşitli alanlarda uzmanlar yetiştirmek amacıyla gönderilen kişiler arasında, askerler için Almanya'nın seçilmiş olması, askerî teknolojiye Almanya'nın baz alındığını göstermesi bakımından önemlidir.⁶⁰

6.1.3. Yabancı Ziyaretçiler

bu asker kardeşlerimizi büyük küçük bizim de nasıl sevdiğimizi, çarşılarda, sokaklarda gezdikleri zaman onların yiğitçe yürüyüşlerine, uslu, terbiyeli gezişlerine nasıl bakakaldığımızı, onları ne yolda ağırlamaya savaştığımızı bu kısa dilim, kalemim bu ufak kağıt da anlatamaz, bu mektubum uzunca oldu." Nr. 771, 15 Temmuz 1899.

⁵⁴ Nr. 1457, 6 Haziran 1901.

⁵⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Sâye-i kemâlât-pirâye-i hazret-i tac-dâr-ı âzamîde her gün envâî terakki ve mükemmeliyete mazhariyeti kemâl-i şükran ile müşâhade edilen Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn sadâkat-makrûn-ı şâhânelerinden Erzincan'da bulunan kuvve-i mutasavvire-i Osmâniyye'nin, o şanlı o kahraman askerlerinin bir müddetten beri tâlim ve taallüm ile meşgul oldukları görülmektedir." Nr. 772, 17 Temmuz 1899.

⁵⁶ Nr. 1144, 24 Temmuz 1900.

⁵⁷ Nr. 1291, 21 Kânun-ı Evvel 1900.

⁵⁸ Nr. 758, 3 Temmuz 1899.

⁵⁹ Nr. 1510, 29 Temmuz 1901.

⁶⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Almanya'da tahsilde iken görülen lüzûm üzerine tebdil-i ab ü hava zımnında ailesi nezdine azimetle üç ay kameti hususuna müsaade buyurulan süvâri yüzbaşlarından fütüvvetlü Esad Bey Dersaadet'ten bi'l-vürûd bir gece burada kalarak hudûd-ı Yunanya kumandanı bulunan pederleri müşir devletlü Neşet Paşa Hazretleri'nin nezd-i âlîlerine azimet ettiler." Nr. 1140, 20 Temmuz 1900.

Taşra mektuplarında, yabancı devletler tarafından yapılan resmî ziyâretler ya da Avrupa'dan Osmanlı taşrasına çeşitli amaçlarla gelmiş olan yabancılar hakkında çeşitli haberler yer aldığı görülmektedir. İmparatorluğun farklı bölgelerinden gönderilen söz konusu mektupların çoğu, Rus, Alman ve İngilizlerle olan görüşmeler hakkındadır ve bu durum, Osmanlı Devleti'nin diğer imparatorluklarla olan ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir.

Giresun'dan gönderilen bir mektupta, Rus İmparatorluğu hânedânından, Çar I. Nikolay'ın torunu⁶¹ Grandük Aleksandr Mihayloviç'in bölgeye gerçekleştirdiği resmî bir ziyârete yer verilmiştir. "Dersaadet"e yaptığı ziyaret sonrasında "Rostislav" zırhlısı ile Rusya'ya dönen Grandük'ün, dönüş yolculuğunda Karadeniz sâhilinde bulunan Giresun'a uğradığı belirtilen mektupta, kendisi için yapılan resmî karşılama töreninden bahsedilmiş ve askerî ve mülkî memurların bu esnada orada hazır bulunduğu belirtilerek, liman reisi Hasan Efendi, kaymakam vekili Hasan Efendi, askerî kumandanı kaymakam Halit Bey, Belediye Başkanı Kaptan Yorgi Paşa ve zâbita memuru Kemal Ağa'dan oluşan bir heyetin gemiye giderek, Grandük Aleksandr Mihayloviç'e karşılama ziyâretinde bulunduğu ifade edilmiştir. "Me'murîn-i Osmânî"nin resmî elbiselerini giymiş oldukları aktarılan mektupta, bu ziyâretten memnun olan Grandük'ün, "ellerini sıkmak sureti ile beyân-ı memnûniyyet" ettiği belirtilmektedir.

Mektubun devamında, "Dük Hazretleri"nin karaya çıktığı zaman, "asâkir-i zafer-müessir-i şâhâne"nin karşılama töreninden bahsedilmekte, akabinde, beraberinde Giresun Rus konsolosu ile Sütlaş mevkiisine giderek, bölgenin "fotoğrafını bizzat kendileri"nin aldığı aktarılmaktadır. Akşam ise, Belediye Başkanı Yorgi Paşa tarafından, Grandük'ün onuruna bir ziyâfet verildiği bildirilmekte ve "mu'teberân-ı ecânibin" de buraya davet edildiği ifade edilerek, yemeğin sonunda, "memleket orkestrası"nın "Hamîdiye marş-ı ale'l-âlî ile Rus marşı"nı çaldıklarını belirtilmektedir. Ertesi gün, Grandük'ün vekâleten gönderdiği Prens ve ona eşlik eden bir heyet tarafından Hükûmet Dairesi ve Askeri Daire'ye bir îade-i ziyâret

⁶¹ Saint-Petersburg, "Palace of Grand Duke Alexander Mikhailovich", (Çevrimiçi), <http://www.saint-petersburg.com/palaces/palace-of-grand-duke-alexander-mikhailovich/>, 18 Ağustos 2015.

gerçekleştirildiği aktarılan mektupta, ziyaret sonunda Kaptan Yorgi Paşa'nın, heyete “birkaç sepet taze Giresun fıındığı” hediye ettiğı bildirilmektedir.⁶²

Rus makamlardan yapılan bir başka ziyâret haberi, Suriye vilâyetinde bulunan Lazikeye'dendir. 12 Teşrin-i Sâni 1316 (25 Kasım 1900) tarihinde, “Emperor Aleksandrov” zırhlısı ve birkaç vapurun Lazkiye Limanı'na yaklaştığı belirtilmekte, ardından, Rum metropoliti, “Rum mütehavyizân ve mu'teberânı” ve ailelerinden oluşan altmış kişinin karşılama için Aleksandrov zırhlısına gittikleri bildirilerek, sonrasında “alafranga saat birde” Amiral'in karaya çıktığı ve “sûret-i resmîyede” Hükûmet Konağı, Metropolithane ve Rum Ortodoks Kız ve Erkek Mektepleri'ni ziyâret ettiğı aktarılmaktadır.⁶³

Aydın vilâyetinde bulunan Mekri'den gönderilen bir mektupta, “İngiliz devlet-i fahîmesi”nin bir zırhlısının Mekri Limanı'na geldiğı bildirilmekte, bunun üzerine kaymakam vekili tarafından “râsime-i hoş-âmedî” gerçekleştirildiğı ifade edilerek, söz konusu merasim arkasından, gemideki askerlerin “elbise-i resmîyesini lâbis” olarak ve beraberlerinde konsolos vekili ile Hükûmet Dairesi'ne gelerek “iâde- i ziyâret” eyledikleri belirtilmektedir.⁶⁴

Almanyalı ziyâretçilerden bahsedilen çeşitli mektuplarda dikkat çeken nokta, bu görüşmelerin çoğunlukla resmî sebeplerle yapılmadığı ve sivil Alman vatandaşların inceleme ya da gezme amaçlı olarak Osmanlı İmparatorluğu'na gelmeleri üzerine gerçekleştirilen diyaloglardan oluştuğı görülmektedir. Edirne, Şam ve Erzincan olmak üzere üç ayrı bölgeden konuya dâir haberlerin yer aldığı mektuplarda, Edirne'den gelen haberde, “Almanyalı Walter Lock” isimli bir şahıstan

⁶² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Zât-ı şevket-simât-ı hazret-i pâdişâhiye arz-ı tazimat-ı mûhâleset-i gâyât eylemek üzere Çar haşmetlü Nikola Hazretleri tarafından Dersaadet'e i'zam buyurulmuş ve oraca ifâ-yı vazife eyledikten sonra Karadeniz'e doğru hareket eylemiş olan Rusya hânedan imparatorisi âzâsından fahâmetlü Grandük Aleksandr Mihayloviç Hazretleri'nin râkib oldukları (Rostislav) zırhlısı Temmuzun on yedisinde şehrimize geldi. Sefinenin limana girerek demir atmasını müteâkip sahilde kâin (Hoca oğlu) tabye mevkiinden ale'l-usûl ihtirâm-ı askerî ifâ kılındığı gibi askerî ve mülkî me'murîn-i mahalleye dahî sefîneye âzîmet ile râsime-i hoş-âmedî icrâ olundu. Evvelâ Liman Reisi rifâtlü Hasan Efendi, badehû vekil-i kaymakam mal müdürü rifâtlü Hasan Efendi, Askerî Kumandanı Kaymakam izzetlü Halit Bey, Belediye Reisi izzetlü Kaptan Yorgi Paşa ve Zâbıta Me'muru rifâtlü Kemal Ağa'dan mürekkep bir heyet sefine üzerine vardılar. Me'murîn-i Osmânî'nin cümlesi elbise-i resmîyelerini lâbis idiler.” Nr. 1525, 13 Ağustos 1901.

⁶³ Nr. 1277, 7 Kânun-ı Evvel 1900.

⁶⁴ Nr. 607, 30 Kânun-ı Sâni 1899.

bahsedilmekte ve bu kişinin “Hacı Mikail’in kıraathânesinde” haftada birkaç kere “söyleyip dinlendiği” ifade edilmektedir.

Şam’dan ve Erzincan’dan yazılan mektuplar ise, Almanların gözünde Osmanlı İmparatorluğu’nun, bir Osmanlı ağzı ile okuyucuya aktarılması bakımından önemlidir. Şam’da bir hastane açılışı sonrası verilen ziyâfete yer verilerek, burada, muhabir ve “Almanya baronlarından bir seyyah” arasında geçen konuşma aktarılmaktadır. Baronla biraz “dondurma” yiyerek sohbet ettiğini belirten muhabir, Baron’un “Paşa Hazretleri ve süvârisini” pek beğendiğini belirterek, Osmanlı havalarını “kemâl-i hâhişle” dinlediğini ve Osmanlıların “hissiyat-ı ubûdiyet- kârânelerini” Almanya dönüşünde “bir lisan-ı takdisle vatandaşlarına anlatacağını” ifade etmektedir.⁶⁵ Erzincan’dan gelen haberde, “Almanyalı âsâr-ı atîka müntesiblerinden” birisi ile tanıştığını belirten muhabir, bu şahsın uzaktan uzağa Osmanlıların dil meselelerini takip ettiğini aktarmakta ve “dekadanlık” meselesi ile ilgili aralarında geçen konuşmaya yer vermektedir. Sonrasında, “Alman müdekkik ve mütefennini”nin vedâsı sırasında, “Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn”un intizâmı ve mükemmeliyetini unutamayacağını, bizzat çektiği fotoğrafları Alman gazetelerinde neşrettireceğini ifade ettiği bildirilmektedir.⁶⁶

6.2. Adliye İşleri

Osmanlı Devleti’nde hukuk sistemi, İslam hukuku ve padişahın kanun koyma yetkisi etrafında oluşturulan örfî hukuktan oluşmaktadır. Bu kendine özgü sistemde, gayrimüslim halka ayrı hukuk kuralları uygulanmış, ve çeşitli devletlere ayrıcalıklı haklar tanınmıştır. İmparatorluğun güçlü zamanlarında bir şekilde idare edilen bu

⁶⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Almanya baronlarından bir seyyahın selamı ve ba’demâ vukûa gelen daveti üzerine yanına gitmeye mecbur oldum, kendileriyle yarım saat kadar görüştim, Paşa Hazretleri’nin süvârisini pek beğeniyordu. Avrupa’da bile misli nâdir olduğunu söylüyordu. Sonra ikimiz büyük salona giderek baronun karşısında bulunan bir pencere önünde oturduk. Osmanlı havalarını kemâl-i hâhişle dinliyorlardı. Seyahati esnasında ale’l-hususta bugünde Osmanlıların metbu’ mufahhamlarına karşı hâsıl olan hissiyat-ı ubudiyet-kârânelerini Almanya’ya avdetinde bir lisân-ı takdisle vatandaşlarına anlatacağını bendenize def’aten söyledi.” Nr. 826, 9 Eylül 1899.

⁶⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bir Alman seyyahı memleketten hareketle mücerred ilme, fenne hizmet maksadıyla envâî meşşak ve mezâhimi çeke çeke Erzincan’a geliyor. Osmanlıların icâd-ı bedâyî husûsundaki himmetlerine karşı hayret ettikten ma-âda mesele-i lisâniyyeye olan vukuf ve mâlûmatını dahî ispat ile dekadanlık şarlatanlık olduğunu dahî hem de bir Osmanlı erbâb-ı kalemine karşı itiraf eyliyor. Bizim İstanbul yâdigârları bu hallerden ibret almalı değil midir!” Nr. 791, 5 Ağustos 1899.

çoklu sistem, devletin gerileme süreciyle birlikte sarsılmaya başlamış ve yeni bir hukukî düzene duyulan ihtiyaç kat be kat artmıştır.

Yenileşme dönemi Osmanlısı'nda hukukî işlerdeki en önemli çıkmaz “birlik” sorunudur. Devletin farklı otoriteleri tarafından yönetilen 4 farklı hukuk sisteminin mevcut olduğu imparatorlukta,⁶⁷ söz konusu çeşitlilik taşra mektuplarına da yansımıştır. Hukukî işleri ilgilendiren hırsızlık, adlî vaka ve çeşitli mahkemelere dâir bilgi ve haberlere yer verilen mektuplarda birbirinden farklı 10 kadar mahkeme ismi zikredilmektedir. Konuya dâir veriler, 109 mektupta yer almakla birlikte, Adana, Ankara, Aydın, Cezâyir-i Bahr-ı Sefid, Diyarbakır, Edirne, Hüdâvendigâr, İzmit Sancağı, Kastamonu, Konya, Kosova, Manastır, Musul, Selanik, Suriye, Sivas, Trabzon, Van, Yanya ve Yemen olmak üzere, 19 ayrı vilâyet ve 1 sancaktan gönderilmiştir.

6.2.1. Mahkemeler

Çok çeşitli dava haberlerinin yanında, farklı mahkemelerin adının sıkça geçtiği mektuplarda, en çok adı zikredilen mahkemeler, “Mahkeme-i Şer’iyye”lerdir. Bu mahkemelerde görülen davalar, Yemen’de iki ayrı hırsızlık⁶⁸ vakası,⁶⁹ Ankara’da adı yolsuzluğa karışan bir eytam müdürü hakkında soruşturma⁷⁰ ve San’a’da iki ayrı⁷¹ cinayet hakkındadır. Mektupların çoğunda, mahkeme sonunda alınan kararlara da yer verilmiştir.

“Ceza Mahkemeleri” ile ilgili haberlerde, İzmit Ceza Mahkemesi’nden bahsedilmiş,⁷² Sivas⁷³ ve Tekirdağ Ceza Mahkemelerinde hırsızlıkla ilgili görülen

⁶⁷ Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey**, s. 246.

⁶⁸ Nr. 1499, 18 Temmuz 1901.

⁶⁹ Nr. 1225, 13 Teşrin-i Evvel 1900.

⁷⁰ Nr. 1440, 20 Mayıs 1901.

⁷¹ Nr. 1223, 11 Teşrin-i Evvel 1900.

⁷² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “... bahçenin fuzûlî zabt ile yol ittihaz edilmesinden ve dâhilde bulunan mezruatın tahrip olunmasından dolayı dûçar oldukları zarar u ziyandan bahisle taraflarından İzmit Ceza Mahkemesi’ne i’tâ olunan arz-ı halde muhâfaza-i hukuk edilmesi istirham olunmuş, yevm-i muhakeme bi’t-tayin cânib-i mahkemedan lâzım gelenlere celbnâmeler okutturulmuştur. Bu muhakemede İzmit Belediye Reisi izzetlü Safvet Bey hazır bulunmadığı gibi taraflarından ale'l-usûl bir vekil dahî göndermedikleri gıyâben hükmedilmiştir.” Nr. 1157, 6 Ağustos 1900.

⁷³ Nr. 1412, 22 Nisan 1901.

davalara yer verilmiştir.⁷⁴ Hırsızlıkla yargılanan bir mahkumun hapisânededen kaçması üzerine, mahkemesinin “Hanokoz Amasya Cinâyet Mahkemesi”nde görüldüğü aktarılmakta,⁷⁵ Yemen’de halka kötü davranan bir memurla ilgili davanın, “Meclis-i İdâre Mahkemesi”nde devam ettiği belirtilmekte,⁷⁶ yine bir başka mektupta aynı mahkemede görülecek olan rüşvet davasından bahsedilmektedir.⁷⁷

“Mahallî Mahkemeler”de görülen davalar ise, Gerede’de Hazine-i Celîle’den mal kaçıran bir tüccar⁷⁸ ve Bandırma’da madenlerle ilgili bir anlaşmazlık hakkındadır.⁷⁹ Bir başka mahkeme türü “Ticâret Mahkemeleri” olan mektuplarda, Edirne’de bir bank ve ticaret şirketi arasındaki davanın “Dersaadet Ticâret Mahkeme-i Aliyyesince bakılacağı” belirtilmekte,⁸⁰ Yemen’den gelen bir haberde ise, ticaret mahkemelerin, tüccara kolaylık amacı ile oluşturulduğu ifade edilmektedir.⁸¹

6.2.2. Davalar

II. Abdülhamit dönemi sosyal hayatına bir ayna olma özelliği taşıyan taşra mektuplarında günlük hayatta meydana gelen olaylarla neticesinde görülen davalar hakkında birçok habere yer verilmiştir. Mürefte’den gelen bir mektupta, üç köyün ahalisi arasındaki “orman davası”ndan bahsedilmiş,⁸² İzmit’te görülen bir başka

⁷⁴ Nr. 1507, 26 Temmuz 1901.

⁷⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Havza’da mukim Darendeli Mehmet Ağa’nın müste’cir bulunduğu hânenin leylen duvarını delerek fiil-i sirkate mücâseretine mebni taht-ı tevkife alındığı halde bir takrib tevkifhânenen firâr eden Memduhiyye Mahallesi’nde meskûn kabâil-i çerâkiseden Hanokoz Amasya Cinâyet Mahkemesi’nde gıyâben icrâ kılınan mahkemesinde üç sene müddetle kürek cezasına mahkûm olmuş ve altı seneden beri vadi-i firarda cevelân etmekte bulunmuştu. Kaymakam-ı Kaza Ali Osman Efendi ile zâbıta-i adliye me’muru mülâzım Hasan Efendi’nin hüsn-i tedbir ve besâleti semeresiyle mahkûm-ı merkum bu kere kaymakam-ı mûmâ-ileyhin nezdine gelerek Hükûmet-i Seniyye’ye dehâlet etmekle ale’l-usûl cihet-i adliyeye teslim olunmuştur.” Nr. 556, 10 Kânun-ı Evvel 1898.

⁷⁶ Nr. 1334, 2 Şubat 1901.

⁷⁷ Nr. 1459, 7 Haziran 1901.

⁷⁸ Nr. 1489, 25 Haziran 1900.

⁷⁹ Nr. 1273, 30 Teşrin-i Sâni 1900.

⁸⁰ Bu durum mektuplarda şöyle dile getirilmektedir: “Edirne’de mu’teber bir şirket-i ticâriyye ile bank şûbesi beyrinde on seneden beri devam eden bin liralık bir dava önümüzdeki çarşamba günü Dersaadet Ticâret Mahkeme-i Aliyyesince bakılarak netice verileceği müstahberdir.” Nr. 1338, 7 Şubat 1901.

⁸¹ Nr. 1526, 14 Ağustos 1901.

⁸² Bu durum mektuplarda şöyle dile getirilmektedir: “Mürefte kazasına tâbi’ Milan, Mürsel, Havza karyeleri ahâlisi miyânında iki seneden beri devam eden orman davasının izâlesiyle yine evvelki gibi kardeşâne geçinmek ve kismetimizi korkusuzca, endişesizce tedarik eylemek için bir çâre-i âcil

davanın “Kanunnâme-i Hümayûn”un 41. maddesi hükmü ile neticeye bağlandığı aktarılmıştır.⁸³ Yemen’de Tabur Ağalarından Mehmet Haşim’in cinayet ve yaralama ile ilgili mahkemesi ve bunun neticesine yer verilen mektuplarda adı geçen bir başka dava ise,⁸⁴ Selanik’te bir tâcirin bir bankeri darp etmesi hakkındadır.⁸⁵

Libohova’dan gelen bir mektupta, a’şar mültezimleri ile ilgili bir davaya yer verilmiş,⁸⁶ Bozcaada’dan gönderilen bir haberde ise, tecâvüz girişiminde bulunan bir şahsın yargı süreci aktarılmıştır.⁸⁷ Mekri’de kaçak eşya taşıyanlar hakkında görülen davadan bahsedilen mektuplarda,⁸⁸ Bolu-Göynük’ten gelen bir haberde “âsâr-ı atîka” ile ilgili görülen davanın detayları ve bunun neticesi bildirilmektedir.⁸⁹

6.2.3. Hâkimler ve Avukatlar

Hukukî işlere dâir haberlerde, dönemin hâkim ve avukatlarından da bahsedilmektedir. Konya-İlgin’dan gönderilen bir mektupta, mevcut hâkimin değiştiği ve yerine gelen kişinin çok daha az zamanda işleri hallettiği aktarılmıştır. Aynı mektupta şer’iyye kâtibi övülmüş, İstantik Dairesi’ndeki hâkimin “gayretli” bir kişi olduğu ifade edilmiştir.⁹⁰ Avukatları ilgilendiren mektuplarda, Selanik’teki dava vekilleri hakkında birkaç mektupta devam eden tartışmaya yer verilerek “şehâdetnâmesiz” dava vekilleri olduğu bildirilmekte,⁹¹ Bursa’dan gelen bir haberde ise, bir arazi davasından bahsedilirken, davanın çözüm sürecinde arzu edilen sonuca götüremeyen “şehâdetnâmeli” dava vekillerinin isimleri aktarılmıştır.⁹²

istirhamını hâvi olan ve hiçbir garaza mebnî olmayarak ancak hulûs-i niyetle ve hayr-hahlıkla yazılan varakacığım 13 Eylül 1315 tarihli Mâlûmat gazetesiyile neşrolunmuştu. Bu büyük insâniyet ne güzel hayr-hahlık!” Nr. 891, 13 Teşrin-i Sâni 1899.

⁸³ Nr. 801, 15 Ağustos 1899.

⁸⁴ Nr. 1542, 31 Ağustos 1901.

⁸⁵ Nr. 1374, 15 Mart 1901.

⁸⁶ Nr. 912, 4 Kânun-ı Evvel 1899.

⁸⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Rüfekâsından Midillili Hakkı’nın leylen hânesine bi’d-duhûl zevcesine cebren fi’l-i şeni icrâsına tasaddi etmelerinden dolayı mahkeme-yi istinafça birer buçuk sene hapis cezasına mahkum edilip Bozcaada Hapishâne’sinde mahpus bulunan Bozcaadalı Şerif Ali ile Kapyalı Bayram hapishânedeki yek-diğerleriyle münâzaa etmişler ve merhum Bayram her nasılsa leylen hapishânedeki firâr eylediğinden taharri olunmaktadır.” Nr. 574, 28 Kânun-ı Evvel 1898. ⁸⁸ Nr. 853, 6 Teşrin-i Evvel 1899.

⁸⁹ Nr. 1504, 23 Temmuz 1901.

⁹⁰ Nr. 1477, 26 Haziran 1901.

⁹¹ Nr. 1516, 4 Ağustos 1901.

⁹² Nr. 1468, 17 Haziran 1901.

6.2.4. Hırsızlık

Mektuplarda yer alan veriler incelendiğinde, hırsızlık suçunun çok yaygın olduğu ve birçok mektupta konunun zikredildiği görülmektedir. Bozcaada'da tüccardan İstiradi'nin evinin soyulduğu ve hükûmetin takibata başladığı aktarılmakta,⁹³ Selanik'te bir Mûsevi'yi soymak isteyen zanlıların bu kişiyi yaralayarak kaçtığı bildirilmektedir.⁹⁴ Adana'da hayvan hırsızlığının yaygın olması sebebiyle çeşitli tedbirler alındığı ifade edilirken,⁹⁵ İzmit'ten gelen bir haberde, belediye tarafından tayin olunan bekçiler sayesinde hırsızlık vakalarının önüne set çekildiği belirtilmektedir.⁹⁶

Eskişehir'den yazılan bir mektupta, “şık bir beyefendi”nin yaptığı hırsızlıklardan bahsedilmekte⁹⁷ ve Selanik'ten gönderilen bir haberde, Mösyö Bader'in mağazasının “leylen” soyulduğu aktarılmaktadır.⁹⁸ Taşöz'de zengin ve dul bir kadının evine giren hırsızların kadını öldürüp, eşyalarını çaldığı bildirilirken,⁹⁹ Midilli'de Yambori'nin yazıhânesine girerek kasasını çalmaya çalışan hırsızların başarısız olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁰

6.2.5. Adlî Vakalar

Taşra mektuplarında, adlî vakaları ilgilendiren haberlerin imparatorluğun dört bir köşesini kapsadığı ve sıkça gönderildiği görülmektedir. Samsun'dan gelen bir

⁹³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Ağustosun yirmi üçüncü pazartesi gecesi saat bir buçuk raddelerinde Ayvacık kazasının Kösedere karyesinde kâin tüccardan İstiradi'nin hânesi hırsızlar bi'd-dühûl odası duvarının içinde mahfuz bulunan bir torbadaki parasını ve ashâb-ı medyundaki alacağı mukabilinde rehin makâmında bulunan bazı eşyayı alıp savuştukları Ayvacık hükûmetince haber alınması üzerine derhal takibâta başlanmıştır.” Nr. 827, 10 Eylül 1899.

⁹⁴ Nr. 1291, 21 Kânun-ı Evvel 1900.

⁹⁵ Nr. 618, 13 Şubat 1899.

⁹⁶ Nr. 854, 7 Teşrin-i Evvel 1899.

⁹⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Eskişehir sekenesinden Mahzarzâde Ahmet Hamdi Bey nâmında şık bir efendi bundan çend gün mukaddem Müftü Efendi medresesinde talebe ile oturmaktayken beyefendi yavaş yavaş talebeden Mehmet Emin Efendi'nin yanına sokularak cebinden para çantasını aşırır zâten sabıkalı takımından olduğu cihetle talebe tarafından gördüğü tazyikât üzerine itiraf-ı cürm ederek paranın nısfını eda ve küsûrunu da ... ifâ ve te'diye etmek üzere bir ilm ü haber i'ta eylemiştir. Mir-i muhteşem iki gün sonra yine medrese-i mezkûre talebesinden Kayserili Fettah Efendi'nin odasına girip bir çift yeni kundura ile bir çift mesh ve bir adet fes aşırıp Kütahya'ya kadar ferce-yâb-ı firâr olmuştur.” Nr. 1165, 14 Ağustos 1900.

⁹⁸ Nr. 635, 2 Mart 1899.

⁹⁹ Nr. 632, 27 Şubat 1899.

¹⁰⁰ Nr. 1281, 11 Kânun-ı Evvel 1900.

haberde, bir kadının bıçaklanmasından bahsedilerek, zanlıların tutuklandığı belirtilmiş,¹⁰¹ Manastır'dan yazılan bir mektupta ise, 2 zengin Rum'un evini yakılması olayına yer verilerek, cinâyetin faillerinin araştırıldığı bildirilmiştir.¹⁰² Bolu'da nehirde çuval içinde bir kadın cesedi bulunduğu aktarılırken,¹⁰³ İzmit'te orman kenarında ölü bir şahsın bulunduğu ve neticede kâtilin yakalandığı ifade edilmiştir.¹⁰⁴ Tokat'ta ise, bir düğünde çıkan kavga sonucu öldürme ve yaralama olaylarının vukû bulduğu belirtilmekte¹⁰⁵ ve Trabzon'da “insan hilkatinde bir canavar” tabiriyle, bir kadının üvey kızını öldürdüğü aktarılmıştır.¹⁰⁶

Sakız'daki bir cinâyet, “harekât-ı vahşiyâne” olarak nitelendirilirken,¹⁰⁷ Gönen'den yazan bir muhabir, “feci bir cinayet” hakkında bilgiler vermiştir. Tekirdağ'da denizde bir naaş bulunması üzerine yapılan tahkikat neticesi cinâyetin fâilinin yakalandığı ifade edilmiş¹⁰⁸ ve Görice'de bazı eşkıya ve firari mahkumların bir kısmının ölü olarak ele geçirildiği bildirilmiştir.¹⁰⁹ Ezine ve Kırkkilise'den gelen haberlerde ise, sarhoşluk neticesinde vukû bulan ve bazı kişilerin ağır yaralanmasına sebebiyet veren olaylar hakkında bilgiler aktarılmıştır.¹¹⁰

6.2.6. Çeşitli Haberler

¹⁰¹ Nr. 1252, 9 Teşrin-i Sâni 1900.

¹⁰² Nr. 1522, 10 Ağustos 1901.

¹⁰³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bayramın dördüncü günü Bolu'ya bir saat mesafede vâki büyük suya çuval derûnunda bir kadın atılmış olduğu haber verildiğinden icâb eden me'murlar gönderilmiş idi. Edilen tahkikattan mezburenin Örencik karyesinden Çırakoğlu müteveffa İsmail'in zevcesi Şefika olduğu ve boğazından ip ile ihnâk edildikten sonra çuval derûnuna vaz' edilip nehre ilkâ edildiği anlaşılmıştır.” Nr. 1337, 6 Şubat 1901.

¹⁰⁴ Nr. 871, 24 Teşrin-i Evvel 1899.

¹⁰⁵ Nr. 1276, 6 Kânun-ı Evvel 1900.

¹⁰⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “-İnsan Hilkatinde Bir Canavar!- Trabzon'un Ayvasil Mahallesi tüccardan Marmıyan Agop Efendi'nin ikinci familyası olacak denîye haine 2 Teşrin-i Sâni sene 316 Perşembe günü sabahleyin zevicinin gaybûbetinden bi'l-istifâde henüz dokuz yaşlarında bulunan üvey kerimesini boynundan bıçakla zebh etmiştir.” Nr. 1271, 28 Teşrin-i Sâni 1900.

¹⁰⁷ Nr. 862, 15 Teşrin-i Evvel 1899.

¹⁰⁸ Nr. 884, 6 Teşrin-i Sâni 1899.

¹⁰⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “... cinayetle mahkum bazı firâri ve eşirrâ derdest ve bir kısmı dehâlete mecbur edildiği gibi eşirra ve eşkiyadan olup müfreze-i askeriyeye karşı isti'mâl- i silaha cüret edenlerden on neferi de bi'l-müsâdeme meyyiten elde edilmiş katl-i nefse mücâseret ve sair şekâvetle meşhur olan Behlişteli Hasan bıçak ile oğlu ve yeğenlerinden birisinin meyyiten ve ikisinin hayyen elde edilmeleri de muvaffakiyyât-ı mezkûre cümlesinden bulunmuştur.” Nr. 649, 15 Mart 1898.

¹¹⁰ Nr. 754, 29 Haziran 1899.

Hukukî işlere dâir haberlerin bir diğerk kısmı, yolsuzluklarla ilgilidir. Akşehir’de, askere gidecek olan kişilerin çekilişiesnasında, “hilâf-ı hakikat şehâdetnâme” veren ve bu durumu rüşvetle örtmeye çalışsan bir kişinin, durumun tespiti üzerine hükûmet tarafından tutuklandığı aktarılmakta,¹¹¹ Bandırma’dan gelen bir haberde ise, Yusuf Mahallesi muhtarı Serkis’in zimmetine para geçirdiğinin ortaya çıkması üzerine tutuklandığı bildirilmektedir.¹¹²

Ayvalık’tan gönderilen bir mektupta “fidye” için adam kaçırma hadisesine yer verilmiş, söz konusu olayın faillerinin canlı olarak yakalandığı ifade edilmiştir.¹¹³ Edirne’den gelen bir haberde ise, İstanbul’dan “tebdîl-i ab u hava” için Edirne’ye gelen bir şahsın, Tunca Nehri’ne atlayarak intihar ettiğı belirtilmekte,¹¹⁴ Kastamonu’da bir kadının “müteessiren” kendisini astığı aktarılmaktadır.¹¹⁵

¹¹¹ Nr. 1460, 9 Haziran 1901.

¹¹² Nr. 1320, 19 Kânun-ı Sâni 1901.

¹¹³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Yedi mah mukaddem Edremit’in Avcılar karyesinden ve ashâb-ı emlakından Serandi’yi leylan dağakaldırarak fidiye-i necât ahzıyla salıveren ve akîb-i vukûatta firâr eden sevâbık-ı mükerrere ashabından ve Yunda ceziresinden Vasil ile refikleri Ayvalıklı Kosti Belalı ve Kosti Maydon nam bu kere bilâ-vukûat hayyen derdest olunmuşlardır.” Nr. 681, 17 Nisan 1899.

¹¹⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “İstanbul’dan berâ-yı tebdil-i ab u hava Edirne’ye gelmiş olan (Mürdi) nâmında birisi odun pazarında kendisini Tunca Nehri’ne atarak intihar etmiştir.” Nr. 633, 28 Şubat 1899.

¹¹⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Deveciler mahallesinde Huriye Kadın nâmında birisi müteessiren kendisini salb etmiştir.” Nr. 605, 28 Kânun-ı Sâni 1899.

SONUÇ

Bir toplumun gündelik hayatı, ait olduğu devletin sosyal yapısı ve dinamiklerini yansıtmalarını bakımından değer taşır. Mâlûmat gazetesinde neşredilen ve II. Abdülhamit dönemi taşra hayatını her yönü ile yansıtan taşra mektupları, altı asırlık bir imparatorluğun yıkılma sürecini en canlı şekilde tecrübe eden ve Batı'nın modernleşmesini yakalamak adına imparatorluğun her köşesinde olabildiğince hızlı bir şekilde uygulanan yenileşme politikası ile yüz yüze kalan bir toplumun sosyal ve kültürel yaşantısını ve söz konusu dönemde imparatorluğun tüm bölgelerinde gerçekleştirilen modernleşme faaliyetlerini açık bir biçimde yansıtmaktadır. Bu bilgi ve haberlerden yola çıkarak oluşturduğumuz çalışmamızın “Giriş” kısmında, ilk olarak, 18. yüzyıl'dan II. Abdülhamit dönemine kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma ve modernleşme sürecine değindik ve imparatorlukta basının ortaya çıkışını genel çizgileri etrafında özetledik. Bunun akabinde, Mâlûmat gazetesinin dönemin basın dünyasındaki konumuna, mektup türünün dönem edebiyatındaki işlevine ve bu tezin hazırlık ve yazım sürecindeki aşamalara, çeşitli açıklamalarla birlikte yer verdik.

“İmparatorluk Coğrafyası” başlıklı birinci bölümde, 1898-1901 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına dâhil olan tüm idari birimlerde, farklı ırk, din ve dile sahip kozmopolit Osmanlı toplumunda, asırlardır süre gelen geleneksel yaşantı şeklinin yanında, eğitimden eğlenceye, sağlıktan bayındırlığa kadar bir insanın hayatını tüm yönleri ile etkileyen bir yenileşme sürecinin yan yana devam ettiği, ikili bir yapının süre geldiğini belirledik. Her vilâyetin kendine has kültürel ve sosyal özelliklerinin mektuplara büyük ölçüde yansıdığını ve Selanik'ten Hicaz'a, Halep'ten Erzurum'a Mısır'dan Kıbrıs'a kadar tüm Osmanlı coğrafyasında, geleneksel yaşantının izleri hala taşınmasına rağmen, yeni idari ve sosyal kurumların hızla inşa edildiği, sağlık alanında çok yaygın olmasa da yeni uygulamaların vilâyetlerin farklı bölgelerine ulaştırılmaya gayret edildiği, tarım toplumu olan halkın ziraî yaşantısında nümûne çiftlikleri, ziraat okulları gibi modern kurumlar öncülüğünde gerçekleştirilen iyileştirilmelerin her bölgeye yaygınlaştırılmaya çalışıldığı, henüz Avrupa'da dahi yeni olmasına karşın, demiryolları ve telgraf

hizmetlerinin tüm imparatorluğa ulaştırılması için aktif imar faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir tablonun olduğunu tespit ettik. Neticede, II. Abdülhamit döneminde, yıkılmanın son evrelerine gelmesine karşın, bitmek bilmeyen bir gayret ile, söz konusu yenileştirme ve ıslah faaliyetlerinden oluşan bir modernleşme politikası eşliğinde, ayakta kalmak için direnen ve altı asrın getirdiği Osmanlı dokusunu hala bünyesinde barındıran bir Osmanlı toplumunun var olduğu gördük.

“Sosyal ve Gündelik Hayat” başlıklı ikinci bölümde, dini ve kültürel yaşantı, eğlence ve eğitim konuları ekseninde, halkın gündelik hayatını ele aldık. Üç kıtayı kapsayan bir toprak genişliğine sahip olan imparatorlukta, birçok millet ve dinden insanın, aynı dili konuşmasalar dahi, ortak bir Osmanlı kültürü oluşturduğunu ve farklı özelliklerine karşın, heterojen bir toplum inşa ettiklerini tespit ettik. Kültürel hayatla ilgili haberlerde, yeme içme alışkanlıklarından giyim şekillerine kadar detaylı bilgiler aktarılması, eğlenceye dâir verilerde, düğün, sünnet, karnaval, panayır, tiyatro, opera gibi çok geniş bir alanda yapılan aktivitelerin canlı bir şekilde mektuplara yansıtılması, dönemin insanına dâir belirgin bir tablo çizmemize yardımcı oldu. Özellikle tiyatro başta olmak üzere, Batılı eğlencelerin yaygın bir şekilde toplum nezdinde kabul gördüğü, Osmanlı insanının geleneksel eğlence kültürünü, modern eğlencelerle zenginleştirerek bu anlamda Batı kültürüne direnç göstermediği dikkatimizi çekti. Osmanlı edebiyatının tam anlamıyla “Batılı” bir nitelik kazanma sürecine rastlayan mektupların neşir sürecinde, yeni edebiyat düşüncesinin ve dil tartışmalarının toplumda bulduğu karşılığı gördük. Kendine has bir dil oluşturarak belli bir zümreye özgü hale getirilen Servet-i Fünûn edebiyatının, çeşitli dil tartışmalarının ve söz konusu dönemde edebiyat dünyasının aktif bir tartışması olan dekadancılığın halk nezdinde bilinmesine karşın, yüzeysel değerlendirmelerden ileriye götürülmediğini, belirli bir tanıma oturtulmadığını, kendini dekadancılık olarak tanıtan kişilerin varlığını ve bu kavramın muhabirler tarafından, alafranga hayata ayak uydurmaya çalışan kişilerle dalga geçmek adına kullanıldığını belirledik. Eğitim hayatına dâir haberlerle ilgili yaptığımız değerlendirmelerde, ilköğretimden liseye kadar eğitimin her aşaması ile ilgili birçok yatırım yapılması, imparatorluğun her köşesinde yeni okulların inşa edilmesi, eğitim kitaplarında yenilikler gerçekleştirilmesi gibi girişimlere karşın, imparatorluk

genelinde her seviyeden okula büyük ölçüde hala ihtiyaç duyulduğu ve çoğu kez bu girişimlerin ihtiyacı karşılayamadığını bir tablo ortaya çıkardık. En önemlisi, devletin eğitim alanında yatırımlara durak bilmeden devam etmesine rağmen, özel eğitim kurumlarının öğretim seviyesinin devlet kurumlarına göre çok daha yüksek bir seviyede olduğunu belirledik.

“İktisadî Hayat” başlıklı üçüncü bölümde, Osmanlı modernleşmesini, ticarî ve zirâî hayat çerçevesinde gerçekleştirilen faaliyetler etrafında inceledik. İktisadî hayatla ilgili bilgi ve haberlerden elde ettiğimiz veriler, ürün fiyatlarından para birimlerine, panayırlardan ölçü sistemlerine kadar mektuplara birçok yönü ile aktarılan, dinamik bir ekonomik yaşantının süregeldiğini gösterdi. Modernleşme faaliyetlerinin sadece mimari faaliyetlerle sınırlı kalmadığını ve gerçek anlamda hayatın her safhasında uygulanmaya gayret edildiğini tespit ettiğimiz bu haberlerde, Avrupa’da inşa edilen yeni ekonomik düzenin yansımalarını ve modern iktisadî oluşumların Selanik başta olmak üzere imparatorluğun birçok köşesinde ortaya çıkmaya başladığını gördük. Yeni vergi çeşitlerinin uygulamaya konulması, sigortacılık faaliyetlerinin yaygınlaşması, ticaret odalarının kurulması, ölçü sistemlerinin yenileştirilmesi gibi konuların yanında, ticaretin geliştirilmesi ve mevcut durumu ile ilgili çoğunlukla yapıcı eleştirilerin yer aldığı mektuplar, iktisadî ilerlemeye, sadece Osmanlı aydınınının değil, toplumun da ne denli önem verdiğini ortaya çıkardı. 20. yüzyıl sonunda geniş topraklarını büyük ölçüde koruyan imparatorlukta, oldukça yoğun ihracat ve ithalat faaliyetlerinin gerçekleştirildiğini gördüğümüz mektuplarda, bunlarında yanında, sanayi ve endüstriye dâir dönem için oldukça önem taşıyan veriler tespit ettik. İmparatorluğa elektriğin getirilmesi ile ilgili girişimler, çeşitli bölgelerde, petrol arama amacı yapılan sondaj çalışmaları ve bunlarla ilgili gelişmeler, söz konusu bilgiler bir kısmını oluşturdu. Zirâî faaliyetlerin toplum hayatına büyük ölçüde hakim olduğu Osmanlı İmparatorluğu’nda, ürünlere dâir haberlerin yanında, özellikle kozacılık faaliyetlerini ilgilendiren birçok habere rastladık. Ziraatin, iyileştirilmesi en elzem olan alanlardan birisi olduğunun imparatorluk yöneticilerinin de bilincinde olduğunu gördüğümüz haberlerde, nümûne çiftlikleri oluşturma, tohum yardımı yapma, ziraat mektepleri açma gibi atılımların

gerçekleştirildiğini gördük. Madencilik ve ormancılıkla ilgili haberlerde ise, oldukça genel bilgiler aktarıldığını tespit ettik.

“Sağlık Hizmetleri” başlıklı dördüncü bölümde, konuya dâir haberlerin, hastalıklar, inşa edilen yeni sağlık kurumları ve sağlık personellerine dâir haberler çerçevesinde şekillendiğini gördük. Salgın hastalıkların sadece imparatorlukta değil, dünyanın birçok bölgesinde önemli bir sorun konumunda olduğu bu dönemde, çeşitli hastalıklar etrafında ortaya çıkan salgınlar için, birçok dezenfeksiyon faaliyetinin gerçekleştirildiğini, bakteriyolojihane, aşı uygulamaları gibi Avrupa’dan örnek alınarak yapılan bir dizi faaliyetin, Osmanlı taşrasının çok çeşitli bölgelerine tatbik edildiğini gördük. Her ne kadar, bu faaliyetlerin yetersiz olduğu ortada olsa da, imparatorluk yönetiminin bu alandaki çok yönlü iyileştirme çabaları dikkatimizi çekti. Modern sağlık kurumlarının inşa edildiği bu süreçte, vilâyetlerin birçok yerinde, imparatorluk bütçesi ya da halk yardımı ile yeni hastanelerin inşa edilmesine dâir haberlere rastladık. Yeni imar faaliyetlerine karşın, hastane gibi sosyal toplum açısından oldukça temel bir kurumun imparatorluk genelinde hala yetersiz olduğunu gördük. Bunun yanında, eczanelerin durumuna dâir geniş değerlendirmelerin yapıldığı birkaç mektup, bu alanda da yeniliğe büyük ölçüde gereksinim duyulduğunu ortaya çıkardı. Çeşitli sağlık personellerine yer verilen mektuplarda, doktorlar, hemşireler, ebeler gibi profesyonel eğitim alarak sağlık uygulamaları tatbik eden kişiler kadar, geleneksel sağlık anlayışının getirdiği alışılmışlık ile, bu alanda uzmanlık eğitimi olmayan şahısların toplum içerisinde yaygın bir biçimde yer edindiğini ve böylelikle, modern ve geleneksel sağlık uygulamalarının yan yana yürüdüğünü gördük.

“Ulaşım, Haberleşme ve Bayındırlık İşleri” başlıklı beşinci bölümde, Osmanlı İmparatorluğu’nun içinde bulunduğu yenileşme sürecini, devlet tarafından ya da halk desteği ile yapılan yatırımlar ve bunların topluma yansımaları ekseninde ele aldık. Ulaşım ve bayındırlık faaliyetlerinin oldukça aktif olduğu, mektuplarda net bir biçimde göze çarpmakla birlikte, birçok bölgede yeni yollar, idari ve ticarî yapılar inşa edildiğini ya da mevcutların onarılarak imparatorluk genelinde mimarî bir dönüşüm gerçekleştirilmesi için çabalandığını belirledik. Yol yapımı veya çeşitli sosyal ihtiyaçlara cevap verecek yapıların, zaman zaman Mâlûmat gazetesinde dile

getirildiğini ve söz konusu imar sürecinin gazetenin bir nevi aracılığı ile gerçekleştirildiğini gördük. Kara ulaşımının yanında, geniş sınırlara sahip imparatorlukta, deniz ulaşımının da etkin bir biçimde kullanıldığı, mektuplara yansıyan bir diğer konu olmakla birlikte, iletişim faaliyetlerinin telgraf ve posta hizmetleri etrafında ele alındığını ve telgrafın Avrupa’da dahi yeni yaygınlaştırılıyor olmasına rağmen, imparatorluğun birçok köşesine telgraf hatları çekilmesi ile bu teknolojinin hızlı bir şekilde imparatorlukta uygulanmasına özen gösterildiğini, böylelikle, merkez-taşra ilişkisinin geliştirilmesi hedeflendiğini tespit ettik. Modernleşme sürecinde, görsel dönüşümün ilk basamağı olan idari ve ticari yapıların inşasının çok geniş yansıdığı mektuplarda, farklı bölgelere saat kuleleri yapılması ya da yeni bir düzen oluşturmak adına yapılan hükûmet konaklarına, idari binalara “Hamîdiye” kelimesini barındıran isimler verilmesi ve “Hamîdiye” caddelerinin inşa edilmesi, II. Abdülhamit’in Osmanlı taşrasında, ismini varlığına delil kıldığı bir politika izlediğini gösterdi. Belediye işlerini ilgilendiren haberlerde, aksaklıklar ve yenilik faaliyetlerinin yan yana yürüdüğü, henüz oturtulma aşamasında olan bir belediye düzeninin mevcut olduğunu ve aydınlatma, itfaiye gibi hizmetlerin, çeşitli bölgeler istisna olmak şartı ile, henüz emekleme aşamasında olduğunu gördük. “II. Abdülhamit’in Hayratları” başlığını verdiğimiz alt bölümde ise, Yıldız Sarayı dışına çıkmayan fakat yaptığı yatırımlar ve çeşitli sembollerle her birey gözünde kendisini görünür kılan II. Abdülhamit’in “görünmeden görünmek” anlayışını, çeşitli örnekler ve deliller eşliğinde ortaya koymaya çalıştık.

“Bürokrasi ve Adliye” başlıklı altıncı bölümde, devletin işleyişini, bürokratik ve adli yaşantı üzerinden yansıttık. Memurlarla ilgili aktarılan haberlerin, başarılı memurlar ve çeşitli yolsuzluklar etrafında şekillendiğini, soruşturmalara yer verilen mektupların bazılarında, usûlsüzlük yapan memurların açıkça afişe edildiğini belirledik. Askerlere dâir çok yönlü ve çoğunluklu sıradan haberler aktarılan mektuplarda ise, Osmanlı askerlerini güçlü, başarılı ve çalışkan göstermeye yönelik bir dil kullanıldığını, bu şekilde güçlü bir imparatorluk algısının, çok da bilinçli olmayarak, oluşturulmaya çalışıldığını gördük. Bu dilin, imparatorluğun sıradan vatandaşlarından oluşan muhabirler tarafından kullanılması dikkatimizi çekti. Ayrıca, oluşumu yakın bir tarihe rastlayan Hamîdiye Alayları ve bu alayların tasviri ilgili

birçok mektubun yer aldığı da, bir başka tespitimizi oluşturdu. Yabancı ziyaretçilerle ilgili mektuplarda ise, İngiltere, Almanya gibi çeşitli ülkelerin hânedân üyelerinin yaptığı ziyaretleri ve bu ziyaretlerin, resmî törenlere kadar, tüm detayları ile mektuplara yansıtıldığını gördük. Adlî işlerin mahkemeler, davalar ve adlî personel etrafında aktarıldığı mektuplarda, modern ve geleneksel mahkemelerin, diğer alanlarda da rastladığımız gibi, ikili bir biçimde uygulamada olduğunu, davalar, hakimler ve avukatlara dâir genel haberlerin yer aldığını, hırsızlık vakalarının oldukça yaygın olmakla beraber, diğer birçok adlî vakaların da mektuplara yansındığını belirledik.

33 yıllık hükümrânlık süresi ile tahtta en uzun kalan Osmanlı padişahlarından bir tanesi olan II. Abdülhamit'in dört yıllık saltanat hayatını kapsayan 1898-1901 seneleri arasını ihtivâ eden bu çalışmada, son demlerini yaşayan bir imparatorluğun sivil ve resmî anlamda çeşitli yatırımlar ve eğitim politikaları eşliğinde tecrübe ettiği dönüşümü ortaya koyduk. Avrupa'dan ithal edilen yeni edebî türlerden bir tanesi olmasına karşın halka ulaşmada büyük bir vazife gören basının, bilinir bir hale geldiği, çeşitli zamanlarda belirli sebeplerden dolayı uygulanan sansüre rağmen dergi ve gazete yayınlarının süreklileştiği bir döneme rastlayan bu süreçte, abonelik sistemi ile tüm taşraya ulaştırılan Mâlûmat gazetesinde yer alan taşra mektuplarının, sosyal ve siyâsî hayattaki gelişmelerin güncel olarak aktarıldığı ve toplumun her kesiminden vatandaşın kendi bölgesinde meydana gelen olayları, diğer tüm Osmanlılar ile paylaştığı bir ağ konumunda olduğunu gördük. Neticede, Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde 18. yüzyılda kendini göstermeye başlayan Batılılaşma ve modernleşme sürecinin belki de en sancılı bir dönemine rastlayan ve sosyal, kültürel, edebî, iktisadî birçok alanı kapsayan bu haberler ışığında, devlet eliyle sıkı bir şekilde uygulanan modernleşme faaliyetleri arasında, Fransız Devrimi ve Sanayi İnkılâbının getirdiği yeni dünya düzenine ayak uydurmaya ve iki medeniyet arasında var olmaya çalışan dönemin Osmanlı toplumunun sosyal dokusuna dâir tespitlerde bulunduk.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV BELGELERİ:

Salnâme-i Vilâyet-i Bosna, Saray Bosna, Saray Bosna Vilâyet Matbaası, 1308/1891.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR:

- Aktaş, Şerif: **Ahmet Rasim**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Aktaş, Şerif: **Ahmet Rasim’in Eserlerinde İstanbul**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Ak n, Ömer Faruk: “Nâmık Kemal”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXXII, 2006.
- Akyüz, Yahya: “Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve  ğretmen Faika  nl er’in Yetişmesi ve Meslek Hayatı”, **Millî Eğitim Dergisi**, 1999, ( evrimi i)
[http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli Eğitim Dergisi/143/1.htm](http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/143/1.htm), 18 Ağustos 2015.
- Alkan, Mehmet: “ l  lebilir Verilerle Tanzimat Sonrası Osmanlı Modernleşmesi”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1996.

- Alkan, Mehmet Ö.: **İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Selanik'ten İstanbul'a Terakki Vakfı ve Terakki Okulları 1877-2000**, İstanbul, Terakki Vakfı Yayınları, 2003.
- Ateş, Yusuf: "Historical Mining and Processing Centers in the Van Province of Eastern Anatolia: Rediscovered", **Mining Turkey Mining & Earth, Sciences Magazine**, C. II, No: 4, Mart 2013, s. 52-55.
- Avcı, Cemal: "19. Yüzyıl Sonlarında Kastamonu Vilayeti", **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. I, No: 24, 2012, s. 17-33.
- Babacan, Recep: **İmparatorluğun Son Nefesi Ulu Hakan Sultan Abdülhamid Han**, İstanbul, y.y., 2013.
- Başgelen, Nezih: "Müze-i Hümayun'dan Günümüze Arkeoloji Müzeleri", **Türkiye Seramik Federasyonu Dergisi**, No: 14, Mart-Nisan 2006, s. 114-121.
- Baykara, Tuncer: "Konya", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXVI, 2002, s. 182-187.
- Beshara, Adel: "The Name of Syria in Ancient and Modern Usage", **The Origins of Syrian Nationhood: Histories, Pioneers and Identity**, CRC Press, 2012.
- Binark, İsmet: **Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992.

- Bostan, İdris: “Yemen”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXXXIII, 2013, s. 406-412.
- Büssow, Johann: **Hamidian Palestine: Politics and Society in the District of Jerusalem 1872-1908**, Leiden, Brill, 2011.
- Çağlar, Yücel: “Tanzimattan Cumhuriyet’e Ormancılık ve Gelişimi”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. VI, İletişim Yayınları, 1985, s. 1563-1574.
- Çatal, Ahmet Caner; Kalaycı, İsa: “Kosova Vilayetinde Meydana Gelen Adli Olaylar (1876-1880)”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi**, C. XI, No: 25, 2014, s. 111-121.
- Çetin, Emrah: “Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Hüdâvendigâr Vilayetinde Karayolu Yapım Çalışmaları”, **Turkish Studies**, C. VIII, No: 7, 2013, s. 65-81.
- Çoruk, Ali Şükrü: **Örnek Bir Vak’a Işığında Abdülhamit Döneminde Kitap ve Dergi Sansürü**, İstanbul, Kitabevi, 2014.
- Davison, H. Roderic: “Osmanlı İmparatorluğu’na Elektrikli Telgrafın Girişi”, Çev. Durdu Mehmet Burak, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, No: 14, 2003, s. 347-386.
- Deringil, Selim: **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2007.

- Duman, Hasan: **Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu, 1828-1928**, C. I, Ankara, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000.
- Emecen, Feridun: “Hüdâvendigâr”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XVIII, 1998, s. 285-286.
- Eraslan, Cezmi: “II. Abdülhamid Devri Politikalarında Din ve Devlet Anlayışına Genel Bir Bakış”, **Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi**, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2012, s. 75-90.
- Eroğlu, Cengiz; Babuçoğlu, Murat; Özdil Orhan: **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra**, Ankara, Orsam Kitapları, 2012.
- Eroğlu, Cengiz; Babuçoğlu, Murat; Özdil Orhan: **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep**, Ankara, Orsam Kitapları, 2012.
- Erünsal, İsmail: “Sultan II. Abdülhamit Dönemi Türk Kütüphaneciliği ve Kütüphaneleri”, **Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi**, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2012, s. 153-176.
- Farah, Caesar E.: **The Sultan's Yemen, Nineteenth-Century Challenges to Ottoman Rule**, New York, I.B.Tauris, 2002.

Gedik, İlhan; Şaşmaz, Musa; Canatan, Yaşar:

Osmanlı Devleti Doğu Vilayetlerinde Nüfus Durumu (1879-1915), Ankara, Siyasal Kitabevi, 1993.

Georgeon, François:

Sultan Abdülhamid, Ed. Betül Avuç, Çev. Ali Berktaş, İstanbul, Homer Kitabevi, 2006.

Gerber, Haim:

State and Society in the Ottoman Empire, Israel, Ashgate Variorum, 2010.

Gökçek, Fazıl:

Bir Tartışmanın Hikayesi: Dekadanlar, İstanbul, Dergah Yayınları, Ekim 2007.

Güneş, Mehmet:

Osmanlı Döneminde Vilâyet İdaresinin Esasları, İstanbul, Kitabevi, 2015.

Halaçoğlu, Yusuf :

“Bulgaristan”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. VI, 1992, s. 396-399.

Haslip, Joan:

Bilinmeyen Tarafları ile Abdülhamit, Terc. Nusret Kuroğlu, İstanbul, 1964.

Hülagü, Metin:

“Osmanlı-Bulgar İttifakı (1897)”, **Prof. Dr. Ramazan Şeşen Armağanı**, İstanbul, 2005, s. 173-188.

Kandemir, Seyyah:

Türkiye Seyahatnamesi Ankara Vilayeti, Ankara, Başvekalet Müdevvenat Matb., 1932.

Kaplan, Halil İbrahim:

“Salnâmelere Göre Adana (1880-1900)”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2001.

- Karakök, Tunay: “H. 1288 (M. 1871) Tarihli Kastamonu Vilayet Salnamesine Göre Kastamonu Vilayeti”, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. VI, No: 11, 2010, s. 267-276.
- Karaman, Oktay: “XIX. Ve XX. Yüzyılda Giresun ile Çevresindeki Madenler ve Maden İşletmeciliği”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. V, No: 1, Haziran 2003, s. 63-74.
- Karpat, Kemal: **Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics**, USA, University of Wisconsin Press, 1985.
- Kaya, Mehmet: “XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaili) Sancağı’nda Demografik Durumu ve İskân Siyaseti”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XXVI, No: 41, 2007, s. 59-80.
- Kayserilioğlu, Sertaç; Kazak, Mehmet; Kon, Kadir: **Osmanlı’dan Günümüze Havagazının Tarihçesi**, C. I, İstanbul, İGDAŞ, 1999.
- Kılıç, Remzi: “İrak ve Suriye’nin Tarihi Coğrafyası ve 19.Yüzyıl Sonu İtibariyle İdari Konumu”, **Türk Kültürü**, C. XXXVIII, s. 441, Ocak 2000, s. 18-31.
- Kılıç, Selda Kaya: “19. Yüzyılda Osmanlı İdaresi Altında Basra Vilayeti ve Körfezine İlişkin Bazı Tespitler”, **Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, No: 54, 2014.

- Kiel, Machiel: “Draç”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. IX, 1994, 522-524.
- Kiel, Machiel: “İşkodra”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXIII, 2001, s. 433-434.
- Koçu, Reşad Ekrem: **İstanbul Tulumacıları**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2005.
- Kodaman, Bayram: **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1988.
- Koloğlu, Orhan: **Abdülhamit Gerçeği**, 6. bs., İstanbul, Pozitif Yay, 2010.
- Koloğlu, Orhan: **Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, İstanbul, Pozitif Yay., 2006.
- Konuk, Neval: **Yanya Hamidiye Kız Rüşdiyesi**, Ankara, Merkez Repro, 2013.
- Kurşun , Zekeriya: “Hicaz”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XVII, 1998, s. 437-439.
- Levend, Agah Sırrı: **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, 2. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 1960.
- Littré, Émile: **Dictionnaire De La Langue Française**, Paris, De L’académie Française, 1897.
- Lokman, Kemal: “Türkiye’de Petrol Arama Amacı ile Yapılan Jeolojik Etütler”, **Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü**, No: 72, 1969, s. 220-246.
- Madran, Emre: “Cumhuriyet’in İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi”, **ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi**, C. XVI, No: 1-2, 1996, s. 75-97.

- Maruf, Sinan: “Osmanlı Döneminde Musul ve Şehrizor (Kuzey Irak) Vilayetlerinin Sosyal ve İktisadî Durumu (1831-1914)”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1997.
- Nesibli, Nesib: “Osmanlı-Safevi Savaşları, Mezhep Meselesi ve Azerbaycan”, **Türkler**, C. VI, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 893-898.
- Nizamoğlu, Yüksel: “Yanya Vilayetin Durumuna Dair Hazırlanan Layihalar ve Sonuçları”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi**, No: 33, 2013, s. 197-228.
- Ochsenwald, William: **Religion, Economy, And State in Ottoman-Arab History**, İstanbul, The Isis Press, 1998.
- Okay, Orhan: **Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı**, 3. bs., İstanbul, Dergah Yay., 2011.
- Ortaylı, İlber: **Gelenekten Geleceğe**, 18. bs., İstanbul, Timaş Yay., 2012.
- Ortaylı, İlber: **Osmanlı’yı Yeniden Keşfetmek**, 25. bs., İstanbul, Timaş Yay., 2007.
- Ortaylı, İlber: **Son İmparatorluk Osmanlı**, 3. bs., İstanbul, Timaş Yay., 2006.
- Ortaylı, İlber: **Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği**, İstanbul, Hil Yay., 1985.
- Osmanoğlu, Ayşe: **Babam Sultan Abdülhamid**, 6. bs., İstanbul, Timaş Yay., 2013.

Osmanoğlu, Şadiye: **Babam Abdülhamid, Saray ve Sürgün Yılları**, 3. bs., İstanbul, Timaş Yay., 2012.

Önder, Selahattin; Kırılı, Engin:

“Osmanlı Döneminde Eskişehir’e Göçler”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. VI, No: 1, Haziran 2005, s. 129-144.

Özbek, Nadir:

Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.

Özcan, Abülkadir :

“Cülûs”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. VIII, 1993, s. 108-114.

Özcan, Uğur:

“1878-1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerinde Etkisi”, **İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Avrasya İncelemeleri Dergisi**, C. II, No: 1, 2013, s. 353-423.

Özçelik, Fatih:

“19. y.y. ve 20. y.y. Başlarında Ege Adalarının İdari Yapısı ve M. 1903 (H. 1321) Tarihli Sâlnâme’ye Göre Cezâyir-i Bahr-ı Sefid Vilayeti’nin Genel İdari Birimleri”, **Düzce Üniversitesi Yönetim ve Eğitim Bilimleri Dergisi**, C. II, No: 1, Aralık 2012, s. 49-66.

Özey, Ramazan:

“19. Asırda Edirne Vilayeti Coğrafyası”, **Marmara Coğrafya Dergisi**, No: 6, Temmuz 2002, s. 1-36.

- Özey, Ramazan: “Hüdâvendigâr Vilayeti, Karesi ve Biga Mutasarrıflıkları”, **Marmara Coğrafya Dergisi**, No: 7, Ocak 2003, s. 1-18.
- Öztürk, Cemil: “Mondros Mütarekesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXX, 2005, s. 271-273.
- Paşaoğlu, Derin: “Muhacir Komisyonu Maruzatı’na Göre (1877-78) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı”, **History Studies International Journal of History**, C. V, No: 2, Mart 2013, s. 347-386.
- Saint-Petersburg: “Palace of Grand Duke Alexander Mikhailovich”, (Çevrimiçi)<http://www.saint-petersburg.com/palaces/palace-of-grand-duke-alexander-mikhailovich/>, 18 Ağustos 2015.
- Pul, Ayşe: “1877-78 Osmanlı Rus Savaşı Sonrası Beykoz’da Muhacirler İçin İskân Yeri Çalışmaları”, **Tarih Okulu Dergisi**, C. VI, No: 17, Eylül 2013, s. 159-182.
- Quataert, Donald: “19. Yüzyıla Genel Bir Bakış”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)**, Ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert, C. II, İstanbul, Eren Yayınları, 2004.
- Quataert, Donald: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tarımsal Gelişme”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. VI, İletişim Yayınları, 1985, s. 1556-1562.
- Quataert, Donald: “19. Yüzyıl’da Osmanlı İmparatorluğu’nda Demiryolları”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e**

- Türkiye Ansiklopedisi**, C. VI, İletişim Yayınları, 1985, s. 1630-1635.
- Sarı, Nil: “Tıp”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXXXI, 2012, s. 101-111.
- Said, Ali: **Saray Hatırları Sultan Abdülhamit’in Hayatı**, Haz. Ahmet Nezih Galitekin, İstanbul, Nehir Yayınları, 1994.
- Sakaoğlu, Necdet: **Bu Mülkün Sultanları 36 Osmanlı Padişahı**, 5.bs., İstanbul, Oğlak Yayınları, 2002.
- Shaw, Stanford: “Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi,” **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. IV, İletişim Yayınları, 1985, s. 934-947.
- Shaw, Stanford J.; Shaw, Ezel Kural: **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey**, C. II, Cambridge, Cambridge University Press, 1977.
- Somel, Selçuk Akşın: **The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire 1839-1908: Islamization, Autocracy and Discipline**, Leiden, Brill, 2001.
- Söylemez, M. Mahfuz: “Ankara Vilayet Salnâmelerine Göre Osmanlı’nın Son Döneminde Çorum”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. VI, No: 12, 2007/2, s. 7-40.
- Şahin, Ayşe Altınova: “Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri ve Rüşdiye Mektepleri”, **Tarih Boyunca Yenileşme**

Hareketleri, Ed. Mehmet Ali Beyhan, İstanbul, Kitabevi, 2014, s. 163-184.

T.C. Kelkit Kaymakamlığı:

“Kelkit Tarihi: İlçemizin Tarihçesi”,
(Çevrimiçi)

<http://www.kelkit.gov.tr/detay3.asp?ds=528&kat=78>, 18 Ağustos 2015.

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Eskişehir-Mahmudiye İlçe Millî Eğitim
Müdürlüğü:

“İlçe Tarihi” (Çevrimiçi)

<http://mahmudiye.meb.gov.tr/www/ilce-tarihi/icerik/14>, 18 Ağustos 2015.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Mersin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü:

“Tarihçe: 20. Yüzyıla Kadar Mersin Tarihi”,

(Çevrimiçi) <http://www.mersinkulturturizm.gov.tr/TR,73152/tarihce.html>, 18 Ağustos 2015.

T.C. Trabzon Valiliği:

“Trabzon’un Tarihi”, (Çevrimiçi)

http://www.trabzon.gov.tr/index.php?p=icerik_&cid=2, 18 Ağustos 2015.

Tanpınar, Ahmet Hamdi: **19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, 10. bs., İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 2009.

Taşer, Seyit:

“Konya Vilayeti Sancak Merkezlerinde Eğitim Veren Darülmualiminler”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, No: 27, 2010, 665-678.

The National Archives:

“Bartlett, Ellis Ashmead (1881-1931), MP War Correspondent”, **London University Institute of Commonwealth Studies**, (Çevrimiçi)
<http://www.aim25.ac.uk/cats/16/4568.htm>, 18
Ağustos 2015.

Tercüman, Çilem: **Ahmet Rasim’in İstanbul’u**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2008.

Tokgöz, Ahmet İhsan: **Matbuat Hatıralarım 1888-1923**, C. I, Ahmet İhsan Matbaası Ltd. Şti., 1930.

Topuz, Hıfzı: **II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı:

“Kıbrıs Tarihçe: Özet Tarihçe”, (Çevrimiçi)
<http://www.mfa.gov.tr/kibris-tarihce.tr.mfa>, 18
Ağustos 2015.

Varlık, Bülent: “Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. I., İletişim Yayınları, 1985, s. 99-102.

Uyar, Hakkı: “Türkiye ve Dünyada Yerel Yönetimler: Kısa Bir Tarihçe”, **Aydınlanma 1923**, No: 51, Kış 2014, s. 1-8.

Üçsu, Kaan: “İmparatorluğun Başkentinde Yenileşme Sembolü Olarak Kule, Cephe ve Meydan Saatleri”, **Tarih Boyunca Yenileşme**

- Hareketleri**, Ed. Mehmet Ali Beyhan, İstanbul, Kitabevi, 2014, s. 51-59.
- Ünlü, Mucize: **Kosova Vilayeti**, Ankara, Gece Kitaplığı, Nisan, 2014.
- Vahapoğlu, M. Hidayet: **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, İstanbul, MEB Yayınları, 1997.
- Yanmaz, Şenol: “Türkiye’nin Petrol Macerası II”, **Panorama Dergisi**, No: 2, Mart 2004, s. 1-5.
- Yazıcı, Nesimi: “Osmanlı Sosyal Hayatından Bir Kesit: Tanzimat Döneminde Mesire”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, C. XII, No: 3-4, 1999.
- Yıldırım, Mehmet Ali: “XIX. Yüzyıl Sonlarından İtibaren Halep Vilayetinde Çekirge İstilalarına Dair Notlar”, **Tarih Okulu Dergisi**, C. VII, No: 19, 2014.
- Yıldırım, Mehmet Ali: “Osmanlı’da İpekbocekçiliği Eğitimi: Bursa Harir Darüttalimi ve Darülharirlerin Açılması”, **Turkish Studies**, C: VIII, No: 5, Mart-Mayıs 2013, s. 577-594.
- Yılmaz, Gülgün: “Batılılaşma Dönemi Osmanlı Yaşamında Saatlerin Yeri”, **Safranbolu Saat Kulesi ve Zaman Ölçerler Sempozyumu: 21-22 Mayıs 2010 Bildiriler Kitabı**, Ed. Ahmet Gürbüz, Safranbolu, Karabük Valiliği Kültür Hizmeti, 2011, s. 41-50.
- Yöre, Seyit: “Kültürleşmenin Bir Parçası Olarak Osmanlı’da Operanın Görünümü”, **Journal of World of Turks**, C. III, No: 2, 2011, s. 53-69.

Ze'evi, Dror:

**An Ottoman Century The District of
Jerusalem in the 1600s**, USA, State University
of New York Press, 1996.

